LUCII ANNAEI SENECAE

OPERA PHILOSOPHICA.

RECOGNOVIT

PROLUSIONEM DE VITA ET INGENIO SENECAE PRAEMISIT SUMMARIA SINGULIS LIBRIS INSCRIPSIT ATQUE SELECTAS OBSERVATIONES CRITICAS ADIECIT

EMILIUS FERDINANDUS VOGEL

IN UNIVERS. LITTER. LIPSIENSI IUS ATQUE PHILOSOPHIAM PRIVATIM DOCENS SOCIETATIS IURIDICAE LIPSIENSIS SODALIS HONORARIUS.

LIPSIAE

SUMTIBUS GUILIELMI NAUCKII

MDCCCXXX.

PATRI OPTIMO ATQUE CARISSIMO

CAROLO FRIDER. VOGEL

VERBI DIVINI APUD LOBSTADIENSES MINISTRO, DIOECESEOS BORNENSIS SENIORI

HANCCE NOVAM

PHILOSOPHICORUM SENECAE OPERUM

EDITIONEM

SACRAM ESSE VOLUIT

EDITOR.

[illegible]

antel [illegible]
Pate [illegible]
aem [illegible]
aen [illegible]
cepi [illegible]
allun [illegible]
an ir [illegible]
[illegible]
illiu [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Licet antehac de eo munusculo litterario, quod Tibi, Pater Optime atque Dilectissime, rite offerre possem, dubius equidem saepe haeserim, ex illo tamen tempore, quo Senecae mei edendi consilium cepi, certissime statim persuasum mihi habui, nullum aliud opus hoc ipso aptius in Te translatum iri.

Primam scilicet non solum Tibi debeo antiquitatis illius cognitionem, cuius plane singularem Seneca quoque nobis aperit indolem; verum etiam sincerus, qui me tenet et ad huius editionis curas subeundas impulit humaniorum studiorum amor Tuo potissimum erectus est exemplo

item atque consilio. Praeterea haud raro mihi, auctoris mei dicta accuratius perlustranti, gratissima venit monitorum illorum memoria, quibus Tu, Pater Carissime, eadem pariter intentione, summas veri atque iusti notiones animo meo olim inscripsisti; quo factum est, ut eo distinctius statim persentirem, quot et quantum Tibi deberem. Denique, quum vel hoc curae cordique mihi fuerit, ut librum Tibi offerrem, neque lectione Tua indignum, neque materiâ rebus theologicis Tuis incongruâ plenum, Seneca meus huic consilio explendo eo minus impar mihi visus est, quo magis mihi innotuit, ipsos adeo

Patres *suum* eundem et *fere christia-*
sse; et quo certius eventurum esse iu-
it Tu, summo animi sibi ipsi constan-
inter varias muneris per continuum
ta et octo annorum spatium a Te
iti sollicitudines utiliter percepto, spreta
illa, quae hodienum floret, philosophia,
Tuae cum auctore meo amicitiae intra
senectutis quietem, tot vitae laboribus
venientem, studiose indulgere pergeres.
fecta igitur benevolentia Tua hodie quo-
uctorem meum velim excipias, at-
m amoris Tui, quo me ab ipso pri-

mo inde vitae meae momento amplexus es, praesidium porro mihi conserves: quod ut bene semper merear, enixe laborabo.

Reverendo Nomini Tuo

Scribebam in Univers. Litt.
Lipsiensi, a. d. XVI. m. Novbr.
a. MDCCCXXIX.

filius addictissimus

EMILIUS FERDINANDUS VOGEL.

PRAEFATIO.

Quotiescunque mihi, nostrae aetatis curas philologicas perpendenti, perspicax arrisit, quod in his collocatum vidi studium, non potui profecto, quin ex animo dolerem, indefessum tantorum virorum laborem in singulis quibusdam, qui per scholas plerumque regnant, scriptoribus classicis adornandis tam intenter collocatum esse, ut ad reliquos, qui non puerorum vel iuvenum, sed virorum tantum conveniunt usibus, operam suam vix conferre possint.

Itaque L. Annaei Senecae quoque, a Virorum Doctorum curis iam per longius tempus plane destituti tristem plangere debui sortem; eo sane tristiorem, quo certius inter omnes constat, praestantissima ipsius scripta non solum duobus saeculis ante excellentissimorum virorum studiis et laudibus largam praebuisse materiam, verum etiam recentiori adeo tempore apud exteras gentes de antiquitate classica non tam con-

stanter sollicitis Senecae nostri multo diligentiorem rationem habitam esse, et nunc adeo haberi, quam in ipsa Germania, hisce studiis alioquin florentissima. Non est, quod id negemus: certissima enim sponte sese offerunt historiae litterariae testimonia. Sic de praevalenti *Franco-Gallorum* in Senecam nostrum amore verissime iam antehac Fr. Nuescheler, Vir Doctissimus, in libro, cui inscribitur: *L. A. Seneka der Sittenlehrer, nach dem Charakter seines Lebens und seiner Schriften. Erstes Bändchen, Zürich* 1783. 8., pag. 12. hoc tenore iudicavit: *Wo mich nicht alles trügt: Styl, Wendung, Antithese; Mahlen durch kleine Züge; Haschen nach Anekdoten, um verwickelte, gordische Knoten mit einem Schwerdtstreiche zu lösen; Gemälde, die immer belustigen, wenn auch nicht immer belehren; die schnell wie die Bilder einer Zauberlaterne vor dem Geiste vorübergehende Erzählung der Begebenheiten: wem anders lernten die Franzosen diess ab, als dem jüngern Plinius, Florus, Velleius Paterculus, und besonders dem* Seneca? Qua in re quoscunque indolis litterariae, apud Franco-Gallos diu iam conspicuae peritos stricte consentientes habebit.

E prioribus quidem saeculis celeberrimum *Montagnii* exemplum prae ceteris in promtu est; qui libere non solum pronunciavit, se satis magnam libri sui notissimi *Essays* inscripti materiam Senecae nostri praesidiis debere, (vid. Operis eiusd. Lib. II. cap. 32.), sed aliis etiam huius scripti locis candida quadam inveteratae

amicitiae gravitate iustas nostri laudes tam perspicue praedicavit, eiusque singularem scribendi rationem tam studiose sibi vindicavit, ut *Senecae Christiani* nomen a *Mezerajo*, coaetaneo celeberrimo, haud immerito sane acceperit.

Praeter Montagnium *Bruchierius* quoque (*La Bruyere*) inter gallicos Senecae imitatores distincte nominandus videtur; dummodo peculiarem loquendi modum utrique auctori proprium diligenter comparaverimus.

Quod ad recentiores attinet Franco-Gallorum scriptores, haud infimum inter Senecae amicos locum ipse *Russajus* tenet, permultas profecto nostri ideas eadem arte quam studio sui temporis usibus accommodans: quod quidem doctissimus Nüscheler l. l. pag. 13. prudenter iamiam adnotavit. Quanti vero *Diderotus* fecerit Senecam, infra pluribus docebitur.

Haud iniuste porro *Batavi* hoc loco laudantur, quorum inveterata in scriptoribus classicis pertractandis gloria ne hodie quidem exolevit: id quod cum aliorum, tum Viri illius Doctissimi, qui novissime ex ipsorum numero curas suas in Seneca nostro collocavit, *B. A. Nautae* studia, affatim sane demonstrant.

Anglorum quoque perspicax ingenium concisas Senecae pulchritudines magni semper aestimavit, neque excellentes defuerunt apud eosdem scriptores, qui splendida nostri vestigia intenter sequerentur: e quorum partibus *Joh. Barclajum*,

Virum Excellentissimum, nominasse sufficiat; quem quidem ipsum praecellens Senecae exemplum diligenter sibi servasse, *Theophilus Grabnerus*, illustr. Afran. Misnens. quondam collega, in praefatione, singulari Iconis Animorum a Barclajo scriptae editioni, Dresdae et Lipsiae 1733. 8. publicatae praemissa, pagina IX, optimo iure monuit.

Ipsi tamen Germani cur recentiori tempore Senecam nostrum tantopere neglexerint, causa in eo quaerenda videtur, quod fervidiori criticorum quorundam reprehensioni in Senecam directae nimis indulgentes, auream illam regulam praetermiserunt, quam de iusto quorumcunque scriptorum studio immortalis *Leibnitius* ita aliquando pronunciavit: *Si je me trompe, j'aime toujours mieux, me tromper à l'avantage des personnes. Je suis encore de cette humeur, en lisant les Anteurs. J'y cherche, non pas ce que j'y pourrois reprendre, mais ce qui y merite d'être approuvé, et dont je pourrois profiter. Cette méthode n'est point la plus à la mode, mais elle est la plus équitable, et la plus utile. Cependant quoiqu'il y ait peu de personnes et peu de Livres, où je ne trouve quelque chose, dont on pourroit profiter, je sais faire la différence qu'il faut, entre les uns et les autres, par rapport à la confiance;* (Vid. Leibnitii opera omnia, ed. Dutens, Tom. V. pag. 27.) quamque ipse Leibnitius alio quodam loco ad Senecam nostrum stricte applicandam statuit, hisce verbis utens: *Senecae et Stoicis plurimum faveo. Idem fecit Cartesius*

etiam, in morali Philosophia; et in universum sentio, rectius et utilius dispici, quid in veteribus probandum et ad usus nostros transferendum sit, quam quid reprehendendum. Nemo unquam clarus fuit, in quo non multa laudem mererentur. Video, hodie iuvenes hoc morbo laborare passim, ut de maioribus contemtim loquantur; credo, ignorantiae vel potius negligentiae excusandae causa, ut iure illorum praeceptis carere videantur. Itaque consultum puto, ut prudentia docentium a tam pravo more abducantur. (vid. l. l. pag. 369.)

Mihi quidem, Senecam meum assidue volutanti, in eo praecipue operae pretium futurum videbatur, ut viris, inter ipsa perquam varia utriusque reipublicae negotia studiis liberalibus pristina fide faventibus, pergratam auctoris mei memoriam subinde revocans, eum servarem eiusdem habitum externum, quo ad uberrima quaeque gaudia ex repetita lectione captanda blande semper allicerentur. Quare praecipua recognitionis meae intentio in eo fuit posita, ut iustum distinguendi modum, quem *interpunctionem* plerumque vocant, accurate ubique exhiberem. Revera enim nullo alio vitio scriptoris cuiusdam lectio miserius impeditur, quam ordinationis illius defectu; praesertim si interciso illo ipse utitur, quem Seneca prae se fert, stylo. Quum vero nihilominus lapsus quidam irrepserint, non possum sane, quin hoc statim loco ipsos commemorem. Siquidem errore quodam factum est, ut nonnullis paginis tam rubri inscriptio distur-

baretur, quam diversus voculam *quum* scribendi modus servaretur; deinde verba pag. 17. occurrentia: *Iracundia opus est ad puniendum*, tanquam adversarii obiectio consignari debuissent; pag. vero 41. verba inde a linea 12. conspicua ita distinguenda fuissent, ut legeretur: *librum, quem minutioribus litteris scriptum saepe projecimus et mendosum, laceravimus.*

In *summariis* concinnandis a Lipsiana recedens, quam Ruhkopfius quoque tenuit ratione, singula rite exprimere studui; quin tamen ab ipsis Senecae verbis tantopere discederem.

Ipsum praeterea *textum* Ruhkopfianae editioni, Codicum manuscriptorum subsidiis munitae quamvis plerumque accommodaverim, in genuina tamen lectionum varietate dignoscenda et eligenda qualecunque meum hic illic secutus sum iudicium; quapropter sedulas Erasmi, Mureti, Pinciani, Gronovii, Lipsii aliorumque curas in auctore meo edendo et illustrando positas accurate perlustravi et usibus meis passim vindicavi. Qua quidem in re item atque in *observationibus criticis* digerendis caute versandum putavi, ne in spuriam illam inciderem crisin, *quae*, ut *Bynckershoekii* verbis, in praefatione ad eiusd. Observ. Jur. Rom. conspicuis utar, *pro arbitrio particulam, quam salutarem vocant, addit et demit, totos versiculos ejicit, alios substituit, quaslibet notas fingit, glossemata continuo increpat, quavis denique ratione ferro medicinam parat.* Itaque semper in his peragendis gravissimum *Püttmanni*, eximii quondam Academiae Lipsiensis decoris, fixum

tenui monitum: *Scisne tu, qui tam audacter corrigis, vocem, quae tibi insolens videtur, nuspiam occurrere? Audesne adfirmare, legisse te, quaecunque sunt reliqua, omnia? Nescisne denique, vix decimam partem eorum, quae veteres scripserunt, ad nos pervenisse, multasque voces pluries hodie in veterum scriptis reliquas fuisse futuras, si per truculentiam Criticorum licuisset?* (Vid. eiusd. *Interprr. et Obserrr. Libr. singul.*, *Lips.* 1763. 8., pag. 23.)

Quod ad brevem iamiam attinet *prolusionem* meam, Senecae vitam et ingenium spectantem, vix est profecto, quod moneam, primas tantum me prodere voluisse iconographiae cuiusdam lineas; quum quilibet sane prolixioris expositionis cupidus ad *Diderotum*, tanto acumine haecce tractantem, ablegandus mihi videretur. *)

Restat vero, ut de singulis Senecae scriptis, editioni meae insertis verba quaedam faciam; ipsa quidem serie, quam in contextu secutus sum, nunc quoque servata.

I. LIBRI TRES DE IRA.

Hi aut, Lipsio iudice, ipso Caligula adhuc vivo, aut, secundum Ruhkopfii sententiam, ineunte Claudii regno, scripti sunt ad Novatum, auctoris fratrem, qui, adoptione intercedente, Iu-

*) Scriptum *Dideroti* prima vice sub titulo prodiit: *Essai sur la vie de Seneque, sur ses écrits, et sur les regnes de Claude et de Neron; à Paris,* 1779. 8.; mihi tamen recentissima nunc ad manus tantum est eiusdem libri repetitio, tomo sexto nitidae omnium Dideroti operum editionis, Lutetiae Parisiorum, 1819. 8. in libraria A. Belini publicatae, inserta.

nius Gallio posthac dictus est. Ceterum non est, quod Diderotum impugnem, de eximio horum librorum pretio ita statuentem (l. l. pag. 214.): *Une réflexion, qui se présente après la lecture de ce traité, c'est, qu'il est parfait dans son genre, et que l'auteur a épuisé son sujet.*

II. CONSOLATIONIS AD HELVIAM MATREM LIBER SINGULARIS.

Scriptus est in exilio Corsicano, cuius molestias, octo demum annorum spatio finitas, Messalinae invidia a. U. C. 794. auctori nostro peperit. (Vid. *Taciti* Annal. XII. 8.) Praecellens huius libri indoles ne festinantem quidem fugere poterit lectorem. Bene itaque Diderotus (l. l. pag. 246): *Le beau génie et l'excellent charactère du philosophe s'y développent en entier.*

III. CONSOLATIONIS AD POLYBIUM, CLAUDII CAESARIS LIBERTUM, LIBER SINGULARIS.

Quamvis Senecam nostrum libri huius auctorem esse posse, tam Diderotus (l. l. pag. 258 seqq.) quam Ruhkopfius, (Edit. suae Tom. I. pag. 205 seqq.) stricte negaverint; nequeo tamen, quin, rationibus ipsorum caute comparatis, Lipsio praeeunte, vel hoc scriptum auctori nostro tribuam; quem primis exilii turbationibus graviter perculsum, philosophiae suae fidem per aliquod temporis momentum denegare potuisse arbitror.

IV. CONSOLATIONIS AD MARCIAM, A. CREMUTII CORDI FILIAM, LIBER SINGULARIS.

Lipsio probabile fuit, hunc librum, quo Seneca Marciam de subita filii eiusdem, Metilii,

morte consolari studuit, sub Claudio, et post exilium auctoris scriptum esse. Ceterum non praetermittenda videntur, quae de universa consolationum indole Diderotus ita monuit (l. l. pag. 210): *Il me semble, que la Consolation est un genre d'ouvrage peu commun chez les anciens, et tout-à-fait negligé des modernes. Nous louons les morts qui ne nous entendent pas: nous ne disons rien aux vivans qui s'affligent à nos côtés. Cependant à quoi l'homme éloquent peut-il mieux employer son talent, qu'à essuyer les larmes de celui qui souffre; à l'arracher à sa douleur pour le rendre à ses devoirs; à le réconcilier avec la vie, avec ses parens, avec ses amis, par la considération du bien, qui lui reste à faire; à déchirer le crèpe qui voile le ciel aux regards du malheureux, et à restituer la sérénité au spectacle de la nature? — Ce serait d'ailleurs un moyen très délicat de louer le mort, s'il en valait la peine.*

V. DE PROVIDENTIA AD LUCILIUM IUNIOREM LIBER SINGULARIS.

Egregius hic liber, Nerone imperante scriptus, quo Deum, rerum omnium rectorem et custodem, existere e constantia et ordine mundi Seneca demonstrat, systema physico-theologicum exhibet summa admiratione dignum.

VI. DE TRANQUILLITATE ANIMI, AD ANNAEUM SERENUM LIBER SINGULARIS.

Scriptus videtur haud diu post exilium finitum, iustiorique doctrinae stoicae intellectui ea-

tenus multam lucem affert, quatenus genuina τῆς ἀπάθειας apud Stoicos plurimum valentis indoles bene perinde exponitur. Ceterum de Sereno cf. Plinii Hist. Natur. XXII, 23.

VII. DE CONSTANTIA SAPIENTIS AD EUNDEM ANNAEUM SERENUM LIBER SINGULARIS.

Hic liber cum praecedente non solum tempus originis, verum etiam materiam penitus communem habet.

VIII. DE OTIO AUT SECESSU SAPIENTIS LIBRI SINGULARIS PARS.

Quae ex hoc Senecae scripto ad nostram memoriam pervenerunt, tanto laborant defectu, ut nec tempus originis, nec proprius quo exhibitum fuerit finis accuratius definiri possint. Antehac hoc fragmentum cum libro de vita beata, ducibus Codd. Manuscrr., continua quidem serie connectebatur; Ruhkopfius tamen iure meritoque non solum utrumque, Mureto et Lipsio praeeuntibus, separavit, verum etiam priori post librum de Constantia Sapientis, simili materiâ conspicuum, locum suum assignavit.

IX. DE CLEMENTIA AD NERONEM CAESAREM LIBRI DUO.

Scripti sunt hi libri primo regni Neroniani anno, quo tam insignium virtutum speciem prae se tulit imperator, ut Senecae quoque sapientia prorsus perinde capi et ad laudes discipulo spargendas evocari potuerit. Ceterum revera tres fuerunt de Clementia libri, quorum tamen ter-

tius item atque maior pars secundi temporum iniuria perierunt. Cf. *Fabricii* Bibliotheca latina, ed. *Ernesti* Tom. II. pag. 106. Materia ipsa digna profecto, quae a Principibus legatur, et mites simul magnosque eorum animos reddat.

X. DE BREVITATE VITAE AD PAULINUM LIBER SINGULARIS.

Lipsio hic liber statim post Caligulae mortem scriptus videbatur ad Paulinae, uxoris Senecae, fratrem, annonae Praefectum: id quod recentiores auctoris nostri editores non magis negare, quam affirmare potuerunt. Ad internam scripti rationem quod attinet, ut diligenter ipsum legant, iis potissimum commendem, apud quos aureum illud: γνῶθι σεαυτὸν ponderis aliquid habet.

XI. DE VITA BEATA AD GALLIONEM FRATREM LIBER SINGULARIS.

Senilem iam aetatem ingressus, eo fine hunc librum scripsit Seneca, ut contra iniustissima sese defenderet calumniatorum convicia, quos quidem Tacitus Annalium Libr. XIII, cap. 43., XIV, 65., et XV, 60 seqq. distincte memoravit.

XII. DE BENEFICIIS AD AEBUTIUM LIBERALEM LIBRI SEPTEM.

Seriori vitae tempore, mortuo scilicet diu iamiam Claudio, hos libros ab auctore nostro scriptos fuisse, non solum grave illud docet iudicium, quo exeunte libro primo Claudii mores notantur, verum etiam singularis suadet externa

totius operis forma, senilis aetatis indolem dilucide probans. Vix enim assiduum quendam horum librorum lectorem implicita continuisque repetitionibus plena fugiet ipsorum expositio. Quae tamen cum omnino gravem noxam non affert, tum ipsis haud inepte excusatur Dideroti verbis, ita dehinc iudicantis (l. l. pag. 232): *Dans ce traité* DES *BIENFAITS, en chaque chapitre on croit que tout est dit; et cependant il n'en est rien. Sénèque ne montre dans aucun autre de ses ouvrages autant de fécondité. Les auteurs du siècle de la grande éloquence ont su communément présenter leus idées d'une manière plus simple et plus imposante; mais en avaient-ils autant que Sénèque?* —

Haec itaque sunt, quibus in unum librum collectis opus meum absolvendum putavi. Separatam enim *Epistolarum* et *Quaestionum Naturalium* inter reliqua auctoris mei scripta valde excellentium editionem in aliud tempus differam, neque prius ipsam intendam, quam de bono Criticorum in me animo certior factus sum. Qui quidem si corrigendo me admonere haud dedignati fuerint, eo dociliorem me cognoscent, quo enixius egometipse, futuro saltem tempore, primum hocce rerum mere philologicarum proponendarum periculum aliis eiusdem generis laboribus superare mihi proposui.

EMILIUS FERDINANDUS VOGEL.

PROLUSIO

DE

L. ANNAEI SENECAE

VITA ET INGENIO.

Philosophorum duae potissimum semper excelluerunt classes: altera eorum, qui litterarum tantum studio vitam sincere dicantes, rerum publicarum aegre curiosi, in museis latitavere: altera vero eorum, qui, prius se cives, quam doctos homines fuisse, memores, inter ipsa negotia civilia, summa laude gesta, grato litterarum cultui nonnisi subsecivas negotiorum horas rite vindicarunt.

Illorum si animus primis scientiarum praeceptis investigandis et excolendis quummaxime se tradidit, hi e contrario iustam studiorum intentionem in eo plerumque posuerunt, ut, quidquid ex optimis litteris ad volutabile illud vitae humanae commercium in melius efformandum vim habere posse ipsis videretur, hunc in finem non congererent solum, verum etiam proficuis coaevorum usibus prudenter exhiberent.

Non potuit sane fieri, quin e diversis hisce utriusque partis laboribus diversi quoque fructus nascerentur. Itaque late patens humanae scientiae campus ab iis, qui primae classi fidem dederant, continuo ditatus et auctus, intentos omnium in se configens oculos, splendida systematum proposuit pericula; multiplex vero studiorum secundam classem spirantium farrago nativum vitae cum litteris nexum eo iucundius semper demonstravit, quo strictius, quicunque huius signa sequerentur, id, quod ex omni scientiarum delectu ad vitae praesidia trahendum iudicaverant, tam perspicuitatis luce ornare, quam utilitatis nota commendare studuerunt.

Prouti vero inter omnes bene constat, utriusque classis socios nulli defuisse tempori, id quoque statim fateamur necesse est, primae quidem classis abundantiam nostro aevo iuste imputari, veram tamen secundae classis progeniem antiquiori tempore multo excellentius floruisse.

Neque historica latent, quae utrumque defendunt momenta. Vix enim quempiam historiae antiquioris aliquatenus peritum hodienum fugiet, philosophorum inter Graecos et Romanos olim excellentium plurimos, honorificis vitae civilis laboribus tantopere fuisse implicitos, ut nonnunquam tantum, ab ipsorum turba recedentes, gratissimos otii litterarii fructus carpere valuerint. Hi ipsi vero ingeniorum, a prima inde iuventute futurae civitatis gloriae studia sua accommodantium, fructus quinam alii existere potuerunt, nisi tales, quorum eximium pretium in intimo illo vitae vitalis cum summis philosophiae praeceptis nexu ad amussim usque demonstrato ac defenso quam maxime quaerendum esset? — Quae quidem omnia cum in universum perpensione di-

gna, tum huic prolusioni, de Lucii Annaei Senecae vita et virtutibus expositurae congrua, distincto lectoris ad sequentia transeuntis iudicio praeprimis commendata volo.

Lucius Annaeus Seneca, [1]) Marci Annaei, rhetoris celeberrimi, et Helviae, magni animi feminae, filius, Cordubae, in Hispania Baetica, Augusto imperante, anno, uti videtur, septingentesimo quinquagesimo tertio post U. C. [2]), equestri loco natus est [3]). Fratres habuit duos, sorores nullas, trium enim liberorum matrem Helviam vocat [4]). Puerulus adhuc Romam perlatus, per longum tempus aeger, sub sollicita materterae, Vetrasii Pollionis coniugis, cura convaluit [5]). Primum, patre ipso moderatore, rhetoricae studuit [6]), deinde vero ad civiles honores adspiravit. Mox Quaestoria munere functus est [7]), hisque honoribus auctus, uxorem quoque duxit. Et bis quidem Senecam nostrum nuptias celebrasse, recte exinde colligitur, quod ante ductam Paulinam filios pariter atque uxorem memorat [8]). Paulinae vero coniugium post exilium demum iniit, quam nobilem feminam [9]) senex iam duxit et potens in aula,

1) De hoc ipso nomine vid. de benef. IV, 8.

2) Cf. *Lib. Fromondi* comment. in Senecae Quaest. Natur., tomo sexto Opp. Lipsian. insert., pag. 774.

3) Tacit. Ann. XIV, 53.

4) Consol. ad Helviam, cap. 2. Fratres Senecae fuerunt Marcus Annaeus Novatus, adoptivo Gallionis nomine posthac conspicuus, atque Lucius Annaeus Mela, Lucani, poëtae, pater.

5) Cons. ad Helv. cap. 16.

6) Lips. in vita Senecae Cap. 3. pag. 14.

7) Cons. ad Helv. cap. 17.

8) Epist. 13; nec non *de ira*, II, 36.

9) Epist. 104.

quamque fidam sibi in morte quoque sociam expertus est [10]). Neque tamen diu haec placida vitae ipsum delectarunt gaudia. Etenim famâ nostri eximiis forensis eloquentiae suae virtutibus in dies adauctâ Caligulae imperatoris sordida invidia tantopere perculsa est [11]), ut vesanus hicce gloriae Romanae turbator a repentina viri excellentissimi caede per ludibriosa vix revocari potuerit feminae cuiusdam in aula tunc versantis verba, quae, de facinore perpetrando certior iamiam facta, *videsne*, inquit, *hunc umbratilem hominem tabe propediem confectum iri?* — [12])

Vix tamen huic ereptus periculo, ad aliud subeundum vocatus est.

Mortuo nimirum patre, philosophicis filii studiis intentius repugnante [13]), quum Seneca noster, sui iuris factus, satis magnas cepisset divitias, vitam litteris deditam praeprimis promoventes, accuratiori philosophiae tractationi sese totum mancipans, tam severus extitit morum pessimorum, in aula tunc regnantium censor [14]), tantamque subinde nactus est gloriam, ut grave Messalinae, impurissimae feminae, in se converteret odium.

Quare libidinosa haecce Claudii Caesaris coniux, quamlibet ostentandae inimicitiae occasionem cupide arripiens,

---

10) Tacit. Ann. XV, 63.

11) Sueton. in Caligula, cap. 53: *Lenius comptiusque scribendi genus adeo Caligula contemsit, ut Senecam, tum maxime placentem, commissiones meras componere, et arenam esse sine calce diceret.*

12) Dion. Cassii Hist. Rom. LIX, 19.

13) Epist. 108: *Patre meo rogante, qui non calumniam timebat, sed philosophiam oderat, ad pristinam consuetudinem redii.*

14) Lactant. Instit. V, 9.

quum, concepto gravissimo in familiam Caesarum odio, ferre non posset, revocatam ex exilio Iuliam, Germanici filiam, M. Vinicii uxorem, impudicae et superbae feminae sese non subiicientem, animum extollere, Caesarisque frui gratia, non solum confictis criminibus demum in exilium eam egit, verum etiam, ut spectabilem huic violentiae praetextum iniungeret, Iuliâ ipsâ adulterii accusatâ, Senecam nostrum, tanquam inter adulteros deprehensum, in Corsicam insulam relegavit [15]). In hoc exilio vixit annos circiter octo; si ipsum audis, satis feliciter, litterisque elegantioribus eo maiori deditus gaudio, quo liberiorem sese deprehendit ab omni crimine illo, iniuste ipsi imputato. Ita enim de vita sua ad matrem ex insula: *Qualem me cogites, accipe: laetum et alacrem, velut optimis rebus. Sunt autem optimae, quum animus omnis cogitationis expers, vacat operibus suis, et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam sui universique naturam, veri avidus, insurgit* [16]).

Non minus tamen reditus salutem, quam exilii miseriam feminarum consiliis Seneca noster debuit. Agrippina enim, quae Messalinae locum in thoro Claudii occupaverat, narrante Tacito [17]), exilii veniam pro Annaeo Seneca, simul praeturam a marito impetravit, laetum in publicum rata, ob claritudinem studiorum eius, utque Domitii pueritia tali magistro adolesceret, et consiliis eiusdem ad spem dominationis uteretur. Applau-

---

15) Sueton. in Calig. cap. 19. in Claud. cap. 29. Tacit. Ann. XIII, 42.

16) Cons. ad Helv. cap. 4.

17) Ann. XII, 8.

disse populum revocationi tanti viri, idem auctor aperte prodit, speque illum enutritum monet, fore, ut optimis moribus sub tanto magistro Domitius imbueretur, consiliisque eius nixa potentia veram imperii felicitatem aliquando promoveret. Neque decipi passus est hanc populi Romani spem Seneca, qui tanto praefectus regendi principis muneri, in id philosophiae atque prudentiae artes intendit omnes, ut, quem satis noverat lubricum et voluptatibus deditum, atque externis impetibus reiiciendis fere imparem principis animum, vinculis quasi constringeret, atque indoli naturali in vitiorum studia ruenti eo sese opponeret modo, quo nec principis animus exasperaretur, nec malis, quae aula suppeditabat, exemplis corrumperetur. Quod feliciter initio cessit, Afranio Burrho, Praetorio Praefecto, sociam cum Seneca manum iungente.

Hi enim, teste Tacito, [18]) rectores imperatoriae iuventutis, et pari in societate potentiae concordes, diversa arte ex aequo pollebant: Burrhus militaribus curis et severitate morum; Seneca praeceptis eloquentiae et comitate honesta; iuvantes invicem, quo facilius lubricam principis aetatem, si virtutem aspernaretur, voluptatibus concessis retinerent. Revera, quamdiu uterque operi manus admovit, a iusto tramite Nero non deflexit; quod non nisi Burrho iamiam mortuo, Senecaeque auctoritate, indulgentiorem plerumque comitatem prae se ferente, apud principem pedetentim imminuta factum esse narrat Tacitus. [19])

18) Annal. XIII, 2.

19) Annal. XIV, 52. Quod ad lenius attinet Senecae ingenium, alius vix omittendus videtur Taciti locus, Annal. L. XIII.

Senecae vero, summis rerum publicarum gubernaculis tantopere propinquo, neque iustos honores, neque opes defuisse, facile intelligitur. Et consulatu quidem ipsum functum fuisse, veteres testantur. [20]) Ipso quidem anno p. U. C. octingentesimo decimo quinto hoc obtinuisse, in fastis legitur; Lipsius tamen inveterato hic ratiocinio fidem suam denegavit. [21]) Opibus etiam largiter instructum fuisse Senecam nostrum, verba ipsius, ad Neronem directa, eademque a Tacito nobis servata, optime docent: [22]) *Tu gratiam immensam, innumeram pecuniam dedisti; adeo, ut plerumque intra me ipsum volvam: „ubi est animus ille modicis contentus“. Tales hortos instruit, et per haec suburbana incedit, et tantis agrorum spatiis et tam lato foenore exuberat!* Id quod inimicis et obtrectatoribus largam criminandi Senecam occasionem dedit, tanquam ingentes et privatum supra modum evectas opes adhuc augeret, hortorumque amoenitate et villarum magnificentia quasi principem supergrederetur. [23])

Pariter nostro obiecta est nimia apud principem potentia, quae tamen eo dilucidius vigore sensim cessit, quo magis in dies accrevit infrunita libidinis apud Ne-

---

cap. 3. hisce verbis ad Senecam relatis conspicuus: *Fuit illi viro ingenium amoenum et temporis ejus auribus accommodatum.*

20) Ipse Ulpianus, fr. 1. §. 1. D. ad Senatus consultum Trebellianum, (XXXI, 1.): *factum est*, ait, *hoc Senatus consultum temporibus Neronis, 8. Cal. Septembr., Annaeo Seneca et Trebellio Maximo Consulibus;* quae quidem verba stricte repetita leguntur §. 4. Instit. de fideicommissariis hereditatibus, (II, 23.)

21) Vid. vitam Senecae, editioni Lipsianae praemissam, pag. 15.

22) Annal. XIV, 53.

23) Tacit. Annal. XIII, 42.

ronem licentia, annorum quidem praeceptoris monitorum plane iamiam pertaesa. Mature id sensit Seneca, idem praevidit, quanta ex eo in ipsius caput insurgere tempestas posset. Ut itaque invidiae cederet, non tantum missionem ab aula flagitavit, verum etiam immensas quas possidebat divitias imperatori obtulit, opesque se refusarum promisit, si commeatum accepisset.[24] Distincte quidem Nero hoc reiecit, prioremque gratiam, quantum poterat, simulavit: animum tamen Senecae futuri providum capere non potuit; quippe qui ab eo temporis momento, teste Tacito,[25] instituta prioris potentiae commutavit, prohibuit salutantium coetus, vitavit comitantes: rarus per urbem, quasi valetudine infensa aut sapientiae studiis domi teneretur; quamvis certissimum favoris sui Nero eum esse iussisset. Neque immerito praesensisse diem atram apud principem corruptum et vacillanti suspicionis impetui diu iamiam deditum Seneca censendus est, quem revera, prima occasione oblata, singularis corripuit Caesaris perfidia. Suadentibus enim Poppaea Augusta, et Tigellino, Praefecto Praetorio, per longius iam tempus nostro inimicis, ad ipsum in villa degentem, arrepto subinde coniurationis Pisonianae praetextu, tribunus missus est, mortis inevitabilis nuntius. Quanto animo fatum suum Seneca acceperit, optime profecto Tacitus enarrat.[26] Qui quidem: *ille*, inquit, *poposcit testamenti tabulas, ac denegante centurione, conversus ad amicos, quando meritis eorum referre gratiam prohiberetur, quod unum iam ta-*

---

24) Tacit. Annal. XIV, 53.

25) Tacit. Annal. XV, 54. Conf. etiam Sueton. in Ner. cap. 35.

26) Tacit. Annal. XV, 62 seqq.

nem et pulcherrimum habebat, imaginem vitae suae relinquere testatur, cuius si memores essent, bonarum artium famam tam constantis amicitiae laturos. Simul lacrimas eorum, modo sermone, modo intentior in modum coërcentis, ad firmitudinem revocat, rogitans: „ubi praecepta sapientiae? ubi per tot annos meditata ratio adversus imminentia? Cui enim ignaram fuisse saevitiam Neronis? Neque aliud superesse post matrem fratremque interfectos, quam ut educatoris praeceptorisque necem adiiceret.“ Ubi haec atque alia velut in commune disseruit, complectitur uxorem: et paululum adversus praesentem formidinem mollitus, rogat oratque, temperaret dolori; ne aeternum susciperet, sed in contemplatione vitae per virtutem actae desiderium mariti honestis solatiis toleraret. Illa contra sibi quoque destinatam mortem asseverat, manumque percussoris exposcit. Tum Seneca, gloriae ejus non adversus, simul amore, ne sibi unice dilectam relinqueret injuriae: „vitae,“ inquit, „delinimenta monstraveram tibi, tu mortis decus mavis: non invidebo exemplo. Sit huius tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine.“ Post quae eodem ictu brachia ferro exsolvunt. Seneca, quoniam senile corpus et parvo victu tenuatum lenta effugia sanguini praebebat, crurum quoque et poplitum venas abrumpit. Saevisque cruciatibus defessus, ne dolore suo animum uxoris infringeret, atque ipse visendo tormenta eius ad impatientiam delaberetur, suadet in aliud cubiculum abscederet. Et novissimo quoque momento, suppeditante eloquentia, advocatis scriptoribus, pleraque tradidit, quae in vulgus edita ejus verbis invertere supersedeo. Durante tamen tractu et lenitudine mortis, Statium Annaeum, diu sibi amicitiae

fide et arte medicinae probatum, orat, provisum pridem venenum, quo damnati publico Atheniensium judicio extinguerentur, promeret, allatumque hausit frustra, frigidis jam artubus et clauso corpore adversus vim veneni. Postremo stagnum calidae aquae introiit, respergens proximos servorum, addita voce: libare se liquorem illum Jovi liberatori. Exin balneo illatus, et vapore ejus exanimatus, sine ullo funeris sollemni crematur. Ita codicillis praescripserat, quum etiam dum praedives et praepotens, supremis suis consuleret.

Ingenium Senecae quodsi in accuratiorem censum vocavimus, non poterimus sane, quin singularem ipsius indolem in liberali illa et fere socratica positam fuisse censeamus philosophandi ratione, qua vitae quotidianae habitum item atque excelsa scientiae humanae abdita complexus est. Licet omnia omnino scripta sua hanc distinctam prae se ferant notam; ipse tamen *de vita beata* liber singularis, publicae defensionis gratia ab auctore scriptus, genuinam eiusdem sentiendi et agendi rationem egregie prae ceteris demonstrat. Quapropter ea saltem ex vicesimo ipsius capite transscribere iuvabit verba, quorum vi et effectu concinnam rationis illius imaginem uno quasi obtutu cognoscimus. Siquidem Seneca sapientem quendam de propositis suis ita loquentem inducit: *Ego sic vivam, quasi sciam aliis me natum: et naturae rerum hoc nomine gratias agam. Quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donavit omnibus; uni mihi omnes. Nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam; populo teste fieri credam, quidquid me conscio faciam. Edendi erit bibendique finis, desideria naturae restinguere, non implere alvum et exinanire. Ego amicis jucundus, inimi-*

cis mitis et facilis, exorabor antequam roger, honestis precibus occurram. Patriam meam esse mundum sciam, et praesides deos: hos supra me, circaque me stare, factorum dictorumque censores. Quandocunque autem natura spiritum repetet, aut ratio dimittet, testatus exibo, bonam me conscientiam amasse, bona studia; nullius per me libertatem diminutam, a nemine meam. Statim vero, ineunte capite sequente, ita pergit: *Qui hoc facere proponet, volet, tentabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit, magnis tamen excidet ausis?* Vix erit, qui dubitet, proprii animi sensa et studia stricte a nostro perinde prodita esse.

Vitalis vero haecce philosophiae suae aura impellere statim debuit Senecam, ut impatientem cuiuslibet scholae superbiam procul a se reiiceret.

Itaque Stoicorum adeo placitis constanter adversatus est, quotiescunque sana ipsorum praecepta inficetis adversariorum execrationibus misere contaminata sentiret. Quod ut probemus, ad egregiam illam provocare licebit iustitiam, qua ipsum Epicurum, a reliquis Stoicis tanta conviciorum mole obrutum, semper sane Seneca tractavit. Quem quidem v. gr. libri supra laudati cap. 13. ita loquentem audimus: *In ea quidem ipse sententia sum, (invitis hoc nostris popularibus dicam) sancta Epicurum et recta praecipere, et, si propius accesseris, tristia:*[27]) *voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur: et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati. Iubet illam parere naturae: parum est autem luxuriae, quod naturae satis est. Quid ergo*

---

27) *tristia praecepta* hoc loco ea esse mihi videntur, quae indubiam gravitatem prae se ferunt: sehr ernste Lehren.

est? Ille quisquis desidiosum otium, et gulae ac libidinis vices, felicitatem vocat, bonum malae rei quaerit auctorem: et dum illo venit, blando nomine inductus, sequitur voluptatem, non quam audit, sed quam attulit: et vitia sua quum coepit putare similia praeceptis, indulget illis, non timide nec obscure: luxuriatur etiam inoperto capite. Itaque non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram esse: sed illud dico, male audit, infamis est: et immerito. Hoc scire quis potest, nisi interius admissus? — Simili modo cap. 15. libri singularis *de constantia sapientis* mentem suam noster aperuit: *Epicurus, quem vos patronum inertiae vestrae assumitis, putatisque mollia ac desidiosa praecipere, et ad voluptatem ducentia: „Raro,“ inquit, „sapienti intervenit fortuna.“ Quam paene emisit viri vocem! Vis tu fortius loqui, et illam ex toto submovere?* Quae quum ita sint, vix mirandum, quod *Epicuri angelum* h. e. nuntium ac defensorem, sub finem Epist. 20. ipse Seneca se dixit. Conf. etiam Epist. 45., et 79; nec non libr. sing. de vita beata cap. 3., 5 et 6.

Non possum sane, quin hoc ipso loco sententiae cuidam exponendae paulisper indulgeam, quam diu iamiam animo volutam, singulari commentatione huic editioni iniungenda pertractassem, nisi me iustis subsidiis haud sufficienter pro tempore instructum intellexissem. Siquidem satis mihi persuasum habeo, inter Zenonis et Epicuri philosophiam nativam aliquam cognationem intercessisse, quae per utriusque philosophi discipulos tantopere plerumque sibi adversantes neutiquam submoveri potuerit.

Primaria causa, cur haec praeter alios a *Carolo Batteux*, Franco-Gallo celeberrimo iam antehac defensa[28])

---

28) Non solum in libro, cui inscribitur: *Histoire des causes*

maiorem valorem non obtinuerit, in eo quaerendam puto, quod universalis utriusque scholae habitus contrariam rationem evidenter probare videretur.

Neutiquam tamen id a me impetrare possum, ut in illa cognatione defendenda primariam Franco-Galli illius sententiam eatenus sequar, quatenus hic, pravae cuiusdam duplicitatis utramque scholam arguens, Stoicos item atque Epicureos externam speciem quandam ab interno praeceptorum fundamento longe differentem diligenter sibi servasse, argute magis quam vere contendit; sed aliam omnino, multoque planiorem rationem mihi vindicare haud diffiteor, qua idem fere demonstrem.

Siquidem notissimae illi veritati innixus, vi cuius gravissimam systematum philosophicorum diversitatem verbis multo saepius quam re ipsa contineri, iuste statuitur, id omnino censeo, ipsum adeo Stoicorum ab Epicureis discidium ex hoc tenore diiudicandum esse.

Constat sane inter omnes, eas potissimum scholas philosophicas, quae systematis sui fundamenta haud

---

premieres de la philosophie, par *l'abbé Batteux*, *à Paris*, 1755. 8. pag. 290 seqq., verum etiam in scripto illo *sur la morale d'Epicure*, *à Paris*, 1758. 8. pag. 157—169, cuius vernacula versio novissime prodiit sub titulo: *Moral des Epicureismus*, *oder Ueberschriften aus der Philosophie des Epikur*, *mit Erläuterungen des Herrn Abt Batteux*. *Aus dem Französischen. Halberstadt* 1792. 8., quod vero non ex ipsis Epicuri scriptis, sed tam ex libris adversariorum eiusdem, quam ex doctissimis *Gassendii* notis compositum est. Conf. *A. F. Büschings Grundriss einer Geschichte der Philosophie und einiger wichtigen Lehrsätze derselben*. *Berlin* 1772. 8. Tom. I. pag. 232 seqq. atque pag. 292—301, nec non praestantissimum *J. G. Gurlittii* compendium: *Abriss der Geschichte der Philosophie*, *Leipzig* 1787. 8. pag. 126.

* * *

vulgari cuidam loquendi usui superstruxerunt, grave illud facillime subire periculum, ut praeceptis ipsorum, male a plerisque intellectis, nociferae doctrinae iniqua nota statim inscribatur.

Idem fere Epicuri quoque accidisse videtur sententiis; quippe quem, ἐν τῇ τῆς ἡδονῆς ὀρέξει genuinam ponentem philosophandi materiam, plurimi sane philosophiae eiusdem studiosi, *voluptatem* tantum humilemque sensuum delectationem perinde notatam statuentes, pessime procul dubio intellexerunt.

Certissime scilicet persuasum mihi habeo, τὴν ἡδονὴν ab Epicuro descriptam, sensum servare a vera *voluptatis* significatione tantopere differrentem, ut quilibet sanus utriusque vocis interpres ab aequivoca nota perinde quaerenda longissime abhorrere debeat. Quemnam enim graecae item atque latinae linguae peritum iamiam fugiet, ipsam τῆς ἡδονῆς voculam, ab adiectivo ἡδὺς descendentem, *suavitatem* quidem atque *dulcedinem*, minime vero *voluptatem* proprie significare, cuius vocis vero valori ἡ ῥᾳστώνη Graecorum optime profecto convenit? Quis est, qui neget, ipsum quoque Epicurum in peculiari illa et fere impropria, quam rebus suis vindicavit τῆς ἡδονῆς significatione recipienda operae pretium neutiquam positurum fuisse, quodsi nonnisi *desidiosam* exprimere voluisset *corporis ac sensuum delectationem*, cui iuste exprimendae verus τῆς ῥᾳστώνης sensus indubie respondet? Quod quidem eo probabilius nobis videbitur, quo distinctius perpenderimus, Epicurum, Diogene Laërtio tradente, [29]) non solum per primum vitae tempus Grammaticam docuisse, verum etiam

29) Diog. Laërt. L. X. segm. 4 et 13.

summam loquendi perspicuitatem prae ceteris semper sibi servasse.

Iustissimam huius sententiae defensionem tunc nobis parabimus, si generalem quandam philosophiae Epicuro usitatae imaginem ex ipsius fragmentis a Diogene Laërtio servatis ita nobis exhibere studuerimus, ut dilucide cognoscamus, quid re vera cum illa ἡδονὴ philosophus sibi voluerit.

Praeter alios fragmentorum modo laudatorum locos, proposito huic explendo apprime inservientes, ipse potissimum qui sequitur, Libr. X. segm. 131 seqq. conspicuus, ut accuratius perlustretur dignissimus apparet: Ὅταν λέγωμεν ἡδονὴν τέλος ὑπάρχειν, οὐ τὰς τῶν ἀσώτων ἡδονὰς, καὶ τὰς τῶν ἐν ἀπολαύσει κειμένας λέγομεν, ὥς τινες ἀγνοοῦντες καὶ οὐχ ὁμολογοῦντες, ἢ κακῶς ἐκδεχόμενοι, νομίζουσιν, ἀλλὰ τὸ μήτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα, μήτε ταράττεσθαι κατὰ ψυχὴν συνείροντες. οὐ γὰρ πότοι καὶ κῶμοι οὐδ' ἀπολαύσεις παίδων καὶ γυναικῶν, οὐδ' ἰχθύων καὶ τῶν ἄλλων ὅσα φέρει πολυτελὴς τράπεζα, τὸν ἡδὺν γεννᾷ βίον, ἀλλὰ νήφων λογισμὸς, καὶ τὰς αἰτίας ἐξερευνῶν πάσης αἱρέσεως καὶ φυγῆς, καὶ τὰς δόξας ἐξελαύνων, ἀφ' ὧν πλεῖστος τὰς ψυχὰς καταλαμβάνει θόρυβος. τούτων δὲ πάντων ἀρχὴ καὶ τὸ μέγιστον ἀγαθὸν, ἡ φρόνησις. διὸ καὶ φιλοσοφίας τὸ τιμιώτερον ὑπάρχει ἡ φρόνησις, ἐξ ἧς αἱ λοιπαὶ πᾶσαι πεφύκασιν ἀρεταί· διδάσκουσαι ὡς οὐκ ἔστιν ἡδέως ζῆν, ἄνευ τοῦ φρονίμως, καὶ καλῶς, καὶ δικαίως· οὐδὲ φρονίμως, καὶ καλῶς, καὶ δικαίως, ἄνευ τοῦ ἡδέως. συμπεφύκασι γὰρ αἱ ἀρεταὶ τῷ ζῆν ἡδέως, τούτων ἐστὶν ἀχώριστον.

Quibus quidem verbis diligenter perspectis, vix est, quod dubitemus, Epicuro τὴν ἡδονὴν idem signifi-

casse, quod aliis quibusdam philosophis fuit εὐθυμία. Hanc vero cum ipsa Stoicorum ἀπάθεια, si veram utriusque indolem spectaveris, proxime convenire, ipse Seneca noster aperte probat, qui cap. 2. libr. singul. *de tranquillitate animi: magnum,* inquit, *et summum est Deoque vicinum desiderium, non concuti. Hanc stabilem animi sedem Graeci* Εὐθυμίαν *vocant, d. qua Democriti volumen egregium est: ego Tranquillitatem voco;* alioque loco (cap. 10. libr. sing. *de constantia sapientis)* rationabilem ἀπαθείας notionem, male ab aliis saepius intellectam, optime ita exhibuit: *Sunt quae sapientem feriunt, etiamsi non pervertunt: ut dolor corporis et debilitas, aut amicorum liberorumque amissio, et patriae bello flagrantis calamitas. Haec non nego sentire sapientem: nec enim lapidis illi duritiam ferrive asserimus. Nulla virtus est, quae non sentias, perpeti.*

Sed nolo diutius in hac ipsa re, ὡς ἐν παρόδῳ tantum adiecta, lectorum morari animos, alia plane forsan appetentes: sufficiat ergo confessio, Nicolai Hieronymi *Grundlingii*, viri acutissimi, me stricte accedere sententiae, de intima illa inter Epicuri atque Zenonis dogmata cognatione in *Gundlingianorum* Sectione secunda, Halis Saxon. 1715. 8. publicata, pag. 92 seq. post distinctam loci modo a me exhibiti commemorationem ita quidem pronunciatae: *Die eigenen, vom Diogenes Laërtius aufbehaltenen Worte des Epicur vertheidigen ihn nicht allein gegen die Anschuldigungen seiner Feinde, welche ihn unter dem Nahmen und Schein des Wortes Wollust verleumdet haben, sondern beweisen auch, dass die Erhaltung der Zufriedenheit, worin die* ἀπά-

ssia des Epicur besteht, sowohl in abstracto, als gewissermaassen in concreto möglich sey. Was ist aber bei solcher Bewandniss zwischen der Lehre der Stoiker von der Tugend, und des Epikurs Indolenz für ein Unterschied? Alle Vernünftige werden bekennen müssen, dass nur die Worte anders klingen, und übrigens die Sache einerlei sey. [30])

Veram tamen causam', cur tam aequum nativumque

---

30) Quibuscunque de memorabili illo inter Epicuri atque Zenonis philosophiam nexu accuratius cognoscendo sollicitis, praeter alia id generis scripta haec potissimum commendanda videntur: *Jac. Bruckeri Historia critica philosophiae, Tom. I, Lipsiae* 1742. 4. pag. 1237 seqq.; *Bayle Dict. hist. et crit.* art. *Epicure not. N.; J. C. Walchii Parerga academica, Lips.* 1763. 4. pag. 537 seqq.; *Chr. Meinersii* Commentationes: *Ueber Epicurs Charakter und dessen Widersprüche in der Lehre von Gott*, atque: *Ueber die Apathie der Stoiker*, in eiusdem opere: *Vermischte philosophische Schriften, zweiter Theil, Leipzig* 1776. 8. sub No. II et III. pag. 45 seqq. atque pag. 130 seqq. conspicuae; *Ernesti Platneri* promulsis: *Versuch über die Einseitigkeit des stoischen und epicureischen Systems in der Erklärung vom Ursprunge des Vergnügens*, diarii litterarii, cui inscribitur: *Neue Bibliothek der schönen Wissenschaften und freien Künste*, Tom. XIX. Lipsiae 1776. 8. publicati Sect. I. pag. 1—30. inserta; *J. A. H. Tittmanni* Diss. *de consensu philosophorum veterum in summo bono definiendo, Lips.* 1793. 4. atque *G. Tr. Krugii* Progr. *Zenonis et Epicuri de summo bono sententiae*, Vitebergae 1800. 8.; in universum vero *Gassendii* Liber sing. *de vita et moribus Epicuri, Lugd. Batav.* 1647. 4.; *F. A. Zimmermanni* Diss. *de vita et doctrina Epicuri, Heidelbergae* 1785. 4., nec non *A. Warnekros Apologie und Leben Epicurs, Greifswalde* 1795. 8. Valde profecto laetatus sum, quod nuperrime etiam *Ernestus Reinholdus* in libro lectu dignissimo, cui titulus: *Handbuch der Geschichte der Philosophie, Erster Band. Gotha* 1828. pag. 219 seqq. strenuis Epicuri defensoribus eatenus accessit, quatenus multa systematis eiusdem capita per ironiam tantum iuste explicari posse statuit.

stoicae cum epicurea philosophia nexum tantopere defendens iudicium Seneca noster de Epicuro emiserit; in eo praeprimis positam arbitror, quod inde a primis philosophicorum systematum studiis diversissimarum sectarum praeceptis caute comparandis diligenter ipse indulsit. Siquidem, quod scripta Senecae affatim testantur, ipsum suo iudicio semper usum esse; neque ita auctoritati Zenonis adhaesisse, ut unquam ab eo recedere vel propriis rationibus uti non auderet, inclinasse ergo ad syncretismum philosophicum: id eo manifestius cuilibet videbitur, quo diligentius perpenderit, Sotionem quoque, primum nostri praeceptorem, tam moderatae philosophiae addictum fuisse, ut Pythagoream ethicam Stoicae attemperaverit, 31) ipsum vero Senecam, diversissimae indolis philosophorum scripta perscrutantem, ad castra eorum non transfugae, sed exploratoris potius mentem attulisse 32).

In ipsis adeo vitae quotidianae negotiis pertractandis hancce moderatam philosophandi rationem plurimum apud nostrum valuisse, candidamque defendisse morum suorum indolem, facile coniicitur: neque varia illa convicia, quibus Dio Cassius praecipue iustam nostri famam turbavit, tanti ponderis facienda videntur, ut

31) Vid. J. Senecae Epist. 108; nec non *Jac. Bruckeri Hist. crit. Philos. Tom. II.* (Lips. 1766. 4.) pag. 95 seqq.

32) Egregia plane sunt, quae ipse de genuino illo scriptorum suorum habitu in Epist. 45. ita noster monuit; *Qualescunque sunt libri mei, tu illos sic lege, tanquam verum quaeram adhuc, non sciam, et contumaciter quaeram. Non enim me cuiquam mancipavi, nullius nomen fero: multum magnorum virorum judicio credo, aliquid et meo vindico.* Cf. etiam cap. 3. et 13. de vita beata, cap. 32. de otio sapientis, atque epist. 8, 21, 29 et 107.

alium eundem in scriptis, alium in vita sese gessisse auguremur.

Primum enim constat inter omnes, ipsum Dionem Cassium dubiam tantum fidem in illis propterea mereri, quia iniqua excellentissimorum virorum censura vile quoddam studium posuit [33]). Deinde, ideo quoque monitis illis diffidendum statuo, quod Tacitus, rigidissimus alioquin vitiorum censor, eadem vel plane omisit, vel inferiori tantum loco posuit.

Ceterum, quamvis tantos mihi neutiquam sumam spiritus, ut Senecam, stipatis abiectissimorum hominum catervis misere cinctum, ab omni naevorum labe penitus intactum praedicare ausim: quum satis probabile sit, praepollentem inprimis potentiam illam, qua quidem se, hominem privatum, e tristissima relegationis miseria vix servatum, subito instructum noster vidit, sine repetita priorum praeceptorum laesione rebus diversissimis gerendis aegre tantum applicari potuisse: [34]) certissime

33) Hodie quoque legi merentur, quae bene quondam de hac re monuit *C. F. Wiedeburg*, in libro, cui titulus: *Historische Zweifel und Beobachtungen, Halle* 1768. 8. Cf. etiam *Justi Lipsii* Epist. ad Belgas Centur. I. ep. 16. in Opp. eiusd. Tom. II., Antverpiae 1637. fol., pag. 377 seqq.

34) Conf. *Herderi*, Viri immortalis, acutum de hac re iudicium, sub titulo: *Seneka, Philosoph und Minister. Zwei Briefe*, in diariis illis praestantissimis, quorum in fronte legitur: *Neue deutsche Monatsschrift. Herausgegeben von Friedr. Gentz. Jahrg.* 1795, *zweiter Band, Berlin* 1795. 8., pag. 228 seqq. conspicuum. In universum vero qui plura de Senecae vita, scriptis et moribus scire cupiant, praeter Diderotum supra laudatum haec praecipue scripta inspiciant: *J. G. K. Klotzschii* opus, cui inscribitur: *L. A. Seneca*, quodque Vitebergae et Servestae 1799—1802. duobus tom. 8. comprehensum prodiit; *Th. F. G. Reinhardti* Prol. *de L. A. Senecae vita atque scriptis*, Jenae 1816. 8.; *C. Ph. Conzii*

tamen persuasum mihi habeo, quoscunque probos scriptorum ipsius lectores praestantiâ illis infusa ita mox correptum iri, ut virum, tam excelso animi candore, tantoque ingenii vigore loquentem, vera quoque intimi pectoris sensa, dilectasque vitae bene actae normas enunciasse censeant. Qui quidem omnes, repetita Senecae lectione crebro delectati, lubenter forsan verissimae *Lipsii* mecum accedent experientiae, in *Epist. ad Belgas* Cent. I. ep. 42. (l. l. pag. 389.) hisce verbis pronunciatae: *Senecam commentari incepi: pergo sedulo, et in ipso labore fructum ejus capio, formari et emendari. Semper ille mihi magnus vir apparuit: sed ut solent vere magna, magis magisque inspectus et tractatus se approbat.* V.

Comment.: *Ueber Seneka's Leben und Charakter*, versioni vernaculae, quam hic de Senecae consolationibus ad Helviam et Marciam Tubingae 1782. 8. exhibuit, praemissam; *J. M. Werneri* Diss. *de Senecae philosophia*, *Vratislaviae* 1825. 8.; nec non *M. A. Bouchardii* diatr. *sur la Morale de Seneque*, annalium litterariorum, cui titulus: *Memoires de l'Institut National de Paris*, Sectioni speciali, ad *disciplinas morales atque politicas* spectanti, Tom. IV. pag. 403 seqq. inserta. Veterum imprimis scriptorum varia de L. A. Seneca judicia consueta diligentia servavit, praestantissimisque notis illustravit *Jac. Bruckerus* in operis supra laudati Tom. II. pag. 545—562; quem ego quoque hic illic secutus sum.

L. ANNAEI SENECAE

OPERA PHILOSOPHICA.

Si je pouvois un moment cesser de penser que je suis chrétien, je ne pourrois m'empêcher, de mettre la destruction de la Secte de Zenon au nombre des malheurs du genre humain.

MONTESQUIEU.

LUCII ANNAEI SENECAE
DE IRA
AD NOVATUM
LIBRI TRES.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I et II: Irae habitus, foeda species externa et effectus. Cap. III et IV: Notio irae accuratius ventilata. Cap. V et VI: De irae origine et singulari impetu. Cap. VII et VIII: Utilitas irae negatur, propter nociferam animi perturbationem exinde promanantem. Cap. IX et X: Ne bellicis quidem ira prodest rebus; ab omni ergo removeatur virtute. Cap. XI et XII: Si quid barbari valuerunt per iram, incertus tamen ipsius fuit affectus; siquidem ad temeritatem tantum rapit, prudentiae contrariam. Cap. XIII et XIV: Excitat quidem ira animum, sed statim etiam deprimit, seque ipso reddit indignum. Cap. XV et XVI: Nulla est aliorum per iram correctio: quae varia esse debet, et caute ac prudenter instituta.

I. Exegisti a me, Novate, ut scriberem, quemadmodum posset ira leniri; nec immerito mihi videris hunc praecipue affectum pertimuisse, maxime ex omnibus taetrum ac rabidum. Ceteris enim aliquid quieti placidique inest: hic totus concitatus et in impetu doloris est, armorum, sanguinis, suppliciorum; minime humana furens cupiditate; dum alteri noceat, sui negligens; in ipsa irruens tela, et ultionis secum ultorem tracturae avidus. Quidam itaque e sapientibus viris iram dixerunt brevem

insaniam. Aeque enim impotens sui est, decoris oblita, necessitudinum immemor, in quod coepit pertinax et intenta, rationi consiliisque praeclusa, vanis agitata causis, ad dispectum aequi verique inhabilis, ruinis simillima, quae super id, quod oppressere, franguntur. Ut autem scias, non esse sanos, quos ira possedit, ipsum illorum habitum intuere. Nam ut furentium certa indicia sunt: audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietae manus, color versus, crebra et vehementius acta suspiria: ita irascentium eadem signa sunt. Flagrant et micant oculi, multus ore toto rubor, exaestuante ab imis praecordiis sanguine; labia quatiuntur, dentes comprimuntur, horrent ac subriguntur capilli, spiritus coactus ac stridens, articulorum se ipsos torquentium sonus, gemitus mugitusque, et parum explanatis vocibus sermo praeruptus, et complosae saepius manus, et pulsata humus pedibus, et totum concitum corpus, magnasque minas agens, foeda visu et horrenda facies depravantium se, atque intumescentium. Nescias, utrum magis detestabile vitium sit, an deforme. Cetera licet abscondere et in abdito alere: Ira se profert et in faciem exit; quantoque maior est, hoc effervescit manifestius. Non vides, ut omnium animalium, simul ad nocendum insurrexerunt, procurrant notae, ac tota corpora solitum quietumque egrediantur habitum, et feritatem suam exasperent? Spumant apris ora, dentes acuuntur attritu: taurorum cornua iactantur in vacuum, et arena pulsu pedum spargitur: leones fremunt, inflantur irritatis colla serpentibus, rabidarum canum tristis aspectus est. Nullum est animal tam horrendum, tamque perniciosum natura, ut non appareat in illo, simul ira invasit, nova feritatis accessio. Nec ignoro, ceteros quoque affectus vix occultari; libidinem, metumque et audaciam dare sui signa, et posse praenosci. Neque enim ulla vehementior intra cogitatio est, quae nihil moveat in vultu. Quid ergo interest? Quod alii affectus apparent, hic eminet.

II. Iam vero si affectus eius damnaque intueri ve-

lis, nulla pestis humano generi pluris stetit. Videbis caedes ac venena, et reorum mutuas sordes, et urbium clades, et totarum exitia gentium, et principum sub civili hasta capita venalia, et subiectas tectis faces, nec intra moenia coërcitos ignes, sed ingentia spatia regionum hostili flamma relucentia. Aspice nobilissimarum civitatum fundamenta vix notabilia: has ira deiecit. Aspice solitudines per multa millia sine habitatione desertas: has ira exhausit. Aspice tot memoriae proditos duces: mali exempla fati. Alium ira in cubili suo confodit; alium inter sacra mensae ira percussit; alium inter leges celebrisque spectaculum fori lancinavit; alium filii parricidio dare sanguinem iussit; alium servili manu regalem aperire iugulum; alium in cruces membra dividere. Et adhuc singulorum supplicia narro. Quid? tibi si libuerit, relictis in quos ira viritim exarsit, aspicere caesas gladio conciones, et plebem immisso milite contrucidatam, et in perniciem promiscuam totos populos capitis damna passos * * *

* * * tanquam aut curam nostram deserentibus, aut auctoritatem contemnentibus. Quid? gladiatoribus quare populus irascitur, et tam inique, ut iniuriam putet, quod non libenter pereunt? contemni se iudicat, et vultu, gestu, ardore de spectatore in adversarium vertitur. Quidquid est, certe non est ira, sed quasi ira: sicut puerorum, qui si ceciderunt, terram verberari volunt, et saepe ne sciunt quidem, cui irascantur, sed tantum irascuntur sine causa et sine iniuria, non tamen sine aliqua iniuriae specie, nec sine aliqua poenae cupiditate. Deluduntur itaque imitatione plagarum, et simulatis deprecantium lacrimis placantur, et falsa ultione falsus dolor tollitur.

III. „Irascimur," inquit, „saepe non illis qui laeserunt, sed his qui laesuri sunt: ut scias, iram non tantum ex iniuria nasci." Verum est, irasci nos laesuris: sed ipsa cogitatione nos laedunt, et iniuriam qui facturus est, iam facit. „Ut scias," inquit, „non esse iram poenae cupiditatem, infirmissimi saepe potentissimis irascun-

...; sed his quaedam similia. Ideo ... in contrarium, et cum acerrime ...utique, pascuntur; et ex fremitu ... statim quies soporque sequitur. ... ira, satis explicatum est; quo distet ...: quo ebrius ab ebrioso, et timens ...est non esse iracundus: iracundus ...us non esse. Cetera, quae pluribus ...ibus in species iram distinguunt, ...ula sua non habent, praeteribo: ...acerbumque dicimus, nec minus sto- ... clamosum, difficilem, asperum: differentiae sunt. Inter hos moro- ...atum iracundiae genus. Quaedam ...intra clamorem considant; quae- ...es, quam frequentes; quaedam ...ores; quaedam in verborum ...a effusae; quaedam ultra ...eunt; quaedam altae gra- ...e. Mille aliae species

... est: an in ullum aliud ... quo ab iracundia di- ...nunc quaeramus, an ...ilis atque ex aliqua ...am sit, manifestum ...o quid est mitius, ... autem ira crude- ...ntius? quid ira in- ...n generatus est: ira ...lla discedere: hic ...is succurrere, illa ...commodis vel im- ...n, dummodo de- ... naturam rerum ... emendatissimo ...? Ira, ut di- ...m inesse paca-

tissimo hominis pectori, minime secundum eius naturam est. Beneficiis enim humana vita consistit et concordia; nec terrore, sed mutuo amore in foedus auxiliumque commune constringitur. „Quid ergo? non aliquando castigatio necessaria est?" Quidni? sed haec sincera, cum ratione. Non enim nocet, sed medetur specie nocendi. Quemadmodum quaedam hastilia detorta, ut corrigamus, adurimus, et adactis cuneis, non ut frangamus, sed ut explicemus, elidimus: sic ingenia vitio prava dolore corporis animique corrigimus. Nempe medicus primo in levibus vitiis tentat non multum ex quotidiana consuetudine inflectere, et cibis, potionibus, exercitationibus ordinem ponere, ac valetudinem tantum mutata vitae dispositione firmare: proximum est, ut modus proficiat. Si modus et ordo non proficit, subducit aliqua, et circumcidit. Si ne adhuc quidem respondet, interdicit cibis, et abstinentia corpus exonerat. Si frustra molliora cesserunt, ferit venam, membrisque, si adhaerentia nocent et morbum diffundunt, manus affert; nec ulla dura videtur curatio, cuius salutaris effectus est. Ita legum praesidem civitatisque rectorem decet, quamdiu potest verbis, et his mollioribus, ingenia curare, ut facienda suadeat, cupiditatemque honesti et aequi conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc et exprobret: novissime ad poenas, et has adhuc leves et revocabiles decurrat: ultima supplicia sceleribus ultimis ponat, ut nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit.

VI. Hoc uno medentibus erit dissimilis, quod illi, quibus vitam non potuerunt largiri, facilem exitum praestant; hic damnatum cum dedecore et traductione vita exigit: non quia delectetur ullius poena (procul est enim a sapiente tam inhumana feritas), sed ut documentum omnium sint; et qui vivi noluerunt prodesse, morte certe eorum respublica utatur. Non est ergo natura hominis poenae appetens; et ideo nec ira quidem secundum naturam hominis, quia poenae appetens est. Et Plato-

nis argumentum afferam: quid enim prohibet alienis uti, ex parte qua nostra sunt? „Vir bonus," inquit, „non laedit; poena laedit. Bono ergo poena non convenit; ob hoc nec ira: quia poena irae convenit." Si vir bonus poena non gaudet, non gaudebit nec eo quidem affectu, cui poena voluptati est: ergo non est naturalis ira.

VII. Numquid, quamvis non sit naturalis ira, assumenda est, quia utilis saepe fuit? Extollit animos, et incitat; nec quidquam sine illa magnificum in bello fortitudo gerit, nisi hinc flamma subdita est, et hic stimulus peragitavit, misitque in pericula audaces. Optimum itaque quidam putant, temperare iram, non tollere; eoque detracto quod exundat, ad salutarem modum cogere; id vero retinere, sine quo languebit actio et vis ac vigor animi resolvetur. Primum, facilius est excludere perniciosa, quam regere; et non admittere, quam admissa moderari. Nam cum se in possessione posuerunt, potentiora rectore sunt, nec recidi se minuive patiuntur. Deinde ratio ipsa, cui freni traduntur, tamdiu potens est, quamdiu diducta est ab affectibus: si miscuit se illis et inquinavit, non potest continere quos submovere potuisset. Commota enim semel et concussa mens ei servit, a quo impellitur. Quarundam rerum initia in nostra potestate sunt; ulteriora nos sua vi rapiunt, nec regressum relinquunt. Ut in praeceps datis corporibus nullum sui arbitrium est, nec resistere morarive deiecta potuerunt, sed consilium omne et poenitentiam irrevocabilis praecipitatio abscidit, et non licet eo non pervenire, quo non ire licuisset: ita animus si in iram, amorem, aliosque se proiecit affectus, non permittitur reprimere impetum. Rapiat illum oportet et ad imum agat suum pondus, et vitiorum natura proclivis.

VIII. Optimum est, primum irritamentum irae protinus spernere, ipsisque repugnare seminibus, et dare operam, ne incidamus in iram. Nam si coeperit ferre transversos, difficilis ad salutem recursus est; quoniam nihil rationis est, ubi semel affectus inductus est, ius-

que illi aliquod voluntate nostra datum est. Faciet de cetero quantum volet, non quantum permiseris. In primis, inquam, finibus hostis arcendus est. Nam cum intravit, et portis se intulit, modum a captivis non accipit. Neque enim sepositus est animus, et extrinsecus speculatur affectus, ut illos non patiatur ultra quam oportet procedere, sed in affectum ipse mutatur, ideoque non potest utilem illam vim et salutarem, proditam iam infirmatamque, revocare. Non enim, ut dixi, separatas ista sedes suas diductasque habent: sed affectus et ratio in melius peiusve mutatio animi est. Quomodo ergo ratio occupata et oppressa vitiis resurget, quae irae cessit? aut quemadmodum a confusione se liberabit, in qua peiorum mixtura praevaluit? „Sed quidam," inquit, „in ira se continent." Utrum ergo ita, nihil ut faciant eórum quae ira dictat, an ut aliquid? Si nihil faciunt, apparet, non esse ad actiones rerum necessariam iram: quam vos, quasi fortius aliquid ratione haberet, advocabatis. Denique interrogo, valentior est quam ratio, an infirmior? Si valentior: quomodo illi modum ratio poterit imponere, cum parere nisi imbecilliora non soleant? Si infirmior est: sine hac per se ad rerum effectus sufficit ratio, nec desiderat imbecillioris auxilium. „At irati quidam constant sibi, et se continent." Quomodo? cum iam ira evanescit et sua sponte decedit, non cum in ipso fervore est: tunc enim potentior est. Quid ergo? non aliquando in ira quoque et dimittunt incolumes intactosque quos oderunt, et a nocendo abstinent? faciunt. Quomodo? cum affectus repercussit affectum, et aut metus, aut cupiditas aliquid impetravit. Non rationis tunc beneficio quievit, sed affectuum infida et mala pace.

IX. Denique nihil habet in se utile, nec acuit animum ad res bellicas. Nunquam enim virtus vitio adiuvanda est, se contenta. Quoties impetu opus est, non irascitur, sed exsurgit, et in quantum putavit opus esse, concitatur remittiturque: non aliter, quam quae tormentis exprimuntur tela, in potestate mittentis sunt, in

quantum torqueantur. „Ira," inquit Aristoteles, „necessaria est; nec quidquam sine illa expugnari potest, nisi illa impleat animum, et spiritum accendat. Utendum autem illa est; non ut duce, sed ut milite." Quod est falsum. Nam si exaudit rationem, et sequitur qua ducitur, iam non est ira: cuius proprium est contumacia. Si vero repugnat et non ubi iussa est quiescit, sed libidine ferociaque provehitur: tam inutilis animi minister est, quam miles, qui signum receptui negligit. Itaque si modum adhibere sibi patitur, alio nomine appellanda est: desinit ira esse, quam effrenatam indomitamque intelligo. Si non patitur, perniciosa est, nec inter auxilia numeranda. Ita aut ira non est, aut inutilis est. Nam si quis poenam exigit, non ipsius poenae avidus, sed quia oportet; non est annumerandus iratis. Hic erit utilis miles, qui scit parere consilio. Affectus quidem tam mali ministri, quam duces sunt. Ideo nunquam assumet ratio in adiutorium improvidos et violentos impetus, apud quos nihil ipsa auctoritatis habeat; quos nunquam comprimere possit, nisi pares illis similesque opposuerit: ut irae metum, inertiae iram, timori cupiditatem.

X. Absit hoc a virtute malum, ut unquam ratio ad vitia confugiat. Non potest hic animus fidele otium capere: quatiatur necesse est fluctueturque, qui malis suis tutus est; qui fortis esse, nisi irascitur, non potest; industrius, nisi cupit; quietus, nisi timet: in tyrannide illi vivendum est, in alicuius affectus venienti servitutem. Non pudet virtutes in clientelam vitiorum demittere? Deinde desinit quidquam ratio posse, si nihil potest sine affectu, et incipit par illi similisque esse. Quid enim interest, si aeque affectus inconsulta res est sine ratione, quam ratio sine affectu inefficax? Par utrumque est, ubi esse alterum sine altero non potest. Quis autem sustineat affectum exaequari rationi? „Ira," inquit, „utilis affectus est, si modicus est." Immo si natura utilis est: sed si impatiens imperii rationisque est, hoc dumtaxat moderatione consequetur, ut quo minor fuerit,

minus noceat. Ergo modicus affectus nihil aliud quam malum modicum est.

XI. „Sed adversus hostes,“ inquit, „necessaria est ira.“ Nusquam minus: ubi non effusos esse oportet impetus, sed temperatos et obedientes. Quid enim est aliud, quod Barbaros tanto robustiores corporibus, tanto patientiores laborum comminuat, nisi ira infestissima sibi? Gladiatores quoque ars tuetur, ira denudat. Deinde quid opus est ira, cum idem perficiat ratio? An tu putas venatorem irasci feris? Atqui et venientes excipit, et fugientes persequitur; et omnia illa sine ira facit ratio. Quid Cimbrorum, Teutonorumque tot milia superfusa Alpibus ita sustulit, ut tantae cladis notitiam ad suos non nuntius, sed fama pertulerit, nisi quod erat illis ira pro virtute? quae ut aliquando perculit stravitque obvia, ita saepius sibi exitio est. Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur innutriunturque; quorum unica illis cura est, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum provisa sunt, non suffugia adversus perpetuum coeli rigorem. Hos tamen Hispani Gallique, et Asiae Syriaeque molles bello viri, antequam legio visatur, caedunt: ob nullam rem aliam opportunos, quam ob iracundiam. Agedum, illis corporibus, illis animis, delicias, luxum, opes ignorantibus, da rationem, da disciplinam: ut nihil amplius dicam, necesse erit nobis certe mores Romanos repetere. Quo alio Fabius affectas imperii vires recreavit, quam quod cunctari et trahere et morari scivit, quae omnia irati nesciunt? Perierat imperium, quod tunc in extremo stabat, si Fabius tantum ausus esset, quantum Ira suadebat. Habuit in consilio fortunam publicam; et aestimatis viribus, ex quibus iam perire nihil sine universo poterat, dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus, iram ante vicit, quam Hannibalem. Quid Scipio? nonne, relicto Hannibale, Punico exercitu omnibusque quibus irascendum erat, bel-

bellum in Africam transtulit tam lentus, ut opinionem luxuriae segnitiaeque malignis daret? Quid alter Scipio? non circa Numantiam multum diuque sedit, et hunc suum publicumque dolorem aequo animo tulit, diutius Numantiam quam Carthaginem vinci? Dum circumvallat et includit hostem, eo compulit, ut ferro ipsi suo caderent.

XII. Non est itaque utilis nec in proeliis quidem aut in bellis Ira; in temeritatem enim prona est, et pericula dum inferre vult, non cavet. Illa certissima est virtus, quae se diu multumque circumspexit et texit et ex lento ac destinato provexit. „Quid ergo?" inquit, „vir bonus non irascetur, si caedi patrem suum viderit, si rapi matrem?" Non irascetur, sed vindicabit, sed tuebitur. Quid autem times, ne parum illi magnus stimulus, etiam sine ira, pietas sit? Aut dic eodem modo: Quid ergo? cum viderit secari patrem suum filiumve, vir bonus non flebit nec linquetur animo? quae accidere feminis videmus, quoties illas levis periculi suspicio perculit. Officia sua vir bonus exsequitur inconfusus, intrepidus; et sic bono viro digna faciet, ut nihil faciat viro indignum. Pater caedetur? defendam; caesus est? exsequar: quia oportet, non quia dolet. Cum hoc dicis, Theophraste, quaeris invidiam praeceptis fortioribus, et, relicto iudice, ad coronam venis. Quia unusquisque in eiusmodi suorum casu irascitur, putas iudicaturos homines id fieri debere, quod faciunt. Fere enim iustum quisque affectum iudicat, quem agnoscit. Irascuntur boni viri pro suorum iniuriis; sed idem faciunt, si calda non bene praebetur, si vitreum fractum est, si calceus luto sparsus est. Non pietas illam iram, sed infirmitas movet: sicut pueri, qui tam parentibus amissis flebunt, quam nucibus. Irasci pro suis, non est pii animi, sed infirmi. Illud pulchrum dignumque pro parentibus, liberis, amicis, civibus prodire defensorem, ipso officio ducente: volentem, iudicantem, providentem, non impulsum et rabidum. Nullus enim affectus vindicandi cupidior est, quam ira; et ob id ipsum ad

vindicandum inhabilis, praerapida et amens; ut omni fere cupiditas ipsa sibi in id, in quod properat, oppo nitur. Itaque nec in pace, nec in bello unquam bo fuit. Pacem enim similem belli efficit; in armis ve obliviscitur Martem esse communem, venitque in ali nam potestatem, dum in sua non est. Deinde non id vitia in usum recipienda sunt, quia aliquando aliquid bo effecerunt. Nam et febres quaedam genera valetudin levant; nec ideo non ex toto illis caruisse melius es Abominandum remedii genus est, sanitatem debere mo bo. Simili modo ira, etiamsi aliquando, ut venenum et praecipitatio, et naufragium, ex inopinato profui non ideo salutaris omnino iudicanda est. Saepe enim saluti fuere pestifera.

XIII. Deinde quae habenda sunt in bonis, quo ma iora, eo meliora et optabiliora sunt. Si iustitia bonum est, nemo dicet meliorem futuram, si quid detractum e ea fuerit: si fortitudo bonum est, nemo illam desidera bit ex aliqua parte deminui: ergo et ira quo maior, ho melior. Quis enim ullius boni accessionem recusaveri Atqui augeri illam inutile est: ergo et esse. Non e bonum, quod incremento malum fit. „Utilis," inqui „ira est, quia pugnaciores facit." Isto modo et ebrie tas. Facit enim protervos et audaces; multique melio res ad ferrum fuere male sobrii. Isto modo dic et phre nesim et insaniam viribus necessariam: quia saepe vali diores furor reddit. Quid? non aliquoties metus e con trario fecit audacem? et mortis timor etiam inertissimo excitavit in proelium? Sed ira, ebrietas, timor, ali que eiusmodi, foeda et caduca irritamenta sunt; neo vi tutem instruunt, quae nihil vitiis eget, sed segnem al quando animum et ignavum paululum allevant. Nem irascendo fit fortior, nisi qui fortis sine ira non esse Ita non in adiutorium virtutis venit, sed in vicem. Qui quod, si bonum esset ira, perfectissimum quemque se queretur? atqui iracundissimi, infantes, senesque et ae gri sunt; et invalidum omne natura querulum est.

XIV. „Non potest," inquit Theophrastus, „fieri, 1

bonus vir non irascatur malis." Isto modo, quo melior quisque, hoc iracundior erit? Vide ne contra placidior, solutusque affectibus, et cui nemo odio sit. Peccantes vero quid habet cur oderit, cum error illos in huiusmodi delicta compellat? non est autem prudentis, errantes odisse: alioquin ipse sibi odio erit. Cogitet, quam multa contra bonum morem faciat, quam multa ex his quae egit, veniam desiderent. Iam irascetur etiam sibi. Neque enim aequus iudex aliam de sua, aliam de aliena causa sententiam fert. Nemo, inquam, invenitur, qui se possit absolvere; et innocentem quisque se dicit, respiciens testem, non conscientiam. Quanto humanius, mitem et patrium animum praestare peccantibus, et illos non persequi, sed revocare? Errantem per agros ignorantia viae, melius est ad rectum iter admovere, quam expellere. Corrigendus est itaque qui peccat, et admonitione, et vi, et molliter, et aspere; meliorque tam sibi quam aliis faciendus, non sine castigatione, sed sine ira. Quis enim cui medetur, irascitur?

XV. „At corrigi nequeunt, nihilque in illis lene aut spei bonae capax est." Tollantur e coetu mortalium, facturi peiora quae contingunt; et quo uno modo possunt, desinant mali esse: sed hoc sine odio. Quid enim est cur oderim eum, cui tum maxime prosum, cum illum sibi eripio? Num quis membra sua odit, tunc cum abscidit? Non est illa ira, sed misera curatio. Rabidos effligimus canes, trucem atque immansuetum bovem caedimus, et morbidis pecoribus, ne gregem polluant, ferrum demittimus; portentosos foetus exstinguimus, liberos quoque, si debiles monstrosique editi sunt, mergimus. Non ira, sed ratio est, a sanis inutilia secernere. Nil minus quam irasci punientem decet: cum eo magis ad emendationem poena proficiat, si iudicio lata est. Inde est, quod Socrates servo ait: „Caederem te, nisi irascerer." Admonitionem servi in tempus sanius distulit, illo tempore se admonuit. Cuius erit temperatus affectus, cum Socrates non sit ausus se irae com-

mittere? Ergo ad coërcitionem errantium sceleratoru que irato castigatore non opus est. Nam cum ira d ctum animi sit, non oportet peccata corrigere peccant

XVI. „Quid ergo? non irascar latroni? non iras venefico?" Non. Neque enim mihi irascor, cum s guinem mitto. Omne poenae genus remedii loco adı veo. Tu adhuc in prima parte versaris errorum, ı graviter laberis, sed frequenter. Obiurgatio te prim secreta, deinde publica emendare tentabit. Tu long iam processisti, quam ut possis verbis sanari: igno nia contineberis. Tibi fortius aliquid et quod sentias, i rendum est: in exsilium et loca ignota mitteris. In duriora remedia iam solida nequitia desiderat; et vi la publica, et carcer adhibebitur. Tibi insanabilis mus est, et sceleribus scelera contexens; et iam causis, quae nunquam malo defuturae sunt, impell sed satis tibi est magna ad peccandum causa, pec Perbibisti nequitiam, et ita visceribus immiscuisti nisi cum ipsis exire non possit. Olim miser mori ris. Bene de te merebimur: auferemus tibi istam, vexaris, insaniam; et per tua alienaque volutato su cia, id, quod unum bonum tibi superest, repraese mus: mortem. Quare irascar, cui cum maxime pro Interim optimum misericordiae genus est, occidere. intrassem valetudinarium exercitatus et sciens, aut mum divitis, non idem imperassem omnibus per di aegrotantibus. Varia in tot animis vitia video, et tati curandae adhibitus sum: pro cuiusque morbo m cina quaeratur. Hunc sanet verecundia, hunc peregr tio, hunc dolor, hunc egestas, hunc ferrum. Itaque perversa induenda magistratui vestis et convocanda sico concio est: procedam in tribunal, non furens, infestus, sed vultu legis; et illa solennia verba, leni gis gravique, quam rabida voce concipiam; et agi bebo non iratus, sed severus. Et cum cervicem xio praecidi imperabo, et cum parricidam insuam leo, et cum mittam in supplicium militarem, et Tarpeio proditorem hostemve publicum imponam;

ira, eo vultu animoque ero, quo serpentes et animalia venenata percutio. Iracundia opus est ad puniendum. Quid? tibi videtur lex irasci his quos non novit, quos non vidit, quos non futuros sperat? Illius itaque sumendus est animus, quae non irascitur, sed constituit. Nam si bono viro ob mala facinora irasci convenit, et ob secundas res malorum hominum invidere conveniet. Quid enim est indignius, quam florere quosdam, et eos indulgentia fortunae abuti, quibus nulla potest satis mala inveniri fortuna? Sed tam commoda illorum sine invidia videbit, quam scelera sine ira. Bonus iudex damnat improbanda; non odit: „Quid ergo? non, cum eiusmodi aliquid sapiens habebit in manibus, tangetur animus eius, eritque solito commotior?" Fateor. Sentiet levem quendam tenuemque motum. Nam, ut dixit Zeno, in sapientis quoque animo, etiam cum vulnus sanatum est, cicatrix manet. Sentiet itaque suspiciones quasdam et umbras affectuum: ipsis quidem carebit. Aristoteles ait affectus quosdam, si quis illis bene utatur, pro armis esse. Quod verum foret, si velut bellica instrumenta sumi deponique possent induentis arbitrio. Haec arma, quae Aristoteles virtuti dat, ipsa per se pugnant, non exspectant manum. Habent, et non habentur. Nil aliis instrumentis opus est: satis nos instruxit ratione natura. Haec dedit telum, firmum, perpetuum, obsequens, nec anceps, nec quod in dominum remitti posset. Non ad providendum tantum, sed ad res gerendas satis est per se ipsa ratio. Etenim quid est stultius, quam hanc ab iracundia petere praesidium; rem stabilem ab incerta, fidelem ab infida, sanam ab aegra? Quid, quod actiones quoque, in quibus solis opera iracundiae videtur necessaria, multo per se ratio fortior est? Nam cum iudicavit aliquid faciendum, in eo perseverat; nihil enim melius inventura est se ipsa, quo mutetur: ideo stat semel constitutis. Iram saepe misericordia retro egit. Habet enim non solidum robur, sed vanum tumorem; violentisque principiis utitur, non aliter quam qui a terra venti surgunt et fluminibus paludibusque con-

cepti, sine pertinacia vehementes sunt. Incipit magno impetu, deinde deficit ante tempus fatigata; et quae nihil aliud quam crudelitatem ac nova genera poenarum versaverat, cum animadvertendum est, iam infracta lenisque est. Affectus cito cadit: aequalis est ratio. Ceterum etiam ubi perseveraverit ira, nonnunquam si plures sunt, qui perire meruerunt, post duorum triumve sanguinem occidere desinit. Primi eius ictus acres sunt, sicut serpentium venena a cubili repentium nocent: innoxii dentes sunt, cum illos frequens morsus exhausit. Ergo non paria patiuntur, qui paria commiserant; et saepe qui minus commisit, plus patitur; quia recentiori irae obiectus est, et in totum inaequalis est. Modo ultra quam oportet, excurrit; modo citerius debito resistit. Sibi enim indulget, ex libidine iudicat, et audire non vult, et patrocinio non relinquit locum, et ea tenet quae invasit, et eripi sibi iudicium suum, etiam si pravum est, non sinit. Ratio utrique parti locum dat, et tempus dat. Deinde advocationem etiam sibi petit, ut excutiendae spatium veritati habeat: ira festinat. Ratio id iudicari vult, quod aequum est. Ira id aequum videri vult, quod iudicavit. Ratio nihil praeter ipsum, de quo agitur, spectat: ira vanis et extra causam obversantibus commovetur. Vultus illam securior, vox clarior, sermo liberior, cultus delicatior, advocatio ambitiosior, favor popularis exasperat. Saepe infesta patrono, reum damnat; etiam si ingeritur oculis veritas, amat et tuetur errorem; coargui non vult, et in male coeptis honestior illi pertinacia videtur, quam poenitentia. Cn. Piso fuit memoria nostra vir a multis vitiis integer, sed pravus, et cui placebat pro constantia rigor. Is cum iratus duci iussisset eum, qui ex commeatu sine commilitone redierat, quasi interfecisset quem non exhibebat, roganti tempus aliquod ad conquirendum non dedit. Damnatus extra vallum ductus est, et iam cervicem porrigebat, cum subito apparuit ille commilito, qui occisus videbatur. Tunc centurio supplicio praepositus, condere gladium speculatorem iubet; damnatum

ad Pisonem reducit, redditurus Pisoni innocentiam. Nam militi fortuna reddiderat. Ingenti concursu deducuntur, complexi alter alterum, cum magno gaudio castrorum, commilitones. Conscendit tribunal furens Piso, ac iubet duci utrumque, et eum militem qui non occiderat, et eum qui non perierat. Quid hoc indignius? quia unus innocens apparuerat, duo peribant. Piso adiecit et tertium. Nam ipsum centurionem, qui damnatum reduxerat, duci iussit. Constituti sunt in eodem loco perituri tres ob unius innocentiam. O quam solers est iracundia, ad fingendas causas furoris! „Te," inquit, „duci iubeo, quia damnatus es; te, quia causa damnationis commilitoni fuisti; te, quia iussus occidere, imperatori non paruisti." Excogitavit quemadmodum tria crimina faceret, quia nullum invenerat. Habet, inquam, iracundia hoc mali, non vult regi. Irascitur veritati ipsi, si contra voluntatem suam apparuerit; clamore, et tumultu, et totius corporis iactatione, quos destinavit, insequitur, adiectis conviciis maledictisque. Hoc non facit ratio: sed si ita opus est, silens quietaque, totas domos funditus tollit, et familias reipublicae pestilentes cum coniugibus ac liberis perdit, tecta ipsa diruit, et solo exaequat; et inimica libertati nomina exstirpat. Haec non frendens, nec caput quassans, nec quidquam indecorum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse debet et in statu vultus, cum magna pronuntiat. „Quid opus est," inquit Hieronymus, „cum velis caedere aliquem, prius tua labia mordere?" Quid si ille vidisset, desilientem de tribunali proconsulem, et fasces lictori auferentem, et sua vestimenta scindentem, quia tardius scindebantur aliena? Quid opus est mensam evertere? quid pocula affligere? quid se in columnas impingere? quid capillos evellere? femur pectusque percutere? Quantam iram putas, quae quia non tam cito in alium quam vult, erumpit, in se revertitur? Tenetur itaque a proximis, et rogatur, ut ipse sibi placetur: quorum nihil facit, quisquis vacuus ira; meritam cuique poenam iniungit. Dimittit saepe eum, cuius peccatum deprehendit; si poenitentia facti spem

bonam pollicetur; si intelligit, non ex alto venire nequitiam, sed summo, quod aiunt, animo inhaerere. Dabit impunitatem nec accipientibus nocituram, nec dantibus. Nonnunquam magna scelera levius, quam minora compescet: si illa lapsu, non crudelitate commissa sunt; his inest latens et operta, et inveterata calliditas. Idem delictum in duobus non eodem malo afficiet, si alter per negligentiam admisit, alter curavit ut nocens esset. Hoc semper in omni animadversione servabit, ut sciat, alteram adhiberi, ut emendet malos: alteram, ut tollat. In utroque non praeterita, sed futura intuebitur. Nam, ut Plato ait: Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur. Revocari enim praeterita non possunt: futura prohibentur. Et quos volet nequitiae male cedentis exempla fieri, palam occidet: non tantum, ut pereant ipsi, sed ut alios pereundo deterreant. Haec cui expendenda, aestimandaque sunt, vides, quam debeat omni perturbatione liber accedere ad rem summa diligentia tractandam, potestatem vitae necisque. Male irato ferrum committitur. Ne illud quidem iudicandum est, aliquid iram ad magnitudinem animi conferre. Non est enim illa magnitudo; tumor est; nec corporibus copia vitiosi humoris intensis, morbus incrementum est, sed pestilens abundantia. Omnes quos vecors animus supra cogitationes extollit humanas, altum quiddam et sublime spirare se credunt; caeterum nihil solidi subest, sed in ruinam prona sunt, quae sine fundamentis crevere. Non habet ira cui insistat. Non ex firmo mansuroque oritur, sed ventosa et inanis est; tantumque abest a magnitudine animi, quantum a fortitudine audacia, a fiducia insolentia, ab austeritate tristitia, a severitate crudelitas. Multum, inquam, interest inter sublimem animum, et superbum. Iracundia nihil amplum decorumque molitur. Contra, mihi videtur veternosi et infelicis animi, imbecillitatis sibi conscii, saepe indolescere. Ut exulcerata et aegra corpora ad tactus levissimos gemunt; ita ira muliebre maxime et puerile vitium est. At incidit et in viros. Nam viris quoque puerilia ac muliebria ingenia

sunt. „Quid ergo? non aliquae voces ab iratis emittuntur, quae magno emissae videantur animo, veram ignorantibus magnitudinem? qualis illa dira et abominanda: *Oderint, dum metuant.*“ Sullano scias saeculo scriptam. Nescio utrum sibi peius optaverit, ut odio esset, an ut timori. Oderint. Occurrit illi, futurum, ut exsecrentur, insidientur, opprimant. Quid adiicit? Dii illi male faciant, adeo reperit dignum odio remedium. Oderint. Quid? dum pareant? non. Dum probent? non. Quid ergo? dum timeant. Sic nec amari quidem vellem. Magno hoc dictum spiritu putas? falleris: nec enim magnitudo ista est, sed immanitas. Non est quod credas irascentium verbis: quorum strepitus magni, minaces sunt, intus mens pavidissima. Non est quod existimes verum esse, quod apud disertissimum virum Livium dicitur: „Vir ingenii magni magis, quam boni.“ Non potest illud separari: aut et bonum erit, aut nec magnum; quia magnitudinem animi inconcussam intelligo et introrsus solidam, ab imo parem firmamque, qualis inesse malis ingeniis non potest. Terribilia enim esse, et tumultuosa, et exitiosa possunt: magnitudinem quidem, cuius firmamentum roburque bonitas est, non habebunt. Ceterum sermone, conatu et omni extra paratu facient magnitudinis fidem. Eloquentur aliquid, quod tu magni putes; sicut C. Caesar, qui iratus coelo quod obstreperet pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque comissio sua fulminibus terreretur, prorsus parum certis, ad pugnam vocavit Iovem, et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum: „ἤ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγὼ σε.“ Quanta dementia fuit! Putavit, aut sibi noceri ne a Iove quidem posse, aut se nocere etiam Iovi posse. Non puto parum momenti hanc eius vocem ad incitandas coniuratorum mentes addidisse. Ultimae enim patientiae visum est, eum ferre, qui Iovem non ferret. Nihil ergo in ira, ne cum videtur quidem vehemens, deos hominesque despiciens, magnum, nihil nobile est: aut si videtur alicui magnum animum ira producere, videatur et luxuria. Ebore su-

stineri vult, purpura vestiri, auro tegi, terras transferre, maria concludere, flumina praecipitare, nemora suspendere. Videatur et avaritia magni animi. Acervis auri argentique incubat, et provinciarum nominibus agros colit, et sub singulis villicis latiores habet fines, quam quos Consules sortiebantur. Videatur et libido magni animi. Transnatat freta, puerorum greges castrat, sub gladium mariti venit uxor, morte contemta. Videatur et ambitio magni animi. Non est contenta honoribus annuis: si fieri potest, uno nomine occupare fastos vult, per omnem orbem titulos disponere. Omnia ista non refert in quantum procedant extendantque se: angusta sunt, misera, depressa. Sola sublimis et excelsa virtus est; nec quidquam magnum est, nisi quod simul et placidum.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I et II: Ira nequaquam ex solo fluit impetu; ipso igitur coërceri potest animo. Cap. III et IV: Primus quidem irae motus nos invitos etiam capit; quae vero sequuntur, per rationem sunt vincenda. Cap. V: Crudelitas et saevitia distant ab ira. Cap. VI et VII: Ira in malos non decet sapientem, qui alias turbatissimus esset. Cap. VIII et XI: Ne ad rem quidem aliquid faceret ira sapientis; nimis enim extensa sunt malorum peccata, et rite non nisi in primis initiis opprimuntur. Cap. X, XI et XII: Nocet praeprimis, publico vitio irasci, quum nemo sapiens nascatur, sed fiat tantum; nec utilis est ira, quod malos terret: parit enim simul odium et contemtum cum derisu. Cap. XIII: Gloriosum est nec ita difficile, iram dimittere. Cap. XIV: Dedecet quidem sapientem, malis rebus uti; interdum tamen iram simulare iuvabit. Cap. XV, XVI et XVII: Quamvis ingenia quaedam generosa in iram prona sint, et animalia generosissima habeantur, quibus multum inest irae; humanis tamen contraria videtur virtutibus, et ipsa adeo irae simulatio vim tantum habet, quia simulatio est. Cap. XVIII et XIX: Duo sunt irae remedia: ne incidamus in eam, et ne in ea peccemus. Ne incidamus, perpendamus necesse est animum nostrum; sunt enim pro natura sua proniores quidam ad iram animi. Cap. XX et XXI: Varii sunt irae in hominum animos et corpora effectus, pro diversa eorum indole, et diverso quo quisque cinctus est habitu; quod in educatione praecipue spectandum. Cap. XXII: Tenerae aetatis moderatores placidos esse oportet; in universum vero fugiendae sunt criminationes. Cap. XXIII et XXIV: Ne suspicionibus quidem nos in iram abduci patiamur et rapi ad iniurias. Cap. XXV: Rebus minutis atque vilibus ad iram concitari, insania est. Cap. XXVI et XXVII: Vir fortis iis, qui iniuriam inferre neque potuere neque voluere, neutiquam irascitur. Cap. XXVIII: Nosce te ipsum, ut aequior fias in alios. Cap. XXIX: Iuvat, iram differre, eiusque perpendere causas. Cap. XXX: Ex diversa personarum conditione iniu-

riae aestimandae sunt; praesertim, si inopinate quidquam acciderit. Cap. XXXI: Inimicorum adeo ferendae sunt iniuriae; quippe quas ipsorum genuit ignorantia. Cap. XXXII: Nulla est irae voluptas. Cap. XXXIII et XXXIV: Prudentis est, iram dissimulare; potissimum, si cum potentioribus nobis agendum. Cap. XXXV et XXXVI: Ipsa foeda iratorum facies et turbatio ab ira nos deterrere poterunt.

I. Primus liber, Novate, benigniorem habuit materiam. Facilis enim in procliva vitiorum decursus est. Nunc ad exiliora veniendum est. Quaerimus enim, utrum ira iudicio, an impetu incipiat: id est, utrum sua sponte moveatur, an quemadmodum pleraque, quae intra nos insciis nobis oriuntur. Debet autem in haec se demittere disputatio, ut ad illa quoque altiora possit exsurgere. Nam et in corpore nostra ossa, nervique et articuli, firmamenta totius, et vitalia, minime speciosa visu, prius ordinantur; deinde haec, ex quibus omnis in faciem aspectumque decor est; post haec omnia, qui maxime oculos rapit color, ultimus perfecto iam corpore affunditur. Iram quin species oblata iniuriae moveat, non est dubium: sed utrum speciem ipsam statim sequatur, et non accedente animo excurrat, an illo assentiente moveatur, quaerimus. Nobis placet, nil ipsam per se audere, sed animo approbante. Nam speciem capere acceptae iniuriae, et ultionem eius concupiscere, et utrumque coniungere, nec laedi se debuisse, et vindicari debere, non est eius impetus, qui sine voluntate nostra concitatur. Ille simplex est: hic compositus, et plura continens. Intellexit aliquid, indignatus est, damnavit, ulciscitur. Haec non possunt fieri, nisi animus eis, quibus tangebatur, assensus est.

II. „Quorsus,“ inquis, „haec quaestio pertinet?“ Ut sciamus, quid sit ira. Nam si invitis nobis nascitur, nunquam rationi succumbet. Omnes enim motus, qui non voluntate nostra fiunt, invicti et inevitabiles sunt: ut horror frigida aspersis, ad quosdam ictus aspernatio; ad peiores nuntios subriguntur pili, et rubor ad impro-

ba verba suffunditur, sequiturque vertigo praerupta cernentes. Quorum quia nihil in nostra potestate est, nulla, quo minus fiant, ratio persuadet. Ita praeceptis fugatur. Est enim voluntarium animi vitium, non ex his quae conditione quadam humanae sortis eveniunt; ideoque etiam sapientissimis accidunt. Inter quae et primus ille ictus animi ponendus est, qui nos post opinionem iniuriae movet. Hic subit etiam inter ludicra scenae spectacula, et lectiones rerum vetustarum. Saepe Clodio Ciceronem expellenti et Antonio occidenti videmur irasci. Quis non contra Marii arma et contra Sullae proscriptionem concitatur? Quis non Theodoto, et Achillae, et ipsi puero, non puerile auso facinus, infestus est? Cantus nos nonnunquam et concitata modulatio instigat. Martius quoque ille tubarum sonus movet mentes, et atrox pictura et iustissimorum suppliciorum tristis aspectus. Inde est quod arridemus ridentibus, et contristat nos turba moerentium, et effervescimus ad aliena certamina: quae non sunt irae, non magis quam tristitia est, quae ad conspectum mimici naufragii contrahit frontem: non magis quam timor, qui Hannibale post Cannas moenia circumsidente, lectoris percutit animum: sed omnia ista motus sunt animorum moveri nolentium, nec affectus, sed principia praeludentia affectibus. Sic enim militaris viri, in media pace iam togati aures tuba suscitat, equosque castrenses erigit crepitus armorum. Alexandrum aiunt, Xenophanto canente, manum ad arma misisse.

III. Nihil ex his quae animum fortuitu impellunt affectus vocari debet. Ista, ut ita dicam, patitur magis animus, quam facit. Ergo affectus est, non ad oblatas rerum species moveri, sed permittere se illis, et hunc fortuitum motum persequi. Nam si quis pallorem, et lacrimas procidentes, et irritationem humoris obscoeni, altumve suspirium, et oculos subito acriores, aut quid his simile, indicium affectus animique signum putat; fallitur, nec intelligit, hos corporis esse pulsus. Itaque et fortissimus plerumque vir, dum armatur, ex-

palluit; et signo pugnae dato, ferocissimo militi paululum genua tremuerunt; et magno imperatori, antequam inter se acies arietarent, cor exsiluit; et oratori eloquentissimo, dum ad dicendum componitur, summa riguerunt. Ira non moveri tantum, sed excurrere debet: est enim impetus. Nunquam autem impetus sine assensu mentis est; neque enim fieri potest, ut de ultione et poena agatur animo nesciente. Putavit se aliquis laesum, voluit ulcisci: dissuadente aliqua causa, statim resedit. Hanc iram non voco, sed motum animi, rationi parentem. Illa est ira, quae rationem transilit, quae secum rapit. Ergo illa prima agitatio animi, quam species iniuriae incussit, non magis ira est, quam ipsa iniuriae species; sed ille sequens impetus, qui speciem iniuriae non tantum accepit, sed approbavit. Ira est concitatio animi ad ultionem voluntate et iudicio pergentis. Numquid dubium est, quin timor fugam habeat, ira impetum? Vide ergo an putes aliquid sine assensu mentis aut peti posse, aut caveri.

IV. Et ut scias, quemadmodum incipiant affectus, aut crescant, aut efferantur, est primus motus non voluntarius; quasi praeparatio affectus et quaedam commutatio. Alter cum voluntate non contumaci, tanquam oporteat me vindicari, cum laesus sim; aut oporteat hunc poenas dare, cum scelus fecerit. Tertius motus est iam impotens, qui non, si oportet, ulcisci vult, sed utique, qui rationem evicit. Primum illum animi ictum effugere ratione non possumus: sicut ne illa quidem, quae diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentationem subitam digitorum comprimantur. Ista non potest ratio vincere; consuetudo fortasse et assidua observatio extenuat. Alter ille motus, qui iudicio nascitur, iudicio tollitur. * * *

V. Illud etiamnum quaerendum est. Hi qui vulgo saeviunt et sanguine humano gaudent, an irascantur, cum eos occidunt, a quibus nec acceperunt iniuriam, nec accepisse se existimant: qualis fuit Apollodorus aut Phalaris. Haec non est ira; feritas est. Non enim quia

accepit iniuriam, nocet, sed parata est, dum noceat, vel accipere; nec illi verbera lacerationesque in ultionem petuntur, sed in voluptatem. Quid ergo? Origo huius mali ab ira est; quae ubi frequenti exercitatione et satietate in oblivionem clementiae venit et omne foedus humanum eiecit animo, novissime in crudelitatem transit. Rident itaque gaudentque et voluptate multa perfruuntur plurimumque ab iratorum vultu absunt per otium saevi. Hannibalem aiunt dixisse, cum fossam sanguine humano plenam vidisset: O formosum spectaculum! Quanto pulchrius illi visum esset, si flumen aliquod lacumque complesset? Quid mirum, si hoc maxime spectaculo caperis, innatus sanguini, et ab infante caedibus admotus? sequetur te fortuna crudelitatis tuae per viginti annos secunda, dabitque oculis tuis gratum ubique spectaculum. Videbis istud et circa Trasimenum, et circa Cannas, et novissime circa Carthaginem tuam. Volesus nuper sub divo Augusto proconsul Asiae, cum trecentos una die securi percussisset, incedens inter cadavera vultu superbo, quasi magnificum quiddam conspiciendumque fecisset, Graece proclamavit: „O rem regiam! Quid hic rex fecisset?" Non fuit haec ira, sed maius malum, et insanabile.

VI. „Virtus," inquit, „ut honestis rebus propitia est, ita turpibus irata esse debet." Quid si dicatur, virtutem et humilem et magnam esse debere? at qui haec dicit, illam extolli vult et deprimi; quoniam laetitia, ob recte factum, clara magnificaque est; ira, ob alienum peccatum, sordida et angusti pectoris est; nec unquam committet virtus, ut vitia, dum compescit, imitetur. Ipsam iram castigandam habet, quae nihilo melior est, saepe etiam peior his delictis, quibus irascitur. Gaudere laetarique proprium et naturale virtutis est; irasci non est ex dignitate eius, non magis quam moerere. Atque iracundiae tristitia comes est; et in hanc omnis ira vel post poenitentiam, vel post repulsam revolvitur. Et si sapientis est, peccatis irasci, magis irascetur maioribus, et saepe irascetur. Sequitur, ut

non tantum iratus sit sapiens, sed iracundus. Atqui si nec magnam iram nec frequentem in animo sapientis locum habere credimus: quid est, quare non ex toto hoc affectu illum liberemus? modus, inquam, esse non potest, si pro facto cuiusque irascendum est. Nam aut iniquus erit, si aequaliter irascetur delictis inaequalibus: aut iracundissimus, si toties excanduerit, quoties iram scelera meruerint. Et quid indignius, quam sapientis affectum ex aliena pendere nequitia? desinet ille Socrates posse eundem vultum domum referre, quem domo extulerat.

VII. Atqui si irasci sapiens debet turpiter factis, et concitari tristarique ob scelera, nihil est aerumnosius sapiente. Omnis illi per iracundiam moeroremque vita transibit. Quod enim momentum erit, quo non improbanda videat? quoties processerit domo, per sceleratos illi avarosque et prodigos et impudentes, et ob ista felices, incedendum erit: nusquam oculi eius flectentur, ut non quod indignentur, inveniant. Deficiet, si toties a se iram, quoties causa poscet, exegerit. Haec tot millia ad forum prima luce properantia, quam turpes lites, quanto turpiores advocatos conciscunt? Alius iudicia patris accusat, quae mereri satis fuit; alius cum matre consistit: alius delator venit eius criminis, cuius manifestior reus est. Et iudex damnaturus quae fecit, eligitur: et corona pro mala causa, bona patroni voce corrupta. Quid singula persequor? cum videris forum multitudine refertum, et Septa concursu omnis frequentiae plena, et illum Circum, in quo maximam sui partem populus ostendit: hoc scito, istic tantundem esse vitiorum, quantum hominum. Inter istos quos togatos vides, nulla pax est: alter in alterius exitium levi compendio ducitur.

VIII. Nulli nisi ex alterius damno quaestus est; felicem oderunt, infelicem contemnunt: maiore gravantur, minori graves sunt: diversis stimulantur cupiditatibus: omnia perdita ob levem voluptatem praedamque cupiunt. Non alia quam in ludo gladiatorio vita est, cum iisdem

viventium pugnantiumque. Ferarum iste conventus est: nisi quod illae inter se placidae sunt morsuque similium abstinent, hi mutua laceratione satiantur. Hoc uno ab animalibus mutis differunt: quod illa mansuescunt alentibus, horum rabies ipsos, a quibus est nutrita, depascitur. Nunquam irasci desinet sapiens, si semel coeperit. Omnia sceleribus ac vitiis plena sunt; plus committitur, quam quod possit coërcitione sanari. Certatur ingenti quodam nequitiae certamine; maior quotidie peccandi cupiditas, minor verecundia est. Expulso melioris aequiorisque respectu, quocunque visum est, libido se impingit. Nec furtiva iam scelera sunt: praeter oculos eunt, adeoque in publicum missa nequitia est et in omnium pectoribus evaluit, ut innocentia non rara, sed nulla sit. Numquid enim singuli aut pauci rupere legem? undique, velut signo dato, ad fas nefasque miscendum coorti sunt.

— *Non hospes ab hospite tutus,*
Non socer a genero; fratrum quoque gratia rara est.
Imminet exilio vir coniugis, illa mariti;
Lurida terribiles miscent aconita novercae.
Filius ante diem patrios inquirit in annos.

Et quota pars ista scelerum est? Non descripsit castra ex una parte contraria, parentum liberorumque sacramenta diversa, subiectam patriae civis manu flammam, et agmina infestorum equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumvolitantia, et violatos fontes venenis, et pestilentiam manu factam, et praeductam obsessis parentibus fossam, plenos carceres, et incendia totas urbes concremantia, dominationesque funestas, et regnorum publicorumque exitiorum clandestina consilia; et pro gloria habita, quae quamdiu opprimi possunt, scelera sunt: raptus ac stupra, et ne os quidem libidini exceptum.

IX. Adde nunc publica periuria gentium, et rupta foedera, et in praedam validioris quidquid non resistebat, abductum; circumscriptiones, furta, fraudes, infi-

tiationes, quibus trina non sufficiunt fora. Si tant irasci vis sapientem, quantum scelerum indignitas e git: non irascendum illi, sed insaniendum est. Il potius cogitabis, non esse irascendum erroribus. Q enim si quis irascatur in tenebris parum vestigia ce ponentibus? quid si quis surdis imperia non exaudie bus? quid si pueris, quod neglecto dispectu officiorı ad lusus et ineptos aequalium iocos spectent? quid si lis irasci velis, qui aegrotant, senescunt, fatigant Inter cetera mortalitatis incommoda, et haec est cal mentium; nec tantum necessitas errandi, sed error amor. Ne singulis irascaris, universis ignoscendum: neri humano venia tribuenda est. Si irasceris iuveni senibusque, quod peccant: irascere infantibus, quod p caturi sunt. Num quis irascitur pueris, quorum ae nondum novit rerum discrimina? maior est excusatio iustior, hominem esse, quam puerum. Hac conditi nati sumus. Animalia obnoxia non paucioribus ani quam corporis morbis; non quidem obtusa nec tarda, acumine nostro male utentia, alter alteri vitiorum ex pla. Quisque sequitur priores, male iter ingress Quidni habeant excusationem, cum publica via er verint?

X. In singulos severitas imperatoris distringitur; necessaria venia est, ubi totus deseruit exercitus. Q tollit iram sapientis? turba peccantium. Intelligit, qu et iniquum sit et periculosum, irasci publico vitio. I raclitus quoties prodierat et tantum circa se male viv tium, immo male pereuntium viderat, flebat, misere tur omnium, qui sibi laeti felicesque occurrebant, n animo, sed nimis imbecillo: et ipse inter deploran erat. Democritum contra aiunt, nunquam sine risu publico fuisse. Adeo nihil illi videbatur serium eoru quae serio gerebantur. Ubi istic irae locus est? aut denda omnia, aut flenda sunt. Non irascetur sapi peccantibus. Quare? quia scit neminem nasci sapiente sed fieri. Scit paucissimos omni aevo sapientes evade quia conditionem humanae vitae perspectam habet: ne

autem naturae sanus irascitur. Quid enim si mirari velit, non in silvestribus dumis poma pendere? quid si miretur spineta sentesque non utili aliqua fruge compleri? nemo irascitur, ubi vitium natura defendit. Placidus itaque sapiens et aequus erroribus, non hostis, sed corrector peccantium, hoc quotidie procedit animo: Multi mihi occurrent vino dediti, multi libidinosi, multi ingrati, multi avari, multi furiis ambitionis agitati. Omnia ista tam propitius aspiciet, quam aegros suos medicus. Numquid ille, cuius navigium multam, undique laxatis compagibus, aquam trahit, nautis ipsique navigio irascitur? occurrit potius, et aliam excludit undam, aliam egerit, manifesta foramina praecludit, latentibus et ex occulto sentinam ducentibus labore continuo resistit; nec ideo intermittit, quia quantum exhaustum est, subnascitur. Lento adiutorio opus est contra mala continua et fecunda, non ut desinant, sed ne vincant.

XI. „Utilis est," inquit, „ira: quia contemtum effugit, quia malos terret." Primum, ira si quantum minatur, valet, ob hoc ipsum quod terribilis est, et invisa est. Periculosius est autem timeri, quam despici. Si vero sine viribus est, magis exposita contemtui est, et derisum non effugit. Quid enim est iracundia in supervacuum tumultuante frigidius? Deinde non ideo quaedam, quia terribiliora, potiora sunt; nec hoc sapientis dici velim, quod ferae quoque telum est, timeri. Quid? non timetur febris, podagra, hulcus malum? numquid ideo quidquam in istis boni est? an contra, omnia despecta, et foeda, et turpia, ipso quo timentur, sunt? Ira per se deformis est et minime metuenda: at timetur a pluribus, sicut deformis persona ab infantibus. Quid, quod semper in auctores redundat timor, nec quisquam metuitur, ipse securus? Occurrat hoc loco tibi Laberianus ille versus, qui medio civili bello in theatro dictus, totum in se populum non aliter convertit, quam si missa esset vox publici affectus:

Necesse est multos timeat, quem multi timent.

Ita natura constituit, ut quod alieno metu magnum es a suo non vacet. Leoni quam pavida sunt ad levissimos strepitus pectora! Acerrimas feras umbra, vox odor insolitus exagitat; quidquid terret, et trepidat. Non est ergo, quare concupiscat quisquam sapiens timeri.

XII. Nec ideo iram magnum quisquam putet, quia formidini est; quoniam quaedam etiam contemtissima timentur: venena et ossa mortifera, et morsus. Nec est mirum, cum maximos ferarum greges linea pennis distincta contineat et in insidias agat: ab ipso effectu dicta formido. Vanis enim vana terrori sunt. Curriculi motus rotarumque versata facies leones redigit in caveam; elephantes porcina vox terret. Sic itaque ira metuitur, quomodo umbra ab infantibus, a feris rubens pinna. Non ipsa in se quidquam habet firmum aut forte, sed vanos animos movet. „Nequitia," inquit, „de rerum natura tollenda est, si velis iram tollere: neutrum autem potest fieri." Primum, potest aliquis non algere, quamvis ex rerum natura hiems sit; et non aestuare, quamvis menses aestivi sint. Aut loci beneficio adversus intemperiem anni tutus est, aut patientia corporis sensum utriusque pervincit. Deinde verte istud: necesse est prius virtutem ex animo tollas, quam iracundiam recipias; quoniam cum virtutibus vitia non coëunt. Nec magis quisquam eodem tempore et iratus potest esse, et vir bonus, quam aeger et sanus. „Non potest," inquit, „omnis ex animo ira tolli: nec hoc hominis natura patitur." Atqui nihil est tam difficile et arduum, quod non humana mens vincat, et in familiaritatem perducat assidua meditatio; nullique sunt tam feri et sui iuris affectus, ut non disciplina perdomentur. Quodcunque sibi imperavit animus, obtinuit. Quidam ne unquam riderent, consecuti sunt; vino quidam, alii Venere, quidam omni humore interdixere corporibus. Alius contentus brevi somno, vigiliam indefatigabilem extendit; didicerunt tenuissimis et adversis funibus currere, et ingentia, vixque humanis toleranda viribus onera portare, et

in immensam altitudinem mergi, ac sine ulla respirandi vice perpeti maria.

XIII. Mille sunt alia, in quibus pertinacia impedimentum omne transcendit ostenditque, nihil esse difficile, cuius sibi ipsa mens patientiam indiceret. Istis, quos paulo ante retuli, aut nulla tam pertinacis studii, aut non digna merces fuit. Quid enim magnificum consequitur ille, qui meditatus est per intensos funes ire? qui sarcinae ingenti cervices supponere? qui somno non submittere oculos? qui penetrare in imum mare? Et tamen ad finem operis, non magno auctoramento, labor pervenit. Nos non advocabimus patientiam, quos tantum praemium exspectat, felicis animi immota tranquillitas? Quantum est, effugere maximum malum iram, et cum illa rabiem, saevitiam, crudelitatem, furorem, et alios comites eius affectus? Non est quod patrocinium nobis quaeramus et excusatam licentiam, dicentes, aut utile id esse, aut inevitabile. Cui enim tandem vitio advocatus defuit? Non est quod dicas, excidi non posse. Sanabilibus aegrotamus malis; ipsaque nos in rectum genitos natura, si emendari velimus, iuvat. Nec, ut quibusdam dictum est, arduum in virtutes et asperum iter est: plano adeuntur. Non vanae vobis auctor rei venio. Facilis est ad beatam vitam via: inite modo bonis auspiciis, ipsisque diis bene iuvantibus. Multo difficilius est, facere ista quae facitis. Quid enim quiete otiosius animi? quid ira laboriosius? quid clementia remissius? quid crudelitate negotiosius? Vacat pudicitia, libido occupatissima est. Omnium denique virtutum tutela facilior est: vitia magno coluntur. Debet ira removeri? Hoc ex parte fatentur etiam, qui dicunt esse minuendam. Tota dimittatur: nihil profutura est. Sine illa facilius rectiusque scelera tollentur; mali punientur, et traducentur in melius.

XIV. Omnia, quae debet sapiens, sine ullius malae rei ministerio efficiet; nihilque admiscebit, cuius modum sollicitus observet. Nunquam itaque iracundia admittenda est; aliquando simulanda, si segnes audientium

animi concitandi sunt: sicut tarde consurgentes ad cur sum equos stimulis facibusque subditis excitamus. Ali quando incutiendus est his metus, apud quos ratio no proficit. Irasci quidem non magis utile est, quam moe rere, quam metuere. „Quid ergo? non incidunt causae quae iram lacessant?" Sed tunc maxime illi opponen dae manus sunt; nec est difficile, vincere animum, cum athletae quoque in vilissima sui parte occupati, tame ictus doloresque patiantur, ut vires caedentis exhauriant nec cum ira suadet, feriunt, sed cum occasio. Pyrrhum maximum praeceptorem certaminis gymnici, solitum aiunt his, quos exercebat, praecipere, ne irascerentur Ira enim perturbat artem; et qua noceat tantum, ne qua caveat, aspicit. Saepe itaque ratio patientiam sua det, ira vindictam; et qui primis defungi malis potui mus, in maiora devolvimur. Quosdam unius verbi con tumelia, non aequo animo lata, in exsilium proiecit; e qui levem iniuriam silentio ferre noluerant, gravissimi malis obruti sunt, indignatique aliquid ex plenissim libertate deminui, servile in sese attraxerunt iugum.

XV. „Ut scias," inquit, „iram habere in se gene rosi aliquid, liberas videbis gentes quae iracundissima sunt: ut Germanos et Scythas." Quod evenit, quia for tiora solidaque natura ingenia, antequam disciplina mol liantur, prona in iram sunt. Quaedam enim non nis melioribus innascuntur ingeniis, sicut valida arbusta e laeta, quamvis neglecta tellus creat: alia foecundi sol silva est. Itaque et ingenia natura fortia iracundiam fe runt, nihilque tenue et exile capiunt ignea et fervida sed imperfectus ille vigor est, ut omnibus quae sin arte, ipsius tantum naturae bono, exsurgunt; sed nis cito domita sunt, quae fortitudini apta erant, audacia temeritatique consenescunt. Quid? non mitioribus ani mis vitia leniora coniuncta sunt, ut misericordia, amo et verecundia? Itaque tibi saepe bonam indolem mali quoque suis ostendam; sed non ideo vitia non sunt, s naturae melioris indicia sunt. Deinde omnes istae fera tate liberae gentes, leonum luporumque ritu, ut servir

non possunt, ita nec imperare. Non enim humani vim ingenii, sed feri et intractabilis habent. Nemo autem regere potest, nisi qui et regi.

XVI. Fere itaque imperia penes eos fuere populos, qui mitiore coelo utuntur: in frigora Septentrionemque vergentibus immansueta ingenia sunt, ut ait poëta,

—— *suoque simillima coelo.*

„Animalia," inquit, „generosissima habentur, quibus multum inest irae." Errat, qui ea in exemplum hominis adducit, quibus pro ratione est impetus: homini pro impetu, ratio est. Sed nec illis quidem omnibus idem prodest. Iracundia leones adiuvat, pavor cervos, accipitrem impetus, columbam fuga. Quid, quod ne illud quidem verum est, optima animalia esse iracundissima? Feras putem, quibus ex raptu alimenta sunt, meliores, quo iratiores; patientiam laudaverim boum, et equorum frenos sequentium. Quid autem est, cur hominem ad tam infelicia exempla revoces, cum habeas mundum, Deumque, quem ex omnibus animalibus, ut solus imitatur, solus intelligit? „Simplicissimi," inquit, „omnium habentur iracundi." Fraudulentis enim et versutis comparantur; et simplices videntur, quia expositi sunt. Quos quidem non simplices dixerim, sed incautos. Stultis, luxuriosis, nepotibusque hoc nomen imponimus, et omnibus vitiis parum callidis.

XVII. „Orator," inquit, „iratus aliquando melior est." Immo imitatus iratum. Nam et histriones in pronuntiando non irati populum movent, sed iratum bene agentes. Et apud iudices itaque, et in concione, et ubicumque alieni animi ad nostrum arbitrium agendi sunt, modo iram, modo metum, modo misericordiam, ut aliis incutiamus, ipsi simulabimus: et saepe id quod veri affectus non effecissent, effecit imitatio affectuum. „Languidus," inquit, „animus est, qui ira caret." Verum est, si nihil habet ira valentius. Nec latronem oportet esse, nec praedam; nec misericordem, nec crudelem. Illius nimis mollis animus, huius nimis durus est. Tem-

peratus sit sapiens: et ad res fortius agendas non iram, sed vim adhibeat.

XVIII. Quoniam quae de ira quaeruntur, tractavimus, accedamus ad remedia eius. Duo autem, ut opinor, sunt: ne incidamus in iram, et ne in ira peccemus. Ut in corporum cura alia de tuenda valetudine, alia de restituenda praecepta sunt: ita aliter iram debemus repellere, aliter compescere, ut vincamus. Quaedam ad universam vitam pertinentia praecipientur: ea in educationem, et in sequentia tempora dividentur. Educatio maximam diligentiam, plurimumque profuturam desiderat. Facile est enim, teneros adhuc animos componere: difficulter reciduntur vitia, quae nobiscum creverunt. Opportunissima ad iracundiam fervidi animi natura est; nam cum elementa sint quatuor, ignis, aqua, aër, et terra: potestates pares his sunt, frigida, fervida, arida, atque humida. Et locorum itaque, et animalium, et corporum, et morum varietates mixtura elementorum facit; et proinde in aliquos magis incumbunt ingenia, prout alicuius elementi maior vis abundavit. Inde quasdam humidas vocamus, aridasque regiones, et calidas, et frigidas. Eadem animalium et hominum discrimina sunt.

XIX. Refert, quantum quisque humidi in se calidique contineat; cuius in illo elementi portio praevalebit, inde mores erunt. Iracundos fervidi mixtura faciet: est enim actuosus et pertinax ignis. Frigidi mixtura timidos facit: pigrum est enim contractumque frigus. Volunt itaque quidam ex nostris iram in pectore moveri, effervescente circa cor sanguine. Causa cur hic potissimum assignetur irae locus, non alia est, quam quod in toto corpore calidissimum pectus est. Quibus humidi plus inest, eorum paulatim crescit ira: quia non est paratus illis calor, sed motu acquiritur. Itaque puerorum feminarumque irae acres magis, quam graves sunt, levioresque dum incipiunt: siccis aetatibus vehemens robustaque ira est, sed sine incremento, non multum sibi adiiciens: quia inclinatum calorem frigus insequitur. Senes difficiles et queruli sunt, ut aegri et convalescentes,

et quorum aut lassitudine aut detractione sanguinis exhaustus est calor. In eadem causa sunt siti fameque rabidi, et quibus exsangue corpus est, maligneque alitur et deficit. Vinum incendit iram: quia calorem auget pro cuiusque natura.

XX. Quidam ebrii effervescunt, quidam sicci. Neque ulla alia causa est, cur iracundissimi sint flavi rubentesque: quibus talis natura color est, qualis fieri ceteris inter iram solet; mobilis enim illis agitatusque sanguis est. Sed quemadmodum natura quosdam proclives in iram facit: ita multae incidunt causae, quae idem possint quod natura. Alios morbus aut iniuria corporum in hoc perduxit, alios labor et continua pervigilia, noctesque solicitae, et desideria, amoresque; et quidquid aliud aut corpori nocuit aut animo, aegram mentem in querelas parat. Sed ista omnia initia causaeque sunt, plurimumque potest consuetudo, quae, si gravis est, alit vitium. Naturam quidem mutare, difficile est; nec licet semel mixta nascentium elementa convertere: sed in hoc nosse profuit, ut calentibus ingeniis subtrahas vinum, quod pueris Plato negandum putat, et ignem vetat igne incitari. Nec cibis quidem implendi sunt: distendentur enim corpora, et animi cum corpore tumescent. Labor illos citra lassitudinem exerceat: ut minuatur, non ut consumatur calor, nimiusque ille fervor despumet. Lusus quoque proderunt; modica enim voluptas laxat animos et temperat. Humidioribus, siccioribus et frigidis non est ab ira periculum: sed maiora vitia metuenda sunt: pavor, difficultas, et desperatio, et suspiciones.

XXI. Mollienda itaque fovendaque talia ingenia, et in laetitiam evocanda sunt. Et quia aliis contra iram, aliis contra tristitiam remediis utendum est, nec dissimilibus tantum ista, sed contrariis curanda sunt, semper ei occurremus, quod increverit. Plurimum, inquam, proderit, pueros statim salubriter institui. Difficile autem regimen est: quia dare debemus operam, ne aut iram in illis nutriamus, aut indolem retundamus. Diligenti observatione res indiget. Utrumque enim, et quod extol-

lendum, et quod deprimendum est, similibus alitur; facile autem etiam attendentem similia decipiunt. Crescit licentia spiritus, servitute comminuitur. Assurgit, si laudatur, et in spem sui bonam adducitur: sed eadem ista insolentiam et iracundiam generant. Sic itaque inter utrumque regendus est, ut modo frenis utamur, modo stimulis: nihil humile, nihil servile patiatur. Nunquam illi necesse sit rogare suppliciter; nec prosit rogasse: potius causae suae, et prioribus factis, et bonis in futurum promissis donetur. In certaminibus aequalium nec vinci illum patiamur, nec irasci. Demus operam, ut familiaris sit his, cum quibus contendere solet; ut in certamine assuescat non nocere velle, sed vincere. Quoties superaverit, et dignum aliquid laude fecerit, attolli, non gestire patiamur. Gaudium enim exsultatio, exsultationem tumor, et nimia aestimatio sui sequitur. Dabimus aliquod laxamentum; in desidiam vero otiumque non resolvemus, et procul a contactu deliciarum retinebimus. Nihil enim magis facit iracundos, quam educatio mollis et blanda. Ideo unicis quo plus indulgetur, pupillisque quo plus licet, corruptior animus est. Non resistet offensis, cui nihil unquam negatum est, cui lacrimas solicita semper mater abstersit, cui de paedagogo satisfactum est. Non vides, ut maiorem quamque fortunam maior ira comitetur? In divitibus nobilibusque et magistratibus praecipue apparet, cum quidquid leve et inane in animo erat, secunda se aura sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, ubi aures superbas assentatorum turba circumstetit. Tibi enim respondeat: Non pro fastigio te tuo metiris; ipse te proiicis: et alia, quibus vix sanae, et ab initio bene fundatae mentes restiterint. Longe itaque ab assentatione pueritia removenda est. Audiat verum et timeat interim, vereatur semper, maioribus assurgat, nihil per iracundiam exoret. Quod flenti negatum fuerat, quieto offeratur; et divitias parentum in conspectu habeat, non in usu. Exprobrentur illi perperam facta.

XXII. Pertinebit ad rem, praeceptores paedagogos

que pueris placidos dari. Proximis applicatur omne quod tenerum est, et in eorum similitudinem crescit. Nutricum et paedagogorum retulere mox in adolescentiam mores. Apud Platonem educatus puer, cum ad parentes relatus, vociferantem videret patrem, „Nunquam," inquit, „hoc apud Platonem vidi." Non dubito, quin citius patrem imitatus sit, quam Platonem. Tenuis ante omnia victus, et non pretiosa vestis: et similis cultus cum aequalibus. Non irascetur aliquem sibi comparari, quem ab initio multis parem feceris. Sed haec ad liberos nostros pertinent. In nobis siquidem sors nascendi et educatio nec vitii locum, nec iam praecepti habet: sequentia ordinanda sunt. Contra primas itaque causas pugnare debemus. Causa iracundiae, opinio iniuriae est; cui non facile credendum est, nec apertis quidem manifestisque statim accedendum. Quaedam enim falsa, veri speciem ferunt. Dandum semper est tempus: veritatem dies aperit. Ne sint aures criminantibus faciles: hoc humanae naturae vitium suspectum, notumque nobis sit, quod quae inviti audimus, libenter credimus, et antequam iudicemus, irascimur.

XXIII. Quid, quod non criminationibus tantum, sed suspicionibus impellimur, et ex vultu risuque alieno peiora interpretati, innocentibus irascimur? Itaque agenda est contra se causa absentis, et in suspenso ira retinenda. Potest enim poena dilata exigi, non potest exacta revocari. Notus est ille tyrannicida, qui imperfecto opere comprehensus, et ab Hippia tortus, ut conscios indicaret, circumstantes amicos tyranni nominavit, quibus quam maxime caram salutem eius sciebat. Et cum ille singulos, ut nominati erant, occidi iussisset, interrogavit: Ecquis superesset? „Tu," inquit, „solus: neminem enim alium, cui carus esses, reliqui." Effecit ira, ut tyrannus tyrannicidae manus commodaret, et praesidia sua gladio suo caederet. Quanto animosius Alexander? qui cum legisset epistolam matris, qua admonebatur, ut a veneno Philippi medici caveret, acceptam potionem non deterritus bibit. Plus sibi de amico

suo credidit. Dignus fuit, qui innocentem haberet, dignus, qui faceret. Hoc eo magis in Alexandro laudo, quia nemo tam obnoxius irae fuit. Quo rarior autem moderatio in regibus, hoc laudanda magis est. Fecit hoc et C. Caesar, ille qui victoria civili clementissime usus est; cum scrinia deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum ab iis, qui videbantur aut in diversis, aut in neutris fuisse partibus, combussit: quamvis moderate soleret irasci, maluit tamen non posse. Gratissimum putavit genus veniae, nescire quid quisque peccasset. Plurimum mali credulitas facit: saepe ne audiendum quidem est, quoniam in quibusdam rebus satius est decipi, quam diffidere.

XXIV. Tollenda ex animo suspicio et coniectura, fallacissima irritamenta. Ille me parum humane salutavit, ille osculo meo non adhaesit, ille inchoatum sermonem cito abrupit, ille ad coenam non vocavit, illius vultus aversior visus est. Non deerit suspicioni argumentatio: simplicitate opus est, et benigna rerum aestimatione. Nihil nisi quod in oculos incurret, manifestumque erit, credamus; et quoties suspicio nostra vana apparuerit, obiurgemus credulitatem. Haec enim castigatio consuetudinem efficiet non facile credendi.

XXV. Inde et illud sequitur, ut minimis sordidisque rebus non exacerbemur. Parum agilis est puer, aut tepidior aqua potui, aut turbatus torus, aut mensa neglgentius posita. Ad ista concitari, insania est. Aeger et infelicis valetudinis est, quem levis aura contraxit: affecti oculi, quos candida vestis obturbat: dissolutus deliciis, cuius latus alieno labore condoluit. Mindyridem aiunt fuisse ex Sybaritarum civitate: qui cum vidisset fodientem et altius rastrum allevantem, lassum se fieri questus, vetuit illum opus in conspectu suo facere. Idem saepius questus est, quod foliis rosae duplicatis incubuisset. Ubi animum simul et corpus voluptates corrupere, nihil tolerabile videtur: non quia dura, sed quia molles patimur. Quid enim est cur tussis alicuius, aut sternutamentum, aut musca parum curiose fugata,

nos in rabiem agat, aut obversatus canis, aut clavis negligentis servi manibus elapsa? Feret iste aequo animo civile convicium, et ingesta in concione curiave maledicta, cuius aures tracti subsellii stridor offendit? Perpetietur hic famem, et aestivae expeditionis sitim, qui puero male diluenti nivem irascitur?

XXVI. Nulla itaque res magis iracundiam alit, quam luxuria intemperans et impatiens. Dure tractandus animus est, ut ictum non sentiat, nisi gravem. Irascimur aut his, a quibus nec accipere iniuriam potuimus, aut his, a quibus accipere potuimus. Ex prioribus quaedam sine sensu sunt: ut librum, quem minutioribus literis scriptum saepe proiecimus, et mendosum laceravimus: ut vestimenta, quae, quia displicebant, scidimus. His irasci quam stultum est, quae iram nostram nec meruerunt, nec sentiunt? „Sed nos offendunt videlicet, qui illa fecerunt.“ Primum, saepe antequam hoc apud nos distinguamus, irascimur; deinde fortasse ipsi quoque artifices excusationes iustas afferent. Alius non potuit melius facere, quam fecit; nec ad tuam contumeliam parum didicit; alius non in hoc, ut te offenderet, fecit. Ad ultimum, quid est dementius, quam bilem in homines collectam, in res effundere? Atqui ut his irasci dementis est, quae anima carent, sic mutis animalibus; quia nulla est iniuria, nisi a consilio profecta. Nocere itaque nobis possunt, ut ferrum, aut lapis; iniuriam quidem facere non possunt. Atqui contemni se quidam putant, ubi equi iidem obsequentes alteri equiti, alteri contumaces sunt: tanquam iudicio, non consuetudine, et arte tractandi, quaedam quibusdam subiectiora sint.

XXVII. Atqui ut his irasci stultum est, ita pueris, et non multum a puerorum prudentia distantibus. Omnia enim ista peccata apud aequum iudicem pro innocentia habent imprudentiam. Quaedam sunt, quae nocere non possunt, nullamque vim nisi beneficam et salutarem habent: ut dii immortales, qui nec volunt obesse, nec possunt. Natura enim illis mitis et placida est; tam longe

remota ab aliena iniuria, quam a sua. Dementes itaque et ignari veritatis illis imputant saevitiam maris, immodicos imbres, pertinaciam hiemis: cum interim nihil horum, quae nobis nocent prosuntve, ad nos proprie dirigatur. Non enim nos causa mundo sumus, hiemem aestatemque referendi. Suas ista leges habent, quibus divina exercentur. Nimis nos suspicimus, si digni nobis videmur, propter quos tanta moveantur. Nihil ergo horum in nostram iniuriam fit; immo contra, nihil non ad salutem. Quaedam esse diximus, quae nocere non possunt; quaedam, quae nolunt. In his erunt boni magistratus, parentesque, et praeceptores, et iudices: quorum castigatio sic accipienda est, quomodo scalpellum, et abstinentia, et alia quae profutura torquent. Affecti sumus poena? succurrat, non tantum quid patiamur, sed quid fecerimus: in consilium de vita nostra mittamur. Si verum ipsi dicere nobis voluerimus, pluris litem nostram aestimabimus. Si volumus aequi omnium rerum iudices esse, hoc primum nobis suadeamus, neminem nostrum esse sine culpa. Hinc enim maxima indignatio oritur. Nihil peccavi, nihil feci: immo nihil fateris. Indignamur aliqua admonitione aut coërcitione nos castigatos; cum illo ipso tempore peccemus, quo adiicimus malefactis arrogantiam et contumaciam. Quis est iste, qui se profitetur omnibus legibus innocentem? Ut hoc ita sit, quam angusta innocentia est, ad legem bonum esse? quanto latius officiorum patet, quam iuris regula? quam multa pietas, humanitas, liberalitas, iustitia, fides exigunt; quae omnia extra publicas tabulas sunt?

XXVIII. Sed ne ad illam quidem arctissimam innocentiae formulam praestare nos possumus. Alia fecimus, alia cogitavimus; alia optavimus, aliis favimus; in quibusdam innocentes sumus, quia non successit. Hoc cogitantes, aequiores simus delinquentibus, cedamus obiurgantibus; utique nobis ne irascamur, (cui enim non, si nobis quoque?) minime diis. Non enim illorum, sed lege mortalitatis patimur, quidquid incommodi accidit. „At morbi doloresque incurrunt.“ Utique aliqua fugien-

dum est domicilium putre sortitis. Dicetur aliquis male de te locutus; cogita an prior feceris, cogita de quam multis loquaris. Cogitemus, inquam, alios non facere iniuriam, sed reponere; alios pronos facere, alios coactos facere, alios ignorantes; etiam eos qui volentes scientesque faciunt, ex iniuria nostra non ipsam iniuriam petere. Aut dulcedine urbanitatis prolapsus est, aut fecit aliquid, non ut nobis obesset, sed quia consequi ipse non poterat, nisi nos repulisset. Saepe adulatio, dum blanditur, offendit. Quisquis ad se retulerit, quotiens ipse in suspicionem falsam inciderit, quam multis officiis suis fortuna speciem iniuriae induerit, quam multos post odium amare coeperit, poterit non statim irasci: utique si sibi tacitus ad singula quibus offenditur, dixerit: Haec et ipse commisi. Sed ubi tam aequum iudicem invenies? Is qui nullius non uxorem concupiscit, et satis iustam causam putat amandi, quod aliena est, idem uxorem suam aspici non vult: et fidei acerrimus exactor est perfidus; et mendacia persequitur, ipse periurus; et litem sibi inferri aegerrime calumniator patitur. Pudicitiam servulorum suorum attentari non vult, qui non pepercit suae. Aliena vitia in oculis habemus: a tergo nostra sunt. Inde est, quod tempestiva filii convivia pater deterior filio castigat. Nihil alienae luxuriae ignoscit, qui nihil suae negavit; et homicidae tyrannus irascitur; et punit furta sacrilegus. Magna pars hominum est, quae non peccatis irascitur, sed peccantibus. Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos: Numquid et ipsi aliquid tale commisimus? Numquid sic erravimus? Expeditne nobis ista damnari? Maximum remedium est irae: mora. Nec ab illa pete initio, ut ignoscat, sed ut iudicet. Desinet, si exspectat; nec universam illam tentaveris tollere, graves habet impetus primos. Tota vincetur, dum partibus carpitur.

XXIX. Ex his quae nos offendunt, alia renuntiantur nobis, alia ipsi audimus aut videmus. His quae narrata sunt, non debemus cito credere. Multi ementiun-

tur, ut decipiant; multi, quia decepti sunt. Alius criminatione gratiam captat, et fingit iniuriam, ut videatur doluisse factam. Est aliquis malignus, et qui amicitias cohaerentes diducere velit; est suspicax, et qui spectare ludos cupiat, ut ex longinquo tutoque speculetur, quos collisit. De parvula summa iudicaturo tibi res sine teste non probaretur; testis sine iureiurando non valeret; utrique parti dares advocationem, dares tempus, nec semel audires. Magis enim veritas elucet, quo saepius ad manum venit. Amicum condemnas de praesentibus, antequam audias, antequam interroges? illi, antequam aut accusatorem suum nosse liceat, aut crimen, irasceris? Iam verum, iam quid utrinque diceretur, audisti? Hic ipse qui ad te detulit, desinet dicere, si probare debuerit. „Non est,“ inquit, „quod me protrahas; ego productus negabo. Alioqui nihil unquam tibi dicam.“ Eodem tempore et instigat, et ipse se certamini et pugnae subtrahit. Qui dicere tibi nisi clam non vult, paene non dicit. Quid est iniquius, quam secreto credere, palam irasci?

XXX. Quorundam ipsi testes sumus. In his naturam excutiemus voluntatemque facientium. Puer est? aetati donetur: nescit, an peccet. Pater est? aut tantum profuit, ut illi etiam iniuriae ius sit; aut fortassis ipsum hoc meritum eius est, quo offendimur. Mulier est? errat. Iussus est? necessitati quis, nisi iniquus, succenset? Laesus est? non est iniuria, pati quod prior feceris. Iudex est? plus illius credas sententiae, quam tuae. Rex est? si nocentem punit, cede iustitiae: si innocentem, cede fortunae. Mutum animal est, aut simile muto? imitaris illud, si irasceris. Morbus est, aut calamitas? levius transiliet sustinentem. Deus est? tam perdis operam cum illi irasceris, quam cum illum alteri precaris iratum. Bonus vir est, qui iniuriam fecit? noli credere. Malus? noli mirari. Dabit poenas alteri, quas debet tibi; et iam sibi dedit, qui peccavit. Duo sunt, ut dixi, quae iracundiam concitant: primum, si iniuriam videmur accepisse; de hoc satis dictum est: deinde,

si inique accepisse; de hoc dicendum est. Iniqua quaedam iudicant homines, quia pati non debuerint; quaedam, quia non speraverint. Indigna putamus, quae inopinata sunt. Itaque maxime commovent, quae contra spem exspectationemque evenerunt. Nec aliud est, quare in domesticis minima offendant, in amicis iniuriam vocemus negligentiam.

XXXI. „Quomodo ergo," inquit, „inimicorum nos iniuriae movent?" Quia non exspectavimus illas, aut certe non tantas. Hoc efficit amor nostri nimius: inviolatos nos etiam inimicis iudicamus esse debere. Regis quisque intra se animum habet, ut licentiam sibi dari velit, in se nolit. Aut ignorantia nos itaque rerum, aut insolentia iracundos facit. Ignorantia: quid enim mirum est, malos mala facinora edere? Quid novi est, si inimicus nocet, amicus offendit, filius labitur, servus peccat? Turpissimam aiebat Fabius imperatori excusationem esse: Non putavi; ego turpissimam homini puto. Omnia puta, exspecta. Etiam in bonis moribus aliquid existet asperius. Fert humana natura insidiosos amicos, fert ingratos, fert cupidos, fert impios. Cum de moribus unius iudicabis, de publicis cogita. Ubi maxime gaudebis, maxime metues. Ubi tranquilla tibi omnia videntur, ibi nocitura non desunt, sed quiescunt. Semper futurum aliquid, quod te offendat, existima. Gubernator nunquam ita totos sinus explicuit securus, ut non expedita ad contrahendum armamenta disponeret. Illud ante omnia cogita, foedam esse et execrabilem vim nocendi, et alienissimam homini, cuius beneficio etiam saeva mansuescunt. Aspice elephantorum iugo colla submissa, taurorum pueris pariter ac feminis persultantibus terga impune calcata, et repentes inter pocula sinusque innoxio lapsu dracones, et intra domum ursorum leonumque ora placida tractantibus, adulantesque dominum feras: pudebit cum animalibus permutasse mores. Nefas est nocere patriae; ergo civi quoque; nam hic pars patriae est. Sanctae partes sunt, si universum venerabile est: ergo et homini; nam hic in maiore tibi

urbe civis est. Quid si nocere velint manus pedibus? manibus oculi? Ut omnia inter se membra consentiunt, quia singula servari totius interest; ita homines singulis parcent, quia ad coetum geniti sumus. Salva autem esse societas nisi amore et custodia partium non potest. Ne viperas quidem et natrices, et si qua morsu aut ictu nocent, effligeremus, si ut reliqua mansuefacere possemus, aut efficere, ne nobis aliisve periculo essent. Ergo ne homini quidem nocebimus, quia peccavit, sed ne peccet; nec unquam ad praeteritum, sed ad futurum poena referetur. Non enim irascitur, sed cavet. Nam si puniendus est, cuicunque pravum maleficumque ingenium est, poena neminem excipiet.

XXXII. „At enim ira habet aliquam voluptatem, et dulce est, dolorem reddere.“ Minime. Non enim ut in beneficiis honestum est, merita meritis repensare, ita iniurias iniuriis. Illic, vinci turpe est: hic, vincere. Inhumanum verbum est, ut quidem pro iusto receptum? Ultio; et a contumelia non differt nisi ordine. Qui dolorem regerit, tantum excusatius peccat. M. Catonem in balneo quidam percussit imprudens; (quis enim illi sciens faceret iniuriam?) postea satisfacienti Cato: „Non memini,“ inquit, „percussum me.“ Melius putavit, non agnoscere, quam vindicare. „Nihil,“ inquis, „post tantam petulantiam mali factum est.“ Immo multum boni. Coepit Catonem nosse. Magni animi est, iniurias despicere: ultionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum, ex quo peteretur ultio. Multi leves iniurias altius sibi demisere, dum vindicant: ille magnus et nobilis est, qui, more magnae ferae, latratus minutorum canum securus exaudit. „Minus,“ inquis, „contemnemur, si vindicaverimus iniuriam.“ Si tanquam ad remedium venimus, sine ira veniamus: non quasi dulce sit vindicari, sed quasi utile. Saepe autem satius fuit dissimulare, quam ulcisci.

XXXIII. Potentiorum iniuriae hilari vultu, non patienter tantum ferendae sunt. Facient iterum, si se fecisse crediderint. Hoc habent pessimum animi magna

fortuna insolentes, quos laeserunt, et oderunt. Notissima vox est eius, qui in cultu regum consenuerat. Cum illum quidam interrogaret: Quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem? „Iniurias," inquit, „accipiendo, et gratias agendo." Saepe adeo iniuriam vindicari non expedit, ut ne fateri quidem expedit. C. Caesar Pastoris, splendidi equitis Romani filium cum in custodia habuisset, munditiis eius et cultioribus capillis offensus, rogante patre, ut salutem sibi filii concederet, quasi de supplicio eius admonitus, duci protinus iussit. Ne tamen omnia inhumane faceret adversum patrem, ad coenam illum invitavit eo die. Venit Pastor, nihil vultu exprobrante. Propinavit illi Caesar heminam; et posuit illi custodem. Perduravit miser, non aliter quam si filii sanguinem biberet. Unguentum et coronas misit, et observare iussit an sumeret. Sumsit. Eo die, quo filium extulerat, immo quo non extulerat, iacebat conviva centesimus, et potiones vix honestas natalibus liberorum podagricus senex hauriebat; cum interim non lacrimas emisit, non dolorem aliquo signo erumpere passus est. Coenavit, tanquam pro filio exorasset. Quaeris, quare? habebat alterum. Quid ille Priamus? non dissimulavit iram et regis genua complexus est? funestam perfusamque cruore filii manum ad os suum retulit, et coenavit? Sed tamen sine unguento, sine coronis; et illum hostis saevissimus multis solatiis, ut cibum caperet, hortatus est, non ut pocula ingentia, super caput posito custode, siccaret. Contemsisset troianum patrem, si sibi timuisset: nunc iram compescuit pietas. Dignus fuit, cui permitteret a convivio ad ossa filii legenda discedere. Ne hoc quidem permisit; benignus interim et comis adolescens propinationibus senem crebris, ut cura leniretur, admonens lacessebat: contra ille se laetum, et oblitum quid eo esset actum die, praestitit. Perierat alter filius, si carnifici conviva non placuisset.

XXXIV. Ergo ira abstinendum est, sive par est qui lacessendus est, sive superior, sive inferior. Cum

pare contendere, anceps est; cum superiore, furiosum; cum inferiore, sordidum. Pusilli hominis et miseri est, repetere mordentem. Mures et formicae, qua manum admoveris, ora convertunt; imbecillia se laedi putant, si tanguntur. Faciet nos mitiores, si cogitaverimus, quid aliquando nobis profuerit ille, cui irascimur, et meritis offensa redimetur. Illud quoque occurrat, quantum commendationis nobis allatura sit clementiae fama, et quam multos venia amicos utiles fecerit. Ne irascamur inimicorum et hostium liberis. Inter Syllanae crudelitatis exempla est, quod a republica liberos proscriptorum submovit. Nihil est iniquius, quam aliquem heredem paterni odii fieri. Cogitemus, quoties ad ignoscendum difficiles erimus, an expediat, omnes nobis inexorabiles esse. Quam saepe veniam qui negavit, petit? quam saepe pedibus eius advolutus est, quem a suis repulit? Quid est gloriosius, quam iram amicitia mutare? Quos Populus Romanus fideliores habet socios, quam quos habuit pertinacissimos hostes? Quod hodie esset imperium, nisi salubris providentia victos permiscuisset victoribus? Irascetur aliquis? tu contra beneficiis provoca. Cadit statim simultas ab altera parte deserta; nisi pariter, non pugnant. Si utrinque concurritur, ille est melior, qui prior pedem retulit; victus est qui vicit. Percussit te? recede. Referiendo enim et occasionem saepius feriendi dabis, et excusationem. Non poteris revelli, cum voles. Num quid velit quisquam tam graviter hostem ferire, ut relinquat manum in vulnere, et se ab ictu revocare non possit? Atqui tale ira telum est; vix retrahitur.

XXXV. Arma nobis expedita prospicimus, gladium commodum et habilem: non vitabimus impetus animi, his graves magis, furiosos et irrevocabiles? Ea demum velocitas placet, quae ubi iussa est, vestigium sistit, nec ultra destinata procurrit, et quae flecti et a cursu ad gradum reduci potest. Aegros scimus nervos esse, ubi invitis nobis moventur. Senex, aut infirmi corporis est, qui cum ambulare vult, currit. Animi motus eos pute-

mus sanissimos validissimosque, qui nostro arbitrio ibunt, non suo ferentur. Nihil tamen aeque profuerit, quam primum intueri deformitatem rei, deinde periculum. Non est ullius affectus facies turbatior. Pulcherrima ora foedavit, torvos vultus ex tranquillissimis reddidit. Linquit decor omnis iratos; et sive amictus illius compositus est ad legem, trahent vestem, omnemque curam sui effundent; si capillorum natura vel arte iacentium non informis est habitus, cum animo inhorrescunt: tumescunt venae, concutitur crebro spiritu pectus, rabida vocis eruptio colla distendit. Tunc artus trepidi, inquietae manus, totius corporis fluctuatio. Qualem intus putas esse animum, cuius extra imago tam foeda est? quanto illi intra pectus terribilior vultus, acrior spiritus est, intensior impetus, rupturus se, nisi eruperit! Quales sunt hostium, vel ferarum caede madentium, aut ad caedem euntium aspectus; qualia poëtae inferna monstra finxere, succincta serpentibus et igneo flatu; quales ad bella excitanda, discordiamque in populos dividendam, pacemque lacerandam teterrimae inferum exeunt Furiae: talem nobis iram figuremus: flammâ lumina ardentia, sibilo mugituque et gemitu et stridore, et si qua his invisior vox est, perstrepentem, tela manu utraque quatientem (neque enim illi, tegere se, cura est): torvam, cruentamque, et cicatricosam, et verberibus suis lividam, incessibus vesanis, offusam multa caligine, incursitantem, vastantem, fugantemque et omnium odio laborantem, sui maxime: si aliter nocere non possit, terras, maria, coelum ruere cupientem, infestam pariter invisamque. Vel, si videtur, sit qualis apud vates nostros est,

Sanguineum quatiens dextra Bellona flagellum,
Aut scissâ gaudens vadit Discordia pallâ.

Aut si qua magis dira facies excogitari diri affectus potest.

XXXVI. Quibusdam, ut ait Sextius, iratis profuit adspexisse speculum. Perturbavit illos tanta mutatio

sui: velut in rem praesentem adducti non agnoverunt se. Sed quantulum ex vera deformitate imago illa speculo repercussa reddebat? Animus si ostendi, et si in ulla materia perlucere posset, intuentes nos confunderet ater maculosusque; aestuans, et distortus, et tumidus. Nunc quoque tanta deformitas eius est per ossa carnesque et tot impedimenta effluentis: quid si nudus ostenderetur? Speculo equidem neminem deterritum ab ira credo. Quid ergo? qui ad speculum venerat, ut se mutaret, iam mutaverat. Iratis quidem nulla est formosior effigies, quam atrox et horrida; qualesque esse, etiam videri volunt. Magis illud videndum est, quam multis ira per se nocuerit. Alii nimio fervore rupere venas, et sanguinem supra vires elatus clamor egessit, et luminum suffudit aciem in oculos vehementius humor egestus, et in morbos aegri recidere. Nulla celerior ad insaniam via est. Multi itaque continuaverunt irae furorem; nec quam expulerant mentem, unquam receperunt. Aiacem in mortem egit furor, in furorem ira. Mortem liberis, egestatem sibi, ruinam domui imprecantur, et irasci se negant, non minus quam insanire, furiosi. Amicissimis hostes, vitandique carissimis; legum, nisi qua nocent, immemores, ad minima mobiles. Non sermone, non officio aditu faciles. Omnia per vim gerunt, gladiis et pugnare parati, et incumbere. Maximum enim malum illos cepit, et omnia exsuperans vitia. Alia paulatim intrant: repentina et universa vis huius est; omnes denique alios affectus sibi subiicit; amorem ardentissimum vincit. Transfoderunt itaque amata corpora, et in eorum quos occiderant iacuere complexibus. Avaritiam durissimum malum minimumque flexibile ira calcavit; adacta opes suas spargere, et domui, rebusque in unum collatis iniicere ignem. Quid? non ambitiosus magno aestimata proiecit insignia, honoremque delatum repulit? Nullus affectus est, in quem non ira dominetur.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I et II: Irae impetus pro singularibus cuiusque hominis moribus comprimendus est; et quam citissime quidem, ob ipsam eiusdem naturam, ab aliorum affectuum indole satis diversam. Cap. III et IV: Pessimum est ira virtutis incitamentum, propter nativam suam atque praevalentem foeditatem. Cap. V: Non incidemus in iram, si vitia eiusdem nobis proposuerimus, reliquorum eorundemque pessimorum affectuum ratione simul habita. Cap. VI: Quo maior est animus, eo sedatior, et a discrepantium rerum pertractatione alienior. Cap. VII et VIII: In civili adeo atque domestica vita convenientium negotiorum pertractatio ab irae impetu optime nos defendet, et utilissima erit mansuetorum consuetudo. Cap. IX: Iratus aegroti instar, levia tantum pertractet necesse est. Cap. X et XI: Optimum irae remedium erit, prima eiusdem perscrutari atque infringere vestigia, indoli nostrae singulari inhaerentia. Cap. XII: Iuvabit praecipue, eius, in quem irascimur, perpendere conditionem. Cap. XIII et XIV: Signa irae prudenter refrenanda sunt. Cap. XV et XVI: Regum sociis irae continentia prae primis suadenda; nisi suicidii petere velint remedium. Cap. XVII: Regum iratorum exempla. Cap. XVIII: Romana perstringitur iracundia. Cap. XIX: Crudelis notatur Caligulae indoles. Cap. XX: Iracundia Cambysae. Cap. XXI: Vesana Cyri commemoratur ira. Cap. XXII: Mansuetus Antigoni regis laudatur animus. Cap. XXIII: Philippi regis narratur continentia. Cap. XXIV et XXV: Sapientum exemplis ad iram tam compescendam quam perferendam utamur. Cap. XXVI: Tolerabilis ira nobis videbitur, si ab imprudentibus eandem inferri perpenderimus. Cap. XXVII et XXVIII: Sapientis est, iram prius compescere, quam sua sponte eadem discedit. Cap. XXIX, XXX et XXXI: Iudicium ante iram adhibere, prudentem eo magis decet, quo saepius inania originem ipsi praebent et nobis nocifera. Cap. XXXII: Differentes negotia iram saepius evitabimus. Cap. XXXIII et XXXIV: Irae causa haud raro avaritia, quamvis aliunde quoque illius petenda sit origo.

Cap. XXXV et XXXVI: Ex nobis ipsis plerumque irae causa petenda erit. Cap. XXXVII et XXXVIII: Facilius iram restringemus, si reputaverimus, gravioribus adeo nos tangi potuisse malis, quam quibus revera tactos nos sentimus. Cap. XXXIX et XL: Aliorum ira lenienda non nunquam per benignam quandam fallaciam. Cap. XLI, XLII et XLIII: Salutarium praeceptorum recordatio pacem nobis dabit, iustamque spem in morte positam; eo iustiorem, quo gratior apud alios lenitudinis nostrae servabitur memoria.

I. Quod maxime desiderasti, Novate, nunc facere tentabimus: iram excidere animis, aut certe refrenare, et impetus eius inhibere. Id aliquando palam aperteque faciendum est, ubi minor vis mali patitur; aliquando ex occulto, ubi nimium ardet, omnique impedimento exasperatur et crescit. Refert, quantas vires, quamque integras habeat; utrumne verberanda et agenda retro sit, an cedere ei debeamus, dum tempestas prima desaevit, ne remedia ipsa secum ferat. Consilium pro moribus cuiusque capiendum erit. Quosdam enim preces vincunt; quidam insultant, instantque submissis. Quosdam terrendo placabimus; alios obiurgatio, alios confessio, alios pudor coepto deiecit; alios mora, lentum praecipitis mali remedium, ad quod novissime descendendum est. Ceteri enim affectus dilationem recipiunt, et curari tardius possunt: huius incitata, et se ipsam rapiens violentia, non paulatim procedit, sed dum incipit, tota est. Nec aliorum more vitiorum solicitat animos, sed abducit: et impotentes sui, cupidosque vel communis mali, exagitat; nec in ea tantum, in quae destinavit, sed in occurrentia obiter furit. Cetera vitia impellunt animos: ira praecipitat. Ceteris etiamsi resistere contra affectus suos non licet, at certe affectibus ipsis licet stare: haec non secus quam fulmina procellaeque, et si qua alia irrevocabilia sunt, quia non eunt, sed cadunt, vim suam magis ac magis tendit. Alia vitia a ratione, haec a sanitate desciscit. Alia accessus lenes habent, et incrementa fallentia: in iram deiectus animorum est. Nulla itaque res urget magis attonita, et in vires suas prona;

et sive successit, superba; sive frustratur, insana; ne repulsa quidem in taedium acta, ubi adversarium fortuna subduxit, in se ipsam morsus suos vertit; nec refert, quantum sit ex quo surrexit. Ex levissimis enim in maxima evadit.

II. Nullam transit aetatem, nullum hominum genus excipit. Quaedam gentes beneficio egestatis non novere luxuriam. Quaedam, quia exercitae et vagae sunt, effugere pigritiam. Quibus incultus mos, agrestis vita est, circumscriptio ignota est, et fraus, et quodcunque in foro malum nascitur. Nulla gens est, quam non ira instiget, tam inter Graios quam barbaros potens: non minus perniciosa leges metuentibus, quam quibus iura distinguit modus virium. Denique cetera singulos corripiunt: hic unus affectus est, qui interdum publice concipitur. Nunquam universus populus feminae amore flagravit; nec in pecuniam aut lucrum tota civitas spem suam misit; ambitio viritim singulos occupat; impotentia non est malum publicum: saepe in iram uno agmine itum est. Viri, feminae, senes, pueri, principes, vulgusque consensere; et tota multitudo paucissimis verbis concitata, ipsum concitatorem antecessit. Ad arma protinus ignesque discursum est, et indicta finitimis bella, aut gesta cum civibus. Totae cum stirpe omni crematae domus; et modo eloquio favorabilis, habitus in multo honore, iram suae concionis excepit; in imperatorem suum legiones pila torserunt. Dissedit plebs tota cum patribus: publicum consilium, senatus, non exspectatis delectibus, nec nominato imperatore, subitos irae suae duces legit; ac per tecta urbis nobiles consectatus viros, supplicium manu sumsit. Violavit legationes rupto iure gentium, rabiesque infanda civitatem tulit; nec datum tempus, quo resideret tumor publicus, sed deductae protinus classes, et oneratae tumultuario milite. Sine more, sine auspiciis, populus ductu irae suae egressus, fortuita raptaque pro armis gessit; deinde magna clade temeritatem audacis irae luit.

III. Hic barbaris forte ruentibus in bella exitus est. Cum mobiles animos species iniuriae perculit, aguntur statim; et qua dolor traxit, ruinae modo regionibus incidunt incompositi, interriti, incauti, pericula appetentes sua: gaudent feriri, et instare ferro, et tela corpore urgere, et per suum vulnus exire. „Non est," inquis, „dubium, quin magna ista et pestifera sit vis: ideo quemadmodum sanari debeat, monstra." Atqui, ut in prioribus libris dixi, stat Aristoteles defensor irae, et vetat illam nobis exsecari. Calcar ait esse virtutis: hac erepta, inermem animum et ad conatus magnos pigrum, inertemque fieri. Necessarium est itaque foeditatem eius ac feritatem coarguere, et ante oculos ponere, quantum monstri sit, homo in hominem furens; quantoque impetu ruat, non sine pernicie sua perniciosus, et ea deprimens, quae mergi nisi cum mergente non possunt. Quid ergo? Sanum hunc aliquis vocat, qui velut tempestate correptus, non it, sed agitur, et furenti malo servit? nec mandat ultionem suam, sed ipse eius exactor, animo simul ac manu saevit, carissimorum, eorumque quae mox amissa fleturus est, carnifex? Hunc aliquis affectum virtuti adiutorem comitemque dat, consilia, sine quibus virtus gerit nihil, obturbantem? Caducae sinistraeque sunt vires et in malum suum validae, in quas aegrum morbus et accessio erexit. Non est ergo, quod me putes tempus in supervacuis consumere, quod iram, quasi dubiae apud homines opinionis sit, infamem: cum aliquis sit, et quidem de illustribus philosophis, qui illi indicat operas, et tanquam utilem ac spiritus subministrantem in proelia, in actus rerum, ad omne quodcunque calore aliquo gerendum est, vocet. Ne quem fallat, tanquam aliquo tempore, aliquo loco profutura, ostendenda est rabies eius effrenata et attonita; apparatusque illi reddendus est suus, equulei, et fidiculae, et ergastula, et cruces, et circumdati defossis corporibus ignes, et cadavera quoque trahens uncus, varia vinculorum genera, varia poenarum, lacerationes membrorum, inscriptiones frontis, et bestiarum immanium caveae.

Inter haec instrumenta collocetur ira, dirum quiddam atque horridum stridens; omnibus per quae furit taetrior.

IV. Ut de ceteris dubium sit, nulli certe affectui peior est vultus, quem in prioribus libris descripsimus, asperum et acrem, et nunc subito retrorsum sanguine fugato, pallentem, nunc in os omni calore ac spiritu verso, subrubicundum, et similem cruento, venis tumentibus, oculis nunc trepidis et exsilientibus, nunc in uno obtutu defixis et haerentibus. Adiice dentium inter se arietatorum, et aliquem esse cupientium, non alium sonum, quam est apris, tela sua attritu acuentibus. Adiice articulorum crepitum, cum se ipsae manus frangunt, et pulsatum saepius pectus, anhelitus crebros, tractosque altius gemitus, instabile corpus, incerta verba subitis exclamationibus, trementia labra, interdumque compressa, et dirum quiddam exsibilantia. Ferarum, mehercules, sive illas fames exagitat, sive infixum visceribus ferrum, minus taetra facies est, etiam cum venatorem suum semianimes morsu ultimo petunt, quam hominis ira flagrantis. Age, si exaudire voces ac minas vacet, qualia excarnificati animi verba sunt? Nonne revocare se quisque ab ira volet, cum intellexerit illam a suo primum malo incipere? Non vis ergo admoneam eos qui iram in summa potentia exercent, et argumentum virium existimant, et in magnis magnae fortunae bonis ponunt paratam ultionem, quam non sit potens, immo nec liber quidem dici possit, irae suae captus? Non vis admoneam, quo diligentior quisque sit, et ipse se circumspiciat: alia animi mala ad pessimos quosque pertinere, iracundiam etiam eruditis hominibus, et in alia sanis, irrepere; adeo ut quidam simplicitatis indicium iracundiam dicant, et vulgo credatur facillimus quisque huic obnoxius?

V. „Quorsus," inquis, „hoc pertinet?" Ut nemo se iudicet tutum ab illa: cum lentos quoque natura et placidos in saevitiam ac violentiam evocet. Quemadmodum adversus pestilentiam nihil prodest firmitas corporis, et diligens valetudinis cura; (promiscue enim im-

becilla robustaque invadit) ita ab ira tam inquietis moribus periculum est, quam compositis et remissis; quibus eo turpior ac periculosior est, quo plus in illis mutat. Sed cum primum sit, non irasci; secundum, desinere; tertium, alienae irae mederi: dicam primum, quemadmodum in iram non incidamus; deinde, quemadmodum nos ab illa liberemus; novissime, quemadmodum irascentem retineamus placemusque, et ad sanitatem reducamus. Ne irascamur praestabimus, si omnia vitia irae nobis subinde proposuerimus, et illam bene aestimaverimus. Accusanda est apud nos, damnanda; perscrutanda eius mala, et in medium protrahenda sunt; ut qualis sit appareat, comparanda cum pessimis est. Avaritia acquirit et contrahit, quo aliquis melior utatur: ira incendit: paucis gratuita est. Iracundus dominus quosdam in fugam servos egit, quosdam in mortem: quanto plus irascendo, quam id erat propter quod irascebatur, amisit? Ira patri luctum, marito divortium attulit; magistratui odium, candidato repulsam. Peior est etiam, quam luxuria: quoniam illa sua voluptate fruitur, haec alieno dolore. Vincit malignitatem et invidiam; illae enim infelicem fieri volunt, haec facere. Illae fortuitis malis delectantur: haec non potest exspectare fortunam: nocere ei quem odit, non noceri vult. Nihil est simultatibus gravius: has ira conciliat. Nihil est bello funestius: in hoc potentium ira prorumpit. Ceterum etiam illa plebeia ira et privata inerme et sine viribus bellum est. Praeterea ira, ut seponamus quae mox secutura sunt damna, insidias, perpetuam ex certaminibus mutuis solicitudinem, dat poenas dum exigit: naturam hominis eiurat. Illa in amorem hortatur, haec in odium; illa prodesse iubet, haec nocere. Adiice, quod cum indignatio eius a nimio sui suspectu veniat et animosa videatur, pusilla est et angusta. Nemo enim non eo, a quo se contemtum iudicat, minor est. At ille ingens animus, et verus aestimator sui non vindicat iniuriam, quia non sentit. Ut tela a duro resiliunt, et cum dolore caedentis solida feriuntur: ita nulla magnum

animum iniuria ad sensum sui adducit, fragilior eo quod petit. Quanto pulchrius est, velut nulli penetrabilem telo, omnes iniurias contumeliasque respuere? Ultio doloris confessio est. Non est magnus animus, quem incurvat iniuria. Aut potentior te, aut imbecillior laesit. Si imbecillior, parce illi: si potentior, tibi.

VI. Nullum est argumentum magnitudinis certius quam nihil posse, quo instigeris, accidere. Pars superior mundi et ordinatior, ac propinqua sideribus, nec in nubem cogitur, nec in tempestatem impellitur, nec versatur in turbinem: omni tumultu caret. Inferiora fulminant. Eodem modo sublimis animus, quietus semper, et in statione tranquilla collocatus, intra se premens, quibus ira contrahitur, modestus et venerabilis est et dispositus: quorum nihil invenies in irato. Quis enim traditus dolori et furens non primam reiecit verecundiam? quis impetu turbidus, et in aliquem ruens non quidquid in se verecundi habuit, abiecit? cui officiorum numerus aut ordo constitit incitato? quis linguae temperavit? quis ullam partem corporis tenuit? quis se regere potuit immissum? Proderit nobis illud Democriti salutare praeceptum, quo monstratur tranquillitas, si neque privatim, neque publice multa, aut maiora viribus nostris egerimus. Nunquam tam feliciter in multa discurrenti negotia dies transit, ut non aut ex homine, aut ex re offensa nascatur, quae animum in iras paret. Quemadmodum per frequentia urbis loca properanti in multos incursitandum est, et alicubi labi necesse est, alicubi retineri, alicubi respergi: ita in hoc vitae actu dissipato et vago multa impedimenta, multae querelae incidunt. Alius spem nostram fefellit, alius distulit, alius intercepit: non ex destinato proposita fluxerunt. Nulli fortuna tam dedita est, ut multa tentanti ubique respondeat; sequitur ergo, ut is, cui contra quam proposuerat, aliqua cesserunt, impatiens hominum rerumque sit: ex levissimis causis irascatur nunc personae, nunc negotio, nunc loco, nunc fortunae, nunc sibi. Itaque ut quietus possit esse animus, non est iactandus, nec multarum, ut

dixi, rerum actu fatigandus, nec magnarum supra vires appetitarum. Facile est, levia aptare cervici et in hanc aut in illam partem transferre sine lapsu quae alienis in nos manibus imposita aegre sustinen victi in proximos effundimus, et dum stamus sub sa na, impares oneri vacillamus.

VII. Idem accidere in rebus civilibus ac domest scias. Negotia expedita et habilia sequuntur actor ingentia, et supra mensuram agentis nec dant se fa et si occupata sunt, premunt atque adducunt adm strantem, tenerique iam visa, cum ipso cadunt. Ita fit, ut frequenter irrita sit eius voluntas, qui non q facilia sunt aggreditur, sed vult facilia esse, quae gressus est. Quoties aliquid conaberis, te simul et quae paras, quibusque pararis, ipse metire. Faciet e te asperum poenitentia operis infecti. Hoc inter utrum quis fervidi sit ingenii, an frigidi atque hum Generoso repulsa iram exprimet, languido inertique stitiam. Ergo actiones nostrae nec parvae sint, nec daces, nec improbae. In vicinum spes exeat. Nihil nemur, quod mox adepti quoque successisse miremu

VIII. Demus operam, ne accipiamus iniuriam, qu ferre nescimus. Cum placidissimo et facillimo et m me obnixo morosoque vivendum est. Sumuntur a versantibus mores: et ut quaedam in contactos corp vitia transiliunt, ita animus mala sua proximis tra Ebriosus convictores in amorem vini traxit: impud rum coetus fortem quoque, et, si liceat, virum emoll avaritia in proximos virus suum transtulit. Eadem diverso ratio virtutum est, ut omne quod secum hab mitigent; nec tam valetudini profuit utilis regio et sa brius coelum, quam animis parum firmis, in turba liore versari. Quae res quantum possit, intelliges, videris feras quoque convictu nostro mansuescere: nu que etiam immani bestiae vim suam permanere, si minis contubernium diu passa est. Retunditur om asperitas, paulatimque inter placida dediscitur. Acc huc, quod non tantum exemplo melior fit, qui

quietis hominibus vivit: sed quod causas irascendi non invenit, nec vitium suum exercet. Fugere itaque debebit omnes, quos irritaturos iracundiam sciet. „Qui sunt," inquis, „isti?" Multi, ex variis causis idem facturi. Offendet te superbus contemtu, dicax contumelia, petulans iniuria, lividus malignitate, pugnax contentione, ventosus et mendax vanitate. Non feres a suspicioso timeri, a pertinace vinci, a delicato fastidiri. Elige simplices, faciles, moderatos; qui iram tuam nec evocent, et ferant. Magis adhuc proderunt submissi et humani, et dulces; non tamen usque in adulationem: nam iracundos nimia assentatio offendit. Erat certe amicus noster, vir bonus, sed irae paratioris, cui non magis erat tutum blandiri, quam maledicere. Caelium oratorem fuisse iracundissimum constat. Cum quo, ut aiunt, coenabat in cubiculo lectae patientiae cliens: sed difficile erat illi in copulam coniecto, rixam eius, cum quo haerebat, effugere. Optimum iudicavit, quidquid dixisset, sequi, et secundas agere. Non tulit Caelius assentientem, sed exclamavit: „Dic aliquid contra, ut duo simus." Sed ille quoque, quod non irasceretur iratus, cito sine adversario desiit. Eligamus ergo vel hos potius, si conscii nobis iracundiae sumus, qui vultum nostrum ac sermonem sequantur. Facient quidem nos delicatos, et in malam consuetudinem inducent, nihil contra voluntatem audiendi: sed proderit, vitio suo intervallum et quietem dare. Difficilis quoque et indomita natura, blandientem feret; et nihil asperum taetrumque palpanti est. Quoties disputatio longior et pugnacior erit, in prima resistamus, antequam robur accipiat. Alit se ipsam contentio: demissos altius tenet. Facilius est se a certamine abstinere, quam abducere.

IX. Studia quoque graviora iracundis omittenda sunt, aut certe citra lassitudinem exercenda: et animus non inter plura versandus, sed artibus amoenis tradendus. Lectio illum carminum obleniat, et historia fabulis detineat: mollius delicatiusque tractetur. Pythagoras perturbationes animi lyra componebat. Quis autem ignorat,

lituos et tubas concitamenta esse; sicut quosdam cantus blandimenta, quibus mens resolvatur? Confusis oculis prosunt virentia. Ut quibusdam coloribus infirma acies acquiescit, quorundam splendore praestringitur: sic mentes aegras studia laeta permulcent. Forum, advocationes, iudicia fugere debemus, et omnia quae exulcerant vitium: aeque cavere lassitudinem corporis; consumit enim, quidquid in nobis mite placidumque est, et acria concitat. Ideo quibus stomachus suspectus est, processuri ad res agendas maioris negotii, bilem cibo temperant, quam maxime movet fatigatio: sive quia calorem inedia compellit, et nocet sanguini, cursumque eius, venis laborantibus, sistit: sive quia corpus attenuatum et infirmum incumbit animo. Certe ob eandem causam iracundiores sunt valetudine aut aetate fessi. Fames quoque et sitis ex eisdem causis vitanda est: exasperat et incendit animos.

X. Vetus dictum est: A lasso rixam quaeri. Aeque autem et ab esuriente, et a sitiente, et ab omni homine quem aliqua res urit. Nam ut ulcera ad levem tactum, deinde etiam ad suspicionem tactus condolescunt: ita animus affectus minimis offenditur; adeo ut quosdam salutatio, epistola, oratio, et interrogatio in litem evocent. Nunquam sine querela aegra tanguntur. Optimum est itaque, ad primum mali sensum mederi sibi; tum verbis quoque suis minimum libertatis dare, et inhibere impetum. Facile est autem, affectus suos, cum primum oriuntur, deprehendere. Morbum signa praecurrunt. Quemadmodum tempestatis ac pluviae ante ipsas notae veniunt: ita irae, amoris, omniumque istarum procellarum animos vexantium, sunt quaedam praenuntia. Qui comitiali vitio solent corripi, iam adventare valetudinem intelligunt, si calor summa deseruit, et incertum lumen, nervorumque trepidatio est; si memoria sublabitur, caputque versatur. Solitis itaque remediis incipientem causam occupant, et odore gustuque, quidquid est quod alienat animos, repellitur; aut fomentis contra frigus rigoremque pugnatur; aut si parum medicina profe-

cit, vitaverunt turbam, et sine teste ceciderunt. Prodest, morbum suum nosse, et vires eius antequam spatientur, opprimere. Videamus quid sit, quod nos maxime concitet. Alium verborum, alium rerum contumeliae movent. Hic vult nobilitati suae, hic formae suae parci; ille elegantissimus haberi cupit, ille doctissimus. Hic superbiae impatiens est, hic contumaciae; ille servos non putat dignos quibus irascatur; hic intra domum saevus est, foris mitis; ille rogari, invidiam iudicat; hic, non rogari, contumeliam. Non omnes ab eadem parte feriuntur.

XI. Scire itaque oportet, quid in te imbecillum sit, ut id maxime protegas. Non expedit omnia videre, omnia audire. Multae nos iniuriae transeant; ex quibus plerasque non accipit, qui nescit. Non vis esse iracundus? ne sis curiosus. Qui inquirit, quid in se dictum sit, qui malignos sermones etiamsi secreto habiti sint, eruit, se ipse inquietat. Quaedam interpretatio eo perducit, ut videantur iniuriae. Itaque alia differenda sunt, alia deridenda, alia donanda. Circumscribenda multis modis ira est. Pleraque in lusum iocumque vertantur. Socratem, aiunt, colapho percussum nihil amplius dixisse, quam: Molestum esse, quod nescirent homines, quando cum galea prodire deberent. Non quemadmodum facta sit iniuria refert, sed quemadmodum lata. Nec video, quare difficilis sit moderatio, cum sciam, tyrannorum quoque tumida et fortuna et licentia ingenia, familiarem sibi saevitiam repressisse. Pisistratum certe, Atheniensium tyrannum, memoriae proditur, cum multa in crudelitatem eius ebrius conviva dixisset, nec deessent qui vellent manus ei commodare, et alius hinc, alius illinc faces subderent; placido animo tulisse, et hoc irritantibus respondisse: Non magis illi se succensere, quam si quis obligatis oculis in se incurrisset. Magna pars querelas manu fecit, aut falsa suspicando, aut levia aggravando.

XII. Saepe ad nos ira venit, saepius nos ad illam: quae nunquam arcessenda est; etiam cum incidit, reii-

ciatur. Nemo dicit sibi: „Hoc propter quod irascor, aut feci, aut fecisse potui.“ Nemo animum facientis, sed ipsum aestimat factum. Atqui ille intuendus est: voluerit, an inciderit: coactus sit, an deceptus: odium secutus sit, an praemium: sibi morem gesserit, an manum alteri commodaverit. Aliquid peccantis aetas facit, aliquid fortuna: ut ferre ac pati, aut humanum, aut humile sit. Eo loco nos constituamus, quo ille est, cui irascimur. Nunc facit iracundos iniqua nostri aestimatio, et quae facere vellemus, pati nolumus. Nemo se differt. Atqui maximum remedium irae, dilatio est: ut primus eius fervor relanguescat, et caligo quae premit mentem, aut residat, aut minus densa sit. Quaedam ex his quae te praecipitem ferebant, hora, non tantum dies, molliet: quaedam ex toto evanescent. Si nihil erit petita advocatio, apparebit tamen iudicium esse, non iram. Quidquid voles quale sit scire, tempori trade. Nihil diligenter in fluctu cernitur. Non potuit impetrare Plato a se tempus, cum servo suo irasceretur, sed ponere illum statim tunicam, et praebere scapulas verberibus iussit, sua manu ipse caesurus. Postquam intellexit irasci se, sicut sustulerat, manum suspensam detinebat et stabat percussuro similis. Interrogatus deinde ab amico, qui forte intervenerat, quid ageret? „Exigo,“ inquit, „poenas ab homine iracundo.“ Velut stupens, gestum illum saevituri deformem sapienti viro servabat, oblitus iam servi: quia alium quem potius castigaret, invenerat. Itaque abstulit sibi in suos potestatem, et ob peccatum quoddam commotior, „Tu,“ inquit, „Speusippe, servulum istum verberibus obiurga: nam ego irascor.“ Ob hoc non cecidit, propter quod alius cecidisset. „Irascor,“ inquit: „plus faciam quam oportet: libentius faciam; non sit iste servus in eius potestate, qui in sua non est.“ Aliquis vult irato committi ultionem, cum Plato sibi ipse imperium abrogaverit? Nihil tibi liceat, dum irasceris. Quare? quia vis omnia licere. Pugna tecum ipse. Si iram vincere non potes, illa te incipit vincere. Si absconditur, si illi exitus non

datur, signa eius obruamus: et illam, quantum fieri potest, occultam secretamque teneamus.

XIII. Cum magna id nostra molestia fiet. Cupit enim exsilire, et incendere oculos, et mutare faciem: sed si eminere illi extra nos licuit, supra nos est. In imo pectoris secessu recondatur, feraturque, non ferat: immo in contrarium omnia eius indicia flectamus. Vultus remittatur, vox lenior sit, gradus lentior: paulatim cum exterioribus interiora formentur. In Socrate irae signum erat, vocem submittere, loqui parcius. Apparebat tunc illum sibi obstare. Deprehendebatur itaque a familiaribus, et coarguebatur: nec erat illi exprobratio latitantis irae ingrata. Quid ni gauderet, quod iram suam multi intelligerent, nemo sentiret? Sensisset autem, nisi ius amicis obiurgandi se dedisset, sicut ipse sibi in amicos sumserat. Quanto magis hoc nobis faciendum est? Rogemus amicissimum quemque, ut tunc maxime adversus nos libertate utatur, cum minime illam pati poterimus: nec assentiatur irae nostrae. Contra potens malum, et apud nos gratiosum, dum conspicimus, dum nostri sumus, advocemus.

XIV. Qui vinum male ferunt, et ebrietatis suae temeritatem ac petulantiam metuunt, mandant suis, ut e convivio auferantur. Intemperantiam in morbo suam experti, parere sibi in adversa valetudine vetant. Optimum est, notis vitiis impedimenta prospicere, et ante omnia ita componere animum, ut etiam gravissimis rebus subitisque concussus iram aut non sentiat, aut magnitudine inopinatae iniuriae exortam in altum retrahat, nec dolorem suum profiteatur. Id fieri posse apparebit, si pauca ex ingenti turba exempla protulero: ex quibus utrumque discere licet, quantum mali habeat ira, ubi hominum praepotentum potestate tota utitur: quantum sibi imperare possit, ubi metu maiore compressa est. Cambysen regem nimis deditum vino Praexaspes unus ex carissimis monebat, ut parcius biberet: Turpem esse dicens ebrietatem in rege, quem oculi omnium auresque sequerentur. Ad hoc ille: „Ut scias,“ inquit,

„quemadmodum nunquam excidam mihi, approbabo iam, et oculos post vinum in officio esse, et manus.“ Bibit deinde liberalius quam alias, capacioribus scyphis: et iam gravis, et temulentus, obiurgatoris sui filium procedere ultra limen iubet, allevataque super caput finistra manu stare. Tunc intendit arcum, et ipsum cor adolescentis (id enim se petere dixerat) figit, recisoque pectore haerens in ipso corde spiculum ostendit; ac respiciens patrem, satisne certam haberet manum? interrogavit. At ille negavit Apollinem potuisse certius dimittere. Dii illum male perdant, animo magis quam conditione mancipium. Eius rei laudator fuit, cuius nimis erat spectatorem fuisse. Occasionem blanditiarum putavit, pectus filii in duas partes diductum, et cor sub vulnere palpitans. Controversiam illi facere de gloria debuit, et revocare iactum, ut regi liberet in ipso patre certiorem manum ostendere. O regem cruentum! o dignum in quem omnium suorum arcus verterentur! Cum execrati fuerimus illum, convivia suppliciis funeribusque solventem, tamen sceleratius telum illud laudatum est, quam missum. Videbimus quomodo se pater gerere debuerit, stans super cadaver filii sui, caedemque illam, cuius et testis fuerat et causa. Id de quo nunc agitur, apparet: iram supprimi posse. Non maledixit regi, nullum emisit ne calamitosi quidem verbum, cum aeque cor suum, quam filii, transfixum videret. Potest dici, merito devorasse verba; nam si quid tanquam iratus dixisset, nihil tanquam pater facere potuisset. Potest, inquam, videri sapientius se in illo casu gessisse, quam cum de potandi modo praeciperet: quem satius erat vinum quam sanguinem bibere, cuius manus poculis occupari pax erat. Accessit itaque ad numerum eorum, qui magnis cladibus ostenderunt, quanti constarent regum amicis bona consilia.

XV. Non dubito, quin Harpagus quoque tale aliquid regi suo Persarumque suaserit, quo offensus, liberos illi epulandos apposuit, et subinde quaesiit, an placeret conditura. Deinde ut satis illum plenum malis

suis vidit, afferri capita illorum iussit, et, quomodo esset acceptus, interrogavit. Non defuerunt misero verba, non os concurrit. „Apud regem," inquit, „omnis coena iucunda est." Quid hac adulatione profecit? Ne ad reliquias invitaretur. Non veto patrem damnare regis sui factum; non veto quaerere dignam tam truci portento poenam: sed hoc interim colligo, posse etiam ex ingentibus malis nascentem iram abscondi, et ad verba contraria sibi cogi. Necessaria est ista doloris refrenatio, utique hoc sortitis vitae genus, et ad regiam adhibitis mensam. Sic editur apud illos, sic bibitur, sic respondetur: funeribus suis arridendum est. An tanti sit vita, videbimus: alia ista quaestio est. Non consolabimur tam triste ergastulum, non adhortabimur ferre imperia carnificum, ostendemus in omni servitute apertam libertati viam. Si aeger animus, et suo vitio miser est, huic miserias finire secum licet. Dicam et illi qui in regem incidit, sagittis pectora amicorum petentem, et illi cuius dominus liberorum visceribus patres saturat: Quid gemis, demens, quid exspectas, ut te aut hostis aliquis per exitium gentis tuae vindicet, aut rex a longinquo potens advolet? Quocunque respexeris, ibi malorum finis est. Vides illum praecipitem locum? illac ad libertatem descenditur. Vides illud mare, illud flumen, illum puteum? libertas illic in imo sedet. Vides illam arborem, brevem, retorridam, infelicem? pendet inde libertas. Vides iugulum tuum, guttur tuum, cor tuum? effugia servitutis sunt. Nimis tibi operosos exitus monstramus, et multum animi ac roboris exigentes. Quaeris, quod sit ad libertatem iter? quaelibet in corpore tuo vena.

XVI. Quamdiu quidem nihil tam intolerabile nobis videtur, ut nos expellat e vita, iram in quocunque erimus statu, removeamus. Perniciosa est servientibus. Omnis enim indignatio in tormentum suum proficit, et imperia graviora sentit, quo contumacius patitur. Sic laqueos fera dum iactat, adstringit: sic aves viscum, dum trepidantes excutiunt, plumis omnibus illinunt.

Nullum tam arctum est iugum, quod non minus laedat ducentem, quam repugnantem. Unum est levamentum malorum ingentium, pati, et necessitatibus suis obsequi. Sed cum utilis sit servientibus affectuum suorum, et huius praecipue rabidi atque effrenis continentia, utilior est regibus. Perierunt omnia, ubi quantum suadet ira, fortuna permittit; nec diu potest, quae multorum malo exercetur, potentia stare. Periclitatur enim, ubi eos qui separatim gemunt, communis metus iunxit. Plerosque itaque modo singuli mactaverunt, modo universi, cum illos conferre in unum iras publicus dolor coëgisset. Atqui plerique sic iram, quasi insigne regium, exercuerunt. Sicut Darius, qui primus post ablatum Mago imperium Persas et magnam partem Orientis obtinuit. Nam cum bellum Scythis indixisset, Orientem cingentibus, rogatus ab Oebazo nobili sene, ut ex tribus liberis unum in solatium patri relinqueret, duorum opera uteretur: plus quam rogabatur pollicitus, omnes se illi dixit remissurum; et occisos in conspectu parentis abiecit, crudelis futurus, si omnes abduxisset.

XVII. At quanto Xerxes facilior? Qui Pythio, quinque filiorum patri, unius vacationem petenti, quem vellet, eligere permisit; deinde quem elegerat, in partes duas distractum ab utroque viae latere posuit, et hac victima lustravit exercitum. Habuit itaque quem debuit exitum. Victus, et late longeque fusus, ac stratam ubique ruinam suam cernens, medius inter suorum cadavera incessit. Haec barbaris regibus feritas in ira fuit; quos nulla eruditio, nullus literarum cultus imbuerat. Dabo tibi ex Aristotelis sinu regem Alexandrum, qui Clitum carissimum sibi et una educatum, inter epulas transfodit, et manu quidem sua, parum adulantem, et pigre ex Macedone ac libero in Persicam servitutem transeuntem. Nam Lysimachum, aeque familiarem sibi, leoni obiecit. Numquid ergo hic Lysimachus, felicitate quadam dentibus leonis elapsus, ob hoc cum ipse regnaret, mitior fuit? Nam Telesphorum Rhodium amicum suum undique decurtatum, cum aures illi nasumque ab-

scidisset, in cavea velut novum animal aliquod et inusitatum diu pavit; cum oris detruncati mutilatique deformitas humanam faciem perdidisset. Accedebat fames et squalor et illuvies corporis, in stercore suo destituti, callosis super haec genibus manibusque, quas in usum pedum angustiae loci cogebant. Lateribus vero attritu exulceratis, non minus foeda quam terribilis erat forma eius visentibus: factusque poena sua monstrum, misericordiam quoque amiserat; tamen cum dissimillimus esset homini, qui illa patiebatur, dissimilior erat, qui faciebat.

XVIII. Utinam ista saevitia intra peregrina mansisset exempla, nec in Romanos mores cum aliis adventitiis vitiis, et suppliciorum irarumque barbaria transisset! M. Mario, cui vicatim populus statuas posuerat, cui thure et vino supplicabat, L. Sylla perfringi crura, erui oculos, amputari manus iussit; et quasi toties occideret, quoties vulnerabat, paulatim et per singulos artus laceravit. Quis erat huius imperii minister? quis, nisi Catilina, iam in omne facinus manus exercens? Hic illum ante bustum Q. Catuli carpebat, gravissimus mitissimi viri cineribus: supra quos vir mali exempli, popularis tamen, et non tam immerito quam nimis amatus, per stillicidia sanguinem dabat. Dignus erat Marius qui illa pateretur, Sylla qui iuberet, Catilina qui faceret: sed indigna Respublica, quae in corpus suum pariter et hostium et vindicum gladios reciperet. Quid antiqua perscrutor? Modo C. Caesar Sextum Papinium, cui pater erat consularis, Betilienum Bassum quaestorem suum Procuratoris sui filium, alios Senatores et equites Romanos, uno die flagellis cecidit, torsit, non quaestionis, sed animi causa. Deinde adeo impatiens fuit differendae voluptatis, quam ingentem crudelitas eius sine dilatione poscebat, ut in xysto maternorum hortorum, qui porticum a ripa separat, inambulans, quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollaret. Quid instabat? quod periculum, aut privatum, aut publicum una nox minabatur? quantulum

fuit, lucem exspectare denique, ne senatores populi Romani soleatus occideret?

XIX. Quam superbae fuerit crudelitatis, ad rem pertinet scire. Quamquam aberrare alio possumus videri, et in devium exire, et hoc ipsum pars erit irae super solita saevientis. Ceciderat flagellis senatores: ipse effecit, ut dici possit: Solet fieri. Torserat per omnia, quae in rerum natura tristissima sunt, fidiculis, tabularibus, equuleo, igne, vultu suo. Et hoc loco respondebitur: Magnam rem! si tres senatores, quasi nequam mancipia, inter verbera et flammas divisit homo, qui de toto senatu trucidando cogitabat; qui optabat, ut populus Romanus unam cervicem haberet, ut scelera sua tot locis ac temporibus diducta, in unum ictum et unum diem cogeret. Quid tam inauditum quam nocturnum supplicium? cum latrocinia tenebris abscondi soleant; animadversiones, quo notiores sunt, plus ad exemplum emendationemque proficiunt. Et hoc loco respondebitur mihi: Quod tantopere admiraris, isti belluae quotidianum est; ad hoc vivit, ad hoc vigilat, ad hoc lucubrat. Nemo certe invenietur alius, qui imperaverit his, in quos animadverti iubebat, os inserta spongia includi, ne vocis emittendae haberent facultatem. Cui unquam morituro non est relictum, qua gemeret? Timuit, ne quam liberiorem vocem extremus dolor mitteret: ne quid, quod nollet, audiret. Sciebat autem innumerabilia esse, quae obiicere illi nemo, nisi periturus, auderet. Cum spongiae non invenirentur, scindi vestimenta miserorum, et in os farciri pannos imperavit. Quae ista saevitia est? Liceat ultimum spiritum trahere: da exiturae animae locum: liceat illam non per vulnus emittere.

XX. Adiicere his longum est, quod patres quoque occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit: id est, homo misericors luctu liberavit. Non enim Caii saevitiam, sed irae malum propositum est describere; quae non tantum viritim furit, sed gentes totas lancinat, sed urbes, sed flumina, et tuta ab

omni sensu doloris converberat. Sicut rex Persarum totius populi nares recidit in Syria: inde Rhinocolura loci nomen est. Pepercisse illum iudicas, quod non tota capita praecidit? novo genere poenae delectatus est. Tale aliquid passi forent Aethiopes, qui ob longissimum vitae spatium Macrobii appellantur. In hos enim, quia non supinis manibus exceperant servitutem, missisque legatis libera responsa dederant, quae contumeliosa reges vocant, Cambyses fremebat; et non provisis commeatibus, non exploratis itineribus, per invia, per arentia trahebat omnem bello utilem turbam, cui intra primum iter deerant necessaria, nec quidquam subministrabat sterilis et inculta humanoque ignota vestigio regio; sustinebant famem primo tenerrima frondium, et cacumina arborum, tum coria igne mollita, et quidquid necessitas cibum fecerat: postquam inter harenas radices quoque et herbae defecerant, apparuitque inops etiam animalium solitudo, decimum quemque sortiti, alimentum habuerunt fame saevius. Agebat adhuc ira regem praecipitem, cum partem exercitus amisisset, partem comedisset, donec timuit, ne et ipse vocaretur ad sortem. Tum demum signum receptui dedit. Servabantur interim illi generosae aves, et instrumenta epularum camelis vehebantur: cum sortirentur milites eius, quis male periret, quis peius viveret.

XXI. Hic iratus fuit genti, et ignotae, et immeritae, sensurae tamen: Cyrus flumini. Nam cum Babylonem oppugnaturus festinaret ad bellum, cuius maxima momenta in occasionibus sunt, Gynden late fusum amnem vado transire tentavit: quod vix tutum est, etiam cum sensit aestatem, et ad minimum deductus est. Ibi unus ex his equis, qui trahere regium currum albi solebant, abreptus, vehementer commovit regem. Iuravit itaque, amnem illum regis commeatus auferentem, eo se redacturum, ut transiri calcarique etiam a feminis posset. Huc deinde omnem transtulit belli apparatum, et tamdiu assedit operi, donec C et LXXX cuniculis divisum alveum in CCC et LX rivos dispergeret, et sic-

cum relinqueret in diversum fluentibus aquis. Periit itaque et tempus, magna in magnis rebus iactura, et militum ardor, quem inutilis labor fregit, et occasio aggrediendi imparatos, dum ille bellum indictum hosti cum flumine gerit.

XXII. Hic furor (quid enim aliud voces?) Romanos quoque contigit. C. enim Caesar villam in Herculanensi pulcherrimam, quia mater sua aliquando in illa custodita erat, diruit, fecitque eius per hoc notabilem fortunam. Stantem enim praenavigabamus: nunc causa dirutae quaeritur. Et haec cogitanda sunt exempla, quae vites; et illa e contrario, quae sequaris, moderata, lenia: quibus nec ad irascendum causa defuit, nec ad ulciscendum potestas. Quid enim facilius fuit Antigono, quam duos manipulares duci iubere, qui incumbentes regio tabernaculo faciebant, quod homines et periculosissime et libentissime faciunt, de rege suo male existimabant? Audierat omnia Antigonus, utpote cum inter dicentes et audientem palla interesset: quam ille leviter commovit, et: „Longius,“ inquit, „discedite, ne vos rex audiat.“ Idem quadam nocte, cum quosdam ex militibus suis exaudisset, omnia mala imprecantes regi, qui ipsos in illud iter et inextricabile lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabant: et cum ignorantes a quo adiuvarentur, explicuisset: „Nunc,“ inquit, „maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis; ei autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit.“ Idem tam miti animo hostium suorum maledicta, quam civium tulit. Itaque cum in parvulo quodam castello Graeci obsiderentur, et fiducia loci contemnentes hostem multa in deformitatem Antigoni iocarentur, et nunc staturam humilem, nunc collisum nasum deriderent: „Gaudeo,“ inquit, „et aliquid boni spero: si in castris meis Silenum habeo.“ Cum hos dicaces fame domuisset, captis sic usus est, ut eos qui militiae utiles erant, in cohortes describeret, ceteros praeconi subiiceret: id quoque se negavit facturum fuisse, nisi expediret his dominum habere, qui tam malam ha-

berent linguam. Huius nepos fuit Alexander, qui lanceam in convivas suos torquebat, qui ex duobus amicis quos paulo ante retuli, alterum ferae obiecit, alterum sibi. Ex his duobus tamen, qui leoni obiectus est, vixit.

XXIII. Non habuit hoc avitum ille vitium, ne paternum quidem. Nam si qua alia in Philippo virtus, fuit et contumeliarum patientia, ingens instrumentum ad tutelam regni. Demochares ad illum, Parrhesiastes ob nimiam et procacem linguam appellatus, inter alios Atheniensium legatos venerat. Audita benigne legatione, Philippus: „Dicite," inquit, „mihi, facere quid possum, quod sit Atheniensibus gratum?" Excepit Demochares: „Te," inquit, „suspendere." Indignatio circumstantium ad tam inhumanum responsum exorta est: quos Philippus conticescere iussit, et Thersitam illum salvum incolumemque dimittere. „At vos," inquit, „ceteri legati, nuntiate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista dicunt, quam qui impune dicta audiunt." Multa et divus Augustus digna memoria fecit, dixitque, ex quibus appareat illi iram non imperasse. Timagenes historiarum scriptor, quaedam in ipsum, quaedam in uxorem eius, et in totam domum dixerat, nec perdiderat dicta. Magis enim circumfertur et in ore hominum est temeraria urbanitas. Saepe illum Caesar monuit, ut moderatius lingua uteretur; perseveranti, domo sua interdixit. Postea Timagenes in contubernio Pollionis Asinii consenuit, ac tota civitate direptus est. Nullum illi limen praeclusa Caesaris domus abstulit. Historias postea quas scripserat, recitavit, et combussit, et libros acta Caesaris Augusti continentes in ignem posuit; inimicitias gessit cum Caesare. Nemo amicitiam eius extimuit, nemo quasi fulgure ictum refugit: fuit qui praeberet tam alte cadenti sinum. Tulit hoc, ut dixi, Caesar patienter, ne eo quidem motus, quod laudibus suis rebusque gestis manus attulerat. Nunquam cum hospite inimici sui questus est: hoc dumtaxat Pollioni Asinio dixit: θηριοτροφεῖς. Paranti deinde excusatio-

nem, obstitit, et, „fruere," inquit, „mi Pollio, fruere." Et cum Pollio diceret: Si iubes, Caesar, statim illi domo mea interdicam; „hoc me," inquit, „putas facturum, cum ego vos in gratiam reduxerim?" Fuerat enim aliquando Timageni Pollio iratus; nec ullam aliam habuerat causam desinendi, quam quod Caesar coeperat.

XXIV. Dicat itaque quisque sibi, quoties lacessitur: Numquid potentior sum Philippo? illi tamen impune maledictum est. Numquid in domo mea plus possum, quam toto orbe terrarum divus Augustus potuit? ille tamen contentus fuit, a conviciatore suo secedere. Quid est, quare ego servi mei clarius responsum, et contumaciorem vultum, et non pervenientem usque ad me murmurationem flagellis et compedibus expiem? quis sum, cuius aures laedi nefas sit? Ignoverunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris, negligentibus, garrulis? Puerum aetas excuset, feminam sexus, extraneum libertas, domesticum familiaritas. Nunc primum offendit? Cogitemus quamdiu placuerit. Saepe et alias offendit? feramus quod diu tulimus. Amicus est? fecit quod noluit. Inimicus? fecit quod debuit. Prudentiori cedamus; stultiori remittamus. Pro quocunque illud respondeamus nobis, sapientissimos quoque viros multa delinquere; neminem esse tam circumspectum, cuius non diligentia aliquando sibi ipsi excidat; neminem tam maturum, cuius non gravitatem in aliquod fervidius factum casus impingat: neminem tam timidum offensarum, qui non in illas, dum vitat, incitat.

XXV. Quomodo homini pusillo solatium in malis fuit, etiam magnorum virorum titubare fortunam, et aequiore animo filium in angulo flevit, qui vidit acerba funera etiam ex regiâ duci: sic animo aequiore feret ab aliquo laedi, ab aliquo contemni, cuicunque venit in mentem, nullam esse tantam potentiam, in quam non incurrat iniuria. Quodsi etiam prudentissimi peccant, cuius non error bonam causam habet? Respiciamus, quoties adolescentia nostra in officio parum diligens fuerit, in sermone parum modesta, in vino parum tempe-

rana. Si iratus est, demus illi spatium, quo dispicere, quid fecerit, possit. Se ipse castigabit. Denique dabit poenas. Non est quod cum illo paria faciamus. Illud non venit in dubium, quin se exemerit turbae, et altius steterit, quisquis despexit lacessentes. Proprium est magnitudinis verae, non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respexit: sic irritus ingenti scopulo fluctus assultat. Qui non irascitur, inconcussus iniuria perstitit: qui irascitur, motus est. At ille quem modo altiorem omni incommodo posui, tenet quodam amplexu summum bonum; nec homini tantum, sed ipsi fortunae respondet: Omnia licet facias, minor es, quam ut serenitatem meam obducas. Vetat hoc ratio, cui vitam regendam dedi. Plus mihi nocitura est ira, quam iniuria. Quid ni plus? illius modus certus est: ista quousque me latura sit, incertum est.

XXVI. „Non possum,“ inquis, „pati; grave est, iniuriam sustinere.“ Mentiris. Quis enim iniuriam non potest ferre, qui potest iram? Adiice nunc, quod id agis, ut et iram feras, et iniuriam. Quare fers aegri rabiem, et phrenetici verba? puerorum protervas manus? Nempe quia videntur nescire, quid faciant. Quid interest, quo quisque vitio fiat imprudens? imprudentia par in omnibus patrocinium est. „Quid ergo?“ inquis: „impune illi erit?“ Puta, te velle: tamen non erit. Maxima est enim factae iniuriae poena, fecisse; nec quisquam gravius afficitur, quam qui ad supplicium poenitentiae traditur. Denique ad conditionem rerum humanarum respiciendum est, ut omnium accidentium aequi iudices simus: iniquus autem est, qui commune vitium singulis obiecit. Non est Aethiopis inter suos insignitus color; nec rufus crinis et coactus in nodum apud Germanos virum dedecet. Nihil in uno iudicabis notabile aut foedum, quod genti suae publicum est. At ista quae retuli, unius regionis atque anguli consuetudo defendit: vide nunc quanto in his iustior venia sit, quae per totum genus humanum vulgata sunt. Omnes inconsulti et improvidi sumus, omnes incerti, queruli, ambi-

tiosi. Quid lenioribus verbis hulcus publicum abscondo? omnes mali sumus. Quidquid itaque in alio reprehenditur, id unusquisque in suo sinu inveniet. Quid illius pallorem, illius maciem notas? pestilentia est. Placidiores itaque invicem simus; mali inter malos vivimus. Una res nos facere potest quietos: mutuae facilitatis conventio. Ille mihi iam nocuit: ego illi nondum. Sed iam aliquem fortasse laesisti: sed laedes.

XXVII. Noli aestimare hanc horam, aut hunc diem; totum inspice mentis tuae habitum. Etiamsi nihil mali fecisti, potes facere. Quanto satius est, sanari iniuriam, quam ulcisci? Multum temporis ultio absumit; multis se iniuriis obiicit, dum una dolet. Diutius irascimur omnes, quam laedimur. Quanto melius est, abire in diversum, nec vitia vitiis componere? Num quis satis constare sibi videatur, si mulam calcibus repetat, et canem morsu? „Ista," inquis, „peccare se nesciunt." Primum, quam iniquus est, apud quem, hominem esse, ad impetrandam veniam nocet? deinde, si cetera animalia irae tuae subducit, quod consilio carent: eo loco tibi sit, quisquis consilio caret. Quid enim refert, an alia mutis dissimilia habeat, caliginem mentis? Peccavit; hoc enim primum, hoc enim extremum. Non est quod illi credas, etiam si dixit: Iterum non faciam. Et iste peccabit, et in istum alius; et tota vita inter errores volutabitur. Mansuete immansueta tractanda sunt. Quod in luctu dici solet, efficacissime et in ira dicetur: Utrum aliquando desines, an nunquam? si aliquando, quanto satius est iram relinquere, quam ab ira relinqui? Sin semper haec cogitatio durabit; vides quam impacatam tibi denunties vitam. Qualis enim erit semper tumentis?

XXVIII. Adiice nunc, quod nisi bene te ipse succenderis, et subinde causas quibus stimuleris, renovaveris, sua sponte ira discedet, et vires illi dies subtrahet. Quanto satius est a te illam vinci, quam a se? Huic irasceris, deinde illi: servis, deinde libertis: parentibus, deinde liberis: notis, deinde ignotis. Ubique

enim causae supersunt, nisi deprecator animus accessit. Hinc te illo furor rapiet, illinc alio; et novis subinde irritamentis orientibus, continuabitur rabies. Age infelix, et quando amabis? O quam bonum tempus in re mala perdis! Quanto nunc satius erat, amicos parare, inimicos mitigare, Rempublicam administrare, transferre in res domesticas operam: quam circumspicere, quid alicui possis facere mali? quod aut dignitati eius, aut patrimonio, aut corpori vulnus infligas? cum id tibi contingere sine certamine ac periculo non possit, etiamsi cum inferiore concurses. Vinctum licet accipias, et ad arbitrium tuum omni patientiae expositum; saepe nimia vis caedentis aut articulum loco movit, aut nervum in his quos fregerat, dentibus fixit. Multos iracundia mancos, multos debiles fecit, etiam ubi patientiae est nacta materiam. Adiice nunc, quod nihil tam imbecille natum est, ut sine elidentis periculo pereat. Imbecillos valentissimis alias dolor, alias casus exaequat. Quid, quod pleraque eorum, propter quae irascimur, offendunt nos magis, quam laedunt? Multum autem interest, utrum aliquis voluntati meae obstet, an desit; eripiat, an non det. Atqui in aequo ponimus, utrum aliquis auferat, an neget; utrum spem nostram praecidat, an differat; utrum contra nos faciat, an pro se: amore alterius, an odio nostri. Quidam vero non tantum iustas causas standi contra nos, sed etiam honestas habent. Alius patrem tuetur, alius fratrem, alius patruum, alius amicum. His tamen non ignoscimus id facientibus: quod nisi facerent, improbaremus; immo, quod est incredibile, saepe de facto bene existimamus, de faciente male.

XXIX. At mehercules vir magnus ac iustus, fortissimum quemque ex hostibus suis, et pro libertate ac salute patriae pertinacissimum suspicit, et talem sibi civem, talem militem contingere optat. Turpe est, odisse quem laudes: quanto vero turpius, ob id aliquem odisse, propter quod misericordia dignus est, si captivus in servitutem subito depressus reliquias libertatis tenet, nec

ad sordida ac laboriosa ministeria agilis occurrit; si ex otio piger equum vehiculumque domini cursu non exaequat; si inter quotidianas vigilias fessum somnus oppressit; si rusticum laborem recusat, aut non fortiter obit, a servitute urbana et feriata translatus ad durum opus? Distinguamus, utrum aliquis non possit, an nolit. Multos absolvemus, si coeperimus ante iudicare, quam irasci. Nunc autem primum impetum sequimur. Deinde quamvis vana nos concitaverint, perseveramus, ne videamur coepisse sine causa: et quod iniquissimum est, pertinaciores nos facit iniquitas irae. Retinemus enim illam, et augemus: quasi argumentum sit iusta irascentis, graviter irasci. Quanto melius est, initia ipsa perspicere, quam levia sint, quam innoxia? Quod accidere vides in animalibus mutis, idem in homine deprehendes: frivolis turbamur, et inanibus.

XXX. Taurum color rubicundus excitat, ad umbram aspis exsurgit, ursos leonesque mappa proritat. Omnia quae natura fera ac rabida sunt, consternantur ad vana. Idem inquietis et stolidis ingeniis evenit: rerum suspicione feriuntur: adeo quidem, ut interdum iniurias vocent modica beneficia; in quibus frequentissima, certe acerbissima iracundiae materia est. Carissimis enim irascimur, quod minora nobis praestiterint, quam mente concepimus, quam quae alii tulerint: cum utriusque rei paratum remedium sit. Magis alteri indulsit? Nostra nos sine comparatione delectent. Nunquam erit felix, quem torquebit felicior. Minus habeo quam speravi? sed fortasse plus speravi, quam debui. Haec pars maxime metuenda est: hinc perniciosissimae irae nascuntur, et sanctissima quaeque invasurae. Divum Iulium plures amici confecerunt, quam inimici, quorum non expleverat spes inexplebiles. Voluit quidem ille; neque enim quisquam liberalius victoria usus est, ex qua nihil sibi vindicavit, nisi dispensandi potestatem: sed quemadmodum sufficere tam improbis desideriis posset, cum tantum omnes concupiscerent, quantum poterat unus? Vidit itaque strictis circa sellam suam gla-

diis commilitones suos, Cimbrum Tullium acerrimum paulo ante suarum partium defensorem, aliosque post Pompeium demum Pompeianos.

XXXI. Haec res sua in reges arma convertit, fidissimosque eo compulit, ut de morte eorum cogitarent, pro quibus et ante quos mori, votum habuerant. Nulli ad aliena respicienti, sua placent. Inde diis quoque irascimur, quod aliquis non antecedat, obliti quantum hominum retro sit, et paucis invidentes quantum sequatur a tergo ingentis invidiae. Tanta tamen importunitas hominum est, ut quamvis multum acceperint, iniuriae loco sit, plus accipere potuisse. Dedit mihi praeturam? sed consulatum speraveram. Dedit duodecim fasces? sed non fecit ordinarium consulem. A me numerari voluit annum? sed deest mihi ad sacerdotium. Cooptatus in collegium sum? sed cur in unum? Consummavit dignitatem meam? sed patrimonio nihil contulit. Ea dedit mihi, quae debebat alicui dare: de suo nihil protulit. Age potius gratias pro his quae accepisti: reliqua exspecta, et nondum plenum te esse gaude. Inter voluptates est, superesse quod speres. Omnes vicisti? primum te esse in animo amici tui laetare. Multi te vincunt? considera, quanto antecedas plures, quam sequaris.

XXXII. Quod sit in te maximum vitium, quaeris? Falsas rationes conficis: data magno aestimas, accepta parvo. Aliud in alio nos deterreat. Quibusdam timeamus irasci, quibusdam vereamur, quibusdam fastidiamus. Magnam rem sine dubio fecerimus, si servulum infelicem in ergastulum miserimus. Quid properamus verberare statim, crura protinus frangere? non peribit potestas ista, si differetur. Sine id tempus veniat, quo ipsi iubeamus: nunc ex imperio irae loquimur. Cum illa abierit, tunc videbimus, quanti sit ista lis aestimanda. In hoc enim praecipue fallimur: ad ferrum venimus, ad capitalia supplicia; et vinculis, carcere, fame vindicamus rem, castigandam flagris levioribus. „Quomodo," inquis, „nos iubes intueri, quam omnia per-

quae laedi videmur, exigua, misera, puerilia sint?" Ego vero nihil magis suaserim, quam sumere ingentem animum, et haec propter quae litigamus, discurrimus, anhelamus, videre quam humilia et abiecta sint, nulli qui altum quiddam aut magnificum cogitat, respicienda. Circa pecuniam plurimum vociferationis est: haec fora defatigat, patres liberosque committit, venena miscet, gladios tam percussoribus quam legionibus tradit: haec est sanguine nostro delibuta: propter hanc uxorum maritorumque noctes strepunt litibus, et tribunalia magistratuum premit turba, reges saeviunt, rapiuntque, et civitates longo seculorum labore constructas evertunt, ut aurum argentumque in cinere urbium scrutentur.

XXXIII. Libet intueri fiscos in angulo iacentes. Hi sunt, propter quos oculi clamore exprimuntur: fremitu iudiciorum basilicae resonant: evocati ex longinquis regionibus iudices sedent, iudicaturi, utrius iustior avaritia sit. Quid si ne propter fiscum quidem, sed pugnum aeris, aut imputatum a servo denarium, senex sine herede moriturus stomacho dirumpitur? Quid, si propter usuram haud millesimam valetudinarius foenerator distortis pedibus, et manibus ad comparendum non relictis, clamat, ac per vadimonia asses suos in ipsis morbi accessionibus vindicat? Si totam mihi ex omnibus metallis, quae cum maxime deprimimus, pecuniam proferas, si in medium proiicias quidquid thesauri tegunt, avaritia iterum sub terras referente quae male egesserat; omnem istam congeriem dignam non putem, quae frontem viri boni contrahat. Quanto risu prosequenda sunt, quae nobis lacrimas educunt?

XXXIV. Cedo nunc: persequere cetera, cibos, potiones, horumque causa paratam ambitionem, munditias, verba, contumelias, et motus corporum parum honorificos, et suspiciones, et contumacia iumenta, et pigra mancipia, interpretationes malignas vocis alienae: quibus efficitur, ut inter iniurias naturae numeretur sermo homini datus. Crede mihi, levia sunt, propter quae non leviter excandescimus; qualia quae pueros in rixam

et iurgium concitant. Nihil ex his, quae tam tristes agimus, serium est, nihil magnum. Inde, inquam, vobis ira et insania est, quod exigua magno aestimatis. Auferre hic mihi hereditatem voluit: hic me diu spe suprema captatum criminatus est: hic scortum meum concupivit. Quod vinculum amoris esse debebat, seditionis atque odii causa est: idem velle.

XXXV. Iter angustum rixas transeuntium concitat: diffusa et late patens via ne populos quidem collidit. Ista quae appetitis, quia exigua sunt, nec possunt ad alterum, nisi alteri erepta, transferri: eadem affectantibus pugnam et iurgia excitant. Respondisse tibi servum indignaris libertumque et uxorem, et clientem: deinde idem de republica libertatem sublatam quereris, quam domi sustulisti. Rursus si tacuit interrogatus, contumaciam vocas. Et loquatur, et taceat, et rideat! „Coram domino?“ inquis. Immo coram patrefamilias. Quid clamas? quid vociferaris? quid flagella media coena petis, quod servi loquuntur, quod non eodem loco turba concionis est, et silentium solitudinis? In hoc habes aures, ut non nisi modulata cantuum et mollia et ex dulci tracta compositaque accipiant? Et risum audias oportet, et fletum; et blanditias, et lites; et prospera, et tristia; et hominum voces, et fremitus animalium latratusque. Quid miser expavescis ad clamorem servi, ad tinnitum aeris, ad ianuae impulsum? cum tam delicatus fueris, tonitrua audienda sunt. Hoc quod de auribus dictum est, transfer ad oculos, qui non minus fastidio laborant, si male instituti sunt: macula offenduntur et sordibus, et argento parum splendido, et stanno non ad solem perlucente. Hi nempe oculi, qui non ferunt nisi varium ac recenti cura nitens marmor, qui mensam nisi crebris distinctam venis, qui nolunt domi nisi auro pretiosa calcare: aequissimo animo foris et scabras lutosasque semitas spectant, et maiorem partem occurrentium squalidam, parietes insularum exesos, ruinosos, inaequales.

XXXVI. Quid ergo aliud est quod illos in publico non offendat, domi moveat, quam opinio illic aequa et patiens, domi morosa et querula? Omnes sensus perducendi sunt ad firmitatem: natura patientes sunt, si animus illos desinat corrumpere, qui quotidie ad rationem reddendam vocandus est. Faciebat hoc Sextius, ut consummato die, cum se ad nocturnam quietem recepisset, interrogaret animum suum: Quod hodie malum tuum sanasti? cui vitio obstitisti? qua parte melior es? Desinet ira et erit moderatior, quae sciet sibi quotidie ad iudicem esse veniendum. Quid ergo pulchrius hac consuetudine excutiendi totum diem? qualis ille somnus post recognitionem sui sequitur? quam tranquillus, altus ac liber, cum aut laudatus est animus, aut admonitus, et speculator sui censorque secretus cognoscit de moribus suis? Utor hac potestate, et quotidie apud me causam dico; quum sublatum e conspectu lumen est, et conticuit uxor moris iam mei conscia, totum diem mecum scrutor, facta ac dicta mea remetior. Nihil mihi ipse abscondo, nihil transeo: quare enim quidquam ex erroribus meis timeam, cum possim dicere: Vide ne istud amplius facias, nunc tibi ignosco. In illa disputatione pugnacius locutus es: noli postea congredi cum imperitis; nolunt discere, qui nunquam didicerunt. Illum liberius admonuisti, quam debebas: itaque non emendasti, sed offendisti. De cetero vide, non tantum an verum sit quod dicis, sed an ille cui dicitur, veri patiens sit.

XXXVII. Admoneri bonus gaudet: pessimus quisque correptorem asperrime patitur. In convivio quorundam te sales, et in dolorem tuum iacta verba tetigerunt? Vitare vulgares convictus memento: solutior est post vinum licentia, quia ne sobriis quidem pudor est. Iratum vidisti amicum tuum ostiario causidici alicuius, aut divitis, quod intrantem submoverat: et ipse pro illo iratus extremo mancipio fuisti. Irasceris ergo catenario cani? Et hic cum multum latravit, obiecto cibo mansuescit. Recede longius, et ride. Nunc iste aliquem se putat, quod custodit litigatorum turba limen obsessum;

nunc ille qui intra iacet, felix fortunatusque est, et beati hominis iudicat ac potentis indicium, difficilem ianuam. Nescit durissimum esse ostium carceris. Praesume animo, multa esse tibi patienda. Numquis se hieme algere miratur? numquis in mari nauseare, in via concuti? Fortis est animus, ad quae praeparatus venit. Minus honorato loco positus, irasci coepisti convivatori, vocatori, ipsi qui tibi praeferebatur. Demens, quid interest, quam lecti premas partem? honestiorem te aut turpiorem potest facere pulvinus? Non aequis quendam oculis vidisti, quia de ingenio tuo male locutus est. Recipis hanc legem? ergo te Ennius, quo non delectaris, odisset: et Hortensius simultates tibi indiceret: et Cicero, si derideres carmina eius, inimicus esset.

XXXVIII. Vis tu aequo animo pati candidatus suffragia? Contumeliam tibi fecit aliquis. Numquid maiorem quam Diogeni, philosopho Stoico, cui de ira cum maxime disserenti, adolescens protervus inspuit? Tulit hoc ille leniter ac sapienter. „Non quidem," inquit, „irascor: sed dubito tamen, an irasci oporteat." Cato noster melius. Cui cum causam agenti, in frontem mediam quantum poterat attracta pingui saliva, inspuisset Lentulus, ille patrum nostrorum memoria factiosus et impotens, abstersit faciem, et, „affirmabo," inquit, „omnibus, Lentule, falli eos, qui te negant os habere."

XXXIX. Contigit iam nobis, Novate, bene componere animum, si aut non sentit iracundiam, aut superior est. Videamus, quomodo alienam iram leniamus; nec enim sani esse tantum volumus, sed sanare. Primam iram non audebimus oratione mulcere: surda est et amens; dabimus illi spatium. Remedia in remissionibus prosunt. Nec oculos tumentes tentabimus, vim rigentem movendo incitaturi, nec cetera vitia, dum fervent. Initia morborum quies curat. „Quantulum," inquis, „prodest remedium tuum, si sua sponte desinentem iram placat?" Primum, ut citius desinat, efficit: deinde custodiet, ne recidat: ipsum quoque impetum, quem non audet lenire, fallet. Removebit omnia ultionis instru-

menta: simulabit iram, ut tanquam adiutor, et doloris comes plus auctoritatis in consiliis habeat: moras nectet, et dum maiorem quaerit poenam, praesentem differet: omni arte requiem furori dabit. Si vehementior erit, aut pudorem illi cui non resistat, incutiet, aut metum. Si infirmior: sermones inferet, vel gratos, vel novos, et cupiditate cognoscendi avocabit. Medicum aiunt, cum regis filiam curare deberet, nec sine ferro posset, dum tumentem mammam leniter fovet, scalpellum spongiâ tectum induxisse. Repugnasset puella remedio palam admoto: eadem, quia non exspectavit, dolorem tulit.

XL. Quaedam non nisi decepta sanantur. Alteri dices: „Vide ne inimicis iracundia tua voluptati sit.“ Alteri: „Vide ne magnitudo animi tui, creditumque apud plerosque robur, cadat.“ Indignor mehercule, et non invenio dolendi modum; sed tempus exspectandum est: dabit poenas. Serva istud in animo tuo: cum potueris, et pro mora reddes; castigare vero irascentem et ultro obirasci, incitare est. Varie aggredieris, blandeque: nisi forte tanta persona eris, ut possis iram comminuere: quemadmodum fecit divus Augustus, cum coenaret apud Vedium Pollionem. Fregerat unus ex servis eius crystallinum. Rapi eum Vedius iussit, nec vulgari quidem periturum morte: muraenis obiici iubebatur, quas ingentes in piscina continebat. Quis non hoc illum putaret luxuriae causa facere? Saevitia erat. Evasit e manibus puer, et confugit ad Caesaris pedes: nihil aliud petiturus, quam ut aliter periret, nec esca fieret. Motus est novitate crudelitatis Caesar, et illum quidem mitti, crystallina autem omnia coram se frangi iussit, complerique piscinam. Fuit Caesari sic castigandus amicus: bene usus est viribus suis. E convivio rapi homines imperas, et novi generis poenis lancinari? Si calix tuus fractus est, viscera hominis distrahentur? Tantum tibi placebis, ut ibi aliquem duci iubeas, ubi Caesar est?

XLI. Si cui tantum potentiae est, ut iram ex superiori loco aggredi possit, male tractet: at talem dum-

taxat, qualem modo retuli: feram, immanem, sanguinariam, quae iam insanabilis est, nisi maius aliquid extimuit. * * * Pacem demus animo, quam dabit praeceptorum salutarium assidua meditatio, actusque rerum boni, et intenta mens ad unius honesti cupiditatem. Conscientiae satis fiat. Nil in famam laboremus: sequatur vel mala, dum bene merearis. „At vulgus animosa miratur, et audaces in honore sunt: placidi pro inertibus habentur.“ Primo forsitan aspectu: sed simul ac aequalitas vitae fidem facit, non segnitiem illam animi esse, sed pacem, veneratur idem illos populus colitque. Nihil ergo habet in se utile taeter ille et hostilis affectus; at omnia e contrario mala, ferrum, ignes: pudore calcato, caedibus inquinavit manus, membra liberorum dispersit. Nihil vacuum reliquit a scelere; non gloriae memor, non infamiae metuens, inemendabilis cum ex ira in odium occalluit.

XLII. Careamus hoc malo, purgemusque mentem, et exstirpemus radicitus ea vitia, quae quamvis tenuia undecunque haeserint, renascentur: et iram non temperemus, sed ex toto removeamus. Quod enim malae rei temperamentum est? Poterimus autem, adnitamur modo. Nec ulla res magis proderit, quam cogitatio mortalitatis. Sibi quisque, ut alteri, dicat: „Quid iuvat, tanquam in aeternum genitos iras indicere, et brevissimam aetatem dissipare? quid iuvat, dies, quos in voluptatem honestam impendere licet, in dolorem alicuius tormentumque transferre? Non capiunt res istae iacturam, nec tempus vacat perdere. Quid ruimus in pugnam? quid certamina nobis arcessimus? quid imbecillitatis obliti, ingentia odia suscipimus, et ad frangendum fragiles consurgimus? Iam istas inimicitias, quas implacabili gerimus animo, febris aut aliud malum corporis vetabit geri; iam par acerrimum media mors dirimet. Quid tumultuamur, et vitam seditiosi conturbamus! stat super caput fatum, et pereuntes dies imputat, propiusque ac propius accedit. Istud tempus, quod alienae destinas morti, fortasse circa tuam est.“

XLIII. Quin potius vitam brevem colligis, placidamque et tibi et ceteris praestas? quin potius amabilem te, dum vivis, omnibus: desiderabilem, cum excesseris, reddis? Et quid illum, nimis ex alto tecum agentem, detrahere cupis? quid illum oblatrantem tibi, humilem quidem et contemtum, sed superioribus acidum ac molestum, exterrere viribus tuis tentas? Quid servo? quid domino? quid regi? quid clienti tuo irasceris? sustine paulum: venit ecce mors, quae nos pares faciat. Ridere solemus inter matutina arenae spectacula tauri et ursi pugnam inter se colligatorum: quos, cum alter alterum vexarit, suus confector exspectat. Idem facimus: aliquem nobiscum alligatum lacessimus, quum victo victorique finis, et quidem matutinus, immineat. Quieti potius pacatique, quantulumcunque superest, exigamus; nulli cadaver nostrum iaceat invisum. Saepe rixam conclamatum in vicino incendium solvit: et interventus ferae latronem viatoremque diducit. Colluctari cum minoribus malis non vacat, ubi metus maior apparuit. Quid nobis cum dimicatione et insidiis? Numquid amplius isti cui irasceris, quam mortem optas? Etiam te quiescente morietur; perdis operam: facere vis, quod futurum est. „Nolo," inquis, „utique occidere, sed exsilio, sed ignominia, sed damno afficere." Magis ignosco ei, qui vulnus inimici, quam qui insulam concupiscit; hic enim non tantum mali animi est, sed pusilli. Sive de ultimis suppliciis cogitas, sive de levioribus: quantulum est temporis, quo aut ille poena sua torqueatur, aut tu malum gaudium ex aliena percipias? Iam ipsum spiritum exspuimus, interim dum trahimus. Dum inter homines sumus, colamus humanitatem: non timori cuiquam, non periculo simus: detrimenta, iniurias, convicia, vellicationes contemnamus, et magno animo brevia feramus incommoda. Dum respicimus, quod aiunt, versamusque nos, iam mortalitas aderit.

LUCII ANNAEI SENECAE

AD HELVIAM MATREM

DE CONSOLATIONE

LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Causas affert Seneca, cur non prius Matrem consolatus sit. Cap. II et III: Priorum malorum commemoratione ad recentissimi doloris patientiam excitare studet. Cap. IV et V: Propter arctum inter se et Matrem nexum huic quoque suam ipsius tranquillitatem profuturam esse sperat. Cap. VI: Exilium nil nisi loci commutationem humanae naturae convenientem, neutiquam ergo malum esse statuit. Cap. VII et VIII: Priora exemplis illustrat Seneca; inter quae ipsius Corsicae insulae mentio excellit. Cap. IX: Nullam orbis regionem omnis voluptatis ita iudicat expertem, ut virtutis exercitium inde non possit firmari, dummodo a luxu sapienter nos contineamus. Cap. X et XI: Avaritiae vanitatem docet, atque stultitiam eorum, qui, exules, paupertatem nimis graviter plangunt. Cap. XII et XIII: Ipsis quoque vitae communis rationibus atque exemplis insistere suadet ad lenienda paupertatis incommoda; eo strictius quidem, quo certius sibi persuasum habet, unius mali victorem reliqua omnia oppressurum esse. Cap. XIV et XV: Ostendit, Helviam lugentem in dolore separationis a filio nimis prolixe versari. Cap. XVI: Hortatur matrem, ut, auxiliis ex philosophia petitis dolorem vincat, simulque perpendat, se ipsam ex familiae suae condi-

tione solatium mox esse petituram. Cap. XVII: Monet, restare matri sororem, cuius amor in suos, prudentia atque virtus maxime emineant; denique rogat ipsam, ut filium haec scribentem laetum atque alacrem cogitet.

I. Saepe iam, mater optima, impetum cepi consolandi te, saepe continui. Ut auderem, multa me impellebant. Primum, videbar depositurus omnia incommoda, quum lacrimas tuas, etiamsi supprimere non potuissem, interim certe abstersissem: deinde, plus habiturum me auctoritatis non dubitabam ad excitandam te, si prior ipse consurrexissem: praeterea timebam, ne, me non victo, Fortuna aliquem meorum vinceret. Itaque utcunque conabar, manu super plagam meam imposita, ad obliganda vulnera vestra reptare. Hoc propositum meum erant rursus quae retardarent. Dolori tuo, dum recens saeviret, sciebam occurrendum non esse, ne illum ipsa solatia irritarent, et accenderent. Nam in morbis quoque nihil est perniciosius, quam immatura medicina. Exspectabam itaque dum ipse vires suas frangeret, et ad sustinenda remedia mora mitigatus, tangi se ac tractari pateretur. Praeterea, quum omnia clarissimorum ingeniorum monumenta ad compescendos moderandosque luctus composita evolverem, non inveniebam exemplum eius, qui consolatus suos esset, quum ipse ab illis comploraretur. Ita in re nova haesitabam, verebarque, ne haec non consolatio, sed exulceratio esset. Quid quod novis verbis, nec ex vulgari et quotidiana sumtis allocutione, opus erat homini ad consolandos suos ex ipso rogo caput allevanti? Omnis autem magnitudo doloris modum excedentis necesse est dilectum verborum eripiat, quum saepe vocem quoque ipsam intercludat. Utcunque connitar, non fiducia ingenii, sed quia possum instar efficacissimae consolationis esse consolator. Cui nihil negares, huic hoc utique te non esse negaturam (licet omnis moeror contumax sit) spero, ut desiderio tuo velis a me modum statui.

II. Vide quantum de indulgentia tua promiserim mihi: potentiorem me futurum apud te non dubito, quam dolorem tuum, quo nihil est apud miseros potentius. Itaque ne statim cum eo concurram, adero prius illi, et quibus excitetur, ingeram: omnia proferam et rescindam, quae iam obducta sunt. Dicet aliquis: „Quod hoc genus est consolandi, obliterata mala revocare, et animum in omnium aerumnarum suarum conspectu collocare, vix unius patientem?" Sed is cogitet, quaecunque usque eo perniciosa sunt, ut contra remedium convaluerint, plerumque contrariis curari. Omnes itaque luctus illi suos, omnia lugubria admovebo. Hoc erit non molli via mederi, sed urere ac secare. Quid consequar? ut pudeat animum, tot miseriarum victorem, aegre ferre unum vulnus in corpore tam cicatricoso. Fleant itaque diutius et gemant, quorum delicatas mentes enervavit longa felicitas, et ad levissimarum iniuriarum motus collabantur: at quorum omnes anni per calamitates transierunt, gravissima quoque forti et immobili constantia perferant. Unum habet assidua infelicitas bonum, quod quos saepe vexat, novissime indurat. Nullam tibi fortuna vacationem dedit a gravissimis luctibus: ne natalem quidem tuum excepit. Amisisti matrem statim nata, immo dum nascereris: et ad vitam quodammodo exposita es. Crevisti sub noverca: quam tu quidem omni obsequio, et pietate, quanta vel in filia conspici potest, matrem fieri coëgisti: nulli tamen non magno constitit et bona noverca. Avunculum indulgentissimum, optimum ac fortissimum virum, quum adventum eius exspectares, amisisti. Et ne saevitiam suam fortuna leviorem diducendo faceret, intra tricesimum diem, carissimum virum tuum, ex quo mater trium liberorum eras, extulisti. Lugenti tibi luctus nuntiatus est, omnibus quidem absentibus liberis: quasi de industria in id tempus coniectis malis tuis, ut nihil esset ubi se dolor tuus reclinaret. Transeo tot pericula, tot metus, quos sine intervallo in te incursantes pertulisti: modo in eundem sinum, ex quo tres nepotes emiseras, ossa trium nepotum recepisti. Intra vicesi-

mum diem, quam filium meum in manibus et in osculis tuis mortuum funeraveras, raptum me audisti. Hoc adhuc defuerat tibi, lugere vivos.

III. Gravissimum est ex omnibus, quae unquam in corpus tuum descenderunt, recens vulnus: fateor. Non summam cutem rupit: pectus et viscera ipsa divisit. Sed quemadmodum tirones leviter saucii tamen vociferantur, et manus medicorum magis, quam ferrum horrent: at veterani, quamvis confossi, patienter ac sine gemitu, velut aliena corpora, exsecari patiuntur: ita tu nunc debes te fortiter praebere curationi. Lamentationes quidem et ululatus, et alia per quae fere muliebris dolor tumultuatur, amove. Perdidisti enim tot mala, si nondum misera esse didicisti. Ecquid videor tecum timide egisse? nil tibi subduxi ex malis tuis, sed omnia coacervata ante te posui. Magno id animo feci: constitui enim vincere dolorem tuum, non circumscribere.

IV. Vincam autem, puto: primum, si ostendero nihil me pati, propter quod possim dici miser, nedum propter quod miseros etiam, quos contingo, faciam: deinde si ad te transiero, et probavero, ne tuam quidem gravem esse fortunam, quae tota ex mea pendet. Hoc prius aggrediar, quod pietas tua audire gestit, nihil mali esse mihi: si potero, ipsas res quibus me putas premi, non esse intolerabiles, faciam manifestum. Sin id credi non potuerit: at ego mihi ipse magis placebo, quod inter eas res beatus ero, quae miseros solent facere. Non est quod de me aliis credas: ipse tibi, ne quid incertis opinionibus perturberis, indico me non esse miserum. Adiiciam, quo securior sis, nec fieri quidem posse miserum.

V. Bona conditione conditi sumus, si eam non deseruerimus. Id egit rerum natura, ut ad bene vivendum non magno apparatu opus esset: unusquisque facere se beatum potest. Leve momentum in adventitiis rebus est, et quod in neutram partem magnas vires habeat: nec secunda sapientem evehunt, nec adversa demittunt:

Laboravit enim semper, ut in se plurimum poneret, intra se omne gaudium peteret. Quid ergo? sapientem me esse dico? Minime: nam id quidem si profiteri possem, non tantum negarem miserum me esse, sed omnium fortunatissimum, et in vicinum Deo perductum praedicarem. Nunc, quod satis est ad omnes miserias leniendas, sapientibus viris me dedi; et nondum in auxilium mei validus, in aliena castra confugi, eorum scilicet, qui facile se et sua tuentur. Illi me iusserunt stare assidue, velut in praesidio positum, et omnes conatus fortunae, et omnes impetus prospicere multo ante quam incurrant. Illis gravis est, quibus est repentina: facile eam sustinet, qui semper exspectat. Nam et hostium adventus eos prosternit, quos inopinate occupavit: at qui futuro se bello ante bellum paraverunt, compositi et aptati, primum, qui tumultuosissimus est, ictum facile excipiunt. Nunquam ego fortunae credidi, etiamsi videretur pacem agere: omnia illa, quae in me indulgentissime conferebat, pecuniam, honores, gloriam, eo loco posui, unde posset ea sine motu meo repetere. Intervallum inter me et illa magnum habui. Itaque abstulit illa, non avulsit. Neminem adversa fortuna comminuit, nisi quem secunda decepit. Illi qui munera eius velut sua et perpetua amaverunt, qui se propter illa suspici voluerunt, iacent et moerent, cum vanos et pueriles animos, omnis solidae voluptatis ignaros, falsa et mobilia oblectamenta destituunt. At ille qui se laetis rebus non inflavit, nec mutatis contrahit; adversus utrumque statum invictum animum tenet, exploratae iam firmitatis. Nam in ipsa felicitate, quid contra infelicitatem valeret, expertus est. Itaque ego in illis quae omnes optant, existimavi semper, nihil veri boni inesse: quin inania, et specioso ac decepturo fuco circumlita inveni, intra nihil habentia fronti suae simile. Nam in illis quae mala vocantur, nihil tam terribile ac durum invenio, quam opinio vulgi minabatur. Verbum quidem ipsum, persuasione quadam et consensu, iam asperius ad aures venit, et audientes tanquam triste et exsecrabile ferit:

ita enim populus iussit: sed populi scita ex magna parte sapientes abrogant.

VI. Remoto igitur iudicio plurium, quos prima rerum facies, utcunque credita est, aufert, videamus quid sit exsilium. Nempe, loci commutatio est. Angustare videor vim eius, et quidquid pessimum in se habet, subtrahere: hanc commutationem loci sequuntur incommoda, paupertas, ignominia, contemtus. Adversus ista postea confligam: interim primum illud intueri volo, quid acerbi afferat ipsa loci commutatio. „Carere patria, intolerabile est.“ Aspice agedum hanc frequentiam, cui vix urbis immensae tecta sufficiunt. Maxima pars illius turbae patria caret: ex municipiis et coloniis suis, ex toto urbis immensae tecta sufficiunt. Maxima pars illius turbae patria caret: ex municipiis et coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt. Alios adducit ambitio, alios necessitas officii publici, alios imposita legatio, alios luxuria, opulentum et opportunum vitiis locum quaerens: alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula: quosdam traxit amicitia, quosdam industria, latam ostendendae virtuti nacta materiam: quidam venalem formam attulerunt, quidam venalem eloquentiam. Nullum non hominum genus concurrit in urbem, et virtutibus et vitiis magna pretia ponentem. Iube omnes istos ad nomen citari, et, unde domo quisque sit, quaere: videbis maiorem partem esse, quae relictis sedibus suis, venerit in maximam quidem ac pulcherrimam urbem, non tamen suam. Deinde ab hac civitate discede, quae velut communis patria potest dici: omnes urbes circumi. Nulla non magnam partem peregrinae multitudinis habet. Nunc transi ab iis, quarum amoena positio, et opportunitas regionis plures allicit: deserta loca, et asperrimas insulas, Sciathum et Seriphum, Gyarum, et Corsicam pete. Nullum invenies exsilium, in quo non aliquis animi causa moretur. Quid tam nudum inveniri potest, quid tam abruptum undique, quam hoc saxum? quid ad copias respicienti ieiunius? quid ad homines immansuetius? quid ad ipsum loci situm horribi-

lius? quid ad coeli naturam intemperatius? plures tamen hic peregrini, quam cives consistunt. Usque eo ergo commutatio ipsa locorum gravis non est, ut hic quoque locus a patria quosdam abduxerit. Invenio qui dicant, inesse naturalem quandam animis irritationem commutandi sedes, et transferendi domicilia. Mobilis enim et inquieta mens homini data est: nunquam se tenet: spargitur, et cogitationes suas in omnia nota atque ignota dimittit, vaga, et quietis impatiens, et novitate rerum laetissima. Quod non miraberis, si primam eius originem adspexeris. Non ex terreno et gravi concreta corpore: ex illo coelesti spiritu descendit. Coelestium autem natura semper in motu est: fugit, et velocissimo cursu agitur. Adspice sidera mundum illustrantia: nullum eorum perstat. Labitur assidue, et locum ex loco mutat: quamvis cum universo vertatur, in contrarium nihilominus ipsi mundo refertur: per omnes signorum partes discurrit; perpetua eius agitatio, et aliunde alio commigratio est. Omnia volvuntur semper, in transitu sunt, et ut lex et naturae necessitas ordinavit, aliunde alio deferuntur. Quum per certa annorum spatia orbes suos explicuerint, iterum ibunt per quae venerant. I nunc, et animum humanum, ex iisdem quibus divina constant compositum seminibus, moleste ferre puta transitum ac migrationem: quum Dei natura, assidua et citatissima commutatione, vel delectet se, vel conservet. A coelestibus, agedum, te ad humana converte. Videbis, gentes populosque mutasse sedem. Quid sibi volunt in mediis Barbarorum regionibus Graecae urbes? quid inter Indos Persasque Macedonicus sermo? Scythia, et totus ille ferarum indomitarumque gentium tractus, civitates Achaiae Ponticis imposita litoribus ostentat. Non perpetuae hiemis saevitia, non hominum ingenia, ad similitudinem coeli sui horrentia, transferentibus domus suas obstiterunt. Atheniensis in Asia turba est: Miletus LXXV urbium populum in diversa effudit: totum Italiae latus, quod infero mari alluitur, maior Graecia fuit. Tuscos Asia sibi vindicat: Tyrii Africam incolunt:

Hispaniam Poeni: Graeci se in Galliam immiserunt, in Graeciam Galli: Pyrenaeus Germanorum transitus non inhibuit: per invia, per incognita versavit se humana levitas. Liberos, coniugesque, et graves senio parentes traxerunt. Alii longo errore iactati, non iudicio elegerunt locum, sed lassitudine proximum occupaverunt: alii armis sibi ius in aliena terra fecerunt: quasdam gentes, cum ignota peterent, mare hausit, quaedam ibi consederunt, ubi illas rerum inopia deposuit. Nec omnibus eadem causa relinquendi quaerendique patriam fuit. Alios excidia urbium suarum, hostilibus armis elapsos, in aliena, spoliatos suis, expulerunt: alios domestica seditio submovit: alios nimia superfluentis populi frequentia, ad exonerandas vires, emisit: alios pestilentia, aut frequens terrarum hiatus, aut aliqua intoleranda infelicis soli vitia eiecerunt: quosdam fertilis orae, et in maius laudatae, fama corrupit: alios alia causa excivit domibus suis. Illud itaque est manifestum, nihil eodem loco mansisse, quo genitum est. Assiduus humani generis discursus est: quotidie aliquid in tam magno orbe mutatur. Nova urbium fundamenta iaciuntur: nova gentium nomina, exstinctis prioribus, aut in accessionem validioris conversis, oriuntur. Omnes autem istae populorum transportationes, quid aliud, quam publica exsilia sunt?

VII. Quid tam longo te circuitu traho? quid interest enumerare Antenorem Patavii conditorem, et Evandrum in ripa Tiberis regna Arcadum collocantem? quid Diomedem, aliosque quos Troianum bellum, victos simul victoresque, per alienas terras dissipavit? Romanum imperium nempe auctorem exsulem respicit: quem profugum, capta patria, exiguas reliquias trahentem, necessitas et victoris metus, longinqua quaerentem, in Italiam detulit. Hic deinde populus quot colonias in omnes provincias misit? Ubicunque vicit Romanus, habitat. Ad hanc commutationem locorum libentes nomina dabant, et relictis aris suis trans maria sequebatur colonus senex.

VIII. Res quidem non desiderat plurium enumerationem: unum tamen adiiciam, quod in oculos se ingerit. Haec ipsa insula saepe iam cultores mutavit. Ut antiquiora quae vetustas obduxit, transeam, Phocide relicta, Graii qui nunc Massiliam colunt, prius in hac insula consederunt. Ex qua quid eos fugaverit, incertum est: utrum coeli gravitas, an praepotentis Italiae conspectus, an natura importuosi maris. Nam in causa non fuisse feritatem accolarum, eo apparet, quod maxime tunc trucibus et inconditis Galliae populis se interposuerunt. Transierunt deinde Ligures in eam, transierunt et Hispani, quod ex similitudine ritus apparet. Eadem enim tegumenta capitum, idemque genus calceamenti, quod Cantabris est, et verba quaedam; nam totus sermo, conversatione Graecorum Ligurumque, a patrio descivit. Deductae deinde sunt duae civium Romanorum coloniae: altera a Mario, altera a Sylla. Toties huius aridi et spinosi saxi mutatus est populus. Vix denique invenies ullam terram, quam etiam nunc indigenae colant. Permixta omnia et insititia sunt: alius alii successit. Hic concupivit, quod alii fastidio fuit: ille unde expulerat, eiectus est. Ita fato placuit, nullius rei eodem semper loco stare fortunam. Adversus ipsam mutationem locorum, detractis ceteris incommodis quae exsilio adhaerent, satis hoc remedii putat Varro, doctissimus Romanorum, quod quocunque venimus, eadem rerum natura utendum est. M. Brutus satis hoc putat, quod licet in exsilium euntibus virtutes suas ferre secum. Haec etiam si quis singula parum iudicat efficacia ad consolandum exsulem, utraque in unum collata fatebitur plurimum posse. Quantulum enim est, quod perdidimus? Duo quae pulcherrima sunt, quocunque nos moverimus, sequentur: natura communis, et propria virtus. Id actum est, mihi crede, ab illo, quisquis formator universi fuit: sive ille Deus est potens omnium, sive incorporalis ratio ingentium operum artifex, sive divinus spiritus, per omnia maxima minima, aequali intentione diffusus, sive fatum et immutabilis causarum inter se

cohaerentium series: id, inquam, actum est, ut in alienum arbitrium, nisi vilissima quaeque, non caderent. Quidquid optimum homini est, id extra humanam potentiam iacet, nec dari, nec eripi potest: mundus hic, quo nihil neque maius, neque ornatius, rerum Natura genuit; animus contemplator, admiratorque mundi, pars eius magnificentissima, propria nobis et perpetua, tamdiu nobiscum mansura, quamdiu ipsi manebimus. Alacres itaque et erecti, quocunque res tulerit, intrepido gradu properemus.

IX. Emetiamur quascunque terras, nullum inventuri solum intra mundum, quod alienum homini est. Undecunque ex aequo ad coelum erigitur acies: paribus intervallis omnia divina ab omnibus humanis distant. Proinde dum oculi mei ab illo spectaculo, cuius insatiabiles sunt, non abducantur, dum mihi lunam solemque intueri liceat, dum ceteris inhaerere sideribus, dum ortus eorum, occasus, intervallaque, et causas investigare velocius meandi, vel tardius, spectare tot per noctem stellas micantes, et alias immobiles, alias non in magnum spatium exeuntes, sed intra suum se circumagentes vestigium, quasdam subito erumpentes, quasdam igne fuso perstringentes aciem, quasi decidant, vel longo tractu cum luce multa praetervolantes; dum cum his sim, et coelestibus, qua homini fas est, immiscear; dum animum, ad cognatarum rerum conspectum tendentem, in sublimi semper habeam: quantum refert mea, quid calcem? At qui non est haec terra frugiferarum aut laetarum arborum ferax: non magnis et navigabilibus fluminum alveis irrigatur: nihil gignit, quod aliae gentes petant, vix ad tutelam incolentium fertilis: non pretiosus hic lapis caeditur, non auri argentique venae eruuntur. Angustus animus est, quem terrena delectant. Ad illa abducendus est, quae ubique aeque apparent, ubique aeque splendent: et hoc cogitandum est, ista veris bonis per falsa et prave credita obstare. Quo longiores porticus expedierint, quo altius turres sustulerint, quo latius vicos porrexerint, quo depressius aestivos specus

foderint, quo maiori mole fastigia coenationum subvexerint: hoc plus erit, quod illis coelum abscondat. In eam te regionem casus eiecit, in qua latissimum receptaculum casa est. Nae tu pusilli animi es, et sordide se consolantis, si ideo id fortiter pateris, quia Romuli casam nosti. Dic illud potius: Istud humile tugurium nempe virtutes recipit. Iam omnibus templis formosius erit, quum illic iustitia conspecta fuerit, quum continentia, cum prudentia, pietas, omnium officiorum recte dispensandorum ratio, humanorum divinorumque scientia. Nullus angustus est locus, qui hanc tam magnarum virtutum turbam capit: nullum exsilium grave est, in quo licet cum hoc ire comitatu. Brutus in eo libro, quem de Virtute composuit, ait, se vidisse Marcellum Mitylenis exsulantem, et, quantum modo natura hominis pateretur, beatissime viventem, neque unquam bonarum artium cupidiorem, quam illo tempore. Itaque adiicit, visum sibi se magis in exsilium ire, qui sine illo rediturus esset, quam illum in exsilio relinqui. O fortunatiorem Marcellum, eo tempore, quo exsilium suum Bruto approbavit, quam quo reipublicae consulatum! Quantus vir ille fuit, qui effecit, ut aliquis exsul sibi videretur, quod ab exsule recederet? qui in admirationem sui abduxit hominem, etiam Catoni suo mirandum? Idem Brutus ait, C. Caesarem Mitylenas praetervectum, quia non sustineret videre deformatum virum. Illi quidem reditum impetravit Senatus, publicis precibus, tam solicitus ac moestus, ut omnes illo die Bruti habere animum viderentur, et non pro Marcello, sed pro se deprecari, ne exsules essent, si sine illo fuissent: sed plus multo consecutus est, quo die illum exsulem Brutus relinquere non potuit, Caesar videre. Contigit enim illi testimonium utriusque. Brutus sine Marcello reverti se doluit: Caesar erubuit. Num dubitas, quin ille tantus vir, sic ad tolerandum aequo animo exsilium se ipse adhortatus sit: quod patria cares, non est miserum. Ita te disciplinis imbuisti, ut scires omnem lucum sapienti viro patriam esse. Quid porro? hic qui te expulit, non

ipse per annos decem continuos patria caruit? Propagandi sine dubio imperii causa: sed nempe caruit. Nunc ecce trahit illum ad se Africa resurgentis belli minis plena, trahit Hispania, quae fractas et afflictas partes refovet, trahit Aegyptus infida, totus denique orbis, qui ad occasionem concussi imperii intentus est. Cui primum rei occurret? cui parti se opponet? Aget illum per omnes terras victoria sua. Illum suspiciant et colant gentes: tu vive Bruto miratore contentus. Bene ergo exsilium tulit Marcellus: nec quidquam in animo eius mutavit loci mutatio, quamvis eam paupertas sequeretur. In qua nihil mali esse, quisquis modo nondum pervenit in insaniam omnia subvertentis avaritiae atque luxuriae, intelligit. Quantulum est enim, quod in tutelam homini necessarium sit? et cui deesse hoc potest, ullam modo virtutem habenti? Quod ad me quidem pertinet, intelligo, me non opes, sed occupationes perdidisse. Corporis exigua desideria sunt: frigus submovere vult, alimentis famem ac sitim exstinguere: quidquid extra concupiscitur, vitiis, non usibus laboratur. Non est necesse omne perscrutari profundum, nec strage animalium ventrem onerare, nec conchylia ultimi maris ex ignoto litore eruere. Dii istos deaeque perdant, quorum luxuria tam invidiosi imperii fines transcendit. Ultra Phasim capi volunt, quod ambitiosam popinam instruat: nec piget a Parthis, a quibus nondum poenas repetiimus, aves petere. Undique convehunt omnia nota fastidienti gulae. Quod dissolutus deliciis stomachus vix admittat, ab ultimo portatur Oceano. Vomunt ut edant, edunt ut vomant: et epulas, quas toto orbe conquirunt, nec concoquere dignantur. Ista si quis despicit, quid illi paupertas nocet? Si quis concupiscit, illi paupertas etiam prodest. Ivitus enim sanatur: et si remedia ne coactus quidem recipit, interim certe dum non potest, nolenti similis est. C. Caesar, quem mihi videtur rerum natura edidisse, ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertio coenavit uno die: et in hoc omnium adiutus ingenio, vix tamen invenit,

quomodo trium provinciarum tributum una coena fieret. O miserabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur! Pretiosos autem, non eximius sapor aut aliqua faucium dulcedo, sed raritas et difficultas parandi facit. Alioquin si ad sanam illis mentem placeat reverti, quid opus est tot artibus ventri servientibus? quid mercaturis? quid vastatione silvarum? quid profundi perscrutatione? Passim iacent alimenta, quae rerum natura omnibus locis deposuit. Sed haec velut caeci transeunt, et omnes regiones pervagantur, maria traiiciunt, et cum famem exiguo possint sedare, magno irritant.

X. Libet dicere: Quid deducitis naves? quid manus et adversus feras et adversus homines armatis? quid tanto tumultu discurritis? quid opes opibus aggeritis? Non vultis cogitare, quam parva vobis corpora sint? Nonne furor et ultimus mentium error est, cum tam exiguum capias, cupere multum? Licet itaque augeatis census, promoveatis fines: nunquam tamen corpora vestra laxabitis. Cum bene cesserit negotiatio, multum militia retulerit; cum indagati undique cibi coierint, non habebitis ubi istos apparatus vestros collocetis. Quid tam multa conquiritis? Scilicet maiores nostri, quorum virtus etiam nunc vitia nostra sustentat, infelices erant, qui sibi manu sua parabant cibum: quibus terra cubile erat: quorum tecta nondum auro fulgebant: quorum templa nondum gemmis nitebant. Itaque tunc per fictiles deos religiose iurabatur: qui illos invocaverant, ad hostem, morituri, ne fallerent, redibant. Scilicet minus beate vivebat dictator noster, qui Samnitum legatos audit, cum vilissimum cibum in foco ipse manu sua versaret, illa, qua iam saepe hostem percusserat, laureamque in Capitolini Iovis gremio reposuerat, quam Apicius nostra memoria vixit, qui in ea urbe, ex qua aliquando philosophi, velut corruptores iuventutis, abire iussi sunt, scientiam popinae professus, disciplina sua seculum infecit! Cuius exitum nosse operae pretium est. Cum sestertium millies in culinam congessisset, cum tot congiaria principum, et ingens Capitolii vectigal singulis co-

messationibus exsorpsisset, aere alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit. Superfuturum sibi sestertium centies computavit: et velut in ultima fame victurus, si in sestertio centies vixisset, veneno vitam finivit. Quanta luxuria erat, cui sestertium centies egestas fuit? I nunc, et puta pecuniae modum ad rem pertinere, non animi.

XI. Sestertium centies aliquis extimuit: et quod alii voto petunt, veneno fugit. Illi vero tam pravae mentis homini ultima potio saluberrima fuit. Tunc venena edebat bibebatque, cum immensis epulis non delectaretur tantum, sed gloriaretur, cum vitia sua ostentaret, cum civitatem in luxuriam suam converteret, cum iuventutem ad imitationem sui solicitaret, etiam sine malis exemplis per se docilem. Haec accidunt divitias non ad rationem revocantibus, cuius certi sunt fines: sed ad vitiosam consuetudinem, cuius immensum et incomprehensibile arbitrium est. Cupiditati nihil satis est: naturae satis est etiam parum. Nullum ergo paupertas exsulis incommodum habet: nullum enim tam inops exsilium est, quod non alendo homini abunde fertile sit. „At vestem, an domum desideraturus est exsul?" Si haec quoque ad usum tantum desiderabit, neque tectum ei deerit, neque velamen: aeque enim exiguo tegitur corpus, quam alitur. Nihil homini natura, quod necessarium faciebat, fecit operosum. Si desiderat saturatam multo conchylio purpuram, intextam auro, variisque coloribus distinctam et artibus; non fortunae iste vitio, sed suo pauper est. Etiamsi illi, quidquid amisit, restitueris, nihil ages; plus enim restituto deerit ex eo quod cupit, quam exsuli ex eo quod habuit. Si desiderat aureis fulgentem vasis supellectilem, et antiquis nominibus artificum argentum nobile, aes paucorum insania pretiosum, et servorum turbam, quae quamvis magnam domum angustet, iumentorum corpora differta et coacta pinguescere, et nationum omnium lapides: ista congerantur licet, nunquam explebunt inexplebilem animum; non magis, quam ullus sufficiet humor ad satiandum

eum, cuius desiderium non ex inopia, sed ex aestu ardentium viscerum oritur. Non enim sitis illa, sed morbus est. Neque hoc in pecunia tantum, aut alimentis evenit: eadem natura est in omni desiderio, quod non ex inopia, sed ex vitio nascitur. Quidquid illi congesseris; non finis erit cupiditatis, sed gradus. Qui continebit itaque se intra naturalem modum, paupertatem non sentiet: qui naturalem modum excedet, eum in summis opibus quoque paupertas sequetur. Necessariis rebus et exsilia sufficiunt: supervacuis nec regna. Animus est, qui divites facit: hic in exsilia sequitur, et in solitudinibus asperrimis, cum quantum satis est sustinendo corpori, invenit, ipse bonis suis abundat et fruitur. Pecunia nihil ad animum pertinet, non magis, quam ad deos immortales omnia ista, quae imperita ingenia, et nimis corporibus suis addicta, suspiciunt. Lapides, aurum et argentum, et magni laevatique mensarum orbes, terrena sunt pondera: quae non potest amare sincerus animus, ac naturae suae memor; levis ipse, et expers curae, et quandoque emissus fuerit, ad summa emicaturus. Interim, quantum per moras membrorum, et hanc circumfusam gravem sarcinam licet, celeri et volucri cogitatione divina perlustrat. Ideoque nec exsulare unquam potest liber, et diis cognatus, et omni mundo omnique aevo par. Nam cogitatio eius circa omne coelum, et in omne praeteritum futurumque tempus immittitur. Corpusculum hoc, custodia et vinculum animi, huc atque illuc iactatur; in hoc supplicia, in hoc latrocinia, in hoc morbi exercentur: animus quidem ipse sacer et aeternus est, et cui non possunt iniici manus.

XII. Nec me putes ad elevanda incommoda paupertatis, quam nemo gravem sentit nisi qui putat, uti tantum praeceptis sapientum. Primum aspice, quanto maior pars sit pauperum, quos nihilo notabis tristiores sollicitioresque divitibus: immo nescio an eo laetiores sint, quo animus eorum in pauciora distringitur. Transeamus a pauperibus: veniamus ad locupletes. Quam multa sunt tempora, quibus pauperibus similes sunt? Circum-

cisae sunt peregrinantium sarcinae: et quotiescunque festinationem necessitas itineris exigit, comitum turba dimittitur. Militantes quotam partem rerum suarum secum habent, quum omnem apparatum castrensis disciplina submoveat? Nec tantum conditio illos temporum, aut locorum inopia, pauperibus exaequat: sumunt quosdam dies, cum iam illos divitiarum taedium cepit, quibus humi coenent, et remoto auro argentoque, fictilibus utantur. Dementes! hoc quod aliquando concupiscunt, semper timent. O quanta illos caligo mentium, quanta ignorantia veritatis exercet, qui fugiunt quod voluptatis causa imitantur! Me quidem, quoties antiqua exempla respexi, paupertatis uti solatiis pudet: quoniam quidem eo temporum luxuria prolapsa est, ut maius viaticum exsulum sit, quam olim patrimonium principum fuit. Unum fuisse Homero servum, tres Platoni, nullum Zenoni, a quo coepit Stoicorum rigida ac virilis sapientia; satis constat. Num ergo quisquam eos miseros vixisse dicet, ut non ipse miserrimus ob hoc omnibus videatur? Menenius Agrippa, qui inter patres ac plebem publicae gratiae sequester fuit, aere collato funeratus est. Attilius Regulus, cum Poenos in Africa funderet, ad Senatum scripsit, mercenarium suum discessisse, et ab eo desertum esse rus: quod Senatui publice curari, dum abesset Regulus, placuit. Fuit nae tanti, servum non habere, ut colonus eius populus Romanus esset. Scipionis filiae ex aerario dotem acceperunt, quia nihil illis reliquerat pater. Aequum mehercules erat, populum Romanum tributum Scipioni semel conferre, cum a Carthagine semper exigeret. O felices viros puellarum, quibus populus Romanus loco soceri fuit! Beatioresne istos putas, quorum pantomimae decies sestertio nubunt, quam Scipionem, cuius liberi a senatu, tutore suo, in dotem aes grave acceperunt? Dedignatur aliquis paupertatem, cuius tam clarae imagines sunt? indignatur exsul aliquid sibi deesse, quum defuerit Scipioni dos, Regulo mercenarius, Menenio funus? quum omnibus illis, id quod deerat, ideo honestius suppletum sit, quia defuerat? His

ergo advocatis non tantum tuta est, sed etiam gratiosa paupertas.

XIII. Responderi potest: „Quid artificiose ista diducis, quae singula sustineri possunt, collata non possunt? Commutatio loci tolerabilis est, si tantum locum mutes: paupertas tolerabilis est, si ignominia absit, quae vel sola opprimere animos solet.“ Adversus hunc, quisquis me malorum turbâ terrebit, his verbis utendum erit. Si contra unamquamlibet partem fortunae satis tibi roboris est, idem adversus omnes erit: quum semel animum virtus induravit, undique invulnerabilem praestat. Si avaritia dimisit, vehementissima generis humani pestis, moram tibi ambitio non faciet. Si ultimum diem non quasi poenam, sed quasi naturae legem adspicis; ex quo pectore metum eieceris, in id nullius rei timor audebit intrare. Si cogitas, libidinem non voluptatis causa homini datam, sed propagandi generis; quem non violaverit hoc secretum et infixum visceribus ipsis exitium, omnis alia cupiditas intactum praeteribit. Non singula vitia ratio, sed pariter omnia prosternit: in universum semel vincit. Ignominia tu putas quemquam sapientem moveri posse, qui omnia in se reposuit, qui ab opinionibus vulgi secessit? Plus etiam quam ignominia est mors ignominiosa. Socrates tamen eodem illo vultu, quo aliquando solus triginta tyrannos in ordinem redegerat, carcerem intravit, ignominiam ipsi loco detracturus; neque enim poterat carcer videri, in quo Socrates erat. Quis usque eo ad conspiciendam veritatem excaecatus est, ut ignominiam putet M. Catonis fuisse duplicem in petitione praeturae et consulatus repulsam? Ignominia illa praeturae et consulatus fuit, quibus ex Catone honor habebatur. Nemo ab alio contemnitur, nisi a se ante contemtus est. Humilis et proiectus animus fit isti contumeliae opportunus: qui vero adversus saevissimos casus se extollit, et ea mala quibus alii opprimuntur, evertit, ipsas miserias infularum loco habet: quando ita affecti sumus, ut nihil aeque magnam apud nos admirationem occupet, quam homo fortiter miser.

Ducebatur Athenis ad supplicium Aristides: cui quisquis occurrerat, deiiciebat oculos, et ingemiscebat, non tanquam in hominem iustum, sed tanquam in ipsam iustitiam animadverteretur. Inventus est tamen, qui in faciem eius inspueret. Poterat ob hoc moleste ferre, quod sciebat neminem id ausurum puri oris. At ille abstersit faciem, et subridens ait comitanti se magistratui: Admone istum, ne postea tam improbe oscitet. Hoc fuit, contumeliae ipsi contumeliam facere. Scio quosdam dicere, contemtu nihil esse gravius, mortem ipsis potiorem videri. His ego respondebo, et exsilium saepe contemtione omni carere. Si magnus vir cecidit, magnus iacuit. Non magis illum putes contemni, quam cum aedium sacrarum ruinae calcantur, quas religiosi aeque ac stantes adorant.

XIV. Quoniam meo nomine nihil habes, mater carissima, quod te in infinitas lacrimas agat, sequitur ut causae tuae te stimulent. Sunt autem duae. Nam aut illud te movet, quod praesidium aliquod videris amisisse: aut, quod desiderium ipsum per se pati non potes. Prior pars mihi leviter perstringenda est; novi enim animum tuum, nihil in suis praeter ipsos amantem. Viderint illae matres, quae potentiam liberorum muliebri impotentia exercent, quae, quia feminis honores non licet gerere, per illos ambitiosae sunt, quae patrimonia filiorum et exhauriunt, et captant; quae eloquentiam commodando aliis fatigant. Tu liberorum tuorum bonis plurimum gavisa es, minimum usa: tu liberalitati nostrae semper imposuisti modum, cum tuae non imponeres: tu filiafamilias, locupletibus filiis ultro contulisti: tu patrimonia nostra sic administrasti, ut tanquam in tuis laborares, tanquam alienis abstineres: tu gratiae nostrae, tanquam alienis rebus utereris, pepercisti, et ex honoribus nostris nihil ad te nisi voluptas et impensa pertinuit: nunquam indulgentia ad utilitatem respexit. Non potes itaque erepto filio desiderare, quae incolumi nunquam ad te pertinere duxisti.

XV. Illo omnis consolatio mihi vertenda est, unde vera vis materni doloris oritur. „Ego complexu filii carissimi careo, non conspectu eius, non sermone fruor! Ubi est ille, quo viso tristem vultum relaxavi, in quo omnes solicitudines meas deposui? ubi colloquia, quorum inexplebilis eram? ubi studia, quibus libentius quam femina, familiarius quam mater, intereram? ubi ille occursus? ubi matre visa semper puerilis hilaritas?" Adiicis istis loca ipsa gratulationum et convictuum, et, ut necesse est, efficacissimas ad vexandos animos recentis conversationis notas. Nam hoc quoque adversus te crudeliter fortuna molita est, quod te ante tertium demum diem quam percussus sum, securam, nec quidquam tale metuentem, regredi voluit. Bene nos longinquitas locorum diviserat: bene aliquot annorum absentia huic te malo praeparaverat: rediisti, non ut voluptatem ex filio perciperes, sed ne consuetudinem desiderii perderes. Si multo ante abfuisses, fortius tulisses, ipso intervallo desiderium molliente: si non recessisses, ultimum certe fructum biduo diutius videndi filium tulisses. Nunc crudele fatum ita composuit, ut nec fortunae meae interesses, nec absentiae assuesceres. Sed quanto ista duriora sunt, tanto maior tibi virtus advocanda est, et velut cum hoste noto, ac saepe iam victo, acrius est congrediendum. Non ex intacto corpore tuo sanguis hic fluxit: per ipsas cicatrices percussa es.

XVI. Non est quod utaris excusatione nominis muliebris, cui paene concessum est immoderatum in lacrimas ius, non immensum tamen: et ideo maiores decem mensium spatium lugentibus viros dederunt, ut cum pertinacia muliebris moeroris publica constitutione deciderent. Non prohibuerunt luctus, sed finierunt. Nam et infinito dolore, cum aliquem ex carissimis amiseris, affici, stulta indulgentia est: et nullo, inhumana duritia. Optimum inter pietatem et rationem temperamentum est, et sentire desiderium, et opprimere. Non est quod ad quasdam feminas respicias, quarum tristitiam semel sumtam mors finivit. Nosti quasdam, quae amissis filiis,

imposita lugubria nunquam exuerunt: a te plus exigit vita ab initio fortior. Non potest muliebris excusatio contingere ei, a qua omnia vitia muliebria abfuerunt. Non te maximum seculi malum, impudicitia, in numerum plurium adduxit, non gemmae te, non margaritae flexerunt: non tibi divitiae, velut maximum generis humani bonum, refulserunt: non te bene in antiqua et severa institutam domo, periculosa etiam probis peiorum detorsit imitatio. Nunquam te foecunditatis tuae, quasi exprobraret aetatem, puduit: nunquam more aliarum, quibus omnis commendatio ex forma petitur, tumescentem uterum abscondisti, quasi indecens onus; nec intra viscera tua conceptas spes liberorum elisisti. Non faciem lenociniis ac coloribus polluisti. Nunquam tibi placuit vestis, quae ad nihil aliud, quam ut nudaret, componeretur: unicum tibi ornamentum, pulcherrima et nulli obnoxia aetati forma, maximum decus, visa est pudicitia. Non potes itaque, ad obtinendum dolorem, muliebre nomen praetendere, ex quo te virtutes tuae seduxerunt: tantum debes a feminarum lacrimis abesse, quantum a vitiis. Ne feminae quidem te sinent intabescere vulneri tuo, sed leviori necessario moerore cito defunctam, iubebunt exsurgere: si modo illas intueri voles feminas, quas conspecta virtus inter magnos viros posuit. Corneliam ex duodecim liberis ad duos fortuna redegerat. Si numerare funera Corneliae velles, amiserat decem: si aestimare, amiserat Gracchos. Flentibus tamen circa se, et fatum eius exsecrantibus interdixit, „Ne fortunam accusarent, quae sibi filios Gracchos dedisset.“ Ex hac femina debuit nasci, qui diceret in concione: „Tu matri meae maledicas, quae me peperit?“ Multo mihi videtur animosior vox matris. Filius magno aestimabat Gracchorum natales: mater et funera. Rutilia Cottam filium secuta est in exsilium, et usque eo fuit indulgentia constricta, ut mallet exsilium pati, quam desiderium: nec ante in patriam, quam cum filio rediit. Eundem iam reducem, et in Republica florentem tam fortiter amisit, quam secuta est: nec quis-

quam lacrimas eius post elatum filium notavit. In expulso virtutem ostendit, in amisso prudentiam: nam et nihil illam a pietate deterruit, et nihil in tristitia supervacua stultaque detinuit. Cum his te numerari feminis volo: quarum vitam semper imitata es, earum in coërcenda comprimendaque aegritudine optime sequeris exemplum. Scio rem non esse in nostra potestate, nec ullum affectum servire: minime vero eum, qui ex dolore nascitur. Ferox enim, et adversus omne remedium contumax est. Volumus eum interim obruere, et devorare gemitus: per ipsum tamen compositum fictumque vultum lacrimae profunduntur. Ludis interim aut gladiatoribus animum occupamus: at illum inter ipsa, quibus avocatur, spectacula, levis aliqua desiderii nota subruit. Ideo melius est, illum vincere, quam fallere. Nam qui aut delusus voluptatibus, aut occupationibus abductus est, resurgit, et ipsa quiete impetum ad saeviendum colligit: at quisquis rationi cessit, in perpetuum componitur. Non sum itaque tibi monstraturus illa, quibus usos multos esse scio, ut peregrinatione te vel longa detineas, vel amoena delectes; ut rationum accipiendarum diligentia, patrimonii administratione multum occupes temporis; ut semper novo te aliquo negotio implices: omnia ista ad exiguum momentum prosunt, nec remedia doloris, sed impedimenta sunt: ego autem malo illum desinere, quam decipi. Itaque illo te duco, quo omnibus qui fortunam fugiunt, confugiendum est: ad liberalia studia. Illa sanabunt vulnus tuum, illa omnem tristitiam tibi evellent. His etsi nunquam assuesses, nunc utendum erat: sed quantum tibi patris mei antiquus rigor permisit, omnes bonas artes non quidem comprehendisti, attigisti tamen. Utinam quidem virorum optimus, pater meus, nimis maiorum consuetudini deditus, voluisset te sapientum praeceptis erudiri potius, quam imbui! Non parandum tibi nunc contra fortunam esset auxilium, sed proferendum. Propter istas quae literis non ad sapientiam utuntur, sed ad luxuriam instruuntur, minus est indulgere studiis passus; beneficio

tamen rapacis ingenii plus quam pro tempore hausisti: iacta sunt disciplinarum omnium fundamenta. Nunc ad illas revertere: tutam te praestabunt. Illae consolabuntur, illae delectabunt; illae si bona fide animum tuum intraverunt, nunquam amplius intrabit dolor, nunquam solicitudo, nunquam afflictionis irritae supervacua vexatio: nulli horum patebit pectus tuum: nam ceteris vitiis iampridem clusum est. Haec quidem certissima praesidia sunt, et quae sola te fortunae eripere possint; sed quia dum in ullum portum, quem studia promittunt, perveneris, adminiculis, quibus innitaris, opus est, volo interim solatia tua tibi ostendere. Respice fratres meos: quibus salvis, fas tibi non est accusare fortunam. In utroque habes quod te diversa virtute delectet: alter honores industria consecutus est, alter sapienter contemsit. Acquiesce alterius filii dignitate, alterius quiete, utriusque pietate. Novi fratrum meorum intimos affectus; alter in hoc dignitatem excolit, ut tibi ornamento sit: alter in hoc se ad tranquillam quietamque vitam recepit, ut tibi vacet. Bene liberos tuos, et in auxilium et in oblectamentum, fortuna disposuit; potes alterius dignitate defendi, alterius otio frui. Certabunt in te officiis, et unius desiderium duorum pietate supplebitur. Audacter possum promittere: nihil tibi deerit, praeter numerum. Ab his ad nepotes quoque respice; Marcum, blandissimum puerum, ad cuius conspectum nulla potest durare tristitia. Nihil tam magnum, nihil tam recens in cuiusquam pectore fuerit, quod non circumfusus ille permulceat. Cuius non lacrimas illius hilaritas supprimat? cuius non contractum solicitudine animum illius argutiae solvant? quem non in iocos vocabit illa lascivia? quem non in se convertet, et abducet infixum cogitationibus, illa neminem satiatura garrulitas? Deos oro, contingat hunc habere nobis superstitem. In me omnis fatorum crudelitas lassata consistat: quidquid matri dolendum fuit, in me transierit: quidquid aviae, in me. Floreat reliqua in suo statu turba: nihil de orbitate, nihil de conditione mea querar.

Fuerim tantum, nihil amplius doliturae domus, piamentum. Tene in gremio tuo cito tibi daturam pronepotes Novatillam: quam sic in me transtuleram, sic mihi adscripseram, ut possit videri, quod me amisit, quamvis salvo patre, pupilla. Hanc et pro me dilige. Abstulit illi nuper fortuna matrem: tua potest efficere pietas, ut perdidisse se matrem doleat tantum, non et sentiat. Nunc mores eius compone, nunc formam: altius praecepta descendunt, quae teneris imprimuntur aetatibus. Tuis assuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium; multum illi dabis, etiamsi nihil dederis praeter exemplum. Hoc iam tibi solemne officium pro remedio erit: non potest animum pie dolentem a solicitudine avertere, nisi aut ratio, aut honesta occupatio. Numerarem inter magna solatia patrem quoque tuum, nisi abesset. Nunc tamen ex affectu tuo, quid illius intersit, cogita: intelliges, quanto iustius sit, te illi servari, quam mihi impendi. Quoties te immodica vis doloris invaserit, et sequi se iubebit, patrem cogita, cui tu quidem tot nepotes pronepotesque dando effecisti ne unica esses: consummatio tamen aetatis actae feliciter in te vertitur. Illo vivo, nefas est, te, quod vixeris, queri.

XVII. Maximum adhuc solatium tuum tacueram, sororem tuam: illud fidelissimum pectus tibi, in quod omnes curae tuae pro indiviso transferuntur: illum animum omnibus nobis maternum. Cum hac tu lacrimas tuas miscuisti, in hac tu primum respirasti. Illa quidem affectus tuos semper sequitur; in mea tamen persona, non tantum pro te dolet. Illius manibus in urbem perlatus sum: illius pio maternoque nutricio per longum tempus aeger convalui: illa pro quaestura mea gratiam suam extendit: et quae ne sermonis quidem, aut clarae salutationis sustinuit audaciam, pro me vicit indulgentia verecundiam. Nihil illi seductum vitae genus, nihil modestia, in tanta feminarum petulantia, rustica, nihil quies, nihil secreti et ad otium repositi mores obstiterunt, quo minus pro me etiam ambitiosa fieret. Haec est, mater carissima, solatium, quo reficiaris: illi quan-

tum potes te iunge, illius arctissimis amplexibus alliga. Solent moerentes, ea quae maxime diligunt, fugere, et libertatem dolori suo quaerere: tu ad illam te, et quidquid cogitaveris, confer. Sive servare habitum istum voles, sive deponere, apud illam invenies vel finem dolori tuo, vel comitem. Sed si prudentiam perfectissimae feminae novi, non patietur te nihil profuturo moerore consumi, et exemplum tibi suum, cuius ego etiam spectator fui, narrabit. Carissimum virum amiserat, avunculum nostrum, cui virgo nupserat, in ipsa navigatione: tulit tamen eodem tempore et luctum, et metum, evictisque tempestatibus corpus eius naufraga evexit. O quam multarum egregia opera in obscuro iacent! Si huic illa simplex admirandis virtutibus contigisset antiquitas: quanto ingeniorum certamine celebraretur uxor, quae oblita imbecillitatis, oblita etiam, firmissimis metuendi maris, caput suum periculis pro sepultura obiecit, et dum cogitat de viri funere, nihil de suo timuit? Nobilitatur carminibus omnium, quae se pro coniuge vicariam dedit. Hoc amplius est, discrimine vitae sepulcrum viro quaerere: maior est amor, qui pari periculo minus redimit. Post hoc nemo miratur, quod per sedecim annos, quibus maritus eius Aegyptum obtinuit, nunquam in publico conspecta est: neminem provincialem domum suam admisit: nihil a viro petiit, nihil a se peti passa est. Itaque loquax et ingeniosa in contumelias praefectorum provincia, in qua etiam qui vitaverunt culpam, non effugerunt infamiam, velut unicum sanctitatis exemplum suspexit: et quod illi difficillimum est, cui etiam periculosi sales placent, omnem verborum licentiam continuit, et hodie similem illi, quamvis nunquam speret, semper optat. Multum erat, si per sedecim annos illam provincia probasset: plus est, quod ignoravit. Haec non ideo refero, ut eius laudes exsequar, quas circumscribere est, tam parce transcurrere: sed ut intelligas, magni animi esse feminam, quam non ambitio, non avaritia, comites omnis potentiae et pestes, vicerunt, non metus mortis, exarmata navi naufragium suum spe-

ctantem, deterruit, quo minus exanimi viro haerens, quaereret, non quemadmodum inde exiret, sed quemadmodum efferret. Huic parem virtutem exhibeas oportet, et animum a luctu recipias, et id agas, ne quis te putet partus tui poenitere. Ceterum quia necesse est, quum omnia feceris, cogitationes tamen tuas subinde ad me recurrere, nec quemquam nunc ex liberis tuis frequentius tibi obversari (non quia illi minus cari sint, sed quia naturale est, manum saepius ad id referre quod doleat): qualem me cogites, accipe. Laetum et alacrem velut optimis rebus: sunt autem optimae, cum animus omnis cogitationis expers operibus suis vacat; et modo se levioribus studiis oblectat, modo ad considerandam suam universique naturam, veri avidus insurgit: terras primum, situmque earum quaerit; deinde conditionem circumfusi maris, cursusque eius alternos et recursus: tunc quidquid inter coelum terrasque plenum formidinis interiacet, perspicit, et hoc tonitribus, fulminibus, ventorum flatibus, ac nimborum nivisque et grandinis iactu tumultuosum spatium: tum peragratis humilioribus ad summa prorumpit, et pulcherrimo divinorum spectaculo fruitur, aeternitatisque suae memor, in omne quod fuit, futurumque est omnibus seculis, vadit.

L. ANNAEI SENECAE
AD POLYBIUM
DE CONSOLATIONE
LIBER ΑΚΕΦΑΛΟΣ.

ARGUMENTUM.

Cap. XX: Quum omnia et maxima cum ipso mundo interitura sint, non est, quod singulorum excidium queramus. Cap. XXI—XXIV: Ferenda sunt, quaecunque fatum dederit: et quamvis amicorum res adversas plangere liceat, nihil tamen proderit dolor, neque ab ullo poscetur: ergo reprimendus est. Cap. XXV: Frequens aliorum consuetudo, dignitates civiles atque negotiorum onera lacrimarum suadent continentiam. Cap. XXVI: Magna fortuna est magna servitus, cuius tamen adimplenda sunt officia. Cap. XXVII: Causas doloris inquirendo, hunc ipsum demulcere proficiet. Cap. XXVIII: Felix potius praedicandus, quam deplorandus est, quicunque ex fragili rerum terrestrium statu ad constantem coelestium beatitudinem transiit. Cap. XXIX: Morti quoque sua inest felicitas, et grata simul praeteritorum bonorum memoria. Cap. XXX: Seposito mortis inevitabilis metu liberalia studia prosequi decebit. Cap. XXXI: Suadet hoc splendidus Claudii Caesaris adspectus. Cap. XXII: Optima extant futuri temporis indicia. Cap. XXXIII—XXXVII: Illustria priorum saeculorum exempla firmum doloris solatium praebeant necesse est.

* * * Ex Capite XX. Nostra corpora compares, firma sunt: si redigas ad conditionem naturae omnia destruentis, et unde edidit eodem revocantis, caduca sunt. Quid enim immortale manus mortales fecerint? Septem

illa miracula, et si qua his multo mirabiliora sequentium annorum exstruxit ambitio, aliquando solo aequata visentur. Ita est. Nihil perpetuum, pauca diuturna sunt; aliud alio modo fragile est: rerum exitus variantur: ceterum quidquid coepit, et desinit. Mundo quidam minantur interitum, et hoc universum, quod omnia divina humanaque complectitur: si fas putas credere, dies aliquis dissipabit, et in confusionem veterem tenebrasque demerget. Eat nunc aliquis, et singulas comploret animas: Carthaginis ac Numantiae Corinthique cinerem, et si quid altius cecidit, lamentetur: cum etiam hoc, quod non habet quo cadat, sit interiturum. Eat aliquis, et fata, tantum aliquando nefas ausura, sibi non pepercisse conqueratur.

XXI. Quis tam superbae impotentisque arrogantiae est, ut in hac naturae necessitate, omnia ad eundem finem revocantis, se unum ac suos seponi velit, ruinaeque, etiam ipsi mundo imminenti, aliquam domum subtrahat? Maximum ergo solatium est, cogitare id sibi accidisse, quod ante se passi sunt omnes, omnesque passuri: et ideo mihi videtur rerum natura, quod gravissimum fecit, commune fecisse, ut crudelitatem fati consolaretur aequalitas. Illud quoque te non minimum adiuverit, si cogitaveris, nihil profuturum dolorem tuum, nec illi quem desideras, nec tibi: noles enim longum esse, quod irritum est. Nam si quidquam tristitia profecturi simus, non recuso, quidquid lacrimarum fortunae meae superfuit, tuae fundere. Inveniam etiam nunc, per hos exhaustos iam fletibus domesticis oculos quod effluat, si modo id tibi futurum bono est. Quid cessas? Conqueramur, atque adeo ipse hanc litem meam faciam: Iniquissima omnium iudicio Fortuna, adhuc videbaris ab eo homine te continuisse, qui munere tuo tantam venerationem receperat, ut, quod raro ullo contingit, felicitas eius effugeret invidiam. Ecce eum dolorem illi, quem salvo Caesare accipere maximum poterat, impressisti: et quum bene illum undique circumisses, intellexisti hanc partem tantummodo patere ictibus tuis. Quid enim

illi aliud faceres? Pecuniam eriperes? Nunquam illi obnoxius fuit: nunc quoque quantum potest, illam a se abiicit, et in tanta felicitate acquirendi, nullum maiorem ex ea fructum, quam contemtum eius petit. Eriperes illi amicos? Sciebas tam amabilem esse, ut facile in locum amissorum posset alios substituere. Unum enim hunc ex his quos in principali domo potentes vidi, cognovisse videor: quem omnibus amicum habere cum expediat, magis tamen etiam libet. Eriperes illi bonam opinionem? Solidior est haec apud eum, quam ut a te quoque ipsa concuti posset. Eriperes bonam valetudinem? Sciebas animum eius liberalibus disciplinis, quibus non innutritus tantum, sed innatus est, sic esse fundatum, ut supra omnes corporis dolores emineret. Eriperes spiritum? Quantulum nocuisses? longissimum illi aevum ingenii fama promisit. Id egit ipse, ut meliore sui parte duraret, et compositis eloquentiae praeclaris operibus, a mortalitate se vindicaret. Quamdiu fuerit ullus literis honor, quamdiu steterit aut Latinae linguae potentia, aut Graecae gratia, vigebit cum maximis viris: quorum se ingeniis vel contulit, vel, si hoc verecundia eius recusat, applicuit.

XXII. Hoc ergo unum excogitasti, quomodo illi maxime posses nocere. Quo melior enim est quisque, hoc saepius ferre te consuevit, sine ullo delectu furentem, et inter ipsa beneficia metuendam. Quantulum erat, tibi immunem ab hac iniuria praestare eum hominem, in quem videbatur indulgentia tua ratione certa pervenisse, et non ex tuo more temere incidisse? Adiiciamus, si vis, ad has querelas, ipsius adolescentis interceptam inter prima incrementa indolem. Dignus fuit ille te fratre: tu certe eras dignissimus, qui nec ex indigno quidem quidquam doleres fratre. Redditur illi testimonium aequale omnium hominum; desideratur in tuum honorem, laudatur in suum: nihil in illo fuit, quod non libenter agnosceres. Tu quidem etiam minus bono fratri fuisses bonus: sed in illo pietas tua idoneam nacta materiam, multo se liberius exercuit. Nemo potentiam

eius iniuria sensit, nunquam ille te fratrem ulli minatus est. Ad exemplum se modestiae tuae formaverat, cogitabatque quantum tu et ornamentum tuorum esses, et onus. Suffecit ille huic sarcinae. O dura fata, et nullis aequa virtutibus! Antequam felicitatem suam nosset frater tuus, exemtus est. Parum autem me indignari scio: nihil est enim difficilius, quam magno dolori paria verba reperire. Iam nunc tamen si quid proficere possumus, conqueramur: „Quid tibi voluisti tam iniusta, et tam violenta fortuna? Tam cito indulgentiae tuae te poenituit? Quae ista crudelitas est? In medios fratres impetum facere, et tam cruenta rapina concordissimam turbam imminuere, tam bene stipatam optimorum adolescentium domum, in nullo fratre degenerantem, turbare, et sine ulla causa delibare voluisti? Nihil ergo prodest innocentia ad omnem legem exacta, nihil antiqua frugalitas, nihil felicitatis summae potentia, summa conservata abstinentia, nihil sincerus et tutus literarum amor, nihil ab omni labe mens vacans? Luget Polybius, et in uno fratre, quid de reliquis possis, admonitus, etiam de ipsis doloris sui solatiis timet. Facinus indignum! Luget Polybius, et aliquid propitio dolet Caesare. Hoc sine dubio impotens fortuna captasti, ut ostenderes neminem contra te, ne a Caesare quidem, posse defendi."

XXIII. Diutius accusare fata possumus, mutare non possumus. Stant dura et inexorabilia: nemo illa convicio, nemo fletu, nemo causa movet; nihil unquam parcunt ulli, nec remittunt. Proinde parcamus lacrimis, nihil proficientibus. Facilius enim nos illi dolor iste adiiciet, quam illum nobis reducet. Qui si nos torquet, non adiuvat. Primo quoque tempore deponendus est; et ab inanibus solatiis, atque amara quadam libidine dolendi, animus recipiendus. Nam lacrimis nostris, ni ratio finem fecerit, fortuna non faciet. Omnes agedum mortales circumspice: larga ubique flendi, et assidua materia. Alium ad quotidianum opus laboriosa egestas vocat: alium ambitio nunquam quieta solicitat: alius di-

vitias, quas optaverat, metuit, et voto laborat suo: alium solicitudo, alium labor torquet, alium semper vestibulum obsidens turba: hic habere se dolet liberos, hic perdidisse. Lacrimae nobis deerunt, ante quam causae dolendi. Non vides qualem vitam nobis rerum natura promiserit, quae primum nascentium omen fletum esse voluit? Hoc principio edimur, huic omnis sequentium annorum ordo consentit, sic vitam agimus: ideoque moderate id fieri debet a nobis, quod saepe faciendum est; et respicientes, quantum a tergo rerum tristium immineat, si non finire lacrimas, at certe reservare debemus. Nulli parcendum est rei magis quam huic, cuius tam frequens usus est. Illud quoque te non minimum adiuverit, si cogitaveris, nulli minus gratum esse dolorem tuum, quam ei, cui praestari videtur. Torqueri ille te aut non vult, aut non intelligit; nulla itaque eius officii ratio est, quod ei cui praestatur, si nihil sentit, supervacuum est: si sentit, ingratum.

XXIV. Neminem toto orbe terrarum esse, qui delectetur lacrimis tuis, audacter dixerim. Quid ergo? Quem nemo adversus te animum gerit, eum esse tu credis fratris tui, ut cruciatu tuo noceat tibi, ut te velit abducere ab occupationibus tuis, id est, a studio, et a Caesare? Non est hoc simile veri. Ille enim indulgentiam tibi tanquam fratri praestitit, venerationem tanquam parenti, cultum tanquam superiori; ille desiderio tibi esse vult, tormento esse non vult. Quid itaque iuvat dolore intabescere: quem, si quis defunctis sensus est, finiri frater tuus cupit? De alio fratre, cuius incerta posset voluntas videri, omnia haec dubie ponerem, et dicerem: Sive te torqueri lacrimis nunquam desinentibus frater tuus cupit, indignus hoc affectu tuo est: sive non vult, utrique vestrum inertem dolorem dimitte. Nec impius frater sic desiderari debet, nec pius sic velit. In hoc vero, cuius tam explorata pietas, pro certo habendum est, nihil esse illi posse acerbius, quam hic si tibi casus eius acerbus est, si te ullo modo torquet; si oculos tuos, indignissimos hoc malo, sine ullo flendi

fine et conturbat idem et exhaurit. Pietatem tuam tamen nihil aeque a lacrimis tam inutilibus abducet, quam si cogitaveris, fratribus te tuis exemplo esse debere, fortiter hanc fortunae iniuriam sustinendi. Quod duces magni faciunt, rebus affectis, ut hilaritatem de industria simulent, et adversas res adumbrata laetitia abscondant, ne militum animi, si fractam ducis sui mentem viderint, et ipsi collabantur: id nunc tibi quoque faciendum est. Indue dissimilem animo tuo vultum, et, si potes, proiice omnem ex toto dolorem: sin minus, introrsus abde et contine, ne appareat, et da operam, ut fratres tui te imitentur: qui honestum putabunt, quodcunque facientem viderint, animumque ex vultu tuo sument. Et solatium debes esse, et consolator illorum: non poteris autem horum moerori obstare, si tuo indulseris.

XXV. Potest et illa res a luctu te prohibere nimio, si tibi ipse renuntiaveris, nihil horum, quae facis posse subduci. Magnam tibi partem hominum consensus imposuit: haec tibi tuenda est. Circumstat te omnis ista consolantium frequentia, et in animum tuum inquirit, ac perspicit quantum roboris ille adversus dolorem habeat, et utrumne tu tantum rebus secundis dextere uti scias, an et adversas possis viriliter ferre. Observantur oculi tui. Liberiora omnia sunt iis, quorum affectus tegi possunt: tibi nullum secretum liberum est, in multa luce fortuna te posuit. Omnes scient, quomodo te in isto tuo gesseris vulnere: utrumne statim percussus arma submiseris, an in gradu steteris. Olim te in altiorem ordinem et amor Caesaris extulit, et tua studia deduxerunt: nihil te plebeium decet, nihil humile. Quid autem tam humile ac muliebre est, quam consumendum se dolori committere? Non idem tibi in luctu pari, quod tuis fratribus licet: multa tibi non permittit opinio de studiis ac moribus tuis recepta; multum a te homines exigunt, multum exspectant. Si volebas tibi omnia licere, ne convertisses in te ora omnium! Nunc autem tibi praestandum est, quantum promisisti omnibus illis, qui opera ingenii tui laudant, qui describunt: quibus,

cum fortuna tua opus non sit, ingenio opus est. Custodes animi tui sunt: nihil unquam itaque potes indignum facere perfecti et eruditi viri professione, ut non multos admirationis de te suae poeniteat. Non licet tibi flere immodice; nec hoc tantummodo non licet: nec somnum quidem extendere in partem diei licet, aut a tumultu rerum in otium ruris quieti confugere, aut assidua laboriosi officii statione fatigatum corpus voluptaria peregrinatione recreare, aut spectaculorum varietate animum detinere, aut tuo arbitrio diem disponere.

XXVI. Multa tibi non licent, quae humillimis et in angulo iacentibus licent. Magna servitus est, magna fortuna. Non licet tibi quidquam arbitrio tuo facere: audienda sunt tot hominum millia, tot disponendi libelli, tantus rerum ex orbe toto coëuntium congestus, ut possit per ordinem suum principis maximi animo subiici: erigendus tuus est. Non licet tibi, inquam, flere: ut multos flentes audire possis, ut periclitantium, et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium lacrimae, tibi tuae assiccandae sunt. Hoc tamen etiam non in levioribus remediis adiuvabit. Cum voles omnium rerum oblivisci, cogita Caesarem; vide quantam huius in te indulgentiae fidem, quantam industriam debeas: intelliges non magis tibi incurvari licere, quam illi, si quis modo est fabulis traditus, cuius humeris mundus innititur. Caesari quoque ipsi, cui omnia licent, propter hoc ipsum multa non licent. Omnium domos illius vigilia defendit, omnium otium illius labor, omnium delicias illius industria, omnium vacationem illius occupatio. Ex quo se Caesar orbi terrarum dedicavit, sibi eripuit; et siderum modo, quae irrequieta semper cursus suos explicant, nunquam illi licet nec subsistere, nec quidquam suum facere. Ad quendam itaque modum tibi quoque eadem necessitas iniungitur: non licet tibi ad utilitates tuas, ad studia tua respicere. Caesare orbem terrarum possidente, impartiri te nec voluptati, nec dolori, nec ulli alii rei potes: totum te Caesari debes. Adiice nunc, quod, cum semper praedices cariorem tibi

spiritu tuo Caesarem esse, fas tibi non est, salvo Caesare, de fortuna queri. Hoc incolumi, salvi tibi sunt tui; nihil perdidisti: non tantum siccos oculos tuos esse, sed etiam laetos oportet. In hoc tibi omnia sunt: hic pro omnibus est. Quod longe a sensibus tuis prudentissimis piissimisque abest, adversus felicitatem tuam parum gratus es, si tibi quidquam, hoc salvo, flere permittis. Monstrabo etiamnum, non quidem firmius remedium, sed familiarius. Si quando te domum receperis, tunc erit tibi metuenda tristitia. Nam quamdiu numen tuum intueberis, nullum illa ad te inveniet accessum; omnia in te Caesar tenebit: quum ab illo discesseris, tunc, velut occasione data, insidiabitur solitudini tuae dolor, et requiescenti animo tuo paulatim irrepet. Itaque non est, quod ullum tempus vacare patiaris a studiis. Tunc tibi literae tuae, tam diu ac tam fideliter amatae, gratiam referant: tunc te illae antistitem et cultorem suum vindicent: tunc Homerus et Virgilius, tam bene de humano genere meriti, quam tu de omnibus et de illis meruisti, quos pluribus notos esse voluisti quam scripserant, multum tecum morentur: tutum id erit omne tempus, quod illis tuendum commiseris. Tunc Caesaris tui opera, ut per omnia saecula domestico narrentur praeconio, quantum potes compone: nam ipse tibi optime formandi condendique res gestas, et materiam dabit et exemplum.

XXVII. Non audeo te usque eo producere, ut fabellas quoque et Aesopeos logos, intentatum Romanis ingeniis opus, solita tibi venustate connectas. Difficile est quidem, ut ad haec hilariora studia tam vehementer perculsus animus, tam cito possit accedere: hoc tamen argumentum habeto iam corroborati eius et redditi sibi, si poterit se a severioribus scriptis ad haec solutiora producere. In illis enim quamvis aegrum eum adhuc, et secum reluctantem, avocabit ipsa rerum quas tractabit austeritas: haec quae remissa fronte commentanda sunt, non feret, nisi quum iam sibi ab omni parte constiterit. Itaque debebit eum severiore materia primum

exercere, deinde hilariore temperare. Illud quoque magno tibi erit levamento, si saepe te sic interrogaveris: Utrumne meo nomine doleo, an eius qui decessit? Si meo, perit meae indulgentiae iactatio, et incipit dolor, hoc uno excusatus quod honestus est, cum ad utilitatem respiciat, a pietate desciscens. Nihil autem minus bono viro convenit, quam in fratris luctu calculos ponere. Si illius nomine doleo, necesse est, alterutrum ex his duobus esse iudicem. Nam si nullus defunctis sensus superest, evasit omnia frater meus vitae incommoda, et in eum restitutus est locum, in quo fuerat antequam nasceretur; et expers omnis mali, nihil timet, nihil cupit, nihil patitur. Quis iste est furor, pro eo me nunquam dolere desinere, qui nunquam doliturus est? Si est aliquis defunctis sensus, nunc animus fratris mei, velut ex diutino carcere emissus, tandem sui iuris et arbitrii gestit, et rerum naturae spectaculo fruitur, et humana omnia ex superiore loco despicit; divina vero, quorum rationem tamdiu frustra quaesierat, propius intuetur. Quid itaque eius desiderio maceror, qui aut beatus, aut nullus est? Beatum deflere, invidia est; nullum, dementia.

XXVIII. An hoc te movet, quod videtur ingentibus et cum maxime circumfusis bonis caruisse? Quum cogitaveris multa esse quae perdidit, cogita plura esse, quae non timet. Non ira eum torquebit, non morbus affliget, non suspicio lacesset, non edax et inimica semper alienis processibus invidia consectabitur, non metus solicitabit, non levitas fortunae cito munera sua transferentis inquietabit. Si bene computes, plus illi remissum, quam ereptum est. Non opibus fruetur, non tua simul ac sua gratia; non accipiet beneficia, non dabit. Miserum putas quod ista amisit, an beatum quod non desiderat? Mihi crede, is beatior est, cui fortuna supervacua est, quam is cui parata est. Omnia ista bona, quae nos speciosa, sed fallaci voluptate delectant, pecunia, dignitas, potentia, aliaque complura, ad quae generis humani caeca cupiditas obstupescit, cum labore

possideantur, cum invidia conspiciuntur; eosque ipsos quos exornant, et premunt: plus minantur, quam prosunt. Lubrica et incerta sunt; nunquam bene tenentur: nam ut nihil de tempore futuro timeatur, ipsa tamen magnae felicitatis tutela solicita est. Si velis credere altius veritatem intuentibus, omnis vita supplicium est. In hoc profundum inquietumque proiecti mare, alternis aestibus reciprocum, et modo allevans nos subitis incrementis, modo maioribus damnis deferens, assidueque iactans, nunquam stabili consistimus loco: pendemus et fluctuamur, et alter in alterum illidimur, et aliquando naufragium facimus, semper timemus. In hoc tam procelloso, et in omnes tempestatés exposito mari navigantibus nullus portus nisi mortis est. Ne itaque invideris fratri tuo. Quiescit. Tandem liber, tandem tutus, tandem aeternus est: superstitem Caesarem, omnemque eius prolem, superstitem te cum omnibus habet fratribus. Antequam quidquam ex suo favore fortuna mutaret, stantem adhuc illam, et munera plena manu congerentem reliquit. Fruitur nunc aperto et libero coelo; ex humili atque depresso in eum emicuit locum, quisquis ille est, qui solutas vinculis animas beato recipit sinu; et nunc libere vagatur, omniaque rerum naturae bona cum summa voluptate perspicit. Erras. Non perdidit lucem frater tuus, sed securiorem sortitus est. Omnibus illo nobis commune est iter. Quid fata deflemus? Non reliquit ille nos, sed antecessit.

XXIX. Est, mihi crede, magna felicitas in ipsa felicitate moriendi. Nihil ne in totum quidem diem certi est. Quis in tam obscura et involuta veritate divinat, utrumne fratri tuo mors inviderit, an consuluerit? Illud quoque, qua iustitia in omnibus rebus es, necesse est te adiuvet cogitantem, non iniuriam tibi factam, quod talem fratrem amisisti, sed beneficium datum, quod tamdiu pietate eius uti fruique licuit. Iniquus est, qui muneris sui arbitrium danti non relinquit; avidus, qui non lucri loco habet quod accepit, sed damni, quod reddidit. Ingratus est, qui iniuriam vocat finem volupta-

tis; stultus, qui nullum fructum esse putat bonorum, nisi praesentium, qui non et in praeteritis acquiescit, et ea iudicat certiora quae abierunt, quia de illis, ne desinant, non est timendum. Nimis angustat gaudia sua, qui eis tantummodo quae habet ac videt, frui se putat, et habuisse eadem pro nihilo ducit: cito enim nos omnis voluptas relinquit, quae fluit et transit, et paene antequam veniat, aufertur. Itaque in praeteritum tempus animus mittendus est, et quidquid nos unquam delectavit, reducendum, ac frequenti cogitatione pertractandum est. Longior fideliorque est memoria voluptatum, quam praesentia. Quod habuisti ergo optimum fratrem, in summis bonis pone. Non est quod cogites, quanto diutius habere potueris, sed quamdiu habueris. Rerum natura illum tibi, sicut ceteris fratribus, non mancipio dedit, sed commodavit: cum visum est deinde, repetiit, nec tuam in eo satietatem secuta est, sed suam legem. Si quis pecuniam creditam solvisse se moleste ferat, eam praesertim cuius usum gratuitum acceperit, nonne iniustus habebitur? Dedit natura fratri tuo vitam, dedit et tibi: quae suo iure usa, a quo voluit debitum suum citius exegit. Non illa in culpa est, cuius nota erat conditio, sed mortalis animi spes avida, quae subinde quid rerum natura sit obliviscitur, nec unquam sortis suae meminit, nisi cum admonetur. Gaude itaque habuisse te tam bonum fratrem, et usumfructum eius, quamvis brevior voto tuo fuerit, boni consule. Cogita iucundissimum esse, quod habuisti; humanum, quod perdidisti. Nec enim quidquam minus inter se consentaneum est, quam aliquem moveri, quod sibi talis frater parum diu contigerit: non gaudere, quod tamen contigerit. At inopinanti ereptus est. Sua quemque credulitas decipit: et in eis quae diligit, voluntaria mortalitatis oblivio. Natura nulli se necessitatis suae gratiam facturam esse testata est. Quotidie praeter oculos nostros transeunt notorum ignotorumque funera: nos tamen aliud agimus, et subitum id putamus esse, quod nobis tota vita denuntiatur futurum. Non est itaque ista fatorum iniquitas,

sed mentis humanae pravitas, insatiabilis rerum omnium, quae indignatur inde se exire, quo admissa est precario.

XXX. Quanto ille iustior, qui nuntiata filii morte, dignam magno viro vocem emisit: Ego cum genui, tum moriturum scivi. Prorsus non mireris ex hoc natum esse, qui fortiter mori posset. Non accepit tanquam novum nuntium, filii mortem: quid est enim novi, hominem mori, cuius tota vita nihil aliud quam ad mortem iter est? „Ego cum genui, tum moriturum scivi." Deinde adiecit rem maioris et prudentiae et animi: Huic rei sustuli. Omnes huic rei tollimur: quisquis ad vitam editur, ad mortem destinatur. Gaudeamus ergo omnes eo quod datur, reddamusque id cum reposcemur: alium alio tempore fata comprehendent, neminem praeteribunt. In procinctu stet animus, et id quod necesse est, nunquam timeat; quod incertum est, semper exspectet. Quid dicam duces, ducumque progenies, et multis aut consulatibus conspicuos, aut triumphis, sorte defunctos inexorabili? tota cum regibus regna, populique cum gentibus tulere fatum suum. Omnes, immo omnia in ultimum diem spectant. Non idem universis finis est: alium in medio cursu vita deserit, alium in ipso aditu relinquit, alium in extrema senectute fatigatum iam et exire cupientem vix emittit: alio quidem atque alio tempore, omnes tamen in eundem locum tendimus. Utrumne stultius sit nescio, mortalitatis legem ignorare, an impudentius, recusare. Agedum illa quae multo ingenii tui labore celebrata sunt, in manus sume, utriuslibet auctoris carmina: quae tu ita resolvisti, ut quamvis structura illorum recesserit, permaneat tamen gratia. Sic enim illa ex alia lingua in aliam transtulisti, ut (quod difficillimum erat) omnes virtutes in alienam te orationem secutae sint. Nullus erit in illis scriptis liber, qui non plurima varietatis humanae incertorumque casuum et lacrimarum, ex alia atque alia causa fluentium, exempla tibi suggerat. Lege, quanto spiritu ingentibus intonueris rebus: pudebit te subito deficere, et ex tanta orationis magnitudine decidere. Ne com-

miseris, ut quisquis extemplo, ac modo scripta tua mirabatur, quaerat, quomodo tam grandia tamque solida tam fragilis animus conceperit. Potius ab istis quae te torquent, ad haec tot et tanta quae consolantur, converte, ac respice optimos fratres, respice uxorem, filium respice. Pro omnium horum salute, hac tecum portione fortuna decidit. Multos habes in quibus acquiescas.

XXXI. Ab hac te infamia vindica, ne videatur omnibus plus apud te valere unus dolor, quam haec tam multa solatia. Omnes istos una tecum perculsos vides, nec posse tibi subvenire, immo etiam ultro exspectare, ut a te subleventur, intelligis; et ideo quanto minus in illis doctrinae minusque ingenii est, tanto magis resistere te necesse est communi malo. Est autem hoc ipsum sosatii loco, inter multos dolorem suum dividere: qui quia dispensatur inter plures, exigua debet apud te parte subsidere. Non desinam toties tibi offerre Caesarem. Illo moderante terras, et ostendente, quanto melius beneficiis imperium custodiatur, quam armis, illo rebus humanis praeside, non est periculum, ne quid perdidisse te sentias: in hoc uno tibi satis praesidii, satis solatii est. Attolle te, et quoties lacrimae suboriuntur oculis tuis, toties illos in Caesarem dirige; siccabuntur, maximi et clarissimi conspectu numinis. Fulgor eius illos, ut nihil aliud possint adspicere, praestringet, in se haerentes detinebit. Hic tibi, quem tu diebus intueris ac noctibus, a quo nunquam deiicis animum, cogitandus est, hic contra fortunam advocandus; nec dubito, cum tanta illi adversus omnes suos sit mansuetudo, tantaque indulgentia, quin multis iam solatiis tuum istud vulnus obduxerit, nonnulla quae dolori obstarent tuo, congesserit. Quid porro? ut nihil horum fecerit, nonne protinus ipse conspectus per se tantummodo cogitatusque Caesar maximo solatio tibi est? Dii illum Deaeque omnes terris diu commodent. Acta hic D. Augusti aequet, annos vincat, ac, quamdiu inter mortales erit, nihil ex domo sua mortale esse sentiat. Rectorem Romano imperio filium longa fide approbet, et ante illum

consortem patris, quam successorem accipiat. Sera, et nepotibus demum nostris dies nota sit, qua illum gens sua coelo asserat.

XXXII. Abstine ab hoc manus tuas, Fortuna, nec in isto potentiam tuam, nisi ea parte qua prodes, ostenderis. Patere illum generi humano iam diu aegro et affecto mederi: patere, quidquid prioris principis furor concussit, in locum suum restituere ac reponere. Sidus hoc, quod praecipitato in profundum, ac demerso in tenebras orbi refulsit, semper luceat. Hic Germaniam pacet, Britanniam aperiat, et patrios triumphos ducat, et novos: quorum me quoque spectatorem futurum, quae primum obtinet locum ex virtutibus eius, promittit clementia. Nec enim sic me deiecit, ut nollet erigere; immo ne deiecit quidem, sed impulsum a fortuna et cadentem sustinuit, et in praeceps euntem leniter divinae manus suae moderatione deposuit. Deprecatus est pro me senatum, et vitam mihi non tantum dedit, sed etiam petiit. Viderit, qualem volet aestimari causam meam. Vel iustitia eius bonam perspiciet, vel clementia faciet; utrumque in aequo mihi eius beneficium erit, sive innocentem me scierit esse, sive voluerit. Interim magnum miseriarum mearum solatium est, videre misericordiam eius totum orbem pervagantem: quae cum ex ipso angulo, in quo ego defossus sum, complures multorum iam annorum ruina obrutos effoderit, et in lucem reduxerit, non vereor ne me unum transeat. Ipse autem optime novit tempus, quo cuique debeat succurrere: ego omnem operam dabo, ne pervenire ad me erubescat. O felicem clementiam tuam, Caesar! quae efficit, ut quietiorem sub te agant vitam exsules, quam nuper sub Caio egere principes. Non trepidant, nec per singulas horas gladium exspectant, nec ad omnem navium conspectum pavent. Per te habent, ut fortunae saevientis modum, ita spem quoque melioris eiusdem, ac praesentis quietem. Scias licet ea demum fulmina esse iustissima, quae etiam percussi colunt.

XXXIII. Hic itaque princeps, qui publicum omnium hominum solatium est, aut me omnia fallunt, aut iam recreavit animum tuum, et tam magno vulneri maiora adhibuit remedia: iam te omni confirmavit modo: iam omnia exempla, quibus ad animi aequitatem compelleреris, tenacissima memoria retulit: iam omnium praecepta sapientum assueta sibi facundia explicuit. Nullus itaque melius has alloquendi partes occupaverit. Aliud habebunt hoc dicente pondus verba, velut ab oraculo missa; omnem vim doloris tui divina eius contundet auctoritas. Hunc itaque tibi puta dicere: „Non te solum fortuna desumsit sibi, quem tam gravi afficeret iniuria; nulla domus in toto orbe terrarum aut est, aut fuit sine aliqua comploratione. Transibo exempla vulgaria, quae etiamsi minora, tamen mira sunt: ad fastos te, et annales perducam publicos. Vides omnes has imagines, quae implevere Caesareum atrium? Nulla non harum aliquo suorum incommodo insignis est: nemo non ex istis in ornamentum seculorum refulgentibus viris, aut desiderio suorum tortus est, aut a suis cum maximo animi cruciatu desideratus est. Quid tibi referam Scipionem Africanum, cui mors fratris in exsilio nuntiata est? Is frater qui eripuit fratrem carcere, non potuit eripere fato; et quam iuris aequi impatiens pietas Africani fuerit, cunctis apparuit. Eodem enim die, quo viatoris manibus fratrem abstulerat, tribuno quoque plebis privatus intercessit: tam magno tamen fratrem desideravit hic animo, quam defenderat. Quid referam Aemilianum Scipionem, qui uno paene eodemque tempore spectavit patris triumphum, duorumque fratrum funera? Adolescentulus tamen, ac propemodum puer, tanto animo tulit illam familiae suae, super ipsum Pauli triumphum concidentis, subitam vastitatem, quanto debuit ferre vir in hoc natus, ne urbi Romanae aut Scipio deesset, aut Carthago superesset."

XXXIV. „Quid referam duorum Lucullorum diremptam morte concordiam? Quid Pompeios? quibus ne hoc quidem saeviens reliquit fortuna, ut una denique

derent ruina. Vixit Sextus Pompeius, primum so-
superstes, cuius morte optime cohaerentis Romanae
vincula resoluta sunt. Idemque vixit superstes
ao fratri; quem fortuna in hoc erexerat, ne minus
eum deiiceret, quam patrem deiecerat: et post hunc
n casum non tantum dolori, sed bello suffecit. In-
erabilia undique exempla separatorum morte fra-
succurrunt; immo contra, vix ulla unquam horum
conspecta sunt una senescentia: sed contentus no-
domus exemplis ero. Nemo enim tam expers erit
is ac sanitatis, ut fortunam ulli queratur luctum in-
se; quam sciet etiam Caesarum lacrimas concupisse.
s Augustus amisit Octaviam sororem carissimam,
ei quidem rerum natura lugendi necessitatem ab-
, cui coelum destinaverat: immo vero idem omni
e orbitatis vexatus, sororis filium successioni prae-
um suae perdidit. Denique ne singulos eius luctus
erem, et generos ille amisit, et liberos, et nepo-
ac nemo magis ex omnibus mortalibus hominem
se, dum inter homines erat, sensit. Tamen tot
aque luctus cepit rerum omnium capacissimum eius
s, victorque divus Augustus non gentium tantum
externarum, sed etiam dolorum fuit. Caius Cae-
divi Augusti avunculi mei filius ac nepos, circa
os iuventae suae annos Lucium fratrem carissimum
princeps iuventutis principem eiusdem iuventutis
it, in apparatu Parthici belli, et graviore multo
i vulnere, quam postea corporis, ictus est: quod
nque piissime idem, et fortissime tulit. Caesar, pa-
meus, Drusum Germanicum patrem meum, mino-
natu quam ipse erat fratrem, intima Germaniae re-
entem, et gentes ferocissimas Romano subiicientem
rio, in complexu et osculis suis amisit: modum ta-
lugendi non sibi tantum, sed etiam aliis fecit, ac
n exercitum, non solum moestum, sed etiam atto-
n, corpus Drusi sui sibi vindicantem, ad morem
ani luctus redegit; iudicavitque non militandi tan-
disciplinam esse servandam, sed etiam dolendi.

Non potuisset ille lacrimas alienas compescere, nisi prius pressisset suas."

XXXV. „M. Antonius avus meus, nullo minor nisi eo a quo victus est, tunc cum Rempublicam constitueret, et triumvirali potestate praeditus, nihil supra se, exceptis vero duobus collegis omnia infra se cerneret, fratrem interfectum audivit. Fortuna impotens, quales ex humanis malis tibi ipsa ludos facis! Eo ipso tempore, quo M. Antonius civium suorum vitae sedebat mortisque arbiter, M. Antonii frater duci iubebatur ad supplicium. Tulit hoc tamen tam triste vulnus eadem magnitudine animi, qua omnia alia adversa toleraverat; et hoc fuit ei lugere, viginti legionum sanguine fratri parentare. Sed ut omnia alia exempla praeteream, ut in me quoque ipso alia taceam funera, bis me fraterno luctu fortuna aggressa est: bis intellexit laedi me posse, vinci non posse. Amisi Germanicum fratrem: quem quomodo amaverim, intelligit qrofecto, quisquis cogitat, quomodo suos fratres pii fratres ament. Sic tamen affectum meum rexi, ut nec relinquerem quidquam quod exigi deberet a bono fratre, nec facerem, quod reprehendi posset in principe." Haec ergo puta tibi parentem publicum referre exempla, eundem ostendere quam nihil sacrum intactumque sit fortunae, quae ex his penatibus ausa est funera ducere, ex quibus erat deos petitura. Nemo itaque miretur, aliquid ab illa aut crudeliter fieri, aut inique. Potest enim haec adversus privatas domos ullam aequitatem nosse, aut ullam modestiam, cuius implacabilis saevitia toties ipsa funestavit pulvinaria? Faciamus licet illi convicium, non nostro tantum ore, sed etiam publico: non tamen mutabitur: adversus omnes se preces, omnesque ceremonias eriget. Hoc fuit in rebus humanis fortuna, hoc erit; nihil inausum sibi reliquit: nihil intactum relinquet. Ibit violentior per omnia, sicut semper est solita, eas quoque domos ausa iniuriae causa intrare, in quas per templa aditur, et atram laureatis foribus induet vestem.

XXXVI. Hoc unum obtineamus ab illa votis ac pre-

cibus publicis, si nondum illi genus humanum placuit consumere, si Romanum adhuc nomen propitius respicit, hunc principem, lapsis hominum rebus datum, sicut omnibus mortalibus, sibi esse sacrosanctum velit. Discat ab illo clementiam, atque sit mitissimo omnium principum mitis. Debes itaque omnes intueri eos, quos paulo ante retuli, aut adscitos coelo, aut proximos, et ferre aequo animo fortunam, ad te quoque porrigentem manus, quas ne ab eis quidem, per quos vivimus, abstinet. Debes illorum imitari firmitatem in perferendis et evincendis doloribus, et in quantum modo homini fas est, per divina ire vestigia. Quamvis in aliis rebus dignitatum ac nobilitatum magna discrimina sint, virtus in medio posita est: neminem dedignatur, qui modo dignum se illa iudicet. Optime certe illos imitaberis, qui cum indignari possent non esse ipsos expertes huius mali, tamen in hoc uno se ceteris exaequari hominibus, non iniuriam, sed ius mortalitatis iudicaverunt; tuleruntque nec nimis acerbe et aspere quod acciderat, nec molliter et effeminate. Nam et non sentire mala sua, non est hominis, et non ferre, non est viri. Non possum tamen, cum omnes circumiverim Caesares, quibus fortuna fratres et sorores eripuit, hunc praeterire ex omni Caesarum numero excerpendum, quem rerum natura in exitium opprobriumque humani generis edidit, a quo imperium eversum funditus, principis piissimi recreat clementia. C. Caesar, amissa sorore Drusilla, is homo qui non magis dolere quam gaudere principaliter posset, conspectum conversationemque civium suorum profugit, exequiisque sororis suae non interfuit, iusta sorori non praestitit, sed in Albano suo tesseris ac foro, et provocatis huiusmodi aliis occupationibus acerbissimi funeris levabat mala. Pro pudor imperii! principis Romani lugentis sororem, alea solatium animi fuit. Idem ille Caius furiosa inconstantia, modo barbam capillumque submittens, modo Italiae ac Siciliae oras errabundus permetiens, et nunquam satis certus utrum lugeri vellet, an coli sororem. Eodem enim tempore, quo templa illi

constituebat ac pulvinaria, eos qui parum moesti fuerant, crudelissima afficiebat animadversione. Eadem enim intemperie animi adversarum rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus eventu, supra humanum intumescebat modum. Procul istud exemplum ab Romano viro, luctum suum aut intempestivis avocare lusibus, aut sordium ac squaloris foeditate irritare, aut alienis malis oblectare, minime humano solatio. Tibi vero nihil ex consuetudine mutandum tua; quoniam quidem ea instituisti amare studia, quae et optime felicitatem extollunt, et facillime minuunt calamitatem: eademque et ornamenta hominum maxima sunt, et solatia.

XXXVII. Nunc itaque te studiis tuis immerge altius, nunc illa tibi velut munimenta animi circumda, nec ex ulla tui parte inveniat introitum dolor. Fratris quoque tui produc memoriam aliquo scriptorum monumento tuorum; hoc enim unum est rebus humanis opus, cui nulla tempestas noceat, quod nulla consumat vetustas: cetera, quae per constructionem lapidum et marmoreas moles aut terrenos tumulos in magnam eductos altitudinem constant, non propagabunt longam diem: quippe et ipsa intereunt. Immortalis est ingenii memoria: hanc tuo fratri largire, in hac eum colloca. Melius illum duraturo semper consecrabis ingenio, quam irrito dolore lugebis. Quod ad ipsam fortunam pertinet, etiamsi nunc agi apud te causa eius non potest (omnia enim illa quae nobis dedit, ob hoc ipsum, quod aliquid aripuit, invisa sunt) tunc tamen erit agenda, cum primum aequiorem te illi iudicem dies fecerit: tunc enim poteris in gratiam cum illa redire. Nam multa providit, quibus hanc emendaret iniuriam; multa etiam nunc dabit quibus redimat: denique ipsum quod abstulit, ipsa dederat tibi. Noli ergo contra te ingenio uti tuo, noli adesse dolori tuo. Potest quidem eloquentia tua, quae parva sunt approbare pro magnis; rursus magna attenuare, et ad minima deducere: sed alio ista vires servet suas, nunc tota se in solatium tuum conferat. Sed tamen dispice, ne hoc iam quoque ipsum sit superva-

cuum. Aliquid enim a nobis natura exigitur: plus vanitate contrahitur. Nunquam autem ego a te, ne ex toto moereas, exigam. Et scio inveniri quosdam durae magis quam fortis prudentiae viros, qui negent doliturum esse sapientem. Hi vero videntur nunquam in huiusmodi casum incidisse: alioquin excussisset illis fortuna superbam sapientiam, et ad confessionem eos veri etiam invitos compulisset. Satis praestiterit ratio, si id unum ex dolore, quod et superest et abundat, exciderit; ut quidem nullum omnino esse eum patiatur, nec sperandum ulli, ne concupiscendum est. Hunc potius modum servet, qui nec impietatem imitetur, nec insaniam; et nos in eo teneat habitu, qui et piae mentis est, nec emotae. Fluant lacrimae, sed eaedem desinant; trahantur ex imo pectore gemitus, sed iidem et finiantur. Sic rege animum tuum, ut et sapientibus te approbare possis, et fratribus. Effice, ut frequenter fratris tui memoriam tibi velis occurrere, ut illum et sermonibus celebres, et assidua recordatione repraesentes tibi. Quod ita denique consequi poteris, si tibi memoriam eius iucundam magis, quam flebilem feceris; naturale est enim, ut semper animus ab eo refugiat, ad quod cum tristitia revertitur. Cogita modestiam eius, cogita in rebus agendis solertiam, in exsequendis industriam, in promissis constantiam. Omnia dicta eius ac facta et aliis expone, et tibimet ipse commemora. Qualis fuerit cogita, qualisque sperari potuerit. Quid enim de illo non tuto sponderi fratre posset? Haec, utcunque potui, longo iam situ obsoleto et hebetato animo composui: quae si aut parum respondere ingenio tuo, aut parum mederi dolori videbuntur, cogita quam non possit is alienae vacare consolationi, quem sua mala occupatum tenent; quam non facile Latina ei verba homini succurrant, quem barbarorum inconditus et barbaris quoque humanioribus gravis fremitus circumsonat.

L. ANNAEI SENECAE
AD MARCIAM
DE CONSOLATIONE
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: E laudibus Marciae viam sibi Seneca parat ad ipsam consolandam; simulque confitetur, se violenta remedia adhibiturum esse, et cur ita faciendum putaverit, paucis iam docet. Cap. II: Ad Octaviae exemplum provocat; propterea, quod exemplis plura effici, quam praeceptis, persuasum sibi habet. Cap. III: Eandem ob causam Liviae recordatur. Cap. IV et V: Arei philosophi ad Liviam consolationem fingit. Cap. VI et VII: Moerore nihil profici, et nonnisi prudens suorum desiderium naturae humanae convenire statuit. Cap. VIII et IX: Dolorem per dies decrescentem non nisi ex subitaneo impetu tantam in nobis vim habere existimat. Cap. X et XI: Quum quidquid in terra est mortem exspectet, Marciam quoque et filium eiusdem communi fato parere debere docet. Cap. XII—XV: Praeteritarum ex filio voluptatum recordationem Marciae suadet, et refrenatum fortunae adversae ambitum variis probat exemplis. Cap. XVI: Exempla affert mulierum, in malis perferendis constanti prudentia excellentium. Cap. XVII et XVIII: Redit ad id, ut dolorem ex morte filii conceptum per humanae sortis perpensionem restringendum statuat. Cap. XIX et XX: Luctum de morte filii perinde refellit, quod, mortem malis annumerandam esse negans, laudibus ipsam extollit. Cap. XXI et XXII: Brevitatem vitae eo minus deplorandam putat, quo maiora pericula vel optimis ingeniis ex corruptione saeculi immineant. Cap. XXIII: Eo

feliciores adeo bonos praedicat, quo maturius moriantur. Cap. XXIV, XXV et XXVI: Metillium, Marciae filium, laudibus extollit, et insignem ipsius in excelsis felicitatem a patre Marciae traditam fingit.

I. Nisi te, Marcia, scirem tam longe ab infirmitate muliebris animi, quam a ceteris vitiis recessisse, et mores tuos velut antiquum aliquod exemplar aspici, non auderem obviam ire dolori tuo, cui viri quoque libenter haerent et incubant; nec spem concepissem, tam iniquo tempore, tam inimico iudice, tam invidioso crimine, posse me efficere, ut fortunam tuam absolveres. Fiduciam mihi dedit exploratum iam robur animi, et magno experimento approbata virtus tua. Non est ignotum, qualem te in personam patris tui gesseris: quem non minus quam liberos dilexisti, excepto eo, quod non optabas superstitem. Nec scio an et optaveris: permittit enim sibi quaedam et contra bonum morem magna pietas. Mortem A. Cremutii Cordi, parentis tui, quantum poteras, inhibuisti. Postquam tibi aperuit, inter Seianianos satellites illam unam patere servitutis fugam, non favisti consilio eius, sed dedisti manus victa, fudistique lacrimas palam, et gemitus devorasti quidem, non tamen hilari fronte texisti: et hoc illo seculo, quo magna pietas erat, nihil pie facere. Ut vero aliquam occasionem mutatio temporum dedit, ingenium patris tui, de quo sumtum erat supplicium, in usum hominum reduxisti, et a vera illum vindicasti morte, ac restituisti in publica monumenta libros, quos vir ille fortissimus sanguine suo scripserat. Optime meruisti de Romanis studiis: magna illorum pars arserat; optime de posteris, ad quos veniet incorrupta rerum fides, auctori suo magno imputata; optime de ipso, cuius viget vigebitque memoria, quamdiu fuerit in pretio Romana cognosci; quamdiu quisquam erit, qui reverti velit ad acta maiorum; quamdiu quisquam, qui velit scire, quid sit vir Romanus, quid subactis iam cervicibus omnium et ad

Seianianum iugum adactis, indomitus sit homo, ingenio, animo, manu liber. Magnum mehercule detrimentum respublica ceperat, si illum ob duas partes pulcherrimas in oblivionem coniectum, eloquentiam et libertatem, non eruisses. Legitur, floret; in manus hominum, in pectora receptus, vetustatem nullam timet. At illorum carnificum cito scelera quoque, quibus solis memoriam meruerunt, tacebunt. Haec magnitudo animi tui vetuit me ad sexum tuum respicere; vetuit ad vultum, quem tot annorum continua tristitia, ut semel obduxit, tenet. Et vide quam non surrepam tibi, nec fucum facere affectibus tuis cogitem. Antiqua mala in memoriam reduxi. Et vis scire hanc quoque plagam esse sanandam? Ostendi tibi aeque magni vulneris cicatricem. Alii itaque molliter agant, et blandiantur: ego confligere cum tuo moerore constitui, et defessos exhaustosque oculos, si verum audire vis, magis iam ex consuetudine, quam ex desiderio fluentes, continebo, si fieri potuerit, te favente remediis tuis; sin minus, vel invita. Teneas licet et amplexeris dolorem tuum, quem tibi in filii locum superstitem fecisti. Quis enim erit finis? Omnia in supervacuum tentata sunt. Fatigatae allocutiones amicorum; auctoritates magnorum et affinium tibi virorum; studia, hereditarium et paternum bonum, surdas aures, irrito ac vix ad brevem occupationem proficiente solatio, transeunt. Illud ipsum naturale remedium temporis, quod maximas aerumnas quoque componit, in te una vim suam perdidit. Tertius iam praeteriit annus, cum interim nihil ex primo illo impetu cecidit: renovat se, et corroborat quotidie luctus; et iam sibi ius mora fecit, eoque adductus est, ut putet turpe desinere. Quemadmodum omnia vitia penitus insidunt, nisi, dum surgunt, oppressa sint: ita quoque haec tristia et misera, et in se saevientia, ipsa novissime acerbitate pascuntur, et fit infelicis animi prava voluptas dolor. Cupissem itaque primis temporibus ad istam curationem accedere; leviore medicina fuisset oriens adhuc restinguenda vis: vehementius contra inveterata pugnandum est. Nam vulne-

rum quoque sanitas facilis est, dum a sanguine recentia sunt: tunc et uruntur, et in altum revocantur, et digitos scrutantium recipiunt. Ubi corrupta in malum ulcus veterarunt, difficilius curantur. Non possum nunc per obsequium, nec molliter assequi tam durum dolorem: frangendus est.

II. Scio, a praeceptis incipere omnes qui monere aliquem volunt, et in exempla desinere. Mutari hunc interim morem expedit. Aliter enim cum alio agendum est. Quosdam ratio ducit; quibusdam nomina clara opponenda sunt, et auctoritas, quae liberum non relinquat animum ad speciosa stupentem. Duo tibi ponam ante oculos maxima, et sexus et seculi tui, exempla: alterius, feminae, quae se tradidit ferendam dolori: alterius, quae pari affecta casu, maiore damno, non tamen dedit longum in se malis suis dominum, sed cito animum in sedem suam reposuit. Octavia et Livia, altera soror Augusti, altera uxor, amiserunt filios iuvenes, utraque spe futuri principis certa. Octavia Marcellum, cui et avunculus et socer incumbere coeperat, in quem onus imperii reclinaret; adolescentem animo alacrem, ingenio potentem; sed et frugalitatis continentiaeque in illis aut annis aut opibus non mediocriter admirandum; patientem laboris, voluptatibus alienum; quantumcunque imponere illi avunculus, et (ut ita dicam) inaedificare voluisset, laturum. Bene legerat nulli cessura ponderi fundamenta. Nullum finem, per omne vitae suae tempus, flendi gemendique fecit; nec ullas admisit voces, salutare aliquid afferentes. Ne avocari quidem se passa est. Intenta in unam rem et toto animo affixa, talis per omnem vitam fuit, qualis in funere. Non dico non ausa consurgere, sed allevari recusans: secundam orbitatem iudicans, lacrimas mittere. Nullam habere imaginem filii carissimi voluit, nullam sibi fieri de illo mentionem. Oderat omnes matres, et in Liviam maxime furebat: quia videbatur ad illius filium transisse sibi promissa felicitas. Tenebris et solitudini familiarissima, ne ad fratrem quidem respiciens, carmina celebrandae

Marcelli memoriae composita, aliosque studiorum honores reiecit, et aures suas adversus omne solatium clausit: a solemnibus officiis seducta, et ipsam magnitudinis fraternae nimis circumlucentem fortunam exosa, defodit se, et abdidit. Assidentibus liberis, nepotibus, lugubrem vestem non deposuit; non sine contumelia omnium suorum, quibus salvis orba sibi videbatur.

III. Livia amiserat filium Drusum, magnum futurum principem, iam magnum ducem. Intraverat penitus Germaniam, et ibi signa Romana fixerat, ubi vix ullos esse Romanos notum erat. In expeditione victor decesserat, ipsis illum hostibus aegrum cum veneratione et pace mutua prosequentibus, nec optare quod expediebat audentibus. Accedebat ad hanc mortem, quam ille pro republica obierat, ingens civium provinciarumque et totius Italiae desiderium, per quam effusis in officium lugubre municipiis coloniisque. Usque in urbem ductum erat funus triumpho simillimum. Non licuerat matri ultima filii oscula, gratumque extremi sermonem oris haurire. Longo itinere reliquias Drusi sui prosecuta, tot per omnem Italiam ardentibus rogis, quasi toties illum amitteret, irritata, ut primum tamen intulit tumulo, simul et illum, et dolorem suum posuit: nec plus doluit quam aut honestum erat Caesari, aut aequum matri. Non desiit itaque Drusi sui celebrare nomen, ubique illum sibi privatim publiceque repraesentare, et libentissime de illo loqui, de illo audire: cum memoriam alterius nemo posset retinere ac frequentare, quin illam tristem sibi redderet. Elige itaque, utrum exemplum putes probabilius. Si illud prius sequi vis, eximis te numero vivorum; aversaberis et alienos liberos et tuos ipsumque desiderans, triste matribus omen occurres. Voluptates honestas, permissas, tanquam parum decoras fortunae tuae reiicies, invisam habebis lucem, et aetati tuae, quod non praecipiet te quamprimum, et finiat, infestissima eris: quod turpissimum alienissimumque est animo tuo, in meliorem noto partem, ostendes te vivere nolle, mori non posse. Si ad hoc maximae

feminae te exemplum applicueris, moderatius ac mitius eris in aerumnis, nec te tormentis macerabis. Quae enim, malum, amentia est, poenas a se infelicitatis exigere, et mala sua augere? Quam in omni vita servasti, morum probitatem et verecundiam, in hac quoque re praestabis: est enim quaedam et dolendi modestia. Illum ipsum iuvenem dignissime quietum semper nominans cogitansque facies, et meliore pones loco, si matri suae, qualis vivus solebat, hilaris et cum gaudio occurrat.

IV. Nec te ad fortiora ducam praecepta, ut inhumano ferre humana iubeam modo, ut ipso funebri die oculos matris exsiccem; ad arbitrum tecum veniam: hoc inter nos quaeretur, utrum magnus esse debeat, an perpetuus dolor. Non dubito, quin Liviae Augustae, quam familiariter coluisti, magis tibi placeat exemplum. Illa te ad suum consilium vocat; illa in primo fervore, cum maxime impatientes ferocesque sunt miseriae, se consolandam Areo philosopho viri sui praebuit, et multum eam rem profuisse sibi confessa est: plus quam populum Romanum, quem nolebat tristem tristitia sua facere: plus quam Augustum, qui subducto altero adminiculo titubabat, nec luctu suorum inclinandus erat: plus quam Tiberium filium, cuius pietas efficiebat, ut in illo acerbo et defleto gentibus funere nihil sibi nisi numerum deesse sentiret. Hic, ut opinor, aditus illi fuit, hoc principium apud feminam opinionis suae custodem diligentissimam: „Usque in hunc diem Livia (quantum quidem ego sciam, assiduus viri tui comes, cui non tantum quae in publicum emittuntur, nota sunt, sed omnes quoque secretiores animorum vestrorum motus) dedisti operam ne quid esset, quod in te quisquam reprehenderet. Nec id in maioribus modo observasti, sed in minimis, ne quid faceres, cui famam, liberrimam principum iudicem, velles ignoscere. Nec quidquam pulchrius existimo in fastigio collocatis, quam multarum rerum veniam dare, nullius petere. Servandus itaque tibi in

hac re tuus mos est, ne quid committas, quod minus alitérve factum velis."

V. „Deinde oro atque obsecro, ne te difficilem amicis et intractabilem praestes. Non est enim quod ignores, omnes hos nescire, quemadmodum se gerant: loquantur aliquid coram te de Druso, an nihil: ne aut oblivio clarissimi iuvenis illi faciat iniuriam, aut mentio tibi. Cum secessimus et in unum convenimus, facta eius dictaque quanto meruit suspectu celebramus: coram te altum nobis de illo silentium est. Cares itaque maxima voluptate, filii tui laudibus, quas non dubito quin vel impendio vitae, si potestas detur, in aevum omne sis prorogatura. Quare patere, immo arcesse sermones, quibus ille narretur, et apertas aures praebe ad nomen memoriamque filii tui: nec hoc grave duxeris, ceterorum more, qui in eiusmodi casibus partem mali putant, audire solatia. Nunc incubuisti tota in alteram partem, et oblita meliorum, fortunam tuam, qua deterior est, aspicis. Non convertis te ad convictus filii tui, occursusque iucundos, non ad pueriles dulcesque blanditias, non ad incrementa studiorum: ultimam illam faciem rerum premis. Illi, tanquam parum ipsa per se horrida sit, quidquid potes congeris. Ne, obsecro te, concupieris, perversissimam gloriam infelicissimam videri. Simul cogita, non esse magnum, se rebus prosperis fortem gerere, ubi secundo cursu vita procedit; nec gubernatoris quidem artem tranquillum mare et obsequens ventus ostendit: adversi aliquid incurrat oportet, quod animum probet. Proinde ne submiseris te, immo contra fige stabilem gradum: et quidquid onerum supra cecidit, sustine, primo dumtaxat strepitu conterrita. Nulla re maior invidia fortunae fit, quam aequo animo. Post hoc ostendit illi filium incolumem, ostendit ex amisso nepotes."

VI. Tuum illic, Marcia, negotium actum; tibi Areus assedit: te, mutatâ personâ, consolatus est. Sed puta, Marcia, ereptum tibi amplius quam ulla unquam mater amiserit. (Non permulceo te, nec extenuo calamitatem

tuam.) Si fletibus fata vincuntur, conferamus: eat omnis inter luctus dies: noctem sine somno tristitia consumat: ingerantur lacerato pectori manus, et in ipsam faciem impetus fiat; atque omni se genere saevitiae profecturus moeror exerceat. Sed si nullis planctibus defuncta revocantur; si sors immota, et in aeternum fixa, nullâ miseriâ mutatur, et mors tenet quidquid abstulit; desinat dolor, qui perit. Quare regamus; nec nos ista vis transversos auferat. Turpis est navigii rector, cui gubernacula fluctus eripuit, qui fluctuantia vela deseruit, permisit tempestati ratem: at ille vel in naufragio laudandus, quem obruit mare clavum tenentem et obnixum.

VII. „At enim naturale desiderium suorum est." Quis negat, quamdiu modicum est? nam ex discessu, non solum amissione, carissimorum necessarius morsus est, et firmissimorum quoque animorum contractio. Sed plus est quod opinio adiicit, quam quod natura imperavit. Adspice mutorum animalium quam concitata sint desideria, et tamen quam brevia. Vaccarum uno die alterove mugitus auditur: nec diutius equarum vagus ille amensque discursus est. Ferae quum vestigia catulorum consectatae sunt, et silvas pervagatae: quum saepe ad cubilia expilata redierint, rabiem intra exiguum tempus exstinguunt. Aves cum stridore magno inanes nidos circumfremunt; intra momentum tamen quietae, volatus suos repetunt. Nec ulli animali longum foetus sui desiderium est, nisi homini, qui adest dolori suo, nec tantum quantum sentit, sed quantum constituit, afficitur. Ut scias autem, non esse hoc naturale, luctibus frangi, primum magis feminas quam viros, magis barbaros quam placidos eruditaeque gentis homines, magis indoctos quam doctos eadem orbitas vulnerat. Atqui ea, quae a natura vim acceperunt, eandem in omnibus servant. Apparet non esse naturale, quod varium est. Ignis omnes aetates, omnium urbium cives, tam viros quam feminas, uret: ferrum in omni corpore exhibebit secandi potentiam. Quare? quia vires

illi a natura datae sunt, quae nihil in personam constituit. Paupertatem, luctum, ambitionem alius aliter sentit, prout illum consuetudo infecit: et imbecillum impatientemque reddit praesumta opinio de non timendis terribilis.

VIII. Deinde quod naturale est, non decrescit mora: dolorem dies consumit. Licet contumacissimum, quotidie insurgentem, et contra remedia effervescentem; tamen illum efficacissimum mitigandae ferociae tempus enervat. Manet quidem tibi, Marcia, etiamnum ingens tristitia, et iam videtur duxisse callum, non illa concitata, qualis initio fuit, sed pertinax et obstinata: tamen hanc quoque aetas tibi minutatim eximet. Quoties aliud egeris, animus relaxabitur: nunc te ipsa custodis. Multum autem interest, utrum tibi permittas moerere, an imperes. Quanto magis hoc morum tuorum elegantiae convenit, finem luctus potius facere, quam exspectare; nec illum opperiri diem, quo te invita dolor desinat? Ipsa illi renuntia.

IX. „Unde ergo tanta nobis pertinacia in deploratione nostri, si id non fit naturae iussu?" Quod nihil nobis mali, antequam eveniat, proponimus, sed ut immunes ipsi et aliud et pacatius ingressi iter, alienis non admonemur casibus, illos esse communes. Tot praeter domum nostram ducuntur exsequiae: de morte non cogitamus; tot acerba funera: nos togam nostrorum infantium, nos militiam, et paternae hereditatis successionem animo agitamus; tot divitum subita paupertas in oculos incidit: et nobis nunquam in mentem venit, nostras quoque opes aeque in lubrico positas. Necesse est itaque magis corruamus, qui quasi ex inopinato ferimur. Quae multo ante praevisa sunt, languidius incurrunt. Vis tu scire, te ad omnes expositam ictus stare, et illa quae alios tela fixerunt, circa te vibrasse? Velut murum aliquem, aut obsessum multo hoste locum, et arduum adscensu, inermis adeas; exspecta vulnus, et illa superne volantia cum sagittis pilisque saxa puta in tuum librata corpus. Quoties aut ad latus, aut pone

tergum ceciderint, exclama: Non decipies me, fortuna, nec securam aut negligentem opprimes. Scio quid pares. Alium percussisti, me petisti. Quis unquam res suas, quasi periturus, adspexit? quis unquam nostrum de exsilio, de egestate, de luctu cogitare ausus est? quis non, si admoneatur ut cogitet, tanquam dirum omen respuat, et in capita inimicorum aut ipsius intempestivi monitoris abire illa iubeat? „Non putavi futurum!" Quidquam tu putas non futurum, quod multis scis posse fieri, quod multis vides evenisse? Egregium versum et dignum, qui non e Publio exiret:

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

Ille amisit liberos: et tu amittere potes. Ille damnatus est: et tua innocentia sub ictu est. Hic nos error decipit, hic effeminat, dum patimur, quae nunquam pati nos posse praevidimus. Aufert vim praesentibus malis, qui futura prospexit.

X. Quidquid est hoc, Marcia, quod circa nos ex adventitio fulget, liberi, honores, opes, ampla atria, et exclusorum clientium turba referta vestibula, clara, nobilis, aut formosa coniux, ceteraque ex incerta et mobili sorte pendentia: alieni commodatique apparatus sunt. Nihil horum dono datur: collatitiis et ad dominos redituris instrumentis scena adornatur. Alia ex his primo die, alia secundo referentur: pauca usque ad finem perseverabunt. Ita non est quod nos suspiciamus, tanquam inter nostra positi: mutuo accepimus. Ususfructus noster est, cuius tempus ille arbiter muneris sui temperat: nos oportet in promtu habere, quae in incertum diem data sunt, et appellatos, sine querela reddere. Pessimi est debitoris, creditori facere convicium. Omnes ergo nostros, et quos superstites lege nascendi optamus, et quos praecedere iustissimum ipsorum votum est, sic amare debemus, tanquam nihil nobis de perpetuitate, immo nihil de diuturnitate eorum promissum sit. Saepe admonendus est animus, amet ut recessura, immo tanquam recedentia; quidquid a fortuna datum est, tanquam

extemplo abiturum possideat. Rapite ex liberis voluptates, fruendos vos invicem liberis date, et sine dilatione omne gaudium haurite. Nihil de hodierna die promittitur. Nimis magnam advocationem dedi: nihil de hac hora. Festinandum est. Instat a tergo mors: iam disiicietur iste comitatus: iam contubernia ista sublato clamore solventur. Rapina rerum omnium est. Miseri, nescitis in fugam vivere! Si mortuum tibi filium doles, eius temporis quo natus est, crimen est; mors enim illi nascenti denunciata est. In hanc legem datus; hoc fatum ab utero statim prosequebatur. In regnum fortunae, et quidem durum atque invictum pervenimus, illius arbitrio digna atque indigna passuri. Corporibus nostris impotenter, contumeliose, crudeliter abutetur: alios ignibus peruret, vel in poenam admotis, vel in remedium: alios vinciet; id nunc hosti licebit, nunc civi: alios per incerta nudos maria iactabit, et luctatos cum fluctibus, ne in harenam quidem aut litus explodet, sed in alicuius ventrem immensae belluae decondet: alios morborum variis generibus emaceratos diu inter vitam mortemque medios detinebit. Ut varia et libidinosa, mancipiorumque suorum negligens domina et poenis et muneribus errabit. Quid opus est partes deflere? Tota vita flebilis est. Urgebunt nova incommoda, priusquam veteribus satisfeceris. Moderandum est itaque, vobis maxime, quae immoderate fertis: et in metus, et in dolores humanum pectus dispensandum.

XI. Quae demum ista tuae publicaeque conditionis oblivio est? Mortalis nata es, mortales peperisti: putre ipsa fluidumque corpus; et causis morbisque repetita sperasti tam imbecilla materia solida et aeterna gestasse? Decessit filius tuus; id est, decucurrit ad hunc finem, ad quem, quae feliciora partu tuo putas, properant. Huc omnis ista quae in foro litigat, in theatris desidet, in templis precatur turba, dispari gradu vadit. Et quae veneraris, et quae dispicis, unus exaequabit cinis. Hoc iubet illa Pythicis oraculis adscripta vox: Nosce te. Quid est homo? quodlibet quassum vas, et

quodlibet fragile: iactatu, non tempestate magna, ut dissiperis, est opus. Ubicunque arietaveris, solveris. Quid est homo? Imbecillum corpus, et fragile, nudum, suapte natura inerme, alienae opis indigens, ad omnem fortunae contumeliam proiectum: cum bene lacertos exercuit, cuiuslibet ferae pabulum, cuiuslibet victima; ex infirmis fluidisque contextum, et lineamentis exterioribus nitidum, frigoris, aestus, laboris impatiens: ipse rursus situ et otio iturum in tabem, alimenta metuens sua, quorum modo inopia, modo copia rumpitur: anxiae solicitaeque tutelae, precarii spiritus, et male haerentis, quem pavor repentinus adiectusve ex improviso sonus auribus gravis excutit: soli semper sibi nutrimentum vitiosum et inutile. Miramur in hoc mortem unius, qua singulis opus est? Numquid enim ut concidat, res magni molimenti est? Odor illi saporque, et lassitudo, et vigilia, et humor, et cibus, et sine quibus vivere non potest, mortifera sunt. Quocunque se movet, infirmitatis suae statim conscium, non omne coelum ferens, aquarum novitatibus, flatuque non familiaris aurae, et tenuissimis causis atque offensionibus morbidum, putre, causarium, fletu vitam auspicatum: quum interim quantos tumultus hoc tam contemtum animal movet? in quantas cogitationes oblitum conditionis suae venit? Immortalia, aeterna volutat animo, et in nepotes pronepotesque disponit: quum interim longa conantem eum mors opprimit, et hoc quod senectus vocatur, pauci sunt circuitus annorum.

XII. Dolor tuus, o Marcia, si modo illi ulla ratio est, utrum sua spectat incommoda, an eius qui decessit? Utrumne amisso filio movet, quod nullas ex illo voluptates cepisti, an, quod maiores, si diutius vixisset, percipere potuisti? Si nullas te percepisse dixeris, tolerabilius efficies detrimentum tuum: minus enim homines desiderant ea, ex quibus nihil gaudii laetitiaeque perceperunt. Si confessa fueris percepisse magnas voluptates, oportet te non de eo quod detractum est queri, sed de eo gratias agere quod collegisti. Provenerunt

enim satis magni fructus laborum tuorum ex ipsa educatione; nisi forte hi, qui catulos avesque, et frivola animorum oblectamenta, summa diligentia nutriunt, fruuntur aliqua voluptate ex visu tactuque et blanda adulatione mutorum: liberos nutrientibus, non fructus educationis, ipsa educatio est. Licet itaque tibi nihil industria eius contulerit, nihil diligentia custodierit, nihil prudentia quaesierit: ipsum quod habuisti, quod amasti, fructus est. „At potuit longior esse, et maior.“ Melius tamen tecum actum est, quam si omnino non contigisset; quoniam, si ponatur electio, utrum satius sit non diu felicem esse, an nunquam, melius est, discessura nobis bona, quam nulla contingere. Utrumne malles degenerem aliquem, et numerum tantum nomenque filii expleturum habuisse, an tantae indolis, quantae tuus fuit? Iuvenis cito prudens, cito pius, cito maritus, cito pater, cito omnis officii curiosus, cito sacerdos, omnia tam propera. Nulli fere et magna bona, et diuturna contingunt. Non durat, nec ad ultimum exit, nisi lenta felicitas. Filium tibi dii immortales non diu daturi, statim talem dederunt, qualis diu effici potest. Ne illud quidem dicere potes, electam te a diis, cui frui non liceret filio. Circui per omnem notorum et ignotorum frequentiam oculis: occurrent tibi passi ubique maiora. Senserunt ista magni duces, senserunt principes. Ne deos quidem fabulae immunes reliquerunt: puto, ut nostrorum funerum levamentum esset, etiam divina concidere. Circumspice, inquam, omnes: nullam tam miseram nominabis domum, quae non inveniat in miseriore solatium. Non, mehercule, tam male de moribus tuis sentio, ut putem posse te levius pati casum tuum, si tibi ingentem numerum lugentium produxero: malivoli solatii genus est, turba miserorum. Quosdam tamen referam: non ut scias, hoc solere hominibus accidere (ridiculum est enim, mortalitatis exempla colligere) sed ut scias fuisse multos, qui lenierunt aspera, ferendo placide. A felicissimo incipiam. L. Sylla filium amisit. Nec ea res aut militiam eius, et acerrimam

virtutem in hostes civesque, contudit, aut effecit, ut cognomen illud usurpasse salvo videretur, quod amisso filio assumsit: nec odia hominum veritus, quorum malis, illius nimis secundae res constabant: nec invidiam deorum, quorum illud crimen erat Sylla tam felix. Sed istud inter res nondum iudicatas habeatur, qualis Sylla fuerit: etiam inimici fatebuntur, bene illum arma sumsisse, bene posuisse: hoc, de quo agitur constabit, non esse maximum malum, quod etiam ad felicissimos pervenit.

XIII. Ne nimis admiretur Graecia illum patrem, qui in ipso sacrificio nuntiata filii morte, tibicinem tantum tacere iussit, et coronam capiti detraxit, cetera rite perfecit. Pulvillus effecit pontifex, cui postem tenenti et Capitolium dedicanti, mors filii nuntiata est: quam ille exaudisse dissimulans, et sollemnia pontificalis carminis verba concepit, gemitu non interrumpente precationem, et ad filii sui nomen, Iove propitiato. Putasne eius luctus aliquem finem esse debere, cuius primus dies, primus impetus ab altaribus publicis et fausta nuncupatione non abduxit patrem. Dignus mehercule fuit memorabili dedicatione, dignus amplissimo sacerdotio, qui colere deos ne iratos quidem destitit. Idem tamen, ut rediit domum, et implevit oculos, et aliquas voces flebiles misit: et peractis, quae mos erat praestare defunctis, ad Capitolinum illum rediit vultum. Paullus circa illos nobilissimi triumphi dies, quo vinctum ante currum egit Persen, incliti regis nomen, duos filios in adoptionem dedit: quos sibi servaverat, extulit. Quales retentos putas, cum inter commodatos Scipio fuisset? Non sine motu vacuum Paulli currum populus Romanus aspexit; concionatus est tamen, et egit diis gratias, quod compos voti factus esset. Precatum enim se, ut si quid ob ingentem victoriam invidiae dandum esset, id suo potius, quam publico damno solveretur. Vides quam magno animo tulerit? Orbitati suae gratulatus est. Ecquem magis poterat movere tanta mutatio? So-

latia simul atque auxilia perdidit: non contigit tamen tristem Paullum Persi videre.

XIV. Quid nunc te per innumerabilia magnorum virorum exempla ducam, et quaeram miseros, quasi non difficilius sit, invenire felices? Quota quaeque domus usque ad exitum omnibus partibus suis constitit, in qua non aliquid turbatum sit? Unum quemlibet annum occupa: et ex eo magistratus cita. Marcum si vis, Bibulum, et C. Caesarem: videbis inter collegas inimicissimos concordem fortunam. M. Bibuli, melioris quam fortioris viri, duo simul filii interfecti sunt: Aegyptio quidem militi ludibrio habiti: ut non minus ipsa orbitate, auctor eius, digna res lacrimis esset. Bibulus tamen, qui, toto honoris sui anno, ob invidiam collegae, domi latuerat, postero die quam geminum funus renuntiatum est, processit ad solita et publica officia. Quid minus poterat, quam unum diem duobus filiis dare? Tam cito liberorum luctum finivit, qui consulatum anno luxerat. C. Caesar quum Britanniam peragraret, nec Oceano felicitatem suam continere posset, audivit decessisse filiam, publica secum fata ducentem. In oculis erat iam Cn. Pompeius, non aequo laturus animo quemquam alium esse in Republica magnum, et modum impositurus incrementis, quae gravia illi videbantur, etiam cum in commune crescerent: tamen intra tertium diem imperatoria obiit munia, et tam cito dolorem vicit, quam omnia solebat.

XV. Quid aliorum tibi funera Caesarum referam, quos in hoc mihi interim videtur violare fortuna, ut sic quoque generi humano prosint, ostendentes, ne eos quidem, qui diis geniti deosque genituri dicantur, sic suam fortunam in potestate habere, quemadmodum alienam? Divus Augustus amissis liberis, nepotibus, exhausta Caesarum turba, adoptione desertam domum fulsit. Tulit tamen fortiter: tanquam eius iam res ageretur, cuius quam maxime intererat, de diis neminem queri. Tiberius Caesar et quem genuerat, et quem adoptaverat, amisit: ipse tamen pro rostris laudavit filium, stetitque

in conspectu posito corpore, interiecto tantummodo velamento, quod pontificis oculos a funere arceret, et flente populo Romano non flexit vultum: experiendum se dedit Seiano ad latus stanti, quam patienter posset suos perdere. Videsne quanta copia virorum maximorum sit, quos non excepit hic omnia prosternens casus, in quos tot animi bona, tot ornamenta publice privatimque congesta erant? Sed videlicet it in orbem ista tempestas; et sine dilectu vastat omnia, agitque ut sua. Iube singulos conferre rationem: nulli contigit impune nasci.

XVI. Scio quid dicas: „Oblitus es feminam te consolari: virorum refers exempla." Quis autem dixerit naturam maligne cum muliebribus ingeniis egisse, et virtutes illarum in arctum retraxisse? Par illis, mihi crede, vigor, par ad honesta (libeat!) facultas est: laborem doloremque ex aequo, si consuevere, patiuntur. In qua istud urbe, dii boni, loquimur? In qua regem Romanis capitibus Lucretia et Brutus deiecerunt. Bruto libertatem debemus, Lucretiae Brutum. In qua Cloeliam, contemto hoste et flumine, ob insignem audaciam tantum non in viros transscripsimus. Equestri insidens statuae, in sacra via, celeberrimo loco, Cloelia exprobrat iuvenibus nostris pulvinum ascendentibus, in ea illos urbe sic ingredi, in qua etiam feminas equo donavimus. Quod tibi si vis exempla referri feminarum, quae suos fortiter desideraverunt, non ostiatim quaeram: ex una tibi familia duas Cornelias dabo. Primam Scipionis filiam, Gracchorum matrem. Duodecim illa partus, totidem funeribus recognovit. Et de ceteris facile est, quos nec editos, nec amissos civitas sensit; Ti. Gracchum et Caium, quos etiam qui bonos viros negaverit, magnos fatebitur, et occisos vidit et insepultos: consolantibus tamen miseramque dicentibus, Nunquam, inquit, non felicem me dicam, quae Gracchos peperi. Cornelia Livii Drusi, clarissimum iuvenem, illustris ingenii, vadentem per Gracchana vestigia, imperfectis tot rogationibus, intra penates interemtum suos amiserat, incerto caedis

auctore: tamen et acerbam mortem filii et inultam, tam magno animo tulit, quam ipse leges tulerat. Iam cum fortuna in gratiam, Marcia, reverteris, si tela, quae in Scipiones Scipionumque matres ac filios exegit, quibus Caesares petiit, ne a te quidem continuit. Plena et infesta variis casibus vita est: a quibus nulli longa pax, vix induciae sunt. Quatuor liberos sustuleras, Marcia: nullum aiunt frustra cadere telum, quod in confertum agmen immissum est. Mirum est, tantam turbam non potuisse sine invidia damnove praetervehi? At hoc iniquior fortuna fuit, quod non tantum filios eripuit, sed elegit. Nunquam tamen iniuriam dixeris, ex aequo cum potentiore dividere: duas tibi reliquit filias, et harum nepotes: et ipsum quem maxime luges, prioris oblita, non ex toto abstulit. Habes ex illo duas filias; si male fers, magna onera: si bene, magna solatia. In hoc te perduxit, ut illas quum videris, admonearis filii, non doloris. Agricola, eversis arboribus, quas aut ventus radicitus evulsit, aut contortus repentino impetu turbo perfregit, sobolem ex illis residuam fovet, et amissarum semina statim plantasque disponit: et momento (nam ut in damna, ita ad incrementa rapidum veloxque tempus est) adolescunt amissis laetiora. Has nunc Metilii tui filias in eius vicem substitue, et vacantem locum exple. Unum dolorem geminato solatio leva. Haec quidem natura mortalium est, ut nihil magis placeat, quam quod amissum est. Iniquiores sumus adversus relicta, ereptorum desiderio: sed si aestimare volueris, quam tibi valde fortuna, etiam cum saevierit, pepercerit, scies, te habere plus quam solatia. Respice tot nepotes, duas filias.

XVII. Dic illud quoque, Marcia: „Moveret me, si esset cuique pro moribus fortuna, nunquam mala bonos sequerentur: nunc video, exemto discrimine, et eodem modo malos bonosque iactari. Grave est tamen, quem educaveris iuvenem, iam matri, iam patri praesidium ac decus, amittere.“ Quis negat grave esse? sed humanum est. Ad hoc genita es, ut perderes, ut perires, ut

sperares, metueres, alios teque inquietares, mortem et timeres et optares, et quod est pessimum, nunquam scires, cuius esses status. Si quis Syracusas petenti diceret: Omnia incommoda, omnes voluptates futurae peregrinationis tuae ante cognosce, deinde ita naviga: haec sunt quae mirari possis. Videbis primum ipsam insulam ab Italia angusto intercisam freto, quam continenti quondam cohaesisse constat: subitum illo mare irrupit, et

Hesperium Siculo latus abscidit:

deinde videbis (licet enim tibi avidissimum maris verticem stringere) stratam illam fabulosam Charybdim, quamdiu ab austro vacat; at si quid inde vehementius spiravit, magno hiatu profundoque navigia sorbentem. Videbis celebratissimum carminibus fontem Arethusam, nitidissimi ac perlucidi ad imum stagni, gelidissimas aquas profundentem: sive illas ibi primum nascentes invenit, sive immersum terris flumen integrum subter tot maria et a confusione peioris undae servatum reddidit. Videbis portum quietissimum omnium, quos aut natura posuit in tutelam classium, aut adiuvit manus, sic tutum, ut ne maximarum quidem tempestatum furori locus sit. Videbis ubi Athenarum potentia fracta: ubi tot millia captivorum, ille excisis in infinitam altitudinem saxis, lautumius carcer incluserat: ipsam ingentem civitatem et laxius turritam, quam multarum urbium fines sint: tepidissima hiberna, et nullum diem sine interventu solis. Sed cum omnia ista cognoveris, gravis et insalubris aestas hiberni coeli beneficia corrumpet. Erit Dionysius illic tyrannus, libertatis, iustitiae, legum exitium, dominationis cupidus etiam post Platonem, vitae etiam post exsilium: alios uret, alios verberabit, alios ob levem offensam iubebit detruncari: arcesset ad libidinem mares feminasque, et inter foedos regiae intemperantiae greges parum erit, simul binis coire. Audisti quid te invitare possit, quid absterrere: proinde aut naviga, aut resiste. Post hanc denuntiationem si quis di-

xisset intrare se Syracusas velle, satisne iustam querelam de ullo, nisi de se, habere posset, qui non incidisset in illa, sed prudens sciensque venisset? Dicit omnibus nobis natura: Neminem decipio; tu si filios sustuleris, poteris habere formosos, poteris et deformes: et si fortasse tibi multi nascentur, esse ex illis aliquis tam servator patriae, quam proditor poterit. Non est quod desperes, tantae dignationis futuros, ut nemo tibi propter illos maledicere audeat: propone tamen, et tantae futuros turpitudinis, ut ipsi maledictum sit. Nihil vetat illos tibi suprema praestare, et laudari te a liberis tuis: sed sic te para, tanquam in ignem positura vel puerum, vel iuvenem, vel senem. Nil enim ad rem pertinent anni: quoniam nullum non acerbum funus est, quod parens sequitur. Post has leges propositas si liberos tollis, omni deos invidia liberas, qui tibi nihil spoponderunt.

XVIII. Ad hanc imaginem agedum totius vitae introitum referamus. Syracusas visere deliberanti tibi, quidquid delectare poterat, quidquid offendere, exposui: puta nascenti me tibi venire in consilium. Intratura es urbem diis hominibusque communem, omnia complexam, certis legibus aeternisque devinctam, indefatigata coelestium officia volventem. Videbis illic innumerabiles stellas, miraberis uno sidere omnia impleri, solem quotidiano cursu diei noctisque spatia signantem, annuo aestates hiemesque aequaliter dividentem. Videbis nocturnam lunae successionem, a fraternis occursibus lene remissumque lumen mutuantem, et modo occultam, modo toto ore terris imminentem, accessionibus damnisque mutabilem, semper proximae dissimilem. Videbis quinque sidera diversas agentia vias et in contrarium praecipiti mundo nitentia: ex horum levissimis motibus fortunae populorum dependent, et maxima ac minima perinde formantur, prout aequum iniquumve sidus incessit. Miraberis collecta nubila, et cadentes aquas, et obliqua fulmina, et coeli fragorem. Quum satiatos spectaculo supernorum in terram oculos deieceris, excipiet te alia

tuna rerum, aliterque mirabilis. Hinc camporum in
initum patentium fusa planities; hinc montium magnis
nivalibus surgentium iugis erecti in sublime vertices:
ectus fluminum, et ex uno fonte in Orientem Occi-
ntemque defusi amnes; et summis cacuminibus nemora
antia, et tantam silvarum cum suis animalibus avium-
concentu dissono. Varii urbium situs et seclusae
iones locorum difficultate. Quarum aliae se in ere-
r subtrahunt montes, aliae ripis, lacu, vallibus, pa-
e circumfunduntur: adiuta cultu seges, et arbusta
e cultore fertilia, et rivorum lenis inter prata discur-
, et amoeni sinus, et litora in portum recedentia,
rsae tot per vastum insulae, quae interventu suo ma-
distinguunt. Quid lapidum gemmarumque fulgor, et
ır rapidorum cursum torrentium aurum arenis inter-
ns, et in mediis terris, medioque rursus mari niten-
ignium faces, et vinculum terrarum Oceanus, conti-
tionem gentium triplici sinu scindens et ingenti licen-
exaestuans? Videbis his inquietis et sine ventu flu-
ıntibus aquis immani et excedenti terrestria magnitu-
ı animalia, quaedam gravia et alieno se magisterio
entia, quaedam velocia, concitatis perniciora remi-
, quaedam haurientia undas, et magno praenavigan-
ı periculo efflantia. Videbis hic navigia, quas non
ere terras quaerentia. Videbis nihil humanae auda-
intentatum, erisque et spectatrix, et ipsa pars magna
ıntium: disces docebisque artes, alias quae vitam in-
ant, alias quae ornent, alias quae regant. Sed istic
ıt mille corporum et animorum pestes, et bella, et la-
ınia, et venena, et naufragia, et intemperies coeli cor-
sque, et carissimorum acerba desideria, et mors, in-
ım facilis, an per poenam cruciatumque. Delibera te-
, et perpende quid velis. Ut in illa venias, per ista
ındum est. Respondebis, velle te vivere? Quidni? Im-
puto, ad id non accedes, ex quo tibi aliquid detrahi
s. Vive ergo ut convenit. „Nemo," inquis, „nos con-
lt." Consulti sunt de nobis parentes nostri: qui cum
litionem vitae nossent, in hanc nos sustulerunt.

XIX. Sed ut ad solatia veniam, videamus primum quid curandum sit, deinde quemadmodum. Movet lugentem desiderium eius, quem dilexit. Id per se tolerabile apparet. Absentes enim abfuturosque, dum vivent, non flemus, quamvis omnis usus illorum nobis et conspectus ereptus sit. Opinio est ergo, quae nos cruciat: et tanti quodque malum est, quanti illud taxavimus. In nostra potestate remedium habemus. Iudicemus illos abesse, et nosmetipsi fallamus. Dimisimus illos: immo consecuturi praemisimus. Movet et illud lugentem: „Non erit qui me defendat, qui a contemtu vindicet.“ Ut minime probabili, sed vero solatio utar: in civitate nostra plus gratiae orbitas confert, quam eripit. Adeoque senectutem solitudo, quae solebat destruere, ad potentiam ducit, ut quidam odia filiorum simulent, et liberos eiurent, et orbitatem manu faciant. Scio quid dicas: „Non movent me detrimenta mea: etenim non est dignus solatio, qui filium sibi decessisse, sicut mancipium, moleste fert; cui quidquam in filio respicere, praeter ipsum, vacat.“ Quid igitur te, Marcia, movet? Utrum, quod filius tuus decessit: an, quod non diu vixit? Si, quod decessit, semper debuisti dolere: semper enim scisti mori. Cogita, nullis defunctum malis affici; illa quae nobis inferos faciunt terribiles, fabulam esse: nullas imminere mortuis tenebras, nec carcerem, nec flumina flagrantia igne, nec oblivionis amnem, nec tribunalia et reos, et in illa libertate tam laxa ullos iterum tyrannos. Luserunt ista poëtae, et vanis nos agitavere terroribus. Mors omnium dolorum et solutio est et finis: ultra quam mala nostra non exeunt, quae nos in illam tranquillitatem, in qua antequam nasceremur iacuimus, reponit. Si mortuorum aliquis miseretur, et non natorum misereatur. Mors nec bonum nec malum est. Id enim potest aut bonum aut malum esse, quod aliquid est: quod vero ipsum nihil est, et omnia in nihilum redigit, nulli nos fortunae tradit. Mala enim bonaque circa aliquam versantur materiam. Non potest id fortuna tenere, quod natura dimisit; nec potest miser

esse, qui nullus est. Excessit filius tuus terminos, intra quos servitur. Excepit illum magna et aeterna pax: non paupertatis metu, non divitiarum cura, non libidinis per voluptatem animos carpentis stimulis incessitur, non invidia felicitatis alienae tangitur, nec suae premitur, nec conviciis quidem ullis verecundae aures verberantur: nulla publica clades prospicitur, nulla privata: non solicitus futuri pendet ex eventu, semper incertiora rependenti. Tandem ibi constitit, unde nil eum pellat, ubi nil terreat.

XX. O ignaros malorum suorum, quibus non mors ut optimum inventum naturae laudatur! Quae sive felicitatem includit, sive calamitatem repellit, sive satietatem aut lassitudinem senis terminat, sive iuvenile aevum, dum meliora sperantur, in flore deducit, sive pueritiam ante duriores gradus revocat: omnibus finis, multis remedium, quibusdam votum, de nullis melius merita, quam de his ad quos venit antequam invocaretur. Haec servitutem invito domino remittit: haec captivorum catenas levat: haec e carcere deducit, quos exire imperium impotens vetuerat: haec exsulibus in patriam semper animum oculosque tendentibus, ostendit, nihil interesse inter quos quisque iaceat: haec, ubi res communes fortuna male divisit, et aequo iure genitos alium alii donavit, exaequat omnia: haec est, quae nihil quidquam alieno fecit arbitrio: haec est, in qua nemo humilitatem suam sensit: haec est, quae nulli paruit: haec est, Marcia, quam pater tuus concupivit: haec est, inquam, quae efficit, ut nasci non sit supplicium: quae efficit, ut non concidam adversus minas casuum, ut servare animum salvum ac potentem sui possim. Habeo quo appellam. Video istic cruces non unius quidem generis, sed aliter ab aliis fabricatas. Capite quidam conversos in terram suspendere, alii per obscoena stipitem egerunt, alii brachia patibulo explicuerunt. Video fidiculas, video verbera: et membris et singulis articulis singula machinamenta: sed video et mortem. Sunt istic hostes cruenti, cives superbi: sed video istic et mortem. Non est mo-

lestum servire, ubi si domini pertaesum est, licet uno gradu ad libertatem transire. Contra iniurias vitae beneficium mortis habeo. Cogita, quantum boni opportuna mors habeat, quam multis diutius vixisse nocuerit. Si Cn. Pompeium, decus istius firmamentumque imperii, Neapoli valetudo abstulisset, indubitatus populi Romani princeps excesserat. At nunc exigui temporis adiectio fastigio illum suo depulit. Vidit legiones in conspectu suo caesas; et ex illo proelio, in quo prima acies senatus fuit, quam infelices reliquiae sunt, imperatorem ipsum superfuisse! Vidit Aegyptium carnificem, et sacrosanctum victoribus corpus satelliti praestitit, etiam si incolumis fuisset poenitentiam salutis acturus; quid enim erat turpius, quam Pompeium vivere beneficio regis? M. Cicero si eo tempore, quo Catilinae sicas devitavit, quibus pariter cum patria petitus est, concidisset, liberata Republica conservator eius: si denique filiae suae funus secutus fuisset, etiam tunc felix mori potuit. Non vidisset strictos in civilia capita mucrones; nec divisa percussoribus occisorum bona, ut etiam de suo perirent: non hastam consularia spolia vendentem, nec caedes, nec locata publice latrocinia, bella, rapinas, tantum Catilinarum. Marcum Catonem si a Cypro et hereditatis regiae dispensatione redeuntem mare devorasset, vel cum illa pecunia, quam afferebat civili bello stipendium, nonne illo bene actum foret? Hoc certe secum tulisset, neminem ausurum coram Catone peccare. Nunc annorum adiectio paucissimorum, virum libertati non suae tantum, sed publicae natum, coëgit Caesarem fugere, Pompeium sequi. Nihil ergo mali immatura mors attulit illi: omnium etiam malorum remisit patientiam. Nimis tamen cito periit, et immaturus. Primum, puta illum superfuisse: comprehende quantum plurimum procedere homini licet: quantulum est? Ad brevissimum tempus editi, cito cessuri loco venienti in pactum hoc, prospicimus hospitium. De nostris aetatibus loquor, quas incredibili celeritate convolvi constat. Computa urbium secula: videbis quam non diu steterint, etiam quae vetu-

state gloriantur. Omnia humana brevia et caduca sunt, infiniti temporis nullam partem occupantia. Terram hanc cum populis, urbibusque, et fluminibus, et ambitu maris, puncti loco ponimus, ad universa referentes: minorem portionem aetas nostra quam puncti habet, si tempori comparetur omni, cuius maior est mensura quam mundi: utpote quum ille se intra huius spatium toties remetiatur. Quid ergo interest id extendere, cuius quantumcunque fuerit incrementum, non multum aberit a nihilo? Uno modo multum est quod vivimus: si satis est. Licet mihi vivaces et in memoriam traditae senectutis viros nomines, centenos denosque percenseas annos: quum ad omne tempus dimiseris animum, nulla erit illa brevissimi longissimique aevi differentia, si inspecto quanto quis vixerit spatio, comparaveris, quanto non vixerit. Deinde non immaturus decessit: vixit enim quantum debuit vivere. Nihil enim illi iam ultra supererat. Non una hominibus senectus est, ut ne animalibus quidem. Intra quatuordecim quaedam annos defatigantur: et haec illis longissima aetas est, quae homini prima. Dispar cuique vivendi facultas data est: nemo nimis cito moritur, qui victurus diutius quam vixit, non fuit. Fixus est cuique terminus: manebit semper ubi positus est; nec illum ulterius diligentia aut gratia promovebit: scit libenter illum ulterius diligentiam ex consilio perdidisse. Tulit suum, — — *metasque dati pervenit ad aevi.* Non est itaque quod sic te oneres: „Potuit diutius vivere.“ Non est interrupta eius vita, nec unquam se annis casus interiecit. Solvitur quod cuique promissum est: eunt vi sua fata, nec adiiciunt quidquam, nec ex promisso semel demunt: frustra vota ac studia sunt. Habebit quisque, quantum illi dies primus adscripsit. Ex illo quo primum lucem vidit, iter mortis ingressus est, accessitque fato propior: et illi ipsi, qui adiiciebantur adolescentiae anni, vitae detrahebantur. In hoc omnes errore versamur, ut non putemus ad mortem, nisi senes inclinatosque iam vergere: quum illo infantia statim et iuventa omnisque aetas ferat. Agunt opus

suum fata: nobis sensum nostrae necis auferunt: quoque facilius obrepat mors, sub ipso vitae nomine latet. Infantem in se pueritia convertit, pueritiam pubertas, pubertatem iuventus, iuventutem senectus abstulit. Incrementa ipsa si bene computes, damna sunt.

XXI. Quereris, Marcia, non tam diu vixisse filium tuum, quam potuisset? Unde enim scis, an diutius illi expedierit? an illi hac morte consultum sit? Quem invenire hodie potes, cuius res tam bene positae sunt et fundatae, ut nihil illi, procedenti tempore, timendum sit? Labuntur humana ac fluunt: neque pars vitae nostrae tam obnoxia aut tenera est, quam quae maxime placet. Ideoque felicissimis optanda mors est: quia in tanta inconstantia turbaque rerum, nihil nisi quod praeteriit, certum est. Quis tibi recepit, illud pulcherrimum filii tui corpus et summa pudoris custodia inter luxuriosae urbis oculos conservatum, potuisse ita morbos evadere, ut ad senectutem formae illaesum perferret decus?

XXII. Cogita animi mille labes. Neque enim recta ingenia, qualem in adolescentia spem sui fecerant, usque in senectutem pertulerunt: sed interversa plerumque sunt. Aut sera, eoque foedior luxuria invasit, et coëgit dehonestare speciosa principia: aut in popinam ventremque praecoquis summa illis curarum fuit, quid essent, quid biberent. Adiice incendia, ruinas, naufragia, lacerationes medicorum ossa vivis legentium, et totas in viscera manus demittentium, et non simplici dolore pudenda curantium. Post haec exsilium: non fuit innocentior filius tuus, quam Rutilius; carcerem: non fuit sapientior, quam Socrates; voluntario vulnere transfixum pectus: non fuit sanctior quam Cato. Quum ista perspexeris, scies optime cum his agi, quos natura, quia illos hoc manebat vitae stipendium, cito in tutum recepit. Nihil est tam fallax, quam vita humana: nihil tam insidiosum. Non mehercule quisquam accepisset, nisi daretur insciis; itaque si felicissimum est, non nasci: proximum puta, brevitate vitae defunctos, cito in integrum restitui. Propone illud acerbissimum tibi tempus,

quo Seianus patrem tuum clienti suo Satrio Secundo congiarium dedit. Irascebatur illi ob unum aut alterum liberius dictum, quod tacitus ferre non potuerat, Seianum in cervices nostras nec imponi quidem, sed escendere. Decernebatur illi statua in Pompeii theatro ponenda, quod exustum Caesar reficiebat. Exclamavit Cordus, tunc vere theatrum perire. Quis ergo non rumperetur, supra cineres Cn. Pompeii constitui Seianum, et in monumentis maximi imperatoris consecrari perfidum militem? Consecratur subscriptione: et acerrimi canes, quos ille, ut sibi uni mansuetos, omnibus feros haberet, sanguine humano pascebat, circumlatrare hominem, et illum imperatum, incipiunt. Quid faceret? Si vivere vellet, Seianus rogandus erat: si mori, filia. Uterque inexorabilis: constituit filiam fallere. Usus itaque balneo, et quo plus virium poneret, in cubiculum se quasi gustaturus contulit: et dimissis pueris, quaedam per fenestram, ut videretur edisse, proiecit: a coena deinde, quasi iam satis in cubiculo edisset, abstinuit: alteroque die, et tertio idem fecit. Quarto, ipsa infirmitate corporis faciebat indicium. Complexus itaque te, „Carissima," inquit, „filia, et hoc unum, totâ celata vitâ, iter mortis ingressus sum, et iam medium fere teneo. Revocare me nec debes, nec potes." Atque ita lumen omne praecludi iussit, et se in tenebris condidit. Cognito consilio eius, publica voluptas erat, quod e faucibus avidissimorum luporum educeretur praeda. Accusatores, Seiano auctore, adeunt consulum tribunalia: queruntur mori Cordum, interpellantes quod coëgerant. Adeo illis Cordus videbatur effugere. Magna res erat in quaestione, an morte rei perderentur. Dum deliberatur, dum accusatores iterum adeunt, ille se absolverat. Videsne, Marcia, quantae iniquorum temporum vices ex inopinato ingruant? Fles quod alicui tuorum mori necesse fuit? paene non licuit.

XXIII. Praeter hoc, quod omne futurum incertum est, et ad deteriora certius: facilius ad superos iter est, animis cito ab humana conversatione dimissis; minus

cum faecis ponderisque traxerunt: antequam obducere et altius terrena conciperent, liberati, leviores ad orig nem suam revolant, et facilius, quidquid est illud, a solutis transfluunt. Nec unquam magnis ingeniis cara corpore mora est. Exire atque erumpere gestiunt, aeg has angustias ferunt, vagi per omne sublime, et ex al assueti humana despicere. Inde est quod Plato clama Sapientis animum totum in mortem prominere, hoc vell hoc meditari, hac semper cupidine ferri in exterior tendentem. Quid tu, Marcia, cum videres senilem i iuvene prudentiam, victorem omnium voluptatum an mum, emendatum, carentem vitio, divitias sine avar tia, honores sine ambitione, voluptates sine luxuria ap petentem, diu tibi putabas illum sospitem posse contin gere? Quidquid ad summum pervenit, ad exitum prop est. Eripit se auferque ex oculis perfecta virtus; ne ultimum tempus exspectant, quae in primo maturuerun Ignis quo clarior fulsit, citius exstinguitur: vivacior es qui cum lenta difficilique materia commissus, fumoque demersus, ex sordido lucet; eadem enim detinet caus quae maligne alit. Sic ingenia quo illustriora, eo br viora sunt. Nam ubi incremento locus non est, vicin occasus est. Fabianus ait (quod nostri quoque parent videre) puerum Romae fuisse, statura ingentis viri: se hic cito decessit; et moriturum brevi nemo non pruden dixit: non poterat enim ad illam aetatem pervenir quam praeceperat. Ita est indicium imminentis exit maturitas, et appetit finis, ubi incrementa consumta sun

XXIV. Incipe virtutibus illum, non annis aestimar satis diu vixit. Pupillus relictus, sub tutorum cura u que ad decimum quartum annum fuit: sub matris tute semper. Quum haberet suos penates, relinquere tu noluit. Adolescens statura, pulchritudine, cetero corp ris robore castris natus, militiam recusavit, ne a discederet. Computa, Marcia, quam raro liberos v deant, quae in diversis domibus habitant: cogita, tot i los perire annos matribus et per solicitudinem exig quibus filios in exercitu habent: scies multum patuis

hoc tempus, ex quo nihil perdidisti. Nunquam a conspectu tuo recessit: sub oculis tuis studia formavit excellentis ingenii, et aequaturi avum, nisi obstitisset verecundia, quae multorum profectus silentio pressit. Adolescens rarissimae formae, in tam magna mulierum turba viros corrumpentium, nullius spei se praebuit: et cum quarundam usque ad tentandum pervenisset improbitas, erubuit, quasi peccasset, quod placuerat. Hac sanctitate morum effecit, ut puer admodum dignus sacerdotio videretur, materna sine dubio suffragatione: sed ne mater quidem nisi pro bono candidato valuisset. Harum in contemplatione virtutum filium gere, tanquam si nunc ille tibi magis vacet. Nunc nihil habet quo avocetur: nunquam tibi solicitudini, nunquam moerori erit. Quod unum ex tam bono filio poteras dolere, doluisti; cetera exemta casibus, plena voluptatis sunt, si modo uti filio scis, si modo quid in illo pretiosissimum fuerit, intelligis. Imago dumtaxat filii tui periit, et effigies non simillima: ipse quidem aeternus, meliorisque nunc status est, despoliatus oneribus alienis, et sibi relictus. Haec quae vides ossa circumvoluta nervis, et obductam cutem, vultumque, et ministras manus, et cetera quibus involuti sumus, vincula animorum tenebraeque sunt. Obruitur his animus, offuscatur, inficitur, arcetur a veris et suis, in falsa coniectus: omne illi cum hac carne gravi certamen est, ne abstrahatur et sidat: nititur illo, unde dimissus est. Ibi illum aeterna requies manet, e confusis crassisque pura et liquida visentem.

XXV. Proinde non est, quod ad sepulcrum filii tui curras. Pessima eius, et ipsi molestissima istic iacent ossa cineresque: non magis illius partes quam vestes, aliaque tegumenta corporum. Integer ille, nihilque in terris relinquens, fugit, et totus excessit: paulumque supra nos commoratus, dum expurgatur et inhaerentia vitia situmque omnis mortalis aevi excutit, deinde ad excelsa sublatus, inter felices currit animas, excipitque illum coetus sacer, Scipiones, Catonesque, utique contemtores vitae, et mortis beneficio liberi. Parens tuus,

L. ANNAEI SENECAE
DE PROVIDENTIA
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Monet Seneca, se id tantum de providentia Deorum moniturum esse, quo Lucilius cum Diis bonorum amantissimis in gratiam reduci possit. Cap. II: Contendit, bono viro nihil mali accidere posse, quippe qui iisdem superior sit et fata adversa exercitationis vice obtinere sentiat. Cap. III: Malorum tam speciem externam, quam veram indolem perquirit. Cap. IV: Docet, neminem bonum vel magnum virum dici posse et apparere, nisi qui, pugna contra res adversas fortiter pugnata, hac ipsa virtutis exhibendae occasione bene usus sit. Cap. V: Boni viri praestantiam in eo quoque positam, censet, quod hic incommoda quoque laudabiliter convertere sciat. Cap. VI: In exemplar natos quoscunque bonos viros ideo potissimum malis nonnunquam tangi existimat.

I. Quaesisti a me, Lucili, quid ita, si Providentia mundus ageretur, multa bonis viris acciderent mala? Hoc commodius in contextu operis redderetur, cum praeesse universis providentiam probaremus, et interesse nobis Deum: sed quoniam a toto particulam revelli placet et unam contradictionem manente lite integra solvere: faciam rem non difficilem, causam deorum agam. Supervacuum est in praesentia ostendere, non sine aliquo

custode tantum opus stare, nec hunc siderum certum discursum fortuiti impetus esse, et quae casus incitat, saepe turbari et cito arietare: hanc inoffensam velocitatem procedere aeternae legis imperio, tantum rerum terra marique gestantem, tantum clarissimorum luminum et ex dispositione lucentium: non esse materiae errantis hunc ordinem: neque quae temere coierunt, tanta arte pendere, ut terrarum gravissimum pondus sedeat immotum, et circa se properantis coeli fugam spectet; ut infusa vallibus maria molliant terras, nec ullum incrementum fluminum sentiant; ut ex minimis seminibus nascantur ingentia. Ne illa quidem quae videntur confusa et incerta, pluvias dico nubesque, et elisorum fulminum iactus, et incendia ruptis montium verticibus effusa, tremores labantis soli, et alia quae tumultuosa pars rerum circa terras movet, sine ratione, quamvis subita sint, accidunt: sed suas et illa causas habent non minus, quam quae alienis locis conspecta miracula sunt; ut in mediis fluctibus calentes aquae, et nova insularum in vasto exsilientium mari spatia. Iam vero si quis observaverit nudari litora pelago in se recedente, eademque intra exiguum tempus operiri, credet caeca quadam volutatione modo contrahi undas et introrsum agi, modo erumpere, et magno cursu repetere sedem suam: quum illae interim portionibus crescunt, et ad horam ac diem subeunt, ampliores minoresque, prout illas lunare sidus elicuit, ad cuius arbitrium oceanus exundat? Suo ista tempori reserventur: eo quidem magis, quod tu non dubitas de providentia, sed quereris. In gratiam te reducam cum diis, adversus optimos optimis. Neque enim rerum natura patitur, ut unquam bona bonis noceant. Inter bonos viros ac Deum amicitia est, conciliante virtute. Amicitiam dico? Immo etiam necessitudo et similitudo: quoniam quidem bonus ipse tempore tantum a Deo differt, discipulus eius, aemulatorque, et vera progenies: quem parens ille magnificus, virtutum non lenis exactor, sicut severi patres, durius educat. Itaque quum videris bonos viros acceptosque

diis, laborare, sudare, per arduum ascendere, mal autem lascivire, et voluptatibus fluere: cogita filioru nos modestia delectari, vernularum licentia: illos disc plina tristiori contineri, horum ali audaciam. Idem ti de Deo liqueat! Bonum virum in deliciis non habe experitur, indurat, sibi illum praeparat.

II. „Quare multa bonis viris adversa eveniunt' Nihil accidere bono viro mali potest. Non miscent contraria. Quemadmodum tot amnes, tantum superi deiectorum imbrium, tanta medicatorum vis fontium, no mutant saporem maris, nec remittunt quidem: ita adve sarum impetus rerum viri fortis non vertit animum. Ma net in statu, et quidquid evenit, in suum colorem tra hit. Est enim omnibus externis potentior: nec hoc dico non sentit illa: sed vincit, et alioquin quietus placidus que, contra incurrentia attollitur. Omnia adversa, exer citationes putat. Quis autem, vir modo, et erectus a honesta, non est laboris appetens iusti, et ad offici cum periculo promtus? Cui non industrioso otium poe na est? Athletas videmus, quibus virium cura est, cun fortissimis quibusque confligere, et exigere ab his, pe quos certamini praeparantur, ut totis contra ipsos viri bus utantur. Caedi se vexarique patiuntur: et si no inveniunt singulos pares, pluribus simul obiiciuntur Marcet sine adversario virtus. Tunc apparet quanta sit quantum valeat, quantumque polleat, cum quid possit patientia ostendit. Scias licet, idem viris bonis esse fa ciendum, ut dura ac difficilia non reformident, nec d fato querantur; quidquid accidit, boni consulant, in bo num vertant. Non quid, sed quemadmodum feras, inte est. Non vides quanto aliter patres, aliter matres in dulgeant? Illi excitari iubent liberos, ad studia obeun da mature, feriatis quoque diebus non patiuntur ess otiosos, et sudorem illis, et interdum lacrimas, exc tiunt: at matres fovere in sinu, continere in umbra vo lunt; nunquam flere, nunquam tristari, nunquam labo rare. Patrium habet Deus adversus bonos viros an mum, et illos fortiter amat: et, „Operibus," inqui

„doloribus, ac damnis exagitentur, ut verum colligant robur!“ Languent per inertiam saginata, nec labore tantum, sed motu, et ipso sui onere deficiunt. Non fert ullum ictum illaesa felicitas: at ubi assidua fuit cum incommodis suis rixa, callum per iniurias ducit, nec ulli malo cedit: sed etiam si ceciderit, de genu pugnat. Miraris tu, si Deus ille bonorum amantissimus, qui illos quam optimos esse atque excellentissimos vult, fortunam illis cum qua exerceantur assignat? Ego vero non miror, si quando impetum capiunt dii, spectandi magnos viros, colluctantes cum aliqua calamitate. Nobis interdum voluptati est, si adolescens constantis animi irruentem feram venabulo excepit, si leonis incursum interritus pertulit: tantoque spectaculum est gratius, quanto id honestior fecit. Non sunt ista, quae possunt deorum in se vultum convertere, sed puerilia, et humanae oblectamenta levitatis. ¡Ecce spectaculum dignum, ad quod respiciat intentus operi suo Deus: ecce par Deo dignum, vir fortis cum mala fortuna compositus, utique si et provocavit. Non video, inquam, quid habeat in terris Iupiter pulchrius, si convertere animum velit, quam ut spectet Catonem, iam partibus non semel fractis, stantem nihilominus inter ruinas publicas rectum. Licet, inquit, omnia in unius ditionem concesserint, custodiantur legionibus terrae, classibus maria, Caesarianus portas miles obsideat: Cato, qua exeat, habet. Una manu latam libertati viam faciet. Ferrum istud, etiam civili bello purum et innoxium, bonas tandem ac nobiles edet operas: libertatem, quam patriae non potuit, Catoni dabit. Aggredere anime diu meditatum opus; eripe te rebus humanis. Iam Petreius et Iuba concurrerunt, iacentque alter alterius manu caesi. Fortis et egregia fati conventio: sed quae non deceat magnitudinem nostram. Tam turpe est Catoni, mortem ab ullo petere, quam vitam. Liquet mihi, cum magno spectasse gaudio deos, quum iam ille vir, acerrimus sui vindex, alienae saluti consulit, et instruit discedentium fugam: dum etiam studia nocte ultima tra-

etat, dum gladium sacro pectori infigit, dum viscei spargit, et illam sanctissimam animam, indignamqu quae ferro contaminaretur, manu educit. Inde credid rim fuisse parum certum et efficax vulnus. Non fu Diis immortalibus satis, spectare Catonem semel: r tenta ac revocata virtus est, ut in difficiliori parte s ostenderet. Non enim tam magno animo mors initu quam repetitur. Quidni libenter spectarent alumnu suum, tam claro ac memorabili exitu evadentem? Mo illos consecrat, quorum exitum et qui timent, laudant.

III. Sed iam procedente oratione ostendam, quan non sint quae videntur, mala. Nunc illud dico, ist quae tu vocas aspera, quae adversa et abominanda, primum pro ipsis esse, quibus accidunt; deinde pro universis, (quorum maior diis cura est, quam singulorum) post haec, volentibus accidere; ac dignos malo esse, s nolint. His adiiciam, fato ista fieri, et recte eadem lege bonis evenire, qua sunt boni: persuadebo inde tibi ne unquam boni viri miserearis; potest enim miser dici non potest esse. Difficillimum, ex omnibus quae proposui, videtur quod primum dixi: pro ipsis esse, quibus eveniunt ista, quae horremus ac tremimus. Pro ipsis est, inquis, in exsilium proiici, in egestatem deduci liberos, coniugem efferre, ignominia affici, debilitari? Si miraris, hoc pro aliquo esse, miraberis quosdam ferro et igne curari, nec minus fame ac siti. Sed si cogitaveris tecum, remedii causa quibusdam et radi ossa et legi, et extrahi venas, et quaedam amputari membra, quae sine totius pernicie corporis haerere non poterant: hoc quoque patieris probari tibi, quaedam incommoda pro his esse, quibus accidunt; tam mehercules, quam quaedam quae laudantur atque appetuntur contra eos esse, quos delectaverunt: simillima cruditatibus, ebrietatibusque, et ceteris quae necant per voluptatem. Inter multa magnifica Demetrii nostri et haec vox est, a qua recens sum: (sonat adhuc et vibrat in auribus meis): „Nihil," inquit, „mihi videtur infelicius eo, cui nihil unquam evenit adversi." Non licuit enim

illi se experiri. Ut ex voto illi fluxerint omnia, ut ante votum: male tamen de illo dii iudicaverunt; indignus visus est, a quo vinceretur aliquando fortuna, quae ignavissimum quemque refugit, quasi dicat: „Quid ego istum mihi adversarium assumam? statim arma submittet; non opus est in illum tota potentia mea: levi comminatione pelletur. Non potest sustinere vultum meum. Alius circumspiciatur, cum quo conferre possimus manum: pudet congredi cum homine vinci parato.“ Ignominiam iudicat gladiator, cum inferiore componi: et scit eum sine gloria vinci, qui sine periculo vincitur. Idem facit fortuna, fortissimos sibi pares quaerit, quosdam fastidio transit. Contumacissimum quemque et rectissimum aggreditur, adversus quem vim suam intendat. Ignem experitur in Mucio, paupertatem in Fabricio, exsilium in Rutilio, tormenta in Regulo, venenum in Socrate, mortem in Catone. Magnum exemplum, nisi mala fortuna, non invenit. Infelix est Mucius, quod dextera ignes hostium premit, et ipse a se exigit erroris sui poenas? quod Regem, quem armata manu non potuit, exustâ fugat? Quid ergo? felicior esset, si in sinu amicae foveret manum? Infelix est Fabricius, quod rus suum, quantum a republica vacavit, fodit? quod bellum tam cum Pyrrho, quam cum divitiis gerit? quod ad focum coenat illas ipsas radices, et herbas, quas in agro triumphalis senex vulsit? Quid ergo? felicior esset, si in ventrem suum longinqui litoris pisces, et peregrina aucupia congereret? si conchyliis superi atque inferi maris, pigritiam stomachi nauseantis erigeret? si ingenti pomorum strue cingeret primae formae feras, captas multa caede venantium? Infelix est Rutilius, quod qui illum damnaverunt, causam dicent omnibus seculis? quod aequiore animo passus est se patriae eripi, quam sibi exsilium? Quod Sullae dictatori solus aliquid negavit, et revocatus non tantum retro cessit, sed longius fugit? Viderint, inquit, isti, quos Romae deprehendit felicitas tua. Videant largum in foro sanguinem, et supra Servilium lacum (id enim proscriptionis Sulla-

nae spoliarium est) senatorum capita, et passim vagantes per urbem percussorum greges: et multa millia civium Romanorum, uno loco post fidem, immo per ipsam fidem trucidata. Videant ista, qui exsulare non possunt. Quid ergo? felix est L. Sulla, quod illi descendenti ad forum gladio submovetur, quod capita consularium virorum patitur appendi, et pretium caedis per quaestorem ac tabulas publicas numerat? Et haec omnia facit ille, qui legem Corneliam tulit. Veniamus ad Regulum. Quid illi fortuna nocuit, quod illum documentum fidei, documentum patientiae fecit? Figunt cutem clavi, et quocunque fatigatum corpus reclinavit, vulneri incumbit, et in perpetuam vigiliam suspensa sunt lumina. Quanto plus tormenti, tanto plus erit gloriae. Vis scire, quam non poeniteat hoc pretio aestimasse virtutem? Refice tu illum, et mitte in senatum: eandem sententiam dicet. Feliciorem ergo tu Maecenatem putas, cui amoribus anxio, et morosae uxoris quotidiana repudia deflenti, somnus per symphoniarum cantum, ex longinquo lene resonantium, quaeritur? Mero se licet sopiat, et aquarum fragoribus avocet, et mille voluptatibus mentem anxiam fallat: tam vigilabit in pluma, quam ille in cruce. Sed illi solatium est, pro honesto dura tolerare, et ad causam a patientia respicit: hunc voluptatibus marcidum, et felicitate nimia laborantem, magis his quae patitur vexat causa patiendi. Non usque eo in possessionem generis humani vitia venerunt, ut dubium sit, an electione fati data, plures Reguli nasci, quam Maecenates velint. Aut si quis fuerit, qui audeat dicere, Maecenatem se quam Regulum nasci maluisse idem iste, taceat licet, nasci se Terentiam maluit. Male tractatum Socratem iudicas, quod illam potionem publice mixtam non aliter quam medicamentum immortalitatis obduxit, et de morte disputavit usque ad ipsam? Male cum illo actum est, quod gelatus est sanguis, ac paulatim frigore inducto venarum vigor constitit? Quanto magis huic invidendum est, quam illis quibus gemma ministratur, quibus exoletus omnia pati doctus, exse-

ctae virilitatis, aut dubiae, suspensam auro nivem diluit? Hi quidquid biberint, vomitu remetientur tristes, et bilem suam regustantes: at ille venenum laetus et libens hauriet. Quod ad Catonem pertinet, satis dictum est: summamque illi felicitatem contigisse, consensus hominum fatebitur, quem sibi rerum natura delegit, cum quo metuenda collideret. Inimicitiae potentum graves sunt? Opponatur simul Pompeio, Caesari, Crasso. Grave est, a deterioribus honore anteiri? Vatinio postferatur. Grave est, civilibus bellis interesse? Toto terrarum orbe pro causa bona tam infeliciter, quam pertinaciter, militet. Grave est, sibi manus afferre? Faciat. Quid per hoc consequar? Ut omnes sciant, non esse haec mala, quibus ego dignum Catonem putavi.

IV. Prospera in plebem ac vilia ingenia deveniunt: at calamitates terroresque mortalium sub iugum mittere, proprium magni viri est. Semper vero esse felicem, et sine morsu animi transire vitam, ignorare est rerum naturae alteram partem. Magnus es vir: sed unde scio, si tibi fortuna non dat facultatem exhibendae virtutis? Descendisti ad Olympia: si nemo praeter te, coronam habes, victoriam non habes. Non gratulor tanquam viro forti, sed tanquam consulatum praeturamve adepto. Honore auctus es. Idem dicere et bono viro possum, si illi nullam occasionem difficilior casus dedit, in qua unâ vim sui animi ostenderet. Miserum te iudico, quod nunquam fuisti miser. Transisti sine adversario vitam. Nemo sciet, quid potueris: ne tu quidem ipse. Opus est enim ad notitiam sui, experimento. Quod quisque posset, nisi tentando non didicit. Itaque quidam ultro se cessantibus malis obtulerunt, et virtuti iturae in obscurum occasionem, per quam enitesceret, quaesierunt. Gaudent, inquam, magni viri aliquando rebus adversis, non aliter quam fortes milites bellis. Triumpho ego mirmillonem sub C. Caesare de raritate munerum audivi querentem: „Quam bella," inquit, „aetas perit!" Avida est periculi virtus, et quo tendat, non quid passura sit, cogitat; quoniam et quod passura est, gloriae

pars est. Militares viri gloriantur vulneribus, laeti fluentem meliori casu sanguinem ostentant. Idem licet fecerint, qui integri revertuntur ex acie, magis spectatur qui saucius redit. Ipsis, inquam, Deus consulit, quos esse quam honestissimos cupit, quoties illis materiam praebet aliquid animose fortiterque faciendi: ad quam rem opus est aliqua rerum difficultate. Gubernatorem in tempestate, in acie militem intelligas. Unde possum scire, quantum adversus paupertatem tibi animi sit, si divitiis diffluis? Unde possum scire, quantum adversus ignominiam et infamiam, odiumque populare, constantiae habeas, si inter plausus senescis? si te inexpugnabilis, et inclinatione quadam mentium pronus favor sequitur? Unde scio, quam aequo animo laturus sis orbitatem, si, quoscunque sustulisti, vides? Audivi te, quum alios consolareris: tunc conspexissem, si te ipse consolatus esses, si te ipse dolere vetuisses. Nolite, obsecro vos, expavescere ista, quae dii immortales velut stimulos admovent animis. Calamitas virtutis occasio est. Illos merito quis dixerit miseros, qui nimia felicitate torpescunt, quos velut in mari lento tranquillitas iners detinet. Quidquid illis inciderit, novum veniet. Magis urgent saeva inexpertos: grave est tenerae cervici iugum. Ad suspicionem vulneris tiro pallescit: audaciter veteranus cruorem suum spectat, qui scit se saepe vicisse post sanguinem. Hos itaque Deus, quos probat, quos amat, indurat, recognoscit, exercet; eos autem, quibus indulgere videtur, quibus parcere, molles venturis malis servat. Erratis enim, si quem iudicatis exceptum: veniet ad illum diu felicem sua portio. Quisquis videtur dimissus esse, dilatus est. Quare Deus optimum quemque aut mala valetudine, aut aliis incommodis afficit? Quare in castris quoque periculosa fortissimis imperantur? Dux lectissimos mittit, qui nocturnis hostes aggrediantur insidiis, aut explorent iter, aut praesidium loco deiiciant. Nemo eorum qui exeunt, dicit: „Male de me imperator meruit," sed: „Bene iudicavit." Idem dicant quicunque iubentur pati timidis

ignavisque flebilia: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati. Fugite delicias; fugite enervatam felicitatem, qua animi permadescunt, nisi aliquid intervenit, quod humanae sortis admoneat, velut perpetua ebrietate sopiti. Quem specularia semper ab adflatu vindicarunt, cuius pedes inter fomenta subinde mutata tepuerunt, cuius coenationes subditus et parietibus circumfusus calor temperavit, hunc levis aura non sine periculo stringet. Quum omnia, quae excesserunt modum, noceant, periculosissima felicitatis intemperantia est. Movet cerebrum, in vanas mentem imagines evocat, multum inter falsum ac verum mediae caliginis fundit. Quidni satius sit, perpetuam infelicitatem, quae advocat ad virtutem, sustinere, quam infinitis atque immodicis bonis rumpi? Levior ieiunio mors est: cruditate dissiliunt. Hanc itaque rationem dii sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis praeceptores: qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior spes est. Numquid tu invisos esse Lacedaemoniis liberos suos credis, quorum experiuntur indolem publice verberibus admotis? Ipsi illos patres adhortantur, ut ictus flagellorum fortiter perferant, et laceros ac semianimes rogant, perseverent vulnera praebere vulneribus. Quid mirum, si dure generosos spiritus Deus tentat? Nunquam virtutis molle documentum est. Verberat nos et lacerat fortuna? Patiamur. Non est saevitia: certamen est; quo saepius adierimus, fortiores erimus. Solidissima pars est corporis, quam frequens usus agitavit. Praebendi fortunae sumus, ut contra ipsam ab ipsa duremur. Paulatim nos sibi pares faciat. Contemtum periculorum assiduitas periclitandi dabit. Sic sunt nauticis corpora ferendo mari dura: agricolis manus tritae: ad excutienda tela militares lacerti valent: agilia sunt membra cursoribus. Id in quoque solidissimum est, quod exercuit. Ad contemnendam malorum potentiam animus patientia pervenit: quae quid in nobis efficere possit, scies, si adspexeris, quantum nationibus nudis et inopia fortioribus labor praestet. Omnes considera gentes, in quibus

vehit. Ille ipse omnium conditor ac rector scripsit quidem fata, sed sequitur. Semper paret, semel iussit. „Quare tamen Deus tam iniquus in distributione fati fuit, ut bonis viris paupertatem, vulnera, et acerba funera adscriberet?“ Non potest artifex mutare materiem: haec passa est. Quaedam separari a quibusdam non possunt; cohaerent, individua sunt. Languida ingenia, et in somnum itura, aut in vigiliam somno simillimam, inertibus nectuntur elementis: ut efficiatur vir cum cura dicendus, fortiore fato opus est. Non erit illi planum iter: sursum oportet ac deorsum eat, fluctuetur, ac navigium in turbido regat. Contra fortunam illi tenendus est cursus. Multa accident dura, aspera, sed quae molliat et complanet ipse. Ignis aurum probat, miseria fortes viros. Vide, quam alte ascendere debeat virtus: scies illi non per secura vadendum esse.

Ardua prima via est, et qua vix mane recentes
Enituntur equi: medio est altissima coelo:
Unde mare et terras ipsi mihi saepe videre
Fit timor, et pavida trepidat formidine pectus.
Ultima prona via est, et eget moderamine certo.
Tunc etiam, quae me subiectis excipit undis,
Ne ferar in praeceps, Tethys solet ipsa vereri.

Haec quum audisset ille generosus adolescens: „Placet,“ inquit, „via. Escendo. Est tanti per ista ire casuro.“ Non desinit acrem animum metu territare:

Utque viam teneas, nulloque errore traharis,
Per tamen adversi gradieris cornua Tauri,
Aemoniosque arcus, violentique ora Leonis.

Post haec ait: *Iunge datos currus!* His quibus deterreri me putas, incitor: libet illic stare, ubi ipse sol trepidat. Humilis et inertis est, tuta sectari: per alta virtus it.

VI. „Quare tamen bonis viris patitur aliquid mali Deus fieri?“ Ille vero non patitur. Omnia mala ab illis removit, scelera et flagitia, et cogitationes improbas, et avida consilia, et libidinem caecam, et alieno immi-

ntem avaritiam: ipsos tuetur ac vindicat. Numquid
c quoque a Deo aliquis exigit, ut bonorum virorum
am sarcinas servet? Remittunt ipsi hanc Deo curam:
terna contemnunt. Democritus divitias proiecit, onus
as bonae mentis existimans: quid ergo miraris, si id
eus bono accidere patitur, quod vir bonus aliquando
lt sibi accidere? „Filios amittunt viri boni." Quidni,
um aliquando et ipsi occidant? „In exsilium mittuntur."
uidni, quum aliquando ipsi patriam non repetituri relin-
ant? „Occiduntur." Quidni, quum aliquando ipsi sibi
inus afferant? Quare quaedam dura patiuntur? Ut
os pati doceant; nati sunt in exemplar. Puta itaque
eum dicere: „Quid habetis, quod de me queri possi-
vos, quibus recta placuerunt? Aliis bona falsa cir-
mdedi, et animos inanes velut longo fallacique som-
lusi. Auro illos, argento et ebore ornavi: intus bo-
nihil est. Isti, quos pro felicibus aspicitis, si non
a occurrunt, sed qua latent, videritis, miseri sunt,
rdidi, turpes, ad similitudinem parietum suorum ex-
nsecus culti. Non est ista solida et sincera felicitas:
usta est, et quidem tenuis. Itaque dum illis licet stare,
ad arbitrium suum ostendi, nitent et imponunt: quum
quid incidit, quod disturbet ac detegat, tunc apparet
antum altae ac verae foeditatis alienus splendor ab-
nderit. Vobis dedi bona certa, mansura: quanto ma-
versaveritis, et undique inspexeritis, meliora maio-
que. Permisi vobis, metuenda contemnere, cupiditates
tidire. Non fulgetis extrinsecus: bona vestra intror-
obversa sunt. Sic mundus exteriora contemsit,
ectaculo sui laetus. Intus omne posui bonum: non
ere felicitate, felicitas vestra est." „At multa incidunt
stia, horrenda, dura toleratu." „Quia non poteram vos
is subducere, animos vestros adversus omnia armavi.
rte fortiter: hoc est, quo Deum antecedatis; ille ex-
patientiam malorum est, vos supra patientiam. Con-
nnite paupertatem: nemo tam pauper vivit, quam na-
est. Contemnite dolorem: aut solvetur, aut solvet.
ntemnite fortunam; nullum illi telum quo feriret ani-

mum, dedi. Contemnite mortem: quae vos aut finit, aut transfert. Ante omnia cavi, ne quis vos teneret invitos. Patet exitus. Si pugnare non vultis, licet fugere. Ideoque ex omnibus rebus, quas esse vobis necessarias volui, nihil feci facilius, quam mori. Prono animam loco posui: trahitur. Attendite modo, et videbitis, quam brevis ad libertatem, et quam expedita ducat via. Non tam longas in exitu vobis, quam intrantibus, moras posui: alioqui magnum in vos regnum fortuna tenuisset, si homo tam tarde moreretur, quam nascitur. Omne tempus, omnis vos locus doceat, quam facile sit renuntiare naturae, et munus suum illi impingere. Inter ipsa altaria et solemnes sacrificantium ritus, dum optatur vita, mortem condiscite. Corpora opima taurorum exiguo concidunt vulnere, et magnarum virium animalia humanae manus ictus impellit. Tenui ferro commissura cervicis abrumpitur: et quum articulus ille, qui caput collumque connectit, incisus est, tanta illa moles corruit. Non in alto latet spiritus, nec utique ferro eruendus est: non sunt vulnere impresso penitus scrutanda praecordia: in proximo mors est. Non certum ad hos ictus destinavi locum: quacunque pervium est. Ipsum illud quod vocatur mori, quo anima discedit a corpore, brevius est, quam ut sentiri tanta velocitas possit. Sive fauces nodus elisit; sive spiramentum aqua praeclusit; sive in caput lapsos subiacentis soli duritia comminuit; sive haustus ignis cursum animae remeantis interscidit: quidquid est, properat. Ecquid erubescitis? quod tam cito fit, timetis diu?"

L. ANNAEI SENECAE
AD SERENUM
DE TRANQUILLITATE ANIMI
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Praemittitur epistola Sereni ad Senecam, qua prior de perturbato animi sui statu quaestiones movet, et salutare sibi expetit Senecae consilium. Cap. II: Respondendo Seneca suadet, ut sibi ipsi constet Serenus, simulque de tranquillitate animi rite acquirenda fusius exponit. Cap. III et IV: Si vitae fastidium nos ceperit, negotiis civilibus distrahamur necesse est, indoli nostrae caute applicatis. Cap. V et VI: Negotiorum ipsorum item atque hominum quibuscum acturi sumus delectus prudenter habendus est. Cap. VII et VIII: Tranquillitatem nostram promoturi fideles eligamus amicos, et modico patrimonio contenti simus. Cap. IX et X: Res nostrae in universum coarctandae, duriora vero fata temporis effectui committenda sunt. Cap. XI: Vera sapientis indoles in ipsa cernitur constantia. Cap. XII et XIII: Inutilia atque extranea negotia fugienda sunt. Cap. XIV: Obstinata pertinacia non minus, quam levitas evitetur. Cap. XV: Odio generis humani abiecto communia hominum vitia deridere iuvabit; nonnunquam vero per otium animo indulgeamus necesse est.

I. Inquirenti mihi in me quaedam vitia apparebant, Seneca, in aperto posita, quae manu prenderem: quaedam obscuriora, et in recessu, quaedam non

continua, sed ex intervallis redeuntia, quae vel molestissima dixerim, ut hostes vagos, et ex occasionibus assilientes, per quos neutrum licet, nec tanquam in bello paratum esse, nec tanquam in pace securum. Illum tamen habitum in me maxime deprehendo (quare enim non verum ut medico fatear?) nec bona fide liberatum iis, quae timebam et oderam, nec rursus obnoxium. In statu ut non pessimo, ita maxime querulo et moroso positus sum: nec aegroto, nec valeo. Non est quod dicas, omnium virtutum tenera esse principia, tempore ipsis duramentum et robur accedere. Non ignoro, etiam quae in speciem laborant, dignitatem dico, et eloquentiae famam, et quidquid ad alienum suffragium venit, mora convalescere: et quae veras vires parant, et quae ad placendum fuco quodam subornantur, exspectant annos, donec paulatim colorem diuturnitas ducat: sed ego vereor, ne consuetudo, quae rebus affert constantiam, hoc vitium in me altius figat. Tam bonorum, quam malorum, longa conversatio amorem induit. Haec animi inter utrumque dubii, nec ad recta fortiter, nec ad prava vergentis, infirmitas qualis sit, non tam semel tibi possum, quam per partes ostendere. Dicam quae accidant mihi: tu morbo nomen invenies. Tenet me summus amor parcimoniae, fateor. Placet non in ambitionem cubile compositum, non ex arcula prolata vestis, non mille ponderibus aut tormentis splendere cogentibus pressa: sed domestica, et vilis; nec servata, nec sumenda sollicite. Placet cibus, quem nec parent familiae, nec spectent: non ante multos imperatus dies, nec multorum manibus ministratus, sed parabilis facilisque, nihil habens accersiti pretiosive, ubilibet non defuturus, nec patrimonio gravis, nec corpori, nec rediturus, qua intraverat. Placet minister incultus et rudis vernula: argentum grave rustici patris, sine ullo opere et nomine artificis; et mensa non varietate macula-

rum conspicua, nec per multas elegantium dominorum successiones civitati nota: sed in usum posita, quae nullius convivae oculos nec voluptate moretur, nec accendat invidia. Quum bene ista placuerunt, praestringit animum apparatus alicuius paedagogii, diligentius quam in tralatu vestita, et auro culta mancipia, et agmen servorum nitentium. Iam domus, etiam qua calcatur, pretiosa, et divitiis per omnes angulos dissipatis, tecta ipsa fulgentia, et assectator comesque patrimoniorum pereuntium populus. Quid perlucentes ad imum aquas, et circumfluentes ipsa convivia, quid epulas loquar, scena sua dignas? Circumfudit me ex longo frugalitatis situ venientem multo splendore luxuria, et undique circumsonuit. Paulum titubat acies: facilius adversus illam animum, quam oculos attollo. Recedo itaque non peior, sed tristior: nec inter illa frivola mea tam altus incedo, tacitusque morsus subit, et dubitatio, numquid illa meliora sint. Nihil horum me mutat, nihil tamen non concutit. Placet vim praeceptorum sequi, et in mediam ire Rempublicam: placet honores fascesque, non purpura aut virgis adductum capessere, sed ut amicis propinquisque, et omnibus civibus, omnibus deinde mortalibus paratior utiliorque sim. Propius compositus sequor Zenonem, Cleanthem, Chrysippum: quorum tamen nemo ad Rempublicam accessit, nemo non misit. Ubi aliquid animum, insolitum arietari, percussit, ubi aliquid occurrit, aut indignum (ut in omni vita humana multa sunt) aut parum ex facili fluens, aut multum temporis res non magno aestimandae poposcerunt, ad otium convertor; et quemadmodum pecoribus, fatigatis quoque, velocior domum gradus est, placet intra parietes suos vitam coërcere. Nemo ullum auferat diem, nihil dignum tanto impendio redditurus. Sibi ipse animus haereat, se colat, nihil alieni agat, nihil quod ad iudicem spectet: ametur expers publicae privataeque

curae tranquillitas. Sed ubi lectio fortior erexit animum, et aculeos subdiderunt exempla nobilia: prosilire libet in forum, commodare alteri vocem, alteri operam, etsi nihil profuturam, tamen conaturam prodesse: alicuius coërcere in foro superbiam, male secundis rebus elati. In studiis puto mehercule melius esse res ipsas intueri, et harum causa loqui, ceterum verba rebus permittere, ut qua duxerint, hac inelaborata sequatur oratio. Quid opus est seculis duratura componere? Vis tu nunc id agere, ne te posteri taceant? Morti natus es: minus molestiarum habet funus tacitum. Itaque occupandi temporis causa, in usum tuum, non in praeconium, aliquid simplici stylo scribe; minore labore opus est studentibus in diem. Rursus ubi se animus cogitationis magnitudine levavit, ambitiosus in verba est, altiusque ut spirare, ita eloqui gestit, et ad dignitatem rerum exit oratio: oblitus tum legis pressiorisque iudicii, sublimis feror, et ore iam non meo. Ne singula diutius persequar, in omnibus rebus haec me sequitur bonae mentis infirmitas: cui ne paulatim defluam vereor, aut quod est solicitius, ne semper casuro similis pendeam, et plus fortasse sit, quam quod ipse provideo. Familiariter enim domestica aspicimus, et semper iudicio favor officit. Puto multos potuisse ad sapientiam pervenire, nisi putassent se pervenisse: nisi quaedam in se dissimulassent, quaedam apertis oculis transiluissent. Non est enim, quod nos magis aliena iudices adulatione perire, quam nostra. Quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges, plurimum tamen sibi ipse assentatus est? Rogo itaque, si quod habes remedium, quo hanc fluctuationem meam sistas, dignum putes me, qui tibi tranquillitatem debeam. Non esse periculosos motus animi, nec quidquam tumultuosi afferentes, scio: ut vera tibi similitudine id de quo queror exprimam, non tempestate vexor, sed nau-

sea. Detrahe ergo quidquid hoc est mali, et succurre in conspectu terrarum laboranti.

II. Quaero mehercule iamdudum, Serene, ipse tacitus, cui talem affectum animi similem putem; nec ullius propius admoverim exemplo, quam eorum, qui ex longa et gravi valetudine expliciti, motiunculis, levibusque interim offensis perstringuntur, et quum reliquias effugerint, suspicionibus tamen inquietantur, medicisque iam sani manum porrigunt, et omnem calorem corporis sui calumniantur. Horum, Serene, non parum sanum est corpus, sed sanitati parum assuevit: sicut est quidam tremor etiam tranquilli maris, aut lacus, quum ex tempestate requievit. Opus est itaque non illis durioribus, quae etiam transcurrimus, ut alicubi obstes tibi, alicubi irascaris, alicubi instes gravius; sed illud quod ultimum venit, ut fidem tibi habeas, et recta ire via te credas, nihil avocatus transversis multorum vestigiis, passim discurrentium, quorundam circa ipsam errantium viam. Quod desideras autem, magnum et summum est, Deoque vicinum: non concuti. Hanc stabilem animi sedem Graeci Εὐθυμίαν vocant, de qua Democriti volumen egregium est: ego Tranquillitatem voco. Nec enim imitari, et transferre verba ad illorum formam necesse est: res ipsa, de qua agitur, aliquo signanda nomine est, quod appellationis Graecae vim debet habere, non faciem. Ergo quaerimus: quomodo animus semper aequali secundoque cursu eat, propitiusque sibi sit, et sua laetus adspiciat; et hoc gaudium non interrumpat, sed placido statu maneat, nec attollens se unquam, nec deprimens. Id Tranquillitas erit. Quomodo ad hanc perveniri possit, in universum quaeramus: sumes tu ex publico remedio, quantum voles. Totum interim vitium in medium protrahendum est, ex quo cognoscet quisque partem suam: simul tu intelliges, quanto minus negotii habeas cum fastidio tui, quam hi, quos ad professionem speciosam alligatos, et sub ingenti titulo laborantes, in sua simulatione pudor magis, quam voluntas tenet. Omnes in eadem causa sunt: et hi qui levitate vexantur

ac taedio, assiduaque mutatione propositi, quibus sem per magis placet quod reliquerunt: et illi, qui marcent et oscitantur. Adiice illos, qui non aliter, quam quibus difficilis somnus est, versant se, et hoc atque illo modo componunt, donec quietem lassitudine inveniant: statum vitae suae formando subinde, in eo novissime manent in quo illos non mutandi odium, sed senectus ad novandum pigra deprehendit. Adiice et illos, qui non constantia in vita parum leves sunt, sed inertia. Vivunt non quomodo volunt, sed quomodo coeperunt. Innumerabiles deinceps proprietates sunt, sed unus effectus vitii, displicere sibi. Hoc oritur ab intemperie animi, et cupiditatibus timidis, aut parum prosperis; ubi aut non audent, quantum concupiscunt, aut non consequuntur, et in spem toti prominent, semper instabiles mobilesque. Quod necesse est accidere pendentibus ad vota sua. Omni vita pendent, et inhonesta se ac difficilia docent, coguntque: et ubi sine praemio labor est, torquet illos irritum dedecus, nec dolent prava, sed frustra voluisse. Tunc illos et poenitentia coepti tenet, et incipiendi timor, subrepitque illa iactatio animi, non invenientis exitum, quia nec cupiditatibus suis imperare, nec obsequi possunt; et cunctatio vitae parum se explicantis, et inter destituta vota torpentis animi situs. Quae omnia graviora sunt, ubi odio infelicitatis operosae ad otium perfugerunt, et ad secreta studia, quae pati non potest animus ad civilia erectus, agendique cupidus, et natura inquietus, parum scilicet in se solatiorum habens: ideoque detractis oblectationibus, quas ipsae occupationes discurrentibus praebent, domum, solitudinem, parietes non fert, invitus adspicit se sibi relictus. Hinc illud est taedium, et displicentia sui, et nusquam residentis animi volutatio, et otii sui tristis atque aegra patientia: utique ubi causas fateri pudet, et tormenta introrsus egit verecundia, in angusto inclusae cupiditates sine exitu se ipsae strangulant. Inde moeror marcorque et mille fluctus mentis incertae, quam inchoata habent suspensam, deplorata tristem: inde ille affectus otium

m detestantium, querentiumque nihil ipsos habere quod
nt, et alienis incrementis inimicissima invidia. Alit
n livorem infelix inertia: et omnes destrui cupiunt,
a se non potuerunt provehere: et ex hac deinde aver-
ione alienorum processuum, et suorum desperatione,
rascens fortunae animus, et de seculo querens, et in
ulos se retrahens, et poenae incubans suae, dum
let sui, pigetque. Natura enim humanus animus agi-
est, et pronus ad motus. Grata omnis illi excitandi
abstrahendique materia est, gratior pessimis quibus-
ingeniis, quae occupationibus libenter deteruntur.
ulcera quaedam nocituras manus appetunt, et tactu
dent, et foedam corporum scabiem delectat, quidquid
sperat: non aliter dixerim his mentibus, in quas cu-
tates velut mala ulcera eruperunt, voluptati esse la-
em vexationemque. Sunt enim quaedam, quae cor-
quoque nostrum cum quodam dolore delectant: ut
are se, et mutare nondum fessum latus, et alio at-
alio positu ventilari. Qualis ille Homericus Achil-
est, modo pronus, modo supinus, in varios habitus
pse componens: quod proprium aegri est, nihil diu
, et mutationibus ut remediis uti. Inde peregrina-
es suscipiuntur vagae, et litora pererrantur, et modo
i se, modo terra experitur semper praesentibus in-
a levitas. Nunc Campaniam petamus! Iam delicata
idio sunt; inculta videantur: Bruttios et Lucanos
as persequamur! Aliquid tamen inter deserta amoe-
equiratur, in quo luxuriosi oculi longo locorum hor-
ium squalore releventur. Tarentum petatur, lauda-
ue portus, et hiberna coeli mitioris, et tecta vel anti-
e satis opulenta turbae! Iam flectamus cursum ad ur-
; nimis diu aplausu et fragore aures vacaverunt: iuvat
et humano sanguine frui! Aliud ex alio iter suscipi-
et spectacula spectaculis mutantur: ut ait Lucretius,

Hoc se quisque modo semper fugit.

quid prodest, si non effugit? Sequitur se ipse, et
et gravissimus comes. Itaque scire debemus, non
orum vitium esse quo laboramus, sed nostrum. In-

Silentium indictum est? tacita advocatione cives iuvet. Periculosum etiam ingressu forum est? in domibus, in spectaculis, in conviviis, bonum contubernalem, amicum fidelem, temperantem convivam agat. Officia si civis amiserit, hominis exerceat. Ideo magno animo nos non unius urbis moenibus clausimus, sed in totius orbis commercium emisimus, patriamque nobis mundum professi sumus, ut liceret latiorem virtuti campum dare. Praeclusum tibi tribunal est, et rostris prohiberis, aut comitiis? Respice post te, quantum latissimarum regionum pateat, quantum populorum: nunquam tibi ita magna pars obstruetur, ut non maior relinquatur. Sed vide, ne totum istud vitium tuum sit; non vis enim nisi consul, aut prytanes, aut ceryx, aut sufes administrare Rempublicam. Quid si militare nolis, nisi imperator, aut tribunus? Etiamsi alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios posuit: inde voce, adhortatione, exemplo, animo milita. Praecisis quoque manibus ille in proelio invenit, quod partibus conferat: qui stat tantum, et clamore iuvat. Tale quiddam facies, si a prima te Reipublicae parte fortuna submoverit; stes tamen, clamore iuves, si quis fauces oppresserit; stes tamen, et silentio iuves. Nunquam inutilis est opera civis boni; auditu enim, visu, vultu, nutu, obstinatione tacita, incessuque ipso prodest. Ut salutaria quaedam, citra gustum tactumque, odore proficiunt: ita virtus utilitatem etiam ex longinquo et latens fundit; sive spatiatur et se utitur suo iure, sive precarios habet accessus, cogiturque vela contrahere, sive otiosa mutaque est, et angusto circumscripta, sive adaperta: in quocunque habitu est, prodest. Quid? tu parum utile putas exemplum bene quiescentis? Longe itaque optimum est, miscere otium rebus, quotiens actuosa vita impedimentis fortuitis, aut civitatis conditione prohibetur. Nunquam enim usque eo interclusa sunt omnia, ut nulli actioni honestae locus sit. Numquid potes invenire urbem miseriorem, quam Atheniensium fuit, quum illam triginta tyranni divellerent? Mille trecentos cives, optimum quemque, oc-

ciderant; nec finem ideo faciebat, sed irritabat se ipsa saevitia. In qua civitate erat Ariopagos, religiosissimum iudicium, in qua senatus populusque senatui similis: coibat quotidie carnificum triste collegium, et infelix curia tyrannis angusta. Poteratne illa civitas conquiescere, in qua tot tyranni erant, quot satellites essent? Ne spes quidem ulla recipiendae libertatis animis poterat offerri; nec ulli remedio locus apparebat, contra tantam vim malorum. Unde enim miserae civitati tot Harmodios? Socrates tamen in medio erat, et lugentes patres consolabatur, et desperantes de Republica exhortabatur, et divitibus, opes suas metuentibus, exprobrabat seram periculosae avaritiae poenitentiam, et imitari volentibus magnum circumferebat exemplar, quum inter triginta dominos liber incederet. Hunc tamen Athenae ipsae in carcere occiderunt: et qui tuto insultaverat agmini tyrannorum, eius libertatem libertas non tulit: ut scias et in afflicta Republica esse occasionem sapienti viro ad se proferendum, et in florenti ac beata pecuniam, invidiam, mille alia vitia inermia regnare. Utcunque ergo se Respublica dabit, utcunque fortuna permittet, ita aut explicabimus nos, aut contrahemus: utique movebimus, nec alligati metu torpebimus. Immo ille vir fuerit, qui periculis undique imminentibus, armis circa et catenis frementibus, non alliserit virtutem, nec absconderit. Non enim debet; servare se voluit nec obruere. Ut opinor, Curius Dentatus aiebat: Malle esse se mortuum, quam vivere. Ultimum malorum est, ex vivorum numero exire, antequam moriaris. Sed faciendum erit, si in Reipublicae tempus minus tractabile incideris, ut plus otio ac literis vindices: nec aliter quam in periculosa navigatione, subinde portum petas: nec exspectes donec res te dimittant, sed ab illis te ipse disiungas.

IV. Inspicere autem debemus primum nosmetipsos, deinde quae aggredimur negotia, deinde eos quorum causa, aut cum quibus agendum est. Ante omnia, necesse est se ipsum aestimare: quia fere plus nobis videmur posse, quam possumus. Alius eloquentiae fiducia

prolabitur: alius patrimonio suo plus imperavit, quai ferre possit: alius infirmum corpus laborioso oppress officio. Quorundam parum idonea est verecundia rebu civilibus, quae firmam frontem desiderant: quorunda contumacia non facit ad aulam. Quidam non habe iram in potestate: et illos ad temeraria verba quaelib indignatio effert: quidam urbanitatem nesciunt continer nec periculosis abstinent salibus. Omnibus his utili negotio quies est. Ferox impatiensque natura irritame ta nociturae libertatis evitet.

V. Aestimanda sunt deinde ipsa, quae aggredimu et vires nostrae cum rebus, quas tentaturi sumus, cor parandae. Debet enim semper plus esse virium in act re, quam in onere; necesse est opprimant onera, qu ferente maiora sunt. Quaedam praeterea non tam ma na sunt negotia, quam foecunda, multumque negotioru ferunt. Et haec refugienda sunt, ex quibus nova occ patio multiplexque nascetur. Nec accedendum eo, un liber regressus non sit: his admovenda manus est, qu rum finem aut facere, aut certe sperare possis. Reli quenda, quae latius actu procedunt, nec ubi proposu ris, desinunt.

VI. Hominum utique delectus habendus est: an di ni sint, quibus partem vitae nostrae impendamus, an a illos temporis nostri iactura perveniat. Quidam eni ultro officia nostra nobis imputant. Athenodorus ait, ad coenam quidem se iturum ad eum, qui sibi nil p hoc debiturus sit. Puto intelligis, multo minus ad e iturum, qui cum amicorum officiis parem mensam f ciunt, qui fercula pro congiariis numerant: quasi in ali num honorem intemperantes sint. Deme illis testes sp ctatoresque, non delectabit popina secreta. Considera dum est, utrum natura tua agendis rebus, an otioso st dio contemplationique aptior sit: et eo inclinandum, q te vis ingenii defert. Isocrates Ephorum iniecta manu foro subduxit, utiliorem componendis monumentis his riarum ratus. Male enim respondent coacta inge Reluctante natura irritus labor est. * *

VII. Nihil tamen aeque oblectaverit animum, quam amicitia fidelis et dulcis. Quantum bonum est, ubi sunt praeparata pectora, in quae tuto secretum omne descendat, quorum conscientiam minus quam tuam timeas, quorum sermo solicitudinem leniat, sententia consilium expediat, hilaritas tristitiam dissipet, conspectus ipse delectet? Quos scilicet vacuos, quantum fieri poterit, a cupiditatibus, eligemus. Serpunt enim vitia, et in proximum quemque transiliunt, et contactu nocent. Itaque, ut in pestilentia curandum est, ne corruptis iam corporibus et morbo flagrantibus assideamus, quia pericula trahemus, afflatuque ipso laborabimus: ita in amicorum legendis ingeniis dabimus operam, ut quam minime inquinatos assumamus. Initium morbi est, aegris sana miscere. Nec hoc praeceperim tibi, ut neminem nisi sapientem sequaris, aut attrahas: ubi enim istum invenies, quem tot seculis quaerimus? Pro optimo est minime malus. Vix tibi esset facultas delectus felicioris, si inter Platonas et Xenophontas, et illum Socratici foetus proventum bonos quaereres; aut si tibi potestas Catonianae fieret aetatis, quae plerosque dignos tulit, qui Catonis seculo nascerentur, sicut multos peiores, quam unquam alias, maximorumque molitores scelerum. Utraque enim turba opus erat, ut Cato posset intelligi. Habere debuit et bonos, quibus se approbaret: et malos, in quibus vim suam experiretur. Nunc vero in tanta bonorum egestate, minus fastidiosa fiat electio. Praecipue tamen vitentur tristes, et omnia deplorantes, quibus nulla non causa in querelas placet. Constet illi licet fides et benevolentia, tranquillitati tamen inimicus est comes perturbatus, et omnia gemens.

VIII. Transeamus ad patrimonia, maximam humanarum aerumnarum materiam. Nam si omnia alia quibus angimur, compares, mortes, aegrotationes, metus, desideria, dolorum laborumque patientiam, cum iis quae nobis mala pecunia nostra exhibet; haec pars multum praegravabit. Itaque cogitandum est, quanto levior do-

lor sit, non habere, quam perdere: et intelligemus, paupertati eo minorem tormentorum, quo minorem damnorum esse materiam. Erras enim, si putas animosius detrimenta divites ferre. Maximis minimisque corporibus par est dolor vulneris. Bion eleganter ait, non minus molestum esse calvis, quam comatis, pilos velli. Idem scias licet de pauperibus locupletibusque, par illis esse tormentum; utriusque enim pecunia sua obhaesit, nec sine sensu revelli potest. Tolerabilius autem est, ut dixi, faciliusque, non acquirere, quam amittere: ideoque laetiores videbis, quos nunquam fortuna respexit, quam quos deseruit. Vidit hoc Diogenes, vir ingentis animi, et effecit ne quid sibi eripi posset. Tu istud paupertatem, inopiam, egestatem voca, et quod voles ignominiosum securitati nomen impone: putabo hunc non esse felicem, si quem mihi alium inveneris, cui nihil pereat. Aut ego fallor, aut regnum est, inter avaros, circumscriptores, latrones, plagiarios, unum esse, cui noceri non possit. Si quis de felicitate Diogenis dubitat, potest idem dubitare et de deorum immortalium statu, an parum beate degant, quod illis non praedia, nec horti sint, nec alieno colono rura pretiosa, nec grande in foro foenus. Non te pudet, quisquis divitiis adstupes? Respice agedum mundum: nudos videbis deos, omnia dantes, nihil habentes. Hunc tu pauperem putas, an diis immortalibus similem, qui se fortuitis omnibus exuit? Feliciorem tu Demetrium Pompeianum vocas, quem non puduit locupletiorem esse Pompeio? Numerus illi quotidie servorum, velut imperatori exercitus, referebatur, cui iam dudum divitiae esse debuerant, duo vicarii, et cella laxior. At Diogeni servus unicus fugit, nec eum reducere, quum monstraretur, tanti putavit. „Turpe est," inquit, „Manen sine Diogene posse vivere, Diogenem sine Mane non posse." Videtur mihi dixisse: Age tuum negotium, fortuna: nihil apud Diogenem iam tuum est! Fugit mihi servus? immo liber abiit. Familia vestiarium petit, victumque tot ventres avidissimorum animalium tuendi sunt: emen-

da vestis, et custodiendae rapacissimae manus, et flentium detestantiumque ministeriis utendum. Quanto ille felicior, qui nihil ulli debet, nisi, cui facillime negat, sibi? Sed quoniam non est tantum roboris nobis, angustanda certe sunt patrimonia, ut minus ad iniurias fortunae simus expositi. Habiliora sunt corpora pusilla, quae in arma sua contrahi possunt, quam quae superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus obiecit. Optimus pecuniae modus est, qui nec in paupertatem cadit, nec procul a paupertate discedit.

IX. Placebit autem haec nobis mensura, si prius parcimonia placuerit: sine qua nec ullae opes sufficiunt, nec ullae non satis patent: praesertim quum in vicino remedium sit, et possit ipsa paupertas in divitias se, advocata frugalitate, convertere. Assuescamus a nobis removere pompam, et usus rerum, non ornamenta metiri. Cibus famem domet, potio sitim, libido qua necesse est fluat. Discamus membris nostris inniti: cultum victumque non ad nova exempla componere, sed ut maiorum suadent mores. Discamus continentiam augere, luxuriam coërcere, gulam temperare, iracundiam lenire, paupertatem aequis oculis adspicere, frugalitatem colere, (etiamsi nos pudebit desideriis naturalibus parvo parata remedia adhibere) spes effrenatas et animum in futura eminentem velut sub vinculis habere, id agere, ut divitias a nobis potius quam a fortuna petamus. Non potest, inquam, tanta varietas et iniquitas casuum ita depelli, ut non multum procellarum irruat magna armamenta pandentibus: cogendae in arctum res sunt, ut tela in vanum cadant. Ideoque exsilia interim calamitatesque in remedium cessere, et levioribus incommodis graviora sanata sunt, ubi parum audit praecepta animus, nec curari mollius potest. Quid ni consulitur, si et paupertas et ignominia, et rerum eversio adhibetur? Malo malum opponitur. Assuescamus ergo coenare posse sine populo, et servis paucioribus serviri, et vestes parare in quod inventae sunt, habitare contractius. Non in cursu tantum circique certamine, sed in his spatiis vitae

interius flectendum est. Studiorum quoque, quae liberalissima impensa est, tamdiu rationem habebo, quamdiu modum. Quo mihi innumerabiles libros et bibliothecas, quarum dominus vix totâ vitâ suâ indices perlegit? Onerat discentem turba, non instruit: multoque satius est paucis te auctoribus tradere, quam errare per multos. Quadringenta millia librorum Alexandriae arserunt, pulcherrimum regiae opulentiae monumentum. Alius laudaverit, sicut Livius, qui elegantiae regum curaeque egregium id opus ait fuisse. Non fuit elegantia illud, aut cura, sed studiosa luxuria: immo ne studiosa quidem, quoniam non in studium; sed in spectaculum comparaverunt: sicut plerisque, ignaris etiam servilium literarum, libri non studiorum instrumenta, sed coenationum ornamenta sunt. Paretur itaque librorum quantum satis sit, nihil in apparatum. „Honestius," inquis, „in hos impensas, quam in Corinthia pictasque tabulas effuderim." Vitiosum est ubique, quod nimium est. Quid habes cur ignoscas homini armarium cedro atque ebore captanti, corpora conquirenti aut ignotorum auctorum, aut improbatorum, et inter tot millia librorum oscitanti, cui voluminum suorum frontes maxime placent, titulique? Apud desidiosissimos ergo videbis, quidquid orationum historiarumque est, et tecto tenus exstructa loculamenta: iam enim inter balnearia et thermas, bibliotheca quoque, ut necessarium domus ornamentum expolitur. Ignoscerem plane, si e studiorum nimia cupidine oriretur: nunc ista exquisita, et cum imaginibus suis descripta sacrorum opera ingeniorum, in speciem et cultum parietum comparantur.

X. At in aliquod genus vitae difficile incidisti, et tibi ignoranti vel publica fortuna, vel privata laqueum impegit, quem nec solvere possis, nec abrumpere. Cogita compeditos primo aegre ferre onera, et impedimenta crurum: deinde ubi non indignari illa, sed pati proposuerunt, necessitas fortiter ferre docet, consuetudo facile. Invenies in quolibet genere vitae oblectamenta, et remissiones, et voluptates, si nolueris malam putare vi-

tam potius, quam invidiosam facere. Nullo melius nomine de nobis natura meruit, quam quod quum sciret, quibus aerumnis nasceremur, calamitatum mollimentum consuetudinem invenit, cito in familiaritatem gravissima adducens. Nemo duraret, si rerum adversarum eandem vim assiduitas haberet, quam primus ictus. Omnes cum fortuna copulati sumus: aliorum aurea catena est, et laxa: aliorum arcta et sordida. Sed quid refert? Eadem custodia universos circumdedit, alligatique sunt etiam qui alligaverunt; nisi tu forte leviorem in sinistra catenam putas. Alium honores, alium opes vinciunt; quosdam nobilitas, quosdam humilitas premit: quibusdam aliena supra caput imperia sunt, quibusdam sua; quosdam exsilia uno loco tenent, quosdam sacerdotia. Omnis vita servitium est. Assuescendum itaque conditioni suae, et quam minimum de illa querendum: et quidquid habet circa se commodi, apprehendendum est. Nihil tam acerbum est, in quo non aequus animus solatium inveniat. Exiguae saepe areae in multos usus describentis arte patuere, et quamvis angustum pedem dispositio fecit habitabilem. Adhibe rationem difficultatibus: possunt et dura molliri, et angusta laxari, et gravia scite ferentes minus premere. Non sunt praeterea cupiditates in longinquum mittendae, sed in vicinum illis egredi permittamus, quoniam includi ex toto non patiuntur. Relictis his, quae aut non possunt fieri, aut difficulter possunt, prope posita, speique nostrae alludentia sequamur: sed sciamus, omnia aeque levia esse, extrinsecus diversas facies habentia, introrsus pariter vana. Nec invideamus altius stantibus: quae excelsa videbantur, praerupta sunt. Illi rursus, quos sors iniqua in ancipiti posuit, tutiores erunt superbiam detrahendo rebus per se superbis, et fortunam suam quam maxime poterunt, in planum deferendo. Multi quidem sunt, quibus necessario haerendum sit in fastigio suo, ex quo non possunt, nisi cadendo descendere: sed hoc ipsum testentur, maximum onus suum esse, quod aliis graves esse cogantur, nec sublevatos se, sed suffixos:

iustitia, mansuetudine, humana lege, et benigna manu praeparent multa ad secundos casus praesidia, quorum spe securius pendeant. Nihil tamen aeque hos ab hi animi fluctibus vindicaverit, quam semper aliquem incre mentis terminum figere: nec fortunae arbitrium desinen dare, sed se ipsos, multo quidem citra extrema, hortes tur consistere. Sic et aliquae cupiditates animum acuen sed finitae: non in immensum incertumque producen

XI. Ad imperfectos et mediocres, et male sanos hic meus sermo pertinet, non ad sapientem. Huic non timide, nec pedetentim ambulandum est. Tanta enim fiducia sui est, ut obviam fortunae ire non dubitet, nec unquam loco illi cessurus sit: nec habet ubi illam timeat: quia non mancipia tantum, possessionesque, et dignitatem, sed corpus quoque suum, et oculos, et manum, et quidquid est cariorem vitam facturum, seque ipsum inter precaria numerat, vivitque ut commodatus sibi, et reposcentibus sine tristitia redditurus. Nec ideo est vilis sibi, quia scit se suum non esse: sed omnia tam diligenter faciet, tam circumspecte, quam religiosus homo sanctusque solet tueri fidei commissa. Quandocunque autem reddere iubebitur, non queretur cum fortuna, sed dicet: „Gratias ago pro eo quod possedi, habuique. Magna quidem res tuas mercede colui, sed quia imperas, cedo gratus libensque. Si quid habere me tui volueris, etiam nunc servabo: si aliud placet, ego vero factum signatumque argentum, domum, familiamque meam reddo, restituo." Appellaverit natura, quae prior nobis credidit; et huic dicemus: „Recipe animum meliorem quam dedisti: non tergiversor, nec refugio; paratum habes a volente, quod non sentienti dedisti: aufer!" Reverti unde veneris: quid grave est? Male vivet, quisquis nesciet bene mori. Huic itaque primum rei pretium detrahendum est, et spiritus inter vilia numerandus. Gladiatores (ait Cicero) invisos habemus, si omni modo vitam impetrare cupiunt: favemus, si contemtum eius prae se ferunt. Idem evenire nobis scias saepe enim causa moriendi est, timide mori. Fortuna

XII. Circumcidenda est concursatio, qualis est magnae parti hominum, domos, et theatra, et fora perrantium. Alienis se negotiis offerunt, semper aliquid agentibus similes. Horum si aliquem exeuntem de domo interrogaveris: Quo tu? quid cogitas? respondebit tibi: „Non mehercule scio: sed aliquos videbo, aliquid agam.“ Sine proposito vagantur, quaerentes negotia: nec quae destinaverunt, agunt, sed in quae incurrerunt. Inconsultus illis vanusque cursus est, qualis formicis, per arbusta repentibus; quae in summum cacumen, deinde in imum inanes aguntur. His plerique similem vitam agunt, quorum non immerito quis inquietam inertiam dixerit. Quorundam, quasi ad incendium currentium, misereris: usque eo impellunt obvios, et se aliosque praecipitant: quum interim cucurrerint, aut salutaturi aliquem non resalutaturum, aut funus ignoti hominis prosecuturi, aut iudicium saepe litigantis, aut sponsalia saepe nubentis, et lecticam assectati, quibusdam locis et ipsi tulerint. Deinde domum cum supervacua redeuntes lassitudine, iurant nescisse se ipsos, quare exierint, ubi fuerint; postero die erraturi per eadem illa vestigia. Omnis itaque labor aliquo referatur, aliquo respiciat. Non industria inquietos et insanos falsae rerum imagines agitant; nam ne illi quidem sine aliqua spe moventur: proritat illos alicuius rei species, cuius vanitatem capta mens non coarguit. Eodem modo unumquemque ex his, qui ad augendam turbam exeunt, inanes et leves causae per urbem circumducunt, nihilque habentem in quo laboret, lux orta expellit: et quum multorum frustra liminibus illisus nomenclatores persalutavit; a multis exclusus, neminem ex omnibus difficilius domi, quam se, convenit. Ex hoc malo dependet illud teterrimum vitium, auscultatio, et publicorum secretorumque inquisitio, et multarum rerum scientia, quae nec tuto narrantur, nec tuto audiuntur. Hoc secutum puto Democritum ita coepisse: „Qui tranquille volet vivere, nec privatim agat multa, nec publice!“ ad supervacua scilicet referentem. Nam si necessaria sunt, et priva-

tim, et publice, non tantum multa, sed innumerabil agenda sunt: ubi vero nullum officium solemne nos (tat, inhibendae actiones sunt.

XIII. Nam qui multa agit, saepe fortunae potest tem sui facit: quam tutissimum est rarò experiri, cet rum semper de illa cogitare, et sibi nihil de fide ei promittere. Navigabo, nisi si quid inciderit: et praet fiam, nisi si quid obstiterit: et negotiatio mihi respo debit, nisi si quid intervenerit. Hoc est, quare sapier nihil contra opinionem dicamus accidere. Non illum c sibus hominum excepimus, sed erroribus: nec illi omn ut voluit cedunt, sed ut cogitavit; inprimis autem cog tavit, aliud posse propositis suis resistere. Necesse e autem levius ad animum pervenire destitutae cupiditati dolorem, cui successum non utique promiseris.

XIV. Faciles etiam nos facere debemus, ne nimi destinatis rebus indulgeamus. Transeamus in ea, i quae nos casus deduxerit, nec mutationes aut consili aut status pertimescamus: dummodo nos levitas, inimi cissimum quieti vitium, non excipiat. Nam et pertina cia necesse est anxia et misera sit, cui fortuna saep aliquid extorquet: et levitas multo gravior, nusquam s continens. Utrumque infestum est tranquillitati, et ni hil mutare posse, et nihil pati. Utique animus ab omni bus externis in se revocandus est. Sibi confidat, se gau deat, sua suspiciat: recedat, quantum potest, ab alienis et se sibi applicet, damna non sentiat, etiam advers benigne interpretetur. Nuntiato naufragio, Zeno noster quum omnia sua audiret submersa: „iubet," inquit, „m fortuna expeditius philosophari." Minabatur Theodor philosopho tyrannus mortem, et quidem insepultam „Habes," inquit, „cur tibi placeas: hemina sanguini in tua potestate est; nam quod ad sepulturam pertinet o te ineptum, si putas interesse, supra terram, an in fra putrescam." Canus Iulius, vir inprimis magnus, cu ius admirationi ne hoc quidem obstat, quod nostro sae culo natus est, cum Caio diu altercatus, postquam ab eunti Phalaris ille dixit: „Ne forte inepta spe tibi blan

illa quae ludos sibi facit, „Quo," inquit, „te reservem, malum et trepidum animal? Eo magis convulneraberis et confodieris, quia nescis praebere iugulum. At tu et vives diutius, et morieris expeditius, qui ferrum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed animose recipis. Qui mortem timebit, nihil unquam pro homine vivo faciet; at qui scit, hoc sibi quum conciperetur, statim condictum, vivet ad formulam; et simul illud quoque eodem animi robore praestabit, ne quid ex his quae eveniunt, subitum sit: quidquid enim fieri potest quasi futurum prospiciendo, malorum omnium impetus molliet. Qui ad praeparatos exspectantesque nihil afferunt novi, securis, et beata tantum spectantibus, graves eveniunt. Morbus enim, captivitas, ruina, ignis, nihil horum repentinum est. Sciebam in quam tumultuosum me contubernium natura clusisset. Toties in vicinia mea conclamatum est, toties praeter limen immaturas exsequias fax cereusque praecessit: saepe altius ruentis aedificii fragor sonuit: multos ex his quos forum, curia, sermo, mecum contraxerat, nox abstulit, et vinctas ad sodalitium manus copulatas intercidit. Mirer aliquando ad me pericula accessisse, quae circa me semper erraverunt? Magna pars hominum est, quae navigatura, de tempestate non cogitat. Nunquam me in bona re mali pudebit auctoris. Publius tragicis comicisque vehementior ingeniis, quoties mimicas ineptias, et verba ad summam caveam spectantia reliquit, inter multa alia cothurno, non tantum sipario, fortiora, et hoc ait:

Cuivis potest accidere, quod cuiquam potest.

Hoc si quis in medullas demiserit, et omnia aliena mala, quorum ingens quotidie copia est, sic adspexerit, tanquam illis liberum et ad se iter sit; multo ante se armabit, quam petatur. Sero animus ad periculorum patientiam post pericula instruitur. „Non putavi hoc futurum: nunquam hoc eventurum credidissem." Quare autem non? Quae sunt divitiae, quas non egestas, et fames, et mendicitas a tergo sequatur? Quae dignitas,

cuius non praetextam et augurale et lora patricia, et sordes comitentur, et exportatio, et notae, et mille maculae, et extrema contemtio? Quod regnum est, cui non parata sit ruina, et proculcatio, et dominus, et carnifex? Nec magnis ista intervallis divisa, sed horae momentum interest inter solium et aliena genua. Scito ergo, omnem conditionem versabilem esse; et quidquid in ullum incurrit, posse in te quoque incurrere. Locuples es? Numquid ditior Pompeio? Cui quum Caius vetus cognatus, hospes novus, aperuisset Caesaris domum, ut suam clauderet, defuit panis et aqua: quum tot flumina possideret in suo orientia et suo cadentia, mendicavit stillicidia: fame ac siti periit in palatio cognati, dum illi heres publicum funus esurienti locat. Honoribus summis functus es? Numquid aut tam magnis, aut tam insperatis, aut tam universis, quam Seianus? Quo die illum senatus deduxerat, populus in frusta divisit: in quem quidquid congeri poterat, dii hominesque contulerant, ex eo nihil superfuit, quod carnifex traheret. Rex es? Non ad Croesum te mittam, qui rogum suum et escendit iussus, et extingui vidit, factus non regno tantum, sed etiam morti suae superstes: non ad Iugurtham, quem populus Romanus intra annum quam timuerat, spectavit. Ptolemaeum Africae regem, Armeniae Mithridatem, inter Caianas custodias vidimus. Alter in exsilium missus est: alter ut meliori fide mitteretur optabat. In tanta rerum sursum ac deorsum euntium versatione, si non quidquid fieri potest, pro futuro habes, das in te vires rebus adversis, quas infregit, quisquis prior vidit. Proximum ab his erit, ne aut in supervacuis, aut ex supervacuo laboremus: id est, ne aut quae non possumus consequi, concupiscamus, aut adepti, cupiditatum vanitatem nostrarum sero, post multum pudorem, intelligamus: id est, ne aut labor irritus sine effectu sit, aut effectus labore indignus. Fere enim ex his tristitia sequitur, si aut non successit, aut successus pudet.

fixit, ex aliena opinione pendere, ut in simulationem etiam simplicissima res, dolor, veniat. Sequitur pars, quae solet non immerito contristare, et in solicitudinem adducere: ubi bonorum exitus mali sunt. Ut Socrates cogitur in carcere mori, Rutilius in exsilio vivere, Pompeius et Cicero clientibus suis praebere cervicem, Cato ille, virtutum viva imago, incumbens gladio, simul de se ac de Republica palam facere. Necesse est torqueri, tam iniqua praemia fortunam persolvere. Et quid sibi quisque nunc speret, quum videat pessima optimos pati? Quid ergo est? Vide quomodo quisque illorum tulerit: et si fortes fuerunt, ipsorum illos animos desidera; si muliebriter et ignave periere, nihil periit. Aut digni sunt, quorum virtus tibi placeat: aut indigni, quorum desideretur ignavia. Quid enim est turpius, quam si maximi viri timidos fortiter moriendo faciunt? Laudemus toties dignum laudibus, et dicamus: Tanto fortior, tanto felicior! Humanos effugisti casus, livorem, morbum: existi ex custodia: non tu dignus mala fortuna diis visus es, sed indignus in quem iam aliquid fortuna posset! Subducentibus vero se, et in ipsa morte ad vitam respectantibus, manus iniiciendae sunt. Neminem flebo laetum, neminem flentem: ille lacrimas meas ipse abstersit; hic suis lacrimis effecit, ne ullis dignus sit. Ego Herculem fleam, quod vivus uritur, aut Regulum, quod tot clavis configitur, aut Catonem, quod vulnera sua fortiter tulit? Omnes isti levi temporis impensa invenerunt, quomodo aeterni fierent: ad immortalitatem moriendo venerunt. Est et illa solicitudinum non mediocris materia, si te anxie componas, nec ulli simpliciter ostendas, qualis multorum vita est ficta, et ostentationi parata. Torquet enim assidua observatio sui, et deprehendi aliter, ac solet, metuit; nec unquam cura solvimur, ubi toties nos aestimari putamus, quoties adspici. Nam et multa incidunt, quae invitos denudent, et ut bene cedat tanta sui diligentia, non tamen iucunda vita, aut secura est semper sub persona viventium. At illa quantum habet voluptatis, sincera et per se or-

nata simplicitas, nihil obtendens moribus suis? Subit tamen et haec vita contemtus periculum, si omnia omnibus patent: sunt enim qui fastidiant, quidquid propius adierunt. Sed nec virtuti periculum est, ne admota oculis revilescat; et satius est simplicitate contemni, quam perpetua simulatione torqueri. Modum tamen rei adhibeamus. Multum interest, simpliciter vivas, an negligenter. Multum et in se recedendum est: conversatio enim dissimilium bene composita disturbat, et renovat affectus, et quidquid imbecillum in animo nec percuratum est, exulcerat. Miscenda tamen ista, et alternanda sunt solitudo et frequentia. Illa nobis faciet hominum desiderium, haec nostri; et erit altera alterius remedium. Odium turbae sanabit solitudo, taedium solitudinis turba. Nec in eadem intentione aequaliter retinenda mens est, sed ad iocos revocanda. Cum pueris Socrates ludere non erubescebat: et Cato vino laxabat animum, curis publicis fatigatum: et Scipio triumphale illud et militare corpus movit ad numeros; non molliter se infringens, ut nunc mos est etiam incessu ipso ultra muliebrem mollitiem fluentibus; sed ut illi antiqui viri solebant, inter lusum ac festa tempora, virilem in modum tripudiare, non facturi detrimentum, etiam si ab hostibus suis spectarentur. Danda est remissio animis: meliores acrioresque requieti surgent. Ut fertilibus agris non est imperandum (cito enim exhauriet illos nunquam intermissa foecunditas): ita animorum impetus assiduus labor frangit. Vires recipient paulum resoluti et remissi. Nascitur ex assiduitate laborum, animorum hebetatio quaedam, et languor; nec ad hoc tanta hominum cupiditas tenderet, nisi naturalem quandam voluptatem haberet lusus iocusque: quorum frequens usus, omne animis pondus, omnemque vim eripiet. Nam et somnus refectioni necessarius est: hunc tamen si per diem noctemque continues, mors erit. Multum interest, remittas aliquid, an solvas. Legum conditores festos instituerunt dies, ut ad hilaritatem homines publice cogerentur: tanquam necessarium laboribus interponentes tem

diaris, duci te iussi!" „Gratias," inquit, „ago, optime princeps!" Quid senserit, dubito: multa enim occurrunt mihi. Contumeliosus esse voluit, et ostendere quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat? An exprobravit illi quotidianam dementiam? Agebant enim gratias, et quorum liberi occisi, et quorum bona ablata erant. An tanquam libertatem libenter accepit? Quidquid est, magno animo respondit. Dicet aliquis: Potuit post haec iubere illum Caius vivere. Non timuit hoc Canus: nota erat Caii in talibus imperiis fides. Credisne, illum decem medios usque ad supplicium dies sine ulla sollicitudine exegisse? Verisimile non est, quae vir ille dixerit, quae fecerit, quam in tranquillo fuerit. Ludebat latrunculis, quum centurio, agmen periturorum trahens, illum quoque excitari iubet. Vocatus, numeravit calculos, et sodali suo: „Vide," inquit, „ne post mortem meam mentiaris et vicisse!" Tum annuens centurioni, „Testis," inquit, „eris, uno me antecedere." Lusisse tu Canum illâ tabulâ putas? Illusit. Tristes erant amici, talem amissuri virum. „Quid moesti," inquit, „estis? Vos quaeritis, an immortales animi sint: ego iam sciam." Nec desiit in ipso veritatem fine scrutari, et ex morte sua quaestionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus: nec iam procul erat tumulus, in quo Caesari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum. „Quid," inquit, „Cane, nunc cogitas? aut quae tibi mens est?" „Observare," inquit Canus, „proposui illo velocissimo momento, an sensurus sit animus, exire se." Promisitque, si quid explorasset, circumiturum amicos, et indicaturum quis esset animarum status. Ecce in media tempestate tranquillitas! ecce animus aeternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat: qui in ultimo illo gradu positus, exeuntem animam percontatur, nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit. Nemo diutius philosophatus. Sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus. Dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caianae cladis magna portio!

XV. Sed nihil prodest privatae tristitiae causas abiecisse. Occupat enim nonnunquam odium generis humani, et occurrit tot scelerum felicium turba, quum cogitaveris, quam sit rara simplicitas, quam ignota innocentia, et vix unquam, nisi quum expedit, fides, et libidinis lucra damnaque pariter invisa, et ambitio usque eo iam se suis non continens terminis, ut per turpitudinem splendeat. Agitur animus in noctem, et velut eversis virtutibus, quas nec sperare licet, nec habere prodest, tenebrae oboriuntur. In hoc itaque flectendi sumus, ut omnia vulgi vitia non invisa nobis, sed ridicula videantur, et Democritum potius imitemur, quam Heraclitum. Hic enim quoties in publicum processerat, flebat; ille ridebat. Huic omnia quae agimus, miseriae, illi ineptiae videbantur. Elevanda ergo omnia, et facili animo ferenda. Humanius est deridere vitam, quam deplorare. Adiice, quod de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud, quam qui luget. Ille et spei bonae aliquid relinquit: hic tamen stulte deflet, quae corrigi posse desperat: et universa contemplatus, maioris animi est, qui risum non tenet, quam qui lacrimas, quando levissimum affectum animi movet, et nihil magnum, nihil severum, nec serium quidem, ex tanto apparatu putat. Singula, propter quae laeti ac tristes sumus, sibi quisque proponat, et sciat verum esse, quod Bion dixit: Omnia hominum negotia similia mimicis esse, nec vitam illorum magis sanctam aut severam esse, quam conceptus inchoatos. Sed satius est, publicos mores et humana vitia placide accipere, nec in risum, nec in lacrimas excidere. Nam alienis malis torqueri, aeterna miseria est: alienis delectari malis, voluptas inhumana; sicut illa inutilis humanitas, flere, quia aliquis filium efferat, et frontem suam fingere. In tuis quoque malis id agere te oportet, ut dolori tantum des quantum poscit ratio, non quantum consuetudo. Plerique enim lacrimas fundunt, ut ostendant: et toties siccos oculos habent, quoties spectator defuit: turpe iudicantes, non flere, quum omnes faciant. Adeo penitus hoc se malum

L. ANNAEI SENECAE
E CONSTANTIA
SAPIENTIS
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

: Laudes Stoicorum propter virilem, quam tuentur viam, itio asperam, deinde vero, inter ipsas fatorum turbatio- planam. Cap. II et III: Nec iniuriam, nec contumeliam it sapiens, sinceram animi tranquillitatem caute sibi ser- Cap. IV, V et VI: Iniuriae dum virtutem non dimi- possunt, ad sapientem utique non penetrant: id quod larum docet Stilponis, philosophi, exemplum. Cap. VII: emodi sapiens, qui ab iniuria revera non laeditur, raro em, sed interdum tamen occurrit. Cap. VIII: Nemo sa- i neque nocere, neque prodesse potest. Cap. IX: Quae- ue accidunt, sapiens tanquam e casu fortuito fluentia uillo animo suscipit. Cap. X et XI: Contumelia minus mur, quam iniuria; itaque sapiens contumelias aut non tat, aut deridet. Cap. XII et XIII: Contumeliam facien- apiens aut pueriles iudicat rectique ignaros, aut insa- es homines, aegrotorum instar ferendos. Cap. XIV: lsi mulier, vel servus sapienti iniuriam intulerit, ipse non m eam statuet. Cap. XV: Cousuetum animorum modu- sapiens utique excedit Stoicorum praeceptis indulgens. XVI: Haec praecepta Stoicorum de ἀπάθεια naturae non repugnant, quia ex mente Stoicorum non sunt inim-

riae, quae vulgo inferuntur. Cap. XVII: Hominum ad iram subito vocatorum levitas reprehenditur. Cap. XVIIJ: Caligulae Caesaris contumeliositas notatur. Cap. XIX: Contra iniurias et calumnias remedia quaedam.

I. Tantum inter Stoicos, Serene, et ceteros sapientiam professos interesse, quantum inter feminas et mares, non immerito dixerim: quum utraque turba ad vitae societatem tantundem conferat, sed altera pars ad obsequendum, altera imperio nata sit. Ceteri sapientes molliter et blande, ut fere domestici et familiares medici, aegris corporibus, non qua optimum et celerrimum est medentur, sed qua licet: Stoici virilem ingressi viam, non ut amoena ineuntibus videatur curae habent, sed ut quamprimum nos eripiant, et in illum editum verticem educant, qui adeo extra omnem teli iactum serrexit, ut supra fortunam emineat. At ardua per quae vocamur, et confragosa sunt. Quid enim plano aditur excelsum? Sed ne tam abrupta quidem sunt, quam quidam putant: prima tantum pars saxa rupesque habet, et invii speciem; sicut pleraque ex longinquo speculantibus abscisa et connexa videri solent, quum aciem longinquitas fallat. Deinde propius adeuntibus eadem illa, quae in unum congesserat error oculorum, paulatim adaperiuntur: tum illis, quae praecipitia ex intervallo apparebant, redit lene fastigium. Nuper quum incidisset mentio M. Catonis, indigne ferebas (sicut es iniquitatis impatiens), quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra Vatinios posuisset: et tibi indignum videbatur, quod illi dissuasuro legem, toga in foro esset erepta, quodque a Rostris usque ad arcum Fabianum, per seditiosas manus tractus, voces improbas, et sputa, et omnes alias insanae multitudinis contumelias pertulisset. Tunc ego respondi, habere te, quod Reipublicae nomine movereris, quam hinc P. Clodius, hinc Vatinius, ac pessimus quis-

peramentum. Et magni, didici, viri quidam sibi menstruas certis diebus ferias dabant: quidam nullum non diem inter et otium et curas dividebant. Qualem Pollionem Asinium, oratorem magnum, meminimus: quem nulla res ultra decimam retinuit. Ne epistolas quidem post eam horam legebat, ne quid novae curae nasceretur: sed totius diei lassitudinem duabus illis horis ponebat. Quidam medio die interiunxerunt, et in postmeridianas horas aliquid levioris operae distulerunt. Maiores quoque nostri novam relationem, post horam decimam, in senatu fieri vetabant. Miles vigilias dividit, et nox immunis est ab expeditione redeuntium. Indulgendum est animo, dandumque subinde otium, quod alimenti ac virium loco sit, et in ambulationibus apertis vagandum, ut coelo libero et multo spiritu augeat attollatque se animus. Aliquando vectatio iterque, et mutata regio vigorem dabunt, convictusque, et liberalior potio: nonnunquam et usque ad ebrietatem veniendum, non ut mergat nos, sed ut deprimat. Eluit enim curas, et ab imo animum movet: et ut morbis quibusdam, ita tristitiae medetur; Liberque non ob licentiam linguae dictus est inventor vini, sed quia liberat servitio curarum animum, et asserit, vegetatque, et audaciorem in omnes conatus facit. Sed ut libertatis, ita vini salubris moderatio est. Et Solonem, Arcesilaumque indulsisse vino credunt. Catoni ebrietas obiecta est: facilius efficiet, quisquis obiecerit, hoc crimen honestum, quam turpem Catonem. Sed nec saepe faciendum est, ne animus malam consuetudinem ducat: et aliquando tamen in exsultationem libertatemque extrahendus, tristisque sobrietas removenda paulisper. Nam, sive Graeco poëtae credimus, aliquando et insanire iucundum est: sive Platoni, frustra poëticas fores compos sui pepulit: sive Aristoteli, nullum magnum ingenium sine mixtura dementiae fuit. Non potest grande aliquid et supra ceteros loqui, nisi mota mens. Quum vulgaria et solita contemsit, instinctuque sacro surrexit excelsior, tunc demum aliquid cecinit grandius ore mortali. Non potest

sublime quidquam et in arduo positum contingere, quamdiu apud se est. Desciscat oportet a solito, et efferatur, et mordeat frenos, et rectorem rapiat suum, eoque ferat quo per se timuisset escendere. Habes, Serene carissime, quae possint tranquillitatem tueri, quae restituere, quae surrepentibus vitiis resistant. Illud tamen scito, nihil horum satis esse validum, rem imbecillam servantibus, nisi intenta et assidua cura circumeat animum labentem.

mus solidus est, et id roboris collegit, ut tam tutus sit ab iniuria, quam illa quae retuli.

IV. „Quid igitur? non erit aliquis, qui sapienti facere tentet iniuriam?“ Tentabit, sed non perventuram ad eum. Maiore enim intervallo a contactu inferiorum abductus est, quam ut ulla vis noxia usque ad illum vires suas perferat. Etiam quum potentes, et imperio editi, et consensu servientium validi, nocere ei intendent, tam citra sapientem omnes eorum impetus deficient, quam quae nervo tormentisve in altum exprimuntur, quum extra visum exsilierunt, citra coelum tamen flectuntur. Quid? tu putas, quum stolidus ille rex multitudine telorum diem obscurasset, ullam sagittam in Solem incidisse? aut demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? Ut coelestia humanas manus effugiunt, et ab his qui templa diruunt, aut simulacra conflant, nihil divinitati nocetur: ita quidquid fit in sapientem proterve, petulanter, superbe, frustra tentatur. „At satius erat, neminem esse qui facere vellet.“ Rem difficilem optas humano generi: innocentiam. Et non fieri, eorum interest qui facturi sunt, non eius, qui pati, ne si fiat quidem, non potest. Immo nescio, an magis vires sapientia ostendat tranquillitatis inter lacessentia: sicut maximum argumentum est imperatoris armis virisque pollentis, tuta securitas et in hostium terra. Dividamus, si tibi videtur, Serene, iniuriam a contumelia. Prior illa natura gravior est: haec levior, et tantum delicatis gravis: qua non laeduntur, sed offenduntur. Tanta est tamen animorum dissolutio et vanitas, ut quidam nihil acerbius putent. Sic invenies servum, qui flagellis quam colaphis caedi malit, et qui mortem ac verbera tolerabiliora credat, quam contumeliosa verba. Ad tantas ineptias perventum est, ut non dolore tantum, sed doloris opinione vexemur: more puerorum, quibus metum incutit umbra, et personarum deformitas, et depravata facies; lacrimas vero evocant nomina parum grata auribus, et digitorum motus, et alia, quae impetu quodam erroris improvidi refugiunt.

V. Iniuria propositum hoc habet, aliquem malo afficere: malo autem sapientia non relinquit locum. Unum enim malum illi est turpitudo: quae intrare eo, ubi iam virtus honestumque est, non potest: iniuria ergo ad sapientem non pervenit. Nam si iniuria alicuius mali patientia est, sapiens autem nullius mali est patiens, nulla ad sapientem iniuria pertinet. Omnis iniuria deminutio eius est, in quem incurrit; nec potest quisquam iniuriam accipere sine aliquo detrimento vel dignitatis, vel corporis, vel rerum extra nos positarum: sapiens autem nihil perdere potest: omnia in se reposuit, nihil fortunae credit, bona sua in solido habet, contentus virtute, quae fortuitis non indiget. Ideoque nec augeri, nec minui potest. Nam in summum perducta incrementi non habent locum. Nihil eripit fortuna, nisi quod dedit: virtutem autem non dat: ideo nec detrahit. Libera est, inviolabilis, immota, inconcussa; sic contra casus indurat, ut nec inclinari quidem, nedum vinci possit. Adversus apparatus terribilium rectos oculos tenet, nihil ex vultu mutat, sive illi dura, sive secunda ostentantur. Itaque nihil perdet, quod perire sensurus sit. Unius enim in possessione virtutis est, ex qua depelli nunquam potest: ceteris precario utitur. Quis autem iactura movetur alieni? Quodsi iniuria nihil laedere potest ex his quae propria sapientis sunt, quia virtute sua salva sunt: iniuria sapienti non potest fieri. Megaram Demetrius ceperat, cui cognomen Poliorcetes fuit. Ab hoc Stilpon philosophus interrogatus, numquid perdidisset: „Nihil," inquit: „omnia namque mea mecum sunt." Atqui et patrimonium eius in praedam cesserat, et filias rapuerat hostis, et patria in alienam ditionem venerat, et ipsum rex circumfusus victoris exercitus armis ex superiore loco rogitabat. Ille victoriam illi excussit, et se, urbe capta, non invictum tantum, sed indemnem esse testatus est. Habebat enim secum vera bona, in quae non est manus iniectio; at ea quae dissipata et direpta ferebantur, non iudicabat sua, sed adventitia, et nutum fortunae sequentia: ideo non ut propria

que venundabat, et caeca cupiditate corrupti, non intelligebant, se, dum vendunt, et venire.

II. Pro ipso quidem Catone securum te esse iussi. Nullum enim sapientem nec iniuriam accipere, nec contumeliam posse. Catonem autem certius exemplar sapientis viri nobis deos immortales dedisse, quam Ulyssem et Herculem prioribus seculis. Hos enim Stoici nostri sapientes pronuntiaverunt, invictos laboribus, contemtores voluptatis, et victores omnium terrorum. Cato cum feris manus non contulit, quas consectari venatoris agrestisque est; nec monstra igne ac ferro persecutus est, nec in ea tempora incidit, quibus credi posset coelum unius humeris inniti, excussa iam antiqua credulitate, et saeculo ad summam perducto solertiam. Cum ambitu congressus, multiformi malo, et cum potentiae immensa cupiditate, quam totus orbis in tres divisus satiare non poterat, adversus vitia civitatis degenerantis, et pessum sua mole sidentis, stetit solus, et cadentem Rempublicam, quantum modo una retrahi manu poterat, retinuit, donec vel abreptus, vel abstractus, comitem se diu sustentatae ruinae dedit: simulque exstincta sunt, quae nefas erat dividi. Neque enim Cato post libertatem vixit, nec libertas post Catonem. Hinc tu putas iniuriam fieri potuisse a populo, quod aut praeturam illi detraxit, aut togam? quod sacrum illud caput purgamentis oris aspersit? Tutus est sapiens, nec ulla affici aut iniuria, aut contumelia potest.

III. Videor mihi intueri animum tuum incensum, et effervescentem. Paras acclamare: „Haec sunt quae auctoritatem praeceptis vestris detrahant! Magna promittitis, et quae ne optari quidem, nedum credi possint: deinde ingentia locuti, quum pauperem negastis esse sapientem, non negatis solere illi et servum, et vestem, et tectum, et cibum deesse; quum sapientem negastis insanire, non negatis et alienari, et parum sana verba emittere, et quidquid vis morbi cogit, audere; quum sapientem negastis servum esse, iidem non itis infitias, et venum iturum, et imperata facturum, et domino suo ser-

vilia praestiturum ministeria. Ita, sublato alte supercilio, in eadem quae ceteri, descenditis, mutatis rerum nominibus. Tale itaque aliquid et in hoc esse suspicor, quod prima specie pulchrum atque magnificum est; nec iniuriam nec contumeliam accepturum esse sapientem. Multum autem interest, utrum sapientem extra indignationem, an extra iniuriam ponas. Nam si dicis illum aequo animo laturum, nullum habet privilegium. Contigit illi res vulgaris, et quae discitur ipsa iniuriarum assiduitate: patientia. Si negas accepturum iniuriam, id est, neminem illi tentaturum facere; omnibus relictis negotiis, Stoicus fio.“ Ego vero sapientem non imaginario honore verborum exornare constitui, sed eo loco ponere, quo nulla permittatur iniuria. „Quid ergo? Nemo erit qui lacessat, qui tentet?“ Nihil in rerum natura tam sacrum est, quod sacrilegum non inveniat: sed non ideo divina minus in sublimi sunt, si exsistunt, qui magnitudinem, multum ultra se positam, non icturi appetant. Invulnerabile est, non, quod non feritur, sed quod non laeditur. Ex hac tibi nota sapientem exhibeo. Numquid dubium est, quin certius robur sit, quod non vincitur, quam quod non lacessitur, quum dubiae sint vires inexpertae, ac merito certissima firmitas habeatur, quae omnes incursus respuit? Sic tu sapientem melioris scito esse naturae, si nullius illi iniuria nocet, quam si nulla sit. Et illum fortem virum dicam, quem bella non subigunt, nec admota vis hostilis exterret: non cui pingue otium est inter desides populos. Huiusmodi igitur sapientem nulli esse iniuriae obnoxium. Itaque non refert, quam multa in illum coniiciantur tela, quum sit nulli penetrabilis. Quomodo quorundam lapidum inexpugnabilis ferro duritia est, nec secari adamas, aut caedi, vel deteri potest, sed incurrentia ultro retundit; quemadmodum quaedam non possunt igne consumi, sed flamma circumfusa, rigorem suum habitumque conservant; quemadmodum proiecti in altum scopuli mare frangunt, nec ipsi ulla saevitiae vestigia, tot verberati seculis ostentant: ita sapientis ani-

dilexerat. Omnium enim extrinsecus affluentium lubrica et incerta possessio est. Cogita nunc, an huic fur, aut calumniator, aut vicinus impotens, aut dives aliquis regnum orbae senectutis exercens, facere iniuriam possit, cui bellum et hostis ille, egregiam artem quassandarum urbium professus, eripere nihil potuit. Inter micantes ubique gladios, et militarem in rapina tumultum, inter flammas et sanguinem stragemque impulsae civitatis, inter fragorem templorum super deos suos cadentium, uni homini pax fuit.

VI. Non est itaque quod audax iudices promissum: cuius tibi, si parum fidei habeo, sponsorem dabo. Vix enim credis tantum firmitatis in hominem, aut tantam animi magnitudinem cadere, sed si prodit in medium, qui dicat: „Non est, quod dubites, an tollere se homo natus supra humana possit, an dolores, damna, ulcerationes, vulnera, magnos motus rerum circa se frementium securus adspiciat, et dura placide ferat, et secunda moderate; nec illis cedens, nec his fretus, unus idemque inter diversa sit, nec quidquam suum nisi se putet esse, ea quoque parte qua melior est. En adsum hoc vobis probaturus, sub isto tot civitatum eversore, munimenta incussu arietis labefieri, et turrium altitudinem cuniculis ac latentibus fossis repente residere, et aequaturum editissimas arces aggerem crescere: at nulla machinamenta posse reperiri, quae bene fundatum animum agitent. Erepsi modo e ruinis domus, et incendiis undique relucentibus, flammas per sanguinem fugi. Filias meas qui casus habeat, an peior publico, nescio. Solus, et senior, et hostilia circa me omnia videns, tamen integrum incolumemque esse censum meum profiteor; teneo, habeo quidquid mei habui. Non est quod me victum victoremque te credas; vicit fortuna tua fortunam meam. Caduca illa, et dominum mutantia, ubi sint nescio: quod ad res meas pertinet, mecum sunt, mecum erunt. Perdiderunt isti divites patrimonia; libidinosi amores suos, et magno pudoris impendio dilecta scorta; ambitiosi curiam, et forum, et loca exercendis in publi-

eo vitiis destinata; foeneratores perdiderunt tabellas suas, quibus avaritia falso laeta, divitias imaginatur ego quidem omnia integra illibataque habeo. Proinde istos interroga qui flent, qui lamentantur, strictis gladiis nuda pro pecunia corpora opponunt, qui hostem onerato sinu fugiunt." Ergo ita habe, Serene, perfectum illum virum, humanis divinisque virtutibus plenum nihil perdere. Bona eius solidis et inexsuperabilibus munimentis praecincta sunt. Non Babylonios illi muros contuleris, quos Alexander intravit; non Carthaginis aut Numantiae moenia, una manu capta; non Capitolium, arcemve: habent ista hostile vestigium. Illa quae sapientem tuentur, a flamma et ab incursu tuta sunt: nullum introitum praebent excelsa, inexpugnabilia, diis aequa.

VII. Non est quod dicas, ita ut soles, hunc sapientem nostrum nusquam inveniri. Non fingimus istud humani ingenii vanum decus, nec ingentem imaginem falsae rei concipimus; sed qualem confirmamus, exhibuimus et exhibebimus. Raro forsitan, magnisque aetatum intervallis invenitur; neque enim magna, et excedentia solitum ac vulgarem modum, crebro gignuntur: ceterum hic ipse M. Cato, a cuius mentione haec disputatio processit, vereor ne supra nostrum exemplar sit. Denique validius debet esse quod laedit, eo quod laeditur; non est autem fortior nequitia virtute: non potest ergo laedi sapiens. Iniuria in bonos nisi a malis non tentatur: bonis inter se pax est: mali tam bonis perniciosi quam inter se. Quodsi laedi nisi infirmior non potest, malus autem bono infirmior est, nec iniuria bonis, nisi a dispari, verenda est: iniuria in sapientem virum non cadit. Illud enim iam non es admonendus, neminem bonum esse nisi sapientem. „Si iniuste," inquis, „Socrates damnatus est, iniuriam accepit." Hoc loco intelligere nos oportet, posse evenire, ut faciat aliquis iniuriam mihi, et ego non accipiam; tanquam si quis rem, quam e villa mea surripuit, in domo mea ponat: ille furtum fecerit, ego nihil perdiderim. Potest aliquis nocens fieri,

quamvis non nocuerit. Si quis cum uxore sua tanquam aliena concumbat, adulter erit, quamvis illa adultera non sit. Aliquis mihi venenum dedit, sed vim suam remixtum cibo perdidit: venenum illud dando, scelere se obligavit, etiamsi non nocuit. Non minus latro est, cuius telum opposita veste elusum est. Omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpae satis est, perfecta sunt. Quaedam eius conditionis sunt, et hae vice copulantur, ut alterum sine altero esse possit, alterum sine altero non possit. Quod dico, conabor facere manifestum. Possum pedes movere, ut non curram: currere non possum, ut pedes non moveam. Possum, quamvis in aqua sim, non natare: si nato, non possum in aqua non esse. Ex hac sorte et hoc est, de quo agitur. Si iniuriam accepi, necesse est factam esse: si est facta, non est necesse, accepisse me. Multa enim incidere possunt, quae submoveant iniuriam. Ut intentam manum deiicere casus potest, et emissa tela declinare: ita iniurias qualescunque potest aliqua res depellere, et in medio intercipere, ut et factae sint, nec acceptae.

VIII. Praeterea nihil iniustum iustitia pati potest: quia non coëunt contraria; iniuria autem non potest fieri, nisi iniuste: ergo sapienti iniuria non potest fieri. Nec est quod mireris, si nemo potest illi iniuriam facere, nec prodesse quidem quisquam potest. Et sapienti nihil deest, quod accipere possit loco muneris: et malus nihil potest tribuere sapienti. Habere enim prius debet, quam dare: nihil autem habet, quod ad se transferri sapiens gavisurus sit. Non potest ergo quisquam aut nocere sapienti, aut prodesse: quemadmodum divina nec iuvari desiderant, nec laedi possunt; sapiens autem vicinus proximusque diis consistit, excepta mortalitate, similis Deo. Ad illa nitens pergensque excelsa, ordinata, intrepida, aequali et concordi cursu fluentia, secura, benigna, bono publico natus, et sibi et aliis salutaris, nihil humile concupiscet, nihil flebit, qui rationi innixus per humanos casus divino incedet animo. Non habet ubi accipiat iniuriam. Ab homine me tantum dicere

putas? nec a fortuna quidem: quae quoties cum virtute congressa est, nunquam par recessit. Si maximum illud, ultra quod nihil habent iratae leges, aut saevissimi domini minantur, in quo imperium suum fortuna consumit, aequo placidoque animo accipimus, et scimus mortem malum non esse, ob hoc ne iniuriam quidem: multo facilius alia tolerabimus, damna, dolores, ignominias, locorum commutationes, orbitates, discidia; quae sapientem, etiamsi universa circumveniant, non mergunt; nedum ad singulorum impulsus moereat. Et si fortunae iniurias moderate fert: quanto magis hominum potentium, quos scit fortunae manus esse?

IX. Omnia itaque sic patitur, ut hiemis rigorem, ut intemperantiam coeli, ut fervores morbosque, et cetera forte accidentia. Nec de quoquam tam bene iudicat, ut illum quidquam putet consilio fecisse: quod in uno sapiente est, aliorum omnium non consilia, sed fraudes, et insidiae, et motus animorum inconditi sunt, quos casibus adnumerat. Omne autem fortuitum citra nos saevit, et iniuriatur. Illud quoque cogitat, iniuriarum latissime patere materiam illis, per quae periculum nobis quaesitum est: ut accusatore submisso, aut criminatione falsa, aut irritatis in nos potentiorum motibus, quaeque alia inter togatos latrocinia sunt. Est et illa iniuria frequens, si lucrum alicui excussum est, aut praemium diu captatum; si magno labore affectata hereditas aversa est, et quaestuosae domus gratia erepta. Haec effugit sapiens, qui nescit nec in spe, nec in metu vivere. Adiice nunc, quod iniuriam nemo immota mente accipit, sed ad sensum eius perturbatur: caret autem perturbatione vir erectus: moderator sui altae quietis et placidae. Nam si illum tangit iniuria, et movet, et impedit. Caret autem ira sapiens, quam excitat iniuriae species; nec aliter careret ira, nisi et iniuria, quam scit sibi non posse fieri. Inde tam erectus laetusque est, inde continuo gaudio elatus, adeo ad offensiones rerum hominumque non contrahitur, ut ipsa illi iniuria usui sit, per quam experimentum sui capit, et virtutem ten-

tat. Faveamus, obsecro vos, huic proposito, aequisque et animis et auribus assimus, dum sapiens iniuriae excipitur; nec quidquam ideo petulantiae nostrae, aut rapacissimis cupiditatibus, aut caecae temeritati superbiaeque detrahitur. Salvis vitiis vestris, haec sapienti libertas quaeritur: non, ut vobis facere non liceat iniuriam, agimus; sed ut ille omnes iniurias in altum dimittat, patientiaque se ac magnitudine animi defendat. Sic in certaminibus sacris plerique vicere, caedentium manus obstinata patientia fatigando. Ex hoc puta genere sapientem eorum, qui exercitatione longa ac fideli robur perpetiendi lassandique omnem inimicam vim consecuti sunt.

X. Quoniam priorem partem percurrimus, ad alteram transeamus: qua iam quibusdam propriis, plerisque vero communibus contumeliam refutabimus. Est minor iniuria, qua queri magis quam exsequi possumus, quam leges quoque nulla dignam vindicta putaverunt. Hunc affectum movet humilitas animi, contrahentis se, ob factum dictumque inhonorificum. Ille me hodie non admisit, quum alios admitteret: sermonem meum aut superbe aversatus est, aut palam risit: et non in medio me lecto, sed imo collocavit: et alia huius notae. Quae quid vocem, nisi querelas nauseantis animi, in quas fere delicati et felices incidunt? Non vacat enim haec notare, cui peiora instant. Nimio otio ingenia naturâ infirma et muliebria, et inopia verae iniuriae lascivientia, his commoventur, quorum pars maior constat vitio interpretantis. Itaque nec prudentiae quidquam in se esse, nec fiduciae ostendit qui contumelia afficitur: non dubie enim contemtum se iudicat; et hic morsus non sine quadam humilitate animi evenit, supprimentis se ac descendentis. Sapiens autem a nullo contemnitur; magnitudinem suam novit, nullique tantum de se licere renuntiat sibi; et omnes has quas non miserias animorum, sed molestias dixerim, non vincit, sed ne sentit quidem. Alia sunt quae sapientem feriunt, etiamsi non pervertunt: ut dolor corporis, et debilitas, aut amicorum li-

berorumque amissio, et patriae bello flagrantis calamitas. Haec non nego sentire sapientem; nec enim lapidis illi duritiam ferrive asserimus: nulla virtus est, quae non sentias, perpeti.

XI. Quid ergo est? Quosdam ictus recipit: sed receptos evincit, sanat, et comprimit; haec vero minora ne sentit quidem, nec adversus ea solita illa virtute utitur dura tolerandi, sed aut non annotat, aut digna risu putat. Praeterea, quum magnam partem contumeliarum superbi insolentesque faciant, et male felicitatem ferentes: habet, quo istum affectum inflatum respuat, pulcherrimam virtutem omnium, animi sanitatem, magnitudinemque. Illa quidquid huiusmodi est, transcurrit, ut vanas somniorum species, visusque nocturnos, nihil habentes solidi atque veri. Simul illud cogitat, omnes inferiores esse, quam ut illis audacia sit, tanto excelsiora despicere. Contumelia a contemtu dicta est, quia nemo, nisi contemsit, tali iniuria notat; nemo autem maiorem melioremque contemnit, etiamsi facit aliquid quod contemnentes solent. Nam et pueri os parentum feriunt, et crines matris turbavit laceravitque infans, et sputo aspersit, aut nudavit in conspectu suorum tegenda, et verbis obscoenioribus non pepercit: et nihil horum contumeliam dicimus. Quare? Quia qui fecit, contemnere non potest. Eadem causa est, cur nos mancipiorum nostrorum urbanitas, in dominos contumeliosa, delectet: quorum audacia ita demum sibi in convivas ius facit, si coepit a domino. Ut quisque contemtissimus, et ludibrio est, ita solutissimae linguae est. Pueros quidem in hoc mercantur procaces, et eorum impudentiam acuunt, et sub magistro habent, qui probra meditate effundant: nec has contumelias vocamus, sed argutias.

XII. Quanta autem dementia est, iisdem modo delectari, modo offendi, et rem ab amico dictam, maledictum vocare, a servulo, ioculare convicium? Quem animum nos adversus pueros habemus, hunc sapiens adversus omnes, quibus etiam post iuventam canosque puerilitas est. An quidquam isti profecerunt, quibus animi

mala sunt, auctique in maius errores, qui a pueris magnitudine tantum formaque corporum differunt, ceterum non minus vagi incertique, voluptatum sine dilectu appetentes, trepidi, et non ingenio, sed formidine quieti? Non ideo quidquam inter illos puerosque interesse quis dixerit, quod illis talorum nucumque et aeris minuti avaritia est, his auri argentique et urbium: quod illi inter ipsos magistratus gerunt, et praetextam fascesque ac tribunal imitantur, hi eadem in campo foroque et in curia serio ludunt: illi in litoribus arenae congestu simulacra domuum excitant, hi ut magnum aliquid agentes, in lapidibus ac parietibus, et tectis moliendis occupati, ad tutelam corporum inventa, in periculum verterunt. Ergo par pueris, longiusque progressis, sed in alia maioraque error est. Non immerito itaque horum contumelias sapiens ut iocos accipit, et aliquando illos, tanquam pueros, malo poenaque admonet, et afficit: non quia accepit iniuriam, sed quia fecerunt, et ut desinant facere. Sic enim et pecora verbere domantur; nec irascimur illis, quum sessorem recusaverint, sed compescimus, ut dolor contumaciam vincat. Ergo et illud solutum scies, quod nobis opponitur. Quare, si non accepit iniuriam nec contumeliam sapiens, punit eos qui fecerunt? Non enim se ulciscitur, sed illos emendat.

XIII. Quid est autem, quare hanc animi firmitatem non credas in virum sapientem cadere, quum tibi in aliis idem notare, sed non ex eadem causa liceat? Quis enim phrenetico medicus irascitur? Quis febricitantis et a frigida prohibiti, maledicta in malam partem accipit? Hunc affectum adversus omnes habet sapiens, quem adversus aegros suos medicus: quorum nec obscoena, si remedio egent, contrectare, nec reliquias et effusa intueri dedignatur, nec per furorem saevientium excipere convicia. Scit sapiens, omnes hos qui togati purpuratique incedunt, valentes coloratosque male sanos esse: quos non aliter videt, quam aegros intemperantes. Itaque ne succenset quidem, si quid in morbo petulantius ausi sunt adversus medentem, et quo animo honores eo-

rum nihilo aestimat, eodem parum honorifice facta. Quemadmodum non placet sibi, si illum mendicus coluerit, nec contumeliam iudicabit, si illi homo plebis ultimae salutanti mutuam salutationem non reddiderit: sic nec se suspiciet quidem, si illum multi divites suspexerint; scit enim illos nihil a mendicis differre, immo miseriores esse. Illi enim exiguo, hi multo egent. Et rursum non tangetur, si illum rex Medorum, Attalusve Asiae, salutantem silentio ac vultu arroganti transierit. Scit, statum eius non magis habere quidquam invidendum, quam eius cui in magna familia cura obtigit, aegros insanosque compescere. Num moleste feram, si mihi non reddiderit nomen aliquis ex his, qui ad Castoris negotiantur, nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernae pessimorum servorum turba refertae sunt? Non, ut puto: quid enim is boni habet, sub quo nemo nisi malus est? Ergo ut huius humanitatem inhumanitatemque negligit, ita et regis. Habes sub te Parthos, Medos, et Bactrianos: sed quos metu contines, sed propter quos remittere arcum tibi non contigit, sed postremos, sed venales, sed novum aucupantes dominium. Nullius ergo movebitur contumelia; omnes enim inter se differunt: sapiens quidem pares illos, ob aequalem stultitiam, omnes putat. Nam si semel se dimiserit eo, ut aut iniuria moveatur, aut contumelia, non poterit unquam esse securus: securitas autem proprium bonum sapientis est. Nec committet, ut vindicando sibi contumeliam factam, honorem habeat ei, qui fecit. Necesse est enim, a quo quisque contemni moleste fert, suspici gaudeat.

XIV. Tanta quosdam dementia tenet, ut contumeliam sibi posse fieri putent a muliere. Quid refert, quantum habeat, quot lecticarios, quam oneratas aures, quam laxam sellam? Aeque imprudens animal est, et nisi scientia accessit ac multa eruditio, ferum, cupiditatum incontinens. Quidam se a cinerario impulsos moleste ferunt, et contumeliam vocant ostiarii difficultatem, nomenclatoris superbiam, cubicularii supercilium. O

quantus inter ista risus tollendus est, quanta voluptate implendus animus, ex alienorum errorum tumultu, contemplanti quietem suam! „Quid ergo? sapiens non accedet ad fores, quas durus ianitor obsidet?“ Ille vero, si res necessaria vocabit, experietur, et illum, quisquis erit, tanquam canem acrem, obiecto cibo leniet: nec indignabitur aliquid impendere, ut limen transeat, cogitans et in pontibus quibusdam pro transitu dari. Itaque illi quoque, quisquis erit, qui hoc salutationum publicum exercet, donabit: scit emere venalia. Ille pusilli animi est, qui sibi placet, quod ostiario libere respondit, quod virgam eius fregit: quod ad dominum accessit, et petiit corium. Fecit se adversarium qui contendit, et ut vincat, par fuit. „At sapiens colaphis percussus, quid faciet?“ Quod Cato, quum illi os percussum esset: non excanduit, non vindicavit iniuriam; nec remisit quidem, sed factam negavit. Maiore animo non agnovit quam ignovisset. Non diu in hoc haerebimus; quis enim nescit, nihil ex his quae creduntur bona aut mala, ita videri sapienti, ut omnibus? Non respicit quid homines turpe iudicent, aut miserum: non it qua populus: sed ut sidera contrarium mundo iter intendunt, ita hic adversus opinionem omnium vadit.

XV. Desinite itaque dicere: „Non accipiet ergo sapiens iniuriam si caedetur? si oculus illi eruetur? non accipiet contumeliam, si obscoenorum vocibus improbis per forum agetur? si in convivio regis, recumbere infra mensam, vescique cum servis ignominiosa officia sortitis iubebitur? si quid aliud ferre cogetur eorum, quae excogitari pudori ingenuo molesta possunt?“ In quantumcunque ista vel numero, vel magnitudine creverint, eiusdem naturae erunt. Si non tangent illum parva, ne maiora quidem: si non tangent pauca, ne plura quidem. Sed ex imbecillitate vestra coniecturam capitis ingentis animi: et quum cogitastis, quantum putetis vos pati posse, sapientis patientiae paulo ulteriorem terminum ponitis. At illum in aliis mundi finibus sua virtus collocavit, nihil vobiscum commune habentem. Quare etsi aspera, et

quantumcunque toleratu gravia sint, audituque et visu refugienda, non obruetur eorum coetu: et qualis singulis, talis universis obsistet. Qui dicit, illud tolerabile sapienti, illud intolerabile, et animi magnitudinem intra certos fines tenet, male agit. Vincit nos fortuna, nisi tota vincatur. Nec putes istam Stoicam esse duritiam. Epicurus, quem vos patronum inertiae vestrae assumitis, putatisque mollia ac desidiosa praecipere, et ad voluptates ducentia: „Raro," inquit, „sapienti intervenit fortuna." Quam paene emisit viri vocem! Vis tu fortius loqui, et illam ex toto submovere? Domus haec sapientis angusta, sine cultu, sine strepitu, sine apparatu, nullis observatur ianitoribus, turbam venali fastidio digerentibus: sed per hoc limen vacuum, et ab ostiariis liberum, fortuna non transit. Scit non esse illic sibi locum, ubi sui nihil est. Quodsi Epicurus quoque, qui corpori plurimum indulsit, adversus iniurias exsurgit: quid apud nos incredibile videri potest, aut supra humanae naturae mensuram? Ille ait iniurias tolerabiles esse sapienti, nos, iniurias non esse.

XVI. Nec est, quod dicas hoc naturae repugnare. Non negamus rem incommodam esse, verberari et impelli, et aliquo membro carere: sed omnia ista negamus iniurias esse. Non sensum illis doloris detrahimus, sed nomen iniuriae, quod non potest recipi virtute salva. er verius dicat, videbimus: ad contemtum quidem inriae uterque consentit. Quaeris quid inter duos interit? Quod inter gladiatores fortissimos, quorum alter premit vulnus, et stat in gradu, alter respiciens ad clamantem populum, significat nihil esse, et intercedi non patitur. Non est, quod putes magnum, quo dissidemus. Illud quo de agitur, quod unum ad nos pertinet, utraque exempla hortantur: contemnere iniurias, et quas iniuriarum umbras ac suspiciones dixerim, contumelias ad quas despiciendas non sapienti opus est viro, sed tantum conspiciente, qui sibi possit dicere: „Utrum merito mihi ista accidunt, an immerito? Si merito, non est contumelia, iudicium est. Si immerito: illi qui in-

iusta facit, erubescendum est. Et quid est illud, quod contumelia dicitur? In capitis mei levitatem iocatus est, et in oculorum valetudinem, et in crurum gracilitatem, et in staturam. Quae contumelia est, quod apparet, audire? Coram uno aliquid dictum ridemus, coram pluribus indignamur; et eorum aliis libertatem non relinquimus, quae ipsi in nos dicere assuevimus. Iocis temperatis delectamur, immodicis irascimur."

XVII. Chrysippus ait quendam indignatum, quod illum aliquis Vervecem marinum dixerat. In senatu flentem vidimus Fidum Cornelium, Nasonis generum, quum illum Corbulo Struthiocamelum depilatum dixisset. Adversus alia maledicta, mores et vitam convulnerantia, frontis illi firmitas constitit: adversus hoc tam absurdum lacrimae prociderunt. Tanta animorum imbecillitas est, ubi ratio discessit! Quid, quod offendimur, si quis sermonem nostrum imitatur, si quis incessum, si quis vitium aliquod corporis aut linguae exprimit? Quasi notiora illa fiant alio imitante, quam nobis facientibus! Senectutem quidam inviti audiunt, et canos, et alia, ad quae voto pervenitur. Paupertatis maledictum quosdam perussit: quam sibi obiecit, quisquis abscondit. Itaque materia petulantibus et per contumeliam urbanis detrahitur, si ultro illam et prior occupes. Nemo aliis risum praebuit, qui ex se cepit. Vatinium, hominem natum et ad risum, et ad odium, scurram fuisse venustum ac dicacem, memoriae proditum est. In pedes suos ipse plurima dicebat, et in fauces concisas: sic inimicorum, quos plures habebat quam morbos, et in primis Ciceronis urbanitatem effugit. Si ille hoc potuit duritia oris, qui assiduis conviciis depudere didicerat: cur is non possit, qui studiis liberalibus et sapientiae cultu ad aliquem profectum pervenerit? Adiice, quod genus ultionis est, eripere ei qui fecit, contumeliae voluptatem. Solent dicere: Miserum me, puto non intellexit! Adeo fructus contumeliae in sensu et indignatione patientis est. Deinde non deerit illi aliquando parem invenire, qui te quoque vindicet.

XVIII. C. Caesar inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnibus aliqua nota feriendis, ipse materia risus benignissima. Tanta illi palloris insaniam testantis foeditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti, et emendicatis capillis aspersi deformitas. Adiice obsessam setis cervicem, et exilitatem crurum, et enormitatem pedum. Immensum est, si velim singula referre, per quae in patres avosque suos contumeliosus fuit, per quae in universos ordines: ea referam, quae illum exitio dederunt. Asiaticum Valerium in primis amicis habebat, ferocem virum, et vix aequo animo alienas contumelias laturum. Huic in convivio, item in concione, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor eius, obiecit. Dii boni, hoc virum audire, Principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito Princeps et adulterium suum narret, et fastidium? Chaereae, tribuno militum, sermo non pro manu erat, languidus sono, et infracta voce suspectior. Huic Caius signum petenti modo Veneris, modo Priapi dabat: aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam. Haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus. Coëgit itaque illum uti ferro, ne saepius signum peteret. Ille primus inter coniuratos manum sustulit: ille cervicem mediam uno ictu decidit: plurimum deinde undique publicas ac privatas iniurias ulciscentium gladiorum ingestum est. Sed primus vir fuit, qui minime visus est. At idem Caius omnia contumelias putabat, et sicut ferendarum impatiens, faciendarum cupidissimus. Iratus fuit Herennio Macro, quod illum Caium salutaverat; nec impune cessit primipilario, quod Caligulam dixerat. Hoc enim in castris natus, et alumnus legionum vocari solebat, nullo nomine militibus familiarior unquam factus: sed iam Caligulam convicium et probrum iudicabat cothurnatus. Ergo hoc ipsum solatio erit, etiamsi nostra facilitas ultionem omiserit, futurum aliquem, qui poenas exigat a procace, et superbo, et iniurioso: quae vitia nunquam in uno homine, et

in una contumelia consumuntur. Respiciamus eorum exempla, quorum laudamus patientiam: ut Socratis, qui comoediarum publicatos in se et spectatos sales in partem bonam accepit, risitque non minus, quam quum ab uxore Xanthippe immunda aqua perfunderetur. Antistheni mater barbara et Thressa obiiciebatur: respondit, et deorum matrem Idaeam esse.

XIX. Non est in rixam colluctationemque veniendum. Procul auferendi pedes sunt: et quidquid horum ab imprudentioribus fiet (fieri autem nisi ab imprudentibus non potest) negligendum. Et honores et iniuriae vulgi, in promiscuo habendi sunt; nec his dolendum, nec illis gaudendum. Alioquin multa, timore contumeliarum aut taedio, necessaria omittemus; et publicis privatisque officiis, aliquando etiam salutaribus, non occurremus, dum muliebris nos cura angit, aliquid contra animum audiendi: aliquando etiam obirati potentibus, detegemus hunc affectum intemperanti libertate. Non est autem libertas, nihil pati. Fallimur. Libertas est, animum supponere iniuriis, et eum facere se, ex quo solo sibi gaudenda veniant: exteriora deducere a se, ne inquieta agenda sit vita omnium risus, omnium linguas timenti. Quis est enim, qui non possit contumeliam facere, si quisquam potest? Diverso autem remedio utetur sapiens, assectatorque sapientiae. Imperfectis enim, et adhuc ad publicum se iudicium dirigentibus hoc proponendum est, inter iniurias ipsos contumeliasque debere versari. Omnia leviora accidunt exspectantibus. Quo quisque honestior genere, fama, patrimonio est, hoc se fortius gerat: memor, in prima acie altos ordines stare, contumelias, et verba probrosa, et ignominias, et cetera dehonestamenta velut clamorem hostium ferat, et longinqua tela, et saxa sine vulnere circa galeas crepitantia. Iniurias vero, ut vulnera, alia armis, alia pectori infixa, non deiectus, ne motus quidem gradu, sustineat. Etiamsi premeris et infesta vi urgeris, ce-

dere tamen turpe est: assignatum a natura locum tuere. Quaeris quis hic sit locus? Viri. Sapienti aliud auxilium est huic contrarium. Vos enim rem geritis: illi parta victoria est. Ne repugnate vestro bono, et hanc spem, dum ad verum pervenitis, alite in animis: libentesque meliora excipite, et opinione ac voto iuvate. Esse aliquem invictum, esse aliquem in quem nihil fortuna possit, e Republica humani generis est.

L. ANNAEI SENECAE
DE OTIO
AUT
ECESSU SAPIENTIS
LIBRI PARS.

ARGUMENTUM.

. XXVIII: Ad mores perpoliendos firmumque virtutis amo-
m comparandum quam maxime iuvabunt otium atque seces-
s: contraria tamen Stoicorum videtur sententia. Cap. XXIX:
aestio eatenus distinguenda est, quatenus licet, tam con-
mplationi veritatis unice se tradere, quam a muneribus pu-
cis ad otium secedere. Cap. XXX: Stoicorum placita re ve-
neutiquam repugnant. Cap. XXXI: Quum duae Respubli-
e cogitari possint, altera minor, in qua quisque aut natus,
t civis est, altera maior, ipse mundus: contemplationi quo-
e deditus utile otium agere poterit. Cap. XXXII: Ex na-
ali hominum cupiditate, ignota noscendi, et cum natura-
m, tum earum quoque, quae haec excedunt rerum causas
agandi, sequitur, hominem tam ad contemplationem quam
agendum esse natum; praesertim quum et in contemplatio-
voluptate actus sit, et vix ulla civilis Rerumpublicarum
a magnas sapienti praebeat illecebras.

Ex Capite XXVIII. * Circi nobis magno con-
u vitia commendant. Licet nihil aliud quod sit sa-
re tentemus, proderit tamen per se ipsum secedere.
iores erimus singuli. Quid, quod secedere ad opti-

mos viros, et aliquod exemplum eligere, ad quod vitam dirigamus, licet? Quod nisi in otio non fit. Tunc potest obtinere quod semel placuit, ubi nemo intervenit, qui iudicium adhuc imbecillum, populo adiutore, detorqueat: tunc potest vita aequali et uno tenore procedere, quam propositis diversissimis scindimus. Nam inter cetera mala illud pessimum est, quod vitia ipsa mutamus. Sic ne hoc quidem nobis contingit, permanere in malo iam familiari. Aliud ex alio placet, vexatque nos hoc quoque, quod iudicia nostra non tantum prava, sed etiam levia sunt. Fluctuamus, aliudque ex alio comprehendimus: petita relinquimus, relicta repetimus: alternae inter cupiditatem nostram, et poenitentiam vices sunt. Pendemus enim toti ex alienis iudiciis; et id optimum nobis videtur, quod petitores laudatoresque multos habet, non id, quod laudandum petendumque est. Nec viam bonam ac malam per se aestimamus, sed turbà vestigiorum, in quibus nulla sunt redeuntium. Dices mihi: „Quid agis Seneca? deseris partes. Certe Stoici vestri dicunt: Usque ad ultimum vitae finem in actu erimus, non desinemus communi bono operam dare, adiuvare singulos, opem ferre etiam inimicis miti manu. Nos sumus, qui nullis annis vacationem damus, et quod ait ille vir disertissimus: *Canitiem galea premimus.* Nos sumus, apud quos usque eo nihil ante mortem otiosum est, ut, si res patitur, non sit ipsa mors otiosa. Quid nobis Epicuri praecepta in ipsis Zenonis principiis loqueris? Quin tu bene naviter, si partium piget, transfugis potius, quam prodis?" Hoc tibi in praesentia respondebo. Numquid vis amplius, quam ut me similem ducibus meis praestem? Quid ergo est? Non quo miserint me illi, sed quo duxerint, ibo.

XXIX. Nunc probabo tibi, nec desciscere me a praeceptis Stoicorum: nam ne ipsi quidem a suis desciverunt; et tamen excusatissimus essem, etiamsi non praecepta illorum sequerer, sed exempla. Hoc quod dico, in duas dividam partes. Primum, ut possit aliquis, vel a prima aetate, contemplationi veritatis totum

se tradere, rationem vivendi quaerere atque exercere secreto. Deinde, ut possit hoc aliquis emeritis iam stipendiis, profligatae aetatis, iure optimo facere, et ad alios actus animum referre: virginum Vestalium more, quae, annis inter officia divisis, discunt facere sacra, et cum didicerunt, docent.

XXX. Haec Stoicis quoque placere ostendam: non quia legem dixerim mihi, nihil contra dictum Zenonis Chrysippive committere: sed quia res ipsa patitur me ire in illorum sententiam: quam si quis semper unius sequitur, non id curiae, sed iam factionis est. Utinam quidem iam tenerentur omnia, et inoperta ac confessa veritas esset: nihil ex decretis mutaremus! Nunc veritatem, cum iis ipsis qui docent, quaerimus. Duae maximae in hac re dissident sectae, Epicureorum et Stoicorum: sed utraque ad otium diversâ viâ mittit. Epicurus ait: „Non accedet ad Rempublicam sapiens, nisi si quid intervenerit." Zenon ait: „Accedet ad rempublicam, nisi si quid impedierit." Alter otium ex proposito petit, alter ex causa. Causa autem illa late patet. Si respublica corruptior est, quam ut adiuvari possit, si occupata est malis, non nitetur sapiens in supervacuum; nec se nihil profuturus impendet, si parum habebit auctoritatis aut virium, nec illum erit admissura respublica, si valetudo illum impediet. Quomodo navem quassam non deduceret in mare, quomodo nomen in militiam non daret debilis: sic ad vitam, quam inhabilem sciet, non accedet. Potest ergo et ille, cui omnia adhuc in integro sunt, antequam ullas experiatur tempestates, in tuto subsistere, et protinus commendare se novis artibus: et illud beatum otium exigere, virtutum cultor, quae exerceri etiam a quietissimis possunt. Hoc nempe ab homine exigitur, ut prosit hominibus, si fieri potest, multis; si minus, paucis; si minus, proximis; si minus, sibi. Nam quum se utilem ceteris efficit, commune agit negotium. Quomodo qui se deteriorem facit, non sibi tantummodo nocet, sed etiam omnibus iis, quibus melior factus prodesse potuisset: sic si quis bene de se

meretur, hoc ipso aliis prodest, quod illis profuturum parat.

XXXI. Duas respublicas animo complectamur, alteram magnam, et vere publicam, qua dii atque homines continentur; in qua non ad hunc angulum respicimus, aut ad illum, sed terminos civitatis nostrae cum sole metimur: alteram, cui nos adscripsit conditio nascendi. Haec aut Atheniensium erit, aut Carthaginiensium, aut alterius alicuius urbis, quae non ad omnes pertineat homines, sed ad certos. Quidam eodem tempore utrique reipublicae dant operam, maiori minorique: quidam tantum minori: quidam tantum maiori. Huic maiori reipublicae et in otio deservire possumus. Immo vero nescio, an in otio melius: ut quaeramus, quid sit virtus, una pluresve sint? natura an ars bonos viros faciat? unum sit hoc, quod maria terrasque, et mari ac terris inserta complectitur, an multa eiusmodi corpora Deus sparserit? continua sit omnis et plena materia, ex qua cuncta gignuntur, an diducta, et solidis inane permixtum sit? Deus sedens opus suum spectet, an tractet? utrumne extrinsecus illi circumfusus sit, an toti inditus? immortalis sit mundus, an inter caduca, et ad tempus nata numerandus? Haec qui contemplatur, quid Deo praestat? ne tanta eius opera sine teste sint. Solemus dicere, summum bonum esse, secundum naturam vivere: natura nos ad utrumque genuit; et contemplationi rerum, et actioni.

XXXII. Nunc probemus, quod prius diximus. Quid porro? hoc non erit probatum, si se unusquisque consuluerit, quantam cupiditatem habeat ignota noscendi, quam ad omnes fabulas excitetur? Navigant quidam, et labores peregrinationis longissimae una mercede perpetiuntur, cognoscendi aliquid abditum remotumque. Haec res ad spectacula populos contrahit, haec cogit praeclusa rimari, secretiora exquirere, antiquitates evolvere, mores barbararum audire gentium. Curiosum nobis natura ingenium dedit; et artis sibi ac pulchritudinis suae conscia, spectatores nos tantis rerum spectaculis genuit,

ıerditura fructum sui, si tam magna, tam clara, tam ubtiliter ducta, tam nitida, et non uno genere formosa, olitudini ostenderet. Ut scias illam spectari voluisse, ıon tantum aspici, vide quem nobis locum dederit. In nedia nos sui parte constituit, et circumspectum omnium ıobis dedit; nec erexit tantummodo hominem, sed etiam ıd contemplationem factum, ut ab ortu sidera in occaıum labentia prosequi posset, et vultum suum circumferre cum toto, sublime fecit illi caput, et collo flexibili imposuit. Deinde sena per diem, sena per noctem signa produxit, nullam non partem sui explicuit: ut per haec quae obtulerat eius oculis, cupiditatem faceret etiam ceterorum. Nec enim omnia, nec tanta visimus, quanta sunt: sed acies nostra aperit sibi investigando viam, et fundamenta veri iacit, ut inquisitio transeat ex apertis in obscura, et aliquid ipso mundo inveniat antiquius. Unde ista sidera exierint? quis fuerit universi status, antequam singula in partes discederent? quae ratio mersa et confusa diduxerit? quis loca rebus assignaverit? suapte natura gravia descenderint, evolaverint levia; an praeter nisum pondusque corporum altior aliqua vis legem singulis dixerit? an illud verum sit, quo maxime probatur, hominem divini spiritus esse, partem ac veluti scintillas quasdam sacrorum in terras desiluisse, atque alieno loco haesisse? Cogitatio nostra coeli munimenta perrumpit, nec contenta est, id quod ostenditur scire. Illud, inquit, scrutor, quod ultra mundum iacet: utrumne profunda vastitas sit, an et hoc ipsum terminis suis cludatur? qualis sit habitus exclusis: informia et confusa sint, an in omnem partem tantundem loci obtinentia, an et illa in aliquem cultum descripta sint? huic cohaereant mundo, an longe ab hoc secesserint, et in vacuo volutentur? individua sint, per quae struitur omne id quod natum futurumque est, an continua eorum materia sit, et per totum mutabilis? utrum contraria inter se elementa sint, an non pugnent, sed per diversa conspirent. Ad haec quaerenda natus, aestima, quam non multum acceperit temporis, etiam si illud totum sibi,

vindicet. Cui, licet nihil facilitate eripi, nihil negligentia patiatur excidere, licet horas avarissime servet, et usque in ultimae aetatis humanae terminos procedat, nec quidquam illi ex eo quod natura constituit, fortuna concutiat, tamen homo ad immortalium cognitionem nimis mortalis est. Ergo secundum naturam vivo, si totum me illi dedi, si illius admirator cultorque sum. Natura autem utrumque facere me voluit, et agere, et contemplationi vacare. Utrumque facio, quoniam ne contemplatio quidem sine actione est. „Sed refert," inquis „an ad hanc voluptatis causa accesserit, nihil aliud ex illa petens, quam assiduam contemplationem, sine exitu; est enim dulcis, et habet illecebras suas." Adversus hoc tibi respondeo. Aeque refert, quo animo civilem agas vitam: an ut semper inquietus sis, nec unquam sumas ullum tempus, quo ab humanis ad divina respicias. Quomodo res appetere, sine ullo virtutum amore, et sine cultu ingenii, ac nudas edere operas, minime probabile est: (misceri enim inter se ista, et conseri debent) sic imperfectum ac languidum bonum est in otium sine actu proiecta virtus, nunquam id quod didicit ostendens. Quis negat illam debere profectus suos in opere tentare, nec tantum quid faciendum sit cogitare, sed etiam aliquando manum exercere, et ea quae meditata sunt, ad verum perducere? Quid, si per ipsum sapientem non est mora, si non actor deest, sed agenda desunt: ecquid illi secum esse permittes? Quo animo ad otium sapiens secedit? ut sciat secum quoque ea acturum, per quae posteris prosit. Nos certe sumus, qui dicimus, et Zenonem et Chrysippum maiora egisse, quam si duxissent exercitus, gessissent honores, leges tulissent: quas non uni civitati, sed toti humano generi tulerunt. Quid ergo est, quare tale otium non conveniat bono viro, per quod futura secula ordinet, nec apud paucos concionetur, sed apud omnes omnium gentium homines, quique sunt, quique erunt? Ad summam quaero, an ex praeceptis suis vixerint Cleanthes, et Chrysippus, et Zenon? non dubie respondebis, sic illos

vixisse, quemadmodum dixerant esse vivendum. „Atqui nemo illorum rempublicam administravit. Non fuit illis, inquis, aut fortuna, aut dignitas, quae admitti ad publicarum rerum tractationem solet.“ Sed iidem nihilominus non segnem egere vitam. Invenerunt, quemadmodum plus quies illorum hominibus prodesset, quam aliorum discursus et sudor. Ergo nihilominus hi multum egisse visi sunt, quamvis nihil publice agerent. Praeterea tria genera sunt vitae, inter quae, quod sit optimum, quaeri solet: unum voluptati vacat, alterum contemplationi, tertium actioni. Primum, deposita contentione depositoque odio, quod implacabile diversa sequentibus indiximus, videamus, an haec omnia ad idem sub alio titulo perveniant. Nec ille, qui voluptatem probat, sine contemplatione est; nec ille, qui contemplationi inservit, sine voluptate est: nec ille, cuius vita actioni destinata est, sine contemplatione est. „Plurimum,“ inquis, „discriminis est, utrum aliqua res propositum, an propositi alterius accessio sit.“ Sane grande discrimen: tamen alterum sine altero non est. Nec ille sine actione contemplatur, nec hic sine contemplatione agit. Nec ille tertius, de quo male existimare consensimus, voluptatem inertem probat, sed eam, quam ratione efficit firmam sibi. „Ita et haec ipsa voluptaria secta in actu est?“ Quidni in actu sit, cum ipse dicat Epicurus, aliquando se recessurum a voluptate, dolorem etiam appetiturum, si aut voluptati imminebit poenitentia, aut dolor minor pro graviore sumetur? „Quo pertinet hoc dicere?“ Ut appareat, contemplationem placere omnibus. Alii petunt illam: nobis haec statio est, non portus. Adiice nunc huc, quod e lege Chrysippi vivere otioso licet. Non dico, ut otium patiatur, sed ut eligat. Negant nostri sapientem ad quamlibet rempublicam accessurum. Quid autem interest, quomodo sapiens ad otium veniat: utrum quia respublica illi deest, an quia ipse reipublicae? Si omnibus defutura respublica est (semper autem deerit fastidiose quaerentibus), interrogo, ad quam rempublicam sapiens accessurus sit?

Ad Atheniensium, in qua Socrates damnatur, Aristoteles ne damnaretur, fugit? in qua opprimit invidia virtutes? Negabis mihi accessurum ad hanc rempublicam sapientem. Ad Carthaginiensium ergo rempublicam sapiens accedet, in qua assidua seditio, et optimo cuique infesta libertas est, summa aequi ac boni vilitas, adversus hostes inhumana crudelitas, etiam adversus suos hostilis? Et hanc fugiet. Si percensere singulas voluero, nullam inveniam, quae sapientem, aut quam sapiens pati possit. Quodsi non invenitur illa respublica quam nobis fingimus, incipit omnibus esse otium necessarium; quia quod unum praeferri poterat otio, nusquam est. Si quis dicit optimum esse navigare, deinde negat navigandum in eo mari, in quo naufragia fieri soleant, et frequenter subitae tempestates sint, quae rectorem in contrarium rapiant: puto, hic me vetat navem solvere, quamquam laudat navigationem. * * *

L. ANNAEI SENECAE
D NERONEM CAESAREM
DE CLEMENTIA
LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

. I: Laudes clementiae ex ipsius natura eatenus depromun-', quatenus principis attinent officia. Cap. II: Neque ab-ı neque mala interpretatione clementiae tollitur praestantia, ı, cum hominum irae demulcentur, tum improbi adeo ad liorem frugem saepius reducuntur. Cap. III et IV: Cle-ntia, virtus generi humano utilissima, quam maxime decet es, eiusdem splendore populis suis acceptissimos. Cap. V: o maior est in principe potestas, eo magis clementia ipsi ımendanda, qua Dei vices obtinet. Cap. VI et VII: Ipsa cantium multitudo clementiam suadet principi, divinam vir-ım imitanti. Cap. VIII et IX: Aliam in hac re privato-ı, aliam regum conditionem esse, exemplo Augusti, Caesa-confestim docetur. Cap. X et XI: Ipsi clementiae feli-ı Augustus debuit imperii sui securitatem, deorum regimini ilem; quare nihil est, quod successoribus suis hac ipsa vir-ı melius conveniat. Cap. XII et XIII: Prouti rex differt yranno, ita huius est misera, illius vero beata conditio. . XIV et XV: Bonus princeps dum officiis suis iuste fun-ır, patris imitatur exemplum, filium moderate punientis.

Cap. XVI et XVII: Non honorem solum clementia principi parat, sed civili quoque convenit prudentiae. Cap. XVIII: Clemens principis in liberos homines imperium eo certius principis famam augebit, quo manifestius est, servorum adeo mitem tractationem laudari, turbationem vero vituperari. Cap. XIX: Ipso apum exemplo reges clementes esse debere docetur. Cap. XX: Poena per principem irrogata aut publicam habet, aut privatam causam. Cap. XXI: Ultio dedecet principem, neque satisfactione, neque persuasione aliorum de ipsius viribus egentem. Cap. XXII: In puniendis delictis tantum abest, ut modum legitimum bonus princeps excedat, ut invitus poenas decernat. Cap. XXIII—XXVI: Nimia poenarum frequentia auget delicta; facile vero paretur remissius imperanti, quippe qui ab infinita saevitia, tyrannis ipsis saepius nocifera, prudenter abstinens, beata vita fruitur.

I. Scribere de clementia, Nero Caesar, institui, ut quodammodo speculi vice fungerer, et te tibi ostenderem, perventurum ad voluptatem maximam omnium. Quamvis enim recte factorum verus fructus sit, fecisse, nec ullum virtutum pretium dignum illis extra ipsas sit: iuvat inspicere et circuire bonam conscientiam, tum immittere oculos in hanc immensam multitudinem discordem, seditiosam, impotentem, in perniciem alienam suamque pariter exsultaturam, si hoc iugum fregerit, et ita loqui secum: „Ego ex omnibus mortalibus placui, electusque sum, qui in terris deorum vice fungerer; ego vitae necisque gentibus arbiter: qualem quisque sortem statumque habeat, in manu mea positum est. Quid cuique mortalium fortuna datum velit, meo ore pronuntiat; ex nostro responso laetitiae causas populi urbesque concipiunt. Nulla pars usquam, nisi volente propitioque me, floret. Haec tot millia gladiorum, quae pax mea comprimit, ad nutum meum stringentur: quas nationes funditus excindi, quas transportari, quibus libertatem dari, quibus eripi, quos reges mancipia fieri, quorumque capiti regium circumdari decus oporteat, quae ruant urbes, quae oriantur, mea iurisdictio est. In hac tanta facultate rerum, non ira me ad iniqua supplicia compu-

non iuvenilis impetus, non temeritas hominum et tumacia, quae saepe tranquillissimis pectoribus quo- patientiam extorsit: non ipsa ostentandae per terro- potentiae dira, sed frequens magnis imperiis gloria. iditum, immo constrictum apud me ferrum est: sum- parsimonia etiam vilissimi sanguinis. Nemo non, alia desint, hominis nomine apud me gratiosus est. 'eritatem abditam, clementiam in procinctu habeo: me custodio, tanquam legibus, quas ex situ ac te- ris in lucem evocavi, rationem redditurus sim. Alte- s aetate prima motus sum, alterius ultima; alium nitati donavi, alium humilitati: quoties nullam inve- am misericordiae causam, mihi peperci. Hodie diis mortalibus, si a me rationem repetant, annumerare nus humanum paratus sum." Potes hoc, Caesar, prae- are audacter, omnium quae in fidem tutelamque tuam nerunt, nihil per te, neque vi, neque clam Reipubli- ereptum. Rarissimam laudem, et nulli adhuc Prin- um concessam concupisti: innocentiam. Non perdis eram; nec bonitas ista tua singularis ingratos aut ma- nos aestimatores nacta est: refertur tibi gratia. Nemo us homo uni homini tam carus unquam fuit, quam tu pulo Romano, magnum longumque eius bonum. Sed ens tibi onus imposuisti. Nemo iam divum Augu- m, nec Tiberii Caesaris prima tempora loquitur; ne- quod te imitari velit exemplar extra te quaerit. incipatus tuus ad anni gustum exigitur. Difficile hoc sset, si non naturalis tibi ista bonitas esset, sed ad npus sumta; nemo enim potest personam diu ferre. cta cito in naturam suam recidunt: quibus veritas sub- , quaeque (ut ita dicam) ex solido enascuntur, tem- re ipso in maius meliusque procedunt. Magnam adi- t aleam populus Romanus, quum incertum esset, quo statim nobilis indoles daret. Iam vota publica in tu- sunt: nec enim periculum est, ne te subita tui ca- it oblivio. Facit quidem avidos nimia felicitas: nec m temperatae cupiditates sunt unquam, ut in eo quod ntigit, desinant. Gradus a magnis ad maiora fit: et

spes improbissimas complectuntur insperata assecuti. Omnibus tamen nunc civibus tuis et haec confessio exprimitur, esse felices, et illa, nihil iam his accedere bonis posse, nisi ut perpetua sint. Multa illos cogunt ad hanc confessionem, qua nulla in homine tardior est: securitas alta, affluens: ius supra omnem iniuriam positum. Obversatur oculis laetissima forma Reipublicae, cui ad summam libertatem nihil deest, nisi pereundi licentia. Praecipue tamen aequalis ad maximos imosque pervenit clementiae tuae admiratio. Cetera enim bona pro portione fortunae suae quisque sentit aut exspectat maiora minoraque: ex clementia omnes idem sperant. Nec est quisquam, cui tam valde innocentia sua placeat, ut non stare in conspectu clementiam, paratam humanis erroribus, gaudeat.

II. Esse autem aliquos scio, qui clementia pessimum quemque putent sustineri: quoniam nisi post crimen supervacua est, et sola haec virtus inter innocentes cessat. Sed primum omnium, sicut medicinae apud aegros usus, etiam apud sanos honor est: ita clementiam quamvis poena digni invocent, etiam innocentes colunt. Deinde, habet haec in persona quoque innocentium locum, quia interim fortuna pro culpa est; nec innocentiae tantum clementia succurrit, sed saepe virtuti, quoniam quidem conditione temporum incidunt quaedam, quae possint laudata puniri. Adiice, quod magna pars hominum est, quae reverti ad innocentiam possit. Sed non tamen vulgo ignoscere decet: nam ubi discrimen inter malos bonosque sublatum est, confusio sequitur, et vitiorum eruptio. Itaque adhibenda est moderatio, quae sanabilia ingenia distinguere a deploratis sciat. Nec promiscuam habere ac vulgarem clementiam oportet, nec abscisam: nam tam omnibus ignoscere crudelitas est, quam nulli. Modum tenere debemus: sed quia difficile est temperamentum, quidquid aequo plus futurum est, in partem humaniorem praeponderet.

III. Sed haec suo loco melius dicentur. Nunc in tres partes omnem hanc materiam dividam. Prima erit

manumissionis; secunda, quae naturam clementiae habitumque demonstret: nam quum sint vitia quaedam virtutes imitantia, non possunt secerni, nisi signa quibus dignoscantur impresseris; tertio loco quaeremus, quomodo ad hanc virtutem perducatur animus, quomodo confirmet eam, et usu suam faciat. Nullam vero ex omnibus virtutibus magis homini convenire, quum sit nulla humanior, constet necesse est: non solum inter nos, qui hominem sociale animal, communi bono genitum videri volumus, sed etiam inter illos, qui hominem voluptati donant, quorum omnia dicta factaque ad utilitatem suam spectant. Nam si quietem petit et otium, hanc virtutem naturae suae nactus est, quae pacem amat, et manus retinet. Nullum tamen clementia ex omnibus magis, quam regem aut principem decet. Ita enim magnae vires decori gloriaeque sunt, si illis salutaris potentia est: nam pestifera vis est, valere ad nocendum. Illius demum magnitudo stabilis fundataque est, quem omnes non tam supra se esse, quam pro se sciunt; cuius curam excubare pro salute singulorum atque universorum quotidie experiuntur, quo procedente, non, tanquam malum aliquod aut noxium animal e cubili prosilierit, diffugiunt, sed tanquam ad clarum ac beneficum sidus certatim advolant, obiicere se pro illo mucronibus insidiantium paratissimi, et substernere corpora sua, si per stragem illi humanam iter ad salutem struendum sit. Somnum eius nocturnis excubiis muniunt; latera obiecti circumfusique defendunt; incurrentibus periculis se opponunt. Non hic est sine ratione populis urbibusque consensus, sic protegendi amandique reges, et se suaque iactandi, quocunque desideraverit imperantis salus. Nec haec vilitas sui est, aut dementia, pro uno capite tot millia excipere ferrum, ac multis mortibus unam animam redimere, nonnunquam senis et invalidi. Quemadmodum totum corpus animo deservit, et cum hoc tanto maius tantoque speciosius sit: ille in occulto maneat tenuis, et in qua sede latitet incertus, tamen manus, pedes, oculi negotium illi gerunt; illum haec cutis munit;

illius iussu iacemus, aut inquieti discurrimus; quum ille imperavit, sive avarus dominus est, mare lucri causa scrutamur, sive ambitiosus, iamdudum dexteram flammis obiecimus, aut voluntarie subsiluimus: sic haec immensa multitudo, unius animae circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur.

IV. Suam itaque incolumitatem amant, quum pro uno homine denas legiones in aciem deducunt, quum in prima fronte procurrunt, et adversa vulneribus pectora ferunt, ne Imperatoris sui signa vertantur. Ille est enim vinculum, per quod Respublica cohaeret; ille spiritus vitalis, quem haec tot millia trahunt, nihil ipsa per se futura, nisi onus et praeda, si mens illa imperii subtrahatur.

—— *Rege incolumi mens omnibus una;*
Amisso rupere fidem. ——

Hic casus Romanae pacis exitium erit, hic tanti fortunam populi in ruinas aget. Tamdiu ab isto periculo aberit hic populus, quamdiu sciet ferre frenos: quos si quando abruperit, vel aliquo casu discussos reponi sibi passus non erit, haec unitas et hic maximi imperii contextus in partes multas dissiliat; idemque huic urbi dominandi finis erit, qui parendi fuerit. Ideo Principes regesque, et quocunque alio nomine sunt tutores status publici, non est mirum amari ultra privatas etiam necessitudines. Nam si sanis hominibus publica privatis potiora sunt: sequitur, ut is quoque carior sit, in quem se Respublica convertit. Olim enim ita se induit Reipublicae Caesar, ut seduci alterum non possit sine utriusque pernicie. Nam ut illi viribus opus est, ita et huic capite.

V. Longius videtur recessisse a proposito oratio mea; at mehercules rem ipsam premit. Nam si, quod adhuc colligitur, animus Reipublicae tu es, illa corpus tuum: vides, ut puto, quam necessaria clementia sit; tibi enim parcis, quum videris alteri parcere. Parcen-

dum itaque est etiam improbandis civibus non aliter quam membris languentibus; et si quando misso sanguine opus est, sustinendum est, ne ultra quam necesse sit incidas. Est ergo, ut dicebam, clementia omnibus quidem hominibus secundum naturam, maxime tamen decora Imperatoribus: quanto plus habet apud illos quod servet, quantoque in maiore materia apparet. Quantulum enim nocet privata crudelitas? Principum saevitia bellum est. Quum autem virtutibus inter se sit concordia, nec ulla altera melior aut honestior sit, quaedam tamen quibusdam personis aptior est. Decet magnanimitas quemlibet mortalem, etiam illum infra quem nihil est. Quid enim maius, aut fortius, quam malam fortunam retundere? Haec tamen magnanimitas in bona fortuna laxiorem locum habet, meliusque in tribunali, quam in plano conspicitur. Clementia in quamcunque domum pervenerit, eam felicem tranquillamque praestabit: sed in regia quo rarior, eo mirabilior. Quid enim est memorabilius, quam eum cuius irae nihil obstat, cuius graviori sententiae ipsi qui pereunt assentiuntur, quem nemo interrogaturus est, immo si vehementius excanduit, nec deprecaturus quidem, ipsum sibi manum iniicere, et potestate sua in melius placidiusque uti? hoc ipsum cogitantem: Occidere contra legem nemo non potest: servare nemo, praeter me. Magnam fortunam magnus animus decet, qui nisi se ad illam extulit, et altior stetit, illam quoque infra terram deducit. Magni autem animi est proprium, placidum esse, tranquillumque, et iniurias atque offensiones superne despicere. Muliebre est, furere in ira; ferarum vero, nec generosarum quidem, praemordere et urgere proiectos. Elephanti leonesque transeunt, quae impulerunt: ignobilis bestiae pertinacia est. Non decet regem saeva et inexorabilis ira; non multum enim supra eum eminet, cui se irascendo exaequat: at si dat vitam, si dat dignitatem periclitantibus et meritis amittere, facit quod nulli nisi rerum potenti licet. Vita enim etiam superiori eripitur, nunquam nisi inferiori datur. Servare, proprium est excellentis fortunae;

quae nunquam magis suspici debet, quam quum illi contingit idem posse quod diis, quorum beneficio in lucem edimur, tam boni quam mali. Deorum itaque sibi animum asserens Princeps, alios ex civibus suis, quia utiles bonique sunt, libens videat, alios in numerum relinquat; quosdam esse gaudeat, quosdam patiatur.

VI. Cogita te in hac civitate, in qua turba per latissima itinera sine intermissione defluens eliditur, quoties aliquid obstitit, quod cursum eius velut torrentis rapidi moraretur; in qua tribus eodem tempore theatris viae postulantur; in qua consumitur, quidquid terris omnibus aratur: quanta solitudo et vastitas futura sit, si nihil relinquitur, nisi quod iudex severus absolverit. Quotus quisque ex quaestoribus est, qui non ea ipsa lege teneatur, qua quaerit? Quotus quisque accusator vacat culpa? Et nescio, an nemo ad dandam veniam difficilior sit, quam qui illam petere saepius meruit. Peccavimus omnes: alii gravia, alii leviora, alii ex destinato, alii forte impulsi, aut aliena nequitia ablati: alii in bonis consiliis parum fortiter stetimus, et innocentiam inviti ac renitentes perdidimus. Nec delinquimus tantum, sed usque ad extremum aevi delinquemus. Etiamsi quis tam bene purgavit animum, ut nihil obturbare eum amplius possit ac fallere, ad innocentiam tamen peccando pervenit.

VII. Quoniam deorum feci mentionem, optime hoc exemplum Principi constituam, ad quod formetur, ut se talem esse civibus, quales sibi deos velit. Expedit ergo habere inexorabilia peccatis atque erroribus numina? expedit usque ad ultimam infesta perniciem? Ecquis regum erit tutus, cuius non membra aruspices colligant? Quodsi dii placabiles et aequi delicta potentium non statim fulminibus persequuntur: quanto aequius est, hominem hominibus praepositum miti animo exercere imperium, et cogitare, utrum mundi status gratior oculis pulchriorque sit sereno et puro die, an quum fragoribus crebris omnia quatiuntur, et ignes hinc atque illinc mi-

cant? Atqui non alia facies est quieti moderatique imperii, quam sereni coeli et nitentis. Crudele regnum turbidum, tenebrisque obscurum est, inter trementes et ad repentinum sonitum expavescentes, nec eo quidem qui omnia turbat inconcusso. Facilius privatis ignoscitur, pertinaciter se vindicantibus; possunt enim laedi, dolorque eorum ab iniuria venit. Timent praeterea contemtum, et non retulisse laedentibus gratiam, infirmitas videtur, non clementia. At cui ultio in facili est, is omissa ea, certam laudem mansuetudinis consequitur. Humili loco positis exercere manum, litigare, in rixam procurrere, ac morem irae suae gerere, liberius est. Leves inter paria ictus sunt. Regi vociferatio quoque, verborumque intemperantia non ex maiestate est.

VIII. Grave putas, eripi loquendi arbitrium regibus, quod humillimi habent? „Ista," inquit, „servitus est, non imperium." Quid tu? non experiris istud nobis esse, tibi servitutem? Alia conditio est eorum qui in urba, quam non excedunt, latent; quorum et virtutes ut appareant, diu luctantur, et vitia tenebras habent. Vestra facta dictaque rumor excipit; et ideo nullis magis curandum est, qualem famam habeant, quam qui qualemcunque meruerint, magnam habituri sunt. Quam multa tibi non licent, quae nobis beneficio tuo licent? Possum in qualibet parte urbis solus incedere sine timore, quamvis nullus sequatur comes, nullus sit domi, nullus ad latus gladius: tibi in tua pace armato vivendum est. Aberrare a fortuna tua non potes. Obsidet te, et quocunque descendis, magno apparatu sequitur. Est haec summae magnitudinis servitus, non posse fieri minorem: sed cum diis tibi communis ista necessitas est. Nam illos quoque coelum alligatos tenet: nec magis illis descendere datum est, quam tibi tutum. Fastigio tuo affixus es. Nostros motus pauci sentiunt. Prodire nobis, ac recedere, et mutare habitum sine sensu publico licet: tibi non magis, quam soli, latere contingit. Multa contra te lux est. Omnium in istam conversi oculi sunt. Prodire te putas? oriris: loqui non

potes, nisi ut vocem tuam, quae ubique sunt gentes excipiant. Irasci non potes, nisi ut omnia tremant. Si neminem potes affligere, nisi ut quidquid circa fuerit quatiatur. Ut fulmina paucorum periculo cadunt, omnium metu, sic animadversiones magnarum potestatum terrent latius, quam nocent: non sine causa. Non enim quantum fecerit, sed quantum facturus sit, cogitatur in eo, qui omnia potest. Adiice nunc, quod privatos homines ad accipiendas iniurias opportuniores, acceptarum patientia facit: regibus certior est ex mansuetudine securitas. Quia frequens vindicta paucorum odium reprimit, omnium irritat; voluntas oportet ante saeviendi, quam causa, deficiat. Alioquin quemadmodum praecisae arbores plurimis ramis repullulant, et multa satorum genera ut densiora surgant, reciduntur: ita regia crudelitas auget inimicorum numerum, tollendo. Parentes enim liberique eorum, qui interfecti sunt, et propinqui, et amici, in locum singulorum succedunt.

IX. Hoc quam verum sit, admonere te exemplo domestico volo. Divus Augustus fuit mitis Princeps, si quis illum a principatu suo aestimare incipiat: in communi quidem Republica gladium movit. Quum hoc aetatis esset, quod tu nunc es, duodevicesimum egressus annum, iam pugiones in sinum amicorum absconderat, iam insidiis M. Antonii consulis latus petierat, iam fuerat collega proscriptionis, sed quum annum quadragesimum transisset, et in Gallia moraretur, delatum est ad eum indicium, L. Cinnam, stolidi ingenii virum, insidias ei struere. Dictum est et ubi, et quando, et quemadmodum aggredi vellet. Unus ex consciis deferebat. Constituit se ab eo vindicare: consilium amicorum advocari iussit. Nox illi inquieta erat, quum cogitaret adolescentem nobilem, hoc detracto, integrum, Cn. Pompeii nepotem damnandum. Iam unum hominem occidere non poterat: cum M. Antonio proscriptionis edictum inter coenam dictarat. Gemens subinde voces emittebat varias, et inter se contrarias. „Quid ergo? ego percussorem mecum securum ambulare patiar, me solicito?

Ergo non dabit poenas, qui tot civilibus bellis frustra petitum caput, tot navalibus, tot pedestribus proeliis incolume, postquam terra marique pax parta est, non occidere constituit, sed immolare?" Nam sacrificantem placuerat adoriri. Rursus silentio interposito, maiore multo voce, sibi, quam Cinnae, irascebatur. „Quid vivis, si perire te tam multorum interest? quis finis erit suppliciorum? quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentulis expositum caput, in quod mucrones acuant. Non est tanti vita, si ut ego non peream, tam multa perdenda sunt." Interpellavit tandem illum Livia uxor: et, „Admittis," inquit, „muliebre consilium? Fac quod medici solent: qui ubi usitata remedia non procedunt, tentant contraria. Severitate nihil adhuc profecisti: Salvidienum Lepidus secutus est, Lepidum Muraena, Muraenam Caepio, Caepionem Egnatius, ut alios taceam, quos tantum ausos pudet: nunc tenta, quomodo tibi cedat clementia. Ignosce L. Cinnae. Deprehensus est: iam nocere tibi non potest, prodesse famae tuae potest." Gavisus sibi, quod advocatum invenerat, uxori quidem gratias egit; renuntiari autem extemplo amicis, quos in consilium rogaverat, imperavit, et Cinnam unum ad se arcessit; dimissisque omnibus e cubiculo, quum alteram Cinnae poni cathedram iussisset, „Hoc," inquit, „primum a te peto, ne me loquentem interpelles, ne medio sermone meo proclames: dabitur tibi loquendi liberum tempus. Ego te, Cinna, quum in hostium castris invenissem, non factum tantum mihi inimicum, sed natum servavi, patrimonium tibi omne concessi. Hodie tam felix es, et tam dives, ut victo victores invideant. Sacerdotium tibi petenti, praeteritis compluribus, quorum parentes mecum militaverant, dedi. Quum sic de te meruerim, occidere me constituisti." Quum ad hanc vocem exclamasset, procul hanc ab se abesse dementiam: „Non praestas," inquit, „fidem, Cinna: convenerat, ne interloquereris. Occidere, inquam, me paras." Adiecit locum, socios, diem, ordinem insidiarum, cui commissum esset ferrum. Et quum defixum videret, nec

ex conventione iam, sed ex conscientia tacentem: „Quo," inquit, „hoc animo facis? Ut ipse sis princeps? male mehercule cum populo Romano agitur, si tibi ad imperandum nihil praeter me obstat.' Domum tueri tuam non potes. Nuper libertini hominis gratia in privato iudicio superatus es. Adeo nihil facilius potes, quam contra Caesarem advocare? Cedo, si spes tuas solus impedio: Paullusne te, et Fabius Maximus, et Cossi, et Servilii ferent, tantumque agmen nobilium, non inania nomina praeferentium, sed eorum qui imaginibus suis decori sunt?" Ne totam eius orationem repetendo, magnam partem voluminis occupem: diutius enim quam duabus horis locutum esse constat, quum hanc poenam, qua sola erat contentus futurus, extenderet: „Vitam tibi," inquit, „Cinna, iterum do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidae. Ex hodierno die inter nos amicitia incipiat; contendamus, utrum ego meliore fide vitam tibi dederim, an tu debeas." Post haec detulit ultro consulatum, questus, quod non auderet petere; amicissimum fidelissimumque habuit; heres solus fuit illi: nullis amplius insidiis ab ullo petitus est.

X. Ignovit abavus tuus victis. Nam si non ignovisset, quibus imperasset? Sallustium, et Cocceios, et Dellios, et totam cohortem primae admissionis ex adversariorum castris conscripsit. Iam Domitios, Messallas, Asinios, Cicerones, et quidquid floris in civitate erat, clementiae suae debebat. Ipsum Lepidum quam diu mori passus est? Per multos annos tulit ornamenta principis retinentem; et pontificatum maximum, non nisi mortuo illo, transferri in se passus est. Maluit enim illum honorem vocari, quam spolium. Haec eum clementia ad salutem securitatemque perduxit; haec gratum ac favorabilem reddidit, quamvis nondum subactis Reipublicae cervicibus manum imposuisset; haec hodieque praestat illi famam, quae vix vivis principibus servit. Deum esse non tanquam iussi credimus. Bonum principem Augustum, et bene illi convenisse parentis nomen, fatemur: ob nullam aliam causam, quam quod

contumelias quoque suas, quae acerbiores principibus solent esse, quam iniuriae, nulla crudelitate exsequebatur; quod probrosis in se dictis arrisit; quod dare illum poenas apparebat, quum exigeret; quod quóscunque ob adulterium filiae suae damnaverat, adeo non occidit, ut dimissis, quo tutiores essent, diplomata daret. Hoc est ignoscere, quum scias multos futuros, qui pro te irascantur, et tibi alieno sanguine gratificentur, non dare tantum salutem, sed praestare.

XI. Haec Augustus senex, aut iam in senectutem annis vergentibus. In adolescentia caluit, arsit ira, multa fecit, ad quae invitus oculos retorquebat. Comparare nemo mansuetudini tuae audebit divum Augustum, etiamsi in certamen iuvenilium annorum deduxerit senectutem plus quam maturam. Fuerit moderatus et clemens: nempe post mare Actiacum Romano cruore infectum: nempe post fractas in Sicilia classes, et suas et alienas: nempe post Perusinas aras, et proscriptiones. Ego vero clementiam non voco lassam crudelitatem. Haec est, Caesar, clementia vera, quam tu praestas, quae non saevitiae poenitentia coepit: nullam habere maculam, nunquam civilem sanguinem fudisse. Haec est in maxima potestate verissima animi temperantia, et humani generis, communis patriae nunc dicatae tibi, amor, non cupiditate aliqua, non temeritate incendi, non priorum principum exemplis corruptum, quantum in cives suos liceát, experiendo tentare, sed hebetare aciem imperii sui. Praestitisti, Caesar, civitatem incruentam, et hoc quod magno animo gloriatus es: „nullam te toto orbe stillam cruoris humani misisse,“ eo maius est mirabiliusque, quod nulli unquam citius gladius commissus est. Clementia ergo non tantum honestiores, sed tutiores praestat, ornamentumque imperiorum est, simul certissima salus. Quid enim est, cur reges consenuerint, liberisque ac nepotibus tradiderint regna, tyrannorum exsecrabilis ac brevis potestas est? Quid interest inter tyrannum et regem? species enim ipsa fortunae ac licen-

tia par est, nisi quod tyranni in voluptate saeviunt, reges non nisi ex causa ac necessitate.

XII. „Quid ergo? non reges quoque occidere solent?" Sed quoties id fieri publica utilitas persuadet; tyrannis saevitia cordi est. Tyrannus autem a rege distat factis, non nomine. Nam et Dionysius maior iure meritoque praeferri multis regibus potest; et L. Sullam appellari tyrannum quid prohibet, cui occidendi finem fecit inopia hostium? Descenderit licet Dictaturâ suâ, et se togae reddiderit: quis tamen unquam tyrannus tam avide humanum sanguinem bibit, quam ille, qui septem millia civium Romanorum contrucidari iussit? Et quum in vicino, ad aedem Bellonae sedens, exaudisset conclamationem tot millium sub gladio gementium, exterrito senatu, „Hoc agamus," inquit, „P. C.; seditiosi pauculi meo iussu occiduntur." Hoc non est mentitus: pauci Sullae videbantur. Sed mox ille Sulla: „consequemur, quomodo hostibus irascendum sit: utique si in hostile nomen cives, et ex eodem corpore abrupti, transierint." Interim hoc quod dicebam, clementia efficit, ut magnum inter regem tyrannumque discrimen sit: uterque licet non minus armis valletur. Sed alter arma habet, quibus in munimentum pacis utitur; alter ut magno timore magna odia compescat. Nec illas ipsas manus, quibus se commisit, securus adspicit: contrariis in contraria agitur. Nam et invisus est, quia timetur, et timeri vult, quia invisus est: et illo exsecrabili versu, qui multos dedit praecipites, utitur:

Oderint dum metuant!

Ignarus quanta rabies oriatur, ubi supra modum odia creverunt. Temperatus enim timor cohibet animos: assiduus vero et acer, et extrema admovens, in audaciam iacentes excitat, et omnia experiri suadet. Sic feras lineis et pinnâ clusas contineas: easdem a tergo eques telis incessat: tentabunt fugam per ipsa quae fugerant, proculcabuntque formidinem. Acerrima virtus est, quam ultima necessitas extundit. Relinquat oportet securi ali-

quid metus, multoque plus spei quam periculorum ostentet: alioquin ubi quiescenti paria metuuntur, incurrere in pericula iuvat, et alienà animà abuti. Placido tranquilloque regi fida sunt auxilia sua, quibus ad communem salutem utatur; gloriosusque miles (publicae enim securitati dare operam videtur) omnem laborem libens patitur, ut parentis custos. At illum acerbum et sanguinarium necesse est graventur stipatores sui.

XIII. Non potest habere quisquam bonae ac fidae voluntatis ministros, quibus in tormentis, et equuleo, et ferramentis ad mortem paratis utitur, quibus non aliter quam bestiis homines obiectat: omnibus reis obnoxior ac solicitior, ut qui homines deosque testes ac vindices facinorum timeat, eo perductus, ut non liceat illi mutare mores. Hoc enim inter cetera vel pessimum habet crudelitas, quod perseverandum est, nec ad meliora patet regressus. Scelera enim sceleribus tuenda sunt. Quid autem eo infelicius, cui iam esse malo necesse est? O miserabilem illum! Sibi certe: nam ceteris misereri eius nefas sit, qui caedibus ac rapinis potentiam exercuit, qui suspecta sibi cuncta reddidit, tam externa quam domestica, quum arma metuat, ad arma confugiens; non amicorum fidei credens, non liberorum pietati. Qui ubi circumspexit quaeque fecit, quaeque facturus est, et conscientiam suam plenam sceleribus ac tormentis adaperuit: saepe mortem timet, saepius optat, invisior sibi quam servientibus. E contrario, is cui curae sunt universa, quamquam alia magis, alia minus tuetur, nullam non Reipublicae partem tanquam sui nutrit, inclinatus ad mitiora, etiamsi ex usu est animadvertere; ostendens quam invitus aspero remedio manus admoveat; in cuius animo nihil hostile, nihil efferum est. Qui potentiam suam placide ac salutariter exercet, approbare imperia sua civibus cupiens, felix abunde sibi visus, si fortunam suam publicaverit; sermone affabilis, accessuque facilis; vultu, qui maxime populos demeretur, amabilis, aequis desideriis propensus, nec iniquis acerbus a tota civitate amatur, defenditur, colitur. Eadem de illo

homines secreto loquuntur, quae palam. Tollere filios cupiunt, et publicis malis sterilitas indicta recluditur: bene se meriturum de liberis suis quisque non dubitat, quibus tale saeculum ostenderit. Hic Princeps suo beneficio tutus, nihil praesidiis eget: arma ornamenti causa habet.

XIV. „Quod ergo officium eius est?" Quod bonorum parentum, qui obiurgare liberos nonnunquam blande, nonnunquam minaciter solent, aliquando admonere etiam verberibus. Numquid aliquis sanus filium a prima offensa exheredat? Nisi magnae et multae iniuriae patientiam evicerint, nisi plus est quod timet, quam quod damnat, non accedit ad decretorium stilum. Multa ante tentat, quibus dubiam indolem et peiore loco iam positam revocet: simul deplorata est, ultima experitur. Nemo ad supplicia exigenda pervenit, nisi qui remedia consumsit. Hoc quod parenti, etiam Principi faciendum est, quem appellavimus Patrem Patriae, non adulatione vana adducti. Cetera enim cognomina honori data sunt. Magnos et Felices et Augustos diximus, et ambitiosae maiestati quidquid potuimus titulorum congessimus, illis hoc tribuentes: Patrem quidem patriae appellavimus, ut sciret datam sibi potestatem patriam, quae est temperatissima, liberis consulens, suaque post illos reponens. Tarde sibi pater membra sua abscindat: etiam quum absciderit, reponere cupiat: et in abscindendo gemat, cunctatus multum diuque. Prope enim est ut libenter damnet, qui cito; prope ut inique puniat, qui nimis. Erixonem equitem Romanum memoriâ nostrâ, quia filium suum flagellis occiderat, populus in foro graphiis confodit. Vix illum Augusti Caesaris auctoritas infestis tam patrum quam filiorum manibus eripuit.

XV. T. Arium, qui filium deprehensum in parricidio exsilio damnavit, causa cognita, nemo non suspexit, quod contentus exsilio, et exsilio delicato, Massiliae parricidam continuit, et annua illi praestitit, quanta praestare integro solebat. Haec liberalitas effecit, ut in qua civitate nunquam deest patronus peioribus, nemo

dubitaret, quin reus merito damnatus esset, quem is pater damnare potuisset, qui odisse non poterat. Hoc ipso exemplo dabo, quem compares bono patri bonum Principem. Cogniturus de filio T. Arius, advocavit in consilium Caesarem Augustum. Venit in privatos penates, assedit, pars alieni consilii fuit. Non dixit: „Immo in meam domum veniat.“ Quod si factum esset, Caesaris futura erat cognitio, non patris. Auditâ causâ, excussisque omnibus, et his quae adolescens pro se dixerat, et his quibus arguebatur, petit, ut sententiam suam quisque scriberet: ne ea omnium fieret, quae Caesaris fuisset. Deinde priusquam aperirentur codicilli, iuravit se T. Arii hominis locupletis hereditatem non aditurum. Dicet aliquis, pusillo animo: timuit, ne videretur locum spei suae aperire velle, filii damnatione. Ego contra sentio. Quilibet nostrum debuisset adversus opiniones malignas satis fiduciae habere in bona conscientia: Principes multa debent etiam famae dare. Iuravit se non aditurum hereditatem. Arius quidem eodem die et alterum heredem perdidit, sed Caesar libertatem sententiae suae redemit: et postquam approbavit gratuitam esse severitatem suam, quod principi semper curandum est, dixit: relegandum, quo patri videretur. Non culleum, non serpentes, non carcerem decrevit: memor non de quo censeret, sed cui in consilio esset. Mollissimo genere poenae contentum esse debere patrem dixit in filio adolescentulo, impulso in id scelus, in quo se, quod proximum erat ab innocentia, timide gessisset: debere illum ab urbe et a parentis oculis submoveri.

XVI. O dignum, quem in consilium patres advocarent! o dignum, quem coheredem innocentibus liberis scriberent! Haec clementia Principem decet, ut quocunque venerit, mansuetiora omnia faciat. Nemo regi tam vilis sit, ut illum perire non sentiat; qualiscunque, pars imperii est. In magna imperia ex minoribus petamus exemplum! Non est unum imperandi genus. Imperat Princeps civibus suis, pater liberis, praeceptor discentibus, tribunus vel centurio militibus. Nonne pessimus

pater videbitur, qui assiduis plagis liberos, etiam ex levissimis causis, compescet? Uter autem praeceptor liberalibus studiis dignior: qui excarnificabit discipulos, si memoria illis non constiterit, aut si parum agilis in legendo oculus haeserit, an qui monitionibus et verecundia emendare ac docere malit? Tribunum centurionemque da saevum: desertores faciet; quibus tamen ignoscitur. Numquidnam aequum est, gravius homini et durius imperari, quam imperatur animalibus mutis? Atqui equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister. Fiet enim formidolosus et contumax, nisi eum tactu blandiente permulseris. Idem facit venator, qui instituit catulos vestigia sequi, quique iam exercitatis utitur ad excitandas vel persequendas feras. Nec crebro illis minatur: contundet enim animos, et quidquid est indolis, comminuetur trepidatione degeneri: nec licentiam vagandi errandique passim concedit. Adiicias his licet tardiora agentes iumenta: quae quum ad contumelias et miserias nata sint, nimia saevitia coguntur iugum detrectare.

XVII. Nullum animal morosius est, nullum maiore arte tractandum, quam homo; nulli magis parcendum. Quid enim stultius, quam in iumentis et canibus erubescere, iram exercere, pessima autem conditione sub homine hominem esse? Morbis medemur, nec irascimur: atqui et hic morbus est animi; mollem medicinam desiderat, ipsumque medentem minime infestum aegro. Mali medici est, desperare, ne cures. Idem in his, quorum animus affectus est, facere debebit, cui credita salus omnium est: non cito spem proiicere, nec mortifera signa pronuntiare. Luctetur cum vitiis, resistat; aliis morbum suum exprobret; quosdam molli curatione decipiat, citius meliusque sanaturus remediis fallentibus. Agat Princeps curam, non tantum salutis, sed etiam honestae cicatricis. Nulla regi gloria est ex saeva animadversione; quis enim dubitat posse? at contra maxima, si vim suam continet, si multos irae alienae eripuit, neminem suae impendit.

XVIII. Servis imperare moderate, laus est; et in mancipio cogitandum est, non quantum illud impune pati possit, sed quantum tibi permittat aequi bonique natura, quae parcere etiam captivis et pretio paratis iubet. Quanto iustius iubet hominibus liberis, ingenuis, honestis, non ut mancipiis abuti, sed his quos gradu antecedas, quorumque tibi non tradita servitus sit, sed tutela? Servis ad statuam licet confugere. Quum in servum omnia liceant, est aliquid, quod in hominem licere commune ius animantium vetet: quia eiusdem naturae est, cuius tu. Quis non Vedium Pollionem peius oderat, quam servi sui, quod muraenas sanguine humano saginabat, et eos qui se aliquid offenderant, in vivarium, quid aliud quam serpentium, abiici iubebat? O hominem mille mortibus dignum, sive devorandos servos obiiciebat muraenis, quas esurus erat, sive in hoc tantum illas alebat, ut sic aleret! Quemadmodum domini crudeles tota civitate commonstrantur, invisique et detestabiles sunt: ita regum et iniuria latius patet et infamia, atque odium saeculis traditur. Quanto autem non nasci fuit, quam numerari inter publico malo natos?

XIX. Excogitare nemo quidquam poterit, quod magis decorum regenti sit, quam clementia: quocunque modo is, et quocunque iure praepositus ceteris erit. Eo scilicet formosius id esse magnificentiusque fatebimur, quo in maiori praestabitur potestate: quam non oportet noxiam esse, si ad naturae legem componitur. Natura enim commenta est regem: quod et ex aliis animalibus licet cognoscere, et ex apibus, quarum regi amplissimum cubile est, medioque ac tutissimo loco. Praeterea onere vacat exactor alienorum operum; et amisso rege totum dilabitur examen. Nec unquam plus unum patiuntur, melioremque pugnâ quaerunt. Praeterea insignis regi forma est, dissimilisque ceteris, tum magnitudine, tum nitore. Hoc tamen maxime distinguitur: iracundissimae, ac pro corporis captu pugnacissimae sunt apes, et aculeos in vulnere relinquunt: rex ipse sine aculeo est. Noluit illum natura nec saevum esse, nec ultionem magno

constaturam petere; telumque detraxit, et iram eius inermem reliquit. Exemplar hoc magnis regibus ingens est. Est enim illi mos, exserere se in parvis, et ingentium rerum documenta minima agere. Pudeat, ab exiguis animalibus non trahere mores: quum tanto hominum moderatior esse animus debeat, quanto vehementius nocet. Utinam quidem eadem homini lex esset, et ira cum telo suo frangeretur, nec saepius liceret nocere quam semel, nec alienis viribus exercere odia! Facile enim lassaretur furor, si per se sibi satisfaceret, et si mortis periculo vim suam effunderet. Sed ne nunc quidem illi cursus tutus est. Tantum enim necesse est timeat, quantum timeri voluit; et manus omnium observet, et eo quoque tempore quo non captatur, peti se iudicet; nullumque momentum immune a metu habeat. Hanc aliquis aegram vitam sustinet, quum liceat innoxium aliis et ob hoc securum, salutare potentiae ius laetis omnibus, tractare? Errat enim, si quis existimat tutum esse ibi regem, ubi nihil a rege tutum est. Securitas securitate mutua paciscenda est. Non opus est instruere in altum editas arces, nec in adscensum arduos colles emunire, nec latera montium abscindere, multiplicibus se muris turribusque sepire: salvum regem in aperto clementia praestabit. Unum est inexpugnabile munimentum: amor civium. Quid pulchrius est, quam vivere optantibus cunctis, et vota non sub custode nuncupantibus? si paulum valetudo titubavit, non spem hominum excitari, sed metum? nihil esse cuiquam tam pretiosum, quod non pro salute praesidis sui commutatum velit? omne quod illi contingit, sibi quoque evenire deputet? In hoc assiduis bonitatis argumentis probavit, non Rempublicam suam esse, sed se Reipublicae. Quis huic audeat struere aliquod periculum? quis ab hoc non, si possit, fortunam quoque avertere velit, sub quo iustitia, pax, pudicitia, securitas, dignitas florent, sub quo opulenta civitas copia bonorum omnium abundat? Nec alio animo rectorem suum intuetur, quam si dii immortales potestatem visendi sui faciant: intueamur vene-

rantes, colentesque. Quid autem? non proximum illis locum tenet is, qui se ex deorum natura gerit, beneficus ac largus, et in melius potens? Haec affectare, haec imitari decet: maximum ita haberi, ut optimus simul habeatur.

XX. A duabus causis punire princeps solet, si aut se vindicat, aut alium. Prius de ea parte disseram, quae ipsum contingit: difficilius est enim moderari, ubi dolori debetur ultio, quam ubi exemplo. Supervacuum est hoc loco admonere, ne facile credat, ut verum excutiat, ut innocentiae faveat, et appareat, ut non minorem agi rem periclitantis, quam iudicis, sciat: hoc ad iustitiam, non ad clementiam pertinet. Nunc illum hortamur, ut manifeste laesus, animum in potestate habeat, et poenam, si tuto poterit, donet: sin minus, temperet; longeque sit in suis, quam in alienis, exorabilior iniuriis. Nam quemadmodum non est magni animi, qui de alieno liberalis est, sed ille, qui quod alteri donat, sibi detrahit: ita clementem vocabo, non in alieno dolore facilem, sed eum qui quum suis stimulis exagitetur, non prosilit; qui intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati, nec quidquam esse gloriosius principe impune laeso.

XXI. Ultio duas res praestare solet: aut solatium affert ei qui accepit iniuriam, aut in reliquum securitatem. Principis maior est fortuna, quam ut solatio egeat: manifestiorque vis, quam ut alieno malo opinionem sibi virium quaerat. Hoc dico, quum ab inferioribus petitus violatusque est. Nam si, quos pares aliquando habuit, infra se videt, satis vindicatus est. Regem et servus occidit, et serpens, et sagitta: servavit quidem nemo, nisi maior eo quem servavit. Uti itaque animose debet tanto munere deorum, dandi auferendique vitam potens: in his praesertim, quos scit aliquando simile fastigium obtinuisse, hoc arbitrium adeptus, ultionem implevit, perfecitque quantum verae poenae satis erat. Perdidit enim vitam, qui debet; et quisquis ex alto ad inimici pedes abiectus, alienam de capite regnoque sententiam

exspectavit, in servatoris sui gloriam vivit, plusque nomini eius confert incolumis, quam si ex oculis ablatus esset. Assiduum enim spectaculum alienae virtutis est: in triumpho cito transisset. Si vero regnum quoque suum tuto relinqui apud eum potuit, reponique eo unde deciderat: ingenti incremento surgit laus eius, qui contentus fuit, ex rege victo nihil praeter gloriam sumere. Hoc est etiam ex victoria sua triumphare, testarique, nihil se quod dignum esset victore, apud victos invenisse. Cum civibus, et ignotis, atque humilibus eo moderatius agendum est, quo minoris est afflixisse eos. Quibusdam libenter parcas; a quibusdam te vindicare fastidias, et non aliter quam ab animalibus parvis et obterentem inquinantibus reducenda manus est: at in iis qui in ore civitatis servati punitique erunt, occasione notae clementiae utendum est.

XXII. Transeamus ad alienas iniurias; in quibus vindicandis haec tria lex secuta est, quae Princeps quoque sequi debet: aut ut eum quem punit, emendet; aut ut poena eius ceteros meliores reddat; aut ut sublatis malis securiores ceteri vivant. Ipsos facilius emendabis minore poena: diligentius enim vivit, cui aliquid integri superest. Nemo dignitati perditae parcit. Impunitatis genus est iam non habere poenae locum. Civitatis autem mores magis corrigit parcitas animadversionum: facit enim consuetudinem peccandi multitudo peccantium; et minus gravis nota est, quam turba damnatorum levat, et severitas, quod maximum remedium habet, assiduitate amittit auctoritatem. Constituit bonos mores civitati Princeps, et vitia eruit, si patiens eorum est; non tanquam probet, sed tanquam invitus, et cum magno tormento ad castigandum veniat. Verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis. Gravior multo poena videtur, quae a miti viro constituitur.

XXIII. Praeterea videbis ea saepe committi, quae saepe vindicantur. Pater tuus plures intra quinquennium culeo insuit, quam omnibus saeculis insutos accepimus. Multo minus audebant liberi nefas ultimum admittere,

quamdiu sine lege crimen fuit. Summa enim prudentia altissimi viri et rerum naturae peritissimi maluerunt, velut incredibile scelus, et ultra audaciam positum praeterire, quam dum vindicant, ostendere posse fieri. Itaque parricidae cum lege coeperunt, et illis facinus poena monstravit. Pessimo vero loco pietas fuit, postquam saepius culeos vidimus, quam cruces. In qua civitate raro homines puniuntur, in ea consensus fit innocentiae, et indulgetur velut publico bono. Putet se innocentem esse civitas: erit. Magis irascitur a communi frugalitate desciscentibus, si paucos eos esse viderit. Periculosum est, mihi crede, ostendere civitati, quanto plures mali sint.

XXIV. Indicta est aliquando in Senatu sententia, ut servos a liberis cultus distingueret. Deinde apparuit, quantum periculum immineret, si servi nostri numerare nos coepissent. Idem scito metuendum esse, si nulli ignoscitur. Cito apparebit, pars civitatis deterior, quanto praegravet. Non minus Principi turpia sunt multa supplicia, quam medico multa funera. Remissius imperanti melius paretur. Natura contumax est humanus animus, et in contrarium atque arduum nitens; sequiturque facilius, quam ducitur. Et ut generosi atque nobiles equi melius facili freno reguntur: ita clementiam voluntaria innocentiaim petu suo sequitur, et dignam putat civitas, quam servet sibi. Plus itaque hac via proficitur. Crudelitas minime humanum malum est, indignum tam miti animo. Ferina ista rabies est, sanguine gaudere ac vulneribus; et abiecto homine, in silvestre animal transire.

XXV. Quid enim interest, oro te, Alexander, leoni Lysimachum obiicias, an ipse laceres dentibus tuis? Tuum illud os est, tua illa feritas. O quam cuperes tibi potius ungues esse, tibi rictum illum edendorum hominum capacem! Non exigimus a te, ut manus ista, exitium familiarium certissimum, ulli salutaris sit: ut iste animus ferox, insatiabile gentium malum, citra sanguinem caedemque satietur: clementia vocatur, si ad

occidendum amicum carnifex inter homines eligitur. Hoc est, quare vel maxime abominanda sit saevitia, quod excedit fines, primum solitos, deinde humanos. Nova supplicia conquirit, ingenium advocat, instrumenta excogitat, per quae varietur atque extendatur dolor; *et delectatur malis hominum.* Tunc ille dirus animi morbus ad insaniam pervenit ultimam, quum crudelitas versa est in voluptatem, et iam occidere hominem iuvat. Nam talem virum a tergo sequitur eversio, odia, venena, gladii. Tam multis periculis petitur, quam multorum ipse periculum est; privatisque nonnunquam consiliis, alias vero consternatione publica circumvenitur. Levis enim et privata pernicies, non totas urbes movet: quod late furere coepit, et omnes appetit, undique configitur. Serpentes parvulae fallunt, nec publice conficiuntur: ubi aliqua solitam mensuram transiit, et in monstrum excrevit, ubi fontes potu infecit et suo afflatu, deurit obteritque quacunque incessit, ballistis petitur. Possunt verba dare, et evadere pusilla mala: ingentibus obviam itur. Sic unus aeger nec domum quidem perturbat: at ubi crebris mortibus pestilentiam esse apparuit, conclamatio civitatis, ac fuga est, et diis ipsis manus intentantur. Sub uno aliquo tecto flamma apparuit, Familia vicinique aquam ingerunt: at incendium vastum, et multas iam domos depastum, parte urbis obruitur.

XXVI. Crudelitatem privatorum serviles quoque manus sub certo crucis periculo ultae sunt: tyrannorum, gentes populique, et quorum erat malum, et hi quibus imminebat, exscindere aggressi sunt. Aliquando sua praesidia in ipsos consurrexerunt, perfidiamque, et impietatem, et feritatem, et quidquid ab illis didicerant, in ipsos exercuerunt. Quid enim potest ab eo quisquam sperare, quem malum esse docuit? Non diu apparet nequitia, nec quantum iubetur, peccat. Sed puta tutam esse crudelitatem: quale eius regnum est? Non aliud, quam captarum urbium forma, et terribiles facies publici metus. Omnia moesta, trepida, confusa: voluptates ipsae timentur. Non convivia secura ineunt,

quibus lingua solicite etiam ebriis custodienda est; n spectacula, ex quibus materia criminis ac periculi aeritur. Apparentur licet magna impensa, et regiis ibus, et artificum exquisitis nominibus: quem tamen li in carcere iuvent? Quod istud, dii boni, malum t, occidere, saevire, delectari sono catenarum, et cium capita decidere, quocunque ventum est multum nguinis fundere, aspectu suo terrere ac fugare? Quae ia vita esset, si leones ursique regnarent? si serpentis in nos, ac noxiosissimo cuique animali daretur postas? Illa rationis expertia et a nobis immanitatis crine damnata, abstinent suis, et tuta est etiam inter ras similitudo: horum ne a necessariis quidem rabies nperat sibi, sed externa suaque in aequo habet, quo ssit exercitatior a singulorum caedibus deinde in exi gentium serpere. Et iniicere tectis ignem, aratrum tustis urbibus inducere, potentiam putat; et unum occi iubere aut alterum, parum imperatorium credit: nisi dem tempore grex miserorum subiectus stetit, crudeatem suam in ordinem coactam putat.' Felicitas illa, ltis salutem dare, et ad vitam ab ipsa morte revoca, et mereri clementia civicam! Nullum ornamentum incipis fastigio dignius pulchriusque est, quam illa coa ob cives servatos. Non hostilia arma detracta vis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parta llo spolia. Haec divina potentia est, gregatim ac puce servare: multos autem occidere, et indiscretos, inadii ac ruinae potentia est.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Dictum Neronis laudatur. Cap. II: Spes fovetur atque fiducia, fore ut mansueti Neronis mores in omnes imperii gentes rite transeant. Cap. III et IV: Clementia definitur, crudelitati opposita, atque differens a misericordia. Cap. V: Misericordia pusilli animi vitium dicitur ex sententia Stoicorum, rationem utique praebente. Cap. VI: Stoici, licet evitandam censeant misericordiam, ab inhumanitate tamen penitus abhorrere dicuntur. Cap. VII: Sapiens pro clementia sua non ignoscere, seu parcere et corrigere censetur.

I. Ut de clementia scriberem, Nero Caesar, una me vox tua maxime compulit: quam ego non sine admiratione, et, quumdic eretur, audisse memini, et deinde aliis narrasse. Vocem generosam, magni animi, magnae lenitatis; quae non composita, nec alienis auribus data, subito erupit, et bonitatem tuam cum fortuna tua litigantem in medium adduxit! Animadversurus in latrones duos Burrhus praefectus tuus, vir egregius, et tibi Principi notus, exigebat a te, scriberes, in quos et ex qua causa animadverti velles. Hoc saepe dilatum, ut aliquando fieret, instabat. Invitus invito quum chartam protulisset, traderetque, exclamasti: „Vellem nescire litteras!“ O dignam vocem, quam audirent omnes gentes, quae Romanum imperium incolunt, quaeque iuxta iacent dubiae libertatis, quaeque se contra viribus aut animis attolunt! O vocem in concionem omnium mortalium mittendam, in cuius verba Principes regesque iu-

rarent! O vocem publica generis humani innocentia dignam, cui redderetur antiquum illud saeculum! Nunc profecto consentire decebat ad aequum bonumque, expulsa alieni cupidine, ex qua omne animi malum oritur; pietatem integritatemque cum fide ac modestia resurgere; et vitia diuturno abusa regno, tandem felici ac puro saeculo dare locum.

II. Futurum hoc, Caesar, ex magna parte sperare et confiteri libet. Tradetur ista animi tui mansuetudo, diffundeturque paulatim per omne imperii corpus, et cuncta in similitudinem tui formabuntur. A capite bona valetudo: inde omnia vegeta sunt atque erecta, aut languore demissa: prout animus eorum viget, aut marcet. Et erunt cives, erunt socii digni hac bonitate: et in totum orbem recti mores revertentur. Parcetur ubique manibus. Tuis diutius me morari hic patere; non ut blandiar auribus tuis, nec enim mihi hic mos est: maluerim veris offendere, quam placere adulando. Quid ergo est? Praeter id quod bene factis dictisque tuis quam familiarissimum esse te cupio, ut quod nunc natura et impetus est, fiat iudicium, illud mecum considero, multas voces magnas, sed detestabiles, in vitam humanam pervenisse, celebresque vulgo ferri: ut illam: „Oderint, dum metuant.“ Cui Graecus versus similis est, qui se mortuo terram misceri ignibus iubet, et alia huius notae. Ac nescio, quomodo ingenia immania et invisa, materia secundiori expresserunt sensus vehementes et concitatos. Nullam adhuc vocem audivi ex bono lenique animosam. Quid ergo est? Ut raro, invitus, et cum magna cunctatione, ita aliquando scribas necesse est istud, quod tibi in odium literas adduxit: sed, sicut facis, cum magna cunctatione, cum multis dilationibus.

III. Et ne forte decipiat nos speciosum clementiae nomen, aliquando et in contrarium abducat: videamus quid sit clementia; qualisque sit, et quos fines habeat. Clementia est temperantia animi in potestate ulciscendi: vel, lenitas superioris adversus inferiorem in constituendis poenis. Plura proponere, est tutius, ne una

definitio parum rem comprehendat, et, ut ita dicam, formula excidat. Itaque dici potest et inclinatio animi ad lenitatem in poena exigenda. Illa finitio contradictiones inveniet, quamvis maxime ad verum accedat. Si dixerimus, clementiam esse moderationem aliquid ex merita ac debita poena remittentem, reclamabitur, nullam virtutem quidquam minus debito facere. Atqui hoc omnes intelligunt, clementiam esse, quae se flectit citra id, quod merito constitui posset. Huic contrariam imperiti putant severitatem; sed nulla virtus virtuti contraria est.

IV. Quid ergo opponitur clementiae? Crudelitas, quae nihil aliud est, quam atrocitas animi in exigendis poenis. Sed quidam non exigunt poenas, crudeles tamen sunt: tanquam, qui ignotos homines et obvios non in compendium, sed occidendi causa occidunt. Nec interficere contenti, saeviunt; ut Sinis ille et Procrustes, et piratae, qui captos verberant, et in ignem vivos imponunt. Haec crudelitas quidem: sed quia nec ultionem sequitur (non enim laesa est) nec peccato alicui irascitur (nullum enim antecessit crimen) extra finitionem nostram cadit: quae finitio continebat in exigendis poenis intemperantiam animi. Possumus dicere, non esse hanc crudelitatem, sed feritatem, cui voluptati saevitia est: possumus insaniam vocare. Nam varia sunt genera eius, et nullum certius, quam quod in caedes hominum et laniationes pervenit. Illos ergo crudeles vocabo, qui puniendi causam habent, modum non habent. Sicut in Phalari, quem aiunt non quidem in homines innocentes, sed super humanum ac probabilem modum saevisse. Possumus effugere cavillationem, et ita finire, ut sit crudelitas: inclinatio animi ad asperiora. Hanc clementia repellit longius a se: nam severitatem illi convenire, certum est. Ad rem pertinet, quaerere hoc loco, quid sit misericordia. Plerique enim ut virtutem eam laudant, et bonum hominem vocant misericordem. At haec vitium animi est. Utraque circa severitatem, circaque clementiam posita sunt: quae vitare debemus, ne per

speciem severitatis in crudelitatem, neve per speciem clementiae in misericordiam incidamus. In hoc, leviore periculo erratur, sed par error est a vero recedentium.

V. Ergo quemadmodum religio deos colit, superstitio violat: ita clementiam mansuetudinemque omnes boni praestabunt, misericordiam autem vitabunt. Est enim vitium pusilli animi, ad speciem alienorum malorum succidentis. Itaque pessimo cuique familiarissima est. Anus et mulierculae sunt, quae lacrimis nocentissimorum moventur, quae, si liceret, carcerem effringerent. Misericordia non causam, sed fortunam spectat: clementia rationi accedit. Scio male audire apud imperitos sectam Stoicorum, tanquam nimis duram, et minime principibus regibusque bonum daturam consilium. Obiicitur enim illi, quod sapientem negat misereri, negat ignoscere. Haec si per se ponantur, invisa sunt: videntur enim nullam spem relinquere humanis erroribus, sed omnia delicta ad poenam deducere. Quod si est, quidni haec scientia, quae dediscere humanitatem iubet, portumque adversus fortunam certissimum mutuo auxilio cludit? Sed nulla secta benignior leniorque est, nulla amantior hominum, et communibus bonis attentior: ut propositum sit usui esse aut auxilio, nec sibi tantum, sed universis singulisque consulere. Misericordia est aegritudo animi, ob alienarum miseriarum speciem: aut tristitia ex alienis malis contracta, quae accidere immerentibus credit. Aegritudo autem in sapientem virum non cadit: serena eius mens est, nec quidquam incidere potest, quod illam obducat. Nihilque, quam magnus animus decet: non potest autem magnus esse idem, si metus et moeror confundit, si mentem obducit et contrahit. Hoc sapienti ne in suis quidem accidet calamitatibus, sed omnem fortunae iram reverberabit, et ante se franget. Eandem semper faciem servabit, placidam, inconcussam: quod facere non posset, si tristitiam reciperet. Adiice, quod sapiens providet, et in expedito consilium habet. Nunquam autem liquidum sincerumque ex turbido venit. Tristitia enim inhabilis est ad dispi-

ciendas res, utilia excogitanda, periculosa vitanda, aequa aestimanda. Ergo non miseretur, quia et sine miseria animi non fit. Cetera omnia, quae qui miserentur solent facere, hic libens et alius animo faciet.

VI. Succurret alienis lacrimis, non accedet: dabit manum naufrago, exsuli hospitium, egenti stipem; non hanc contumeliosam, qua pars maior horum, qui se misericordes videri volunt, abiicit et fastidit quos adiuvat, contingique ab his timet, sed ut homo homini, ex communi dabit. Donabit lacrimis maternis filium, et catenas solvi iubebit, et ludo eximet, et cadaver etiam noxium sepeliet. At faciet ista tranquilla mente, vultu suo. Ergo non miserebitur sapiens, sed succurret, sed proderit, in commune auxilium natus ac publicum bonum, ex quo dabit cuique partem: etiam ad calamitosos, pro portione, improbandos et emendandos bonitatem suam permittet. Afflictis vero, et fortius laborantibus multo libentius subveniet. Quoties poterit, fortunae intercedet. Ubi enim opibus potius utetur, aut viribus, quam ad restituenda quae casus impulit? Vultum quidem non deiiciet, nec animum ob aeruscantis civis aridam ac pannosam maciem, et innixam baculo senectutem: ceterum omnibus dignis proderit, et deorum more calamitosos propitius respiciet. Misericordia vicina est miseriae; habet enim aliquid, trahitque ex ea. Imbecilles oculos esse scias, qui ad alienam lippitudinem et ipsi suffunduntur: tam mehercule, quam morbum esse, non hilaritatem, semper arridere ridentibus, et ad omnium oscitationem ipsum quoque os diducere. Misericordia vitium est animorum, nimis miseriae faventium: quam si quis a sapiente exigit, prope est, ut lamentationem exigat, et in alienis funeribus gemitus.

VII. Constituamus nunc quoque quid sit venia, ut sciamus dari illam a sapiente non debere. Venia est poenae meritae remissio. Hanc sapiens quare non debeat dare, reddunt rationem diutius, quibus hoc propositum est. Ego ut breviter, tanquam in alieno iudicio

dicam: ei ignoscitur qui puniri debuit; sapiens autem nihil facit quod non debet, nihil praetermittit quod debet. Itaque poenam quam exigere debet, non donat: sed illud quod ex venia consequi vis, honestiore tibi via tribuit. Parcit enim sapiens, consulit et corrigit. Idem facit, quod si ignosceret, nec ignoscit: quoniam qui ignoscit, fatetur aliquid se, quod fieri debuit, omisisse. Aliquem verbis tantum admonebit, poena non afficiet, aetatem eius emendabilem intuens: aliquem invidia criminis manifeste laborantem iubebit incolumem esse, quia deceptus est, quia per vinum lapsus. Hostes dimittet salvos, aliquando etiam laudatos, si honestis causis pro fide, pro foedere, pro libertate in bellum accincti sunt. Haec omnia non veniae, sed clementiae opera sunt. Clementia liberum arbitrium habet: non sub formula, sed ex aequo et bono iudicat. Et absolvere illi licet, et quanti vult, taxare litem. Nihil ex his facit, tanquam iusto minus fecerit, sed tanquam id quod constituit, iustissimum sit. Ignoscere autem est, quae iudicas punienda, non punire. Venia debitae poenae remissio est: clementia hoc primum praestat, ut quos dimittit, nihil aliud illos pati debuisse pronuntiet. Plenior est ergo quam venia, et honestior. De verbo (ut mea fert opinio) controversia est; de re quidem convenit. Sapiens multa remittet, multos parum sani, sed sanabilis ingenii servabit. Agricolas bonos imitabitur, qui non tantum rectas proceras que arbores colunt, sed illis quoque, quas aliqua depravavit causa, adminicula quibus regantur, applicant. Alias circumcidunt, ne proceritatem rami premant: quasdam, infirmas vitio loci, nutriunt: quibusdam, aliena umbra laborantibus, coelum aperiunt. Secundum haec videbit perfectus sapiens, quod ingenium qua ratione tractandum sit, quo modo in rectum prava flectantur.

Multa desunt.

L. ANNAEI SENECAE
AD PAULINUM
DE BREVITATE VITAE
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Inanis profecto, quae in omnium ore est de brevitate vitae querela. Cap. II: Cupiditatibus iustum perditur tempus. Cap. III: Ceterarum rerum maxima, temporis nulla fere ratio habetur. Cap. IV: Socordia capti futurae mortis obliviscimur. Cap. V et VI: In numero eorum, qui otium serio expeterent, Augustus quoque, Cicero et Livius Drusus fuerunt; iis tamen, qui in levibus tantum versantur, tale non est desiderium. Cap. VII: Tam vivere, quam mori tota vita discendum est, ne inutiliter hanc aliquis praecipitet. Cap. VIII: Temporis, quod nihili habetur, summum tamen est pretium. Cap. IX: Quaecunque hodie poterunt perfici, in crastinum haud differenda. Cap. X: Singula temporis spatia rebus nostris iuste tribuantur necesse est. Cap. XI: Praecipitatus vitae suae cursus decrepitis adeo displicet senibus. Cap. XII, XIII et XIV: Quae occupatissima nonnunquam apparet vita otiosorum nihilominus tamen fucata est, dum, prava grammaticorum nonnullorum exempla sequentes, per se nihil agunt. Iustum vero est otium, sapientiae vacare. Cap. XV: Ingenuam sapientia prae se fert laudem. Cap. XVI et XVII: Improba est desidiosorum levi-

tas, neque alia gaudia habent, nisi trepida. Cap. XVIII et XIX: Verum otium capessimus, dum periculosa fugimus officia, sapientiae studio libere indulgentes. Cap. XX: Stultorum est, ad otium ultro secedere non posse.

I. Maior pars mortalium, Pauline, de naturae malignitate conqueritur, quod in exiguum aevi gignimur, quod haec tam velociter, tam rapide dati nobis temporis spatia decurrant: adeo ut, exceptis admodum paucis, ceteros in ipso vitae apparatu vita destituat. Nec huic publico, ut opinantur, malo, turba tantum et imprudens vulgus ingemuit: clarorum quoque virorum hic affectus querelas evocavit. Inde illa maximi medicorum exclamatio est: „Vitam brevem esse, longam artem." Inde Aristoteli cum rerum natura exigenti minime conveniens sapienti viro lis est: illam animalibus tantum indulsisse, ut quina aut dena saecula educerent, homini in tam multa ac magna genito, tanto citeriorem terminum stare. Non exiguum temporis habemus, sed multum perdimus. Satis longa vita, et in maximarum rerum consummationem large data est, si tota bene collocaretur. Sed ubi per luxum ac negligentiam defluit, ubi nulli rei bonae impenditur, ultima demum necessitate cogente, quam ire non intelleximus, transisse sentimus. Ita est, non accepimus brevem vitam, sed fecimus; nec inopes eius, sed prodigi sumus. Sicut amplae et regiae opes, ubi ad malum dominum pervenerunt, momento dissipantur, at quamvis modicae, si bono custodi traditae sunt, usu crescunt: ita aetas nostra bene disponenti multum patet.

II. Quid de rerum natura querimur? Illa se benigne gessit: vita, si scias uti, longa est. Alium insatiabilis tenet avaritia: alium in supervacuis laboribus operosa sedulitas: alius vino madet: alius inertia torpet: alium defatigat ex alienis iudiciis suspensa semper ambitio: alium mercandi praeceps cupiditas circa omnes terras, omnia maria, spe lucri ducit. Quosdam torquet

cupido militiae, nunquam non aut alienis periculis intentos, aut suis anxios: sunt quos ingratus superiorum cultus voluntaria servitute consumat. Multos aut affectatio alienae fortunae, aut suae odium detinuit: plerosque, nihil certum sequentes, vaga et inconstans, et sibi displicens levitas per nova consilia iactavit. Quibusdam nihil quo cursum dirigant, placet, sed marcentes oscitantesque fata deprehendunt: adeo ut quod apud maximum poëtarum more oraculi dictum est, verum esse non dubitem:

Exigua pars est vitae, quam nos vivimus.

Ceterum quidem omne spatium non vita, sed tempus est. Urgentia circumstant vitia undique; nec resurgere, aut in dispectum veri attollere oculos sinunt, sed mersos, et in cupiditatibus infixos premunt. Nunquam illis recurrere ad se licet, si quando aliqua quies fortuito contigit: velut in profundo mari, in quo post ventum quoque volutatio est, fluctuantur, nec unquam illis a cupiditatibus suis otium instat. De istis me putas disserere, quorum in confesso mala sunt? Aspice illos, ad quorum felicitatem concurritur: bonis suis effocantur. Quam multis graves sunt divitiae? quam multorum eloquentia, quotidiano ostentandi ingenii spatio, sanguinem educit? quam multi continuis voluptatibus pallent? quam multis nihil liberi relinquit circumfusus clientium populus? Omnes denique istos, ab infimis usque ad summos, pererra. Hic advocat, hic adest: ille periclitatur, ille defendit, ille iudicat. Nemo se sibi vindicat: alius in alium consumimur. Interroga de istis, quorum nomina ediscuntur: his illos dignosci videbis notis: „Hic illius cultor est, ille illius, suus nemo.“ Deinde dementissima quorundam indignatio est. Queruntur de superiorum fastidio, quod ipsis adire volentibus non vacaverint. Audet quisquam de alterius superbia queri, qui sibi ipse nunquam vacat? Ille tamen, quisquis est, insolenti quidem vultu, sed aliquando respexit: ille aures suas ad tua verba demisit: ille te ad latus suum rece-

t. Tu non inspicere te unquam, non audire dignas es.

III. Non est itaque, quod ista officia cuiquam imtes: quoniam quidem quum illa faceres, non esse cum io volebas, sed tecum esse non poteras. Omnia licet ιae unquam ingenia fulserunt, in hoc unum consenınt, nunquam satis hanc humanarum mentium caligiım mirabuntur. Praedia sua occupari a nullo patiunr, et si exigua contentio est de modo finium, ad lades et arma discurrunt: in vitam suam incedere alios nunt, immo vero ipsi etiam possessores eius futuros ducunt. Nemo invenitur, qui pecuniam suam dividere elit: vitam unusquisque quam multis distribuit? Adtricti sunt in continendo patrimonio: simul ad temporis icturam ventum est, profusissimi in eo, cuius unius onesta avaritia est. Libet itaque ex seniorum turba omprehendere aliquem! „Pervenisse te ad ultimum aeatis humanae videmus: centesimus tibi, vel supra, prenitur annus. Agedum, ad computationem aetatem tuam evoca! Dic quantum ex isto tempore creditor, quanum amica, quantum reus, quantum cliens abstulerit: uantum lis uxoria, quantum servorum coërcitio, quanum officiosa per urbem discursatio. Adiice morbos, uos manu fecimus: adiice, quod et sine usu iacuit: idebis te pauciores annos habere, quam numeras. Reete memoria tecum, quando certus consilii fueris, quois quisque dies ut destinaveras recesserit; qui tibi usus ıi fuerit; quando in statu suo vultus, quando animus ıtrepidus; quid tibi in tam longo aevo facti operis sit; uam multi vitam tuam diripuerint, te non sentiente uid perderes; quantum vanus dolor, stulta laetitia, avia cupiditas, blanda conversatio abstulerit; quam exiuum tibi de tuo relictum sit: intelliges, te immatuum mori.“

IV. Quid ergo est in causa? tanquam semper victuri ivitis: nunquam vobis fragilitas vestra succurrit. Non bservatis, quantum iam temporis transierit. Velut ex leno et abundanti perditis: quum interim fortasse ille

ipse, alicui vel homini vel rei donatus, ultimus dies sit. Omnia tanquam mortales timetis: omnia tanquam immortales concupiscitis. Audies plerosque dicentes: „A quinquagesimo in otium secedam": „sexagesimus annus ab officiis me demittet." Et quem tandem longioris vitae praedem accipis? quis ista, sicuti disponis, ire patietur? Non pudet te reliquias vitae tibi reservare, et id solum tempus bonae menti destinare, quod in nullam rem conferri possit? Quam serum est, tunc vivere incipere, quum desinendum est? quae tam stulta mortalitatis oblivio, in quinquagesimum et sexagesimum annum differre sana consilia, et inde velle vitam inchoare, quo pauci perduxerunt? Potentissimis, et in altum sublatis hominibus excidere voces videbis, quibus otium optent, laudent, omnibus bonis suis praeferant. Cupiunt interim ex illo fastigio suo, si tuto liceat, descendere. Nam ut nihil extra lacessat, aut quatiat: in se ipsa fortuna ruit.

V. Divus Augustus, cui dii plura quam ulli praestiterunt, non desiit quietem sibi precari, vacationem a Republica petere. Omnis eius sermo ad hoc semper revolutus est, ut sibi speraret otium. Hoc labores suos, etiamsi falso, dulci tamen oblectabat solatio, aliquando se victurum sibi. In quadam ad senatum missa epistola, quum requiem suam non vacuam fore dignitatis, nec a priore gloria discrepantem, pollicitus esset, haec verba inveni: „Sed ista fieri speciosius, quam promitti possunt; me tamen cupido temporis optatissimi mihi provexit, ut quoniam rerum laetitia moratur adhuc, praeciperem aliquid voluptatis ex verborum dulcedine." Tanta visa est res otium, ut illam, quia usu non poterat, cogitatione praesumeret. Qui omnia videbat ex se uno pendentia, qui hominibus gentibusque fortunam dabat, illum diem laetissimus cogitabat, quo magnitudinem suam exueret. Expertus erat, quantum illa bona per omnes terras fulgentia, sudoris exprimerent, quantum occultarum solicitudinum tegerent: cum civibus primum, deinde cum collegis, novissime cum affinibus

actus armis decernere, mari terraque sanguinem fu-
t; per Macedoniam, Siciliam, Aegyptum, Syriam,
siamque, et omnes prope oras bello circumactus, Ro-
ana caede lassos exercitus ad externa bella convertit.
um Alpes pacat, immixtosque mediae paci et imperio
ostes perdomat, dum ultra Rhenum, Euphratem et Da-
ubium terminos movet, in ipsa urbe Murenae, Caepio-
is, Lepidi, Egnatiorum in eum mucrones acuebantur.
londum horum effugerat insidias: filia, et tot nobiles
ivenes adulterio velut sacramento adacti, iam infractam
etatem territabant: plusque et iterum timenda cum An-
onio mulier. Haec ulcera cum ipsis membris absciderat:
alia subnascebantur; velut grave multo sanguine
orpus, parte semper aliqua rumpebatur. Itaque otium
ptabat; in huius spe et cogitatione labores eius reside-
ant. Hoc votum erat eius, qui voti compotes facere pot-
rat. Marcus Cicero inter Catilinas Clodiosque iacta-
is, Pompeiosque et Crassos, partim manifestos inimi-
os, partim dubios amicos, dum fluctuatur cum repu-
ica, et illam pessum euntem tenet, novissime abdu-
us, nec secundis rebus quietus, nec adversarum pa-
ens, quoties illum ipsum consulatum suum non sine
usa, sed sine fine laudatum detestatur? quam flebiles
oces exprimit in quadam ad Atticum epistola, iam vi-
o patre Pompeio, adhuc filio in Hispania fracta arma
fovente? „Quid agam," inquit, „hic, quaeris? mo-
r in Tusculano meo semiliber." Alia deinceps adii-
t, quibus et priorem aetatem complorat, et de prae-
enti quaeritur, et de futura desperat. Semiliberum se
xit Cicero. At mehercules nunquam sapiens in tam
umile nomen procedet, nunquam semiliber erit: inte-
rae semper libertatis et solidae, solutus, et sui iuris,
tior ceteris. Quid enim supra eum potest esse, qui
pra fortunam est?

VI. Livius Drusus, vir acer et vehemens, quum le-
s novas et mala Gracchana movisset, stipatus ingenti
tius Italiae coetu, exitum rerum non providens, quas
c agere licebat, nec iam liberum erat semel inchoa-

tas relinquere, execratus inquietam a primordiis vitam, dicitur dixisse: „Uni sibi, nec puero quidem, unquam ferias contigisse.“ Ausus enim et pupillus adhuc et praetextatus, iudicibus reos commendare, et gratiam suam foro interponere tam efficaciter, ut quaedam iudicia constet ab illo rapta. Quo non irrumperet tam immatura ambitio? Scires in malum ingens, et privatum, et publicum evasuram illam tam praecoquem audaciam! Sero itaque querebatur, nullas sibi ferias contigisse: a puero seditiosus, et foro gravis. Disputatur, an ipse sibi manus attulerit. Subito enim vulnere per inguen accepto, collapsus est: aliquo dubitante, an mors voluntaria esset: nullo, an tempestiva. Supervacuum est commemorare plures: qui quum aliis felicissimi viderentur, ipsi in se verum testimonium dixerunt, prodentes omnem actum annorum suorum. Sed his querelis nec alios mutaverunt, nec se ipsos. Nam quum verba eruperunt, affectus ad consuetudinem relabuntur. Vestra mehercule vita, licet supra mille annos exeat, in arctissimum contrahetur. Ista vitia nullum non saeculum devorabunt: hoc vero spatium, quod, quamvis natura currit, ratio dilatat, cito vos effugiat necesse est. Non enim apprehenditis, nec retinetis, nec velocissimae omnium rei moram facitis, sed abire ut rem supervacuam ac reparabilem sinitis. In primis autem et illos numero, qui nulli rei, nisi vino ac libidini vacant: nulli enim turpius occupati sunt. Ceteri, etiamsi vana gloriae imagine teneantur, speciose tamen errant. Licet avaros mihi, licet vel iracundos enumeres, vel odia exercentes iniusta, vel bella: omnes isti virilius peccant: in ventrem ac libidinem proiectorum inhonesta labes est. Omnia istorum tempora excute: adspice quamdiu computent, quamdiu insidientur, quamdiu timeant, quamdiu colant, quamdiu colantur, quantum vadimonia sua atque aliena occupent, quantum convivia, quae iam ipsa officia sunt: videbis, quemadmodum illos respirare non sinant vel mala sua, vel bona. Denique inter omnes convenit, nullam rem bene exerceri posse ab homine occupato: non elo-

entiam, non liberales disciplinas: quando districtus imus nihil altius recipit, sed omnia velut inculcata spuit. Nihil minus est hominis occupati, quam vivere: llius rei difficilior est scientia.

VII. Professores aliarum artium vulgo multique sunt; asdam vero ex his pueri ad modum ita percepisse visi nt, ut etiam praecipere possent: vivere tota vita diendum est; et quod magis fortasse mirabere, tota vi- discendum est mori. Tot maximi viri, relictis omnis impedimentis, quum divitiis, officiis, voluptatibus nuntiassent, hoc unum in extremam usque aetatem erunt, ut vivere scirent; plures tamen ex his nondum scire confessi, e vita abierunt: nedum ut isti sciant. agni, mihi crede, et supra humanos errores eminen- viri est, nihil ex suo tempore delibari sinere: et ideo a eius longissima est, cui quantumcunque patuit, tom ipsi vacavit. Nihil inde incultum otiosumque iait, nihil sub alio fuit: neque enim quidquam reperit gnum, quod cum tempore suo permutaret custos eius rcissimus. Itaque satis illi fuit. His vero necesse t defuisse, ex quorum vita multum populus tulit. Nec t quod putes, hinc illos non intelligere damnum suum. erosque certe audies ex his quos magna felicitas grat, inter clientium greges, aut causarum actiones, aut teras honestas miserias exclamare interdum: „Mihi vere non licet.“ Quidni non liceat? omnes illi qui sibi advocant, tibi abducunt. Ille reus quot dies abulit? quot ille candidatus? quot illa anus, efferendis redibus lassa? quot ille ad irritandam avaritiam caantium simulatus aeger? quot ille potentior amicus, qui s non in amicitia, sed in apparatu habet? Dispunge, quam, ac recense vitae tuae dies: videbis paucos adodum et ridiculos apud te resedisse. Assecutus ille nos optaverat fasces, cupit ponere, et subinde dicit: Quando hic annus praeteribit?“ Facit ille ludos, quoum sortem sibi obtingere magno aestimavit: „Quando,“ quit, „istos effugiam?“ Diripitur ille toto foro patrois, et magno concursu omnia, ultra quam audiri pot-

est, complet: „Quando," inquit, „res proferentur?" Praecipitat quisque vitam suam, et futuri desiderio laborat, praesentium taedio. At ille, qui nullum non tempus in usus suos confert, qui omnes dies tanquam vitam ordinat, nec optat crastinum, nec timet. Quid enim est, quod iam ulla hora novae voluptatis possit afferre? Omnia nota, omnia ad satietatem percepta sunt: de cetero fors fortuna ut volet ordinet; vita iam in tuto est. Huic adiici potest, detrahi nihil; et adiici sic, quemadmodum aliquis ventre saturo iam, non pleno, aliquid cibi, quod nec desiderat, capit.

VIII. Non est itaque quod quemquam, propter canos aut rugas, putes diu vixisse. Non ille diu vixit, sed diu fuit. Quid enim? si illum multum putes navigavisse, quem saeva tempestas a portu exceptum huc et illuc tulit, ac viribus ventorum ex diverso furentium per eadem spatia in orbem egit? non ille multum navigavit, sed multum iactatus est. Mirari soleo, quum video aliquos tempus petere, et eos qui rogantur facillimos. Illud uterque spectat, propter quod tempus petitum est: ipsum tempus quidem neuter. Quasi nihil petitur, quasi nihil datur: re omnium pretiosissima luditur. Fallit autem illos, quia res incorporalis est, quia sub oculos non venit: ideoque vilissima aestimatur, immo paene nullum pretium eius est. Annua congiaria homines clarissimi accipiunt, et his aut laborem, aut operam, aut diligentiam suam locant: nemo aestimat tempus. Utuntur illo laxius, quasi gratuito. At eosdem aegros vide, si mortis periculum admotum est propius, medicorum genua tangentes: si metuunt capitale supplicium, omnia sua, ut vivant, paratos impendere. Tanta in illis discordia affectuum est. Quodsi posset, quemadmodum praeteritorum annorum cuiusque numerus proponi, sic futurorum: quomodo illi, qui paucos viderent superesse, trepidarent, quomodo illis parcerent? Atqui facile est, quamvis exiguum, dispensare, quod certum est: id debet servari diligentius, quod nescias quando deficiat. Nec est tamen, quod ignorare putes

illos, quam cara res sit. Dicere solent iis, quos validissime diligunt, paratos se partem annorum suorum dare. Dant, nec intelligunt: dant autem ita, ut sine illorum incremento sibi detrahant: sed hoc ipsum an detrahant, nesciunt: ideo tolerabilis est illis iactura detrimenti latentis. Nemo restituet annos, nemo iterum te tibi reddet. Ibit qua coepit aetas, nec cursum suum aut revocabit aut supprimet: nihil tumultuabitur, nihil admonebit velocitatis suae: tacita labetur. Non illa se regis imperio, non favore populi longius proferet. Sicut missa est a primo, decurret: nusquam divertet, nusquam remorabitur. Quid fiet? tu occupatus es, vita festinat: mors interim aderit, cui, velis nolis, vacandum est.

IX. Potestne quisquam, dico, hominum eorum qui prudentiam iactant, et operosius occupati sunt, quam ut melius possint vivere? Impendio vitae vitam instruunt, cogitationes suas in longum ordinant: maxima porro vitae iactura, dilatio est. Illa primum quemque extrahit diem, illa eripit praesentia, dum ulteriora promittit. Maximum vivendi impedimentum est exspectatio, quae pendet ex crastino. Perdis hodiernum: quod in manu fortunae positum est, disponis: quod in tua, dimittis. Quo spectas, quo te extendis? omnia quae ventura sunt, in incerto iacent: protinus vive. Clamat ecce maximus vates, et velut divino ore instinctus salutare carmen canit:

Optima quaeque dies miseris mortalibus aevi
Prima fugit.

Quid cunctaris, inquit, quid cessas? Nisi occupas, fugit: quum occupaveris, tamen fugiet. Itaque cum celeritate temporis, utendi velocitate certandum est. Velut ex torrente rapido, nec semper casuro, cito hauriendum est. Hoc quoque pulcherrime ad exprobrandam infinitam cogitationem, quod non optimam quamque aetatem, sed diem dicit. Quid securus, et in tanta temporum fuga lentus, menses tibi et annos, et longam seriem, utcunque aviditati tuae visum est, exporrigis? De dis

tecum loquitur, et de hoc ipso fugiente. Non dubium est ergo, quin prima quaeque optima dies fugiat mortalibus miseris, id est, occupatis: quorum puériles adhuc animos senectus opprimit, ad quam imparati inermesque veniunt. Nihil enim provisum est: subito in illam, necopinantes inciderunt: accedere eam quotidie non sentiebant. Quemadmodum aut sermo, aut lectio, aut aliqua interior cogitatio iter facientes decipit, pervenisse se ante sciunt, quam appropinquasse: ita hoc iter vitae assiduum et citatissimum, quod dormientes vigilantesque eodem gradu facimus, occupatis non apparet, nisi in fine.

X. Quod proposui, si in partes velim et argumenta diducere, multa mihi occurrent, per quae probem brevissimam esse occupatorum vitam. Solebat dicere Fabianus (non ex his cathedrariis philosophis, sed ex veris et antiquis) contra affectus impetu non subtilitate pugnandum, nec minutis vulneribus, sed incursu avertendam aciem non probam: cavillationem enim retundi debere, non vellicari. Tamen ut illis error exprobretur suus, docendi, non tantum deplorandi sunt. In tria tempora vita dividitur: quod est, quod fuit, et quod futurum est. Ex his quod agimus, breve est: quod acturi sumus, dubium: quod egimus, certum. Hoc est enim, in quod fortuna ius perdidit, quod in nullius arbitrium reduci potest. Hoc amittunt occupati: nec enim illis vacat praeterita respicere; et si vacet, iniucunda est poenitendae rei recordatio. Inviti namque ad tempora male exacta animum revocant, nec audent ea retentare, quorum vitia etiam quae aliquo praesentis voluptatis lenocinio subripiebantur, retractando patescunt. Nemo, nisi a quo omnia acta sunt sub censura sua, quae nunquam fallitur, libenter se in praeteritum retorquet. Ille qui multa ambitiose concupiit, superbe contemsit, impotenter vicit, insidiose decepit, avare rapuit, prodige effudit, necesse est memoriam suam timeat. Atqui haec est pars temporis nostri sacra ac dedicata, omnes humanos casus supergressa, extra regnum fortunae sub-

ducta: quam non inopia, non metus, non morborum incursus exagitat. Haec nec turbari, nec eripi potest: perpetua eius et intrepida possessio est. Singuli tantum dies, et hi per momenta praesentes sunt: at praeteriti temporis omnes, quum iusseris aderunt, ad arbitrium tuum se inspici ac detineri patientur: quod facere occupatis non vacat. Securae et quietae mentis est, in omnes vitae suae partes discurrere: occupatorum animi velut sub iugo sunt, flectere se ac respicere non possunt. Abiit igitur vita eorum in profundum; et ut nihil prodest, quantum libet ingeras, si non subest quod excipiat, ac servet: sic nihil refert, quantum temporis detur, si non est ubi subsidat. Per quassos foratosque animos transmittitur. Praesens tempus brevissimum est, adeo quidem, ut quibusdam nullum videatur: in cursu enim semper est. Fluit et praecipitatur: ante desinit esse, quam venit: nec magis moram patitur, quam mundus, aut sidera, quorum irrequieta semper agitatio, nunquam in eodem vestigio manet. Solum igitur ad occupatos praesens pertinet tempus: quod tam breve est, ut arripi non possit, et id ipsum illis, districtis in multa, subducitur.

XI. Denique vis scire, quam non diu vivant? vide quam cupiant diu vivere. Decrepiti senes paucorum annorum accessionem votis mendicant; minores natu se ipsos esse fingunt: mendacio sibi blandiuntur, et tam libenter fallunt, quam si fata unâ decipiant. Iam vero quum illos aliqua imbecillitas mortalitatis admonuit, quemadmodum paventes moriuntur, non tanquam exeant de vita, sed tanquam extrahantur? Stultos se fuisse, quod non vixerint, clamitant; et si modo evaserint ex illa valetudine, in otio victuros. Tunc quam frustra paraverint, quibus non fruerentur, quam incassum omnis labor ceciderit, cogitant. At quibus vita procul ab omni negotio agitur, quidni spatiosa sit? Nihil ex illa delegatur, nihil alio atque alio spargitur, nihil inde fortunae traditur, nihil negligentia interit, nihil largitione detrahitur, nihil supervacuum est: tota (ut ita dicam)

in reditu est. Quantulaecunque itaque abunde sufficit; et ideo quandocunque ultimus dies venerit, non cunctabitur vir sapiens ire ad mortem certo gradu. Quaeris forte, quos occupatos vocem? Non est quod me solos putes dicere, quos a basilica immissi demum canes eiiciunt; quos aut in sua vides turba speciosius elidi, aut in aliena contemtius: quos officia domibus suis evocant, ut alienis foribus illidant; quos hasta praetoris infami lucro, et quandoque suppuraturo, exercet. Quorundam otium occupatum est; in villa, aut in lecto suo, in media solitudine, quamvis ab omnibus recesserunt, sibi ipsi molesti sunt: quorundam non otiosa vita est dicenda, sed desidiosa occupatio.

XII. Illum tu otiosum vocas, qui Corinthia paucorum furore pretiosa, anxia subtilitate concinnat, et maiorem dierum partem in aeruginosis lamellis consumit? qui in ceromate (nam, proh facinus, ne Romanis quidem vitiis laboramus!) spectator puerorum rixantium sedet? qui victorum suorum greges in aetatum et colorum paria diducit? qui athletas notissimos pascit? Quid? illos otiosos vocas, quibus apud tonsorem multae horae transmittuntur, dum decerpitur, si quid proxima nocte succrevit, dum de singulis capillis in consilium itur, dum aut disiecta coma restituitur; aut deficiens hinc atque illinc in frontem compellitur? Quomodo irascuntur, si tonsor paulo negligentior fuit? (Tanquam virum tonderet!) Quomodo excandescunt, si quid ex iuba sua decisum est, si quid extra ordinem iacuit, nisi omnia in annulos suos reciderunt? Quis est istorum, qui non malit rempublicam suam turbari, quam comam? qui non solicitior sit de capitis sui decore, quam de salute? qui non comtior esse malit, quam honestior? Hos tu otiosos vocas, inter pectinem speculumque occupatos? Quid illi, qui in componendis, audiendis, dicendis canticis operati sunt: dum vocem, cuius rectum cursum natura et optimum et simplicissimum fecit, inflexu modulationis inertissimae torquent? Quorum digiti aliquod inter se carmen metientes semper sonant: quorum quum ad

res serias, saepe et tristes, adhibiti sunt, exauditur tacita modulatio? Non habent isti otium, sed iners negotium. Convivia mehercule horum non posuerim inter vacantia tempora, quum videam quam soliciti argentum ordinent, quam diligenter exoletorum suorum tunicas succingant, quam suspensi sint, quomodo aper a coco exeat: quanta celeritate, signo dato, glabri ad ministeria discurrant: quanta arte scindantur aves in frusta non enormia: quam curiose infelices pueruli ebriorum sputa detergeant. Ex his elegantiae lautitiaeque fama captatur, et usque eo in omnes vitae successus mala sua illos sequuntur, ut nec bibant sine ambitione, nec edant. Nec illos quidem inter otiosos numeraveris, qui sella se et lectica huc et illuc ferunt, et ad gestationum suarum, quasi deserere illas non liceat, horas occurrunt: quos, quando lavari debeant, quando natare, quando coenare, alius admonet: et usque eo nimio delicati animi languore solvuntur, ut per se scire non possint, an esuriant. Audio quendam ex delicatis (si modo deliciae vocandae sunt, vitam et consuetudinem humanam dediscere!) quum ex balneo inter manus elatus, et in sella positus esset, dixisse interrogando „Iam sedeo?" Hunc tu ignorantem an sedeat, putas scire an vivat, an videat, an otiosus sit? Non facile dixerim, utrum magis miserear, si hoc ignoravit, an si se ignorare finxit. Multarum quidem rerum oblivionem sentiunt, sed multarum et imitantur: quaedam vitia illos quasi felicitatis argumenta delectant. Nimis humilis et contemti hominis esse videtur, scire, quid faciat. I nunc, et mimos multa mentiri ad exprobrandam luxuriam puta. Plura mehercule praetereunt quam fingunt, et tanta incredibilium vitiorum copia ingenioso in hoc unum saeculo processit, ut iam mimorum arguere possimus negligentiam. Esse aliquem, qui usque eo deliciis interierit, ut an sedeat, alteri credat?

XIII. Non est ergo otiosus hic; aliud nomen imponas: aeger est; immo mortuus est. Ille otiosus est, cui otii sui sensus est: hic vero semivivus, cui ad intelli-

gendos corporis sui habitus indice opus est. Quomodo potest hic alicuius temporis dominus esse? Persequi singulos longum est: quorum aut latrunculi, aut pila, aut excoquendi in sole corporis cura consumsere vitam. Non sunt otiosi, quorum voluptates multum negotii habent. Nam de illis nemo dubitavit, quin operose nihil agant, qui in literarum inutilium studiis detinentur: quae iam apud Romanos quoque magna manus est. Graecorum iste morbus fuit, quaerere quem numerum remigum Ulysses habuisset: prior scripta esset Ilias, an Odyssea: praeterea an eiusdem esset auctoris. Alia deinceps huius notae: quae sive contineas, nihil tacitam conscientiam iuvant; sive proferas, non doctior videberis, sed molestior. Ecce Romanos quoque invasit inane studium supervacua discendi! His diebus audivi quendam sapientem referentem, quae primus quisque ex Romanis ducibus fecisset. Primus navali proelio Duillius vicit, primus Curius Dentatus in triumpho duxit elephantos. Etiamnum ista, etsi ad veram gloriam non tendunt, circa civilium tamen operum exempla versantur. Non est profutura talis scientia: est tamen quae nos speciosa rerum vanitate detineat. Hoc quoque quaerentibus remittamus, quis Romanis primus persuasit navem conscendere? Claudius is fuit: Caudex ob hoc ipsum appellatus, quia plurium tabularum contextus caudex apud antiquos vocabatur: unde publicae tabulae codices dicuntur, et naves nunc quoque, quae ex antiqua consuetudine per Tiberim commeatus subvehunt, caudicariae vocantur. Sane et hoc ad rem pertineat, quod Valerius Corvinus primus Messanam vicit, et primus ex familia Valeriorum, urbis captae in se translato nomine Messana appellatus est, paulatimque vulgo permutante literas, Messala dictus. Num et hoc quemquam curare permittas, quod primus L. Sulla in circo leones solutos dedit, quum alioquin alligati darentur, ad conficiendos eos missis a rege Boccho iaculatoribus? Et hoc sane remittatur. Num et Pompeium primum in circo elephantorum duodeviginti pugnam edidisse, commissis more proelii

noxiis hominibus, ad ullam rem bonam pertinet? Princeps civitatis, et inter antiquos principes, ut fama tradidit, bonitatis eximiae, memorabile putavit spectaculi genus, novo more perdere homines. Depugnant? parum est; lancinantur? parum est: ingenti mole animalium exterantur. Satius erat ista in oblivionem ire, ne quis postea potens disceret, invideretque rei minime humanae.

XIV. O quantum caliginis mentibus humanis obiicit magna felicitas! Ille se supra rerum naturam esse tunc credidit, quum tot miserorum hominum catervas sub alio coelo natis belluis obiiceret; quum bellum inter tam disparia animalia committeret; quum in conspectu populi Romani multum sanguinis funderet, mox plus ipsum fundere coacturus. At idem postea Alexandrina perfidia deceptus, ultimo mancipio transfodiendum se praebuit, tum demum intellecta inani iactatione cognominis sui. Sed ut illo revertar, unde decessi, et in alia materia ostendam supervacuam quorundam diligentiam: idem narrabat, Metellum victis in Sicilia Poenis, triumphantem, unum omnium Romanorum ante currum centum et viginti captivos elephantos duxisse: Sullam, ultimum Romanorum protulisse pomoerium; quod nunquam provinciali, sed Italico agro acquisito mos proferre apud antiquos fuit. Hoc scire magis prodest, quam Aventinum montem extra pomoerium esse; ut ille affirmabat propter alteram ex duabus causis: aut quod plebs eo secessisset, aut quod Remo auspicante illo loco aves non addixissent. Alia deinceps innumerabilia, quae aut ficta sunt, aut mendacii similia. Nam ut concedas omnia eos fide bona dicere, ut ad praestationem scribant: tamen cuius ista errores minuent? cuius cupiditates prement? quem fortiorem, quem iustiorem, quem liberaliorem facient? Dubitare se interim Fabianus noster aiebat, an satius esset nullis studiis admoveri, quam his implicari. Soli omnium otiosi sunt, qui sapientiae vacant, soli vivunt: nec enim suam tantum aetatem bene tuentur; omne aevum suo adiiciunt. Quidquid annorum ante illos actum est, illis acquisitum est. Nisi in-

gratissimi simus, illi clarissimi sacrarum opinionum conditores nobis nati sunt, nobis vitam praeparaverunt. Ad res pulcherrimas, ex tenebris ad lucem erutas, alieno labore deducimur: nullo nobis saeculo interdictum est: in omnia admittimur; et si magnitudine animi egredi humanae imbecillitatis angustias libet, multum per quod spatiemur temporis est. Disputare cum Socrate licet, dubitare cum Carneade, cum Epicuro quiescere, hominis naturam cum Stoicis vincere, cum Cynicis excedere, cum rerum natura in consortium omnis aevi pariter incedere. Quidni ab hoc exiguo et caduco temporis transitu, in illa nos toto demus animo, quae immensa, quae externa sunt, quae cum melioribus communia? Isti qui per officia discursant, qui se aliosque inquietant, quum bene insanierint, quum omnium limina quotidie perambulaverint, nec ullas apertas fores praeterierint, quum per diversas domos meritoriam salutationem circumtulerint: quotum quemque ex tam immensa, et variis cupiditatibus districta, urbe poterunt videre? Quam multi erunt, quorum illos aut somnus, aut luxuria, aut inhumanitas submoveat? Quam multi, qui illos, quum diu torserint, simulata festinatione transcurrant? Quam multi per refertum clientibus atrium prodire vitabunt, et per obscuros aedium aditus profugient, quasi non inhumanius sit decipere, quam excludere? Quam multi hesterna crapula semisomnes et graves, illis miseris somnum suum rumpentibus, ut alienum exspectent, vix allevatis labiis insusurratum millies nomen oscitatione superbissima reddent? Hos in veris officiis morari licet dicamus, qui Zenonem, qui Pythagoram quotidie, et Democritum, ceterosque antistites bonarum artium, qui Aristotelem et Theophrastum volent habere quam familiarissimos! Nemo horum non vacabit, nemo non venientem ad se beatiorem amantioremque sui dimittet, nemo quemquam vacuis a se manibus abire patietur. Nocte conveniri et interdiu ab omnibus mortalibus possunt. Horum te mori nemo coget, omnes docebunt: horum nemo annos tuos conteret, suos tibi contribuet:

nullius ex his sermo periculosus erit, nullius amicitia capitalis, nullius sumtuosa observatio.

XV. Feres ex his quidquid voles: per illos non stabit, quo minus quantum plurimum ceperis, haurias. Quae illum felicitas, quam pulchra senectus manet, qui se in horum clientelam contulit? Habebit cum quibus de minimis maximisque rebus deliberet, quos de se quotidie consulat, a quibus audiat verum sine contumelia, laudetur sine adulatione, ad quorum se similitudinem effingat. Solemus dicere, non fuisse in nostra potestate, quos sortiremur parentes: sorte nobis datos. Nobis vero ad nostrum arbitrium nasci licet. Nobilissimorum ingeniorum familiae sunt. Elige in quam adscisci velis: non in nomen tantum adoptaberis, sed in ipsa bona. Quae non erunt sordide nec maligne custodienda: maiora fient, quo illa pluribus diviseris. Hi tibi dabunt ad aeternitatem iter, et te in illum locum, ex quo nemo eiiciet, sublevabunt: haec una ratio est extendendae mortalitatis, immo in immortalitatem vertendae. Honores, monumenta, quidquid aut decretis ambitio iussit, aut operibus exstruxit, cito subruitur: nihil non longa demolitur vetustas, et movet ocius, quod consecravit. Sapientiae noceri non potest. Nulla delebit aetas praesens, nulla diminuet. Sequens ac deinde semper ulterior aliquid ad venerationem conferet, quoniam quidem in vicino versatur invidia: simplicius longe posita miramur. Sapientis ergo multum patet vita: non idem illum qui ceteros terminus includit. Solus generis humani legibus solvitur: omnia illi saecula, ut Deo, serviunt. Transivit tempus aliquod? hoc recordatione comprehendit: instat? hoc utitur: venturum est? hoc praecipit. Longam illi vitam facit omnium temporum in unum collatio; illorum brevissima ac solicitissima aetas est, qui praeteritorum obliviscuntur, praesentia negligunt, de futuro timent: quum ad extrema venerint, sero intelligunt miseri, tamdiu se, dum nihil agunt, occupatos fuisse.

XVI. Nec est quod hoc argumento probari putes, longam illos agere vitam, quia interdum mortem invo-

sant. Vexat illos imprudentia incertis affectibus, et incurrentibus in ipsa quae metuunt. Mortem saepe ideo optant, quia timent. Illud quoque argumentum non est, quod putes, diu viventium, quod saepe illis longus videtur dies; quod dum veniant ad condictum tempus coenae, tarde ire horas queruntur. Nam si quando illos deserunt occupationes, in otio relicti aestuant, nec quomodo id disponant, aut extrahant, sciunt. Itaque ad occupationem aliquam tendunt, et quod interiacet, omne tempus grave est: tam mehercule, quam quum dies muneris gladiatorii edictus est, aut quum alicuius alterius vel spectaculi vel voluptatis exspectatur constitutum, transilire medios dies volunt. Omnis illis speratae rei longa dilatio est. At illud tempus, quod amant, breve est, et praeceps, breviusque multo fit suo vitio: aliunde enim alio transfugiunt, et consistere in una cupiditate non possunt. Non sunt illis longi dies, sed invisi. At contra, quam exiguae noctes videntur, quas in complexu scortorum, aut vino exigunt? Inde etiam poetarum furor, fabulis humanos errores alentium, quibus visus est Iupiter, voluptate concubitus delinitus, duplicasse noctem. Quid aliud est vitia nostra incendere, quam auctores illis inscribere deos, et dare morbo, exemplo divinitatis, excusatam licentiam? Possunt istis non brevissimae videri noctes, quas tam care mercantur? Diem noctis exspectatione perdunt, noctem lucis metu. Ipsae voluptates eorum trepidae, et variis terroribus inquietae sunt, subitque quam maxime exsultantes solicita cogitatio: „Haec quam diu?“ Ab hoc affectu reges suam flevere potentiam: nec illos magnitudo fortunae suae delectavit, sed venturus aliquando finis exterruit. Quum per magna camporum spatia porrigeret exercitum, nec numerum eius, sed mensuram comprehenderet Persarum rex insolentissimus, lacrimas profudit, quod intra centum annos nemo ex tanta iuventute superfuturus esset. At illis erat admoturus fatum ipse, qui flebat, perditurusque alios in terra, alios in mari, alios in proelio,

lios in fuga, et intra exiguum tempus consumturus il-
os, quibus centesimum annum timebat.

XVII. Quid, quod gaudia quoque eorum trepida unt? Non enim solidis causis innituntur, sed eadem, qua oriuntur, vanitate turbantur. Qualia autem putes empora esse, etiam ipsorum confessione misera: quum haec quoque, quibus se attollunt, et supra hominem efferunt, parum sincera sint? Maxima quaeque bona sollicita sunt, nec ulli fortunae minus bene, quam optimae, creditur. Alia felicitate ad tuendam felicitatem opus est, et pro ipsis, quae successerunt votis, vota facienda sunt. Omne enim, quod fortuito evenit, instabile est: quo altius surrexerit, opportunius est in occasum. Neminem porro casura delectant. Miserrimam ergo necesse est, non tantum brevissimam, vitam eorum esse, qui magno parant labore, quod maiore possideant: operose assequuntur quae volunt, anxii tenent quae assecuti sunt. Nulla interim nunquam amplius rediturі temporis est ratio. Novae occupationes veteribus substituuntur, spes spem excitat, ambitionem ambitio: miseriarum non finis quaeritur, sed materia mutatur. Nostri nos honores torserunt? plus temporis alieni auferunt. Candidati laborare desivimus? suffragatores incipimus. Accusandi deposuimus molestiam? iudicandi nanciscimur. Iudex desiit esse? quaesitor est. Alienorum bonorum mercenaria procuratione consenuit? suis opibus detinetur. Marium caliga dimisit? consulatus exercet. Quintius dictaturam properat praevadere? ab aratro revocabitur. Ibit in Poenos nondum tantae maturus rei Scipio, victor Hannibalis, victor Antiochi, sui consulatus decus, fraterni sponsor: ni per ipsum mora sit, cum Iove reponetur? civiles servatorem agitabunt seditiones, et post fastiditos a iuvene diis aequos honores, iam senem contumacis exsilii delectabit ambitio. Nunquam deerunt vel felices, vel miserae solicitudinis causae: per occupationes intercludetur otium: nunquam agetur, semper optabitur.

XVIII. Excerpe itaque te vulgo, Pauline carissime, et in tranquilliorem portum, non pro aetatis spatio iactatus, tandem recede. Cogita quot fluctus subieris, quot tempestates partim privatas sustinueris, partim publicas in te converteris. Satis iam per laboriosa et inquieta documenta exhibita virtus est: experire quid in otio faciat. Maior pars aetatis, certe melior, Reipublicae data sit: aliquid temporis tui sume etiam tibi. Nec te ad segnem aut inertem quietem voco; non ut somno, et caris turbae voluptatibus, quidquid est in te indolis vivae, demergas. Non est istud acquiescere. Invenies maiora omnibus adhuc strenue tractatis operibus, quae repositus et securus agites. Tu quidem orbis terrarum rationes administras tam abstinenter quam alienas, tam diligenter quam tuas, tam religiose quam publicas. In officio amorem consequeris; in quo odium vitare difficile est: sed tamen, mihi crede, satius est vitae suae rationes, quam frumenti publici nosse. Istum animi vigorem, rerum maximarum capacissimum, a ministerio honorifico quidem, sed parum ad beatam vitam apto, ad te revoca: et cogita, non id egisse te ab aetate prima, omni cultu studiorum liberalium, ut tibi multa millia frumenti bene committerentur: maius quiddam et altius de te promiseras. Non deerunt et frugalitatis exactae homines, et laboriosae operae. Tanto aptiora exportandis oneribus tarda iumenta sunt, quam nobiles equi: quorum generosam pernicitatem quis unquam gravi sarcina pressit! Cogita praeterea, quantum sollicitudinis sit, ad tantam te molem obiicere. Cum ventre humano tibi negotium est: nec rationem patitur, nec aequitate mitigatur, nec ulla prece flectitur populus esuriens. Modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit (si quis inferis sensus est, hoc gravissime ferens, quod decedebat populo Romano superstite) septem aut octo certe dierum cibaria superesse! Dum ille pontes navibus iungit, et viribus imperii ludit, aderat ultimum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas. Exitio paene ac fame constitit, et quae famem sequitur rerum omnium ruina, furiosi,

et externi, et infeliciter superbi regis imitatio. Quem tunc animum habuerunt illi, quibus erat mandata frumenti publici cura? ferrum, saxa, ignes, gladium excepturi, summa dissimulatione tantum inter viscera latentis mali tegebant: cum ratione scilicet. Quaedam enim ignorantibus aegris curanda sunt. Causa multis moriendi fuit, morbum suum nosse.

XIX. Recipe te ad haec tranquilliora, tutiora, maiora. Simile tu putas esse, utrum cures, ut incorruptum a fraude advehentium et negligentia frumentum transfundatur in horrea, ne concepto humore vitietur, et concalescat, ut ad mensuram pondusque respondeat: an ad haec sacra et sublimia accedas, sciturus, quae materia sit diis, quae voluptas, quae conditio, quae forma? quis animum tuum casus exspectet, ubi nos a corporibus dimissos natura componat? quid sit, quod huius mundi gravissima quaeque in medio sustineat, supra levia suspendat, in summum ignem ferat, sidera cursibus suis excitet? Cetera deinceps ingentibus plena miraculis. Vis tu, relicto solo, mente ad ista respicere? nunc, dum calet sanguis, vigentibus ad meliora eundum est. Exspectat te in hoc genere vitae multum bonarum artium, amor virtutum atque usus, cupiditatum oblivio, vivendi atque moriendi scientia, alta rerum quies. Omnium quidem occupatorum conditio misera est: eorum tamen miserrima, qui ne suis quidem occupationibus laborant. Ad alienum dormiunt somnum, ad alienum ambulant gradum, ad alienum comedunt appetitum; amare et odisse, res omnium liberrimas, iubentur. Hi si velint scire, quam brevis ipsorum vita sit, cogitent, ex quota parte sua sit. Quum videris itaque praetextam saepe iam sumtam, quum celebre in foro nomen, non invideris. Ista vitae damno parantur: ut unus ab illis numeretur annus, omnes annos suos conterent. Quosdam autem quum in summum ambitionis eniterentur, inter prima luctantes, aetas reliquit: quosdam quum in consummationem dignitatis per mille indignitates irrupissent, misera subiit cogitatio, ipsos laborasse in titulum sepulcri: quorundam ultima

senectus, dum in novas spes ut inventa disponitur, inter conatus magnos et improbos invalida defecit.

XX. Foedus ille, quem in iudicio pro ignotissimis litigatoribus grandem natu, et imperitae coronae assentationes captantem, spiritus liquit! Turpis ille, qui vivendo lassus citius quam laborando, inter ipsa officia collapsus est! Turpis, quem accipiendis immorientem rationibus, diu tractus risit heres! Praeterire, quod mihi occurrit exemplum, non possum. Turannius fuit exactae diligentiae senex: qui post annum nonagesimum, quum vacationem procurationis a. C. Caesare ultro accepisset, componi se in lecto, et velut exanimem a circumstante familia plangi iussit. Lugebat domus otium domini senis, nec finivit ante tristitiam, quam labor illi suus restitutus est. Adeone iuvat occupatum mori? Idem plerisque animus est: diutius cupiditas illis laboris, quam facultas est: cum imbecillitate corporis pugnant: senectutem ipsam nullo alio nomine gravem iudicant, quam quod illos seponit. Lex a quinquagesimo anno militem non cogit, a sexagesimo senatorem non citat. Difficilius homines a se otium impetrant, quam a lege. Interim dum rapiuntur et rapiunt, dum alter alterius quietem rumpit, dum mutuo sunt miseri, vita est sine fructu, sine voluptate, sine ullo profectu animi: nemo in conspicuo mortem habet, nemo non procul spes intendit. Quidam vero disponunt etiam illa quae ultra vitam sunt, moles magnas sepulcrorum, et operum publicorum dedicationes, et ad rogum munera, et ambitiosas exsequias. At mehercule istorum funera, tanquam minimum vixerint, ad faces et ad cereos ducenda sunt.

L. ANNAEI SENECAE
DE VITA BEATA
AD GALLIONEM FRATREM
LIBER UNUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Vitam beatam quum omnes quidem appetant, sed nesciant tamen, quomodo rite ad ipsam perveniatur, natura eiusdem accuratius perpendenda est. Cap. II: Prudentum potius, quam plurimorum de hac re sententiam sequamur. Cap. III: Stoicorum de vita beata iudicium naturae humanae quam maxime respondet. Cap. IV: Quae cum summo bono cohaerent, eadem lege recte iudicantur. Cap. V: E sana ratione et virtute, non item e voluptate vitam petamus beatam. Cap. VI et VII: Voluptas dum sanae rationi adversatur, cum vita beata coniungi nequit; praesertim quum ad abiectos quoque homines devolvatur, quibus virtutis nulla est perceptio. Cap. VIII: Beate, et secundum naturam vivere, idem omnino. Cap. IX, X et XI: Virtus propter se ipsam petenda, non propter voluptatem, virtuti contrariam et contra sanae rationis praecepta effrenate pugnantem. Cap. XII et XIII: Non sunt veri Epicurei, qui solam voluptatem appetunt: ipse enim Epicurus sancta et recta praecipit. Cap. XIV et XVI: Voluptas et sensus virtuti et rationi, quibus adversantur, stricte obedire debent. Cap. XVI, XVII et XVIII: Ad beatam vitam sola virtus impense sufficit; si tamen plura requirimus, patet exinde, ad finem propositum nos nondum pervenisse; itaque praeceptis nostris, neque vitae tantum, inhaerendum erit. Cap. XIX et XX: Etiamsi non omnes philosophi id perficiant, quod loquuntur, ipsum tamen studium honesti laudandum est

Cap. XXI et XXII: Fortuita bona atque indifferentia ideo sapiens non respuit, quia iustam ipsi praebent exercendae virtutis materiam. Cap. XXIII: Iustus divitiarum usus philosophum utique decet. Cap. XXIV et XXV: Liberalitas nonnisi prudenter instituta proficiet, quamvis opulentia parvi tantum facienda sit. Cap. XXVI: Dives incultus ab opulento qui sapit, longe sane distat. Cap. XXVII et XXVIII: Veram virtutem praeclaram laudem habere, insigne docet Socratis exemplum.

I. Vivere, Gallio frater, omnes beate volunt: sed ad pervidendum, quid sit quod beatam vitam efficiat, caligant. Adeoque non est facile consequi beatam vitam, ut ab ea quisque eo longius recedat, quo ad illam concitatius fertur, si viâ lapsus est: quae ubi in contrarium ducit, ipsa velocitas maioris intervalli caussa fit. Proponendum est itaque primum, quid sit quod appetamus: tunc circumspiciendum est, quâ contendere illo celerrime possimus: intellecturi in ipso itinere, si modo rectum erit, quantum quotidie profligetur, quantoque propius ab eo simus, ad quod nos cupiditas naturalis impellit. Quamdiu quidem passim vagamur, non ducem secuti, sed fremitum et clamorem dissonum in diversa vocantium, conteritur vita inter errores; brevis, etiamsi dies noctesque bonae menti laboremus. Decernatur itaque et quo tendamus, et quâ: non sine perito aliquo, cui explorata sint ea, in quae procedimus: quoniam quidem non eadem hic, quae in ceteris peregrinationibus, conditio est. In illis comprehensus aliquis limes, et interrogati incolae non patiuntur errare: at hic tritissima quaeque via, et celeberrima, maxime decipit. Nihil ergo magis praestandum est, quam ne, pecorum ritu, sequamur antecedentium gregem, pergentes non quâ eundum est, sed quâ itur. Atqui nulla res nos maioribus malis implicat, quam quod ad rumorem componimur, optima rati ea, quae magno assensu recepta sunt, quorumque exempla nobis multa sunt, nec ad rationem, sed ad similitudinem vivimus. Inde ista tanta coacerva-

tio aliorum super alios ruentium. Quod in strage hominum magna evenit, quum ipse se populus premit: nemo ita cadit, ut non alium in se attrahat, primi exitio sequentibus sunt: hoc in omni vita accidere videas licet; nemo sibi tantummodo errat, sed alieni erroris et causa et auctor est. Nocet enim applicari antecedentibus; et dum unusquisque mavult credere, quam iudicare, nunquam de vita iudicatur, semper creditur; versatque nos et praecipitat traditus per manus error, alienisque perimus exemplis. Sanabimur, si modo separemur a coetu: nunc vero stat contra rationem, defensor mali sui, populus. Itaque id evenit, quod in comitiis, in quibus eos factos praetores iidem qui fecere mirantur, quum se mobilis favor circumegit. Eadem probamus, eadem reprehendimus. Hic exitus est omnis iudicii, in quo secundum plures datur.

II. Quum de beata vita agitur, non est quod mihi illud discessionum more respondeas: „Haec pars maior esse videtur.“ Ideo enim peior est. Non tam bene cum rebus humanis agitur, ut meliora pluribus placeant: argumentum pessimi, turba est. Quaeramus quid optimum factum sit, non quid usitatissimum; et quid nos in possessione felicitatis aeternae constituat, non quid vulgo, veritatis pessimo interpreti, probatum sit. Vulgum autem tam chlamydatos, quam coronatos voco. Non enim colorem vestium, quibus praetexta corpora sunt, adspicio: oculis de homine non credo. Habeo melius certiusque lumen, quo a falsis vera diiudicem. Animi bonum animus inveniat. Hic, si unquam illi respirare et recedere in se vacaverit, o quam sibi ipse verum, tortus a se, fatebitur, ac dicet: „Quidquid feci adhuc, infectum esse mallem: quidquid dixi, quum recogito, mutis invideo: quidquid optavi, inimicorum execrationem puto: quidquid timui, dii boni, quanto levius fuit, quam quod concupivi? Cum multis inimicitias gessi, et in gratiam ex odio (si modo ulla inter malos gratia est) redii: mihi ipsi nondum amicus sum. Omnem operam dedi, ut me multitudini educerem, et aliqua dote nota-

bilem facerem: quid aliud quam telis me opposui, et malevolentiae quod morderet ostendi?" Vides istos, qui eloquentiam laudant, qui opes sequuntur, qui gratiae adulantur, qui potentiam extollunt? Omnes aut sunt hostes, aut (quod in aequo est) esse possunt. Quam magnus mirantium, tam magnus invidentium populus est.

III. Quin potius quaero aliquid usu bonum, quod sentiam, non quod ostendam. Ista quae spectantur, ad quae consistitur, quae alter alteri stupens monstrat, foris nitent, introrsus misera sunt. Quaeramus aliquid non in speciem bonum, sed solidum et aequabile, et a secretiore parte formosius. Hoc eruamus. Nec longe positum est: invenietur: scire tantum opus est, quo manum porrigas. Nunc velut in tenebris vicina transimus, offensantes in ipsa, quae desideramus. Sed ne te per circuitus traham, aliorum quidem opiniones praeteribo: nam et enumerare illas longum est, et coarguere: nostram accipe. Nostram vero quum dico, non alligo me ad unum aliquem ex Stoicis proceribus. Est et mihi censendi ius. Itaque aliquem sequar, aliquem iubebo sententiam dividere: fortasse et post omnes citatus, nihil improbabo ex his quae priores decreverint, et dicam: „Hoc amplius censeo." Interim, quod inter omnes Stoicos convenit, rerum naturae assentior. Ab illa non deerrare, et ad illius legem exemplumque formari, sapientia est. Beata est ergo vita, conveniens naturae suae: quae non aliter contingere potest, quam si primum sana mens est, et in perpetua possessione sanitatis suae; deinde, si fortis ac vehemens, tum pulcherrima et patiens, apta temporibus, corpori sui pertinentiumque ad id curiosa; non anxie tamen: aliarum rerum quae vitam instruunt, diligens, sine admiratione cuiusquam; usura fortunae muneribus, non servitura. Intelligis, etiam si non adiiciam, sequi perpetuam tranquillitatem, libertatem, depulsis his, quae aut irritant nos, aut territant. Nam pro voluptatibus, et pro illis quae parva ac fragilia sunt, et in ipsis flagitiis noxia, ingens gaudium subit, inconcussum, et aequabile: tum

pax et concordia animi, et magnitudo cum mansuetudine. Omnis enim ex infirmitate feritas est.

IV. Potest aliter quoque definiri bonum nostrum, id est, eâdem sententiâ, non iisdem comprehendi verbis. Quemadmodum idem exercitus modo latius panditur, modo in angustum coarctatur, et aut in cornua sinuata media parte curvatur, aut recta fronte explicatur: vis illi, utcunque ordinatus est, eadem est, et voluntas pro iisdem partibus standi: ita definitio summi boni alias diffundi potest et exporrigi, alias colligi, et in se cogi. Idem utique erit, si dixero: Summum bonum est animus fortuita despiciens, virtute laetus: aut, invicta vis animi, perita rerum, placida in actu, cum humanitate multa, et conversantium curâ. Libet et ita definire, ut beatum dicamus hominem eum, cui nullum bonum malumque sit, nisi bonus malusque animus; honesti cultor, virtute contentus, quem nec extollant fortuita, nec frangant: qui nullum maius bonum eo, quod sibi ipse dare potest, noverit; cui vera voluptas erit voluptatum contemtio. Licet, si evagari velis, idem in aliam atque aliam faciem, salva et integra potestate, transferre. Quid enim prohibet nos beatam vitam dicere, liberum animum, et erectum, et interritum ac stabilem, extra metum, extra cupiditatem positum? cui unum bonum honestas, unum malum turpitudo? Cetera vilis turba rerum, nec detrahens quidquam beatae vitae, nec adiiciens, sine auctu ac detrimento summi boni veniens ac recedens. Hunc ita fundatum necesse est, velit nolit, sequatur hilaritas continua, et laetitia alta atque ex alto veniens, ut quae suis gaudeat, nec maiora domesticis cupiat. Quidni ista penset bene cum minutis, et frivolis, et non perseverantibus corpusculi motibus? Quo die infra voluptatem fuerit, et infra dolorem erit.

V. Vides autem, quam malam et noxiam servitutem serviturus sit, quem voluptates doloresque, incertissima dominia, impotentissimaque, alternis possidebunt. Ergo exeundum ad libertatem est. Hanc non alia res tribuit, quam fortunae negligentia. Tum illud orietur inaestima-

bile bonum, quies mentis in tuto collocatae, et sublimitas; expulsisque terroribus, ex cognitione veri gaudium grande et immotum, comitasque et diffusio animi: quibus delectabitur non ut bonis, sed ut ex bono suo ortis. Quoniam liberaliter agere coepi, potest beatus dici, qui nec cupit, nec timet, beneficio rationis. Quoniam et saxa timore et tristitia carent, nec minus pecudes: non ideo tamen quisquam felicia dixerit, quibus non est felicitatis intellectus. Eodem loco pone homines, quos in numerum pecorum et animalium redegit hebes natura, et ignoratio sui. Nihil interest inter hos et illa: quoniam illis nulla ratio est, his prava, et malo suo atque in perversum solers. Beatus enim nemo dici potest, extra veritatem proiectus: beata ergo vita est, in recto certoque iudicio stabilita, et immutabilis. Tunc enim pura mens est, et soluta omnibus malis, quum non tantum lacerationes, sed etiam vellicationes effugerit: statura semper ubi constitit, ac sedem suam etiam irata et infestante fortuna vindicatura. Nam quod ad voluptatem pertinet, licet circumfundatur undique, per omnes vias influat, animumque blandimentis suis leniat, aliaque ex aliis admoveat, quibus totos partesque nostri sollicitet: quis mortalium, cui ullum superest hominis vestigium, per diem noctemque titillari velit, deserto animo, corpori operam dare?

VI. „Sed et animus quoque," inquit, „voluptates habebit suas." Habeat sane, cedatque luxuriae et voluptatum arbiter, impleat se omnibus iis, quae oblectare sensus solent: deinde praeterita respiciat, et exoletarum voluptatum memor exsultet prioribus, futurisque iam immineat, ac spes ordinet suas, et dum corpus in praesenti sagina iacet, cogitationes ad futura praemittat. Hoc mihi videtur miserior, quoniam mala pro bonis legere, dementia est. Nec sine sanitate quisquam beatus est, nec sanus, cui offutura pro optimis appetuntur. Beatus est ergo iudicii rectus: beatus est praesentibus, qualiacunque sunt, contentus, amicusque rebus suis: beatus is, cui omnem habitum rerum suarum ratio com-

mendat. Vident et illi, qui summum bonum voluptatem dixerunt, quam turpi illud loco posuerint. Itaque negant posse voluptatem a virtute diduci, et aiunt, nec honeste quemquam vivere, ut non iucunde vivat; nec iucunde, ut non honeste quoque. Non video, quomodo ista diversa in eandem copulam coniiciantur. Quid est, oro vos, cur separari voluptas a virtute non possit? Videlicet, quod omne boni ex virtute principium est. Ex huius radicibus etiam ea, quae vos et amatis et expetitis, oriuntur. Sed si ista indiscreta essent, non videremus quaedam iucunda, sed non honesta: quaedam vero honestissima, sed aspera, et per dolores exigenda.

VII. Adiice nunc, quod voluptas etiam ad vitam turpissimam venit: at virtus malam vitam non admittit. Et infelices quidam non sine voluptate, immo ob ipsam voluptatem sunt: quod non eveniret, si virtuti se voluptas immiscuisset, qua virtus saepe caret, nunquam indiget. Quid dissimilia, immo diversa componitis? Altum quiddam est virtus, excelsum, regale, invictum, infatigabile: voluptas humile, servile, imbecillum, caducum, cuius statio ac domicilium fornices et popinae sunt. Virtutem in templo invenies, in foro, in curia, pro muris stantem, pulverulentam, coloratam, callosas habentem manus: voluptatem latitantem saepius, ac tenebras captantem; circa balnea ac sudatoria, ac loca aedilem metuentia; mollem, enervem, mero atque unguento madentem, pallidam aut fucatam, et medicamentis pollutam. Summum bonum immortale est, nescit exire: nec satietatem habet, nec poenitentiam. Nunquam enim recta mens vertitur, nec sibi odio est, nec quidquam mutavit, quia semper secuta est optima: at voluptas tunc quum maxime delectat, exstinguitur. Nec multum loci habet. Itaque cito implet, et taedio est, et post primum impetum marcet. Nec id unquam certum est, cuius in motu natura est. Ita ne potest quidem ulla eius esse substantia, quod venit transitu celerrime, in ipso usu sui periturum. Eo enim pervenit, ubi desinat: et dum incipit, spectat ad finem.

VIII. Quid, quod tam bonis, quam malis, voluptas inest? Nec minus turpes dedecus suum, quam honestos egregia delectant. Ideoque praeceperunt veteres, optimam sequi vitam, non iucundissimam: ut rectae ac bonae voluptatis non dux, sed comes voluptas sit. Natura enim duce utendum est: hanc ratio observat, hanc consulit. Idem est ergo beate vivere, et secundum naturam. Hoc quid sit, iam aperiam. Si corporis dotes, et apta naturae conservabimus diligenter et impavide, tanquam in diem data et fugacia; si non subierimus eorum servitutem, nec nos aliena possederint; si corpori grata et adventitia eo nobis loco fuerint, quo sunt in castris auxilia, et armaturae leves. Serviant ista, non imperent: ita demum utilia sunt menti. Incorruptus vir sit externis et insuperabilis, miratorque tantum sui; fidens animi, atque in utrumque paratus, artifex vitae. Fiducia eius non sine scientia sit, scientia non sine constantia: maneant illi semel placita, nec ulla in decretis eius litura sit. Intelligitur, etiamsi non adiecero, compositum ordinatumque fore talem virum, et in his quae aget cum comitate, magnificum. Erit vera ratio sensibus insita, et capiens inde principia. Nec enim habet aliud unde conetur, aut unde ad verum impetum capiat, et in se revertatur. Nam mundus quoque cuncta complectens, rectorque universi Deus, in exteriora quidem tendit, sed tamen in totum undique in se redit. Idem nostra mens faciat: quum secuta sensus suos, per illos se ad externa porrexerit, et illorum et sui potens sit, et (ut ita dicam) devinciat summum bonum. Hoc modo una efficietur vis ac potestas, concors sibi: et ratio illa certa nascetur, non dissidens nec haesitans in opinionibus comprehensionibusque, nec in sua persuasione. Quae cum se disposuit, et partibus suis consensit, et (ut ita dicam) concinuit, summum bonum tetigit. Nihil enim pravi, nihil lubrici superest: nihil in quo arietet, aut labet. Omnia faciet ex imperio suo, nihilque inopinatum accidet: sed quidquid aget, in bonum exibit, facile et parate, et sine tergiversatione agentis. Nam pigritia et

haesitatio pugnam et inconstantiam ostendit. Quare audacter licet profitearis, summum bonum esse animi concordiam. Virtutes enim ibi esse debebunt, ubi consensus atque unitas erit: dissident vitia.

IX. „Sed tu quoque," inquit, „virtutem non ob aliud colis, quam quia aliquam ex illa speras voluptatem." Primum, non si voluptatem praestatura virtus est, ideo propter hanc petitur: non enim hanc praestat, sed et hanc: nec huic laborat, sed labor eius, quamvis aliud petat, hoc quoque assequetur. Sicut in arvo, quod segeti proscissum est, aliqui flores internascuntur, non tamen huic herbulae, quamvis delectet oculos, tantum operis insumtum est (aliud fuit serenti propositum; hoc supervenit): sic et voluptas non est merces, nec causa virtutis, sed accessio; nec quia delectat, placet, sed quia placet, delectat. Summum bonum in ipso iudicio est, et habitu optimae mentis: quae quum suum ambitum implevit et finibus se suis cinxit, consummatum est summum bonum, nec quidquam amplius desiderat. Nihil enim extra totum est: non magis quam ultra finem. Itaque erras, quum interrogas, quid sit illud propter quod virtutem petam? quaeris enim aliquid supra summum. Interrogas, quid petam ex virtute? Ipsam. Nihil enim habet melius; ipsa pretium sui. An hoc parum magnum est? Quum tibi dicam, summum bonum est infragilis animi rigor et providentia, et subtilitas, et sanitas, et libertas, et concordia, et decor: aliquid etiamnum exigis maius, ad quod ista referantur? Quid mihi voluptatem nominas? Hominis bonum quaero, non ventris, qui pecudibus ac beluis laxior est.

X. „Dissimulas," inquit, „quid a me dicatur: ego enim nego quemquam posse iucunde vivere, nisi simul et honeste vivat: quod non potest mutis contingere animalibus, nec bonum suum cibo metientibus. Clare, inquam, ac palam testor, hanc vitam quam ego iucundam voco, non sine adiecta virtute contingere." At quis ignorat, plenissimos esse voluptatibus vestris stultissimos quosque? et nequitiam abundare iucundis, animumque

ipsum non tantum genera voluptatis prava, sed multa suggerere? In primis insolentiam et nimiam aestimationem sui, tumoremque elatum supra ceteros, et amorem rerum suarum caecum et improvidum: delicias fluentes, ex minimis ac puerilibus causis exsultationem; iam dicacitatem, et superbiam contumeliis gaudentem, desidiam, dissolutionemque segnis animi indormientis sibi. Haec omnia virtus discutit, et aurem pervellit, et voluptates aestimat, antequam admittat; nec quas probavit, magni pendit, (utique enim admittit) nec usu earum, sed temperantia laeta est. Temperantia autem quum voluptates minuat, summi boni iniuria est. Tu voluptatem complecteris: ego compesco; tu voluptate frueris: ego utor; tu illam summum bonum putas: ego nec bonum; tu omnia voluptatis causa facis: ego nihil. Quum dico, me nihil voluptatis causa facere, de illo loquor sapiente, cui soli concedis voluptatem.

XI. Non voco autem sapientem, supra quem quidquam est, nedum voluptas. Atqui ab hac occupatus quomodo resistet labori, ac periculo, egestati, et tot humanam vitam circumstrepentibus minis? quomodo conspectum mortis, quomodo doloris feret? quomodo mundi fragores, et tantum acerrimorum hostium, a tam molli adversario victus? Quidquid voluptas suaserit, faciet. Age, non vides quam multa suasura sit? „Nihil," inquis, „poterit suadere turpiter, quia adiuncta virtuti est." Non tu vides iterum, quale sit summum bonum, cui custode opus est, ut bonum sit? Virtus autem quomodo voluptatem reget, quam sequitur, quum sequi parentis sit, regere imperantis? A tergo ponitis, quod imperat. Egregium autem virtutis apud vos officium, voluptates praegustare! Sed videbimus, an apud quos tam contumeliose tractata virtus est, adhuc virtus sit: quae habere nomen suum non potest, si loco cessit. Interim de quo agitur, multos ostendam voluptatibus obsessos, in quos fortuna omnia munera sua effudit, quos fatearis necesse est malos. Adspice Nomentanum et Apicium, terrarum ac maris (ut isti vocant) bona conquirentes, et

uper mensam recognoscentes omnium gentium animalia. Vide hos eosdem e suggestu rosae exspectantes popiam suam, aures vocum sono, spectaculis oculos, saporibus palatum suum delectantes. Mollibus lenibusque omentis totum lacessitur eorum corpus, et ne nares inerim cessent, odoribus variis inficitur locus ipse, in quo uxuriae parentatur. Hos esse in voluptatibus dices: eo tamen illis bene erit, quia non bono gaudent.

XII. „Male," inquit, „illis erit: quia multa interveniunt, quae perturbant animum, et opiniones inter se ontrariae mentem inquietabunt." Quod ita esse concelo. Sed nihilominus illi ipsi stulti, et inaequales et ub ictu poenitentiae positi magnas percipiunt voluptates: t fatendum sit, tam longe tum illos ab omni molestia besse, quam a bona mente; et (quod plerisque contingit) hilarem insaniam insanire, ac per risum furere. At ontra, sapientium remissae voluptates et modestae ac aene languidae sunt, compressaeque, et vix notabiles: t quae neque arcessitae veniant, nec quamvis per se ccesserint, in honore sint, neque ullo gaudio percipienum exceptae. Miscent enim illas, et interponunt vitae, t ludum iocumque inter seria. Desinant ergo inconveientia iungere, et virtuti voluptatem implicare, per uod vitium pessimis quibusque adulantur. Ille effusus voluptates, reptabundus semper atque ebrius, quia it se cum voluptate vivere, credit et cum virtute: aut enim voluptatem a virtute separari non posse: deine vitiis suis sapientiam inscribit, et abscondenda profitur. Ita non ab Epicuro impulsi luxuriantur, sed viis dediti luxuriam suam in philosophiae sinu absconnt, et eo concurrunt, ubi audiunt laudari voluptatem. ec aestimatur voluptas illa Epicuri, (ita enim mehercles sentio) quum sobria et sicca sit: sed ad nomen sum advolant, quaerentes libidinibus suis patrocinium iquod ac velamentum. Itaque quod unum habebant in alis bonum, perdunt, peccandi verecundiam. Laudant im ea quibus erubescebant, et vitio gloriantur: ideo-

que ne resurgere quidem adolescentiae licet, quum honestus turpi desidiae titulus accessit.

XIII. Hoc est, cur ista voluptatis laudatio perniciosa sit: quia honesta praecepta intra latent, quod corrumpit, apparet. In ea quidem ipse sententia sum (invitis hoc nostris popularibus dicam) sancta Epicurum et recta praecipere, et, si propius accesseris, tristia: voluptas enim illa ad parvum et exile revocatur: et quam nos virtuti legem dicimus, eam ille dicit voluptati. Iubet illam parere naturae: parum est autem luxuriae, quod naturae satis est. Quid ergo est? Ille quisquis desidiosum otium, et gulae ac libidinis vices felicitatem vocat, bonum malae rei quaerit auctorem: et dum illo venit, blando nomine inductus, sequitur voluptatem, non quam audit, sed quam attulit: et vitia sua quum coepit putare similia praeceptis, indulget illis, non timide nec obscure: luxuriatur etiam inoperto capite. Itaque non dico, quod plerique nostrorum, sectam Epicuri flagitiorum magistram esse: sed illud dico, male audit, infamis est: et immerito. Hoc scire quis potest, nisi interius admissus? Frons ipsa dat locum fabulae, et ad malam spem invitat. Hoc tale est, quale vir fortis stolam indutus. Constante tibi pudicitia veritas salva est: nulli corpus tuum patientiae vacat, sed in manu tympanum est. Titulus itaque honestus eligatur, et inscriptio ipsa exitans animum ad ea repellenda, quae statim enervant, quum venerint, vitia. Quisquis ad virtutem accessit, dedit generosae indolis spem: qui voluptatem sequitur, videtur enervis, fractus, degenerans a viro, perventurus in turpia; nisi aliquis distinxerit illi voluptates, ut sciat, quae ex iis intra naturale desiderium sistant, quae in praeceps ferantur, infinitaeque sint, et quo magis implentur, eo magis inexplebiles. Agedum, virtus antecedat: tutum erit omne vestigium. Voluptas nocet nimia: in virtute non est verendum, ne quid nimium sit; quia in ipsa est modus. Non est bonum, quod magnitudine laborat sua.

XIV. Rationabilem porro sortiris naturam. Quae elius res, quam ratio proponitur? Et si placet illa nctura, si hoc placet ad beatam vitam ire comitatu, rtus antecedat, comitetur voluptas, et circa corpus, t umbra versetur. Virtutem quidem excellentissimam nnium, voluptati tradere ancillam, nihil magnum anio capientis est. Prima virtus sit, haec ferat signa: abebimus nihilominus voluptatem, sed domini eius et mperatores erimus. Aliquid nos exorabit, nihil coget. t hi qui voluptati tradidere principia, utroque caruere: irtutem enim amittunt. Ceterum non ipsi voluptatem, ed ipsos voluptas habet: cuius aut inopiâ torquentur, ut copiâ strangulantur. Miseri, si deseruntur ab illâ: iiseriores, si obruuntur! Sicut deprehensi mari Syrtio, modo in sicco relinquuntur, modo torrente undâ fluctuantur. Evenit autem hoc nimiâ intemperantiâ, et more caeco rei: nam mala pro bonis petenti, periculoum est assequi. Ut feras cum labore periculoque venaıur, et captarum quoque illarum solicita possessio est, saepe enim laniant dominos): ita habentes magnas vouptates, in magnum malum evasere, captaeque cepere. luae quo plures maioresque sunt, eo ille minor ac pluium servus est, quem felicem vulgus appellat. Permaıere libet in hac etiamnum huius rei imagine. Quemıdmodum qui bestiarum cubilia indagat, et —— *laqueo aptare feras* magno aestimat, et —— *magnos canibus ircumdare saltus*, ut illarum vestigia premat, potiora leserit, multisque officiis renuntiat: ita qui sectatur vouptatem, omnia postponit, et primam libertatem neglilit, ac pro ventre dependit; nec voluptates sibi emit, ed se voluptatibus vendit.

XV. „Quid tamen," inquit, „prohibet in unum virtuem voluptatemque confundi, et effici summum bonum, ıt idem et honestum et iucundum sit?" Quia pars honeti non potest esse, nisi honestum: nec summum bonum ıabebit sinceritatem suam, si aliquid in se viderit disimile meliori. Nec gaudium quidem quod ex virtute ritur, quamvis bonum sit, absoluti tamen boni pars

est: non magis quam laetitia et tranquillitas, quamvis ex pulcherrimis causis nascantur. Sunt enim ista bona: sed consequentia summum bonum, non consummantia. Qui vero voluptatis virtutisque societatem facit, et ne ex aequo quidem, fragilitate alterius boni, quidquid in altero vigoris est, hebetat, libertatemque illam ita demum, si nihil se pretiosius novit, invictam, sub iugum mittit. Nam (quae maxima servitus est) incipit illi opus esse fortuna. Sequitur vita anxia, suspiciosa, trepida, casuum pavens, temporumque suspensa momentis. Non das virtuti fundamentum grave, immobile, sed iubes illam in loco volubili stare. Quid autem tam volubile est, quam fortuitorum exspectatio, et corporis, rerumque corpus afficientium varietas? Quomodo hic potest Deo parere, et quidquid evenit, bono animo excipere, nec de fato queri, casuum suorum benignus interpres, si ad voluptatum dolorumque punctiunculas concitatur? Sed nec patriae quidem bonus tutor aut vindex est, nec amicorum propugnator, si ad voluptates vergit. Illo ergo summum bonum escendat, unde nulla vi detrahatur; quo neque dolori, neque spei, neque timori sit aditus, nec ulli rei quae deterius summi boni ius faciat. Escendere autem illo sola virtus potest. Illius gradu clivus iste frangendus est: illa fortiter stabit, et quidquid evenerit, feret, non patiens tantum, sed etiam volens; omnemque temporum difficultatem sciet legem esse naturae. Et ut bonus miles feret vulnera, enumerabit cicatrices, et transverberatus telis, moriens amabit eum, pro quo cadet, imperatorem: habebit in animo illud vetus praeceptum: Deum sequere. Quisquis autem queritur, et plorat et gemit, imperata facere vi cogitur, et invitus rapitur ad iussa nihilominus. Quae autem dementia est, potius trahi quam sequi? tam mehercule, quam stultitia et ignorantia conditionis suae, dolere, quod aliquid tibi incidit durius; aut mirari, aut indigne ferre ea, quae tam bonis accidunt quam malis. Morbos dico, funera, debilitates, et cetera ex transverso in vitam humanam incurrentia. Quidquid ex universi constitutione

patiendum est, magno nisu eripiatur animo. Ad hoc sacramentum adacti sumus, ferre mortalia; nec perturbari his, quae vitare nostrae potestatis non est. In regno nati sumus: Deo parere, libertas est.

XVI. Ergo in virtute posita est vera felicitas. Quid haec tibi suadebit? Ne quid aut bonum, aut malum existimes, quod nec virtute, nec malitia continget: deinde, ut sis immobilis et contra malum ex bono, ut, qua fas est, Deum effingas. Quid tibi pro hac expeditione promittitur? ingentia et aequa divinis. Nihil cogeris: nullo indigebis: liber eris, tutus, indemnis: nihil frustra tentabis, nihil prohibeberis. Omnia tibi ex sententia cedent: nihil adversum accidet, nihil contra opinionem ac voluntatem. Quid ergo? virtus ad vivendum beate sufficit? Perfecta illa et divina quidni sufficiat? immo superfluit. Quid enim deesse potest extra desiderium omnium posito? quid extrinsecus opus est ei, qui omnia sua in se collegit? Sed ei qui ad virtutem tendit, etiamsi multum processit, opus est tamen aliqua fortunae indulgentia, adhuc inter humana luctanti, dum nodum illum exsolvit, et omne vinculum mortale. Quid ergo interest? Quod alii alligati sunt, alii adstricti, alii districti quoque. Hic qui ad superiora progressus est, et se altius extulit, laxam catenam trahit; nondum liber, iam tamen pro libero.

XVII. Si quis itaque istis qui philosophiam conlatrant, quod solent, dixerit: „Quare ergo tu fortius loqueris quam vivis? Quare superiori verba summittis, et pecuniam necessarium tibi instrumentum existimas, et damno moveris, et lacrimas, audita coniugis aut amici morte, demittis, et respicis famam, et malignis sermonibus tangeris? Quare cultius rus tibi est, quam naturalis usus desiderat? cur non ad praescriptum tuum coenas? cur tibi nitidior supellex est? cur apud te vinum aetate tua vetustius bibitur? cur autem domus disponitur? cur arbores praeter umbram nihil daturae conseruntur? quare uxor tua locupletis domus censum auribus

gerit? quare paedagogium pretiosa veste succingitur? quare ars est apud te, ministrare, (nec temere, et ut libet, collocatur argentum, sed perite servatur) et est aliquis scindendi obsonii magister? Adiice, si vis, cur trans mare possides? cur plura, quam nosti? turpiter aut tam negligens es, ut non noveris pauculos servos; aut tam luxuriosus, ut plures habeas, quam quorum notitiae memoria sufficiat?" Adiuvabo postmodum; convicia, et plura mihi quam putas, obiiciam: nunc hoc respondebo tibi. Non sum sapiens, et, ut malevolentiam tuam pascam, nec ero. Exigo itaque a me, non ut optimis par sim, sed ut malis melior. Hoc mihi satis est, quotidie aliquid ex vitiis meis demere, et errores meos obiurgare. Non perveni ad sanitatem, ne perveniam quidem; delinimenta magis quam remedia podagrae meae compono, contentus si rarius accedit, et si minus verminatur. Vestris quidem pedibus comparatus, debilis, cursor sum.

XVIII. Haec non pro me loquor: ego enim in alto vitiorum omnium sum: sed pro illo, cui aliquid acti est. „Aliter," inquit, „loqueris: aliter vivis." Hoc, malignissima capita, et optimo cuique inimicissima, Platoni obiectum est, obiectum Epicuro, obiectum Zenoni. Omnes enim isti dicebant, non quemadmodum ipsi viverent, sed quemadmodum vivendum esset. De virtute, non de me loquor: et quum vitiis convicium facio, in primis meis facio. Quum potuero, vivam quomodo oportet. Nec malignitas me ista multo veneno tincta deterrebit ab optimis. Ne virus quidem istud, quo alios spargitis, vos necatis, me impediet, quo minus perseverem laudare vitam, non quam ago, sed quam agendam scio, quo minus virtutem adorem, et ex intervallo ingenti reptabundus sequar. Exspectabo scilicet, ut quidquam malevolentiae inviolatum sit, cui sacer nec Rutilius fuit, nec Cato? Cur et aliquis non istis dives nimis videatur, quibus Demetrius Cynicus parum pauper est? Virum acerrimum, et contra omnia naturae desideria pugnantem, hoc pauperiorem, quam ceteri C

quod quum sibi interdixerint habere, interdixit et poscere; negant enim sapientem egere! Vides enim? non virtutis scientiam, sed egestatis professus est.

XIX. Diodorum Epicureum philosophum, qui intra paucos dies finem vitae suae manu sua imposuit, negant ex decreto Epicuri fecisse, quod sibi gulam praesecuit. Alii dementiam videri volunt factum hoc eius, alii temeritatem. Ille interim beatus, ac plenus bonâ conscientiâ, reddidit sibi testimonium vitâ excedens, laudavitque aetatis in portu et ad ancoram actae quietem: et dixit: (quod vos inviti audistis, quasi vobis quoque faciendum sit)

Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi.

De alterius vita, de alterius morte disputatis, et ad nomen magnorum ob aliquam eximiam laudem virorum sicut ad occursum ignotorum hominum minuti canes, latratis. Expedit enim vobis, neminem videri bonum: quasi aliena virtus exprobratio delictorum vestrorum sit. Inviti splendida cum sordibus vestris confertis, nec intelligitis quanto id vestro detrimento audeatis. Nam si illi qui virtutem sequuntur, avari, libidinosi, ambitiosique sunt: quid vos estis, quibus ipsum nomen virtutis odio est? Negatis quemquam praestare quae loquitur, nec ad exemplar orationis suae vivere. Quid mirum, quum loquantur fortia, ingentia, omnes humanas tempestates evadentia? quum refigere se crucibus conentur, in quas unusquisque vestrum clavos suos ipse adigit? ad supplicium tamen acti, stipitibus singulis pendent. Hi qui in se ipsos animadvertunt, quot cupiditatibus, tot crucibus distrahuntur: et maledici in alienam contumeliam venusti sunt. Crederem illis hoc vacare, nisi quidam ex patibulo suos spectatores conspuerent.

XX. Non praestant philosophi quae loquuntur? Multum tamen praestant, quod loquuntur, quod honesta mente concipiunt. Nam quidem si et paria dictis agerent, quid esset illis beatius? Interim non est, quod contemnas bona verba, et bonis cogitationibus plena praecordia. Studiorum salutarium, etiam citra effectum,

laudanda tractatio est. Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? sed viros suspice, etiamsi decidunt, magna conantes. Generosa res est, respicientem non ad suas, sed ad naturae suae vires, conari alta, tentare, et mente maiora concipere, quam quae etiam ingenti animo adornatis effici possint. Qui sibi hoc proposuit: „Ego mortem eodem vultu audiam, quo videbo. Ego laboribus, quanticunque illi erunt, parebo, animo fulciens corpus. Ego divitias et praesentes et absentes aeque contemnam; nec si alicubi iacebunt, tristior, nec si circa me fulgebunt, animosior. Ego fortunam nec venientem sentiam, nec recedentem. Ego terras omnes tanquam meas videbo, meas tanquam omnium. Ego sic vivam, quasi sciam aliis me natum: et naturae rerum hoc nomine gratias agam. Quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donavit omnibus: uni mihi omnes. Quidquid habebo, nec sordide custodiam, nec prodige spargam; nihil magis possidere me credam, quam bene donata: non numero, nec pondere beneficia, nec ulla, nisi accipientis aestimatione, pendam. Nunquam id mihi multum erit, quod dignus accipiet. Nihil opinionis causa, omnia conscientiae faciam: populo teste fieri credam, quidquid me conscio faciam. Edendi erit bibendique finis, desideria naturae restinguere, non implere alvum, et exinanire. Ego amicis iucundus, inimicis mitis et facilis, exorabor antequam roger, honestis precibus occurram. Patriam meam esse mundum sciam, et praesides deos: hos supra me, circaque me stare, factorum dictorumque censores. Quandocunque autem natura spiritum repetet, aut ratio dimittet, testatus exibo, bonam me conscientiam amasse, bona studia; nullius per me libertatem diminutam, a nemine meam."

XXI. Qui hoc facere proponet, volet, tentabit, ad deos iter faciet: nae ille, etiamsi non tenuerit, magnis tamen excidet ausis? Vos quidem, qui virtutem cultoremque eius odistis, nihil novi facitis; nam et solem lumina aegra formidant, et aversantur diem splendidum

nocturna animalia, quae ad primum eius ortum stupent, et latibula sua passim petunt, abduntur in aliquas rimas timida lucis. Gemite, et infelicem linguam bonorum exercete convicio. Instate, commordete: citius multo frangetis dentes, quam imprimetis! „Quare ille philosophiae studiosus est, et tam dives vitam agit? quare opes contemnendas dicit, et habet? vitam contemnendam putat, et tamen vivit, valetudinem contemnendam, et tamen illam diligentissime tuetur, atque optimam mavult? Et exsilium nomen vanum putat, et ait: Quid est enim mali, mutare regiones? et tamen, si licet, senescit in patria? Et inter longius tempus et brevius nihil interesse iudicat: tamen si nihil prohibet, extendit aetatem, et in multa senectute placidus viret?“ Ait ista debere contemni: non, ne habeat; sed ne solicitus habeat. Non abigit illa a se: sed abeuntia securus prosequitur. Divitias quidem ubi tutius fortuna deponet, quam ibi, unde sine querela reddentis receptura est? M. Cato quum laudaret Curium et Coruncanium, et saeculum illud in quo censorium crimen erat, paucae argenti lamellae, possidebat ipse quadringenties sestertium: minus sine dubio quam Crassus, plus tamen quam censorius Cato. Maiore spatio, si comparentur, proavum vicerat, quam a Crasso vinceretur. Et si maiores illi obvenissent opes, non sprevisset; nec enim se sapiens indignum ullis muneribus fortuitis putat. Non amat divitias, sed mavult: non in animum illas, sed in domum recipit: nec respuit possessas, sed continet, et maiorem virtuti suae materiam subministrari vult.

XXII. Quid autem dubii est, quin maior materia sapienti viro sit, animum explicandi suum in divitiis, quam in paupertate, quum in hac unum genus virtutis sit, non inclinari, nec deprimi, in divitiis et temperantia, et liberalitas, et diligentia, et dispositio, et magnificentia campum habeat patentem? Non contemnet se sapiens, etiamsi fuerit minimae staturae: esse tamen se procerum volet. Et exilis corpore, ac amisso oculo valebit: malet tamen sibi esse corporis robur; et haec ita,

ut sciat esse aliud in se valentius. Malam valetudinem tolerabit, bonam optabit. Quaedam enim, etiamsi in summam rei parva sunt, ut et subduci sine ruina principalis boni possint, adiiciunt tamen aliquid ad perpetuam laetitiam, et ex virtute nascentem. Sic illum afficiunt divitiae, et exhilarant, ut navigantem secundus et ferens ventus, ut dies bonus, et in bruma ac frigore apricus locus. Quis porro sapientum, nostrorum dico, quibus unum est bonum virtus, negat etiam haec quae indifferentia vocamus, habere in se aliquid pretii, et alia aliis esse potiora? Quibusdam ex his tribuitur aliquid honoris, quibusdam multum. Ne erres itaque, inter potiora divitiae sunt. „Quid ergo," inquis, „me derides, quum eundem apud te locum habeant, quem apud me?" Vis scire, quam non habeant eundem locum? Mihi divitiae si effluxerint, nihil auferent, nisi semetipsas: tu stupebis, et videberis tibi sine te relictus, si illae a te recesserint. Apud me divitiae aliquem locum habent: apud te, summum. Ad postremum, divitiae meae sunt: tu divitiarum es.

XXIII. Desine ergo philosophis pecuniâ interdicere. Nemo sapientiam paupertate damnavit. Habebit philosophus amplas opes: sed nulli detractas, nec alieno sanguine cruentas, sine cuiusquam iniuria partas, sine sordidis quaestibus; quarum tam honestus sit exitus quam introitus, quibus nemo ingemiscat, nisi malignus. In quantum vis, exaggera illas, honestae sunt: in quibus quum multa sint quae quisque sua dicere velit, nihil est quod quisquam suum possit dicere. Ille vero fortunae benignitatem a se non submovebit, et patrimonio per honesta quaesito nec gloriabitur, nec erubescet. Habebit tamen etiam quo glorietur, si aperta domo, et admissa in res suas civitate, poterit dicere: „Quod quisque suum agnoverit, tollat!" O magnum virum, optime divitem, si opus ad hanc vocem consonet! Si post hanc vocem tantundem habuerit! Ita dico, si tutus et securus scrutationem populo praebuerit; si nihil quisquam apud illum invenerit, quo maius iniiciat: audacter et

propalam erit dives. Sicut sapiens nullum denarium intra limen suum admittet, male intrantem: ita et magnas opes, munus fortunae, fructumque virtutis, non repudiabit, nec excludet. Quid enim est, quare illis bonum locum invideat? veniant, hospitentur. Nec iactabit illas, nec abscondet. Alterum infruniti animi est; alterum timidi et pusilli, velut magnum bonum intra sinum continentis. Nec, ut dixi, eliciet illas e domo. Quid enim dicet? utrumne: Inutiles estis, an: Ego uti divitiis nescio? Quemadmodum etiam si pedibus suis poterit iter conficere, escendere tamen vehiculum malet: sic si poterit esse dives, volet; et habebit utique opes, sed tanquam leves et avolaturas: nec ulli alii, nec sibi graves esse patietur. Donabit. Quid erexistis aures? quid expeditis sinum? Donabit, aut bonis, aut iis quos facere poterit bonos. Donabit cum summo consilio, dignissimos eligens: ut qui meminerit, tam expensorum quam acceptorum rationem esse reddendam. Donabit ex recta et probabili causa; nam inter turpes iacturas malum munus est. Habebit sinum facilem, non perforatum: ex quo multa exeant, nihil excidat.

XXIV. Errat, si quis existimat facilem rem esse donare. Plurimum ista res habet difficultatis, si modo consilio tribuitur, non casu et impetu spargitur. Hunc promereor, illi reddo: huic succurro, huius misereor. Illum instruo, dignum quem non deducat paupertas, nec occupatum teneat. Quibusdam non dabo, quamvis desit, quia etiamsi dedero, erit defuturum; quibusdam offeram, quibusdam etiam inculcabo. Non possum in hac re esse negligens: nunquam magis nomina facio, quam quum dono. „Quid? tu," inquis, „recepturus donas?" Immo non perditurus. Eo loco sit donatio, unde repeti non debeat, reddi possit. Beneficium collocetur quemadmodum thesaurus alte obrutus: quem non ertuas, nisi fuerit necesse. Quid domus ipsa divitis viri, quantam habet benefaciendi materiam? Quis enim liberalitatem tantum ad togatos vocat? Hominibus prodesse natura iubet: servi liberine sint, ingenui an libertini, iustae

libertatis, an inter amicos datae, quid refert? Ubicunque homo est, ibi beneficio locus est. Potest itaque pecuniam etiam intra limen suum diffundere, et liberalitatem exercere: quae non quia liberis debetur, sed quia a libero animo proficiscitur, ita nominata est. Haec apud sapientem nec unquam in turpes indignosque impingitur, nec unquam ita defatigata errat, ut non quoties dignum invenerit, quasi ex pleno fluat. Non est ergo quod perperam exaudiatis, quae honeste, fortiter, animose a studiosis sapientiae dicuntur: et hoc primum attendite. Aliud est, studiosus sapientiae: aliud, iam adeptus sapientiam. Ille tibi dicet: „Optime loquor, sed adhuc inter mala volutor plurima. Non est, quod me ad formulam meam exigas: quum maxime facio me et formo, et ad exemplar ingens attollo. Si processero, quantum proposui, exige, ut dictis facta respondeant." Assecutus vero humani boni summam, aliter tecum aget, et dicet: „Primum, non est, quod tibi permittas de melioribus ferre sententiam; mihi iam quod argumentum est recti contigit, malis displicere. Sed ut tibi rationem reddam, quam nulli mortalium invideo, audi quid promittam, et quanti quaeque aestimem. Divitias nego bonum esse: nam si essent, bonos facerent. Nunc quoniam quod apud malos deprehenditur, dici bonum non potest; hoc illis nomen nego. Ceterum et habendas esse, et utiles, et magna commoda vitae afferentes, fateor."

XXV. Quid ergo est? quare illas non in bonis numerem, et quid in illis praestem aliud, quam vos, quoniam inter utrosque convenit habendas, audite. Pone in opulentissima me domo, pone ubi aurum argentumque in promiscuo usu sit: non suspiciam me ob ista, quae etiam si apud me, extra me tamen sunt. In sublicium pontem me transfer, et inter egentes abiice: non ideo tamen me despiciam, quod in illorum numero consideo, qui manum ad stipem porrigunt. Quid enim ad rem, an frustum panis desit, cui non deest mori posse? Quid ergo est? domum illam splendidam malo, quam

pontem. Pone in instrumentis splendentibus, et delicato apparatu: nihilo me feliciorem credam, quod mihi molle erit amiculum, quod purpura in conviviis meis substernetur. Nihilo miserior ero, si lassa cervix mea in manipulo foeni acquiescet, si super Circense tomentum, per sarturas veteris lintei effluens, incubabo. Quid ergo est? malo, quid mihi animi sit ostendere praetextatus et chlamydatus quam nudis scapulis aut semitectis. Ut omnes mihi dies ex voto cedant, novae gratulationes prioribus subtexantur: non ob hoc mihi placebo. Muta in contrarium hanc indulgentiam temporis: hinc illinc percutiatur animus, damno, luctu, incursionibus variis; nulla omnino hora sine aliqua querela sit: non ideo me dicam inter miserrima miserum, non ideo aliquem exsecrabor diem. Provisum est enim a me, ne quis mihi ater dies esset. Quid ergo est? malo gaudia temperare, quam dolores compescere. Hoc tibi ille Socrates dicet: „Fac me victorem universarum gentium: delicatus ille Liberi currus triumphantem usque ad Thebas a solis ortu vehat: iura reges Persarum petant: me hominem esse tum maxime cogitabo, quum Deus undique consalutabor. Huic tam sublimi fastigio coniunge protinus praecipitem mutationem: in alienum imponar ferculum, exornaturus victoris superbi ac feri pompam: non humilior sub alieno curru agar, quam in meo steteram." Quid ergo est? vincere tamen, quam capi malo. Totum fortunae regnum despiciam: sed ex illo, si dabitur electio, molliora sumam. Quidquid ad me venerit, bonum fiet: sed malo faciliora ac iucundiora veniant, et minus vexatura tractantem. Non est enim quod ullam existimes esse sine labore virtutem; sed quaedam virtutes stimulis, quaedam frenis egent. Quemadmodum corpus in proclivo retineri debet, in ardua impelli: ita quaedam virtutes in proclivi sunt, quaedam clivum subeunt. An dubium sit, quin escendat, nitatur, obluctetur patientia, fortitudo, perseverantia, et quaecunque alia duris opposita virtus est, et fortunam subigit? Quid ergo? non aeque manifestum est per devexum ire liberalitatem,

temperantiam, mansuetudinem? In his continemus animum, ne prolabatur: in illis exhortamur, incitamusque. Acerrimas ergo paupertati adhibebimus; illas quae impugnatae fiunt fortiores: divitiis illas diligentiores, quae suspensum gradum ponunt, et pondus suum sustinent.

XXVI. Quum hoc ita divisum sit, malo has in usu mihi esse, quae exercendae tranquillius sint; quam eas quarum experimentum sanguis et sudor est. Ergo non ego, inquit sapiens, aliter vivo quam loquor, sed vos aliter auditis. Sonus tantummodo verborum ad aures vestras pervenit: quid significet, non quaeritis. „Quid ergo inter me stultum, et te sapientem interest, si uterque habere volumus?" Plurimum. Divitiae enim apud sapientem virum in servitute sunt: apud stultum in imperio. Sapiens divitiis nihil permittit: vobis divitiae omnia. Vos, tanquam aliquis vobis aeternam possessionem earum promiserit, assuescitis illis, et cohaeretis: sapiens tunc maxime paupertatem meditatur, quum in mediis divitiis constitit. Nunquam imperator ita paci credit, ut non se praeparet bello: quod etiamsi non geritur, indictum est. Vos domus formosa, tanquam nec ardere nec ruere possit, insolentes vos opes, tanquam periculum omne transcenderint, maioresque sint quam quibus consumendis satis virium habeat fortuna, obstupefaciunt! Otiosi divitiis luditis, nec providetis illarum periculum: sicut barbari plerumque inclusi, et ignari machinarum, segnes laborem obsidentium spectant, nec quo illa pertineant, quae ex longinquo struuntur, intelligunt. Idem vobis evenit. Marcetis in vestris rebus, nec cogitatis, quot casus undique immineant, iamque pretiosa spolia laturi. Sapienti quisquis abstulerit divitias, omnia illi sua relinquet: vivit enim praesentibus laetus, futuri securus. „Nihil magis," Socrates inquit, aut aliquis alius, cui idem ius adversus humana atque eadem potestas est, „persuasi mihi, quam ne ad opiniones vestras actum vitae meae flecterem. Solita conferte undique verba: non conviciari vos putabo, sed vagire velut infantes miserrimos." Haec dicet ille, cui sapien-

tia contigit: quem animus vitiorum immunis increpare alios, non quia odit, sed in remedium, iubet. Adiiciet his illa: „Existimatio me vestra non meo nomine, sed vestro movet. Odisse et lacessere virtutem, bonae spei eiuratio est. Nullam mihi iniuriam facitis; sicut ne diis quidem hi, qui aras evertunt: sed malum propositum apparet, malumque consilium, etiam ubi nocere non potuit. Sic vestras hallucinationes fero, quemadmodum Iupiter optimus maximus ineptias poëtarum: quorum alius illi alas imposuit, alius cornua: alius adulterum illum induxit, et abnoctantem: alius saevum in deos, alius iniquum in homines: alius raptorum ingenuorum corruptorem, et cognatorum quidem: alius parricidam, et regni alieni paternique expugnatorem. Quibus nihil aliud actum est, quam ut pudor hominibus peccandi demeretur, si tales deos credidissent. Sed quamquam ista me nihil laedant, vestrâ tamen vos moneo causâ: suspicite virtutem. Credite his, qui illam diu secuti, magnum quoddam ipsos, et quod in dies maius appareat, sequi clamant. Et ipsam ut deos, et professores eius ut antistites colite: et quoties mentio sacra literarum intervenerit, favete linguis!“ Hoc verbum non, ut plerique existimant, a favore trahitur: sed imperatur silentium, ut rite peragi possit sacrum, nulla voce mala obstrepente.

XXVII. Quod multo magis necessarium est imperari vobis, ut quoties aliquid ex illo proferetur oraculo, intenti et compressa voce audiatis. Quum sistrum aliquis concutiens ex imperio mentitur; quum aliquis secandi lacertos suos artifex, brachia atque humeros suspensa manu cruentat; quum aliquis genibus per viam repens ululat; laurumque linteatus senex et medio lucernam die praeferens conclamat, iratum aliquem deorum; concurritis et auditis, et divinum esse eum, invicem mutuum alentes stuporem, affirmatis. Ecce Socrates ex illo carcere, quem intrando purgavit, omnique honestiorem curia reddidit! Proclamat: „Quis iste furor? quae ista inimica diis hominibusque natura est? infamare vir-

tates, et malignis sermonibus sancta violare? Si potestis, bonos laudate: si minus, transite. Quod si vobis exercere tetram istam licentiam placet, alter in alterum incursitate. Nam quum in coelum insanitis, non dico sacrilegium facitis, sed operam perditis. Praebui ego aliquando Aristophani materiam iocorum: tota illa mimicorum poëtarum manus in me venenatos sales suos effudit. Illustrata est virtus mea, per ea ipsa, per quae petebatur. Produci enim illi et tentari expedit; nec ulli magis intelligunt quanta sit, quam qui vires eius lacessendo senserunt. Duritia silicis nulli magis, quam ferientibus nota est. Praebeo me non aliter, quam rupes aliqua in vadoso mari destituta, quam fluctus non desinunt undecunque moti sunt verberare, nec ideo aut loco eam movent, aut per tot aetates crebro in cursu suo consumunt. Assilite, facite impetum: ferendo vos vincam. In ea, quae firma et insuperabilia sunt, quidquid incurrit, malo suo vim suam exercet. Proinde quaerite aliquam mollem cedentemque materiam, in quam tela vestra figantur. Vobis autem vacat aliena scrutari mala, et sententias ferre de quoquam? Quare hic philosophus laxius habitat, quare hic lautius coenat? Papulas observatis alienas, ipsi obsiti plurimis ulceribus. Hoc tale est, quale si quis pulcherrimorum corporum naevos aut verrucas derideat, quem foeda scabies depascitur. Obiicite Platoni, quod petierit pecuniam; Aristoteli, quod acceperit; Democrito, quod neglexerit; Epicuro, quod consumserit: mihi ipsi Alcibiadem et Phaedrum obiectate. O vos usu maxime felices, quum primum vobis imitari vitia nostra contigerit! Quin potius mala vestra circumspicitis, quae vos ab omni parte confodiunt, alia grassantia extrinsecus, alia in visceribus ipsis ardentia? Non eo loco res humanae sunt, etiamsi statum vestrum parum nostis, ut vobis tantum otii supersit, ut in probra meliorum agitare linguam vacet."

XXVIII. „Hoc vos non intelligitis, et alienum fortunae vestrae vultum geritis: sicut plurimi, quibus in circo aut in theatro desidentibus, iam funesta domus

est, nec annuntiatum malum. At ego ex alto prospiciens, video quae tempestates aut immineant vobis paulo tardius rupturae nimbum suum, aut iam vicinae vos ac vestra rapturae propius accesserint. Quid porro? nonne nunc quoque (etiamsi parum sentitis) turbo quidem animos vestros rotat, et involvit, fugientes petentesque eadem, et nunc in sublime allevatos, nunc in infima allisos rapit? * * * *"

L. ANNAEI SENECAE
AD BEAUTIUM LIBERALEM
DE BENEFICIIS
LIBRI VII

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Ingrata beneficiorum in nos collatorum negligentia pessimum est vitium. Cap. II et III: In dispensandis beneficiis non solum prudenter, verum etiam iteratim et gratiose versetur necesse est. Cap. IV: Honestissima contentio est, beneficia beneficiis vincendi. Cap. V: Si ad beneficiorum indolem respexeris, quaeritur ante omnia, quid sit: debere. Cap. VI: Beneficium est benevola actio, tribuens gaudium, capiensque tribuendo. Cap. VII, VIII et IX: Nititur indoles beneficii in ipsa benefaciendi voluntate, non vero in rebus, quae beneficii causa traduntur; quod illustre Aeschinis exemplum affatim docet. Cap. X: Inveteratae de pravitate hominum querimoniae nunquam quidem defecturae sunt: iustam tamen non praebent causam, cur beneficia denegemus. Cap. XI: Primo loco beneficia necessaria concedenda sunt; deinde utilia et iucunda. Cap. XII et XIII: Ea praecipue beneficia indulgea-

mus, quae per se duratura sunt, nec inanem prae se ferunt vanitatem. Cap. XIV: Non cuiuslibet generis hominibus beneficia irroganda sunt. Cap. XV: Praecepta honesti vel in deferendis beneficiis optimam nobis regulam praebent.

I. Inter multos ac varios errores temere viventium inconsulteque, nihil propemodum indignius, optime Liberalis, dixerim, quam quod beneficia nec dare scimus, nec accipere. Sequitur enim, ut male collata mala debeantur. De quibus non redditis, sero querimur: ista enim perierant, quum darentur. Nec mirum est, inter plurima maximaque vitia nullum esse frequentius, quam ingrati animi. Id evenire ex pluribus causis video. Prima, quod non eligimus dignos, quibus tribuamus: sed nomina facturi, diligenter in patrimonium et vasa debitoris inquirimus. Semina in solum effoetum et sterile non spargimus: beneficia sine ullo delectu magis proiicimus, quam damus. Nec facile dixerim, utrum turpius sit infitiari, an repetere beneficium. Id enim genus huius crediti est, ex quo tantum recipiendum sit, quantum ultro refertur: de quo queri vere foedissimum ob hoc ipsum, quia non opus est ad liberandum fidem facultatibus, sed animo; reddit enim beneficium, qui libenter debet. Sed quum sit in ipsis crimen, qui ne confessione quidem grati sunt, in nobis quoque est. Multos experimur ingratos, plures facimus: quia alias graves exprobratores exactoresque sumus; alias leves, et quos paulo post muneris sui poeniteat; alias queruli, et minima momenta calumniantes. Ita gratiam omnem corrumpimus: non tantum postquam dedimus beneficia, sed dum damus. Quis enim nostrum contentus fuit, aut leviter rogari, aut semel? quis non, quum aliquid a se peti suspicatus est, frontem adduxit, vultum avertit, occupationes simulavit, longis sermonibus, et de industria non invenientibus exitum, occasionem petendi abstulit, et variis artibus properantes necessitates elusit? In an-

gusto vero comprehensus, aut distulit, id est, timide negavit, aut promisit; sed difficulter, sed subductis superciliis, sed malignis et vix exeuntibus verbis? Nemo autem libenter debet, quod non accepit, sed expressit. Gratus esse adversus eum quisquam potest, qui beneficium aut superbe abiecit, aut iratus impegit, aut fatigatus, ut molestia careret, dedit? Errat, si quis sperat responsurum sibi, quem dilatione lassavit, exspectatione torsit. Eodem animo beneficium debetur, quo datur: et ideo non est negligenter dandum. Sibi enim quisque debet, quod a negligente accepit. Nec tarde quidem: quia quum in omni officio magni aestimetur dantis voluntas, qui tarde fecit, diu noluit. Utique non contumeliose: nam quum ita naturâ comparatum sit, ut altius iniuriae quam merita descendant, et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat: quid exspectat qui offendit, dum obligat? Satis adversus illum gratus est, qui beneficio eius ignoscit. Non est autem quod tardiores faciat ad bene merendum turba ingratorum. Nam primum (ut dixi) nos illam augemus: deinde ne deos quidem immortales ab hac tam effusa necessitate sacrilegi, negligentesque eorum, deterrent. Utuntur natura sua, et cuncta, interque illa ipsos munerum suorum malos interpretes, iuvant. Hos sequamur duces, quantum humana imbecillitas patitur: demus beneficia, non foeneremus. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitavit, quum daret. „At male cessit.“ Et liberi, et coniuges spem fefellerunt: tamen et educamus, et ducimus; adeoque adversus experimenta pertinaces sumus, ut bella victi, et naufragi maria repetamus. Quanto magis permanere in dandis beneficiis decet? quae si quis non dat quia non recipit, dedit ut reciperet, bonamque ingratorum fecit causam, quibus turpe est non reddere, si licet. Quam multi indigni luce sunt? et tamen dies oritur. Quam multi, quod nati sunt, queruntur? tamen natura sobolem novam gignit, ipsosque qui non fuisse mallent, esse patitur. Hoc et magni animi et boni proprium est, non fructum beneficiorum sequi, sed ipsa; et post malos quoque bonum

quaerere. Quid magnifici erat multis prodesse, si nemo deciperet? Nunc est virtus, dare beneficia: non utique reditura, quorum a viro egregio statim fructus perceptus est. Adeo quidem ista res fugare nos, et pigriores ad rem pulcherrimam facere non debet, ut si spes mihi praecidatur gratum hominem reperiendi, malim non recipere beneficia, quam non dare: quia qui non dat, vitium ingrati antecedit. Dicam quod sentio: qui beneficium non reddit, magis peccat; qui non dat, citius.

II. *Beneficia in vulgus quum largiri institueris,*
Perdenda sunt multa, ut semel ponas bene.

In priore versu utrumque reprehendas. Nam nec in vulgus effundenda sunt; et nullius rei, minime beneficiorum, honesta largitio est: quibus si detraxeris iudicium, desinunt esse beneficia: in aliud quodlibet incidunt nomen. Sequens sensus mirificus est, qui uno bene posito beneficio, multorum amissorum damna solatur. Vide, oro te, ne hoc et verius sit, et magnitudini bene facientis aptius, ut illum hortemur ad danda, etiamsi nullum bene positurus est: „Perdenda sunt multa." Nullum perit: quia qui perdit, computaverat. Beneficiorum simplex ratio est: tantum erogatur. Si reddet aliquid, lucrum est: si non reddet, damnum non est. Ego illud dedi, ut darem. Nemo beneficia in calendario scribit, nec, avarus exactor, ad horam et diem creditorem appellat. Nunquam illa vir bonus cogitat, nisi admonitus a reddente: alioquin in formam crediti transeunt. Turpis foeneratio est, beneficium expensum ferre. Qualiscunque priorum eventus est, persevera in alios conferre: melius apud ingratos iacebunt, quos aut pudor, aut occasio, aut imitatio aliquando gratos poterit efficere. Ne cessaveris: opus tuum perage, et partes boni viri exsequere. Alium re, alium fide, alium gratia, alium consilio, alium praeceptis salubribus adiuva.

III. Officia etiam ferae sentiunt: nec ullum tam immansuetum animal est, quod non cura mitiget, et in amorem sui vertat. Leonum ora a magistris impune

tractantur: elephantorum feritatem usque in servile obsequium demeretur cibus. Adeo etiam quae extra intellectum atque aestimationem beneficii sunt posita, assiduitas tamen meriti pertinacis evincit. Ingratus est adversus unum beneficium? adversus alterum non erit. Duorum oblitus est? tertium etiam eorum quae exciderunt, memoriam reducet. Is perdit beneficia, qui cito se perdidisse credit: at qui instat, et onerat priora sequentibus, etiam ex duro et immemori pectore gratiam extundit. Non audebit adversus multa oculos attollere. Quocunque se convertit, memoriam suam fugiens, ibi te videat: beneficiis tuis illum cinge. Quorum quae vis, quaeve proprietas sit, dicam, si prius illa, quae ad rem non pertinent, transilire mihi permiseris: quare tres Gratiae, et quare sorores sint, et quare manibus implexis, quare ridentes, iuvenes, et virgines, solutaque ac pellucida veste? Alii quidem videri volunt unam esse, quae det beneficium: alteram, quae accipiat: tertiam, quae reddat. Alii tria beneficiorum genera, promerentium, reddentium, simul et accipientium reddentiumque. Sed utrumlibet ex istis iudicaverim: quid ista nos iuvat scientia? Quid ille consertis manibus in se redeuntium chorus? Ob hoc, quia ordo beneficii per manus transeuntis nihilominus ad dantem revertitur, et totius speciem perdit, si usquam interruptus est: pulcherrimus, si cohaesit, et vices servat. Ideo ridentes: est aliqua tamen maioris dignatio, sicut promerentium. Vultus hilares sunt, quales solent esse qui dant, vel accipiunt beneficia. Iuvenes: quia non debet beneficiorum memoria senescere. Virgines: quia incorrupta sunt, et sincera, et omnibus sancta. In quibus nihil esse alligati decet, nec adscripti: solutis itaque tunicis utuntur: pellucidis autem, quia beneficia conspici volunt. Sit aliquis usque eo Graecis emancipatus, ut haec dicat necessaria: nemo tamen erit, qui etiam illud ad rem iudicet pertinere, quae nomina illis Hesiodus imposuerit. Aglaian maximam natu appellavit, mediam Euphrosynen, tertiam Thaliam. Horum nominum interpretationem, et prout cuique

visum est, deflectit, et ad rationem aliquam conatur perducere: quum Hesiodus puellis suis, quod voluit, nomen imposuerit. Itaque Homerus uni mutavit, Pasitheam appellavit, et in matrimonium produxit, ut scias illas Vestales non esse. Inveniam alium poëtam, apud quem praecingantur, et spissis auro Phrygianis prodeant. Ergo et Mercurius una stat: non quia beneficia ratio commendat vel oratio, sed quia pictori ita visum est. Chrysippus quoque, penes quem subtile illud acumen est, et in imam penetrans veritatem, qui rei agendae causa loquitur, et verbis non ultra, quam ad intellectum satis est, utitur, totum librum suum his ineptiis replet: ita ut de ratione dandi, accipiendi, reddendique beneficii pauca admodum dicat; nec his fabulas, sed haec fabulis inserit. Nam praeter ista quae Hecaton transscribit, tres Chrysippus Gratias ait Iovis et Eurynomes filias esse: aetate autem minores quam Horas, sed meliuscula facie, et ideo Veneri datas comites. Matris quoque nomen ad rem iudicat pertinere. Eurynomen enim dictam, quia late patentis matrimonii sit, beneficia dividere: tanquam matri post filias soleat nomen imponi, aut poëtae vera nomina reddant! Quemadmodum nomenclatori memoriae loco audacia est, et cuicunque nomen non potest reddere, imponit: ita poëtae non putant ad rem pertinere, verum dicere, sed aut necessitate coacti, aut decore corrupti, id quaeque vocari iubent, quod belle facit ad versum. Nec illis fraudi est, si aliud quid in censum detulerunt; proximus enim poëta suum illa ferre nomen iubet. Hoc ut scias ita esse, ecce Thalia, de qua quum maxime agitur, apud Hesiodum Charis est, apud Homerum Musa!

IV. Sed ne faciam, quod reprehendo, omnia ista, quae ita extra rem sunt, ut nec circa rem quidem sint, relinquam. Tu modo nos tuere, si quis mihi obiiciet, quod Chrysippum in ordinem coëgerim, magnum mehercule virum, sed tamen Graecum, cuius acumen nimis tenue retunditur, et in se saepe replicatur: etiam quum agere aliquid videtur, pungit, non perforat. Hoc vero

quod acumen est? De beneficiis dicendum est, et ordinanda res, quae maxime societatem humanam alligat: danda lex vitae, ne sub specie benignitatis inconsulta facilitas placeat; ne liberalitatem, quam nec deesse oportet, nec superfluere, haec ipsa observatio restringat, dum temperat: docendi sunt libenter accipere, libenter reddere, et magnum ipsis certamen proponere, eos quibus obligati sunt, re animoque non tantum aequare, sed vincere: quia qui referre gratiam debet, nunquam consequitur, nisi praecessit. Hi docendi sunt nihil imputare: illi plus debere. Ad hanc honestissimam contentionem, beneficiis beneficia vincendi, sic nos adhortatur Chrysippus, ut dicat, verendum esse, ne quia Charites Iovis filiae sunt, parum se grate gerere, sacrilegium sit, et tam bellis puellis fiat iniuria. Tu me aliquid eorum doce, per quae beneficentior gratiorque adversus bene merentes fiam, per quae obligantium obligatorumque animi certent, ut qui praestiterint, obliviscantur, pertinax sit memoria debentium. Istae vero ineptiae poëtis relinquantur, quibus aures oblectare propositum est, et dulcem fabulam nectere. At qui ingenia sanare, et fidem in rebus humanis retinere, memoriam officiorum ingerere animis volunt, serio loquantur, et magnis viribus agant: nisi forte existimas, levi ac fabuloso sermone et anilibus argumentis prohiberi posse rem perniciosissimam, beneficiorum novas tabulas.

V. Sed quemadmodum supervacua transcurram, ita exponam necesse est, hoc primum nobis esse discendum, quid accepto beneficio debeamus. Debere enim dicit se alius pecuniam quam accepit, alius consulatum, alius sacerdotium, alius provinciam. Ista autem sunt meritorum signa, non merita. Non potest beneficium manu tangi: res animo geritur. Multum interest inter materiam beneficii, et beneficium. Itaque nec aurum, nec argentum, nec quidquam eorum quae a proximis accipiuntur, beneficium est, sed ipsa tribuentis voluntas. Imperiti autem id, quod oculis incurrit, et quod traditur possideturque, solum notant: contra, illud quod in

re carum atque pretiosum est, parvi pendunt. Haec quae tenemus, quae adspicimus, in quibus cupiditas nostra haeret, caduca sunt; auferre ea nobis et fortuna et iniuria potest: beneficium vero, etiam amisso eo quod datum est, durat. Est enim recte factum, quod irritum nulla vis efficit. Amicum a piratis redemi: hunc alius hostis excepit, et in carcerem condidit. Non beneficium, sed usum beneficii mei sustulit. Ex naufragio alicui raptos, vel ex incendio liberos reddidi: hos vel morbus, vel aliqua fortuita iniuria eripuit; manet etiam sine illis, quod in illis datum est. Omnia itaque, quae falsum beneficii nomen usurpant, ministeria sunt, per quae se voluntas amica explicat. Hoc quoque in aliis rebus evenit, ut aliubi sit species rei, aliubi ipsa res. Imperator aliquem torquibus, murali, et civica donat. Quid habet per se corona pretiosum? quid praetexta? quid fasces? quid tribunal, et currus? Nihil horum honor est, sed honoris insigne. Sic non est beneficium id, quod sub oculos venit, sed beneficii vestigium et nota.

VI. Quid est ergo beneficium? Benevola actio tribuens gaudium, capiensque tribuendo, in id quod facit prona, et sponte sua parata. Itaque non quid fiat, aut quid detur, refert, sed qua mente: quia beneficium non in eo quod fit aut datur, consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. Magnum autem esse inter ista discrimen, vel ex hoc intelligas licet, quod beneficium utique bonum est, id autem quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus est, qui parva extollit, sordida illustrat, magna et in pretio habita dehonestat: ipsa, quae appetuntur, neutram naturam habent, nec boni, nec mali. Refert, quo ille rector impellat, a quo forma datur rebus. Non est ergo beneficium ipsum, quod numeratur, aut traditur; sicut nec in victimis quidem, licet opimae sint, auroque praefulgeant, deorum est honos, sed pia ac recta voluntate venerantium. Itaque boni etiam farre ac fitilla religiosi sunt; mali rursus non effugiunt impietatem, quamvis aras sanguine multo cruentaverint.

VII. Si beneficia in rebus, non in ipsa benefaciendi voluntate consisterent, eo maiora essent, quo maiora sunt, quae accipimus: id autem falsum est. Nonnunquam magis nos obligat, qui dedit parva magnifice: qui regum aequavit opes animo: qui exiguum tribuit, sed libenter: qui paupertatis suae oblitus est, dum meam respicit: qui non voluntatem tantum iuvandi habuit, sed cupiditatem: qui accipere se putavit beneficium, quum daret: qui dedit tanquam recepturus, recepit tanquam non dedisset: qui occasionem, qua prodesset, et occupavit et quaesivit. Contra ingrata sunt (ut dixi) licet re ac specie magna videantur, quae danti aut extorquentur, aut excidunt; multoque gravius venit, quod facili, quam quod plena manu datur. Exiguum est quod in me contulit, sed amplius non potuit. At hic quod dedit, magnum est: sed dubitavit, sed distulit, sed quum daret, gemuit, sed superbe dedit, sed circumtulit, et placere ei, cui praestabat, noluit. Ambitioni dedit non mihi.

VIII. Socrati quum multa multi pro suis quisque facultatibus offerrent: Aeschines pauper auditor, „Nihil," inquit, „dignum te quod dare tibi possim, invenio, et hoc uno modo pauperem me esse sentio. Itaque dono tibi quod unum habeo, Me ipsum. Hoc munus rogo qualecunque est, boni consulas, cogitesque alios quum multum tibi darent, plus sibi reliquisse." Cui Socrates: „Quid ni tu," inquit, „mihi magnum munus dederis, nisi forte parvo te aestimas? Habebo itaque curae, ut te meliorem tibi reddam quam accepi." Vicit Aeschines hoc munere Alcibiadis parem divitiis animum, et omnem iuvenum opulentorum munificentiam.

IX. Vides quomodo animus inveniat liberalitatis materiam, etiam inter angustias? Videtur mihi dixisse: „Nihil egisti fortuna, quod me pauperem esse voluisti: expediam nihilominus dignum huic viro munus; et quia de tuo non possum, de meo dabo." Neque est quod existimes, illum vilem sibi fuisse, qui pretium se sui fecit: ingeniosus adolescens invenit, quemadmodum Socratem sibi daret. * Non quanti quaeque sint, sed a

quali dentur, perspiciendum. * Callidus non difficilem aditum praebet immodica cupientibus; spesque improbas, nihil re adiuturus, verbis fovet. At peior, opinor, qui lingua asper, vultu gravis, cum invidia fortunam suam explicavit. * Colunt enim, detestanturque felicem, et, si potuerint, eadem facturi, odere facientem. * Coniugibus alienis nec clam quidem, sed aperte ludibrio habitis, suas aliis permisere. Rusticus, inurbanus, ac mali moris, et inter matronas abominanda conditio est, si quis coniugem in sella prostare vetuit, et vulgo admissis inspectoribus vehi undique perspicuam. Si quis nullâ se amicâ fecit insignem, nec alienae uxori annua praestat, hunc matronae humilem, et sordidae libidinis, et ancillariolum vocant. Hinc decentissimum sponsaliorum genus, adulterium: et in consensu vidui coelibatus nemo uxorem duxit, nisi qui abduxit. Iam rapta spargere, sparsa rapaci avaritia recolligere certant: nihil pensi habere, paupertatem alienam contemnere, suam quam ullum aliud vereri malum: pacem iniuriis perturbare, imbecilliores vi ac metu premere. Nam provincias spoliari, et nummarium tribunal, audita utrimque licitatione, alteri addici, non mirum: quando quae emeris, vendere gentium ius est.

X. Sed longius nos impetus evehit, provocante materia. Itaque sic finiamus, ne in nostro saeculo culpa subsidat. Hoc maiores nostri questi sunt, hoc nos querimus; hoc posteri nostri querentur, eversos esse mores, regnare nequitiam, in deterius res humanas et omne fas labi. At ista stant loco eodem, stabuntque, paulùlum duntaxat ultro aut citro mota; ut fluctus, quos aestus accedens longius extulit, recedens interiore litorum vestigio tenuit. Nunc in adulteria magis, quam in alia peccabitur, abrumpetque frenos pudicitia: nunc conviviorum vigebit furor, et foedissimum patrimoniorum exitium culina: nunc cultus corporum nimius, et formae cura, prae se ferens animi deformitatem: nunc in petulantiam et audaciam erumpet male dispensata libertas: nunc in crudelitatem privatam ac publicam ibitur, bellorumque

civilium insaniam, qua omne sanctum ac sacrum profanetur. Habebitur aliquando ebrietati honor, et plurimum meri cepisse virtus erit. Non exspectant uno loco vitia: sed mobilia et inter se dissidentia tumultuantur, pellunt invicem, fugantur que. Ceterum idem semper de nobis pronuntiare debebimus, malos esse nos, malos fuisse, invitus adiiciam, et futuros esse. Erunt homicidae, tyranni, fures, adulteri, raptores, sacrilegi, proditores: infra ista omnia ingratus est, nisi quod omnia ista ab ingrato animo sunt, sine quo vix ullum magnum facinus accrevit. Hoc tu cave, tanquam maximum crimen, ne admittas: ignosce tanquam levissimo, si admissum est. Haec est enim iniuriae summa. Beneficium perdidisti. Salvum est tibi ex illo, quod est optimum: dedisti. Quemadmodum autem curandum, ut in eos potissimum beneficia conferamus, qui grate responsuri erunt: ita quaedam, etiamsi de illis male sperabitur, faciemus, tribuemusque, non solum si iudicabimus ingratos fore, sed si sciemus fuisse. Tanquam si filios alicui restituere potero, magno periculo liberatos, sine ullo meo, non dubitabo. Dignum etiam impendio sanguinis mei tuebor, et in partem discriminis veniam: indignum si eripere latronibus potero, clamore sublato, salutarem vocem homini non pigebit emittere.

XI. Sequitur ut dicamus, quae beneficia danda sint, et quemadmodum. Primo demus necessaria, deinde utilia, deinde iucunda, utique mansura. Incipiendum est autem a necessariis. Aliter enim ad animum pervenit, quod vitam continet: aliter quod exornat, aut instruit. Potest in eo aliquis fastidiosus esse aestimator, quo facile cariturus est, de quo dicere licet: „Recipe, non desidero: meo contentus sum.“ Interim non reddere tantum libet quod acceperis, sed abiicere. Ex his quae necessaria sunt, quaedam primum obtinent locum, sine quibus non possumus vivere, quaedam secundum, sine quibus non debemus, quaedam tertium, sine quibus nolumus. Prima huius notae sunt: hostium manibus eripi, et tyrannicae irae, et proscriptioni, et aliis periculis,

quae varia et incerta humanam vitam obsident. Quidquid horum discusserimus, quo maius ac terribilius erit, hoc maiorem inibimus gratiam. Subit enim cogitatio, quantis sint liberati malis: et lenocinium est muneris antecedens metus. Nec tamen ideo debemus tardius quemquam servare, quam possumus, ut muneri nostro timor imponat pondus. Proxima ab his sunt, sine quibus possumus quidem vivere, sed ut mors potior sit: tanquam libertas, et pudicitia, et mens bona. Post haec habebimus coniunctione, ac sanguine, usuque, et consuetudine longa, cara: ut liberos, coniuges, penates, ceteraque, quae usque eo animus sibi applicuit, ut ab illis, quam a vita divelli gravius existimet. Subsequuntur utilia, quorum varia et lata materia est. Hic erit pecunia non superfluens, sed ad sanum modum habendi parata: hic erit honor, et processus ad altiora tendentium; nec enim utilius quidquam est, quam sibi utilem fieri. Iam cetera ex abundanti veniunt, delicatos factura. In his sequemur, ut opportunitate grata sint, ut non vulgaria, quaeque aut pauci habuerint, aut pauci intra hanc aetatem, aut hoc modo; quae etiamsi naturâ pretiosa non sunt, tempore aut loco fiant. Videamus quid oblatum maxime voluptati futurum sit, quid frequenter occursurum habenti, ut toties nobiscum, quoties cum illo sit. Utique cavebimus, ne munera supervacua mittamus: ut feminae aut seni arma venatoria, aut rustico libros, aut studiis ac literis dedito retia. Aeque ex contrario circumspiciemus, ne dum grata mittere volumus, suum cuique morbum exprobratura mittamus: sicut ebrioso vina, et valetudinario medicamenta. Maledictum enim incipit esse, non munus, in quo vitium accipientis agnoscitur.

XII. Si arbitrium dandi penes nos est, praecipue mansura quaeremus, ut quam minime mortale munus sit. Pauci enim sunt tam grati, ut quod acceperint, etiamsi non vident, cogitent. Ingratis quoque memoria cum ipso munere incurrit: ubi ante oculos est, et oblivisci sui non sinit, sed auctorem suum ingerit et incul-

cat. Eo quidem magis duratura quaerimus, quia nunquam admonere debemus: ipsae res evanescentem memoriam excitent. Libentius donabo argentum factum, quam signatum; libentius statuas, quam vestem, et quod usus brevis deterat. Apud paucos post rem manet gratia: plures sunt, apud quos non diutius in animo sunt donata, quam in usu. Ergo si fieri potest, consumi munus meum nolo: exstet, haereat amico meo, convivat. Nemo tam stultus est, ut monendus sit, ne cui gladiatores aut venationem iam munere edito mittat, et vestimenta aestiva bruma, hiberna solstitio. Sit in beneficio sensus communis; tempus, locum, personas observet: quia momentis quaedam grata et ingrata sunt. Quanto acceptius est, si id damus, quod quis non habet, quam cuius copia abundat? quod diu quaerit, nec invenit, quam quod ubique visurus est? Munera non tam pretiosa, quam rara et exquisita sint, quae etiam apud divitem sui locum faciant: sicut gregalia quoque poma, etiam post paucos dies itura in fastidium, delectant, si provenere maturius. Illa quoque non erunt sine honore, quae aut nemo illis alius dedit, aut nos nulli alii.

XIII. Alexandro Macedoni, quum victor Orientis, animos supra humana tolleret, Corinthii per legatos gratulati sunt, et civitate illum sua donaverunt. Quum risisset Alexander hoc officii genus, unus ex legatis, „Nulli," inquit, „civitatem unquam dedimus alii, quam tibi et Herculi." Libens accepit non delatum honorem, et legatos invitatione aliaque humanitate prosecutus, cogitavit, non qui sibi civitatem darent, sed cui dedissent. Et homo gloriae deditus, cuius nec naturam nec modum noverat, Herculis Liberique vestigia sequens ac ne ibi quidem resistens, ubi illa defecerant, ad socium honoris sui respexit a dantibus: tanquam coelum, quod mente vanissima complectebatur, teneret, quia Herculi aequabatur! Quid enim illi simile habebat vesanus adolescens, cui pro virtute erat felix temeritas? Hercules nihil sibi vicit: orbem terrarum transivit, non concupiscendo, sed

adiciendo. Quid vincerat malorum hostis, bonorum
ndex, terrarum marisque pacator? At hic a pueritia
tro gentiumque vastator, tam hostium pernicies, quam
nicorum; qui summum bonum duceret terrori esse
nctis mortalibus, oblitus, non ferocissima tantum, sed
navissima quoque animalia timeri ob virus malum.

XIV. Ad propositum nunc revertamur. Beneficium
iod quibuslibet datur, nulli gratum est. Nemo se sta-
ilarii aut cauponis hospitem iudicat, nec convivam dan-
s epulum, ubi dici potest: „Quid enim in me contu-
it?" Nempe hoc quod in illum, et vix bene notum
bi, et in illum etiam inimicum ac turpissimum homi-
m. Numquid enim me dignum iudicavit? minime;
orbo suo morem gessit. Quod voles gratum esse, ra-
m effice. Quis patitur sibi imputari vulgaria? Nemo
ec ita interpretetur, tanquam reducam liberalitatem,
frenis arctioribus reprimam. Illa vero in quantum
et, exeat: sed eat, non erret. Licet ita largiri, ut
usquisque, etiam si cum multis accepit, in populo se
se non putet. Nemo non habeat aliquam familiarem
tam, per quam speret se propius admissum. Dicat:
ccepi idem quod ille, sed ultro." „Accepi quod
e: sed ego intra breve tempus, quum ille diu meruis-
. Sunt, qui idem habeant: sed non iisdem verbis
tum, non eadem comitate tribuentis. Ille accepit,
um rogasset: ego, quum rogarem. Ille accepit: sed
ile redditurus, sed cuius senectus et liberorum orbi-
magna promittebat: mihi plus dedit, quamvis idem
lerit, quia sine spe recipiendi dedit. Quemadmodum
retrix ita inter multos se dividit, ut nemo non ali-
od signum familiaris animi ferat: ita qui beneficia sua
abilia vult esse, excogitet, quomodo et multi obli-
ntur, et tamen singuli habeant aliquid, quo se ceteris
eferant. Ego vero beneficiis non obiiciam moras:
ae quo plura maioraque fuerint, plus afferent laudis.
sit tamen iudicium: neque enim cordi esse cuiquam
ssunt, forte ac temere data. Quare si quis existimat
s, quum ista praecipimus, benignitatis fines introrsus

referre, et illi minus laxum limitem aperire; ne perpetuam monitiones nostras exaudiat. Quam enim virtutem magis veneramur? cui magis stimulos addimus? quibusve tam convenit haec adhortatio, quam nobis, societatem humani generis sancientibus?

XV. Quid ergo est? Quum sit nulla honesta vis animi, etiamsi a recta voluntate incepit, nisi quam virtutem modus fecit, veto liberalitatem nepotari. Tunc iuvat accepisse beneficium, et supinis quidem manibus, ubi illud ratio ad dignos perducit: non quo libet, casus et consilii indigens impetus differt: quod ostentare libet, et inscribere sibi. Beneficia tu vocas, quorum auctorem fateri pudet? At illa quanto gratiora sunt, quantoque in partem interiorem animi nunquam exitura descendunt, quum delectant cogitantem magis, a quo, quam quid acceperis? Crispus Passienus solebat dicere, quorundam se iudicium malle, quam beneficium: quorundam beneficium malle, quam iudicium; et subiiciebat exempla. Malo, aiebat, divi Augusti iudicium: malo Claudii beneficium. Ego vero nullius puto expetendum esse beneficium, cuius vile iudicium est. Quid ergo? Non erat accipiendum a Claudio quod dabatur? Erat: sed sicut a Fortuna, quam scires statim posse malam fieri. Quid ergo ista inter se mixta dividimus? Non est beneficium, cui deest pars optima, datum esse iudicio. Alioquin pecunia ingens si non ratione, nec recta voluntate donata est, non magis beneficium est, quam thesaurus. Multa sunt autem, quae oportet accipere, nec debere.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Beneficia sic demus, quomodo vellemus accipere: libenter, cito atque sine ulla dubitatione. Cap. II: Interdum antequam petita fuerint, beneficia largiamur. Cap. III: Laeto vultu concessa maximi semper aestimantur. Cap. IV et V: Tarda largitio per moram intercisa taedium potius, quam gratiam movet. Cap. VI et VII: Tristi nihil beneficiis miscendum est, ne omnis eorum indoles statim extinguatur. Cap. VIII, IX et X: Tantopere omnis ignominia a beneficiorum collatione abesse debet, ut id adeo pro rerum conditione bene perquirere debeamus, num palam an secreto iustius tribuantur. Cap. XI et XII: Non ostentationis gratia beneficiis alios exornemus, sed amore ducti, quo gratiarum quoque actiones semper accipiendae sunt. Cap. XIII et XIV: Personarum qualitas, dum de beneficiis agitur, rite pensanda est; quare decet, nocitura denegare. Cap. XV, XVI et XVII: Eorum, de quibus quaeritur, conditio ab utraque parte eådem cautione perspiciatur necesse est. Cap. XVIII: In accipiendis adeo beneficiis prudenter omnino versandum. Cap. XIX: Vera beneficia ex libera tantum voluntate fluunt. Cap. XX et XXI: Vel ab inimico beneficia accipere licet, quin adeo a turpi homine, dummodo credita tantum haec censeam. Cap. XXII, XXIII, XXIV et XXV: Laeto animo beneficia accipiamus, etsi palam collata; fidå eadem servemus memoriå, et de reddendo cogitemus, statim dum accepimus. Cap. XXVI, XXVII et XXVIII: Ingrati beneficiorum receptores aut aviditate reguntur, aut invidia. Cap. XXIX et XXX: Divinorum quoque munerum iniqui sumus aestimatores et gratias dehinc referre, stulte dubitamus. Cap. XXXI: Parum convenit Stoicorum pa-

radoxon, eum beneficium reddidisse, qui libenter accepit. Cap. XXXII et XXXIII: Qui beneficium accepit, reddendo tantum officium suum consummat. Cap. XXXIV et XXXV: Aliter beneficium, aliter creditum solvitur.

I. Inspiciamus, Liberalis, virorum optime, id quod ex priore parte adhuc superest: Quemadmodum dandum sit beneficium: cuius rei expeditissimam videor monstraturus viam. Sic demus, quomodo vellemus accipere: ante omnia libenter, cito, sine ulla dubitatione. Ingratum est beneficium, quod diu inter manus dantis haesit, quod quis aegre dimittere visus est, et sic, tanquam sibi eriperet. Etiamsi quid morae intervenit, evitemus omni modo, ne deliberasse videamur. Proximus est a negante, qui dubitavit, nullamque iniit gratiam. Nam quum in beneficio iucundissima sit tribuentis voluntas, qui nolentem se tribuisse ipsa cunctatione testatus est, non dedit, sed adversus ducentem male retinuit. Multi autem sunt, quos liberales facit frontis infirmitas. Gratissima sunt beneficia parata, facilia et occurrentia, ubi nulla mora fuit, nisi in accipientis verecundia. Optimum est, antecedere desiderium cuiusque; proximum, sequi. Illud melius, occupare antequam rogemur: quia, quum homini probo ad rogandum os concurrat, et suffundatur rubor, qui hoc tormentum remittit, multiplicat munus suum. Non tulit gratis, qui quum rogasset, accepit; quoniam quidem, ut maioribus nostris, gravissimis viris, visum est, nulla res carius constat, quam quae precibus emta est. Vota homines parcius facerent, si palam facienda essent: adeo etiam deos, quibus honestissime supplicamus, tacite malumus et intra nosmetipsos precari.

II. Molestum verbum est, onerosum, et demisso vultu dicendum: Rogo. Huius facienda est gratia amico, et cuicunque, quem amicum sis promerendo facturus. Properet licet; sero beneficium dedit, qui roganti dedit. Ideo divinanda cuiusque voluntas, et quum in-

ellecta est, necessitate gravissima rogandi liberanda est. Illud beneficium iucundum, victurumque in animo icias, quod obviam venit. Si non contingit praevenire, plura rogantis verba intercidamus, ne rogati videamur: sed certiores facti, statim promittamus, facturosque nos etiam antequam interpellaremur, ipsa festinatione approbemus. Quemadmodum in aegris opportunitas cibi salutaris est, et aqua tempestive data remedii locum obtinuit: ita quamvis leve et vulgare beneficium sit, si praesto fuit, si proximam quamque horam non perdidit, multum sibi adiicit, gratiamque pretiosi, sed lenti et diu cogitati muneris vincit. Qui tam parate fecit, non est dubium, quin libenter faciat. Itaque laetus facit, et induit sibi animi sui vultum.

III. Ingentia quorundam beneficia silentium aut loquendi tarditas, imitata gravitatem et tristitiam, corrupit, quum promitterent vultu negantium. Quanto melius, adiicere bona verba rebus bonis, et praedicatione humana benignaque commendare, quae praestes? Ut ille se castiget, quod tardior in rogando fuit, adiicias licet familiarem querelam: „Irascor tibi, quod quum aliquid desiderasses, non olim scire me voluisti, quod tam diligenter rogasti, quod quemquam adhibuisti; ego vero gratulor mihi, quod experiri animum meum libuit: postea quidquid desiderabis, tuo iure exiges. Semel rusticitati tuae ignoscitur." Sic efficies, ut animum tuum pluris aestimet, quam illud quidquid est, ad quod petendum venerat. Tunc est summa virtus tribuentis, tunc benignitas, ubi ille qui discessit, dicet sibi: „Magnum hodie lucrum feci; malo, quod illum talem inveni, quam si multiplicatum hoc ad me alia via pervenisset. Huic eius animo nunquam parem referam gratiam."

IV. At plerique sunt, qui beneficia asperitate verborum et supercilio in odium adducunt, eo sermone usi, ea superbia, ut impetrasse poeniteat. Aliae deinde post rem promissam sequuntur morae: nihil autem est acerbius, quam ubi quoque, quod impetrasti, rogandum [illegible]. Repraesentanda sunt beneficia: quae a quib[illegible]

pere difficilius est, quam impetrare. Hic rogandus est, ut admoneat; ille, ut consummet. Sic unum munus per multorum teritur manus: ex quo gratiae minimum apud promittentem remanet; quia auctori detrahit, quisquis post illum rogandus est. Haec itaque curae habebis, si grate aestimari quae praestabis voles, ut beneficia tua illibata et integra ad eos, quibus promissa sunt, perveniant, sine ulla, quod aiunt, deductione. Nemo illa intercipiat, nemo detineat: nemo in eo quod daturus es, gratiam suam facere potest, ut non tuam minuat.

V. Nihil aeque amarum, quam diu pendêre. Aequiore quidam animo ferunt praecidi spem suam, quam trahi. Plerisque autem hoc vitium est, ambitione prava differendi promissa, ne minor sit rogantium turba. Quales regiae potentiae ministri sunt, quos delectat superbiae suae longum spectaculum; minusque se iudicant posse, nisi diu multumque singulis, quid possint ostenderint. Nihil confestim, nihil semel faciunt. Iniuriae illorum praecipites, lenta beneficia sunt. Quare verissimum existima, quod ille Comicus dixit:

—— *Quid? tu non intelligis,*
Tantum te gratiae demere, quantum morae adiicis?

Inde illae voces, quas ingenuus dolor exprimit: „Fac, si quid facis,“ et „Nihil est tanti: malo mihi iam neges.“ Ubi in taedium adductus animus incipit beneficium odisse, dum exspectat: potest ob id gratus esse? Quemadmodum acerbissima crudelitas est, quae trahit poenam, et misericordiae genus est, cito occidere: (quia tormentum ultimum finem sui secum affert; quod antecedit tempus, maxima venturi supplicii pars est:) ita maior est muneris gratia, quo minus diu pependit. Est enim bonarum etiam rerum solicita exspectatio; et quum plurima beneficia remedium alicuius rei afferant, qui aut diutius torqueri patitur, quem protinus potest liberare, aut gaudere tardius, beneficio suo manus affert. Omnis benignitas properat, et proprium est libenter facientis, cito facere. Qui tarde, et diem de die extra-

hens profuit, non ex animo fecit. Ita duas res maximas perdidit, et tempus, et argumentum amicae voluntatis. Tarde velle, nolentis est.

VI. In omni negotio, Liberalis, non minima portio est, quomodo quidque aut dicatur, aut fiat. Multum celeritas fecit, multum abstulit mora. Sicut in telis eadem ferri vis est: sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur, an remissa manu effluant. Gladius idem et stringit, et transforat: quam presso articulo venerit, refert. Idem est quod datur; sed interest, quomodo detur. Quam dulce, quam pretiosum est, si gratias sibi agi non est passus, qui dedit: si dedisse, dum dat, oblitus est! Nam corripere eum, cui quum maxime aliquid praestes, dementia est, et inserere contumeliam meritis. Itaque non sunt exasperanda beneficia, nec quidquam illis triste miscendum. Etiam si quid erit, de quo velis admonere, aliud tempus eligito.

VII. Fabius Verrucosus beneficium ab homine duro aspere datum, Panem lapidosum vocabat; quem esurienti accipere necessarium sit; esse, acerbum. Tiberius Caesar rogatus a Nepote M. Aelio praetorio, ut aeri alieno eius succurreret: edere illum sibi nomina creditorum iussit. Hoc non est donare, sed creditores convocare. Quum edita essent, scripsit, Nepoti iussisse se pecuniam solvi. Adiecta contumeliosa admonitione, effecit, ut nec aes alienum haberet, nec beneficium. Liberavit illum a creditoribus, sibi non obligavit. Aliquid Tiberius secutus est. Puto noluit plures esse, qui idem rogaturi concurrerent. Ista fortasse efficax ratio fuerit ad hominum improbas cupiditates pudore reprimendas: beneficium vero danti, tota alia sequenda est via.

VIII. Omni genere quod des, quo sit acceptius, ornandum est. Hoc vero non est beneficium dare, deprehendere est. Et ut in transitu de hac quoque dicam quid sentiam, ne Principi quidem satis decorum est, donare ignominiae causa. Tametsi inquietus effugere Tiberius, ne hoc quidem modo, quod potuit. Nam aliquot postea, qui idem rogare

sunt, quos omnes iussit reddere in senatu aeris alieni causas, et his illis certas summas dedit. Non est illud liberalitas; censura est; auxilium est; principale tributum est. Beneficium non est, cuius sine rubore meminisse non possum. Ad iudicem missus sum: ut impetrarem, causam dixi.

IX. Praecipiunt itaque omnes auctores sapientiae, quaedam beneficia palam danda, quaedam secreto. Palam, quae consequi gloriosum est: ut militaria dona, ut honores, et quidquid aliud notitia pulchrius fit. Rursus quae non producunt, nec honestiorem faciunt, sed succurrunt infirmitati, egestati, ignominiae, tacite danda sunt: ut nota sint solis, quibus prosunt. Interdum et ipse qui iuvatur, fallendus est: ut habeat, nec a quo acceperit, sciat.

X. Arcesilaus, ut aiunt, amico pauperi, et paupertatem suam dissimulanti, aegro autem, et ne hoc quidem confitenti, deesse sibi in sumtum ad necessarios usus, quum clam succurrendum iudicasset, pulvino eius ignorantis sacculum subiecit, ut homo inutiliter verecundus, quod desiderabat, inveniret potius quam acciperet. Quid ergo? ille nesciet a quo acceperit? Primum nesciat, si hoc ipsum beneficii pars est, deinde multa alia faciam, multa tribuam, per quae intelligat et illius auctorem. Denique ille nesciat accepisse se: ego sciam me dedisse. Parum est, inquis. Parum, si foenerare cogitas; sed si dare quo genere accipienti maxime profuturum erit, dabis, contentus eris te teste. Alioquin non benefacere delectat, sed videri benefecisse. Volo, inquis, sciat. Debitorem quaeris. Volo utique sciat. Quid, si illi utilius est nescire? si honestius, si gratius? non in aliam partem abibis? Volo sciat: ita tu hominem non servabis in tenebris? Non nego, quoties patitur res, percipiendum gaudium ex accipientis voluntate: sin adiuvari illum et oportet, et pudet; si quod praestamus, offendit, nisi absconditur: beneficium in acta non mitto. Quidni? ego illi non sum indicaturus dedisse: quum inter prima praecepta ac maxime ne-

cessaria sit, ne unquam exprobrem, immo ne admoneam quidem? Haec enim beneficii inter duos lex est. Alter statim oblivisci debet dati, alter accepti nunquam. Lacerat animum et premit frequens meritorum commemoratio.

XI. Libet exclamare, quod ille triumvirali proscriptione servatus a quodam Caesaris amico exclamavit, quum superbiam eius ferre non posset: „Redde me Caesari! Quousque dices: Ego te servavi, ego te eripui morti? istud, si meo arbitrio memini, vita est; si tuo, mors est. Nihil tibi debeo, si me servasti, ut haberes, quem ostenderes. Quousque me circumducis? quousque oblivisci fortunae meae non sinis? semel in triumpho ductus essem.“ Non est dicendum, quid tribuerimus; qui admonet, repetit. Non est instandum, non est memoria revocanda: nisi ut aliud dando, prioris admoneas. Ne aliis quidem narrare debemus; qui dedit beneficium, taceat: narret, qui accepit. Dicetur enim, quod illi ubique iactanti beneficium suum: „Num negabis,“ inquit, „te recepisse?“ et quum respondisset: „Quando?“ „Saepe quidem,“ inquit, „et multis locis: id est, quoties et ubicunque narrasti.“ Quid opus est te loqui? quid alienum occupare officium? Est qui istud facere honestius possit: quo narrante et hoc laudabitur, quod ipse non narras. Ingratum me iudicas, si istud, te tacente, nemo sciturus est? Quod adeo non est committendum, ut etiamsi quis coram nobis narrabit, ei respondendum sit: Dignissimus quidem ille est maioribus beneficiis, sed ego magis velle me scio omnia illi praestare, quam adhuc praestitisse. Et haec ipsa non venaliter, nec ea figura, qua quidam reiiciunt, quae magis ad se volunt attrahere. Deinde adiicienda omnis humanitas. Perdet agricola quod sparsit, si labores suos destituet in semine. Multa cura sata perducuntur ad segetem: nihil in fructum pervenit, quod non a primo usque ad extremum aequalis cultura prosequitur. Eadem beneficiorum est conditio. Numquid ulla maiora possunt esse, quam quae in liberos patres conferunt? Haec tamen irrita

sunt, si in infantia deserantur, nisi longa pietas munus suum nutriat. Eadem ceterorum beneficiorum conditio est: nisi illa adiuveris, perdes. Parum est dedisse: fovenda sunt. Si gratos vis habere quos obligas, non tantum des oportet beneficia, sed et ames. Praecipue, ut dixi, parcamus auribus: admonitio taedium facit, exprobratio odium. Nihil aeque in beneficio dando vitandum est, quam superbia. Quid opus arrogantiâ vultus? quid tumore verborum? ipsa res te extollit. Detrahenda est inanis iactatio: res loquantur, nobis tacentibus. Non tantum ingratum, sed invisum est beneficium superbe datum.

XII. C. Caesar dedit vitam Pompeio Penno, si dat, qui non aufert: deinde absoluto, et agenti gratias, porrexit osculandum sinistrum pedem. Qui excusant, et negant id insolentiae causà factum, aiunt socculum auratum, immo aureum margaritis distinctum, ostendere eum voluisse. Ita prorsus: quid hic contumeliosum est, si vir consularis aurum et margaritas osculatus est? et alioquin nullam partem in corpore eius electurus, quam purius oscularetur? Homo natus in hoc, ut mores liberae civitatis Persica servitute mutaret, parum iudicavit, si senator senex, summissis honoribus, in conspectu principum supplex sibi, eo more iacuisset, quo victi hostes hostibus iacuere: invenit aliquid infra genua, quo libertatem detruderet. Non hoc est rempublicam calcare? et quidem, [dicet aliquis, nam potest ad rem pertinere] sinistro pede? Parum enim foede furioseque insolens fuerat, qui de capite consularis viri soccatus audiebat, nisi in os senatoris ingessisset imperator epigros suos.

XIII. O superbia magnae fortunae! O stultissimum malum! ut a te nihil accipere iuvat! ut omne beneficium in iniuriam convertis! ut te omnia nimia delectant! ut te omnia dedecent! Quoque altius te sublevasti, hoc depressior es, ostendisque te non agnoscere ista bona, quibus tantum inflaris. Quidquid das, corrumpis. Libet itaque interrogare, quid tantopere te resupinet, quid vultum habitumque oris pervertat, ut malis habere per-

sonam, quam faciem? Iucunda sunt, quae humana fronte, certe leni, placidaque tribuuntur; quae quum daret mihi superior, non exsultavit supra me, sed quam potuit, benignissimus fuit, descenditque in aequum, et detraxit muneri suo pompam: sic observavit idoneum tempus, ut in occasione potius, quam in necessitate succurreret. Uno modo istis persuadebimus, ne beneficia sua insolentia perdant, si ostenderimus, non ideo videri maiora, quia tumultuosius data sunt: ne ipsos quidem ob id cuiquam posse maiores videri; vanam esse superbiae magnitudinem, et quae in odium etiam amanda perducat.

XIV. Sunt quaedam nocitura impetrantibus: quae non dare, sed negare, beneficium est. Aestimabimus itaque utilitatem potius, quam voluntatem petentium. Saepe enim noxia concupiscimus, nec dispicere quam perniciosa sint licet, quia iudicium interpellat affectus: sed quum subsedit cupiditas, quum impetus ille flagrantis animi, qui consilium fugat, cecidit, detestamur perniciosos malorum munerum auctores. Ut frigidam aegris negamus, et lugentibus ac sibi iratis ferrum, aut amantibus quidquid contra se usurus ardor petit: sic ea, quae nocitura sunt impense ac submisse, nonnunquam etiam miserabiliter rogantibus perseverabimus non dare. Tum initia beneficiorum suorum spectare, tum etiam exitus decet: et ea dare quae non tantum accipere, sed etiam accepisse delectet. Multi sunt qui dicant: „Scio hoc illi non profuturum; sed quid faciam? rogat; resistere precibus eius non possum. Viderit; de se, non de me, queretur.“ Falsum est: immo de te, et merito quidem, quum ad mentem bonam redierit, quum accessio illa, quae animum inflammabat, remiserit. Quidni eum oderit, a quo in damnum ac periculum suum adiutus est? Exorari in perniciem rogantium, saeva bonitas est. Quemadmodum pulcherrimum opus est, etiam invitos nolentesque servare: ita rogantibus pestifera largiri, blandum et affabile odium est. Beneficium demus, quod usu magis ac magis placeat, quod nunquam in malum

vertatur. Pecuniam non dabo, quam numeraturum ad adulterum sciam; ne in societate turpis facti aut consilii inveniar. Si potero, revocabo; si minus, non adiuvabo scelus. Sive illum ira, quo non debebat, impellit, sive ambitionis calor abducit a tutis; non a semet ipso vires sibi inferri patiar, nec committam, ut possit quandoque dicere: Ille amando me occidit. Saepe nihil interest inter amicorum munera et hostium vota. Quidquid illi accidere optant, in id horum intempestiva indulgentia impellit, atque instruit. Quid autem turpius, quam quod evenit frequentissime, ut nihil intersit inter odium et beneficium?

XV. Numquam in turpitudinem nostram reditura tribuamus. Quum summa amicitiae sit, amicum sibi aequare, utrique simul consulendum est. Dabo egenti; sed ut ipse non egeam; succurram perituro; sed ut ipse non peream, nisi si futurus ero magni hominis, aut magnae rei merces. Nullum beneficium dabo, quod turpiter peterem; nec exiguum dilatabo, nec magna pro parvis accipi patiar. Nam ut qui quod dedit imputat, gratiam destruit: ita qui quantum det, ostendit, munus suum non commendat, sed exprobrat. Respiciendae sunt cuique facultates suae, viresque: ne aut plus praestemus, quam possumus, aut minus. Aestimanda est eius persona, cui damus; quaedam enim minora sunt, quam ut exire a magnis viris debeant; quaedam accipienti maiora sunt. Utriusque itaque personam confer: et ipsum inter illa, quae donabis, examina, numquid aut danti grave sit, aut paucum; numquid rursus qui accepturus est, aut fastidiat, aut non capiat.

XVI. Urbem cuidam Alexander donabat vesanus, et qui nihil animo non grande conciperet. Quum ille, cui donabatur, se ipse mensus, tanti muneris invidiam refugisset, dicens non convenire fortunae suae: „Non quaero," inquit, „quid te accipere deceat, sed quid me dare." Animosa vox videtur et regia, quum sit stultissima. Nihil enim per se quemquam decet; refert quid, cui, quando, quare, ubi, et cetera, sine quibus facti

ratio non constabit. Tumidissimum animal! si illum accipere hoc non decet, nec te dare. Habeatur personarum ac dignitatum proportio: et quum sit ubique virtutis modus, aeque peccat quod excedit, quam quod deficit. Liceat istud sane tibi, et te in tantum fortuna sustulerit, ut congiaria tua urbes sint: quas quanto maioris animi fuit non capere, quam spargere? Est tamen aliquis minor, quam ut in sinu eius condenda sit civitas.

XVII. Ab Antigono Cynicus petiit talentum. Respondit, plus esse, quam quod Cynicus petere deberet. Repulsus petit denarium. Respondit, minus esse, quam quod regem deceret dare. Turpissima est eiusmodi cavillatio. Invenit quomodo neutrum daret. In denario regem, in talento Cynicum respexit: quum posset et denarium tanquam Cynico dare, et talentum tanquam rex. Ut sit aliquid maius, quam quod Cynicus accipiat; nihil tam exiguum est, quod non honeste regis humanitas tribuat. Si me interrogas, probo; est enim intolerabilis res, poscere nummos, et contemnere. Indixisti pecuniae odium: hoc professus es; hanc personam induisti: agenda est. Iniquissimum est, te pecuniam sub gloria egestatis acquirere. Adspicienda ergo non minus sua cuique persona est, quam eius, de quo iuvando quis cogitat. Volo Chrysippi nostri uti similitudine de pilae lusu: quam cadere non est dubium, aut mittentis vitio, aut accipientis. Tunc cursum suum servat, ubi inter manus utriusque, apte ab utroque et iactata et excepta versatur. Necesse est autem lusor bonus aliter illam collusori longo, aliter brevi mittat. Eadem beneficii ratio est. Nisi utrique personae, dantis et accipientis, aptatur, nec ab hoc exibit, nec ad illum perveniet, ut debet. Si cum exercitato et docto negotium est, audacius pilam mittemus; utcunque enim venerit, manus illam expedita et agilis repercutiet. Si cum tirone et indocto, non tam rigide, nec tam excusse, sed languidius, et in ipsam eius dirigentes manum, remisse occurremus. Idem faciendum est in beneficiis. Quosdam doceamus,

et satis iudicemus, si conantur, si audent, si volunt. Facimus autem plerumque ingratos, et ut sint, favemus: tanquam ita demum magna sint beneficia nostra, si gratia illis referri non potuit: ut malignis lusoribus propositum est, collusorem traducere, cum damno scilicet ipsius lusus, qui non potest, nisi consentitur, extendi. Multi sunt tam pravae naturae, ut malint perdere quae praestiterunt, quam videri recepisse, superbi et imputatores. Quanto melius, quantoque humanius id agere, ut illi quoque partes suae constent; et favere, ut gratia sibi referri possit; benigne omnia interpretari; gratias agentem non aliter quam si referat audire; praebere se facilem, ad hoc, ut quem obligavit, etiam exsolvi velit? Male audire solet foenerator, si acerbe exigit: aeque si in recipiendo tardus ac difficilis moras quaerit. Beneficium tam recipiendum est, quam non exigendum. Optimus ille, qui dedit facile, nunquam exegit: reddi gavisus est, bona fide quid praestitisset, oblitus, qui accipientis animo recepit.

XVIII. Quidam non tantum dant beneficium superbe, sed etiam accipiunt: quod non est committendum. Iam enim transeamus ad alteram partem, tractaturi quomodo se gerere homines in accipiendis beneficiis debeant. Quodcunque ex duobus constat officium, tantundem ab utroque exigit. Qualis pater esse debeat, quum inspexeris, scies non minus operis illic superesse, ut dispicias, qualem esse oporteat filium. Sunt aliquae partes mariti, sed non minores uxoris. Invicem ista quantum exigunt, praestant, et parem desiderant regulam: quae, ut ait Hecaton, difficilis est. Omne enim honestum in arduo est; etiam quod vicinum honesto est: non enim tantum fieri debet, sed ratione fieri. Hac duce per totam vitam eundum est; minima maximaque ex huius consilio gerenda sunt: quomodo haec suaserit, dandum. Haec autem hoc primum censebit, non ab omnibus accipiendum. A quibus ergo accipiemus? Ut breviter tibi respondeam: ab his, quibus dedisse vellemus. Nam etiam maiore dilectu quaerendus est, cui debeamus,

quam cui praestemus; nam, ut non sequantur ulla incommoda (sequuntur autem plurima), grave tamen tormentum est debere, cui nolis. Contra, iucundissimum est ab eo accepisse beneficium, quem amare etiam post iniuriam possis, ubi amicitiam, alioqui iucundam, causa fecit et iustam. Illud vero homini verecundo et probo miserrimum est, si eum amare oportet, quem non iuvat. Toties admoneam necesse est, non loqui me de sapientibus, quos quidquid oportet, et iuvat; qui animum in potestate habent, et legem sibi, quam volunt, dicunt, et quam dixerunt, servant: sed de imperfectis hominibus, honesta sequi volentibus, quorum affectus saepe contumaciter parent. Itaque eligendus est, a quo beneficium accipiam. Et quidem diligentius quaerendus beneficii quam pecuniae creditor. Huic enim reddendum est, quantum accepi; et si reddidi, solutus sum ac liber: at illi plus solvendum est: et nihilominus etiam, relata gratia, cohaeremus. Debeo enim, quum reddidi, rursus incipere. * Monetque amicitia non recipere indignum. Sic est beneficiorum quidem sacratissimum ius, ex quo amicitia oritur. Non semper, inquit, mihi licet dicere: Nolo; aliquando beneficium accipiendum est et invito. Dat tyrannus crudelis et iracundus: qui munus suum fastidire te, iniuriam iudicaturus est. Non accipiam? Eodem loco pono latronem et piratam, quo regem, animum latronis ac piratae habentem. Quid faciam? parum dignus est, cui debeam. Quum eligendum dico cui debeas, vim maiorem et metum excipio: quibus adhibitis, electio perit. Si liberum est tibi, si arbitrii tui est, utrum velis, an non, id apud te ipse perpendes: si necessitas tollit arbitrium, scies te non accipere, sed parere. Nemo in id accipiendo obligatur, quod illi repudiare non licuit. Si vis scire, an velim, effice, ut possim nolle. „Vitam tamen tibi dedit.“ Non refert quid sit, quod datur, nisi a volente volenti detur. Si servasti me, non ideo servator es. Venenum aliquando pro remedio fuit. Non ideo numeratur inter salubria. Quaedam prosunt, nec obligant.

XIX. Tuber quidam tyranni gladio divisit, qui ad eum occidendum venerat. Non ideo illi tyrannus gratias egit, quod rem, quam medicorum manus reformidaverant, nocendo sanavit. Vides non esse magnum in ipsa re momentum, quoniam non videtur dedisse beneficium, qui malo animo profuit. Casus enim beneficium est, hominis iniuria. Leonem in amphitheatro spectavimus, qui unum e bestiariis agnitum, quum quondam eius fuisset magister, protexit ab impetu bestiarum. Num ergo est beneficium ferae auxilium? Minime: quia nec voluit facere, nec benefaciendi animo fecit. Quo loco feram posui, tyrannum pone. Et hic vitam dedit, et illa: nec hic, nec illa beneficium; quia non est beneficium, accipere cogi. Non est beneficium, debere, cui nolis. Ante des oportet mihi arbitrium mei; deinde beneficium.

XX. Disputari de M. Bruto solet, an debuerit accipere a D. Iulio vitam, quum occidendum eum iudicaret. Quam rationem in occidendo secutus sit, alias tractabimus. Mihi enim, quum vir magnus fuerit in aliis, in hac re videtur vehementer errasse, nec ex institutione Stoica se egisse: qui aut regis nomen extimuit, quum optimus civitatis status sub rege iusto sit; aut ibi speravit libertatem futuram, ubi tam magnum praemium erat et imperandi, et serviendi; aut existimavit civitatem in priorem formam posse revocari, amissis pristinis moribus, futuramque ibi aequalitatem civilis iuris, et staturas suo loco leges, ubi viderat tot millia hominum pugnantia, non an servirent, sed utri. Quanta vero illum aut rerum naturae, aut urbis suae tenuit oblivio, qui uno interemto, defuturum credidit alium, qui idem vellet: quum Tarquinius esset inventus, post tot reges ferro ac fulminibus occisos? Sed vitam accipere debuit: ob hoc tamen non habere illum parentis loco, qui in ius dandi beneficii iniuria venerat. Non enim servavit is, qui non interfecit; nec beneficium dedit, sed missionem.

XXI. Illud magis venire in disputationem potest aliquam, quid faciendum sit captivo, cui redemtionis

retium homo prostituti corporis et infamis ore promit-t. Patiar me ab impuro servari? servatus deinde, quam li gratiam referam? Vivam cum obscoeno? non vivam um redemtore? Quid ergo placeat, dicam. Etiam ab liquo tali accipiam pecuniam, quam pro capite depen-lam: accipiam autem tanquam creditum, non tanquam beneficium. Solvam illi pecuniam; et si occasio fuerit ervandi, periclitantem servabo: in amicitiam, quae si-niles iungit, non descendam. Nec servatoris illum loco numerabo, sed foeneratoris: cui sciam reddendum quod ccepi. Est aliquis dignus, a quo beneficium accipiam; ed danti nociturum est: ideo non accipiam, quia ille aratus est mihi cum incommodo, aut etiam periculo suo rodesse. Defensurus est me reum: sed illo patrocinio egem sibi est facturus inimicum. Inimicus sim, si, num ille pro me periclitari velit, ego, quod facilius st, non facio, ut sine illo pericliter. Ineptum et frivo-m hoc Hecaton ponit exemplum Arcesilai, quem ait a lio familias oblatam pecuniam non accepisse, ne ille atrem sordidum offenderet. Quid fecit laude dignum? uod furtum non recepit? quod maluit non accipere, uam reddere? quae est enim alienam rem non accipere oderatio? Si exemplo magni animi opus est, utamur raecini Iulii viri egregii, quem C. Caesar occidit ob oc unum, quod melior vir erat, quam esse quemquam ranno expediret. Is quum ab amicis conferentibus ad pensam ludorum pecunias acciperet, magnam pecu-am a Fabio Persico missam non accepit. Et obiur-antibus his, qui non aestimabant mittentes, sed missa, uod repudiasset: „Ego," inquit, „ab eo beneficium ccipiam, a quo propinationem accepturus non sim?" umque illi Rebilus consularis, homo eiusdem infamiae, aiorem summam misisset, instaretque, ut accipi iube-t: „Rogo," inquit, „ignoscas, nam et a Persico non ccepi." Utrum hoc munera accipere est? an senatum gere?

XXII. Quum accipiendum iudicaverimus, hilares ac-cipiamus, profitentes gaudium; et id danti manifestum

sit, ut fructum praesentem capiat. Iusta enim causa laetitiae est, laetum amicum videre: iustior, fecisse. Grate ad nos pervenisse indicemus, effusis affectibus: quod non ipso tantum audiente, sed ubique testemur. Qui grate beneficium accepit, primam eius pensionem solvit.

XXIII. Sunt quidam, qui nolunt nisi secreto accipere; testem beneficii et conscium vitant: quos scias licet male cogitare. Quomodo danti in tantum producenda notitia est muneris sui, in quantum delectatura est eum, cui datur: ita accipienti adhibenda concio est. Quod pudet debere, ne acceperis. Quidam furtive agunt gratias, et in angulo, et ad aurem. Non est ista verecundia, sed infitiandi genus. Ingratus est, qui remotis arbitris agit gratias. Quidam nolunt nomina secum fieri, nec interponi pararios, nec signatores advocari, nec chirographum dare: idem faciunt, qui dant operam, ut beneficium in ipsos collatum quam ignotissimum sit. Verentur palam ferre, ut suae potius virtute, quam alieno adiutorio consecuti dicantur. Rariores in eorum officiis sunt, quibus aut vitam aut dignitatem debent; et dum opinionem clientium timent, graviorem subeunt ingratorum.

XXIV. Alii pessime loquuntur de optime meritis. Tutius est quosdam offendere, quam demeruisse: argumentum nihil debentium odio quaerunt. Atqui nihil magis praestandum est, quam ut memoria nobis meritorum haereat, quae subinde reficienda est: quia nec referre potest gratiam, nisi qui meminit; et qui meminit, iam refert. Nec delicate accipiendum est, nec submisse et humiliter. Nam qui negligens est in accipiendo, quum omne beneficium recens placeat, quid faciet, quum prima eius voluptas refrixerit? Alius accepit fastidiose, tanquam qui dicat: „Non quidem mihi opus est; sed quia tam valde vis, faciam tibi mei potestatem.“ Alius supine, ut dubium praestanti relinquat, an senserit: alius vix labra diduxit, et ingratior, quam si tacuisset, fuit. Loquendum pro magnitudine rei impensius, et illa adii-

cienda: „Plures quam putas, obligasti.“ Nemo enim non gaudet beneficium suum latius patere. „Nescis quid mihi praestiteris: sed scire te oportet, quanto plus sit quam aestimas.“ Statim gratus est, qui se onerat: „Nunquam tibi gratiam referre potero; illud certe non desinam ubique confiteri, me referre non posse.“

XXV. Nullo magis Caesarem Augustum demeruit, et ad alia impetranda facilem sibi reddidit Furnius, quam quod, quum patri Antonianas partes secuto veniam impetrasset, dixit: „Hanc unam Caesar habeo iniuriam tuam; effecisti ut viverem, et morerer ingratus.“ Quid est tam grati animi, quam nullo modo sibi satisfacere? quam nec ad spem quidem exaequandi unquam beneficii accedere? His atque eiusmodi vocibus id agamus, ut voluntas non lateat, sed aperiatur, et luceat. Verba cessent licet, si quemadmodum debemus affecti sumus, conscientia eminebit in vultu. Qui gratus futurus est, statim dum accepit, de reddendo cogitat. Chrysippus quidem dicit, illum velut in certamen cursus compositum, et carceribus inclusum, opperiri debere suum tempus, ad quod velut dato signo prosiliat. Et quidem magna illi celeritate opus est, magna contentione, ut consequatur antecedentem.

XXVI. Videndum est nunc, quid maxime faciat ingratos. Aut nimius sui suspectus, et insitum mortalitati vitium, se suaque mirandi: aut aviditas, aut invidia. Incipiamus a primo. Nemo non benignus est sui iudex; inde est, ut omnia meruisse se existimet, et in solutum accipiat, nec satis suo pretio se aestimatum putet. „Hoc mihi dedit: sed quam sero, sed post quot labores? quanto consequi plura potuissem, si illum, aut illum, aut me colere maluissem? Non hoc speraveram. In turbam coniectus sum, tam exiguo dignum me iudicavit; honestius praeteriri fuit.“

XXVII. Cn. Lentulus augur, divitiarum maximum exemplum, antequam illum libertini pauperem facerent (hic qui quater millies sestertium suum vidit; proprie dixi: nihil enim amplius quam vidit), ingenii fuit tam sterilis,

quam pusilli animi. Quum esset avarissimus, nummos citius emittebat, quam verba: tanta illi inopia erat sermonis. Hic quum omnia incrementa sua D. Augusto deberet, ad quem attulerat paupertatem sub onere nobilitatis laborantem; princeps iam civitatis, et pecuniâ, et gratiâ, subinde de Augusto solebat queri, dicens, a studiis se abductum; nihil tantum in se congestum esse, quantum perdidisset, relictâ eloquentiâ. At illi inter alia hoc quoque divus Augustus praestiterat, quod illum derisu ac labore irrito liberaverat. Non patitur aviditas quemquam esse gratum; nunquam enim improbae spei, quod datur, satis est. Eo maiora cupimus, quo maiora venerunt; multoque concitatior est avaritia in magnarum opum congestu collocata: ut flammae infinito acrior vis est, quo ex maiore incendio emicuit. Aeque ambitio non patitur quemquam in ea mensura honorum conquiescere, quae quondam eius fuit impudens votum. Nemo agit de tribunatu gratias: sed queritur, quod non est ad praeturam usque perductus; nec haec grata est, si deest consulatus; ne hic quidem satiat, si unus est. Ultra se cupiditas porrigit, et felicitatem suam non intelligit: quia non unde venerit, respicit, sed quo tendat. Omnibus his vehementius et importunius malum est invidia, quae nos inquietat, dum comparat.

XXVIII. „Hoc mihi praestitit: sed illi plus, sed illi maturius: et deinde nullius causam agit, contra omnes sibi favet." Quanto est simplicius, quanto prudentius, beneficium acceptum augere: scire neminem tanti ab alio, quanti a se ipso aestimari! Plus accipere debui, sed illi facile non fuit plus dare: in multos dividenda liberalitas erat. Hoc initium est. Boni consulamus, et animum eius, grate excipiendo, evocemus. Parum fecit; sed saepius faciet. Illum mihi praetulit; et me multis. Ille non est mihi par virtutibus, nec officiis: sed habuit suam Venerem. Querendo non efficiam, ut maioribus dignus sim, sed ut datis indignus. Plura illis hominibus turpissimis data sunt. Quid ad rem? quam raro fortuna iudicat? Quotidie querimur, malos esse fe-

es. Saepe quae agellos pessimi cuiusque transierat, timorum virorum segetem grando percussit. Fert sorn suam quisque, ut in ceteris rebus, ita in amicitiis. illum est tam plenum beneficium, quod non vellicare lignitas possit: nullum tam angustum, quod non bos interpres extendat. Nunquam deerunt causae quendi, si beneficia a deteriore parte spectaveris.

XXIX. Vide quam iniqui sint divinorum munerum stimatores, etiam quidam professi sapientiam. Querunr, quod non magnitudine corporis aequemus elephan-s, velocitate cervos, levitate aves, impetu tauros; od solidior sit cutis belluis, decentior damis, densior sis, mollior fibris: quod sagacitate nos narium canes ncant, quod acie luminum aquilae, spatio aetatis cor-, multa animalia nandi felicitate. Et quum quaedam coire quidem in idem natura patiatur, ut velocitatem rporum et vires: ex diversis ac dissidentibus bonis minem non esse compositum, iniuriam vocant; et in gligentes nostri deos quaerimoniam iaciunt, quod non na valetudo et virtus inexpugnabilis data sit, quod n futuri scientia. Vix sibi temperant, quin eousque pudentiae provehantur, ut naturam oderint, quod in-i deos sumus, quod non in aequo illis stetimus. Quanto tius est ad contemplationem tot tantorumque beneficiom reverti, et agere gratias, quod nos in hoc pulcherno domicilio voluerunt secundas sortiri, quod terrenis aefecerunt? Aliquis ea animalia comparat nobis, quom potestas penes nos est? Quidquid nobis negatum t, dari non potuit. Proinde quisquis es iniquus aestitor sortis humanae, cogita quanta nobis tribuerit pans noster, quanto valentiora animalia sub iugum mirimus, quanto velociora consequamur: quam nihil sit ortale, non sub ictu nostro positum. Tot virtutes acpimus, tot artes, animum denique, cui nihil non eom quo intendit momento pervium est, sideribus veciorem, quorum post multa saecula futuros cursus ancedit: tantum deinde frugum, tantum opum, tantum rum aliarum super alias acervatarum. Circumeas li-

pet cuncta; et quia nihil totum invenies, quod esse te malles, ex omnibus singula excerpas, quae tibi dari velles: bene aestimata naturae indulgentia, confitearis necesse est, in deliciis te illi fuisse. Ita est: carissimos nos habuerunt dii immortales, habentque. Et qui maximus tribui honos potuit, ab ipsis proximos collocaverunt. Magna accepimus, maiora non cepimus.

XXX. Haec, mi Liberalis, necessaria credidi, ut dicerem, et quia loquendum aliquid de magnis beneficiis erat, quum de minutis loqueremur: et quia inde manat etiam in cetera huius detestabilis vitii audacia. Cui enim respondebit grate, quod munus existimabit aut magnum, aut reddendum, qui summa beneficia spernit? Cui salutem, cui spiritum debebit, qui vitam accepisse se a diis negat, quam quotidie ab illis petit? Quicunque ergo gratos esse docet, et hominum causam agit, et deorum: quibus nullius rei indigentibus, positis extra desiderium, referre nihilominus gratiam possumus. Non est, quod quisquam excusationem mentis ingratae ab infirmitate atque inopia petat, et dicat: „Quid enim faciam, et quomodo? quando superioribus, dominisque rerum omnium gratiam referam?“ Referre facile est, si avarus es, sine impendio: si iners, sine opera. Eodem quidem momento, quo obligatus es, si vis, cum quolibet paria fecisti: quoniam qui libenter beneficium accepit, reddidit.

XXXI. Hoc ex paradoxis Stoicae sectae minime mirabile, ut mea fert opinio, aut incredibile est, eum qui libenter accipit beneficium, reddidisse. Nam quum omnia ad animum referamus, fecit quisque, quantum voluit, et quum pietas, fides, iustitia, omnis denique virtus intra se perfecta sit, etiamsi illi manum exserere non licuit, gratus quoque potest esse homo voluntate. Quoties quod proposuit quis consequitur, capit operis sui fructum. Qui beneficium dat, quid proponit? prodesse ei cui dat, et voluptati sibi esse. Si quod voluit, effecit, pervenitque ad me munus eius, ac mutuo gaudio

effecit, tulit quod petiit. Non enim sibi invicem aliquid reddi voluit: aut non fuit beneficium, sed negotiatio. Bene navigavit, qui quem destinavit portum, tenuit. Teli iactus certae manus peregit officium, si petita percussit. Beneficium qui dat, vult excipi grate: habet quod voluit, si bene acceptum est. „Sed speravit emolumentum aliquod: non fuit hoc beneficium, cuius proprium est, nihil de reditu cogitare." Quod accipiebam, eo animo accepi quo dabatur, reddidi. Alioquin pessima optimae rei conditio est: ut gratus sim, ad Fortunam mittor. Si illà invitâ respondere non possum, sufficit animus animo. Quid ergo? non quidquid potero, ut faciam, reddam? Temporum rerumque occasionem sequar, et eius implere sinum cupiam, a quo aliquid accepi: sed malo loco beneficium est, nisi et excussis manibus esse grato licet.

XXXII. „Qui accepit," inquit, „beneficium, licet animo benignissimo acceperit, non consummavit officium suum; restat enim pars reddendi: sicut in lusu est aliquid, pilam scite ac diligenter excipere, sed non dicitur bonus lusor, nisi qui apte et expedite remisit, quam exceperat." Exemplum hoc dissimile est. Quare? quia huius rei laus in corporis motu est, et in agilitate, non in animo. Explicari itaque totum debet, de quo oculis iudicatur. Nec tamen ideo non bonum lusorem dicam, qui pilam, ut oportebat, excepit, si per ipsum mora, quo minus remitteret, non fuit. „Sed quamvis," inquit, „arti ludentis nihil desit, quia partem quidem fecit, sed et partem quam non fecit, potest facere: ludus tamen ipse imperfectus est, qui consummatur vicibus mittendi ac remittendi." Nolo diutius hoc refellere. Existimemus ita esse; desit aliquid lusui, non lusori: sic et in hoc de quo disputamus, deest aliquid rei datae, cui pars altera debetur; non animo, qui animum parem sibi nactus est. Quantum in illo est, quod voluit, effecit.

XXXIII. Beneficium mihi dedit: accepi non aliter, quam ipse accipi voluit. Iam habet, quod petit, et quod

binum petit: ergo gratus sum. Post haec usus mei restat, et aliquod ex homine grato commodum. Haec non imperfecti officii reliqua pars est; sed perfecti accessio. Facit Phidias statuam: alius est fructus artis, alius artificii: artis est, fecisse quod voluit; artificii, fecisse cum fructu. Perfecit opus suum Phidias, etiamsi non vendidit. Triplex est illi fructus operis sui. Unus conscientiae: hunc absoluto opere percepit; alter famae, tertius utilitatis; quem allatura est aut gratia, aut venditio, aut aliqua commoditas. Sic beneficii fructus primus ille est conscientiae. Hunc percepit, qui quo voluit, munus suum pertulit. Secundus est famae; tertius eorum, quae praestari invicem possunt. Itaque quum benigne acceptum est beneficium, is qui dedit, gratiam quidem iam recepit, mercedem nondum. Debeo itaque quod extra beneficium est, ipsum quidem bene accipiendo persolvi.

XXXIV. „Quid ergo?“ inquit, „retulit gratiam, qui nihil fecit?“ Primum fecit: bono animo bonum obtulit; et, quod est amicitiae, ex aequo. Post divide: aliter beneficium, aliter creditum solvitur. Non est quod exspectes, ut solutionem tibi ostendam: res inter animos geritur. Quod dico, non videbitur durum, quamvis primo contra opinionem pugnet tuam, si te commodaveris mihi, et cogitaveris res esse plures, quam verba. Ingens copia est rerum sine nomine, quas non propriis appellationibus notamus, sed alienis commodatisque. Pedem et nostrum dicimus, et lecti, et veli, et carminis: canem, et venaticum, et marinum, et sidus. Quia non sufficimus, ut singulis singula assignemus, quoties opus est, mutuamur. Fortitudo est virtus, pericula iusta contemnens: aut scientia periculorum repellendorum, excipiendorum, provocandorum. Dicimus tamen et gladiatorem fortem virum, et servum nequam, quem in contemtum mortis temeritas impulit. Parsimonia est scientia vitandi sumtus supervacuos, aut ars re familiari moderate utendi: parcissimum tamen hominem

vocamus pusilli animi et contracti, quum infinitum intersit inter modum et angustias. Haec alia sunt natura; sed effecit inopia sermonis, ut et hunc et illum parcum vocemus; ut et ille fortis dicatur cum ratione fortuita despiciens, et hic sine ratione in pericula excurrens. Sic beneficium est et actio, ut diximus, benefica, et ipsum quod datur per illam actionem; ut pecunia, ut domus, ut praetexta. Unum utrique nomen est: vis quidem ac potestas longe alia.

XXXV. Itaque attende. Iam intelliges, nihil me, quod opinio tua refugiat, dicere. Illi beneficio quod actio perficit, relata gratia est, si illud benevole excipimus: illud alterum quod re continetur, nondum reddidimus, sed volumus reddere. Voluntati voluntate satisfecimus, rei rem debemus. Itaque quamvis retulisse illum gratiam dicamus, qui beneficium libenter accepit, ubemus tamen aliquid simile ei quod accepit, reddere. A consuetudine quaedam quae dicimus, abhorrent; deine alia via ad consuetudinem redeunt. Negamus iniuiam accipere sapientem; et tamen qui illum pugno perusserit, iniuriarum damnabitur. Negamus rem stulti sse; et tamen eum qui rem aliquam stulto surripuerit, urti condemnabimus. Insanire omnes dicimus; nec taten omnes curamus elleboro. His ipsis quos vocamus isanos, et suffragium et iurisdictionem committimus. ic dicimus eum, qui beneficium bono animo accepit, ratiam retulisse: nihilominus illum in aere alieno relinuimus, gratiam relaturum, etiam quum retulerit. Exortatio est illa, non infitiatio beneficii. Ne timeamus, eve intolerabili sarcina depressi deficiamus animo. Boa mihi donata sunt, et fama defensa, detractae sordes, piritus, et libertas potior spiritu; et quomodo referre ratiam potero? quando ille veniet dies, quo illi anium meum ostendam? Hic ipse est, quo ille suum stendit. Excipe beneficium, amplexare: gaude; non uod accipias, sed quod reddas, debiturusque sis. Non ibis tam magnae rei periculum, ut casus ingratum

facere te possit. Nullas tibi proponam difficultates, ne despondeas animo, ne laborum ac longae servitutis exspectatione deficias. Non differo te: de praesentibus fiat. Nunquam eris gratus, nisi statim sis. Quid ergo facies? non arma sumenda sunt: et fortasse erunt. Non maria emetienda: fortasse etiam ventis minantibus solves. Vis reddere beneficium? benigne accipe, retulisti gratiam; non ut solvisse te putes, sed ut securior debeas.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Quinam sint ingrati, quaeritur. Cap. II et III: Negligentia non minus quam aviditas appetendi, ingrati animi causae sunt. Cap. IV: Iuste Epicurus queritur, quod adversus praeterita bona ingrati simus, licet nulla voluptas certior sit, quam quae iam eripi non potest. Cap. V, VI et VII: Futura tantum beneficia agnoscuntur, non item praeterita, quorum intuitu recte actio daretur, nisi benefico homine indignum esset, commodare tantum beneficium, accipientem vero deceret, ex necessitate gratum esse. Cap. VIII, IX et X: Vel ideo displicet ingratorum per legem coërcitio, quia idoneus deficit iudex, beneficiorum valor nimis differt, atque iis reddendis dies non dicitur, uti pecuniae creditae. Cap. XI: Quorundam beneficia extraordinariam indolem habent, uti parentum erga liberos. Cap. XII: Plus est, quamvis idem detur, si ei detur, quem nosse a tuo beneficio incipis. Cap. XIII et XIV: Cautione maiori adhibita, pauciora quidem erunt beneficia, sed veriora. Cap. XV et XVI: Id adeo genus humanum dedecet, quod contractus legis vinculo nectendi sunt: quare ad beneficia hoc vinculum multo minus deducendum; praesertim quum non expediat, notum omnibus fieri, quam multi ingrati sint. Cap. XVII: Ingratorum poena ipsis beneficiis continetur. Cap. XVIII et XIX: Servus quoque domino suo beneficium dare potest. Cap. XX, XXI et XXII: Nullum est dubium, quin vera beneficia a servis proficiscantur, quorum corpora quidem domino adscripta sunt, mens tamen sui iuris est. Cap. XXIII—XXVII: Beneficorum servorum varia laudantur exempla. Cap. XXVIII et XXIX: Eadem servorum in

beneficiis concedendis iura sunt, quia nemo altero nobilior nisi cui rectius ingenium. Cap. XXX—XXXVIII: Singulari beneficiorum inter parentes et liberos occurrentium natur accuratius perpenditur, nec non exemplis apte illustratur.

I. Non referre beneficiis gratiam, et est turpe, et apud omnes habetur, Aebuti Liberalis. Ideo de ingratis etiam ingrati queruntur: quum interim hoc omnibus haereat, quod omnibus displicet: adeoque in contrarium itur, ut quosdam habeamus infestissimos non post beneficia tantum, sed propter beneficia. Hoc pravitate naturae accidere quibusdam non negaverim: pluribus, quia memoriam tempus interpositum subduxit. Nam quae recentia apud illos viguerunt, ea interiecto spatio obsolescunt. De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio; quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos: tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui, non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato? Multa sunt genera ingratorum, ut furum, ut homicidarum: quorum una culpa est, ceterum in partibus varietas magna. Ingratus est, qui beneficium accepisse se negat, quod accepit: ingratus est, qui dissimulat: ingratus, qui non reddit: ingratissimus omnium, qui oblitus est. Illi enim si non solvunt, tamen debent; et exstat apud illos vestigium certe meritorum, intra malam conscientiam conclusorum; et aliquando ad referendam gratiam converti ex aliqua causa possunt, si illos pudor admonuerit, si subita honestae rei cupiditas, qualis solet ad tempus etiam in malis pectoribus exsurgere; si invitaverit facilis occasio: hic nunquam fieri gratus potest, cui totum beneficium elapsum est. Et utrum tu peiorem vocas, apud quem gratia beneficii intercidit, an apud quem etiam memoria? Vitiosi oculi sunt, qui lucem reformidant: caeci, qui non vident. Et parentes suos non amare, impietas est: non agnoscere, insania. Quis tam ingratus est, quam qui quod in prima parte animi positum esse debuit, et semper occur-

re, ita seposuit et abiecit, ut in ignorantiam verteret? pparet, illum non saepe de reddendo cogitasse, cui obpsit oblivio.

II. Denique ad reddendam gratiam, et virtute opus t, et tempore, et facultate, et adspirante fortuna. ui meminit, sine impendio gratus est. Hoc, quod non peram exigit, non opes, non felicitatem, qui non praeat, nullum habet, quo lateat, patrocinium. Nunquam nim voluit gratus esse, qui beneficium tam longe proecit, ut extra conspectum suum poneret. Quemadmodum quae in usu sunt, et manum quotidie tactumque patiuntur, nunquam periculum situs adeunt (illa quae ad oculos non revocantur, sed extra conversationem, ut supervacua iacuerunt, sordes ipsa colligunt vetustate): ita quidquid frequens cogitatio exercet ac renovat, memoriae nunquam subducitur, quae nihil perdit, nisi ad quod non saepe respexit.

III. Praeter hanc causam, aliae quoque sunt, quae nobis merita nonnunquam maxima velant. Prima omnium ac potissima, quod novis semper cupiditatibus occupati, non quid habeamus, sed quid petamus, inspicimus: non in id quod est, sed quod appetitur, intenti. Quidquid enim domi est, vile est. Sequitur autem, ut ubi quod acceperis, leve novorum cupiditas fecit, auctor quoque eorum non sit in pretio. Amavimus aliquem et suspeximus, et fundatum ab illo statum nostrum professi sumus, quamdiu nobis placebant ea, quae consecuti sumus: deinde irrumpit animum aliorum admiratio, et ad ea impetus factus est, uti mortalibus mos est, ex magnis maiora cupiendi: protinus excidit, quidquid ante apud nos beneficium vocabatur. Nec ea intuemur, quae nos aliis praeposuere, sed ea sola quae fortuna praecedentium ostentat. Non potest autem quisquam et invidere, et gratias agere: quia invidere, querentis et moesti est; gratias agere, gaudentis. Deinde, quia nemo nostrum novit, nisi id tempus, quod quummaxime transit. Ad praeterita rari animum retorquent. Sic fit, ut praeceptores eorumque beneficia intercidant: quia totam

pueritiam relinquimus. Sic fit, ut in adolescentiam, aetatem collata pereant: quia ipsa nunquam retractantur. Nemo quod fuit, tanquam in praeterito, sed tanquam in perdito ponit; ideoque caduca memoria est futuro imminentium.

IV. Hoc loco reddendum est Epicuro testimonium, qui assidue queritur, quod adversus praeterita simus ingrati, quod quaecunque percepimus bona, non reducamus, nec inter voluptates numeremus: quum certior nulla sit voluptas, quam quae iam eripi non potest. Praesentia bona nondum tota in solido sunt; potest illa casus aliquis incidere: futura pendent, et incerta sunt: quod praeteriit, inter tuta sepositum est. Quomodo ergo gratus esse quisquam adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transilit praesentium intuitu ac futurorum? Memoria gratum facit: memoriae minimum tribuit, quisquis spei plurimum.

V. Quemadmodum, mi Liberalis, quaedam res semel perceptae haerent, quaedam, ut scias, non est satis didicisse (intercidit enim eorum scientia, nisi continuetur): Geometriam dico, et sublimium cursum, et si qua alia propter subtilitatem lubrica sunt: ita beneficia quaedam magnitudo non patitur excidere, quaedam minora, sed numero plurima, et temporibus diversa effluunt. Quia (ut dixi) non subinde illa tractamus: nec libenter, quid cuique debeamus, recognoscimus. Audi voces petentium! Nemo non victuram semper in animo suo memoriam dixit: nemo non deditum se et devotum professus est, et si quod aliud humilius verbum, quo se oppigneraret, invenit. Post exiguum tempus, iidem illi verba priora, quasi sordida et parum libera, evitant: perveniunt deinde eo, quo, ut ego existimo, pessimus quisque, atque ingratissimus pervenit, ut obliviscantur. Adeo enim ingratus est, qui oblitus est, ut gratus sit, cui beneficium in mentem venit.

VI. Hoc tam invisum vitium, an impunitum esse debeat, quaeritur: et an haec lex, quae in scholis exercetur, etiam in civitate ponenda sit, qua ingrati datur

actio, quae videtur aequa omnibus. Quidni, quum urbes quoque urbibus, quae praestitere, exprobrent, et in maiores collata, a posteris exigant? Nostri maiores, maximi scilicet viri, ab hostibus tantum res repetierunt: beneficia magno animo dabant, magno perdebant. Excepta Medorum gente, non est in ulla data adversus ingratum actio. Magnumque hoc argumentum, dandam non fuisse: quia adversus maleficium omne consensimus. Et homicidii, veneficii, parricidii, violatarum religionum, aliubi atque aliubi diversa poena est, sed ubique aliqua. Hoc frequentissimum crimen nusquam punitur, ubique improbatur. Neque absolvimus illud: sed quum difficilis esset incertae rei aestimatio, tantum odio damnavimus, et inter ea reliquimus, quae ad iudices deos mittimus.

VII. Rationes autem multae mihi occurrunt, propter quas crimen hoc in legem cadere non debeat. Primum omnium, pars optima beneficii periit, si actio, sicut certae pecuniae, aut ex conducto et locato, datur. Hoc enim in illo speciosissimum est, quod dedimus vel perdituri: quod totum permisimus accipientium arbitrio. Si appello, si ad iudicem voco, incipit non beneficium esse, sed creditum. Deinde quum res honestissima sit, referre gratiam, desinit esse honesta, si necessaria est: non enim magis laudabit quisquam gratum hominem, quam eum qui depositum reddidit, aut quod debebat, citra iudicem solvit. Ita duas res, quibus in vita humana nihil pulchrius est, corrumpimus, gratum hominem et beneficum. Quid enim aut in hoc magnificum est, si beneficium non dat, sed commodat? aut in illo, qui reddit, non quia vult, sed quia necesse est. Non est gloriosa res, gratum esse: nisi tutum est, ingratum fuisse. Adiice nunc, quod huic uni legi omnia fora vix sufficient. Quis erit, qui non agat? quis, cum quo non agatur? omnes sua extollunt, omnes etiam minima, quae in alios contulere, dilatant. Praeterea quaecunque in cognitionem cadunt, comprehendi possunt, et non dare infinitam licentiam iudici. Ideo melior videtur conditio cau-

sae bonae, si ad iudicem, quam si ad arbitrum mittitur: quia illum formula includit, et certos, quos non excedat, terminos ponit; huius libera et nullis astricta vinculis religio, et detrahere aliquid potest, et adiicere, et sententiam suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout humanitas et misericordia impulit, regere. Ingrati actio non erat iudicem alligatura, sed regno liberrimo positura. Quid sit enim beneficium, non constat: deinde quantumcunque sit, refert, quam benigne illud interpretetur iudex. Quid sit ingratus, nulla lex monstrat. Saepe et qui reddidit quod accepit, ingratus est; et qui non reddidit, gratus. De quibusdam etiam imperitus iudex dimittere tabellam potest: ubi fecisse, aut non fecisse pronuntiandum est, ibi prolatis cautionibus controversia tollitur. Ubi vero inter disputantes ratio ius dicit, ibi animi coniectura capienda est: ubi id, de quo sola sapientia decernit, in controversiam incidit, non potest ad haec sumi iudex ex turba selectorum, quem census in album, et equestris hereditas misit.

VIII. Itaque non haec parum idonea res visa est, quae deduceretur ad iudicem, sed nemo huic rei satis idoneus iudex inventus est: quod non admiraberis, si excusseris, quid habiturus fuerit difficultatis, quisquis in eiusmodi reum exisset. Donavit aliquis magnam pecuniam: sed dives, sed non sensurus impendium. Donavit alius: sed toto patrimonio cessurus. Summa eadem est: beneficium idem non est. Etiam nunc adiice. Hic pecuniam pro addicto dependit: sed quum illam domo protulisset; ille dedit eandem: sed mutuam sumsit, aut rogavit, et se obligari ingenti merito passus est. Eodem existimas loco esse illum, qui beneficium ex facili largitus est, et hunc, qui accepit, ut daret? Tempore quaedam magna fiunt, non summâ. Beneficium est donata possessio, cuius fertilitas laxare possit annonam: beneficium est, unus in fame panis. Beneficium est, donare regiones, per quas multa flumina et navigabilia decurrant: beneficium est, arentibus siti, et vix spiritum per siccas fauces ducentibus, monstrare fontem.

Quis inter se ista comparabit? quis expendet? Difficilis est sententia, quae non rem, sed vim rei quaerit. Eadem licet sint, aliter data non idem pendent. Dedit mihi hic beneficium: sed non libenter, sed dedisse se questus est, sed superbius me quam solebat, aspexit: sed tam tarde dedit, ut plus praestiturus fuerit, si cito negasset. Horum quomodo iudex inibit aestimationem, quum sermo, et dubitatio, et vultus meriti gratiam destruant?

IX. Quid quod quaedam beneficia vocantur, quia nimis concupiscuntur: quaedam non sunt ex hac vulgari nota, sed maiora, etiamsi minus apparent? Beneficium vocas, dedisse potentis populi civitatem, in quatuordecim deduxisse, et defendisse capitis reum: quid utilia suasisse? quid retinuisse, ne in scelus rueret? quid gladium excussisse morituro? quid efficacibus remediis recillasse lugentem, et quos desiderabat volentem sequi, ad vitae consilium reduxisse? quid assedisse aegro, et quum valetudo eius ac salus momentis constaret, excepisse idonea cibo tempora, et cadentes venas vino refecisse, et medicum adduxisse morienti? Haec quis aestimabit? quis dissimilibus beneficiis iubebit beneficia pensari? Donavit tibi domum: sed ego tuam supra te ruere praedixi. Dedit tibi patrimonium: sed ego naufrago tabulam. Pugnavit pro te, et vulnera excepit: at ego vitam tibi silentio dedi. Quum aliter beneficium detur, aliter reddatur; paria facere difficile est.

X. Dies praeterea beneficio reddendo non dicitur, sicut pecuniae creditae. Itaque potest, qui nondum reddidit, reddere. Dic enim, intra quod tempus deprehendatur ingratus? maxima beneficia probationem non habent: saepe intra tacitam duorum conscientiam latent. An hoc inducimus, ut ne demus beneficia sine teste? Quam deinde poenam ingratis constituamus? unam omnibus, quum disparia beneficia sint? an inaequalem, et pro cuiusque beneficio maiorem, aut minorem? Age, intra pecuniam versabitur taxatio: quid quod quaedam beneficia vitae sunt, et maiora vitâ? His quae pronuntiabitur

poenam? Minor beneficio? iniqua est. Par et capitalis? quid inhumanius, quam cruentos esse beneficiorum exitus?

XI. „Quaedam," inquit, „privilegia parentibus data sunt." Quomodo horum extra ordinem habita ratio est, sic aliorum quoque beneficiorum haberi debet. Parentum conditionem sacravimus, quia expediebat liberos tolli; sollicitandi ad hunc laborem erant, incertam adituri fortunam. Non poterat illis dici, quod beneficia dantibus dicitur: Cui des, elige: ipse tecum, si deceptus es, querere; dignum adiuva. In liberis tollendis nihil iudicio tollentium licet; tota res voti est. Itaque ut aequiore animo adirent aleam, danda illis aliqua potestas fuit. Deinde alia conditio est parentum, qui beneficia, quibus dederunt, dant nihilominus, daturique sunt; nec est periculum, ne dedisse se illis mentiantur. In ceteris quaeri debet, non tantum an receperint, sed an dederint. Horum in confesso merita sunt; et quia utile est iuventuti regi, imposuimus illi quasi domesticos magistratus, sub quorum custodia contineretur. Deinde omnium parentum unum erat beneficium; itaque aestimari semel potuit. Alia diversa sunt, dissimilia, infinitis inter se intervallis distantia: itaque sub nullam regulam cadere potuerunt, quum aequius esset omnia relinqui, quam omnia aequari.

XII. Quaedam magno dantibus constant; quaedam accipientibus magna sunt, sed gratuita tribuentibus; quaedam amicis data sunt, quaedam ignotis. Plus est, quamvis idem detur, si ei detur, quem nosse a tuo beneficio incipis. Hic auxilia tribuit, ille ornamenta, ille solatia. Invenies, qui nihil putet esse iucundius, nihil maius, quam habere in quo calamitas acquiescat: invenies rursus, qui dignitati suae, quam securitati, consuli malit: est qui plus ei debere se iudicet, per quem tutior est, quam ei per quem honestior. Proinde ista maiora aut minora erunt, prout fuerit iudex aut ad haec, aut ad illa inclinatus animo. Praeterea creditorem mihi ipse eligo: beneficium saepe ab eo accipio, a quo nolo, et aliquando ignorans obligor. Quid facies? ingratum vo-

cabis eum, cui beneficium inicies, et, si scivisset, non accepturo, impositum est: non vocabis eum, qui utcumque acceptum non reddidit?

XIII. Aliquis dedit mihi beneficium, sed idem postea fecit iniuriam. Utrum uno munere ad patientiam omnium iniuriarum adstringor: an perinde erit, ac si gratiam retulerim, quia beneficium suum ipse insequenti iniuria rescidit? Quomodo deinde aestimabis, utrum plus sit quod acceperit, an in quo laesus est? Dies me deficiet, omnes difficultates persequi tentantem. „Tardiores," inquit, „ad beneficia danda facimus, non vindicandis datis, nec infitiatores eorum afficiendo poena." Sed illud quoque tibi e contrario occurrat, multo tardiores futuros ad accipienda beneficia, si periculum causae dicendae adituri erunt, et innocentiam sollicitiore habituri loco. Deinde, erimus per hoc ipsi quoque ad danda tardiores; nemo enim libenter dat invitis: sed quicunque ad benefaciendum bonitate invitatus est et ipsa pulchritudine rei, etiam libentius dabit nihil debituris nisi quod volent. Minuitur enim gloria eius officii, cui diligenter cautum est.

XIV. Deinde, pauciora erunt beneficia, sed veriora. Quid autem mali est, inhiberi beneficiorum temeritatem? Hoc enim ipsum secuti sunt, qui nullam legem huic constituerunt: ut circumspectius donaremus, circumspectius eligeremus eos, in quos merita conferuntur. Etiam atque etiam cui des, considera: nulla actio erit, nulla repetitio. Erras, si existimas succursurum tibi iudicem. Nulla lex te in integrum restituet: solam accipientis fidem specta. Hoc modo beneficia auctoritatem suam tenent, et magnifica sunt: pollues illa, si materiam litium feceris. Aequissima vox est, et ius gentium prae se ferens: Redde quod debes. Haec turpissima est in beneficio: Redde. Quid reddet? Vitam, quam debet, dignitatem, securitatem, sanitatem? reddi maxima quaeque non possunt. „Aut pro his," inquit, „aliquid quod tanti sit." Hoc est quod dicebam, interiturum tantae rei dignitatem, si beneficium mercem facimus. Non est ir-

ritandus animus ad avaritiam, ad querelas, ad discordiam: sua sponte in ista fertur. Quantum possumus resistamus, et quaerenti occasiones amputemus.

XV. Utinam quidem persuadere possemus, ut pecunias creditas tantum a volentibus acciperent! Utinam nulla stipulatio emtorem venditori obligaret, nec pacta conventaque impressis signis custodirentur! fides potius illa servaret, et aequum colens animus! Sed necessaria optimis praetulerunt, et cogere fidem, quam spectare, malunt. Adhibentur ab utraque parte testes. Ille per tabulas plurium nomina, interpositis parariis, facit: ille non est interrogatione contentus, nisi reum manu sua tenuit. O turpem humano generi fraudis ac nequitiae publicae confessionem! Annulis nostris plus, quam animis creditur. In quid isti viri ornati adhibiti sunt? in quid imprimunt signa? nempe ne ille neget accepisse se quod accepit. Hos incorruptos viros, et vindices veritatis existimas? At his ipsis statim non aliter pecuniae committentur. Ita non honestius erat a quibusdam fidem falli, quam ab omnibus perfidiam timeri? Hoc unum deest avaritiae, ut beneficia sine sponsore non demus. Generosi animi et magnifici est, iuvare et prodesse. Qui dat beneficia, deos imitatur: qui repetit, foeneratores. Quid illos, dum vindicamus, in turbam sordidissimam redigimus?

XVI. „Plures," inquit, „ingrati erunt, si nulla adversus ingratum datur actio." Immo potius, pauciores: quia maiore delectu dabuntur beneficia. Deinde, non expedit notum omnibus fieri, quam multi ingrati sint: pudorem enim rei tollet multitudo peccantium; et desinet esse probri loco commune maledictum. Numquid iam ulla repudio erubescit, postquam illustres quaedam ac nobiles feminae, non consulum numero, sed maritorum, annos suos computant, et exeunt matrimonii causa, nubunt repudii? Tam diu istud timebatur, quam diu rarum erat: quia vero nulla sine divortio acta sunt, quod saepe audiebant, facere didicerunt. Numquid iam ullus adulterii pudor est, postquam eo ventum est, ut nulla

um habeat, nisi ut adulterum irritet? Argumentum deformitatis, pudicitia. Quam invenies tam miseram, n sordidam, ut illi satis sit unum adulterorum par, i singulis divisit horas? Et non sufficit dies omnis, nisi apud alium gestata est, apud alium mansit? frunita et antiqua est, quae nesciat, matrimonium vori, unum adulterium. Quemadmodum horum delictom iam evanuit pudor, postquam res latius evagata t: ita ingratos plures efficies, et audaciores, si numere se coeperint.

XVII. „Quid ergo? impunitus erit ingratus?" Quid go? impunitus erit impius? quid malignus? quid avas? quid impotens? quid crudelis? Impunita tu credis se, quae invisa sunt? Aut ullum supplicium gravius istimas publico odio? Poena est, quod non audet ab lo beneficium accipere, quod non audet ulli dare, quod nium designatur oculis, aut designari se iudicat: quod tellectum optimae rei ac dulcissimae amisit. An tu felicem vocas, qui caret acie oculorum, cuius aures orbus obstruxit: non vocas miserum eum, qui sensum neficiorum amisit? Testes ingratorum omnium deos tuit, urit illum et angit intercepti beneficii conscien: denique satis haec ipsa poena magna est, quod rei dicebam) iucundissimae fructum non percipit. At em iuvat accepisse, aequali perpetuaque voluptate itur, et, animum eius a quo accepit, non rem inens, gaudet. Gratum hominem semper beneficium detat, ingratum semel. Comparari autem potest utriuse vita; quum alter tristis sit et solicitus, qualis esse itiator ac fraudulentus solet, apud quem non parenm qui debet, honor est, non educatoris, non praeceorum: alter laetus, hilaris, occasionem referendae grae exspectans, et ex hoc ipso affectu gaudium grande rcipiens; nec quaerens quomodo decoquat, sed quemmodum plenius uberiusque respondeat; non solum parntibus et amicis, sed humilioribus quoque personis. m etiam si a servo suo beneficium accepit, aestimat n a quo, sed quid acceperit.

XVIII. Quamquam quaeritur a quibusdam, sicut ab Hecatone, an beneficium dare servus domino possit! Sunt enim qui ita distinguunt, quaedam beneficia esse, quaedam officia, quaedam ministeria. Beneficium esse, quod alienus det: (alienus est, qui potuit sine reprehensione cessare). Officium esse filii, uxoris, et earum personarum, quas necessitudo suscitat, et ferre opem iubet. Ministerium esse servi, quem conditio sua eo loco posuit, ut nihil eorum quae praestat, imputet superiori. Propterea servos qui negat dare aliquando domino beneficium, ignarus est iuris humani: refert enim cuius animi sit, qui praestat, non cuius status. Nulli praeclusa virtus est: omnibus patet, omnes admittit, omnes invitat, ingenuos, libertinos, servos, reges, et exsules. Non eligit domum, nec censum: nudo homine contenta est. Quid enim erat tuti adversus repentina; quid animus magnum promitteret sibi, si certam virtutem fortuna mutaret? Si non dat beneficium servus domino, nec regi quisquam suo, nec duci suo miles. Quid enim interest, quali quis teneatur imperio, si summo tenetur? Nam si servo, quo minus in nomen meriti perveniat, necessitas obest, et patiendi ultima timor: idem istud obstabit, et ei qui regem habet, et ei qui ducem; quoniam sub dispari titulo, paria in illos licent. Atqui dant regibus suis, dant imperatoribus beneficia: ergo et dominis. Potest servus iustus esse, potest fortis, potest magnanimus: ergo et beneficium dare potest. Nam et hoc virtutis est: adeoque dominis servi beneficia possunt dare, ut ipsos saepe beneficii sui fecerint.

XIX. Non est dubium, an servus beneficium dare possit cuilibet: quare ergo non et domino suo possit? „Quia non potest," inquit, „creditor domini sui fieri, si peculium illi dederit. Alioqui quotidie dominum suum obligat: peregrinantem sequitur, aegro ministrat, eius laborem suo tollit. Omnia tamen ista, quae alio praestante beneficia dicerentur, praestante servo ministeria sunt. Beneficium enim id est, quod quis dedit, quum illi liceret et non dare: servus autem non habet

andi potestatem, ita non praestat, sed paret; nec id fecisse iactat, quod non facere non potuit." Etiam ista lege vincam, et eo perducam servum, ut in ta liber sit. Interim dic mihi, si tibi ostendero ali m servum pro salute domini sui sine respectu sui icantem et confossum vulneribus, reliquias tamen guinis ab ipsis vitalibus fundentem, et ut ille effu- gendi tempus habeat, moram sua morte quaerentem: e tu negabis beneficium dedisse, quia servus est? Si ostendero aliquem, ut secreta domini prodat, nulla anni pollicitatione corruptum, nullis territum minis, lis cruciatibus victum, avertisse quantum potuerit piciones quaerentis, et impendisse spiritum fidei: o tu negabis beneficium domino dedisse, quia servus ? Vide ne eo maius sit, quo rarius est exemplum tutis in servis; eoque gratius, quod quum fere invisa peria sint, et omnia necessitas gravis, commune ser- utis odium in aliquo domini caritas vicit. Ita non o beneficium non est, quia a servo profectum est, l ideo maius, quia deterrere ab illo nec servitus qui- m potuit?

XX. Errat, si quis existimat servitutem in totum minem descendere. Pars melior eius excepta est. Cor- ra obnoxia sunt et adscripta dominis: mens quidem i iuris. Quae adeo libera et vaga est, ut ne ab hoc idem carcere, cui inclusa est, teneri queat, quo minus petu suo utatur, et ingentia agat, et in infinitum co- tis coelestibus exeat. Corpus itaque est, quod domino tuna tradidit. Hoc emitur, hoc venditur: interior illa rs mancipio dari non potest. Ab hac quidquid venit, erum est. Non enim aut nos omnia iubere possumus, t in omnia servi parere coguntur: contra rempublic- m imperata non facient, nulli sceleri manus commo- bunt.

XXI. Quaedam sunt quae leges nec iubent, nec ve- nt facere: in his servus materiam beneficii habet. Quamdiu praestatur, quod a servis exigi solet, ministe- rium est: ubi plus quam quod servo necesse est, bene-

ficium. Ubi in affectum amici transit, desinit vocari ministerium. Est aliquid, quod dominus praestare servo debeat, ut cibaria, ut vestiarium: nemo hoc dixit beneficium. At indulsit, liberalius educavit, artes quibus erudiuntur ingenui, tradidit: beneficium est. Idem e contrario fit in persona servi. Quidquid est, quod servilis officii formulam excedit, quod non ex imperio, sed ex voluntate praestatur, beneficium est: si modo tantum est, ut hoc vocari potuerit, quolibet alio praestante.

XXII. Servus (ut placet Chrysippo) perpetuus mercenarius est. Quemadmodum ille beneficium dat, ubi plus praestat, quam in quod operas locavit: sic servus ubi benevolentiâ erga dominum fortunae suae modum transiit, et altius aliquid ausus, quod etiam felicius nato decori esset, et spem domini antecessit, beneficium est intra domum inventum. An aequum tibi videtur, quibus, si minus debito faciant, irascimur, non haberi gratiam, si plus debito solitoque fecerint? Vis scire, quando non sit beneficium? Ubi dici potest: Quid, si nollet? Ubi vero id praestitit, quod nolle licuit, voluisse laudandum est. Inter se contraria sunt beneficium et iniuria. Potest dare beneficium domino, si a domino iniuriam accipere. „Atqui de iniuriis dominorum in servos qui audiat, positus est, qui et saevitiam et libidinem, et in praebendis ad victum necessariis avaritiam compescat.“ Quid ergo? Beneficium dominus a servo accipit? immo homo ab homine. Deinde quod in illius potestate fuit, fecit: beneficium domino dedit; ne a servo acceperis, in tua potestate est. Quis autem tantus est, quem non fortuna indigere etiam infimis cogat? Multa iam beneficiorum exempla referam, et dissimilia, et quaedam inter se contraria. Dedit aliquis domino suo vitam, dedit mortem, servavit periturum: et hoc si parum est, pereundo servavit. Alius mortem domini adiuvit, alius decepit.

XXIII. Claudius Quadrigarius in duodevicesimo annalium tradidit, quum obsideretur Grumentum, et iam

d summam desperationem ventum esset, duos servos ad hostem transfugisse, et operae pretium fecisse. Denide urbe capta, passim discurrente victore, illos per nota itinera ad domum in qua servierant, praecucurrisse, et dominam suam ante se egisse; et quaerentibus quaenam esset: dominam, et quidem crudelissimam ad supplicium ab ipsis duci, professos esse. Eductam deinde extra muros summa cura celasse, donec hostilis ira consideret; deinde, ut satiatus miles cito ad Romanos mores rediit, illos quoque ad suos rediisse, et dominam sibi ipsos dedisse. Manumisit utrumque e vestigio illa: nec indignata est ab his se vitam accepisse, in quos vitae necisque potestatem habuisset. Potuit sibi hoc vel magis gratulari. Aliter enim servata, munus notae et vulgaris clementiae habuisset: sic servata, nobilis fabula, et exemplum duarum urbium fuit. In tanta confusione captae civitatis, quum sibi quisque consuleret, omnes ab illa praeter transfugas fugerunt. At hi, ut stenderent quo animo facta esset prior illa transitio, a ictoribus ad captivam transfugerunt, personam parricidarum ferentes. Quod in illo beneficio maximum fuit, nti iudicaverunt, ne domina occideretur, videri domiam occidisse. Non est, mihi crede, non, dico, servis animi, egregium factum fama sceleris emisse. C. ettius, praetor Marsorum, ducebatur ad Romanum imperatorem. Servus eius gladium militi ipsi, a quo trabatur, eduxit, et primum dominum occidit: deinde: Tempus est," inquit, „me et mihi consulere: iam doinum manumisi." Atque ita se uno ictu transiecit. a mihi quemquam, qui magnificentius dominum servirit!

XXIV. Corfinium Caesar obsidebat: tenebatur inusus Domitius. Imperavit medico eidemque servo suo, sibi venenum daret. Quum tergiversantem videret: Quid cunctaris," inquit, „tanquam tua in potestate tom istud sit? mortem rogo armatus." Tum ille promit, et medicamentum innoxium bibendum illi dedit: quo um sopitus esset, accessit ad filium eius: „Iube me,"

peris, cubile istud tuum circumferentibus? quo te penulati isti in militum et quidem non vulgarem cultum subornati? quo, inquam, te isti efferunt? Ad ostium alicuius ostiarii, ad hortos alicuius ne ordinarium quidem habentis officium. Et deinde negas tibi beneficium a servo tuo posse dari, cui osculum alieni servi beneficium est! Quae est tanta animi discordia? eodem tempore servos despicis, et colis. Imperiosus intra limen atque impotens, humilis foris: et tam contemtus, quam contemnens. Neque enim ulli magis abiiciunt animos, quam qui improbe tollunt: nullique ad calcandos alios paratiores, quam qui contumelias facere, accipiendo didicerunt."

XXIX. Dicenda haec fuerunt, ad contundendam insolentiam hominum ex fortuna pendentium, vindicandumque ius beneficii dandi a servis; ut a filiis quoque vindicaretur. Quaeritur enim, an aliquando liberi maiora beneficia dare parentibus suis possint, quam acceperint? Illud conceditur, multos filios maiores potentioresque exstitisse, quam parentes suos: aeque et illud, meliores fuisse. Quod si constat, potest fieri, ut meliora tribuerint; quum et fortuna illis maior esset, et melior voluntas. „Quidquid," inquit, „est, quod dat patri filius, utique minus est: quia hanc ipsam dandi facultatem patri debet." Ita nunquam beneficio eius vincitur, cuius beneficium est ipsum, quod vincitur. Primum, quaedam initium ab aliis trahunt, et tamen initiis suis maiora sunt. Nec ideo aliquid non est maius eo quo coepit, quia non potuisset in tantum procedere, nisi coepisset. Nulla non res principia sua magno gradu transit. Semina omnium rerum causa sunt: et tamen minimae partes sunt eorum quae gignunt. Adspice Rhenum, adspice Euphratem, omnes denique inclitos amnes: quid sunt, si illos illic, unde effluunt, aestimes! Quidquid est, quo timentur, quo nominantur, in processu paraverunt. Tolle radicem, nemora non surgent; nec tanti montes vestientur. Adspice trabes, sive proceritatem aestimes, altissimas; sive crassitudinem spatiumque

ramorum, latissime fusas: quantulum est his comparatum illud, quod radix tenui fibra complectitur? Innituntur fundamentis suis templa, et illa urbis moenia: tamen quae in firmamentum totius operis iacta sunt, latent. Idem in ceteris evenit: principia sua semper sequens magnitudo obruit. Non potuissem quidquam consequi, nisi parentum beneficium antecessisset: sed non ideo quidquid consecutus sum, minus est eo, sine quo consecutus non essem. Nisi me nutrix aluisset infantem, nihil eorum, quae consilio ac manu gero, facere potuissem, nec in hanc emergere nominis claritatem, quam civili ac militari industria merui: numquid tamen ideo maximis operibus praeferes nutricis officium? At quid interest, quum aeque sine patris beneficio, quam sine nutricis fomento, non potuerim ad ulteriora procedere?

XXX. Quod si initio meo, quidquid iam possum, debeo: cogita non esse initium mei patrem, ne avum quidem. Semper enim erit ulterius aliquid, ex quo originis proximae origo descendat. Atqui nemo dicet me plus debere ignotis, et ultra memoriam positis maioribus, quam patri: plus autem debeo, si hoc ipsum quod genuit me pater meus, maioribus debet. „Quidquid praestiti patri, etiamsi magnum est, infra aestimationem paterni muneris est: quia non essem, si non genuisset.“ Isto modo, etiamsi quis patrem meum aegrum ac moriturum sanaverit, nihil praestare ei potero, quod non beneficio eius minus sit; non enim genuisset me pater, ni sanatus esset. Sed vide, ne illud verius sit aestimari, an id quod potui, et id quod feci, meum sit, mearum virium, meae voluntatis. Illud quod natus sum, per se intuere quale sit: animadvertes exiguum et incertum, et boni malique communem materiam, sine dubio primum ad omnia gradum: sed non ideo maiorem omnibus, quia primum. Servavi patrem, et ad summam provexi dignitatem, et principem urbis suae feci: nec tantum rebus a me gestis nobilitavi, sed ipsi quoque gerendarum ingentem ac facilem, nec tutam minus, quam gloriosam

dedi materiam. Honores, opes, quidquid humanos ad se animos rapit, congessi: et quum supra omnes starem, infra illum steti. Dic nunc: Hoc ipsum, quod ista potuisti, patris munus est. Respondebo tibi: Est prorsus, si ad ista facienda nasci satis est. Sed si ad bene vivendum minima portio est vivere, et id tribuisti, quod cum feris mihi et animalibus quibusdam minimis, quibusdam etiam foedissimis commune est; noli tibi asserere, quod non ex tuis beneficiis, etiamsi non sine tuis, oritur. Puta me vitam pro vita reddidisse. Sic quoque munus tuum vici, quum ego dederim sentienti, quum sentiens me dare: quum vitam tibi non voluptatis meae causa, aut certe per voluptatem dederim: quum tanto maius sit retinere spiritum, quam accipere, quanto levius mori ante mortis metum.

XXXI. Ego vitam dedi statim illa usuro: tu nescituro, an viveret: ego vitam dedi mortem timenti: tu vitam dedisti, ut mori possem: ego vitam tibi dedi consummatam, perfectam: tu me expertem rationis genuisti, onus alienum. Vis scire, quam non sit magnum beneficium, vitam sic dare? exposuisses; nempe iniuria erat genuisse. Quo quidem colligo minimum esse beneficium patris matrisque concubitum, nisi accesserint alia, quae prosequerentur hoc initium muneris, et aliis officiis ratum facerent. Non est bonum vivere, sed bene vivere. At bene vivo: sed potui et male: ita hoc tantum est tuum, quod vivo. Si vitam imputas mihi per se nudam, egentem consilii, et id ut magnum bonum iactas: cogita te mihi imputare muscarum ac vermium bonum. Deinde, ut nihil aliud dicam, quam bonis artibus me studuisse, ut cursum ad rectum iter vitae dirigerem: in ipso beneficio tuo, maius quam quod dederas, recepisti. Tu enim me mihi rudem et imperitum dedisti: ego tibi filium, qualem genuisse gauderes.

XXXII. Aluit me pater. Si idem praesto, plus reddo: quia non tantum ali se, sed a filio ali gaudet, et maiorem ex animo meo, quam ex ipsa re, percipit voluptatem. Illius alimenta ad corpus tantum meum

venerunt. Quid si quis in tantum processit, ut aut quentiâ per gentes enotesceret, aut iustitiâ, aut belis rebus, et patri quoque ingentem circumfunderet fam, tenebrasque natalium suorum clara luce discute: non inaestimabile in parentes suos beneficium conit? An quisquam Aristonem et Gryllum, nisi propter nophontem ac Platonem filios, nosset? Sophroniscum crates exspirare non patitur. Ceteros enumerare lonm est, qui vivunt ob nullam causam aliam, quam od illos liberorum eximia virtus tradidit posteris. rum maius beneficium dedit M. Agrippae pater, ne st Agrippam quidem notus: an patri dedit Agrippa, vali corona insignis, unicum adeptus inter dona miliia decus, qui tot in urbe maxima opera excitavit, ae et priorem magnificentiam vincerent, et nullâ poa vincerentur? Utrum Octavius maius ullum benefiım dedit filio, an patri divus Augustus, quamvis ilm umbra adoptivi patris abscondit? Quantam cepist voluptatem, si illum, post debellata arma civilia, lisset securae paci praesidentem, non agnoscens bom suum, nec satis credens, quoties respexisset ad se, tuisse illum virum in domo sua nasci? Quid nunc teros persequar, quos iam consumsisset oblivio, nisi os filiorum gloria e tenebris eruisset, et adhuc in luce tineret? Deinde quum quaeramus, non, quis filius pai maiora beneficia reddiderit, quam a patre acceperat, d an possit aliquis maiora reddere: etiamsi quae reli exempla, nondum satisfaciunt, nec beneficia parenm suorum supermicant: capit tamen hoc natura, quod ondum ulla aetas tulit. Si singula paternorum meritoım magnitudinem exsuperare non possunt, plura in ıum congesta superabunt.

XXXIII. Servavit in proelio patrem Scipio, et praextatus in hostes equum concitavit: parum est, quod t perveniret ad patrem, tot pericula maximos duces ummaxime prementia contemsit, tot oppositas difficultes: quod ad primam pugnam exiturus tiro per veteanorum corpora cucurrit; quod annos suos transilivit.

Adiice, ut idem patrem reum defendat, et conspirationi inimicorum potentium eripiat: ut alterum illi consulatum ac tertium, aliosque honores etiam consularibus concupiscendos congerat, ut pauperi raptas belli iure opes tradat; et quod est militaribus viris speciosissimum, divitem illum spoliis etiam hostilibus faciat. Si adhuc parum est, adiice ut provincias et extraordinaria imperia continuet: adiice ut dirutis maximis urbibus, Romani imperii sine aemulo ad ortus occasusque venturi defensor et conditor, maiorem nobilitatem nobili viro adiiciat. Dic Scipionis patrem: dubium est, quin generandi vulgare beneficium vicerit eximia pietas et virtus, ipsi urbi nescio utrum maius praesidium afferens, an decus?

XXXIV. Deinde, si hoc parum est, finge aliquem tormenta patris discussisse, finge in se transtulisse. Licet tibi in quantum velis extendere beneficia filii, quum paternum munus et simplex sit, et facile: sed et danti voluptarium, quod necesse est, ille multis dederit etiam, quibus dedisse se nescit. In quo consortem habet, in quo spectavit legem patriam, praemia patrum, domus ac familiae perpetuitatem, omnia potius quam eum cui dabat. Quid si quis sapientiam consecutus, hanc patri tradiderit, etiam nunc disputabimus, an maius aliquid dederit, quam acceperat: quum vitam beatam patri reddiderit, acceperit tantum vitam? „Sed patris," inquit, „beneficium est, quidquid facis, quidquid praestare illi potes." Et praeceptoris mei, quod institutis liberalibus profeci. Ipsos tamen, qui tradiderunt illa, transcendimus: utique eos, qui prima elementa docuerunt. Et quamvis sine illis nemo quidquam assequi posset, non tamen quantumcunque qui assecutus est, infra illos est. Multum inter prima ac maxima interest; nec ideo prima maximorum instar sunt, quia sine primis maxima esse non possunt.

XXXV. Iam tempus est quaedam ex nostra (ut ita dicam) moneta proferri. Qui id beneficium dedit, quo est aliud melius, potest vinci: pater dedit filio vitam; est autem aliquid vitâ melius: ita pater vinci potest,

a dedit beneficium, quo est aliquid melius. Etiam n, qui dedit alicui vitam, si semel et iterum libera- est mortis periculo, maius accepit beneficium, quam lit: pater autem vitam dedit: potest ergo, si saepius iculo mortis liberatus a filio fuerit, maius beneficium ipere, quam dedit. Qui beneficium accepit, maius epit, quo magis eo indiget; magis autem indiget vita vivit, quam qui natus non est, ut qui ne indigere dem omnino possit: maius ergo beneficium accipit er, si vitam a filio accepit, quam filius a patre, quod us est. „Patris beneficia vinci a filii beneficiis non sunt." Quare? „Quia vitam accepit a patre: quam nisi episset, nulla dare beneficia potuisset." Hoc commu- est patri cum omnibus, qui vitam dederunt alicui; ı potuissent enim referre gratiam, nisi vitam accepis- t. Ergo nec medico in maius gratia referri potest; st enim et medicus vitam dare: nec nautae, si nau- gum sustulit. Atqui et horum et aliorum, qui aliquo do nobis vitam dederunt, beneficia vinci possunt: ergo patrum possunt. Si quis mihi beneficium dedit, quod ltorum beneficiis adiuvandum esset, ego autem bene- um illi dedi, quod nullius adiutorio egeret, maius i quam accepi: pater filio vitam dedit perituram, nisi lta accessissent, quae illam tuerentur: filius patri si it vitam, dedit eam, quae nullius desideraret auxi- ñ, in hoc, ut permaneret: ergo maius beneficium epit a filio pater, qui vitam accepit, quam ipse illi erat.

XXXVI. Haec non destruunt parentum veneratio- ı, nec deteriores illis liberos faciunt, immo etiam iores: naturâ enim gloriosa est virtus, et anteire ores cupit. Alacrior erit pietas, si ad reddenda be- cia cum vincendi spe venerit. Ipsis patribus id vo- ibus laetisque contigerit; quoniam pleraque sunt, in ous nostro bono vincimur. Unde certamen tam opta- , unde tantam felicitatem parentibus, ut fateantur se os filiorum beneficiis impares? Nisi hoc ita indica- s, excusationem damus liberis: et illos segniores ad

referendam gratiam facimus, quibus stimulos adiicere debemus, et dicere: „Hoc agite, optimi iuvenes. Proposita est inter parentes ac liberos honesta contentio, dederint maiora, an receperint. Non ideo vicerunt, quia occupaverunt. Sumite modo animum, qualem decet, et deficere nolite, ut vincatis, optantes. Nec desunt tam pulchro certamini duces, qui ad similia vos cohortentur, ac per vestigia sua ire ad victoriam, saepe iam partam ex parentibus, iubeant.“

XXXVII. Vicit Aeneas patrem, ipse eius in infantia leve tutumque gestamen, gravem senio, per media hostium agmina, et per cadentis circa se urbis ruinas ferens, quum complexus sacra ac penates deos religiosus senex non simplici vadentem sarcina premeret: tulit illum per ignes, et (quid non pietas potest?) pertulit, colendumque inter conditores Romani imperii posuit. Vicere Siculi iuvenes: quum Aetna maiore vi peragitata, in urbes, in agros, in magnam insulae partem effudisset incendium, vexerunt parentes suos. Discessisse creditum est ignes, et utrimque flamma recedente limitem adapertum, per quem transcurrerent iuvenes dignissimi, qui magna tuto auderent. Vicit Antigonus: qui quum ingenti proelio superasset hostem, praemium belli ad patrem transtulit, et imperium illi Cypri tradidit. Hoc est regnum, nolle regnare, quum possis. Vicit patrem, imperiosum quidem, T. Manlius: qui quum antea ad tempus relegatus esset a patre, ob adolescentiam brutam ac hebetem, ad tribunum plebis, qui patri suo dixerat diem, venit: petitoque tempore, quod ille dederat, sperans fore proditorem parentis invisi (et bene meruisse se de iuvene credebat, cuius exsilium pro gravissimo crimine inter alia Manlio obiiciebat) nactus adolescens secretum, stringit occultatum sinu ferrum, et: „Nisi iuras,“ inquit, „te diem patri remissurum, hoc te gladio transfodiam. In tua potestate est, utro modo pater meus accusatorem non habeat.“ Iuravit tribunus: nec fefellit, et causam actionis remissae concioni reddidit. Nulli alii licuit impune tribunum in ordinem redigere.

XXXVIII. Alia ex aliis exempla sunt eorum, qui parentes suos periculis eripuerunt, qui ex infimo ad summum protulerunt, et e plebe acervoque ignobili nunquam tacendos saeculis dederunt. Nulla vi verborum, nulla ingenii facultate exprimi potest, quantum opus sit, quam laudabile, quamque nunquam a memoria hominum exiturum, posse hoc dicere: „Parentibus meis parui, cessi: imperio eorum, sive aequum, sive iniquum ac durum fuit, obsequentem submissumque me praebui: ad hoc unum contumax fui, ne beneficiis vincerer." Certate, obsecro vos, et fusi quoque restituite aciem. Felices, qui vicerint: felices, qui vincentur. Quid eo adolescente praeclarius, qui sibi ipsi dicere poterit: (neque enim fas est alteri dicere) Patrem meum beneficiis vici? Quid eo fortunatius sene, qui omnibus ubique praedicabit, a filio suo se beneficiis victum? Quid autem est felicius, quam sibi cedere?

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I et II: Quaestio, an beneficium dare et invicem gratiam referre, per se res expetendae sint, gravis profecto est: licet Epicurei contrarium statuant. Cap. III: Nullum est beneficium, quod quis commodi sui causa tribuit. Cap. IV, V et VI: Quidquid Dii nobis concesserunt, beneficii nomine recte circumfertur. Cap. VII et VIII: Si a natura accepisse dixeris, quae possides, semper tamen Deus verus manebit auctor, cuius nomen tantum mutaveris. Cap. IX, X et XI: In concedendis beneficiis, suadente prudentia, una spectetur accipientis utilitas. Cap. XII et XIII: Delatorum beneficiorum conscientia verum est ipsorum praemium. Cap. XIV: Non est beneficium, quod in quaestum mittitur. Cap. XV: Nemo non amat beneficia sua. Cap. XVI, XVII et XVIII: Beneficium dare, per se honestum est; ideoque sponte ad hoc impellimur: pariter vero ingratitudo per se fugienda; praesertim quum vitae socialis nos teneat ratio. Cap. XIX: Ipsa Epicuri de Deo doctrina docet, sine grato animo nos non posse servari. Cap. XX: Tantum abest, ut in gratia referenda lucrum vel utilitatem spectare liceat, ut ne damnum quidem nos impedire debeat, quin grati simus. Cap. XXI: Solus animus in gratia referenda spectandus. Cap. XXII — XXV: Tutior est vita, aetasque securior, quam grata mens prosequitur. Haec commodum revera simul praestat, quamvis per se sit expetenda. Cap. XXVI et XXVII: Si quaeritur, num ingratis quoque beneficia concedenda sint, perpendendum statim, ingratos esse stultos, hos vero malos. Cap. XXVIII: Dii quidem malis prosunt, sed propter bonos tantum. Cap. XXIX et XXX: Non

omnia, quae ingratis dantur, beneficia sunt; praesertim quum alia saepius in aliorum honorem praebeantur. Cap. XXXI et XXXII: Divinae prudentiae est, indignis quoque beneficia dare. Cap. XXXIII, XXXIV et XXXV: Ei, qui, licet ingratus sit, gratus tamen videtur, beneficia concedi possunt. Cap. XXXVI, XXXVII et XXXVIII: Erroris in promissis beneficiis concessi causa ea neutiquam deneganda sunt. Cap. XXXIX et XL: Quamvis beneficia promissa ab aliis promissis satis distent, servanda tamen, ne ingratitudini locus concedatur.

I. Ex omnibus quae tractavimus, Aebuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis (ut ait Sallustius) cum cura dicendum, quam quod in manibus est: An beneficium dare, et invicem gratiam referre, per se res expetendae sint? Inveniuntur, qui honesta in mercedem colant, quibusque non placeat virtus gratuita: quae nihil habet in se magnificum, si quidquam venale. Quid enim est turpius, quam aliquem computare quanti vir bonus sit: quum virtus nec lucro invitet, nec absterreat damno, adeoque neminem spe ac pollicitatione corrumpat, ut contra in se impendere iubeat, ac saepius in ultro tributis sit? Calcatis utilitatibus ad illam eundum est, quocunque vocavit, quocunque misit, sine respectu rei familiaris: interdum etiam, sine ulla sanguinis sui parsimonia vadendum, nec unquam imperium eius detrectandum. „Quid consequar," inquit, „si hoc fortiter, si hoc grate fecero?" Quod feceris. Nihil tibi extra promittitur: si quid forte obvenerit commodi, inter accessiones numerabis. Rerum honestarum pretium in ipsis est. Si honestum per se expetendum est, beneficium autem honestum est, non potest alia eius conditio esse, quum eadem natura sit. Per se autem expetendum esse honestum, saepe et abunde probatum est.

II. In hac parte nobis pugna est cum Epicureorum delicata et umbratica turba, in convivio suo philosophantium; apud quos virtus voluptatum ministra est. Illis paret, illis deservit, illas supra se videt. „Non est," inquit, „voluptas sine virtute." Sed quare ante

virtutem est? De ordine putas disputationem esse? De re tota, et de potestate eius ambigitur. Non est virtus, si sequi potest. Primae partes eius sunt: ducere debet, imperare, summo loco stare. Tu illam iubes signum petere. „Quid," inquit, „tua refert? et ego sine virtute nego beatam vitam posse constare. Ipsam voluptatem, quam sequor, cui me mancipavi, remota illa, improbo et damno; de hoc uno disputatur, utrum virtus summi boni causa sit, an ipsa summum bonum." Ut hoc unum quaeratur, ordinis tantum existimas mutationem? ista vero confusio est et manifesta caecitas, primis postrema praeferre. Non indignor, quod post voluptatem ponitur virtus, sed quod omnino cum voluptate confertur. Contemtrix eius et hostis est, et longis ipse ab illa resiliens, labori ac dolori familiarior, virilibus incommodis, quam isti effeminato bono.

III. Inserenda haec, mi Liberalis, fuerunt, quia beneficium (de quo nunc agitur) dare, virtutis est, et turpissimum, id causa ullius alterius rei dare, quam ut datum sit. Nam si recipiendi spe tribueremus, locupletissimo cuique, non dignissimo, daremus; nunc vero diviti importuno pauperem praeferimus: non est beneficium, quod fortunam spectat. Praeterea, si ut prodessemus, sola nos invitaret utilitas, minime beneficia distribuere deberent, qui facillime possent, locupletes, et potentes, et reges, aliena ope non indigentes; Dii vero tot munera, quae sine intermissione diebus ac noctibus fundunt, non darent: in omnia enim illis natura sua sufficit, plenosque et tutos, et inviolabiles praestat. Nulli ergo beneficium dabunt, si una dandi causa est, se intueri ac commodum suum. Istud non beneficium, sed foenus est, circumspicere, non ubi optime ponas, sed ubi quaestuosissime habeas, unde facillime tollas. Quod quum longe a diis remotum sit, sequitur ut illi liberales sint; nam si una beneficii dandi causa sit dantis utilitas, nulla autem ex nobis utilitas deo speranda est, nulla deo dandi beneficii causa est.

IV. Scio quid hoc loco respondeatur: „Itaque non dat Deus beneficia, sed securus et negligens nostri, aversus a mundo, aliud agit, aut (quae maxima Epicuro felicitas videtur) nihil agit, nec magis illum beneficia, quam iniuriae tangunt." Hoc qui dicit, non exaudit precantium voces, et undique sublatis in coelum manibus vota facientium, privata ac publica. Quod profecto non fieret, nec in hunc furorem omnes mortales consensissent alloquendi surda numina et inefficaces deos, nisi nossent illorum beneficia nunc ultro oblata, nunc orantibus data, magna, tempestiva, ingentes minas interventu suo solventia. Quis est autem tam miser, tam neglectus, quis tam duro fato, et in poenam genitus, ut non tantam deorum munificentiam senserit? Ipsos illos complorantes sortem suam, et querulos circumspice: invenies non ex toto beneficiorum coelestium expertes; neminem esse, ad quem non aliquid ex illo benignissimo fonte manaverit. Parum est autem id, quod nascentibus ex aequo distribuitur? Ut quae sequuntur, inaequali dispensata mensurâ, transeamus, parum dedit natura, quum se dedit?

V. „Non dat Deus beneficia." Unde ergo ista quae possides? quae das? quae negas? quae servas? quae rapis? unde haec innumerabilia, oculos, aures, animum mulcentia? unde illa luxuriam quoque instruens copia? Neque enim necessitatibus tantummodo nostris provisum est: usque in delicias amamur. Tot arbusta, non uno modo frugifera, tot herbae salutares, tot varietates ciborum per totum annum digestae, ut inerti quoque fortuita terrae alimenta praeberent. Iam animalia omnis generis, alia in sicco solidoque, alia in humido innascentia, alia per sublime dimissa; ut omnis rerum naturae pars tributum aliquod nobis conferret. Flumina haec amoenissimis flexibus campos cingentia, illa praebitura commerciis viam, vasto et navigabili cursu vadentia: ex quibus quaedam statis diebus mirabile incrementum trahunt, ut arida et ferventi subiecta coelo loca subita vis aestivi torrentis irriget. Quid medicatorum

torrentium venae? quid in ipsis litoribus aquarum calentium exundatio?

—— Te Lari maxime, teque
Fluctibus, et fremitu assurgens Benace marino.

VI. Si pauca quis tibi donasset iugera, accepisse te diceres beneficium; immensa terrarum late patentium spatia negas esse beneficium? Si pecuniam tibi aliquis donaverit, et arcam tuam (quoniam id tibi magnum videtur) impleverit, beneficium vocabis: tot metalla defodit, tot flumina emisit e terra, super quae decurrunt sola aurum vehentia; argenti, aeris, ferri immane pondus omnibus locis obrutum, cuius investigandi tibi facultatem dedit, ac latentium divitiarum in summa terra signa disposuit: negas te accepisse beneficium? Si domus tibi donetur, in qua marmoris aliquid resplendeat, et tectum nitidius, auro aut coloribus sparsum, non mediocre munus vocabis? Ingens tibi domicilium, sine ullo incendii aut ruinae metu struxit, in quo vides non tenues crustas, et ipsa qua secantur lamina graciliores, sed integras lapidis pretiosissimi moles, sed totas variae distinctaeque materiae, cuius tu parvula frusta miraris, tectum vero aliter nocte, aliter interdiu fulgens: negas te ullum munus accepisse? Et quum ista quae habes magno aestimes, quod est ingrati hominis, nulli debere te iudicas? Unde tibi istum quem trahis spiritum? unde istam, per quam actus vitae tuae disponis atque ordinas, lucem? unde sanguinem, cuius cursu vitalis continetur calor? unde ista palatum tuum saporibus exquisitis ultra satietatem lacessentia? unde haec irritamenta iam lassae voluptatis? unde ista quies, in qua putrescis, ac marces? Nonne si gratus es, dices:

—— Deus nobis haec otia fecit;
Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Saepe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere quae vellem, calamo permisit agresti.

Ille Deus est, non qui paucas boves, sed qui per totum orbem armenta dimisit, qui gregibus ubique passim vagantibus pabulum praestat, qui pascua hibernis aestiva substituit, qui non calamo tantum cantare, et agreste atque inconditum carmen ad aliquam tamen oblectationem modulari docuit, sed tot artes, tot vocum varietates, tot sonos, alios spiritu nostro, alios externo, cantus edituros, commentus est. Neque enim nostra ista, quae invenimus, dixeris: non magis, quam quod crescimus, quam quod ad constitutum tempus sua corpori officia respondent. Nunc puerilium dentium lapsus, nunc ad surgentem iam aetatem, et in robustiorem gradum transeuntem pubertas, et ultimus ille dens urgenti iuventae terminum ponens. Insita sunt nobis omnium aetatum, omniumque artium semina, magisterque ex occulto Deus producit ingenia.

VII. „Natura," inquit, „haec mihi praestat." Non ntelligis te, quum hoc dicis, mutare nomen Deo? Quid nim aliud est natura, quam Deus, et divina ratio, toti nundo et partibus eius inserta? Quoties voles, tibi licet aliter hunc auctorem rerum nostrarum compellare. t Iovem illum optimum ac maximum rite dices, et toantem, et statorem: qui non (ut historici tradiderunt) x eo quod post votum susceptum acies Romanorum fugientium stetit, sed quod stant beneficio eius omnia, stator, stabilitorque est: hunc eundem et fatum si dixeris, on mentieris. Nam quum fatum nihil aliud sit, quam eries implexa causarum, ille est prima omnium causa, x qua ceterae pendent. Quaecunque voles illi nomina roprie aptabis, vim aliquam effectumque coelestium reum continentia. Tot appellationes eius possunt esse, uot munera.

VIII. Hunc et Liberum patrem, et Herculem, ac Iercurium nostri putant. Liberum patrem: quia omnium parens sit, quod ab eo primum inventa seminum is est, consultura per voluptatem. Herculem: quia vis ius invicta sit, quandoque lassata fuerit operibus editis, ignem recessura. Mercurium: quia ratio penes illum

est, numerusque, et ordo, et scientia. Quocunque te flexeris, ibi illum videbis occurrentem tibi. Nihil ab illo vacat: opus suum ipse implet. Ergo nihil agis, ingratissime mortalium, qui te negas Deo debere, sed naturae: quia nec natura sine Deo est, nec Deus sine natura; sed idem est utrumque, nec distat officio. Si quid a Seneca accepisses, Annaeo te diceres debere, vel Lucio: non creditorem mutares, sed nomen; quoniam, sive praenomen eius, sive nomen dixisses, sive cognomen, idem tamen ille esset. Sic hunc naturam vocas, fatum, fortunam: omnia eiusdem Dei nomina sunt, varie utentis sua potestate. Et iustitia, probitas, prudentia, fortitudo, frugalitas, unius animi bona sunt: quidquid horum tibi placuit, animus placet.

IX. Sed ne aliam disputationem ex obliquo habeam, plurima beneficia ac maxima in nos Deus confert sine spe recipiendi: quoniam nec ille collato eget, nec nos ei quidquam conferre possumus. Ergo beneficium per se expetenda res est, una spectatur in eo accipientis utilitas: ad hanc accedamus, sepositis commodis nostris. „Dicitis," inquit, „diligenter eligendos, quibus beneficia demus: quia nec agricolae quidem semina arenis committant. Quod si verum est, nostram utilitatem in beneficiis dandis sequimur, quemadmodum in arando serendoque: neque enim serere, per se res expetenda est. Praeterea quaeritis, cui detis beneficium: quod non esset faciendum, si per se beneficium dare, expetenda res esset; quia enim quocunque loco, et quocunque modo daretur, beneficium erat." Honestum propter nullam aliam causam, quam propter ipsum, sequimur. Tamen etsi nihil aliud sequendum est, quaerimus quid faciamus, et quando, et quemadmodum: per haec enim constat. Itaque quum eligo cui dem beneficium, id ago, ut beneficium sit: quia si turpi datur, nec honestum esse potest, nec beneficium.

X. Depositum reddere, per se res expetenda est: non tamen semper reddam, nec quolibet loco, nec quolibet tempore. Aliquando nihil interest, utrum infitier,

m palam reddam. Intuebor utilitatem eius, cui redditurus sum, et nociturum illi depositum negabo. Idem in beneficio faciam: videbo quando dem, cui dem, quemadmodum, quare. Nihil enim sine ratione faciendum est; non est autem beneficium, nisi quod ratione datur: quoniam ratio omnis honesti comes est. Quam saepe hominum, donationem suam inconsultam obiurgantium, hanc audimus vocem: „Mallem perdidisse, quam illi dedisse!" Turpissimum genus damni est inconsulta donatio: multoque gravius, male dedisse beneficium, quam non recepisse. Aliena enim culpa est, quod non recepimus: quod cui daremus non eligimus, nostra. In electione nihil minus, quam hoc quod tu existimas, spectabo, a quo recepturus sim: eligo enim eum qui gratus, non qui redditurus sit. Saepe autem et non redditurus gratus est; et ingratus, qui reddidit. Ad animum tendit aestimatio mea. Ideo locupletem, sed indignum, praeteribo: pauperi viro bono dabo. Erit enim in summa inopia gratus: et quum omnia illi deerunt, supererit animus. Non lucrum ex beneficio capto, non voluptatem, non gloriam. Uni placere contentus, in hoc dabo, ut quod oportet, faciam. Quod oportet autem, non est sine electione: quae qualis futura sit, interrogas?

XI. Eligam virum integrum, simplicem, memorem, gratum, alieni abstinentem, sui non avare tenacem, benevolum. Hunc vero quum elegero, licet nihil illi fortuna tribuat, quo referre gratiam possit, ex sententia res gesta erit. Si utilitas me et sordida computatio liberalem facit, si nulli prosum, nisi ut invicem ille mihi prosit: non dabo beneficium proficiscenti in diversas longinquasque regiones, non dabo abfuturo semper, non dabo sic affecto, ut spes ei nulla sit convalescendi, non dabo ipse deficiens; non enim habeo tempus recipiendi. Atqui ut scias, rem per se expetendam esse, benefacere; advenis modo in nostrum delatis portum et statim abituris succurrimus. Ignoto naufrago navem, qua revehatur, et damus et instruimus. Discedit ille, vix satis noto salutis auctore, et nunquam amplius in conspectum

nostrum reversurus, debitores nobis deos delegat, precaturque illi pro se gratiam referant: interim nos iuvat sterilis beneficii conscientia. Quid? Quum in ipso vitae fine constitimus, quum testamentum ordinamus, non beneficia nobis nihil profutura dividimus? Quantum temporis consumitur, quamdiu secreto agitur, quantum et quibus demus? Quid enim interest, quibus demus, a nullo recepturi? Atqui nunquam diligentius damus, nunquam magis iudicia nostra torquemus, quam ubi remotis utilitatibus, solum ante oculos honestum stetit: tamdiu officiorum mali iudices, quamdiu illa depravat spes ac metus, ac inertissimum vitium, voluptas. Ubi mors interclusit omnia, et ad ferendam sententiam incorruptum iudicem misit, quaerimus dignissimos, quibus nostra tradamus: nec quidquam cura sanctiore componimus, quam quod ad nos non pertinet.

XII. Et mehercule tunc magna voluptas subit cogitantem: „Hunc ego locupletiorem faciam, huius dignitati, adiectis opibus, aliquid splendoris affundam.“ Si non damus beneficia, nisi recepturi, intestatis moriendum sit. „Dicitis,“ inquit, „beneficium creditum insolubile esse: creditum autem non est res per se expetenda.“ Quum creditum dicimus, imagine et translatione utimur. Sic et legem, iusti iniustique regulam esse: et regula non est res per se expetenda. Ad haec verba demonstrandae rei causa descendimus. Quum dico creditum, intelligitur tanquam creditum. Vis scire? adiicio insolubile, quum creditum nullum non solvi aut possit, aut debeat. Adeo beneficium utilitatis causa dandum non est, ut saepe, quemadmodum dixi, cum damno ac periculo dandum sit. Sic latronibus circumventum defendo, ut tuto transire permittatur: reum gratiâ laborantem tueor, et hominum potentium factionem in me converto, quas illi detraxero sordes sub accusatoribus iisdem fortasse sumturus, quum abire in partem alteram possim, et securus spectare aliena certamina: spondeo pro iudicato, et suspensum amici bonis libellum deiicio,

editoribus eius me obligaturus: ut possim servare pro-
riptum, ipse proscriptionis periculum adeo. Nemo
usculanum aut Tiburtinum paraturus, salubritatis cau-
, et aestivi secessus, quoto anno emturus sit dispu-
t: quum emerit, tuendum est. Eadem in beneficiis
itio est. Nam quum interrogaveris, quid reddat, re-
ondebo, bonam conscientiam. Quid reddit beneficium?
ic tu mihi, quid reddat iustitia, quid innocentia, quid
agnitudo animi, quid pudicitia, quid temperantia? si
uidquam praeter ipsas, ipsas non petis.

XIII. Mundus in quid vices suas absolvit? in quid
ol diem extendit et contrahit? Omnia ista beneficia
unt: fiunt enim nobis profutura. Quomodo mundi offi-
ium est, circumagere rerum ordinem; quomodo solis,
oca mutare, ex quibus oriatur, in quae cedat, et haec
alutaria nobis facere sine praemio: ita viri officium est
nter alia, et beneficium dare. Quare ergo dat? ne non
let, ne occasionem benefaciendi perdat. Vobis voluptas
st, inertis otii facere corpusculum, et securitatem so-
itis simillimam appetere, et sub densa umbra latitare,
enerrimisque cogitationibus, quas tranquillitatem voca-
is, animi marcentis oblectare torporem, et cibis potio-
ibusque intra hortorum latebram corpora ignavia pal-
entia saginare: nobis voluptas est, dare beneficia vel
aboriosa, dum aliorum labores levent: vel periculosa,
lum alios a periculis extrahant: vel rationes nostras ag-
gravatura, dum aliorum necessitates et angustias laxent.
Quid mea interest, an recipiam beneficia? etiam quum
non recepero, danda sunt. Beneficium eius commodum
spectat, cui praestatur, non nostrum: alioquin nobis il-
ud damus. Itaque multa, quae summam utilitatem aliis
afferunt, pretio gratiam perdunt. Mercator urbibus pro-
lest, medicus aegris, mango venalibus: sed omnes isti,
quia ad alienum commodum pro suo veniunt, nec obli-
gant eos quibus prosunt.

XIV. Non est beneficium quod in quaestum mitti-
tur. Hoc dabo, hoc recipiam: auctio est. Non dicam

pudicam, quae amatorem ut incenderet repulit; quae aut legem, aut virum timuit, ut ait Ovidius:

Quae, quia non licuit, non dedit, illa dedit.

Non immerito in numerum peccantium refertur, quae pudicitiam timori praestitit, non sibi. Eodem modo qui beneficium ut reciperet dedit, non dedit. „Ergo et nos beneficium damus animalibus, quae aut usui, aut alimento futura nutrimus? beneficium damus arbustis, quae colimus, ne siccitate, aut immoti et neglecti soli duritia laborent?" Nemo ad agrum colendum ex aequo et bono venit, nec ad ullam rem, cuius extra ipsam fructus est. Ad beneficium dandum non adducit cogitatio avara, nec sordida, sed humana, liberalis, cupiens dare etiam quum dederit, et augere novis ac recentibus vetera, unum habens propositum, quanto ei cui praestat bono futura sit: alioquin humile est, sine laude, sine gloria, prodesse, quia expedit. Quid magnifici est se amare, sibi parcere, sibi acquirere? Ab omnibus istis vera beneficii dandi cupido avocat: ad detrimentum, iniecta manu, trahit, et utilitates relinquit, ipso beneficiendi opere laetissima.

XV. Numquid dubium est, quin contraria sit beneficio iniuria? Quomodo iniuriam facere, per se vitanda ac fugienda res est: sic beneficium dare, per se expetenda. Illic turpitudo contra omnia praemia in scelus hortantia valet: ad hoc invitat honesti per se efficax species. Non mentiar, si dixero, neminem non amare beneficia sua, neminem non ita compositum animo, ut libentius eum videat, in quem multa congessit: cui non causa sit iterum dandi beneficii, semel dedisse. Quod non accideret, nisi nos ipsa delectarent beneficia. Quam saepe dicentem audias: „Non sustineo illum deserere, cui dedi vitam, quem e periculo eripui. Rogat me, ut causam suam contra homines gratiosos agam. Nolo: sed quid faciam? iam illi semel, iterumque affui." Non vides, inesse isti rei propriam quandam vim, quae nos beneficia dare cogit, primum, quia oportet, deinde, quia

dedimus? Cui initio ratio non fuisset praestandi, aliquid ei praestamus ob hoc, quia praestitimus. Adeoque nos ad beneficia non impellit utilitas, ut et inutilia tueri ac fovere perseveremus, sola beneficii caritate: cui etiam infeliciter dato, indulgere, tam naturale est, quam liberis pravis.

XVI. Iidem isti gratiam referre ipsos fatentur, non quia honestum est, sed quia utile: quod non esse ita, minore opera probandum est. Quia quibus argumentis collegimus beneficium dare, per se rem expetendam esse, iisdem etiam hoc colligemus. Fixum est illud, a quo in cetera probationes nostrae exeunt, honestum ob nullam aliam causam, quam quia honestum sit, coli. Quis ergo controversiam facere audebit, an gratum esse, honestum sit? Quis non ingratum detestatur hominem, sibi ipsi inutilem? Quid autem? quum tibi narratur de eo, qui adversus summa beneficia amici sui ingratus est, quomodo id fers? utrum tanquam rem turpem fecisse, an tanquam utilem rem sibi et profuturam omiserit? Puto, nequam hominem existimas; cui poena, non cui curatore opus sit: quod non accideret, nisi gratum esse per se expetendum, honestumque esset. Alia fortasse minus dignitatem suam praeferunt, et an sint honesta, interprete egent: hoc expositum est, pulchriusque, quam ut splendor eius dubie ac parum luceat. Quid tam laudabile, quid tam aequaliter in omnium animos receptum, quam referre bene meritis gratiam?

XVII. Ad hoc, dic mihi, quae causa nos perducit? lucrum? quod qui non contemnit, ingratus est. Ambitio? et quae iactatio est solvisse, quod debebas? Metus? nullus ingrato: huic enim uni rei non posuimus legem, tanquam satis natura cavisset; quomodo nulla lex amare parentes, indulgere liberis iubet: supervacuum est enim, in quod imus, impelli. Quemadmodum nemo in amorem sui cohortandus est, quem adeo dum nascitur trahit: ita ne ad hoc quidem, ut honesta per se petat. Placet suapte natura, adeoque gratiosa virtus est, ut insitum sit etiam malis, probare meliora. Quis est,

qui non beneficus videri velit? qui non inter scelera et iniurias opinionem bonitatis affectet? qui non ipsis quae impotentissime fecit, speciem aliquam induat recti? velitque etiam iis videri beneficium dedisse, quos laesit! Gratias itaque agi sibi ab his, quos afflixere, patiuntur: bonosque se ac liberales fingunt, quia praestare non possunt. Quod non facerent, nisi illos honesti et per se expetendi amor cogeret, moribus suis opinionem contrariam quaerere, et nequitiam abdere, cuius fructus concupiscitur, ipsa vero odio pudorique est; nec quisquam tantum a naturali lege descivit, et hominem exuit, ut animi causa malus sit. Dic enim cuilibet ex istis, qui rapto vivunt, an ad illa quae latrociniis et furtis consequuntur, malint ratione bona pervenire? Optabit ille, cui grassari et transeuntes percutere quaestus est, potius illa invenire, quam eripere. Neminem reperies, qui non nequitiae praemiis sine nequitia frui malit. Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit: etiam qui non sequuntur illam, vident.

XVIII. Ut scias, per se expetendam esse grati animi affectionem, per se fugienda res est ingratum esse: quoniam nihil aeque concordiam humani generis dissociat ac distrahit, quam hoc vitium. Nam quo alio tuti sumus, quam quod mutuis iuvamur officiis? Hoc uno instructior vita, contraque incursiones subitas munitior est, beneficiorum commercio. Fac nos singulos: quid sumus? praeda animalium et victimae, ac imbecillissimus et facillimus sanguis; quoniam ceteris animalibus in tutelam sui satis virium est: quaecunque vaga nascuntur, et actura vitam segregem, armata sunt: hominem imbecillitas cingit: non unguium vis, non dentium, terribilem ceteris fecit: nudum et infirmum societas munit. Duas res dedit, quae illum obnoxium, validissimum facerent, rationem et societatem. Itaque qui par esse nulli posset, si seduceretur, rerum potitur. Societas illi dominium omnium animalium dedit: societas terris genitum in alienae naturae transmisit imperium, et

ominari etiam in mari iussit. Haec morborum impetus rcuit, senectuti adminicula prospexit, solatia contra olores dedit: haec fortes nos facit, quod licet contra rtunam advocare. Hanc tolle: et unitatem generis huani, qua vita sustinetur, scindes. Tolletur autem, si ficies, ut ingratus animus non per se vitandus sit, sed ia aliud illi timendum est. Quam multi sunt enim, ibus ingratis esse tuto licet? Denique ingratum voco, iisquis metu gratus est.

XIX. Deos nemo sanus timet. Furor est enim meiere salutaria; nec quisquam amat, quos timet. Tu nique, Epicure, Deum inermem facis: omnia illi tela, mnem detraxisti potentiam; et ne cuiquam metuendus set, proiecisti illum extra mundum. Hunc igitur inptum ingenti quodam et inexplicabili muro, divisume a contactu et a conspectu mortalium, non habes are verearis: nulla illi nec tribuendi, nec nocendi maria est. In medio intervallo huius et alterius coeli dertus, sine animali, sine homine, sine re, ruinas munrum supra se circaque se cadentium evitat, non exdiens vota, nec nostri curiosus. Atqui hunc vis viri colere, non aliter quam parentem: grato, ut opinor, imo: aut si non vis videri gratus, quia nullum habes ius beneficium, sed te atomi et istae micae tuae forte temere conglobaverunt, cur colis? „Propter maiestam," inquis, „eius eximiam, singularemque naturam." t concedam tibi: nempe hoc facis nulla spe, nullo pre inductus. Est ergo aliquid per se expetendum, cus te ipsa dignitas ducit: id est honestum. Quid est item honestius, quam gratum esse? Huius virtutis ateria tam late patet, quam vita.

XX. „Sed inest," inquit, „huic bono etiam utilis aliqua." Cui enim virtuti non inest? sed id propter expeti dicitur, quod quamvis habeat aliqua extra se mmoda, sepositis quoque illis ac remotis placet. Prost gratum esse: ero tamen gratus, etiam si noceat. ui gratus est, quid sequitur? ut haec res illi alios amis, alia beneficia conciliet? Quid ergo, si quis sibi

offensas concitaturus est? si quis intelligit, adeo per hoc se nihil consecuturum, ut multa etiam ex reposito acquisitoque perdenda sint: num libens in detrimenta descendet? Ingratus est, qui in referenda gratia secundum datum videt; qui sperat, quum reddit. Ingratum voco, qui aegro assidet, quia testamentum facturus est, cui de hereditate, aut de legato vacat cogitare. Faciat licet omnia, quae facere bonus amicus et memor officii debet: si animo eius obversatur spes, lucri captator est, et hamum iacit. Ut aves, quae laceratione corporum aluntur, lassa morbo pecora et casura e proximo speculantur, ita hic imminet morti, et circa cadaver volat.

XXI. Gratus animus ipsa virtute propositi sui capitur. Vis scire hoc ita esse, nec illum utilitate corrumpi? Duo sunt genera grati hominis. Dicitur gratus, qui aliquid pro eo quod acceperat, reddit. Hic fortasse ostentare se potest: habet quod iactet, quod proferat. Dicitur gratus, qui bono animo accepit beneficium, bono debet. Hic intra conscientiam clusus est. Quae illi contingere potest utilitas ex affectu latenti? Atqui hic, etiam si ultra facere nihil potest, gratus est: amat, debet, referre gratiam cupit. Quidquid ultra desideras, non ipsi deest. Artifex est etiam, cui ad exercendam artem instrumenta non suppetunt; nec minus canendi peritus, cuius vocem exaudiri fremitus obstrepentium non sinit. Volo referre gratiam: post hoc aliquid superest mihi, non ut gratus, sed ut solutus sim. Saepe enim et qui gratiam retulit, ingratus est; et, qui non retulit, gratus. Nam ut omnium aliarum virtutum, ita huius, ad animum tota aestimatio redit. Hic si in officio est, quidquid defuit, fortuna peccat. Quomodo est disertus etiam qui tacet, fortis etiam qui compressis manibus, vel et alligatis; quomodo gubernator etiam qui in sicco est, quia consummatae scientiae nihil deest, etiam si quid obstat quo minus se utatur: ita gratus est, etiam qui vult tantum, nec habet huius voluntatis suae ullum alium, quam se, testem. Immo amplius adiiciam. Est aliquando gratus, etiam qui ingratus videtur, quem mala inter-

pres opinio in contrarium traducit. Hic quid aliud sequitur, quam ipsam conscientiam? quae etiam obruta delectat, quae concioni ac famae reclamat, et in se omnia reponit, et quum ingentem ex altera parte turbam contra sentientium adspexit, non numerat suffragia, sed una sententia vincit. Si vero bonam fidem perfidiae suppliciis affici videt, non descendit e fastigio, sed supra poenam suam consistit.

XXII. „Habeo," inquit, „quod volui, quod petii. Non poenitet, nec poenitebit, nec ulla iniquitate me eo fortuna perducet, ut hanc vocem audiam: Quid mihi volui? quid mihi nunc prodest bona voluntas?" Prodest et in equuleo, prodest et in igne. Qui si singulis membris admoveatur, et paulatim vivum corpus circumeat: licet ipsum corpus plenum bonâ conscientiâ stillet: placebit illi ignis, per quem bona fides collucebit. Nunc quoque illud argumentum, quamvis dictum iam, reducatur. Quid est, quare grati velimus esse, quum morimur? quare singulorum perpendamus officia? quare id agamus in omnem vitam nostram memoria decernente, ne cuius officii videamur obliti? Nihil iam superest, quo spes porrigatur: in illo tamen cardine positi, abire e rebus humanis quam gratissimi volumus. Est videlicet magna in ipso opere merces rei, et ad alliciendas mentes hominum ingens honesti potentia: cuius pulchritudo animos circumfundit, et delinitos admiratione luminis ac fulgoris sui rapit. At multa hinc commoda oriuntur. Et tutior est vita melioribus, amorque et secundum bonorum iudicium, aetasque securior, quam innocentia, quam grata mens prosequitur. Fuisset enim iniquissima rerum natura, si hoc tantum bonum miserum, et anceps, et sterile fecisset. Sed illud intuere, an ad istam virtutem, quae saepe e tuto ac facili aditur, etiam per saxa, et rupes, et feris ac serpentibus obsessum iter fueris iturus.

XXIII. Non ideo per se non est expetendum, cui aliquid extra quoque emolumenti adhaeret. Fere enim pulcherrima quaeque multis et adventitiis comitata sunt

dotibus: sed illas trahunt, ipsa praecedunt. Num dubium est, quin hoc humani generis domicilium circuitus solis ac lunae vicibus suis temperet? quin alterius calore alantur corpora, terrae relaxentur, immodici humores comprimantur, alligantis omnia hiemis tristitia frangatur: alterius tepore efficaci et penetrabili rigetur maturitas frugum? quin ad huius cursum foecunditas humana respondeat? quin ille annum observabilem fecerit circumactu suo; haec mensem, minoribus se spatiis flectens? Ut tamen detrahas ista, non erat ipse sol idoneum oculis spectaculum, dignusque adorari, si tantum praeteriret? non erat digna suspectu luna, etiamsi otiosum sidus transcurreret? Ipse mundus quoties per noctem ignes suos fudit, et tantum stellarum innumerabilium refulsit, quem non intentum in se tenet? quis sibi illa, tunc quum miratur, prodesse cogitat? Adspice ista tacito superne coelo labentia, quemadmodum velocitatem suam sub specie stantis atque immoti operis abscondant! Quantum ista nocte, quam tu in numerum ac discrimen dierum observas, agitur? quanta rerum turba sub hoc silentio evolvitur? quantam fatorum seriem certus limes educit? Ista quae tu non aliter, quam in decorem sparsa consideras, singula in opere sunt. Nec enim est, quod existimes septem sola discurrere, cetera haerere: paucorum motus comprehendimus; innumerabiles vero, longiusque a conspectu nostro seducti dii eunt, redeuntque. Et ex his qui oculos nostros patiuntur, plerique obscuro gradu pergunt, et per occultum aguntur. Quid ergo? non caperis tantae molis adspectu, etiam si te non regat, non custodiat, non foveat, generetque, ac spiritu suo riget?

XXIV. Quemadmodum haec quum primum usum habeant, et necessaria vitaliaque sint, maiestas tamen eorum totam mentem occupat: ita omnis virtus, et inprimis grati animi, multum quidem praestat, sed non vult ob hoc diligi: amplius quiddam in se habet, nec satis ab eo intelligitur, a quo inter utilia numeratur. Gratus est, quia expedit? ergo et quantum expedit. Non

cipit sordidum virtus amatorem: soluto ad illam sinu eniendum est. Ingratus hoc cogitat: „Volebam gratiam ferre, sed timeo impensam, timeo periculum, vereor ffensam: faciam potius, quod expedit.“ Non potest eam ratio et gratum facere, et ingratum. Ut diversa lorum opera, ita inter se diversa proposita sunt. Ille ıgratus est, quamvis non oporteat: quia expedit; hic ratus est, quamvis non expediat: quia oportet.

XXV. Propositum est nobis secundum rerum natuam vivere, et deorum exemplum sequi: dii autem quodunque faciunt, in eo quid praeter ipsam faciendi ratioem sequuntur? nisi forte existimas illos fructum operum uorum ex fumo extorum, et thuris odore percipere. Vide quanta quotidie moliantur, quanta distribuant, uantis terras fructibus impleant, quam opportunis et in mnes oras ferentibus ventis maria permoveant, quanis imbribus repente deiectis solum molliant, venasque ontium arentes redintegrent, et infuso per occulta nurimento novent! Omnia ista sine mercede, sine ullo d ipsos perveniente commodo faciunt. Haec quoque ostra ratio, si ab exemplari suo non aberrat, servet, e ad res honestas conducta veniat. Pudeat ullum veale esse beneficium: gratuitos habemus deos.

XXVI. „Si deos,“ inquit, „imitaris, da et ingratis eneficia. Nam et sceleratis sol oritur, et piratis paent maria.“ Hoc loco interrogant, an vir bonus datuus sit beneficium ingrato, sciens ingratum esse? Peraitte mihi aliquid interloqui, ne interrogatione insidiosa apiamur. Duos ex constitutione Stoica accipe ingraos: alter ingratus, quia stultus est. Stultus etiam maus est: qui malus est, nullo vitio caret: ergo et ingraus est. Sic omnes malos dicimus, intemperantes, avaos, luxuriosos, malignos: non quia ista omnia singulis nagna et nota vitia sint, sed quia esse possint; et sunt, tiamsi latent. Alter est ingratus, qui a vulgo dicitur, n hoc vitium natura pronus et propensus. Illi ingrato, ui sic hac culpâ non caret, quomodo nullâ caret, dait beneficium vir bonus; nulli enim dare poterit, si ta-

les homines submoverit. Huic ingrato, qui beneficiorum fraudator est, et in hanc partem procubuit animo, non magis dabit beneficium, quam decoctori pecuniam credet, aut depositum committet ei, qui iam pluribus abnegavit. Timidus dicitur aliquis, quia stultus est: et hoc quidem malos sequitur, quos indiscreta et universa vitia circumstant. Dicitur timidus proprie, naturâ etiam ad inanes sonos pavidus. Stultus omnia vitia habet, sed non in omnia naturâ pronus est: alius in avaritiam, alius in luxuriam, alius in petulantiam inclinatur.

XXVII. Itaque errant illi, qui interrogant Stoicos: „Quid ergo? Achilles timidus est? Quid ergo? Aristides, cui iustitia nomen dedit, iniustus est? Quid ergo? et Fabius, qui cunctando restituit rem, temerarius est? Quid ergo? Decius mortem timet? Mucius proditor est? Camillus desertor?" Non hoc dicimus, sic omnia vitia esse in omnibus, quomodo in quibusdam singula eminent: sed malum ac stultum nullo vitio vacare. Nec audacem quidem timoris absolvimus: ne prodigum quidem avaritiâ liberamus. Quomodo homo omnes sensus habet, nec ideo tamen omnes homines aciem habent Lynceo similem: sic qui stultus est, non tam acria et concitata habet omnia, quam quidam quaedam. Omnia in omnibus vitia sunt: sed non omnia in singulis exstant. Hunc natura ad avaritiam impellit: hic libidini, hic vino deditus est: aut si nondum deditus, ita formatus, ut in hoc illum mores sui ferant. Itaque ut ad propositum revertar, nemo non ingratus est, qui malus est: habet enim omnia nequitiae semina; tamen proprie ingratus appellatur, qui ad hoc vitium vergit. Huic ergo beneficium non dabo. Quomodo male filiae consulit, qui illam contumelioso et saepe repudiato collocavit; quomodo malus paterfamilias habebitur, qui negotiorum gestorum damnato, patrimonii sui curam mandaverit; quomodo dementissime testabitur, qui tutorem filio reliquerit, pupillorum spoliatorem: sic pessime beneficia dare dicetur, quicunque ingratos eligit, in quos peritura conferat.

XXVIII. „Dii quoque," inquit, „multa ingratis tri-unt." Sed illa bonis paraverant: contingunt autem iam malis, quia separari non possunt. Satius est au-m, prodesse etiam malis propter bonos, quam bonis esse propter malos. Ita, quae refers, diem, solem, emis aestatisque cursus, et media veris autumnique mperamenta, imbres, et fontium haustus, ventorum atos flatus pro universis invenerunt: excerpere singulos on potuerunt. Rex honores dignis dat; congiarium et idignis. Frumentum publicum tam fur quam periurus t adulter accipiunt, et, sine delectu morum, quisquis icisus est. Quidquid aliud est, quod tanquam civi, non anquam bono datur, ex aequo boni ac mali ferunt. Deus quoque quaedam munera in universum humano ge-eri dedit, a quibus excluditur nemo. Nec enim pote-at fieri, ut ventus bonis viris secundus esset, contra-ius malis: commune autem bonum erat, patere commer-ium maris, et regnum humani generis relaxari; nec oterat lex casuris imbribus dici, ne in malorum impro-orumque rura defluerent. Quaedam in medio ponuntur. Tam bonis quam malis conduntur urbes: monumenta in-geniorum, et ad indignos perventura publicavit editio: nedicina etiam sceleratis opem monstrat. Compositiones emediorum salutarium nemo suppressit, ne sanarentur ndigni. In his exige censuram, et personarum aestima-ionem, quae separatim tanquam digno dantur: non in iis, quae promiscue turbam admittunt. Multum enim efert, utrum aliquem non excludas, an eligas. Ius et uri dicitur: pace etiam homicidae fruuntur: sua repe-unt, etiam qui aliena rapuerunt. Percussores et domi errum exercentes murus ab hoste defendit: legum prae-idio, qui plurimum in illas peccaverunt, proteguntur. Quaedam non poterant ceteris contingere, nisi universis larentur. Non est itaque quod de istis disputes, ad quae publice invitati sumus: illud, quod iudicio meo ad aliquem pervenire debet, ei quem ingratum sciam, non dabo.

XXIX. „Ergo," inquit, „nec consilium deliberanti

dabis ingrato, nec aquam haurire permittes, nec viam erranti monstrabis? an haec quidem facies, sed nihil donabis?" Distinguam istud; certe tentabo distinguere. Beneficium est opera utilis: sed non omnis opera utilis beneficium est. Quaedam enim tam exigua sunt, ut beneficii nomen non occupent. Duae res coire debent, quae beneficium efficiant. Primum, rei magnitudo: quaedam enim sunt infra huius nominis mensuram. Quis beneficium dixit, quadram panis, aut stipem aeris abiecti, aut ignis accendendi factam potestatem? et interdum ista plus prosunt, quam maxima: sed tamen vilitas sua illis, etiam ubi tempore facta sunt necessaria, detrahit pretium. Deinde quod potissimum est, oportet accedat: ut eius causa faciam, ad quem volam pervenire beneficium: dignumque eum iudicem, et libens id tribuam, percipiensque ex munere meo gaudium. Quorum nihil est in istis, de quibus loquebamur. Non enim tanquam dignis illa tribuimus, sed negligenter tanquam parva; et non homini damus, sed humanitati.

XXX. Aliquando daturum me etiam indignis quaedam non negaverim, in honorem aliorum: sicut in petendis honoribus quosdam turpissimos nobilitas industriis, sed novis, praetulit. Non sine ratione sacra est magnarum virtutum memoria: et esse plures bonos iuvat, si gratia bonorum non cum ipsis cadat. Ciceronem filium quae res consulem fecit, nisi pater? Cinnam nuper quae res ad consulatum recepit ex hostium castris? quae Sextum Pompeium, aliosque Pompeios, nisi unius viri magnitudo? tanta quondam, ut satis alte omnes suos etiam ruina eius attolleret. Quid nuper Fabium Persicum, cuius osculum etiam impuri vitabant, sacerdotem non in uno collegio fecit, nisi Verrucosi, et Allobrogici, et illi trecenti, qui hostium incursioni pro republica unam domum obiecerant? Hoc debemus virtutibus, ut non praesentes solum illas, sed etiam ablatas e conspectu colamus. Quomodo illi id egerunt, ut non in unam aetatem prodessent, sed beneficia sua etiam post ipsos relinquerent: ita et nos non una aetate grati simus. Hic

magnos viros genuit, dignus est beneficiis, qualiscunque est: dignos dedit. Hic egregiis maioribus ortus est: qualiscunque est, sub umbrâ suorum lateat. Ut loca sordida repercussu solis illustrantur, ita inertes maiorum suorum luce resplendeant.

XXXI. Excusare hoc loco, mi Liberalis, deos volo. Interdum enim solemus dicere: Quid sibi voluit providentia, quae Aridaeum regno imposuit? Illi putas hoc datum? patri eius datum est, et fratri. Quare C. Caesarem orbi terrarum praefecit, hominem humani sanguinis avidissimum, quem non aliter fluere in conspectu suo iubebat, quam si ore excepturus esset? Quid? ergo tu illi hoc datum existimas? patri eius Germanico datum, datum avo, proavoque, et ante hos aliis non minus claris viris, etiam si privati paresque aliis vitam exegerunt. Quid tu, quum Mamercum Scaurum Cos. faceres, ignorabas ancillarum suarum menstruum ore illum hiante exceptare? Numquid enim ipse dissimulabat? numquid purus videri volebat? Referam dictum tibi eius in se, quod circumferri memini, et ipso praesente laudari. Pollioni Asinio iacenti, obscoeno verbo usus, dixerat se facturum id, quod pati malebat; et quum Pollionis attractiorem vidisset frontem: „Quidquid," inquit, „mali dixi, mihi et capiti meo." Hoc dictum suum ipse narrabat. Hominem tam palam obscoenum ad fasces, et ad tribunal admisisti? nempe dum veterem illum Scaurum, senatus principem cogitas, indigne fers sobolem eius iacere.

XXXII. Deos verisimile est, ut alios indulgentius tractent, propter parentes avosque, alios propter futuram nepotum pronepotumque, ac longe sequentium posterorum indolem. Nota est enim illis operis sui series: omniumque illis rerum per manus suas iturarum scientia in aperto semper est: nobis ex abdito subit; et quae repentina putamus, illis provisa veniunt ac familiaria. Sint hi reges, quia maiores eorum non fuerunt, quia pro summo imperio habuerunt iustitiam, abstinentiam, quia non rempublicam sibi, sed se reipublicae dicaverunt.

Regnent hi, quia vir bonus quidam proavus eorum fuit: qui animum supra fortunam gessit, qui in dissensione civili, quoniam ita expediebat reipublicae, vinci quam vincere maluit. Referri illi gratia tam longo spatio non potuit. In illius respectum iste populo praesideat: non quia scit aut potest, sed quia alius pro eo meruit. Hic corpore deformis est, adspectu foedus, et ornamenta sua traducturus. Iam me homines accusabunt, caecum et temerarium dicent, nescientem quo loco, quae summis ac excellentissimis debentur, ponam. At ego scio, alii me istud dare, alii olim debitum solvere. Unde isti norunt illum quendam, gloriae sequentis fugacissimum, eo vultu ad pericula euntem, quo alii ex periculo redeunt! nunquam bonum suum a publico distinguentem? „Ubi," inquis, „iste, aut quis est?" Unde? nescitis: apud me istae expensorum acceptorumque rationes dispunguntur. Ego quid cui debeam, scio. Aliis post longam diem repono, aliis in antecessum: ac prout occasio, et reipublicae meae facultas tulit.

XXXIII. Ingrato ergo aliquando quaedam, sed non propter ipsum dabo. „Quid, si," inquit, „nescis, utrum gratus sit, an ingratus? exspectabis donec scias, an dandi beneficii tempus non amittes? Exspectare longum est: nam (ut Plato ait) difficilis humani animi coniectura est: non exspectare, temerarium est." Huic respondebimus, nunquam exspectare nos certissimam rerum comprehensionem: quoniam in arduo est veri exploratio: sed ea ire, qua ducit veri similitudo. Omne hac via procedit officium. Sic serimus, sic navigamus, sic militamus, sic uxores ducimus, sic liberos tollimus: quum omnium horum incertus sit eventus. Ad ea accedimus, de quibus bene sperandum esse credimus. Quis enim pollicetur serenti proventum, naviganti portum, militanti victoriam, marito pudicam uxorem, patri pios liberos? Sequimur qua ratio, non qua veritas trahit. Exspecta, ut nisi bene cessura non facias, et nisi comperta veritate nihil moveris: relicto omni actu vita consistit. Dum verisimilia me in hoc aut in illud impel-

lant, non vera; ei beneficium dabo, quem verisimile erit gratum esse.

XXXIV. „Multa," inquit, „intervenient, per quae et malus pro bono surrepat, et bonus pro malo displiceat: fallaces enim sunt rerum species, quibus credimus." Quis negat? sed nihil aliud invenio, per quod cogitationem regam. His veritas mihi vestigiis sequenda est: certiora non habeo. Haec ut quam diligentissime aestimem, operam dabo, nec cito illis assentiar. Sic enim in proelio potest accidere, ut telum meum in commilitonem manus dirigat, aliquo errore decepta; et hosti, tanquam meo, parcam. Sed hoc et raro accidet, et non vitio meo: cui propositum est hostem ferire, civem defendere. Si sciam ingratum esse, non dabo beneficium. „At obrepsit, at imposuit." Nulla hic culpa tribuentis est, quia tanquam grato dedi. „Si promiseris," inquit, „te daturum beneficium, et postea ingratum esse scieris, dabis, an non? Si facis, sciens peccas: das enim cui non debes; si negas, et hoc modo peccas: quia non das ei, cui promisisti. Constantia vestra hoc loco titubat et illud superbum promissum, nunquam sapientem facti sui poenitere, nec unquam emendare quod fecerit, nec mutare consilium." Non mutat sapiens consilium, omnibus his manentibus quae erant, quum sumeret. Ideo nunquam illum poenitentia subit: quia nihil melius illo tempore fieri potuit, quam quod factum est: nihil melius constitui, quam quod constitutum est. Ceterum ad omnia cum exceptione veniet. Si nihil inciderit, quod impediat: ideo omnia illi succedere dicimus, et nihil contra opinionem accidere, quia praesumit animo, posse aliquid intervenire, quod destinata prohibeat. Imprudentium ista fiducia est, fortunam sibi spondere: sapiens utramque partem eius cogitat. Scit quantum liceat errori, quam incerta sint humana, quam multa consiliis obstent: ancipitem rerum ac lubricam sortem suspensus sequitur, et consiliis certis incertos eventus. Exceptio autem, sine qua nihil destinat, nihil ingreditur, et hic illum tuetur.

XXXV. Promisi beneficium, nisi si quid incidisset, quare non deberem dare. Quid enim, si quod illi pollicitus sum, patria sibi me dare iusserit? si lex lata erit, ne id quisquam faciat, quod ego me amico meo facturum promiseram? Promisi tibi filiam in matrimonium; postea peregrinus apparuisti: non est mihi cum externo connubium. Eadem res me defendit, quae vetat. Tunc fidem fallam, tunc inconstantiae crimen audiam, si quum omnia eadem sint, quae erant promittente me, non praestitero promissum: alioquin quidquid mutatur, libertatem facit de integro consulendi, et me fide liberat. Promisi advocationem: postea apparuit, per illam causam praeiudicium in patrem meum quaeri; promisi me peregre una exiturum: sed iter infestari latrociniis nuntiatur; in rem praesentem venturus fui; sed aeger filius, sed puerpera uxor tenet. Omnia esse debent eadem, quae fuerunt quum promitterem, ut promittentis fidem teneas. Quae autem maior fieri mutatio potest, quam si te malum virum et ingratum comperi? Quod tanquam digno dabam, indigno negabo, et irascendi quoque causam habebo deceptus.

XXXVI. Inspiciam tamen, et quantum sit de quo agitur: dabit mihi consilium promissae rei modus. Si exiguum est, dabo: non quia dignus es, sed quia promisi. Nec tanquam munus dabo, sed verba mea redimam, et aurem mihi pervellam: damno castigabo promittentis temeritatem. Ecce ut doleat, ut postea consideratius loquaris: quod dicere solemus, linguarium dabo. Si maius erit, non committam (quemadmodum Maecenas ait) ut sestertio centies obiurgandus sim. Inter sese enim utrumque comparabo. Est aliquid, in eo quod promiseris, perseverare: est rursus multum in eo, ne indigno beneficium des. Hoc tamen quantum sit, attendendum. Si leve, conniveamus: si vero magno mihi aut detrimento, aut rubori futurum, malo semel excusare, quare negaverim, quam semper, quare dederim. Totum, inquam, in eo est, quanti promissi mei verba taxentur. Non tantum quod temere promisi, retinebo,

sed quod non recte dedi, repetam. Demens est, qui fidem praestat errori.

XXXVII. Philippus Macedonum rex habebat militem manu fortem, cuius in multis expeditionibus utilem expertus operam: subinde ex praeda aliquid illi virtutis causa donaverat, et hominem venalis animae crebris auctoramentis accendebat. Hic naufragus in possessiones cuiusdam Macedonis expulsus est. Qui, ut nuntiatum est, accucurrit, spiritum eius recollegit, in villam illum suam transtulit, lectulo suo cessit, affectum semianimemque recreavit, diebus triginta impensâ suâ curavit, refecit, viatico instruxit, subinde dicentem: „Gratiam tibi referam: videre tantum mihi imperatorem meum contingat!“ Narravit Philippo naufragium suum, auxilium tacuit, et protinus petiit, ut sibi praedia cuiusdam donaret. Ille quidam erat hospes eius, is ipse, a quo receptus erat, a quo sanatus. Multa interim reges, in bello praesertim, opertis oculis donant. Non sufficit homo iustus unus tot armatis cupiditatibus: non potest quisquam eodem tempore et bonum virum, et bonum ducem agere. Quomodo tot millia hominum insatiabilia satiabuntur? quid habebunt, si suum quisque habuerit? Hoc Philippus sibi dixit, quum illum induci in bona quae petebat iussit. Expulsus bonis suis ille, non ut rusticus iniuriam tacitus tulit, contentus quod non et ipse donatus esset, sed Philippo epistolam strictam ac liberam scripsit: qua accepta ita exarsit, ut statim Pausaniae mandaret, bona priori domino restitueret: ceterum improbissimo militi, ingratissimo hospiti, avidissimo naufrago, stigmata inscriberet, ingratum hospitem testantia. Dignus quidem fuit, cui non inscriberentur illae literae, sed insculperentur, qui hospitem suum, nudo et naufrago similem, in id in quo iacuerat ipse litus expulerat. Sed videbimus, quis modus poenae servandus fuerit: auferendum utique fuit, quod summo scelere invaserat. Quis autem poenâ eius moveretur, qui id commiserat, propter quod nemo miserari miseros posset?

XXXVIII. Dabit tibi Philippus quia promisit, etiamsi non debet, etiamsi iniuriam, etiamsi scelus facturus est, etiamsi uno facto praeclusurus est naufragis litora! Non est levitas, a cognito et damnato errore discedere; et ingenue fatendum est: „Aliud putavi: deceptus sum." Haec vero superbae stultitiae perseverantia est: „Quod semel dixi, qualecunque est, fixum ratumque sit." Non est turpe, cum re mutare consilium. Age, si Philippus possessorem illum eorum litorum reliquisset, quae naufragio ceperat, nonne omnibus miseris aquâ et igni interdixerat? „Potius est," inquit, „intra fines regni mei, te literas istas oculis inscribendas durissima fronte circumferre. Ostende quam sacra res sit mensa hospitalis: praebe in facie tua legendum istud decretum, quo cavetur, ne miseros tecto iuvare capitale sit. Magis ista constitutio sic erit rata, quam si illam in aes incidissem."

XXXIX. „Quare ergo," inquit, „Zeno vester, quum quingentos denarios mutuos cuidam promisisset, et illum parum idoneum comperisset, amicis suadentibus ne daret, perseveravit credere, quia promiserat?" Primum alia conditio est in credito, alia in beneficio. Pecuniae etiam male creditae, exactio est. Appellare debitorem ad diem possum; et si foro cesserit, portionem feram: beneficium et totum perit, et statim. Praeterea hoc mali viri est, illud mali patris familiae. Deinde ne Zeno quidem, si maior fuisset summa, credere perseverasset. Quingenti denarii sunt. Illud quod dici solet, in morbo consumat: fuit tanti, non revocare promissum suum. Ad coenam quia promisi, ibo, etiamsi frigus erit: non quidem, si nives cadent. Surgam ad sponsalia, quia promisi, quamvis non concoxerim: sed non, si febricitavero. Sponsum descendam, quia promisi: sed non si spondere in incertum iubebis, si fisco obligabis. Subest, inquam, tacita exceptio, si potero, si debebo, si haec ita erunt. Effice, ut idem status sit, quum exigitur, qui fuit quum promitterem. Destituere levitas non erit, si aliquid intervenit novi. Quid miraris, quum conditio promittentis mutata sit, mutatum esse consi-

um? Eadem mihi omnia praesta: et idem sum. Vamonium promittimus. Tamen deseris: non in omnes itur actio deserentes. Vis maior excusat.

XL. Idem etiam illa in quaestione responsum exiima, an omnimodo referenda sit gratia, et an benefium utique reddendum sit. Animum praestare gratum ibeo: ceterum aliquando me referre gratiam non patiir mea infelicitas, aliquando felicitas eius cui debeo. uid enim regi, quid pauper diviti reddam? Utique uum quidam recipere beneficium, iniuriam iudicent, et eneficia subinde aliis beneficiis onerent. Quid amplius i horum personam possum, quam velle? Nec enim deo beneficium novum reiicere debeo, quia nondum rius reddidi. Accipiam tam libenter, quam dabitur; et praebebo me amico meo exercendae bonitatis suae capacem materiam. Qui nova accipere non vult, acceptis offenditur. Non refero gratiam: quid ad rem? non est per me mora, si aut occasio mihi deest, aut facultas. Ille praestitit mihi, nempe quum occasionem haberet, quum facultatem. Utrum bonus vir est, an malus? Apud bonum virum bonam causam habeo: apud malum non ago. Ne illud quidem existimo faciendum, ut referre gratiam, etiam invitis his quibus refertur, properemus, et instemus recedentibus. Non est referre gratiam, quod volens acceperis, nolenti reddere. Quidam, quum aliquod illis missum est munusculum, subinde aliud intempestive remittunt, et nihil se debere testantur. Reiiciendi genus est, protinus aliud invicem mittere, et munus munere expungere. Aliquando et non reddam beneficium, quum possim; quando? si plus mihi detracturus ero, quam illi collaturus: si ille non erit sensurus ullam accessionem recepto eo, quo reddito mihi multum abscessurum erit. Qui festinat utique reddere, non habet animum grati hominis, sed debitoris. Et ut breviter: qui nimis cito cupit solvere, invitus debet; qui invitus debet, ingratus est.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Gravissimis officii partibus absolutis, non opus amplius est, ut accurato ordine materia illustretur, sed connexa quaedam delibari possunt. Cap. II et III: Non turpe est, beneficiis vinci. Cap. IV, V et VI: Qui scit debere, et referre vult, beneficiis non vincitur; etiamsi animo tantum aequet, quod rebus non potest. Cap. VII et VIII: Sibi ipsi nec beneficia dare, nec gratiam referre quisquam poterit. Cap. IX, X et XI: Qui sibi ipsi beneficium dedisse videbatur, naturae suae tantum paruit. Cap. XII: Quaeritur, an recte dicatur nemo ingratus esse. Cap. XIII et XIV: Malus, etiamsi verum beneficium ex mente Stoicorum non acceperit, ingratus tamen esse potest. Cap. XV, XVI et XVII: Quaeritur, an omnes ingrati sint; simulque natura ingratitudinis variis exemplis illustratur. Cap. XVIII et XIX: Difficile diiudicatu est, quousque grati esse debeamus, quum fines, ad quos extendatur, et ubi desinat gratus animus, vix definiri possint. Cap. XX: Triste beneficium invito quoque dari potest. Cap. XXI—XXV: Repetere beneficium utique licet, dummodo iustum repetendi tempus rite observatum fuerit.

I. In prioribus libris videbar consummasse propositum, quum tractassem, quemadmodum dandum esset beneficium, et quemadmodum accipiendum: hi enim sunt huius officii fines. Quidquid ultra moror, non servio materiae, sed indulgeo: quae quo ducit, sequendum est, non quo invitat. Subinde enim nascetur, quod lacessat aliqua dulcedine animum, magis non supervacuum, quam

cessarium. Verum quia ita vis, perseveremus, pertis quae rem continebant, scrutari etiam ea, quae, si s verum, connexa sunt, non cohaerentia: quae quisis diligenter inspicit, nec facit operae pretium, nec men perdit operam. Tibi autem, homini natura optio, et ad beneficia propenso, Liberalis Aebuti, nulla rum laudatio satisfacit. Neminem unquam vidi tam nignum, etiam levissimorum officiorum aestimatorem. ia bonitas tua eousque prolapsa est, ut tibi dari pus beneficium, quod ulli datur. Paratus es, ne quem neficii poeniteat, pro ingratis dependere. Ipse usque abes ab omni iactatione, usque eo statim vis exonere quos obligas, ut quidquid in aliquem confers, velis deri non praestare, sed reddere. Ideoque plenius ad sic data revertuntur: nam fere sequuntur beneficia n reposcentem; et ut gloria fugientes magis sequitur, fructus beneficiorum gratius respondet illis, per quos am esse ingratis licet. Per te vero non est mora, quo nus beneficia qui acceperunt, ultro repetant; nec resabis conferre alia, et suppressis dissimulatisque plura maiora adiicere. Propositum optimi viri, et ingentis imi est, tam diu ferre ingratum, donec feceris gran. Nec te ista ratio decipiet: succumbunt vitia virtus, si illa hoc scito odisse prosperaveris.

II. Illud utique unice tibi placet, velut magnifice tum: „Turpe est, beneficiis vinci." Quod an sit rum, non immerito quaeri solet; longeque aliud est, am mente concipis. Nunquam enim in rerum honestan certamine superari turpe est; dummodo arma non iicias, et victus quoque velis vincere. Non omnes bonum propositum easdem afferunt vires, easdem ultates, eandem fortunam: quae optimorum quoque nsiliorum dumtaxat exitus temperat. Voluntas ipsa tum petens, laudanda est, etiamsi illam alius gradu ociori antecessit. Non ut in certaminibus, ad spectalum editis, meliorem palma declarat: quamquam in s quoque saepe deteriorem praetulit casus. Ubi de icio agitur, quod uterque a sua parte esse quam ple-

nissimum cupit, si alter plus potuit, et ad manum habuit materiam sufficientem animo suo, si illi, quantum conatus est, fortuna permisit; alter autem voluntate par est, etiamsi minora quam accepit reddidit, aut omnino non reddidit, sed vult reddere, et toto in hoc intentus est animo: hic non magis victus est, quam qui in armis moritur; quem occidere facilius hostis potuit, quam avertere. Quod turpe existimas, id accidere viro bono non potest: ut vincatur. Nunquam enim succumbet, nunquam renuntiabit: ad ultimum usque diem vitae stabit paratus, et in hac statione morietur; magna se accepisse prae se ferens, paria voluisse.

III. Lacedaemonii vetant suos pancratio aut cestu decernere, ubi inferiorem ostendit victi confessio. Cursor cretam prior contingit: velocitate alium, non animo, antecessit. Luctator ter abiectus perdidit palmam, non tradidit. Quum invictos esse Lacedaemonii cives suos magno aestimarent, ab his certaminibus removerunt, in quibus victorem facit non iudex, non per se ipse exitus, sed vox cedentis, et tradere iubentis. Hoc quod illi in civibus suis custodiunt, virtus ac bona voluntas omnibus praestat, ne unquam vincantur: quoniam quidem etiam in ter superatis animus invictus est. Ideo nemo trecentos Fabios victos dicit, sed occisos. Et Regulus captus est a Poenis, non victus; et quisquis alius saevientis fortunae vi ac pondere oppressus, non submittit animum. In beneficiis idem est: plura aliquis accepit, maiora, frequentiora; non tamen victus est. Beneficia fortasse beneficiis victa sunt, si inter se data et accepta computes: si dantem et accipientem comparaveris, quorum animi et per se aestimandi sunt, penes neutrum erit palma. Solet enim fieri, ut etiam quum alter multis vulneribus confossus est, alter leviter quidem saucius, pares exisse dicantur, quamvis alter videatur inferior.

IV. Ergo nemo vinci potest beneficiis, si scit debere, si vult referre, si quod rebus non potest, animo aequat. Hic, quam diu in hoc permanet, quam diu te-

net voluntatem, gratum animum signis approbat: quid interest, ab utra parte munuscula plura numerentur? Tu multa dare potes; at ego tantum accipere possum: tecum stat fortuna; mecum bona voluntas; tamen tam par tibi sum, quam multis armatissimis nudi, aut leviter armati. Nemo itaque beneficiis vincitur: quia tam gratus est quisque, quam voluit. Nam si turpe est beneficiis vinci, non oportet a praepotentibus viris accipere beneficium, quibus gratiam referre non possis. A principibus dico, a regibus: quos eo loco fortuna posuit, ex quo largiri multa possent, pauca admodum et imparia datis recepturi. Reges et principes dixi, quibus tamen potest opera navari, et quorum illa excellens potentia per minorum consensum ministeriumque constat. Sunt quidam extra omnem subducti cupiditatem, qui vix ullis humanis desideriis continguntur: quibus nihil potest praestare ipsa fortuna. Necesse est a Socrate beneficio vincar: necesse est a Diogene, qui per medias Macedonum gazas nudus incessit, calcatis regiis opibus. Nonne ille tunc merito et sibi et ceteris, quibus ad dispiciendam veritatem non erat offusa caligo, supra eum eminere visus est, infra quem omnia iacebant? Multo potentior, multo locupletior fuit omnia tunc possidente Alexandro. Plus enim erat, quod hic nollet accipere, quam quod ille posset dare.

V. Non est turpe, ab his vinci: neque enim minus fortis sum, si cum invulnerabili me hoste committis: nec ideo ignis minus urere potest, si in materiam incidit inviolabilem flammis: nec ideo ferrum secandi vim perdidit, si non recipiens ictum lapis solidus, invictaeque adversus dura naturae, dividendus est. Idem tibi de homine grato respondeo. Non turpiter vincitur beneficiis, si ab his obligatus est, ad quos aut fortunae magnitudo, aut eximia virtus aditum redituris ad se beneficiis clausit. A parentibus fere vincimur: nam tam diu illos habemus, quam diu graves iudicamus, et quam diu beneficia illorum non intelligimus. Quum iam aetas aliquid prudentiae collegit, et apparere coepit, propter

illa ipsa eos amari a nobis debere, propter quae non amabantur, admonitiones, severitatem, et inconsultae adolescentiae diligentem custodiam, rapiuntur nobis. Paucos usque ad verum fructum a liberis percipiendum perduxit aetas: ceteri liberos onere senserunt. Non est tamen turpe, vinci beneficiis a parente. Quidni non sit turpe, quum a nullo turpe sit? Quibusdam enim et pares, et impares sumus: pares animo, quem solum illi exigunt, quem nos solum promittimus; impares fortunâ, quae si cui obstitit quo minus referret gratiam, non ideo illi tanquam victo erubescendum est. Non est turpe, non consequi, dummodo sequaris. Saepe necesse est, ante alia beneficia petamus, quam priora reddidimus. Nec ideo non petimus, aut turpiter petimus, quia non reddituri debebimus: quia non per nos erit mora, quo minus gratissimi simus. Sed interveniet aliquid extrinsecus, quod prohibeat. Nos tamen nec vincemur animo, nec turpiter his rebus superabimur, quae non sunt in nostra potestate.

VI. Alexander Macedonum rex gloriari solebat, a nullo se beneficiis victum. Non est quod nimius animi Macedonas, et Graecos, et Caras, et Persas, et nationes districtas sine exercitu suspiciat! Ne hos sibi praestitisse regnum, a Thraciae angulo porrectum usque ad litus incogniti maris, iudicet! Eadem re gloriari Socrates potuit, eadem Diogenes, a quo utique victus est. Quidni victus sit illo die, quo homo supra mensuram humanae superbiae tumens vidit aliquem, cui nec dare quidquam posset, nec eripere? Archelaus rex Socratem rogavit, ut ad se veniret. Dixisse Socrates traditur: „Nolle se ad eum venire, a quo acciperet beneficia, quum reddere illi paria non posset.“ Primum, in ipsius potestate erat, non accipere; deinde ipse dare beneficium prior incipiebat. Veniebat enim rogatus, et id dabat, quod utique ille non erat Socrati redditurus. Etiamnum! Archelaus daturus erat aurum et argentum, recepturus contemtum auri et argenti. Non poterat ergo Archelao referre Socrates gratiam. Et quid tantum erat acceptu-

s, quantum dabat, si ostendisset hominem vitae ac ortis peritum, utriusque fines tenentem? Si regem, in ce media errantem, ad rerum naturam admisisset, usle eo eius ignarum, ut quo die solis defectio fuit, re-am eluderet, et filium (quod in luctu ac rebus advers moris est) tonderet? Quantum fuisset beneficium, si mentem e latebris suis extraxisset, et bonum animum abere iussisset, dicens: „Non est ista solis defectio, d duorum siderum coitus, quum luna, humiliore currens ia, infra ipsum solem orbem suum posuit, et illum biectu sui abscondit: quae modo partes eius exiguas, i in transcursu strinxit, obducit; modo plus tegit, si maiorem partem sui obiecit; modo excludit totius aspetum, si recto libramento inter solem terrasque media accessit? Sed iam ista sidera huc et illo diducet velo-itas sua; iam recipient diem terrae, et hic ibit ordo er saecula: quae dispositos ac praedictos dies habent, uibus sol intercursu lunae vetetur omnes radios effunere. Paulum exspecta; iam emerget, iam istam velut ubem relinquet, iam exsolutus impedimentis, lucem uam libere mittet.“ Socrates parem gratiam Archelao eferre non posset, si illum docuisset regnare? Parum cilicet magnum beneficium a Socrate accipiebat, si ulam dare potuisset Socrati. Quare ergo hoc Socrates ixit? Vir facetus, et cuius per figuras sermo procedere olitus erat, derisor omnium, maxime potentium, maluit li nasute negare, quam contumaciter ac superbe. Dixit se nolle beneficia ab eo accipere, cui non posset aria reddere. Timuit fortasse, ne cogeretur accipere uae nollet: timuit, ne quid indignum Socrate acciperet. Dicet aliquis: „Negasset, si nollet.“ Sed instigasset n se regem insolentem, et omnia sua magno aestimari olentem. Nihil ad rem pertinet, utrum dare aliquid egi nolis, an accipere a rege: in aequo utramque ponit epulsam: et superbo fastidiri acerbius est, quam non imeri. Vis scire, quid vere noluerit? Noluit ire ad voluntariam servitutem is, cuius libertatem civitas libera erre non potuit.

VII. Satis, ut existimo, hanc partem tractavimus, an turpe esset beneficiis vinci: quod qui quaerit, scit non solere homines sibi ipsos beneficium dare. Manifestum enim fuisset, non esse turpe a seipso vinci. Atqui apud Stoicos quosdam et de hoc ambigitur, an possit aliquis sibi beneficium dare? an debeat referre sibi gratiam? quod ut videretur quaerendum, illa fecerunt. Solemus dicere: „Gratias mihi ago," et: „De nullo queri possum alio, quam de me:" „Ego mihi irascor," et: „Ego a me poenas exigam," et: „Odi me;" multa praeterea huiusmodi, per quae unusquisque de se, tanquam de altero loquitur. „Si nocere," inquit, „mihi possum: quare non et beneficia mihi dare possum? Praeterea, quae, si in alium contulissem, beneficia vocarentur: quare si in me contuli, non sint? Quodsi ab altero accepissem, deberem: quare si mihi ipse dedi, non debeam? Quare sim adversus me ingratus: quod non minus turpe est, quam in se sordidum esse, et in se durum ac saevum, et sui negligentem?" Tam alieni corporis leno male audit, quam sui. Nempe reprehenditur assentator, et aliena subsequens verba, paratus ad falsa laudator: non minus placens sibi, et se suspiciens, et, ut ita dicam, assentator suus. Vitia non tantum quum foris peccant, invisa sunt, sed quum in se retorquentur. Quem magis admiraberis, quam qui imperat sibi, quam qui se habet in potestate? Gentes facilius est barbaras, impatientesque alieni arbitrii, regere, quam animum suum continere, et tradere sibi. „Plato," inquit, „agit Socrati gratias, quod ab illo didicit: quare Socrates sibi non agat, quod ipse se docuit? M. Cato ait: Quod tibi deest, a te ipso mutuare. Quare donare mihi non possum, si commodare possum?" Innumerabilia sunt, in quibus consuetudo nos dividit. Dicere solemus: „Sine te loquar mecum;" et: „Ego mihi aurem pervellam." Quae si vera sunt, quemadmodum aliquis sibi irasci debet, sic et gratias agere: quomodo obiurgare se, sic et laudare: quomodo damno sibi esse, sic et lucro potest. Iniuria et beneficium contraria sunt.

Si de aliquo dicimus: Iniuriam sibi fecit, poterimus dicere: Beneficium sibi dedit.

VIII. Naturâ sibi debet? Naturâ prius est, ut quis debeat, deinde ut gratiam referat. Debitor non est sine creditore, non magis quam maritus sine uxore, aut sine filio pater. Aliquis dare debet, ut aliquis accipiat: non est dare, nec recipere, in dexteram manum de sinistra transferre. Quomodo nemo se portat, quamvis corpus suum moveat et transferat; quomodo nemo, quamvis pro se dixerit, affuisse sibi dicitur, nec statuam sibi tanquam patrono ponit; quomodo si aeger cum cura sua convaluit, mercedem a se non exigit: sic in omni negotio, etiam quum aliquid prodesse sibi fecerit, non tamen debebit referre gratiam sibi, quia non habebit, cui referat. Ut concedam aliquem dare sibi beneficium: dum dat, et recipit; ut concedam aliquem a se accipere beneficium, dum accipit, reddit. Domi, (quod aiunt) versura fit, et velut lusorium nomen statim transit. Neque enim alius dat quam qui accipit, sed unus atque idem. Hoc verbum Debere, non habet nisi inter duos locum: quomodo ergo in uno consistit, qui se obligando liberat? Ut in orbe ac pila nihil est imum, nihil summum, nihil extremum, nihil primum, quia motu ordo mutatur, et quae sequebantur praecedunt, et quae occidebant oriuntur, omnia quomodocunque ierint, in idem revertuntur: ita in homine existima fieri; quum illum in multa mutaveris, unus est. Caecidit se: iniuriarum cum quo agat non habet. Alligavit et clausit: de vi non tenetur. Beneficium sibi dedit: protinus danti reddidit. Rerum natura nihil dicitur perdere, quia quidquid illi avellitur, ad illam redit; nec perire quidquam potest, quod quo excidat non habet, sed eodem revolvitur unde discedit. „Quid simile," inquit, „habet hoc exemplum propositae quaestioni?" Dicam. Puta te ingratum esse; non peribit beneficium; habet illud qui dedit. Puta te recipere nolle: apud te est, antequam redditur. Non potes quidquam amittere: quia quod detra-

hitur, nihilominus tibi acquiritur. Intra te ipsum orbis agitur. Accipiendo das: dando accipis.

IX. „Beneficium," inquit, „sibi dare oportet: ergo et referre gratiam oportet." Primum illud falsum est, ex quo pendent sequentia. Nemo enim sibi beneficium dat, sed naturae suae paret, a qua ad caritatem sui compositus est: unde illi summa cura est nocitura vitandi, profutura appetendi. Itaque nec liberalis est, qui sibi donat; nec clemens, qui sibi ignoscit; nec misericors, qui malis suis tangitur. Quod aliis praestare liberalitas est, clementia, misericordia: sibi praestare, natura est. Beneficium res voluntaria est: at prodesse sibi, necessarium est. Quo quis plura beneficia dedit, beneficentior est. Quis unquam laudatus est, quod sibi ipse fuisset auxilio? quod se eripuisset latronibus? Nemo sibi beneficium dat, non magis quam hospitium; nemo sibi donat, non magis quam credit. Si dat sibi quisque beneficium, semper dat, sine intermissione dat: inire beneficiorum suorum non potest numerum. Quando ergo gratiam referet, quum per hoc ipsum, quo gratiam refert, beneficium det? Quomodo enim discernere poterit, utrum det sibi beneficium, an reddat, quum intra eundem hominem res geratur? Liberavi me periculo: beneficium mihi dedi. Iterum me periculo libero: utrum do beneficium, an reddo? Deinde, ut primum illud concedam, dare nos beneficium nobis: quod sequitur, non concedam. Nam etiamsi damus, non debemus. Quare? quia statim recipimus. Accipere beneficium nos oportet, deinde debere, deinde referre. Debendi locus non est, quia sine ulla mora recipimus. Dat nemo, nisi alteri; debet nemo, nisi alteri; reddit nemo, nisi alteri. Id intra unum non potest fieri, quod toties duos exigit.

X. Beneficium est, praestitisse aliquid utiliter: verbum autem Praestitisse ad alios spectat. Numquid non demens videbitur, qui aliquid vendidisse sibi se dicit? quia venditio alienatio est, et rei suae, iurisque in ea sui, in alium translatio. Atqui quemadmodum vendere, sic dare aliquid, a se dimittere est, et id quod tenueris,

habendum alteri tradere. Quod si est, beneficium nemo sibi dedit: quia nemo dat sibi. Alioqui duo contraria in uno coëunt, ut idem sit dare, et accipere. Etiamnunc multum interest, inter dare, et accipere: quidni? quum ex diverso ista verba posita sint. Atqui si quis sibi beneficium dat, nihil interest inter dare et accipere. Paulo ante dicebam, quaedam ad alios pertinere, et sic esse formata, ut tota significatio illorum discedat a nobis. Frater sum, sed alterius. Nemo est enim suus frater. Par sum, sed alicui; quis est enim par sibi? Quod comparatur, sine altero non intelligitur: quod iungitur sine altero non est. Sic et quod datur, sine altero non est; et beneficium sine altero non est. Id ex ipso vocabulo apparet, in quo hoc continetur, benefecisse. Nemo autem sibi benefacit, non magis quam sibi favet, quam suarum partium est. Diutius hoc et pluribus exemplis licet prosequi. Quidni? quum inter ea sit habendum beneficium, quae secundam personam desiderant. Quaedam quum sint honesta, pulcherrima, summae virtutis, nisi cum altero non habent locum. Laudatur et inter maxima humani generis bona fides colitur: num quis ergo dicitur sibi fidem praestitisse?

XI. Venio nunc ad ultimam partem. Qui gratiam refert, aliquid debet impendere, sicut qui solvit pecuniam: nihil autem impendit, qui gratiam sibi refert, non magis quam consequitur, qui beneficium a se accepit. Beneficium et gratiae relatio ultro citroque ire debent: intra unum hominem non est vicissitudo. Qui ergo gratiam refert, invicem prodest ei, a quo consecutus est aliquid: qui sibi gratiam refert, cui prodest? sibi. Et quis non alio loco relationem gratiae, alio beneficium cogitat? Qui gratiam sibi refert, sibi prodest. Et quis unquam ingratus hoc noluit facere? immo quis non ingratus fuit, ut hoc faceret? „Si gratias," inquit, „nobis agere debemus, et gratiam referre debemus. Dicimus autem: Ago gratias mihi, quod illam uxorem nolui ducere, et cum illo non contraxi societatem." Quum hoc dicimus, laudamus nos: et ut factum nostrum com-

probemus, gratias agentium verbis abutimur. Beneficium est quod potest, et quum datum est, non reddi: qui sibi beneficium dat, non potest non recipere, quod dedit: ergo non est beneficium. Alio tempore beneficium accipitur, alio redditur. In beneficio hoc est probabile, et suspiciendum, quod alteri ut aliquis prodesset, utilitatis interim suae oblitus est: quod alteri dedit, ablaturus sibi. Hoc non facit, qui beneficium sibi dat. Beneficium dare, socialis res est; aliquem conciliat, aliquem obligat: sibi dare, non est socialis res; neminem conciliat, neminem obligat, neminem in spem inducit, ut dicat: Hic homo colendus est! Illi beneficium dedit: dabit et mihi. Beneficium est, quod quis non sua causa dat, sed eius, cui dat. Is qui sibi beneficium dat, sua causa dat: non est ergo beneficium.

XII. Videor tibi iam illud, quod in principio dixeram, mentitus? Dicis me abesse ab eo qui operae pretium facit: immo totam operam bona fide perdere? Expecta: etiam hoc verius dices, simul ac te ad has latebras perduxero: a quibus quum evaseris, nihil amplius assecutus eris, quam ut eas difficultates effugeris, in quas licuit non descendere. Quid enim boni est, nodos operose solvere, quos ipse ut solveres, feceris? Sed quemadmodum quaedam in oblectamentum ac iocum sic illigantur, ut eorum solutio imperito difficilis sit; quae ille qui implicuit, sine ullo negotio separat, quia commissuras eorum et moras novit; et nihilominus illa habent aliquam voluptatem, tentant enim acumen animorum et intentionem excitant: ita haec quae videntur callida et insidiosa, securitatem, ac segnitiem ingenii auferunt: quibus modo campus in quo vagentur, sternendus est, modo creperi aliquid et confragosi obiiciendum, per quod erepant, et sollicite vestigium faciant. Dicitur nemo ingratus esse: id sic colligitur. Beneficium est quod prodest: prodesse autem nemo homini malo potest, ut dicitis Stoici: ergo beneficium non accipit malus: itaque nec ingratus est. Etiamnunc beneficium honesta et probabilis res est: Apud malum nulli honestae rei

aut probabili locus est; ergo nec beneficio: quod si accipere non potest, nec reddere quidem debet; et ideo non fit ingratus. Etiamnunc, ut dicitis: „Bonus vir omnia recte facit: si omnia recte facit, ingratus esse non potest. Bonus beneficium reddit: malus non accipit. Quod si est, nec bonus quisquam ingratus est, nec malus: ita ingratus in rerum natura est nemo." At hoc inane. Unum est apud nos bonum, honestum: id pervenire ad malum non potest; desinet enim malus esse, si ad illum virtus intraverit. Quamdiu autem malus est, nemo illi dare beneficium potest: quia bona malaque dissentiunt, nec in unum eunt. Ideo nemo illi prodest, quia quidquid ad illum pervenit, id pravo usu corrumpit. Quemadmodum stomachus morbo vitiatus, et colligens bilem, quoscunque accepit cibos, mutat, et omne alimentum in causam doloris trahit: ita animus caecus, quidquid illi commiseris, id onus suum, et perniciem et occasionem miseriae facit. Felicissimis itaque opulentissimisque plurimum aestus subest, minusque se inveniunt, quo in maiorem materiam inciderunt, qua fluctuarentur. Ergo nihil potest ad malos pervenire, quod prosit: immo nihil quod non noceat. Quaecunque enim illis contigerunt, in naturam suam vertunt, et extra speciosa, profuturaque si meliori darentur, illis pestifera sunt. Ideo nec beneficium dare possunt: quoniam nemo potest quod non habet, dare: hic benefaciendi voluntate caret.

XIII. Sed quamvis haec ita sint, accipere tamen malus potest, quae beneficiis similia sint: quibus non redditis, ingratus erit. Sunt animi bona, sunt corporis, sunt fortunae. Illa animi bona, a stulto ac malo submoventur: ad haec admittitur, quae et accipere potest, et debet reddere: et si non reddit, ingratus est. Nec hoc ex nostra constitutione tantum. Peripatetici quoque, qui felicitatis humanae longe lateque terminos ponunt, aiunt, minuta beneficia perventura ad malos: haec qui non reddit, ingratus est. Nobis itaque beneficia esse non placet, quae non sunt animum factura meliorem:

commoda tamen illa esse, et expetenda, non negamus. Haec et viro bono dare malus potest, et accipere a bono: ut pecuniam, vestem, honores, et vitam. Quae si non reddet, in ingrati nomen incidet. At quomodo ingratum vocas, eo non reddito, quod negas esse beneficium? Quaedam etiamsi vera non sint, propter similitudinem eodem vocabulo comprehensa sunt. Sic pyxidem, et argenteam et auream dicimus: sic illiteratum, non ex toto rudem, sed ad literas altiores non perductum: sic qui male vestitum et pannosum vidit, nudum se vidisse dicit. Beneficia ista non sunt: habent tamen beneficii speciem. „Quomodo ista sunt tanquam beneficia: sic et ille tanquam ingratus est, non ingratus.“ Falsum est; quia illa beneficia, et qui dat appellat, et qui accipit. Ita et qui veri beneficii specie fefellit, tam ingratus est, quam beneficus, qui soporem, quum venenum crederet, miscuit.

XIV. Cleanthes vehementius agit. „Licet,“ inquit, „beneficium non sit quod accipit, ipse tamen ingratus est: quia non fuit redditurus, etiam si accepisset. Sic latro est, etiam antequam manus inquinet: quia ad occidendum iam armatus est, et habet spoliandi atque interficiendi voluntatem. Exercetur et aperitur opere nequitia, non incipit. Ipsum quod accepit, beneficium non erat, sed vocabatur. Sacrilegi dant poenas, quamvis nemo usque ad deos manus porrigat.“ „Quomodo,“ inquit, „adversus malum ingratus est quisquam, quum malo dari beneficium non possit?“ Eâ scilicet ratione, quia accepit ab illo aliquid ex his, quae apud imperitos bona sunt: quorum si malis copia est, ipse quoque in simili materiâ gratus esse debebit; et illa qualiacunque sunt, quum pro bonis acceperit, pro bonis reddere. Aes alienum habere dicitur, et qui aureos debet, et qui corium formâ publicâ percussum, quale apud Lacedaemonios fuit, quod usum numeratae pecuniae praestat. Quo genere obligatus es, hoc fidem exsolve.

XV. Quid sint beneficia, an et in hanc sordidam humilemque materiam deduci magnitudo nominis clari

debeat, ad vos non pertinet: in alios quaeritur verum. Vos ad speciem veri componite animum: et dum honestum dicitis, quidquid est id, quod nomine honesti iactatur, id colite. „Quomodo," inquit, „nemo per vos ingratus est, sic rursus omnes ingrati sunt. Nam (ut dicitis) omnes stulti mali sunt: qui autem habet vitium unum, habet omnia: omnes autem stulti et mali sunt; omnes ergo ingrati sunt." Quid ergo? non sunt? non undique humano generi convicium fit? non publica querela est, beneficia perisse, et paucissimos esse, qui de benemerentibus non invicem pessime mereantur? Nec est quod hanc tantum nostram murmurationem putes, pro pessimo pravoque numerantium, quidquid citra recti formulam cecidit. Ecce nescio qui non ex philosophorum domo clamat: ex medio conventu populos gentesque damnatura vox mittitur:

—— Non hospes ab hospite tutus,
Non socer a genero. Fratrum quoque gratia rara est:
Imminet exitio vir coniugis, illa mariti.

Hoc iam amplius est. Beneficia in scelus versa sunt; et sanguini eorum non parcitur, pro quibus sanguis fundendus est. Gladio ac venenis beneficia sequimur: ipsi patriae manus afferre, et fascibus suis illam premere, potentia ac dignitas est. Humili se ac depresso loco putat stare, quisquis non supra rempublicam stetit. Accepti ab illa exercitus in ipsam convertuntur, et imperatoria concio est. Pugnate contra coniuges, pugnate contra liberos: aras, focos, penates armis incessite. Qui ne triumphaturi quidem intrare urbem iniussu senatus deberetis, quibusque exercitum victorem reducentibus curia extra muros praeberetur: nunc civibus caesis, perfusi cruore cognato, urbem subrectis intrate vexillis. Obmutescat inter militaria signa libertas; et ille victor pacatorque gentium populus, remotis procul bellis, omni terrore compresso, intra muros obsessus, aquilas suas horreat.

XVI. Ingratus est Coriolanus: sero et post sceleris poenitentiam pius. Posuit arma, sed in medio parricidio posuit. Ingratus Catilina: parum est illi capere patriam, nisi everterit, nisi Allobrogum in illam cohortes immiserit, et trans Alpes accitus hostis vetera et ingenita odia satiaverit, ac diu debitas inferias Gallicis bustis duces Romani persolverint. Ingratus C. Marius, ad consulatum a caliga perductus: qui nisi Cimbricis caedibus Romana funera aequaverit, nisi civilis exitii et trucidationis non tantum dederit signum, sed ipse signum fuerit, parum multatam ac repositam in priorem locum fortunam suam sentiet. Ingratus L. Sulla: qui patriam durioribus remediis, quam pericula erant, sanavit: qui quum a Praenestina arce usque ad Collinam portam per sanguinem humanum incessisset, alia edidit in urbe proelia, alias caedes: legiones duas, quod crudele est post victoriam, quod nefas post fidem, in angulo congestas contrucidavit, et proscriptionem commentus est, dii magni! ut qui civem Romanum occidisset, impunitatem, et pecuniam, tantum non civicam, acciperet. Ingratus Cn. Pompeius: qui pro tribus consulatibus, pro triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte immaturus invaserat, hanc gratiam reipublicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret, quasi potentiae suae detracturus invidiam, si quod nulli licere debebat, pluribus licuisset: dum extraordinaria concupiscit imperia, dum provincias, ut eligat, distribuit; dum ita cum tertio rempublicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit populum Romanum, ut salvus esse non posset, nisi beneficio servitutis. Ingratus ipse Pompeii hostis ac victor, qui a Gallia Germaniaque bellum in urbem circumegit, et ille plebicola, ille popularis, castra in circo Flaminio posuit, propius, quam Porsennae fuerant. Temperavit quidem ius crudelitatemque victoriae: quod dicere solebat, praestitit: neminem occidit nisi armatum. Quid ergo est? Ceteri arma cruentius exercuerunt, satiati tamen aliquando abiecerunt: hic gladium cito condidit,

ınquam posuit. Ingratus Antonius in dictatorem suum, iem iure caesum pronuntiavit, interfectores eius in pro-ncias et imperia dimisit, patriam vero proscriptioni-ıs, incursionibus, bellis laceratam, post tot mala de-inavit ne Romanis quidem regibus: ut quae Achaeis, hodiis, et plerisque urbibus claris ius integrum, liber-temque cum immunitate reddiderat, ipsa tributum spa-ınibus penderet.

XVII. Deficiet dies enumerantem ingratos usque in tima patriae exitia. Aeque immensum erit, si percur-re coepero, ipsa respublica quam ingrata in optimos devotissimos sibi fuerit: quamque non minus saepe ccaverit, quam in ipsam peccatum est. Camillum in silium misit: Scipionem dimisit. Exsulavit post Ca-linam Cicero, diruti eius penates, bona direpta, fa-um quidquid victor Catilina fecisset. Rutilius innocen-ıe pretium tulit in Asia latêre: Catoni populus Roma-s praeturam negavit, consulatum pernegavit. Ingrati blice sumus. Se quisque interroget: nemo non ali-em queritur ingratum. Atqui non potest fieri, ut om-s querantur, nisi querendum est de omnibus. Omnes go ingrati sunt. Tantum? et cupidi omnes, et mali-i omnes, et timidi omnes; illi in primis qui videntur daces. Adiice, et ambitiosi omnes sunt, et impii om-s. Sed non est quod irascaris. Ignosce illis: omnes saniunt. Nolo te ad incerta revocare, ut dicam: Quam grata sit iuventus, vide. Quis non patri suo supre-um diem, ut innocens sit, optat? ut moderatus, ex-ectat? ut pius, cogitat? Quotus quisque uxoris opti-ıe mortem timet, ut non et computet? Cui, rogo, cui igatori defenso, tam magni beneficii ultra res proxi-as memoria duravit? Illud in confesso est. Quis sine ıerela moritur? quis extremo die dicere audet:

Vixi, et quem dederat cursum fortuna, peregi?

lis non recusans, quis non gemens exit? Atqui hoc grati est, non esse contentum praeterito tempore. mper pauci dies erunt, si illos numeraveris. Cogita,

non esse summum bonum in tempore: quantumcunque est, boni consule. Ut prorogetur tibi dies mortis, nihil proficit ad felicitatem: quoniam morâ non fit beatior vita, sed longior. Quanto satius est, gratum adversus perceptas voluptates, non aliorum annos computare, sed suos benigne aestimare, et in lucro ponere? Hoc me dignum iudicavit Deus? hoc satis est. Potuit plus? sed hoc quoque beneficium est. Grati simus adversus deos, grati adversus homines, grati adversus eos, qui nobis aliquid praestiterunt; grati etiam adversus eos, qui nostris praestiterunt.

XVIII. „In infinitum, heus," inquit, „me obligas, quum dicis, et nostris. Itaque pone aliquem finem. Qui filio beneficium dat, ut dicis, et patri eius dat. Primum unde, quo, quaero. Deinde illud utique mihi determinari volo, si et patri beneficium datur, numquid et fratri? numquid et patruo? numquid avo? numquid uxori, et socero? Dic mihi, ubi debeam desinere: quousque personarum seriem sequar. Si agrum tuum coluero, tibi beneficium dedero: si domum tuam ardentem restinxero, aut ne concidat excepero, tibi beneficium non dabo? Si servum tuum servavero, tibi imputabo: si filium tuum servavero, non habebis beneficium meum?"

XIX. Dissimilia ponis exempla: quia qui agrum meum colit, agro beneficium non dat, sed mihi: et qui domum meam, quo minus ruat, fulcit, praestat mihi: ipsa enim domus sine sensu est. Debitorem me habet, quia nullum habet. Et qui agrum meum colit, non illum, sed me demereri vult. Idem de servo dicam. Mei mancipii res est, mihi servatur: ideo ego pro illo debeo. Filius ipse beneficii capax est: itaque ille accipit; ego beneficio laetor. Contingor, non obligor. Velim tamen, tu qui debere non putas, respondeas mihi: Filii bona valetudo, felicitas, patrimonium, pertinet ad patrem? felicior futurus est, si salvum habuerit filium: infelicior, si amiserit? Quid ergo? qui et felicior fit a me, et infelicitatis maximae periculo liberatur, non accipit beneficium? „Non," inquit. „Quaedam enim in alios con-

feruntur, sed ad nos usque permanant. Ab eo autem exigi quidque debet, in quem confertur: sicut pecunia ab eo petitur, cui credita est, quamvis ad me illa aliquo modo venerit. Nullum beneficium est, cuius commodum non et proximos tangat, nonnunquam etiam longius positos. Non quaeritur, quo beneficium ab eo cui datum est, transferatur, sed ubi primo collocetur. A reo tibi ipso et a capite repetitio est." Quid ergo? oro te, non dicis: Filium mihi donasti, et si hic perisset, victurus non fui? pro eius vita beneficium non debes, cuius vitam tuae praefers? Etiamnunc quum filium tuum servavi, ad genua procumbis, diis vota solvis, tanquam ipse servatus. Illae voces exeunt tibi: „Nihil interest, mea an me servaveris; duos servasti: immo me magis." Quare ista dicis, si non accipis beneficium? quia et si filius meus pecuniam mutuam sumserit, creditori numerabo, non tamen ideo ego debuero: quia et si filius meus in adulterio deprehensus erit, erubescam, non ideo ego ero adulter. Dico me tibi obligatum pro filio, non quia sum, sed quia volo me offerre tibi debitorem voluntarium. At pervenit ad me summa ex incolumitate eius voluptas, summa utilitas, et orbitatis gravissimum vulnus effugi. Non quaeritur nunc, an profueris mihi, sed an beneficium dederis. Prodest enim et animal, et lapis, et herba: nec tamen beneficium dant, quod nunquam datur, nisi a volente. Tu autem non vis patri, sed filio dare: et interim, ne nosti quidem patrem. Itaque quum dixeris; Patri ergo beneficium non dedi, filium eius servando? contra oppone: Patri ergo beneficium dedi, quem non novi, quem non cogitavi? Et quid, quod aliquando evenit, ut patrem oderis, filium serves: beneficium ei videberis dedisse, cui tunc inimicissimus eras, quum dares? Sed ut dialogorum altercatione seposità, tanquam iurisconsultus respondeam, mens spectanda est dantis. Beneficium ei dedit, cui datum voluit. Sicut si in patris honorem fecit, pater accepit beneficium: sed pater beneficio in filium collato non obligatur, etiam si fruitur. Si tamen occasionem habuerit, volet et ipse

praestare aliquid: non tanquam solvendi necessitatem habeat, sed tanquam incipiendi causam. Repeti a patre beneficium non debet: si quid pro hoc benigne facit, iustus, non gratus est. Nam illud finiri non potest: si patri do beneficium, et matri, et avo, et avunculo, et liberis, et affinibus, et amicis, et servis, et patriae. Ubi ergo beneficium incipit stare? Sorites enim ille inexplicabilis subit: cui difficile est modum imponere, quia paulatim surrepit, et non desinit serpere. Illud solet quaeri: Fratres duo dissident: si alterum servo, an dem beneficium ei, qui fratrem invisum non periisse moleste laturus est? Non est dubium, quin beneficium sit etiam invito prodesse: sicut non dedit beneficium, qui invitus profuit.

XX. „Beneficium," inquit, „vocas, quo ille offenditur, quo torquetur?" Multa beneficia tristem frontem et asperam habent, quemadmodum secare et urere ut sanes, et vinculis coërcere. Non est spectandum, an doleat quis beneficio accepto: sed an gaudere debeat. Non est malus denarius, quem barbarus et ignarus formae publicae reiecit. Beneficium et odit, et accepit: si modo id prodest, si is qui dabat, ut prodesset dedit. Nihil refert an bonam rem malo animo quis accipiat. Agedum, hoc in contrarium verte. Odit fratrem suum, quem illi expedit habere: hunc ego occidi. Non est beneficium, quamvis ille dicat esse, et gaudeat. Insidiosissime nocet, cui gratiae aguntur pro iniuria. „Video. Prodest aliqua res, et ideo beneficium est: nocet, et ideo non est beneficium." Ecce, quod nec prosit, nec noceat, dabo: et tamen beneficium est. Patrem alicuius in solitudine exanimem inveni, corpus eius sepelivi. Nec ipsi profui (quid enim illius intererat, quo genere dilaberetur?) nec filio: quid enim per hoc commodi accessit illi? Dicam quid consecutus sit: officio sollemni et necessario per me functus est. Praestiti patri eius, quod ipse praestare voluisset, nec non et debuisset. Hoc tamen ita beneficium est, si non misericordiae et humanitati dedi, ut quodlibet cadaver abscon-

derem: sed si corpus agnovi, si filio tunc hoc praestare me cogitavi. At si terram ignoto mortuo inieci, nullum habeo huius officii debitorem, in publicum humanus. Dicet aliquis: „Quid tantopere quaeris, cui dederis beneficium, tanquam repetiturus aliquando? Sunt qui nunquam iudicant esse repetendum, et has causas afferunt. Indignus, etiam repetenti non reddet: dignus, ipse per se referet. Praeterea si bono viro dedisti, exspecta, ne iniuriam illi facias appellando, tanquam non fuisset sua sponte redditurus: si malo viro dedisti, plectere. Beneficium verbo ne corruperis, creditum faciendo. Praeterea, lex quod non iussit repeti, vetuit.“ Vera sunt ista. Quamdiu me nihil urget, quamdiu fortuna nihil cogit, petam potius beneficium quam repetam: sed si de salute liberorum agitur, si in periculum uxor deducitur, si patriae salus ac libertas mittit me etiam quo ire nollem, imperabo pudori meo, et testabor omnia me fecisse, ne opus esset mihi auxilio hominis ingrati. Novissime recipiendi beneficii necessitas repetendi verecundiam vincet. Deinde, quum bono viro beneficium do, sic do, tanquam nunquam repetiturus, nisi necesse fuerit.

XXI. „Sed lex,“ inquit, „non permittendo exigere, vetuit.“ Multa legem non habent, nec actionem: ad quae consuetudo vitae humanae, lege omni valentior, dat aditum. Nulla lex iubet amicorum secreta non eloqui; nulla lex fidem etiam inimico praestare. Quae lex ad id praestandum nos quod alicui promisimus, alligat? Querar tamen cum eo qui arcanum sermonem non continuerit, et fidem datam, nec servatam indignabor. „Sed ex beneficio,“ inquit, „creditum facis.“ Minime: non enim exigo, sed repeto; et ne repeto quidem, sed admoneo. Ne ultima quidem necessitas in hoc aget, ut ad eum veniam, cum quo diu mihi luctandum sit. Qui tam ingratus est, ut illi non sit satis admoneri, eum transibo, nec dignum iudicabo, qui gratus esse cogatur. Quomodo foenerator quosdam debitores non appellat, quos scit decoxisse, et in quorum pudorem nihil superest, quod pereat: sic ego quosdam ingratos palam ac

pertinaciter praeteribo, nec ab ullo beneficium repetam, nisi a quo non ablaturus ero, sed recepturus.

XXII. Multi sunt, qui nec negare sciunt, quod acceperunt, nec referre: qui nec tam boni sunt quam grati, nec tam mali quam ingrati, segnes et tardi, lenta nomina, non mala. Hos ego non appellabo, sed commonefaciam, et ad officium aliud agentes educam, qui statim mihi sic respondebunt: „Ignosce, non mehercule scivi hoc te desiderare, alioquin ultro obtulissem. Rogo ne me ingratum existimes; memini quid mihi praestiteris.“ Hos ego quare dubitem, et sibi meliores et mihi facere? Quemcunque potuero, peccare prohibebo; multo magis amicum, et ne peccet, et ne in me potissimum peccet. Alterum illi beneficium do, si illum ingratum esse non patior; nec dure illi exprobrabo quae praestiti, sed quam potero mollissime, ut potestatem referendae gratiae faciam, renovabo memoriam eius, et petam beneficium: ipse me repetere intelliget. Aliquando utar verbis durioribus, si emendari illum speravero posse; nam deploratum propter hoc quoque non exagitabo, ne ex ingrato inimicum faciam. Quodsi admonitionis quoque suggillationem ingratis remittimus, segniores ad reddenda beneficia faciemus. Quosdam vero sanabiles et qui fieri boni possunt, si quid illos momorderit, perire patiemur admonitione sublata, qua et pater filium aliquando correxit, et uxor maritum aberrantem ad se reduxit, et amicus languentem amici fidem erexit.

XXIII. Quidam ut expergiscantur, non feriendi, sed commovendi sunt: eodem modo quorundam ad referendam gratiam fides non cessat, sed languet. Hanc pervellamus. Noli munus tuum in iniuriam vertere. Iniuria est enim, si in hoc non repetis, ut ingratus sim. Quid si ignoro, quid desideres? quid si occupationibus districtus, et in alia vocatus, occasionem non observavi? Ostende mihi quid possim, quid velis. Quare desperas, antequam tentas? Quare properas et beneficium et amicum perdere? Unde scis, nolim, an ignorem; animus, an facultas desit mihi? Experire. Admonebo

ro, non amare, non palam, sine convicio; sic, ut se lisse in memoriam, non reduci putet.

XXIV. Causam dicebat apud divum Iulium ex veanis quidam paulo violentior adversus vicinos suos, causa premebatur. „Meministi," inquit, „Imperator, Hispania talum te torsisse circa Sucronem?" Quum esar meminisse se dixisset: „Meministi quidem," init, „sub quadam arbore minimum umbrae spargente, um velles residere ferventissimo sole, et esset aspernus locus, in quo ex rupibus acutis unica illa arbor uperat, quendam ex commilitonibus penulam suam bstravisse?" Quum dixisset Caesar: „Quidni memirim? et quidem siti confectus, quia impeditus ire ad ntem proximum non poteram, repere manibus volem, nisi commilito, homo fortis ac strenuus, aquam ihi in galea sua attulisset." „Potes ergo," inquit, mperator, agnoscere illum hominem, aut illam gaam?" Caesar ait, se non posse galeam agnoscere, minem pulchre posse: et adiecit, puto ob hoc iratus, od se a cognitione media ad veterem fabulam adducet: „Tu utique ille non es." „Merito," inquit, „Caer, me non agnoscis: nam quum hoc factum est, inter eram. Postea ad Mundam in acie oculus mihi effoss est, et in capite lecta ossa. Nec galeam illam si deres, agnosceres: machaerâ enim Hispanâ divisa est." etuit illi exhiberi negotium Caesar: et agellos, in quis vicinalis via causa rixae ac litium fuerat, militi o donavit.

XXV. „Quid ergo? non repeteret beneficium ab nperatore, cuius memoriam multitudo rerum confuderat? uem fortuna ingens, exercitus disponentem, non patieatur singulis militibus occurrere?" Non est hoc repere beneficium, sed resumere bono loco positum, et patum: ad quod tamen ut sumatur, manus porrigenda it. Repetam itaque, quia hoc aut necessitate facturus o, aut illius causa, a quo repetam. Tiberius Caesar ter initia dicenti cuidam: „Meministi," antequam plus notas familiaritatis veteris proferret: „Non memini,"

inquit, „quid fuerim.“ Ab hoc quidni non esset repetendum beneficium? optanda erat oblivio. Aversabatur omnium amicorum et aequalium notitiam, et illam solam praesentem fortunam suam adspici, illam solam cogitari ac narrari volebat: inquisitorem habebat veterem amicum. Magis tempestive repetendum est beneficium, quam petendum. Adhibenda verborum moderatio, ut nec ingratus possit dissimulare. Tacendum et exspectandum, si inter sapientes viveremus; et tamen sapientibus quoque indicare melius fuisset, quid rerum nostrarum status posceret. Deos, quorum notitiam nulla res effugit, rogamus: et illos vota non exorant, sed admonent. Diis quoque, inquam, Homericus ille sacerdos allegat officia, et aras religiose cultas. Moneri velle ac posse, secunda virtus est, et quo obsequentes facias, parere. Hac illuc frenis leniter motis flectendus est paucis animus, sui rector optimus. Proximi sunt, qui admoniti in viam redeunt. His non est dux detrahendus. Opertis oculis inest acies, sed sine usu, quam lumen a diis immissum ad ministeria sua evocat. Instrumenta cessant, nisi illa in opus suum artifex moverit. Inest interim animis voluntas bona: sed torpet, modo deliciis ac situ, modo officii inscitiâ. Hanc utilem facere debemus; nec irati relinquere in vitio, sed ut magistri puerorum discentium patienter ferre offensationes memoriae labentis. Quae, quemadmodum saepe subiecto uno aut altero verbo, ad contextum reddendae orationis adducta est, sic ad referendam gratiam admonitione revocanda est.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Philosophicarum quaestionum indoles satis profecto diversa est. Cap. II, III et IV: Proprie beneficium eripi non potest; interdum tamen corrumpitur sive extinguitur. Cap. V et VI: Quaestio, an iniuriarum et gratitudinis actiones contra eandem personam dirigendae, separari debeant, nec né, plane inutilis est, quum nulla ingrati actio existat. Cap. VII, VIII et IX: Ei, qui nobis invitus profuit, nihil debetur; siquidem a nemine, nisi a sciente et libere volente venit beneficium. Cap. X et XI: Tria hominum genera sunt, quibus non obligamur, etsi benefecerint. Primi, qui e suis nihil contulerunt: alteri, qui nolentes iuverunt: tertii, qui, dum iniuriam meditati essent, benefecerunt. Cap. XII et XIII: Licet ei, qui sua tantum causa nobis profuit, nihil omnino debeatur, is tamen neutiquam praetereundus, qui quum nobis utilis esset, sibi quoque profuit. Cap. XIV et XV: Mercenarium beneficium per se quidem gratiam non meretur: medico tamen et praeceptori gratiam debemus. Cap. XVI — XX: Permulta sane vitae civilis officia, quae beneficiorum speciem prae se ferunt, vera non sunt beneficia. Cap. XXI, XXII et XXIII: Soli queque et Lunae gratia debetur, quamvis e Deorum voluntate pendeant. Cap. XXIV: Dii beneficia sua instar parentum nostrorum nobis largiuntur. Cap. XXV — XXIX: Ingratis sunt similes, qui mala amicis optant, ut inde occasionem nanciscantur, gratum animum ostendendi; honestius vero votum est, ut amicus beneficia semper distribuere possit. Cap. XXX, XXXI et XXXII: Summa quoque felicitate praeditis verum dicendo gratiam referre possumus. Cap. XXXIII et XXXIV: Eo ma-

gis nos decet verum dicendo potentioribus gratiam referre, quo rarius hi ipsi veris amicis gaudent. Cap. XXXV, XXXVI et XXXVII: Neque in gratia referenda neque in votis pro amico faciendis festinandum est. Cap. XXXVIII, XXXIX et XL: Impia vota sceleris vicem nonnunquam obtinent. Cap. XLI, XLII et XLIII: Occasio reddendi beneficii non minus exspectanda, quam modus conferendi perpendendus.

I. Quaedam, Liberalis, virorum optime, exercendi tantum ingenii causa quaeruntur, et semper extra vitam iacent: quaedam et dum quaeruntur, oblectamento sunt, et quaesita usui. Omnium tibi copiam faciam. Tu illa, utcunque tibi visum erit, aut peragi iubeto, aut ad explicandum ludorum ordinem induci. His quoque, si abire protinus iusseris, nonnihil actum erit: nam etiam quod discere supervacuum est, prodest cognoscere. Ex vultu igitur tuo pendebo, prout ille suaserit mihi: alia detinebo diutius, alia expellam, et capite agam.

II. An beneficium eripi possit, quaesitum est. Quidam negant posse; non enim res est, sed actio: quomodo aliud est munus, aliud ipsa donatio; aliud qui navigat, aliud navigatio. Et quamvis aeger non sit sine morbo, non tamen idem est aeger et morbus: ita aliud est beneficium ipsum, aliud, quod ad unumquemque nostrum beneficio pervenit. Illud incorperale est, irritum non fit: materia vero eius huc et illuc iactatur, et dominum mutat. Itaque quum eripis, ipsa rerum natura revocare quod dedit non potest. Beneficia sua interrumpit, non rescindit. Qui moritur, tamen vixit: qui amisit oculos, tamen vidit. Quae ad nos pervenerunt, ne sint, effici potest: ne fuerint, non potest; pars autem beneficii et quidem certissima est, quae fuit. Nonnunquam usu beneficii longiore prohibemur, beneficium quidem ipsum non eraditur. Licet omnes in hoc vires suas natura advocet, retro illi agere se non licet. Potest eripi domus, et pecunia, et mancipium, et quidquid est, in quo haesit beneficii nomen: ipsum vero stabile et im-

otum est. Nulla vis efficiet, ne hic dederit, ne ille ceperit.

III. Egregie mihi videtur M. Antonius apud Rabiium poëtam, quum fortunam suam transeuntem alio videbat, et sibi nihil relictum, praeter ius mortis, id quoque si cito occupaverit, exclamare: „Hoc habeo, quodcunque dedi.“ O quantum habere potuit, si voluisset! Hae sunt divitiae certae, in quacunque sortis humanae levitate uno loco permansurae: quae quo maiores fuerint, hoc minorem habebunt invidiam. Quid tanquam tuo parcis? Procurator es. Omnia ista quae vos tumidos, et supra humana elatos oblivisci cogunt vestrae fragilitatis; quae ferreis claustris custoditis armati, quae ex alieno sanguine rapta vestro defenditis; propter quae classes cruentaturas maria deducitis, propter quae quassatis urbes, ignari, quantum telorum in adversos fortuna comparet; propter quae ruptis toties affinitatis, amicitiae, collegii foederibus, inter contendentes duos terrarum orbis elisus est: non sunt vestra. In depositi causa sunt, iam iamque ad alium dominum spectantia, aut hostis ista, aut hostilis animi successor, invadet. Quaeris quomodo illa tua facias? Dono dando. Consule ergo rebus tuis, et certam tibi earum atque inexpugnabilem possessionem para, honestiores illas non solum, sed tutiores facturus. Illud quod suspicis, quo te divitem ac potentem putas, quamdiu possides, sub nomine sordido iacet. Domus est, servus est, nummi sunt; quum donasti, beneficium est.

IV. „Fateris,“ inquit, „nos aliquando beneficium non debere ei, a quo accepimus: ergo ereptum est.“ Multa sunt, propter quae beneficium debere desinimus: non quia ablatum, sed quia corruptum est. Aliquis reum me defendit: sed uxorem meam per vim stupro violavit. Non abstulit beneficium, sed opponendo illi parem iniuriam, solvit me debito; et si plus laesit, quam ante profuerat, non tantum gratia exstinguitur, sed ulciscendi querendique libertas fit; ubi in comparatione beneficii praeponderavit iniuria: ita non aufertur beneficium, sed

vincitur. Quid? non tam duri quidam, et tam scelerati patres sunt, ut illos aversari et eiurare ius fasque sit? Numquid ergo illi abstulerunt, quae dederant? Minime: sed impietas sequentium temporum, commendationem omnis prioris officii sustulit. Non beneficium tollitur, sed beneficii gratia: et efficitur, non ne habeam, sed ne debeam. Tanquam pecuniam aliquis mihi credidit, sed domum meam incendit. Pensatum est creditum damno: nec reddidi illi, nec tamen debeo. Eodem modo et hic. Qui aliquid benigne adversus me fecit, aliquid liberaliter, sed postea multa superbe, contumeliose, crudeliter! eo loco me posuit, ut perinde liber adversus eum sim, quasi non accepissem; vim beneficiis suis attulit. Colonum suum non tenet, quamvis tabellis manentibus, qui segetem eius proculcavit, qui succidit arbusta: non quia recepit quod pepigerat, sed quia ne reciperet, effecit. Sic debitori suo creditor saepe damnatur, ubi plus ex alia causa abstulit, quam ex credito petit. Non tantum inter creditorem et debitorem iudex sedet qui dicat: „Pecuniam credidisti. Quid ergo? pecus abegisti, servum eius occidisti, agellum, quem non emeras, possides: aestimatione facta, debitor discede, qui creditor veneras.“ Inter beneficia quoque et iniurias ratio confertur. Saepe, inquam, beneficium manet, nec debetur, si secuta est dantem poenitentia, si miserum se dixit, quod dedisset, si quum daret, suspiravit, vultum adduxit, perdere se credidit, non donare: si sua causa, aut certe non mea dedit: si non desiit insultare, gloriari, et ubique iactare, et acerbum munus suum facere. Manet itaque beneficium, quamvis non debeatur: sicuti quaedam pecuniae, de quibus ius creditori non dicitur, debentur, sed non exiguntur.

V. „Dedisti beneficium: iniuriam postea fecisti: et beneficio gratia debetur, et iniuriae ultio. Nec ego illi gratiam debeo, nec ille mihi poenam: alter ab altero absolvitur. Quum dicimus: Beneficium illi reddidi: non hoc dicimus, illud nos quod acceperamus reddidisse: sed aliud pro illo. Reddere enim est, rem pro re dare.

Quidni? quum omnis solutio non idem reddat, sed tanundem. Nam et pecuniam dicimur reddidisse, quamvis numeravimus pro argenteis aureos, quamvis non intervenerint nummi, sed delegatione et verbis perfecta solutio sit. Videris mihi dicere: Perdis operam. Quorsum enim pertinet scire me, an maneat quod non debetur? Iurisconsultorum istae acutae ineptiae sunt, qui hereditatem negant usucapi posse: sed ea quae in hereditate sunt: tanquam quidquam aliud sit hereditas, quam ea quae in hereditate sunt. Illud mihi potius distingue, quod potest ad rem pertinere: quum idem homo beneficium mihi dedit, et postea fecit iniuriam, utrum et beneficium illi reddere debeam, et me ab illo nihilominus vindicare, ac veluti duobus nominibus separatim respondere: an alterum alteri contribuere, et nihil negotii habere, ut beneficium iniuriâ tollatur, beneficio iniuria? Illud enim video in foro fieri. Quid in vestra schola iuris sit, vos sciatis. Separantur actiones, et de eo quod agimus, de eodem nobiscum agitur. Non confunditur formula, si qui apud me pecuniam deposuerit, idem mihi postea furtum fecerit, et ego cum illo furti agam, et ille mecum depositi."

VI. Quae proposuisti, mi Liberalis, exempla, certis legibus continentur, quas necesse est sequi: lex legi non miscetur. Utraque suâ viâ it: depositum habet actionem propriam, tam mehercule quam furtum. Beneficium nulli legi subiectum est: me arbitro utitur. Licet me comparare inter se quantum profuerit mihi quisque, aut quantum nocuerit: tum pronuntiare, utrum plus debeatur mihi, an debeam. In illis nihil est nostrae potestatis: eundum est, qua ducimur. In beneficio tota potestas mea est: ego itaque iudico illa. Non separo, nec diduco, sed iniurias ac beneficia ad eundem iudicem mitto. Alioquin iubes me eodem tempore amare et odisse, queri et gratias agere: quod natura non recipit. Potius comparatione facta inter se beneficii et iniuriae, videbo an etiam ultro mihi debeatur. Quomodo si quis scriptis nostris, alios superne imprimit versus, priores

literas non tollit, sed abscondit: sic beneficium superveniens iniuria apparere non patitur.

VII. Vultus tuus, cui regendum me tradidi, colligit rugas, et attrahit frontem, quasi longius exeam. Videris mihi dicere:

Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige cursum.
Litus ama. ——

Non possum magis. Itaque si huic satisfactum existimas, illo transeamus: an ei debeatur aliquid, qui nobis invitus profuit. Hoc apertius potui dicere, nisi propositio deberet esse confusior, ut distinctio statim subsecuta ostenderet utrumque quaeri, an ei deberemus, qui nobis, dum non vult, profuit; et an ei, qui dum nescit. Nam si quis coactus aliquid boni fecit, quin nos non obliget, manifestius est, quam ut ulla in hoc verba impendenda sint. Et haec quaestio facile expedietur, et si qua similis huic moveri potest, si toties illo cogitationem nostram converterimus: beneficium nullum est, nisi quod ad nos primum aliqua cogitatio defert, deinde amica et benigna. Itaque nec fluminibus gratias agimus, quamvis aut magna navigia patiantur, et ad subvehendas copias largo ac perenni alveo currant, aut piscosa et amoena pinguibus arvis interfluant: nec quisquam Nilo beneficium debere se iudicat, non magis quam odium, si immodicus superfluxit, tardeque recessit: nec ventus beneficium dat, licet lenis et secundus aspiret: nec utilis et salubris cibus. Nam qui beneficium mihi daturus est, debet non tantum prodesse, sed velle. Ideo nec mutis animalibus quidquam debetur: et quam multos e periculo velicitas equi rapuit? nec arboribus: et quam multos aestu laborantes, ramorum opacitas texit? „Quid autem interest, utrum mihi qui nescit, profuerit, an qui scire non potuit? quum utrique velle defuerit. Quid autem interest, utrum me iubeas navi, aut vehiculo, aut lanceae debere beneficium: an ei qui aeque quam ista propositum benefaciendi nullum habuit, sed profuit casu!"

VIII. Beneficium aliquis nesciens accipit, nemo a nesciente. Quomodo multos fortuita sanant, nec ideo remedia sunt, et in flumen alicui cecidisse frigore magno, causa sanitatis fuit: quomodo quorundam flagellis quartana discussa est, et metus repentinus animum in aliam curam avertendo suspectas horas fefellit, nec ideo quidquam horum, etiamsi saluti fuit, salutare est: sic quidam nobis prosunt, dum nolunt, immo quia nolunt; non tamen ideo illis beneficium debemus, quod perniciosa illorum consilia fortuna deflexit in melius. An existimas me debere ei quidquam, cuius manus, quum me peteret, percussit hostem meum, qui nocuisset, nisi errasset? Saepe testis dum aperte peierat, etiam veris testibus abrogavit fidem, et reum velut factione circumventum miserabilem reddidit. Quosdam ipsa quae premebat, potentia eripuit: et iudices quem damnaturi erant causâ, damnare gratiâ noluerunt. Non tamen hi reo beneficium dederunt, quamvis profuerint: quia telum quo missum sit, non quo pervenerit, quaeritur, et beneficium ab iniuria distinguit non eventus, sed animus. Adversarius meus dum contraria dicit, et iudicem superbia offendit, et in unum testem te me rem dimittit, causam meam erexit. Non quaero an pro me erraverit, quia contra me voluit.

IX. Nempe ut gratus sim, velle debeo idem facere, quod ille, ut beneficium daret, debuit. Numquid est iniquius homine, qui eum odit, a quo in turba calcatus, aut respersus, aut quo nollet, impulsus est? Atqui quid est aliud, quod illum querelae eximat, quum in re sit iniuria, quam nescisse quid faceret? Eadem res efficit, ne hic beneficium dederit, ne ille iniuriam fecerit: et amicum et inimicum voluntas facit. Quam multos militiae morbus eripuit? quosdam ne ad ruinam domus suae occurrerent, inimicus vadimonio tenuit: ne in piratarum manus pervenirent, quidam naufragio consecuti sunt. Nec his tamen beneficium debemus: quoniam extra sensum officii casus est: nec inimico, cuius nos lis servavit, dum vexat ac detinet. Non est beneficium, nisi quod a

bona voluntate proficiscitur, nisi illud agnoscit, qui dedit. Profuit aliquis mihi dum nescit: nihil illi debeo; profuit quum vellet nocere: imitabor ipsum.

X. Ad primum illum revertamur. Ut gratiam referam, aliquid facere me vis; ipse ut beneficium mihi daret, nihil fecit. Ut ad alterum transeamus, vis me huic gratiam referre, ut quod a nolente accepi, volens reddam. Nam quid de tertio loquar, qui ab iniuria in beneficium delapsus est? Ut beneficium tibi debeam, parum est voluisse te dare: ut non debeam, satis est noluisse. Beneficium enim voluntas nuda non efficit: sed quod beneficium non esset, si optimae ac plenissimae voluntati fortuna deesset, id aeque beneficium non est, nisi fortunam voluntas antecessit. Non enim profuisse te mihi oportet, ut ob hoc tibi obliger, sed ex destinato profuisse.

XI. Cleanthes exemplo eiusmodi utitur: „Ad quaerendum," inquit, „et arcessendum ex academia Platonem, duos pueros misi. Alter totam porticum perscrutatus est, alia quoque loca, in quibus illum inveniri posse sperabat, percucurrit, et domum non minus lassus quam irritus rediit: alter apud proximum circulatorem resedit, et dum vagus atque erro vernaculis congregatur et ludit, transeuntem Platonem, quem non quaesierat, invenit." „Illum," inquit, „laudabimus puerum, qui, quantum in se erat, quod iussus est fecit: hunc feliciter inertem castigabimus." Voluntas est, quae apud nos ponit officium: cuius vide quae conditio sit, ut me debito obstringat. Parum est illi velle, nisi profuit: parum est profuisse, nisi voluit. Puta enim aliquem donare voluisse, nec donasse; animum quidem eius habeo, sed beneficium non habeo: quod consummat et res, et animus. Quemadmodum ei qui voluit mihi quidem pecuniam credere, sed non dedit, nihil debeo: ita ei qui voluit mihi beneficium dare, sed non potuit, amicus quidem ero, sed non obligatus. Et volam illi aliquid praestare: nam et ille voluit mihi; ceterum si benigniore fortuna usus praestitero, beneficium dedero, non gratiam

retulero. Ille mihi gratiam debebit referre: hinc initium fiet: a me numerabitur.

XII. Intelligo iam quid velis quaerere; non opus est te dicere: vultus tuus loquitur. „Si quis sua causa nobis profuit, eine," inquis, „debetur aliquid? hoc enim saepe te conquerentem audio, quod quaedam, quae homines sibi praestant, aliis imputant." Dicam, mi Liberalis: sed prius hanc quaestiunculam dividam, et rem aequam ab iniqua separabo. Multum enim interest, utrum aliquis beneficium nobis det sua causa, an nostra: an sua et nostra. Ille qui totus ad se spectat, et nobis prodest, quia aliter sibi prodesse non potest, eo loco mihi est, quo qui pecori suo hibernum et aestivum pabulum prospicit; eo loco, quo qui captivos suos, ut commodius veneant, pascit, et opimos boves saginat ac defricat; quo lanista, qui familiam suam summa cura exercet, atque ornat. Multum (ut ait Cleanthes) a beneficio distat negotiatio.

XIII. Rursus non sum tam iniquus, ut nihil ei debeam, qui quum mihi utilis esset, fuit et sibi. Non enim exigo, ut sine respectu sui mihi consulat: immo etiam opto, ut beneficium mihi datum, vel magis danti profuerit: dummodo id qui dabat, duos intuens dederit, et inter me seque diviserit. Licet id ipse ex maiore parte possideat, si modo me in consortium admisit, si duos cogitavit: ingratus sum, non solum iniustus, nisi gaudeo hoc illi profuisse, quod proderat mihi. Summae malignitatis est, non vocare beneficium, nisi quod dantem aliquo incommodo affecit. Aliter illi, qui beneficium dat sua causa, respondebo. Usus me, quare potius te mihi profuisse dices, quam me tibi? „Puta," inquit, „aliter fieri non posse me magistratum, quam si decem captos cives ex magno captivorum numero redemero: nihil debebis mihi, quum te servitute ac vinculis liberavero? atqui mea id causa faciam." Adversus hoc respondeo: Aliquid istic tua causa facis, aliquid mea. Tua, quod redimis: mea, quod eligis; tibi enim ad utilitatem tuam satis est quoslibet redemisse. Itaque de-

beo, non quod redimis me, sed quod eligis: poteras enim et alterius redemtione idem consequi, quod mea. Utilitatem rei partiris mecum, et me in beneficium recipis, duobus profuturum. Praefers me aliis: hoc totum mea causa facis. Itaque si praetorem te factura esset decem captivorum redemtio, decem autem soli captivi essemus, nemo quidquam tibi deberet ex nobis: quia nihil haberes, quod cuiquam imputares, a tua utilitate seductum. Non sum invidus beneficii interpres, nec desidero illud mihi tantum dari, sed et tibi.

XIV. „Quid ergo," inquit, „si in sortem nomina vestra coniici iussissem, et tuum nomen inter redimendos exisset, nihil deberes mihi?" Immo deberem, sed exiguum. Quid sit hoc, dicam. Aliquid istic mea causa facis, quod me ad fortunam redemtionis admittis: quod nomen meum exiit, sorti debeo; quod exire potuit, tibi. Aditum mihi ad beneficium tuum dedisti, cuius maiorem partem fortunae debeo: sed hoc ipsum tibi, quod fortunae debere potui. Illos ex toto praeteribo, quorum mercenarium beneficium est: quod qui dat, non computat cui, sed quanti daturus sit, quod undique in se conversum est. Vendit mihi aliquis frumentum: vivere non possum, nisi emero; sed non debeo vitam, quia emi. Nec quam necessarium fuerit, aestimo, sine quo victurus non fui: sed quam ingratum, quod non habuissem, nisi emissem; in quo invehendo mercator non cogitavit quantum auxilii allaturus esset mihi, sed quantum lucri sibi. Quod emi, non debeo.

XV. „Isto modo," inquit, „ne medico quidquam debere te, nisi mercedulam, dices: nec praeceptori, quia aliquid numeraveris; atqui omnium horum apud nos magna caritas, magna reverentia est." Adversus hoc respondetur, quaedam pluris esse, quam emuntur. Emis a medico rem inaestimabilem, vitam ac valetudinem bonam: a bonarum artium praeceptore studia liberalia, et animi cultum. Itaque his non rei pretium, sed operae solvitur, quod deserviunt, quod a rebus suis avocati nobis vacant. Mercedem non meriti, sed occupationis

suae ferunt. Aliud tamen dici potest verius, quod statim ponam, si prius quomodo istud refelli possit, ostendero. „Quaedam," inquit, „pluris sunt quam venierunt, et ob hoc aliquid mihi extra pro illis, quamvis emta sint, debes." Primum, quid interest quanti sint, quum de pretio inter ementem et vendentem convenerit? Deinde, non emi illud suo pretio, sed tuo. „Pluris est," inquit, „quam veniit. Sed pluris venire non potuit: pretium autem cuiusque rei pro tempore est. Quum bene ista laudaveris, tanti sunt, quanto pluris venire non possunt; praeterea nihil venditori debet, qui bene emit. Deinde etiam si pluris ista sunt, non tamen ullum istic tuum munus est, ut non ex usu effectuve, sed ex consuetudine et annona aestimetur. Quod tu pretium ponis traiicienti maria, et per medios fluctus, quum e terrae conspectu recessit, certam secanti viam, et prospicienti futuras tempestates, et securis omnibus iubenti subito vela stringi, armamenta demitti, paratos ad incursum procellae, et repentinum impetum stare? Huic tamen tantae rei praemium vectura persolvit. Quanti aestimas in solitudine hospitium, in imbre tectum, in frigore balneum, aut ignem? Scio tamen quanti ista consecuturus diversorium subeam. Quantum nobis praestat, qui labentem domum suscipit, et agentem ex imo rimas insulam incredibili arte suspendit? Certo tamen et levi pretio fultura conducitur. Murus nos ab hostibus tutos, et a subitis latronum incursionibus praestat: notum est tamen, illas turres, pro securitate publica propugnacula habituras, excitaturus faber quid in diem mereat.

XVI. Infinitum erit, si latius exempla conquiram, quibus appareat, parvo magna constare. „Quid ergo? quare et medico et praeceptori plus quiddam debeo, nec adversus illos mercede defungor?" Quia ex medico ac praeceptore in amicum transeunt, et nos non arte quam vendunt, obligant, sed benigna et familiari voluntate. Itaque medico, si nihil amplius quam manum tangit, et me inter eos, quos perambulat, ponit, sine ullo affectu

facienda vitandave praecipiens, nihil amplius debeo: quia me non tanquam amicum vidit, sed tanquam imperatorem. Ne praeceptorem quidem habeo cur venerer, si me in grege discipulorum habuit, si non putavit dignum propria et peculiari cura, si nunquam in me direxit animum; et quum in medium effunderet, quae sciebat, non didici, sed excepi. Quid ergo est, quare istis debeamus multum? non quia pluris est, quod vendiderunt, quam emimus, sed quia nobis ipsis aliquid praestiterunt. Ille magis pependit, quam medico necesse est: pro me, non pro fama artis, extimuit: non fuit contentus remedia monstrare, sed admovit. Inter solicitos assedit, ad suspecta tempora occurrit; nullum ministerium oneri illi, nullum fastidio fuit. Gemitus meos non securus audivit: in turba multorum invocantium ego illi potissima curatio fui. Tantum aliis vacavit, quantum mea valetudo permiserat. Huic ego non tanquam medico, sed tanquam amico, obligatus sum. Alter rursus in docendo, et laborem et taedium tulit, praeter illa quae a praecipientibus in commune dicuntur, aliqua instillavit ac tradidit, hortando bonam indolem erexit, et modo laudibus fecit animum, modo admonitionibus discussit desidiam. Tum ingenium latens et pigrum, iniecta (ut ita dicam) manu, extraxit: nec quae solebat, maligne dispensavit, quo diutius esset necessarius, sed cupiit, si posset, universa transfundere. Ingratus sum, nisi illum inter gratissimas necessitudines diligo.

XVII. Sordidissimorum quoque artificiorum institoribus supra constitutum aliquid adiecimus, si nobis opera illorum enixior visa est; et gubernatori, et opifici vilissimae mercis, et in diem se locanti corollarium aspersimus. In optimis vero artibus quae vitam aut conservant, aut excolunt, qui nihil se plus existimat debere quam pepigit, ingratus est. Adiice, quod talium studiorum traditio miscet amicos. Hoc quum factum est, tam medico quam praeceptori pretium operae solvitur, animi debetur.

XVIII. Plato quum flumen nave transisset, nec ab illo quidquam portitor exegisset, honori hoc suo datum credens, dixit positum illi esse apud Platonem officium. Deinde paulo post, quum alium atque alium gratis eadem transveheret sedulitate, negavit illi iam apud Platonem positum officium. Nam ut tibi debeam aliquid, pro eo quod praestas, debes non tantum mihi praestare, sed tanquam mihi. Non potes ob id quemquam appellare, quod spargis in populum. Quid ergo? nihil tibi debebitur pro hoc? tanquam ab uno, nihil. Cum omnibus solvam, quod tibi cum omnibus debeo.

XIX. „Negas," inquit, „ullum dare beneficium eum, qui me gratuita nave per flumen Padum tulit?" Nego. Aliquid boni facit, beneficium non dat; facit enim sua causa, aut utique non mea. Ad summam, ne ipse quidem se mihi beneficium iudicat dare: sed aut reipublicae aut viciniae, aut ambitioni suae praestat; et pro hoc aliud quoddam commodum exspectat, quam quod a singulis recepturus est. „Quid ergo," inquit, „si Princeps civitatem dederit omnibus Gallis, si immunitatem Hispanis, nihil hoc nomine singuli debebunt?" Quidni debeant? debebunt autem non tanquam proprium beneficium, sed tanquam publici partem. „Nullam," inquit, „habuit cogitationem mei. Illo tempore, quo universis proderat, noluit mihi proprie civitatem dare: nec in me direxit animum. Ita quare ei debeam, qui me sibi non substituit, quum facturus esset quod fecit?" Primum, quum cogitavit Gallis omnibus prodesse, et mihi cogitavit prodesse: eram enim Gallus; et me, etiam si non mea, publica tamen nota comprehendit. Deinde ego quoque illi non tanquam proprium debebo, sed commune: unus e populo, non tanquam pro me solvam, sed tanquam pro patria conferam.

XX. Si quis patriae meae pecuniam credat, non dicam me illius debitorem, nec hoc aes alienum profitebor aut candidatus, aut reus: ad exsolvendum tamen hoc portionem meam dabo. Sic istius muneris quod universis datur, debitorem me nego: quia mihi dedit

quidem, sed non propter me: et mihi quidem, sed nesciens an mihi daret; nihilominus aliquid mihi dependendum sciam, quia ad me quoque circuitu longo pervenit. Propter me factum debet esse, quod me obliget. „Isto," inquit, „modo, nec Lunae nec Soli quidquam debes: non enim propter te moventur." Sed quum in hoc moveantur, ut universa conservent, et pro me moventur: universorum enim pars sum. Adiice nunc, quod nostra et horum conditio dissimilis est. Nam qui mihi prodest, ut per me prosit et sibi, non dedit beneficium: quia me instrumentum utilitatis suae fecit. Sol autem et Luna etiam si nobis prosunt sua causa, non in hoc tamen prosunt, ut per nos prosint sibi: quid enim nos illis conferre possumus?

XXI. „Sciam," inquit, „Solem ac Lunam nobis velle prodesse, si nolle potuerint: illis autem non licet non moveri; ad summam, consistant, et opus suum intermittant!" Hoc vide quot modis refellatur. Non ideo minus vult, qui non potest nolle: immo maximum argumentum est firmae voluntatis, ne mutari quidem posse. Vir bonus non potest non facere, quod facit: non enim erit bonus, nisi fecerit. Ergo nec bonus vir beneficium dat, quia facit quod debet: non potest autem non facere, quod debet. Praeterea multum interest, utrum dicas: Non potest hoc non facere, quia cogitur: an: Non potest nolle. Nam si necesse est illi facere, non debeo ipsi beneficium, sed cogenti: si necesse est illi velle ob hoc, quia nihil habet melius quod velit, ipse se cogit. Ita quod tanquam coacto non deberem, tanquam cogenti debeo. „Desinant," inquit, „velle." Hoc loco tibi illud occurrat: Quis tam demens est, ut eam neget voluntatem esse, cui non est periculum desinendi, vertendique se in contrarium: quum ex diverso nemo aeque videri debeat velle, quam cuius voluntas usque eo certa est, ut aeterna sit? An si is quoque vult, qui potest statim nolle, is non videbitur velle, in cuius naturam non cadit nolle?

XXII. „Agedum," inquit, „si possunt, resistant."
oc dicis: Omnia ista ingentibus intervallis diducta, et custodiam universi disposita, stationes suas deserant, bita confusione rerum sidera sideribus incurrant, et ptâ rerum concordiâ in ruinam divina labantur, conxtusque velocitatis citatissimae, in tot saecula promiss vices, in medio itinere destituat, et quae nunc eunt ternis redeuntque opportunis libramentis, mundum ex quo temperantia, repentino concrementur incendio, et tanta varietate solvantur, atque eant in unum omnia! nis cuncta possideat, quem deinde pigra nox occupet, profunda vorago tot deos sorbeat! Est tanti, ut tu arguaris, ista considere? Prosunt tibi etiam invito, ntque ista tua causa: etiamsi maior illis alia, ac prior usa est.

XXIII. Adiice nunc, quod non externa cogunt deos, d sua illis in legem aeterna voluntas est. Statuerunt, iae non mutarent. Itaque non possunt videri facturi aliiid, quamvis nolint: quia quidquid desinere non possunt, rseverare voluerunt; nec unquam primi consilii deos enitet. Sine dubio stare illis et desciscere in contraum, non licet: sed non ob aliud, quam quia vis sua los in proposito tenet; nec imbecillitate permanent, sed iia non libet ab optimis aberrare, et sic ire decretum st. In prima autem illa constitutione, quum universa isponerent, etiam nostra viderunt, rationemque homiis habuerunt. Itaque non possunt videri sua tantum ausa decurrere, et explicare opus suum, quia pars peris sumus et nos. Debemus ergo et Soli, et Lunae, ceteris coelestibus beneficium: quia etiamsi potiora lis sunt, in quae oriuntur, nos tamen in maiora ituri vant. Adiice, quod ex destinato iuvant. Ideoque obgati sumus, qui non in beneficium ignorantium incidius, sed haec quae accipimus, accepturos scierunt; et anquam maius illis propositum sit, maiorque actus sui uctus, quam servare mortalia: tamen in nostras quoe utilitates a principio rerum praemissa mens est, et ordo mundo datus, ut appareat curam nostri non inter

ultima habitam. Debemus parentibus nostris pietatem; et multi non ut gignerent, coierunt. Dii non possunt videri nescisse, quid effecturi essent, quum omnibus alimenta protinus, et auxilia providerint: nec eos per negligentiam genuere, quibus tam multa generabant. Cogitavit enim nos ante natura, quam fecit: nec tam leve opus sumus, ut illi potuerimus excidere. Vide quantum nobis permiserit, quam non intra homines humani imperii conditio sit; vide in quantum corporibus vagari liceat, quae non coërcuit fine terrarum, sed omnem in partem sui misit: vide, animi quantum audeant, quemadmodum soli aut noverint deos, aut quaerant, et mente in altum data divina comitentur! Scias, non esse hominem tumultuarium et incogitatum opus. Inter maxima rerum suarum, natura nihil habet quo magis glorietur, aut certe cui glorietur. Quantus iste furor est, controversiam diis muneris sui facere? Quomodo adversus eos hic erit gratus, quibus gratia referri sine impendio non potest: qui negat ab his accepisse se, a quibus quammaxime accipit; qui et semper daturi sunt, et nunquam recepturi? Quanta autem perversitas, ob hoc alicui non debere, quia etiam infitianti benignus est; et continuationem ipsam, seriemque beneficiorum, argumentum vocare necessario dantis? „Nolo! sibi habeat! quis illum rogat?“ et omnes alias impudentis animi voces his adstrue. Non ideo de te minus meretur is, cuius liberalitas ad te etiam dum negas pervenit: cuiusque beneficiorum vel hoc maximum, quod etiam querenti daturus est.

XXIV. Non vides, quemadmodum teneram liberorum infantiam parentes ad salubrium rerum patientiam cogant? Flentium corpora, ac repugnantium, diligenti cura fovent; et ne membra libertas immatura detorqueat, in rectum exitura constringunt; et mox liberalia studia inculcant, adhibito timore nolentibus. Ad ultimum, audacem iuventam frugalitati, pudori, moribus bonis, si parum sequitur, coactam applicant. Adolescentibus quoque, ac iam potentibus sui, si remedia metu aut intem-

erantiâ reiiciunt, vis adhibetur ac servitus. Itaque beneficiorum maxima sunt, quae a parentibus accipimus, um aut nescimus, aut nolumus.

XXV. His ingratis, et repudiantibus beneficia, non uia nolunt, sed ne debeant, similes sunt ex diverso nimis grati: qui aliquid incommodi precari solent his uibus obligati sunt, aliquid adversi, in quo affectum memorem accepti beneficii approbent. An hoc recte faciant, et pia voluntate, quaeritur: quorum animus simillimus est pravo amore flagrantibus, qui amicae suae optant exsilium, ut desertam fugientemque comitentur; optant inopiam, ut magis desideranti donent; optant morbum, ut assideant: et quidquid inimicus optaret, amantes vovent. Fere idem itaque exitus est odii, et amoris insani. Tale quiddam et his accidit, qui amicis incommoda optant, quae detrahant, et ad beneficium iniuriâ veniunt: quum satius sit vel cessare, quam per scelus officio locum quaerere. Quid si gubernator a diis tempestates infestissimas, et procellas petat, ut gratior ars ua periculo fiat? quid si imperator deos oret, ut magna vis hostium circumfusa castris, fossas subito impetu compleat, et vallum trepidante exercitu convellat, et in ipsis portis infesta signa constituat, quo maiore cum gloria rebus lapsis profligatisque succurrat? Omnes isti beneficia sua detestabili via ducunt, qui deos contra eum advocant, cui ipsi affuturi sunt, et ante illos sterni, quam erigi volunt. Inhumana ista perverse grati animi natura est, contra eum optare, cui honeste deesse non possis.

XXVI. Non nocet illi votum meum," inquit, „quia simul opto et periculum, et remedium." Hoc dicis, nonnihil te peccare, sed minus quam si sine remedio periculum optares. Nequitia est, ut extrahas, mergere; evertere, ut suscites; ut emittas, includere. Non est beneficium, iniuriae finis; nec unquam id detraxisse meritum est, quod ipse, qui detraxit, intulerat. Non vulneres me, malo, quam sanes. Potes inire gratiam, si, quia vulneratus sum, sanas: non, si vulneras, ut sanandus sim.

Nunquam cicatrix, nisi collata vulneri placuit: quod ita coisse gaudemus, ut non fuisse mallemus. Si hoc ei optares, cuius nullum beneficium haberes, inhumanum erat votum: quanto inhumanius ei optas, cui beneficium debes?

XXVII. „Simul," inquit, „ut possim ferre illi opem, precor." Primum, ut te in media parte voti tui occupem, iam ingratus es. Nondum audio quid illi velis praestare: scio quid illum velis pati. Sollicitudinem illi et metum, et maius aliquod imprecaris malum. Optas, ut ope indigeat: hoc contra illum est; optas ut tua indigeat ope: hoc pro te est. Non succurrere vis illi, sed solvere. Qui sic properat, ipse solvi vult, non solvere. Ita quod unum in voto tuo honestum videri poterat, ipsum turpe et ingratum est, nolle debere; optas enim, non ut tu facultatem habeas referendae gratiae, sed ut ille necessitatem implorandae. Superiorem te facis, et quod nefas est, bene meritum ad pedes tuos mittis. Quanto satius est, honesta voluntate debere, quam per malam rationem solvere? Si infitiareris quod acceperas, minus peccares: nihil enim nisi quod dederat, amitteret. Nunc vis illum subiici tibi iacturà rerum suarum, et status mutatione in id devocari, ut infra beneficia sua iaceat. Gratum te putabo? coram eo, cui prodesse vis, opta. Votum tu istud vocas, quod inter gratum et inimicum potest dividi? quod non dubites adversarium et hostem fecisse, si extrema taceantur? Hostes quoque optaverunt capere quasdam urbes, ut servarent: et vincere quosdam, ut ignoscerent; nec ideo non hostilia vota: in quibus, quod mitissimum est, post crudelitatem venit. Denique qualia esse iudicas vota, quae nemo tibi minus volet, quam is pro quo fiunt, succedere? Pessime cum eo agis, cui vis a diis noceri, a te succurri: inique cum ipsis diis. Illis enim durissimas partes imponis, tibi humanas. Ut tu prosis, dii nocebunt? Si accusatorem submitteres, quem deinde removeres, si aliqua illum lite implicares, quam subinde discuteres, nemo de tuo scelere dubitaret. Quid interest, utrum istud

fraude tentetur, an voto, nisi quod potentiores illi adversarios quaeris? Non est quod dicas: Quam enim illi iniuriam facio? Votum tuum aut supervacuum est, aut iniuriosum: immo iniuriosum, etiamsi irritum. Quidquid non efficis, Dei munus est: iniuria vero, quidquid optas. Sat est: tibi non aliter debemus irasci, quam si feceris.

XXVIII. „Si vota," inquit, „valuissent, et in hoc valuissent, ut tutus esses." Primum, certum mihi optas periculum sub incerto auxilio; deinde utrumque certum puta; quod nocet, prius est. Praeterea, tu conditionem voti tui nosti: me tempestas occupavit, portus ac praesidii dubium. Quantum existimas tormentum, etiamsi accepero, eguisse? etiamsi servatus fuero, trepidasse? etiamsi absolutus fuero, causam dixisse? Nullius metus tam gratus est finis, ut non gratior sit solida et inconcussa securitas. Opta, ut reddere mihi beneficium possis, quum opus erit, non ut opus sit. Si esset in tua potestate quod optas, ipse fecisses.

XXIX. Quanto hoc honestius votum est? Opto in eo statu sit, quo semper beneficia distribuat, nunquam desideret. Sequatur illum materia, qua tam benigne utatur largiendo iuvandoque, ut nunquam illi sit dandorum beneficiorum inopia, datorum poenitentia. Naturam per se pronam ad humanitatem, ad misericordiam, et clementiam, irritet ac provocet turba gratorum: quos illi et habere contingat, nec experiri necesse sit. Ipse nulli implacabilis sit, ipsi nemo placandus. Tam aequali in eum fortuna indulgentia perseveret, ut nemo in illum possit esse, nisi conscientia gratus. Quanto haec iustiora vota sunt, quae te in nullam occasionem differunt, sed gratum statim faciunt? Quid enim prohibet referre gratiam prosperis rebus? Quam multa sunt, per quae quidquid debemus, reddere etiam felicibus possumus? fidele consilium, assidua conversatio, sermo comis, et sine adulatione iucundus; aures, si deliberare velit, diligentes; tutae, si credere; convictus familiari-

tas. Neminem tam alte secunda posuerunt, ut non illi eo magis amicus desit, quia nihil absit.

XXX. Ista tristis, et omni voto submovenda occasio, ac procul repellenda. Ut gratus esse possis, iratis diis opus est? Nec ex hoc quidem peccare te intelligis, quod melius cum eo agitur, cui ingratus es? Propone animo tuo carcerem, vincula, sordes, servitutem, bellum, egestatem: haec sunt occasiones tui voti. Si quis tecum contraxit, per ista dimittitur. Quin potius eum potentem esse velis, cui plurimum debes, et beatum! Quid enim (ut dixi) vetat, te referre etiam summa felicitate praeditis gratiam, cuius plena tibi occurret et varia materia? Quid? tu nescis debitum etiam locupletibus solvi? Nec te invitum distringam. Omnia sane excluserit opulenta felicitas: monstrabo tibi, cuius rei inopia laborent magna fastigia, quid omnia possidentibus desit. Scilicet ille, qui verum dicat, et hominem inter mentientes stupentem, ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi, ad ignorantiam veri perductum, vindicet a consensu concentuque falsorum. Non vides, quemadmodum illos in praeceps agat exstincta libertas, et fides in obsequium servile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet, dissuadetque, sed adulandi certamen est, et unum amicorum omnium officium, una contentio, quis blandissime fallat? Ignoravere vires suas, et dum se tam magnos, quam audiunt, credunt, attraxere supervacua, et in discrimen rerum omnium perventura bella: utilem et necessariam rupere concordiam. Secuti iram, quam nemo revocabat, multorum sanguinem hauserunt, fusuri novissime suum, dum vindicant inexplorata pro certis, flectique non minus existimant turpe quam vinci, et perpetua credunt, quae in summum perducta maxime nutant. Ingentia super se ac suos regna fregerunt, nec intellexerunt, in illa scena, et vanis et cito diffluentibus bonis refulgente, ex eo tempore ipsos nihil non adversi exspectare debuisse, ex quo nihil veri audire potuerunt.

XXXI. Quum bellum Graeciae indiceret Xerxes.

imum tumentem, oblitumque quam caducis confideret, mo non impulit. Alius aiebat, non laturos nuntium lli, et ad primam advehtus famam terga versuros: us, nihil esse dubii, quin illa mole non vinci solum aecia, sed obrui posset: magis verendum, ne vacuas sertasque urbes invenirent, et profugis hostibus vastae litudines relinquerentur, non habituris, ubi tantas vi- s exercere possent. Alius, illi vix rerum naturam fficere, angusta esse classibus maria, militi castra, plicandis equestribus copiis campestria, vix patere elum satis ad emittenda omni manu tela. Quum in nc modum multa undique iactarentur, quae hominem nia aestimatione sui furentem concitarent, Demaratus icedaemonius solus dixit, ipsam illam qua sibi place- t multitudinem, indigestam et gravem, metuendam se ducenti: non enim vires, sed pondus habere: im- ódica nunquam regi posse; nec diu durare, quidquid gi non potest. „In primo," inquit, „statim monte icones obiecti, dabunt tibi sui experimentum. Tot a gentium millia trecenti morabuntur, haerebunt in stigio fixi, et commissas sibi angustias tuebuntur, et rporibus obstruent. Tota illos Asia non movebit loco; ntas minas belli, et paene totius generis humani ruen- impetum, paucissimi sistent. Quum te mutatis legibus is natura transmiserit, in semita haerebis, et aestima- s futura damna, quum putaveris quanti Thermopyla- m angusta constiterint. Scies te fugari posse, quum eris posse retineri. Cedent quidem tibi pluribus lo- s, velut torrentis modo ablati, cuius cum magno ter- re prima vis defluit; deinde hinc atque illinc coorien- r, et tuis te viribus prement. Verum est quod dici- r, maiorem belli apparatum esse, quam qui recipi ab s regionibus possit, quas oppugnare constituis. Sed iec res contra nos est: ob hoc ipsum te Graecia vin- t, quia non capit. Uti toto te non potes. Praeterea, iae una rebus salus est, occurrere ad primos rerum ipetus, et inclinatis opem ferre non poteris, nec ful- re ac firmare labantia. Multo ante vinceris, quam

victum esse te sentias." Ceterum non est, quod exercitum tuum ob hoc sustineri putes non posse, quia numerus eius duci quoque ignotus est. Nihil tam magnum est, quod perire non possit: cui nascitur in perniciem, ut alia quiescant, ex ipsa magnitudine, sua causa." Acciderunt quae Demaratus praedixerat. Divina atque humana impellentem, et mutantem quidquid obstiterat, trecenti stare iusserunt; stratusque per totam passim Graeciam Xerxes intellexit, quantum ab exercitu turba distaret. Itaque Xerxes pudore, quam damno miserior, Demarato gratias egit, quod solus sibi verum dixisset, et permisit petere quod vellet. Petit ille, ut Sardes maximam Asiae civitatem curru vectus intraret, rectam capite tiaram gerens. Id solis datum regibus. Dignus fuerat praemio, antequam peteret: sed quam miserabilis gens, in qua nemo fuit, qui verum diceret regi, nisi qui non dicebat sibi?

XXXII. Divus Augustus filiam ultra impudicitiae maledictum impudicam relegavit, et flagitia Principalis domus in publicum emisit: admissos gregatim adulteros, pererratam nocturnis comessationibus civitatem, forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiae in stupra placuisse, quotidianum ad Marsyam concursum: quum ex adultera in quaestuariam versa, ius omnis licentiae sub ignoto adultero peteret. Haec tam vindicanda Principi quam tacenda (quia quarundam rerum turpitudo etiam ad vindicantem redit) parum potens irae publicaverat. Deinde quum, interposito tempore, in locum irae subisset verecundia, gemens, quod non illa silentio pressisset, quae tamdiu nescierat, donec loqui turpe esset, saepe exclamavit: „Horum mihi nihil accidisset, si aut Agrippa, aut Maecenas vixisset." Adeo tot habenti millia hominum, duos reparare difficile est! Caesae sunt legiones; et protinus scriptae; fracta classis; et intra paucos dies natavit nova. Saevitum est in opera publica ignibus; surrexerunt meliora consumtis: tota vita, Agrippae et Maecenatis vacavit locus. Quid putem? defuisse similes qui assu-

merentur, an ipsius vitium fuisse, qui maluit quaeri, quam quaerere? Non est quod existimemus, Agrippam et Maecenatem solitos illi vera dicere: qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est, in praesentium contumeliam amissa laudare, et his virtutem dare vera dicendi, a quibus iam audiendi periculum non est.

XXXIII. Sed ut me ad propositum reducam, vides quam facile sit, gratiam referre felicibus, et in summo humanarum opum positis. Dic illis non quod volunt audire, sed quod audisse semper volent: plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret: da consilium utile. Quaeris, quid felici praestare possis? Effice, ne felicitati suae credat: ut sciat illam multis et fidis manibus continendam. Parum in illum contuleris, si illi semel stultam fiduciam permansurae semper potentiae excusseris, docuerisque mobilia esse quae dedit casus, et maiore cursu fugere quam veniunt: nec his portionibus, quibus ad summa perventum est, retro iri, sed saepe inter fortunam maximam et ultimam nihil interesse? Nescis quantum sit pretium amicitiae, si non intelligis, multum te ei daturum, cui dederis amicum, rem non domibus tantum, sed saeculis raram: quae non alibi magis deest, quam ubi creditur abundare. Quid? istos tu libros, quos vix nomenclatorum complectitur aut memoria, aut manus, amicorum existimas esse? Non sunt isti amici, qui agmine magno ianuam pulsant, qui in primas et secundas admissiones digeruntur. Consuetudo ista vetus est regibus, regesque simulantibus, populum amicorum describere. Est proprium superbiae, magno aestimare introitum ac tactum sui liminis, et pro honore dare, ut ostio suo propius assideas, ut gradum prior intra domum ponas, in qua deinceps multa sunt ostia, quae receptos quoque excludunt.

XXXIV. Apud nos primi omnium C. Gracchus, et mox Livius Drusus instituerunt segregare turbam suam, et alios in secretum recipere, alios cum pluribus, alios universos. Habuerunt itaque isti amicos primos, habue-

runt secundos; nunquam veros. Amicum vocas, cuius disponitur salutatio? aut potest huius tibi patere fides, qui per fores maligne apertas non intrat, sed illabitur? Huic pervenire usque ad distringendam libertatem licet, cuius vulgare et publicum verbum et promiscuum ignotis: Ave, non nisi suo ordine emittitur? Ad quemcunque itaque istorum veneris, quorum salutatio urbem concutit, scito, etiam si animadverteris obsessos ingenti frequentia vicos, et commeantium in utramque partem catervis itinera compressa, tamen venire te in locum hominibus plenum, amicis vacuum. In pectore amicus, non in atrio quaeritur. Illo recipiendus est, illic retinendus, et in sensus recondendus. Hoc doce, gratus es. Male de te existimas, si inutilis es, nisi afflicto; si rebus bonis supervacuus. Quemadmodum te et in dubiis, et in adversis, et in laetis sapienter geris, ut dubia prudenter tractes, adversa fortiter, laeta moderate: ita in omnia utilem te amico exhibere potes. Adversa eius si nec deserueris, nec optaveris, multa nihilominus, ut non optes, in tanta varietate, quae tibi materiam exercendae fidei praebeant, incident. Quemadmodum qui optat divitias alicui in hoc, ut illarum partem ipse ferat, quamvis pro illo videatur optare, sibi prospicit: sic qui optat amico aliquam necessitatem, quam adiutorio suo fideque discutiat; quod est ingrati, se illi praefert, et tanti aestimat illum miserum esse, ut ipse gratus sit, ob hoc ipsum ingratus. Exonerare enim se vult, et ut gravi sarcina liberare. Multum interest, utrum properes referre gratiam, ut reddas beneficium; an ne debeas. Qui reddere vult, illius se commodo aptabit, et idoneum illi venire tempus volet; qui nihil aliud quam ipse liberari vult, quomodocunque ad hoc cupiet pervenire: quod est pessimae voluntatis.

XXXV. Ista, inquam, nimia festinatio ingrati est. Id apertius exprimere non possum, quam si repetivero quod dixi. Non vis reddere acceptum beneficium, sed effugere. Hoc dicere videris: „Quando isto carebo? quocunque modo mihi laborandum est, ne isti obligatus

sim." Si optares ut illi solveres de suo, multum abesse videreris a grato: hoc quod optas, iniquius est. Exsecraris enim illum, et caput sanctum tibi dira imprecatione defigis. Nemo, ut existimo, de immanitate animi tui dubitaret, si aperte illi paupertatem, si captivitatem, si famem ac metum imprecareris. Aliquid interest, utrum vox ista voti sit tui? Sanius aliquid horum optas! I nunc, et hoc esse grati puta, quod ne ingratus quidem faceret, qui modo non usque in odium, sed tantum ad inficiationem beneficii perveniret.

XXXVI. Quis pium dicet Aeneam, si patriam capi voluerit, ut captivitate patrem eripiat? Quis Siculos iuvenes, ut bona liberis exempla monstrarent, si optaverunt ut Aetna immensa ignium vi supra solitum ardens et incensa praecipitet, datura ipsis occasionem exhibendae pietatis, ex medio parentibus incendio raptis? Nihil debet Scipioni Roma, si Punicum bellum ut finiret, aluit: nihil Deciis, quod morte patriam servaverunt, ut devotioni fortissimae locum ultima rerum necessitas faceret. Gravissima infamia est medici, opus quaerere. Multi quos auxerant morbos, et incitaverant, ut maiore gloria sanarent, non potuerunt discutere, aut cum magna miserorum vexatione vicerunt.

XXXVII. Callistratum aiunt, (ita certe Hecaton auctor est,) quum in exsilium iret, in quod multos simul cum illo seditiosa civitas et intemperanter libera expulerat, optante quodam, ut Atheniensibus necessitas restituendi exsules esset, abominatum talem reditum. Rutilius noster animosius. Quum quidam illum consolaretur, et diceret instare arma civilia: brevi futurum, ut omnes exsules reverterentur: „Quid tibi," inquit, „mali feci, ut mihi peiorem reditum, quam exitum optares? Malo, ut patria exsilio meo erubescat, [illegible] reditu moereat. Non est istud exsilium, cuius nemi[illegible] non magis, quam damnatum pudet. Quemadmodum servaverunt bonorum civium officium, qui reddi [illegible] nates suos noluerunt clade communi, quia [illegible] duos iniquo malo affici, quam omnes.

servat grati hominis affectum, qui bene de se merentem difficultatibus vult opprimi, quas ipse submoveat: qui etiamsi bene cogitat, male precatur. Ne in patrocinium quidem, nedum in gloriam est, incendium exstinxisse, quod feceris."

XXXVIII. In quibusdam civitatibus impium votum sceleris vicem tenuit. Demades certe Athenis eum, qui necessaria funeribus venditabat, damnavit, quum probasset magnum lucrum optasse: quod contingere illi sine multorum morte non poterat. Quaeri tamen solet, an merito damnatus sit. Fortasse optavit, non ut multis venderet, sed ut care: ut parvo sibi constarent, quae venditurus esset. Quum constet negotiatio ex emto et vendito, quare votum eius in unam partem trahis, quum lucrum ex utraque sit? Praeterea omnes licet, qui in ista negotiatione sunt, damnes: omnes enim idem volunt, id est, intra se optant. Magnam hominum partem damnabis; cui enim non ex alieno incommodo lucrum? Miles bellum optat, si gloriam. Agricolam annonae caritas erigit. Eloquentiae exceptat pretium litium numerus. Medicis gravis annus in quaestu est. Institores delicatarum mercium iuventus corrupta locupletat. Nullâ tempestate, nullâ igne laedantur tecta: iacebit opera fabrilis. Unius votum deprehensum est, omnium simile est. An tu Arruntium, et Aterium, et ceteros qui captandorum testamentorum artem professi sunt, non putas eadem habere, quae designatores et libitinarios, vota? illi tamen quorum mortes optent, nesciunt: hi familiarissimum quemque, ex quo propter amicitiam spei plurimum est, mori cupiunt. Illorum damno nemo vivit: hos quisquis differt, exhaurit. Optant ergo, non tantum ut accipiant, quod turpi servitute meruerunt, sed etiam ut tributo gravi liberentur. Non est itaque dubium, quin hi magis quod damnatum est in uno, optent: quibus quisquis morte profuturus est, vita nocet. Omnium tamen istorum tam nota sunt vota, quam impunita. Denique se quisque consulat, et in secretum pectoris sui redeat, et inspiciat quid tacitus optaverit. Quam multa

sunt vota, quae etiam sibi fateri pudet! quam pauca, quae facere coram teste possimus!

XXXIX. Sed non quidquid reprehendendum, etiam damnandum est: sicut hoc votum amici, quod in manibus est, male utentis bona voluntate, et in id vitium incidentis, quod evitat; nam dum gratum animum festinat ostendere, ingratus est. „Hic," ait, „in potestatem meam recidat, gratiam meam desideret, sine me salvus, honestus, tutus esse non possit. Tam miser sit, ut illi beneficii loco sit, quidquid redditur. Haec diis audientibus! Circumveniant illum domesticae insidiae, quas ego possim solus opprimere; instet potens inimicus et gravis, infesta turba nec inermis, et creditor urgeat et accusator!"

XL. Vide quam sis aequus! Horum optares nihil, si tibi beneficium non dedisset. Ut alia taceam, quae graviora committis, pessima pro optimis referendo, hoc certe delinquis, quod non exspectas suum cuiusque rei tempus: quod aeque peccat, qui non sequitur, quam qui antecedit. Quomodo non semper beneficium recipiendum est, sic non utique reddendum. Si mihi non desideranti redderes, ingratus esses: quanto ingratior es, qui desiderare me cogis? Exspecta. Quare subsidere apud te munus meum non vis? quare obligatum moleste fers? quare, quasi cum acerbo foeneratore, signare parem properas? Quid mihi negotium quaeris? quid in me deos immittis? quomodo exigeres, qui sic reddis?

XLI. Ante omnia ergo, Liberalis, hoc discamus, beneficia secure debere, et occasiones reddendorum observare, non manu facere. Hanc ipsam cupiditatem primo quoque tempore liberandi se, meminerimus ingrati esse. Nemo enim libenter reddit, quod invitus debet: et quod apud se non vult esse, onus iudicat esse, non munus. Quanto melius ac iustius, in promtu habere merita amicorum; et offerre, non ingerere, nec obaeratum se iudicare, quoniam beneficium commune vinculum est, et inter se duos alligat? Dic: „Nihil moror, quo minus tuum revertatur ad te: opto hilaris accipias.

necessitas alterutri nostrum imminet, fatoque quodam datum est, ut aut tu cogaris beneficium recipere, aut ego accipere, det potius qui solet. Ego paratus sum. *Nulla mora in Turno!* Ostendam hunc animum, quum primum tempus advenerit: interim dii testes sunt."

XLII. Soleo, mi Liberalis, notare hunc in te affectum, et quasi manu prendere, verentis et aestuantis, ne in ullo officio sis tardior. Non decet gratum animum solicitudo, sed contra, summa fiducia sui; et ex conscientia veri amoris dimissa omnis anxietas. Tanquam convicium est: „recipe, quod non debeo." Hoc primum beneficii dati sit ius, ut recipiendi tempus eligat, qui dedit. At vereor, ne homines de me sequius loquantur. Male agit, qui famae, non conscientiae gratus est. Duos istius rei iudices habes: te, quem non potes fallere; et illum, quem potes. „Quid ergo, si nulla intervenerit occasio? semper debebo?" Debebis: sed palam debebis, sed libenter debebis, sed cum magna voluptate apud te depositum intueberis. Poenitet accepti beneficii, quem nondum redditi piget. Quare qui tibi dignus visus est, a quo acciperes, indignus videatur, cui debeas?

XLIII. In magnis erroribus sunt, qui ingentis animi credunt, proferre, donare, plurium sinum ac domum replere: quum ista interdum non magnus animus faciat, sed magna fortuna. Nesciunt, quanto interim maius ac difficilius sit capere, quam fundere. Nam ut nihil alteri detraham, quoniam utrumque ubi ex virtute fit, par est: non minoris est animi beneficium debere, quam dare. Eo quidem operosius hoc quam illud, quo maiore diligentia custodiuntur accepta, quam dantur. Itaque non est trepidandum, quam cito reponamus, nec procurrendum intempestive: quia aeque delinquit, qui ad referendam gratiam suo tempore cessat, quam qui alieno properat. Positum est illi apud me. Nec illius nomine, nec meo timeo; bene illi cautum est. Non potest hoc beneficium perdere, nisi mecum: immo ne mecum quidem. Egi illi gratias, id est, retuli. Qui nimis de beneficio reddendo cogitat, nimis cogitare alterum de reci-

iendo putat. Praestet se in utrumque facilem: si vult
ecipere beneficium, referamus, reddamusque laeti. Il-
ud apud nos custodiri mavult. Quid thesaurum eius
ruimus? quid custodiam recusamus? Dignus est, cui
trum volet, liceat. Opinionem quidem et famam eo
oco habeamus, tanquam non ducere, sed sequi debeat.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Cap. I: Exhausta fere materia, circumspiciendum, non, quid dicatur, sed, quid nondum dictum sit, vel nondum satis inculcatum. Cap. II et III: Quae mores regunt, prae primis spectanda sunt, ut sapientiam consequaris, e qua omnia pendent. Cap. IV et V: Licet omnia sapientis sint, beneficia tamen rite accipere poterit. Cap. VI, VII et VII: Sapiens universa animo possidet, jure ac dominio sua. Cap. IX et X: Eorum tantum, quae animo possidentur, verum est pretium. Cap. XI et XII: Quaecunque sapienti donantur, amico animo in ipsum transferri debent. Cap. XIII: Omnia beneficia paria et aequalia sunt, quatenus fontem communem habent voluntatem. Cap. XIV: Inter creditorem et benefactorem maximum discrimen est. Cap. XV et XVI: Etiamsi in locum rei quandoque succedat bona voluntas, sapienti tamen, cujus res familiaris deterior reddita est, beneficium restitui debet. Cap. XVII et XVIII: Distinguantur necesse est beneficia absoluta a vulgaribus; priora tantum ad sapientem stricte pertinent. Cap. XIX, XX et XXI: Iustum reddendorum beneficiorum tempus rite observandum est, ne, his ipsis redditis, noxa cuidam inferatur; aut verus cesset restitutionis effectus. Cap. XXII, XXIII et XXIV: Beneficiorum oblivisci, benefactorem, ipsorum vero meminisse, benemeritum oportet. Cap. XXV: Modeste beneficia repetere, utique licet. Cap. XXVI et XXVII: Ingratorum magnus est numerus, quia haud parvus malorum. Cap. XXVIII: Ut facilius feras ingratos, tuum ipsius perpendere juvabit animum. Cap. XXIX et XXX: Non semper beneficia in alios collata pereunt. Cap. XXXI et

XXXII: Amicitia ingrati prudenter servanda, neque in univer- sum in concedendis beneficiis cessandum est.

I. **B**onum, mi Liberalis, habeas animum volo:

In manibus terrae. Non hic te carmine longo,
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.

Reliqua hic liber cogit: exhausta materia, circumicio, non quid dicam, sed quid non dixerim. Boni men consules quidquid superest, quum tibi superfuerit. voluissem lenocinari mihi, debuit paulatim opus escere, et ea pars in finem reservari, quam quilibet iam satiatus appeteret. Sed quidquid maxime necesrium erat, in primum congessi: nunc si quid effugit, colligo. Nec mehercule, si me interrogas, nimis ad n existimo pertinere, ubi dicta sint quae regunt mo, persequi cetera, non in remedium animi, sed in ercitationem ingenii inventa. Egregie enim hoc dicere metrius Cynicus, vir meo iudicio magnus, etiamsi ximis compararetur, solet: Plus prodesse, si pauca aecepta sapientiae teneas, sed illa in promtu tibi et usu sint, quam si multa quidem didiceris, sed illa n habeas ad manum. „Quemadmodum," inquit, gnus luctator est, non qui omnes numeros nexusque rdidicit, quorum usus sub adversario rarus est, sed i in uno se aut altero bene et diligenter exercuit, et rum occasiones intentus exspectat; neo enim refert, am multa sciat, si scit quantum victoriae satis est: in hoc studio multa delectant, pauca vincunt. Licet scias, quae ratio Oceanum effundat ac revocet: quare ptimus quisque annus aetati signum imprimat: quare itudo porticus ex remoto spectantibus non servet portionem suam, sed ultima in angustias coëant, et lumnarum novissima intervalla iungantur: quid sit, od geminorum conceptum separet, partum iungat: um unus concubitus spargatur in duos, an toties conti sint: cur pariter natis fata diversa sint, maximise rerum spatiis distent, quorum inter ortus minimum

interest. Non multum tibi nocebit transisse, quae nec licet scire, nec prodest. Involuta veritas in alto latet. Nec de malignitate naturae queri possumus: quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse. Quidquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto, aut in proximo posuit. Si animus fortuita contemsit, si se supra metum sustulit, nec avida spe infinita complectitur, sed didicit a se petere divitias; si deorum hominumque formidinem eiecit, et scit non multum esse ab homine timendum, a Deo nihil; si contemtor omnium, quibus torquetur vita, dum ornatur, eo perductus est, ut illi liqueat, mortem nullius mali esse materiam, multorum finem; si animum virtuti consecravit, et quacunque vocat illa, planum putat; si sociale animal, et in commune genitus, mundum ut unam omnium domum spectat, et conscientiam suam diis aperit, semperque tanquam in publico vivit: se magis veritus quam alios, subductus ille tempestatibus, in solido ac sereno stetit, consummavitque scientiam utilem atque necessariam; reliqua oblectamenta otii sunt. Licet enim iam in tutum retracto animo, ad haec quoque excurrere, cultum, non robur, ingeniis afferentia."

II. Haec Demetrius noster utraque manu tenere proficientem iubet. Haec nusquam dimittere, immo affigere et partem sui facere, eoque quotidiana meditatione perduci, ut sua sponte occurrant salutaria, et ubique ac statim desiderata praesto sint, et sine mora ulla veniat illa turpis honestique distinctio, sciatque nec malum esse ullum nisi turpe, nec bonum nisi honestum. Hac regula vitae opera distribuat; ad hanc legem et agat cuncta, et exigat; miserrimosque mortalium iudicet, in quantiscunque opibus refulgebunt, ventri ac libidini deditos, quorum animus inerti otio torpet. Dicat ipse sibi: Voluptas fragilis est, brevis, fastidio obiecta: quo avidius hausta est, citius in contrarium recidens; cuius subinde necesse est aut poeniteat, aut pudeat. In qua nihil est magnificum, aut quod naturam hominis, diis proximi, deceat: res humilis, membrorum turpium ac

lium ministerio veniens, exitu foeda. Ista est vo-ptas et homine et viro digna, non implere corpus, nec ginare, nec cupiditates irritare, quarum tutissima est ies: sed perturbatione carere, et eâ quam hominum ter se rixantium ambitus concutit, et ea quae intole-bilis ex alto venit, ubi de diis famae creditum est, tiisque illos nostris aestimavimus. Hanc voluptatem, qualem, intrepidam, nunquam sensuram sui taedium rcipit hic, quem deformamus quummaxime: qui, ut a dicam, divini iuris atque humani peritus, praesenti-us gaudet, ex futuro non pendet; nihil enim firmi ha-et, qui in incerta propensus est. Magnis itaque curis emtus, et distorquentibus mentem, nihil sperat, aut upit, nec se mittit in dubium, suo contentus. Nec il-um existimes parvo esse contentum. Omnia illius sunt on sic, quemadmodum Alexandri fuerunt: cui, quan-uam in litore maris rubri steterat, plus deerat, quam ua venerat. Illius ne ea quidem erant, quae tenebat, ut vicerat, quum in Oceano Onesicritus praemissus ex-lorator erraret, et bella in ignoto mari quaereret. Non atis apparebat inopem esse, qui extra naturae terminos rma proferret? qui se in profundum, inexploratum et nmensum, aviditate caeca prorsus immitteret? Quid tterest, quot eripuerit regna, quot dederit, quantum rrarum tributo premat? Tantum illi deest, quantum upit!

III. Nec hoc Alexandri tantum vitium fuit, quem er Liberi Herculisque vestigia felix temeritas egit, sed nnium quos fortuna irritavit implendo. Cyrum et Cam-ysen, et totum regni Persici stemma percense, quem venies, cui modum imperii satietas fecerit? qui non tam in aliqua ulterius procedendi cogitatione finierit? ec id mirum est. Quidquid cupiditati contingit, peni-us hauritur et conditur; nec interest, quantum eo quod iexplebile est, congeras. Unus est sapiens, cuius om-ia sunt, nec ex difficili tuenda. Non habet mittendos ans maria legatos, nec metanda in ripis hostilibus astra, non opportunis castellis disponenda praesidia:

non opus est legione, nec equestribus turmis. Quemadmodum dii immortales regnum inermes regunt, et illis rerum suarum ex edito tranquilloque tutela est: ita hic officia sua, quamvis latissime pateant, sine tumultu obit; et omne humanum genus potentissimus eius optimusque infra se videt. Derideas licet: ingentis spiritus res est, quum Orientem Occidentemque lustraveris animo, quo etiam remota et solitudinibus interclusa penetrantur, quum tot animalia, tantam copiam rerum, quas natura beatissime fundit, aspexeris, emittere hanc Dei vocem: Haec omnia mea sunt. Sic fit, ut nihil cupiat: quia nihil est extra omnia.

IV. „Hoc ipsum," inquis, „volui: teneo te: volo videre, quomodo ex his laqueis, in quos tua sponte decidisti, expliceris. Dic mihi, quemadmodum potest aliquis donare sapienti, si omnia sapientis sunt? Nam id quoque quod illi donat, ipsius est. Itaque non potest dari beneficium sapienti: cui quidquid datur, de suo datur; atqui dicitis, sapienti posse donari. Idem autem me scito, et de amicis interrogare. Omnia dicitis illis esse communia: ergo nemo quidquam amico donare potest; donat enim illi communia." Nihil prohibet aliquid et sapientis esse, et eius qui possidet, cui datum et assignatum est. Iure civili omnia regis sunt; et tamen illa quorum ad regem pertinet universa possessio, in singulos dominos descripta sunt, et unaquaeque res habet possessorem suum. Itaque dare regi et domum, et mancipium, et pecuniam possumus: nec donare illi de suo dicimur. Ad reges enim potestas omnium pertinet, ad singulos proprietas. Fines Atheniensium aut Campanorum vocamus, quos deinde inter se vicini privata terminatione distinguunt; et totus ager huius aut illius reipublicae est; pars deinde suo domino quoque censetur, ideoque donare agros nostros reipublicae possumus, quamvis illius esse dicantur: quia aliter illius sunt, aliter mei. Numquid dubium est, quin servus cum peculio, domini sit? dat tamen domino suo munus. Non enim ideo nihil habet servus, quia non est habiturus, si do-

minus illum habere noluerit: nec ideo non est munus, quum volens dedit, quia potuit eripi, etiamsi noluisset. Quemadmodum probemus omnia (nunc enim omnia sapientis esse, inter nos convenit), illud quod quaeritur colligendum est, quomodo liberalitatis materia adversus eum supersit, cuius universa esse concessimus. Omnia patris sunt, quae in liberorum manu sunt: quis tamen nescit, donare aliquid et filium patri? Omnia deorum sunt: tamen et diis posuimus donum, et stipem iecimus. Non ideo quod habeo, meum non est, si tuum est: potest enim idem esse meum et tuum. „Is," inquit, „cuius prostitutae sunt, leno est: omnia autem sapientis sunt; inter omnia autem et prostitutae sunt; ergo et prostitutae sapientis sunt; leno autem est, cuius prostitutae sunt: ergo sapiens est leno." Sic illum vetant emere, dicunt enim: Nemo rem suam emit: omnia autem sapientis sunt: ergo sapiens nihil emit. Sic vetant et mutuum sumere, quia nemo usuram pro pecunia sua pendat. Innumerabilia sunt, per quae cavillantur, quum pulcherrime, quid a nobis dicatur, intelligant.

V. Etenim sic omnia sapientis esse dico, ut nihilominus proprium quisque in rebus suis dominium habeat: quemadmodum sub optimo rege omnia rex imperio possidet, singuli dominio. Tempus istius probandae rei veniet: interim hoc huic quaestioni sat est, id quod aliter sapientis, aliter meum est, me posse donare sapienti. Nec mirum est, aliquid ei, cuius est totum, posse donari. Conduxi domum a te: in hac aliquid tuum, aliquid meum. Res tua est: usus rei tuae meus est. Itaque nec fructus tanges, colono tuo prohibente, quamvis tua in possessione nascantur: et si annona carior fuerit, aut fames,

Heu frustra magnum alterius spectabis acervum,

in tuo natum, in tuo positum, in horrea iturum tua. Nec conductum meum, quanquam sis dominus, intrabis; nec servum tuum, mercenarium meum abduces; et quum a te rhedam conduxero, beneficium accipies, si tibi

in vehiculo tuo sedere permisero. Vides ergo posse fieri, ut aliquis accipiendo quod suum est, munus accipiat.

VI. In omnibus istis quae modo retuli, uterque eiusdem rei dominus est. Quomodo? quia alter rei dominus est, alter usus. Libros dicimus esse Ciceronis; eosdem Dorus librarius suos vocat: et utrumque verum est. Alter illos tanquam auctor sibi, alter tanquam emtor asserit; ac recte utriusque dicuntur esse. Utriusque enim sunt: sed non eodem modo. Sic potest T. Livius a Doro accipere, aut emere libros suos. Possum donare sapienti, quod viritim meum est, licet illius sint omnia. Nam quum regio more cuncta conscientiâ possideat, singularum autem rerum in unumquemque proprietas sit sparsa: et accipere munus, et debere; et emere, et conducere potest. Caesar omnia habet; fiscus eius privata tantum, ac sua: et universa in imperio eius sunt, in patrimonio propria. Quid eius sit, quid non sit, sine diminutione imperii quaeritur. Nam id quoque quod tanquam alienum abiudicatur, aliter illius est. Sic sapiens universa animo possidet, iure ac dominio sua.

VII. Bion modo omnes sacrilegos argumentis esse colligit, modo neminem. Quum omnes de saxo deiecturus est, dicit: Quisquis id quod deorum est, sustulit et consumsit, atque in usum suum vertit, sacrilegus est: omnia autem deorum sunt: quod quisque ergo tollit, deorum tollit, quorum omnia sunt: ergo quisquis tollit aliquid, sacrilegus est. Deinde quum effringi templa et expilari impune Capitolium iubet, dicit: Nullum sacrilegium esse; quia quidquid sublatum est ex eo loco qui deorum erat, in eum transfertur locum, qui deorum est. Hic respondetur: Omnia quidem deorum esse, sed non omnia diis dicata. In his observari sacrilegium, quae religio numini adscripsit. Sic et totum mundum deorum esse immortalium templum, solum quidem amplitudine illorum ac magnificentia dignum: et tamen a sacris profana discerni, et non omnia licere in angulo, cui nomen fani impositum est, quae sub coelo et con-

ectu siderum licent. Iniuriam sacrilegus Deo quidem n potest facere, quem extra ictum sua divinitas po- it: sed tamen punitur, quia tanquam Deo fecit. Opi- illum nostra ac sua obligat poenae. Quomodo ergo rilegus videtur, qui aliquid aufert sacri, etiamsi quo- nque transtulit, quod surripuerat, intra terminos est ındi: sic et sapienti furtum potest fieri. Aufertur im illi non ex his quae universa habet, sed ex his ibus dominus inscriptus est, quae viritim ei serviunt. am alteram possessionem agnoscet, hanc nolet habere, i poterit: emittetque illam vocem, quam Romanus perator emisit, quum illi ob virtutem et bene gestam mpublicam tantum agri decerneretur, quantum arando o die circuire potuisset: „Non est," inquit, „vobis eo us cive, cui plus opus sit, quam uni civi." Quanto ıioris viri putas, respuisse hoc munus, quam me- isse? multi enim fines aliis abstulerunt, sibi nemo nstituit.

VIII. Ergo quum animum sapientis intuemur poten- n omnium, et per universa dimissum, omnia illius se dicimus, quum ad hoc ius quotidianum, si ita res lerit, capite censebitur. Multum interest, possessio ıs animi magnitudine aestimetur, an censu. Haec iversa habere, de quibus loqueris, abominabitur. on referam tibi Socratem, Chrysippum, Zenonem, et teros magnos quidem viros, maiores quidem, quia in ıdem vetustorum invidia non obstat. Paulo ante De- strium retuli: quem mihi videtur rerum natura nostris lisse temporibus, ut ostenderet, nec illum a nobis rrumpi, nec nos ab illo corripi posse: virum exactae icet neget ipse) sapientiae, firmaeque in his, quae oposuit, constantiae: eloquentiae vero eius, quae res tissimas deceat, non concinnatae, nec in verba solli- ae, sed ingenti animo, prout impetus tulit, res suas osequentis. Huic non dubito, quin providentia et ta- n vitam, et talem dicendi facultatem dederit, ne aut emplum saeculo nostro, aut convicium deesset.

IX. Demetrio si res nostras aliquis deorum possidendas velit tradere sub lege certa, ne liceat donare, affirmaverim repudiaturum, dicturumve: „Ego vero me ad istud inextricabile pondus non alligo, nec in altam faecem rerum hunc expeditum hominem demitto. Quid ad me defers populorum omnium mala? quae nec daturus quidem acciperem: quoniam multa video, quae me donare non deceat. Volo sub conspectu meo ponere, quae gentium oculos regumque praestringunt? volo intueri pretia sanguinis, animarumque vestrarum? Prima mihi luxuriae spolia propone: sive illa vis per ordines expandere, sive (ut est melius) in unum acervum dare. Video elaboratam scrupulosa distinctione testudinem, et foedissimorum pigerrimorumque animalium testas, ingentibus pretiis emtas, in quibus ipsa illa quae placet varietas, subditis medicamentis, in similitudinem veri coloratur. Video istic mensas, et aestimatum lignum senatoris censu, eo pretiosius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torsit. Video istic crystallina, quorum accendit fragilitas pretium; omnium enim rerum voluptas apud imperitos, ipso quo fugare debet periculo, crescit. Video murrhina pocula; parum scilicet luxuria magno fuerit, nisi quod vomant, capacibus gemmis inter se pronunciaverint. Video uniones, non singulos singulis auribus comparatos: iam enim exercitatae aures oneri ferendo sunt; iunguntur inter se, et insuper alii binis superponuntur; non satis muliebris insania viros subiecerat, nisi bina ac terna patrimonia auribus singulis pependissent. Video sericas vestes, si vestes vocandae sunt, in quibus nihil est quo defendi aut corpus, aut denique pudor possit: quibus sumtis, mulier parum liquido, nudam se non esse, iurabit. Haec ingenti summa, ab ignotis etiam ad commercium gentibus arcessuntur, ut matronae nostrae, ne adulteris quidem, plus sui in cubiculo, quam in publico ostendant."

X. „Quid agis avaritia? quot rerum caritate aurum tuum victum est? Omnia ista quae retuli, in maiore

honore pretioque sunt. Nunc volo tuas opes recognoscere, laminas utriusque materiae, ad quas cupiditas nostra caligat. At mehercule terra, quae quidquid utile futurum nobis erat protulit, ista defodit et mersit, et ut noxiosis rebus ac malo gentium in medium prodituris toto pondere incubuit! Video ferrum ex iisdem tenebris esse prolatum, quibus aurum et argentum: ne aut instrumentum in caedes mutuas deesset, aut pretium. Et adhuc ista aliquam materiam habent: est in quo errorem oculorum animus subsequi possit. Video istic diplomata, et syngraphas, et cautiones, vacua habendi simulacra, umbras quasdam avaritiae laborantis, per quas decipiant animum, inanium opinione gaudentem. Quid enim ista sunt? quid foenus, et kalendarium, et usura, nisi humanae cupiditatis extra naturam quaesita nomina? Possum de rerum natura queri, quod aurum argentumque non interius absconderit, quod non illis maius, quam quod detrahi posset, pondus iniecerit. Quid sunt istae tabulae, quid computationes, et venale tempus, et sanguinolentae centesimae? voluntaria mala ex constitutione nostra pendentia, in quibus nihil est, quod subiici oculis, quod teneri manu possit, inanis avaritiae somnia. O miserum, si quem delectat sui patrimonii liber magnus, et vasta spatia terrarum colenda per vinctos, et immensi greges pecorum per provincias ac regna pascendi, et familia bellicosis nationibus maior, et aedificia privata laxitatem urbium magnarum vincentia! Quum bene ista, per quae divitias suas disposuit ac fudit, circumspexerit, superbumque se fecerit, si quidquid habet, ei quod cupit comparet, pauper est. Dimitte me, et illis divitiis meis redde. Ego regnum sapientiae novi, magnum, securum; ego sic omnia habeo, ut omnium sint."

XI. Itaque quum C. Caesar illi ducenta donaret, ridens reiecit, ne dignam quidem summam iudicans, qua non accepta gloriaretur. Dii deaeque, quam pusillo illum animum aut honorare voluit, aut corrumpere! Reddendum egregio viro testimonium est. Ingentem rem ab

illo dici audivi, quum miraretur Caii dementiam, quod se putasset tanti posse mutari: „Si tentare," inquit, „me constituerat, toto illi fui experiendus imperio."

XII. Sapienti ergo donari aliquid potest, etiam si sapientis omnia sunt. Aeque nihil prohibet, quum omnia amicis dicamus esse communia, aliquid amico donari. Non enim mihi sic cum amico communia sunt, quomodo cum socio, ut pars mea sit, pars illius: sed quomodo patri matrique communes liberi sunt; quibus quum duo sunt, non singuli singulos habent, sed singuli binos. Primum omnium iam efficiam, ut quisquis est iste, qui me in societatem vocat, sciat se nihil mecum habere commune. Quare? quia hoc consortium solum inter sapientes est, inter quos amicitia est. Ceteri non magis amici sunt, quam socii. Deinde pluribus modis communia sunt. Equestria omnium equitum Romanorum sunt: in illis tamen locus meus fit proprius, quem occupavi; hoc si cui cessi, quamvis illi communi re cesserim, tamen aliquid dedisse videor. Quaedam quorundam sub certa conditione sunt. Habeo in equestribus locum, non ut vendam, non ut locem, non ut habitem: in hoc tantum, ut spectem. Propterea non mentiar, si dicam me habere in equestribus locum: sed quum in theatrum veni, si plena sunt equestria, et iure habeo locum illic, quia sedere mihi licet: et non habeo, quia ab his, cum quibus ius mihi loci commune est, occupatus est. Idem inter amicos puta fieri. Quidquid habet amicus, commune est nobis: sed illius proprium est, qui tenet. Uti his, illo nolente, non possum. „Derides me," inquis. „Si quod amici est, meum est, liceat mihi vendere." Non licet; nam nec equestria, et tamen communia tibi cum ceteris equitibus sunt. Non est argumentum, ideo aliquid tuum non esse, quia vendere non potes, quia consumere, quia mutare in deterius aut melius non potes. Tuum enim est, etiam quod sub lege certa tuum est. Accepi, sed cuncti non minus.

XIII. Ne te traham longius: Beneficium maius esse non potest: ea per quae beneficium datur, possunt esse

aiora; et plura, in quae se undique benevolentia ef-
undat, et sic sibi indulgeat, quemadmodum amantes
olent: quorum plura oscula, et complexus arctiores,
on augent amorem, sed exercent. Haec quoque, quae
enit quaestio, profligata est in prioribus: itaque brevi-
r perstringetur. Possunt enim in hanc, quae data
unt aliis, argumenta transferri. Quaeritur, an qui
mnia fecit, ut beneficium redderet, reddiderit. „Ut
ias," inquit, „illum non reddidisse, omnia fecit, ut
dderet." Apparet ergo, non esse id factum, cuius
ciendi occasionem non habuit. Ut creditori suo pe-
uniam non solvit is, qui ut solveret, ubique quaesivit,
ec invenit. Quaedam eius conditionis sunt, ut effe-
um praestare debeant: quibusdam pro effectu est, om-
ia attentasse, ut efficerent. Si omnia fecit ut sanaret,
regit medicus partes suas. Etiam damnato reo, ora-
ri constat eloquentiae officium, si omni iure usus est.
aus imperatoria etiam victo duci redditur, si et pru-
entia, et industria, et fortitudo muneribus suis functa
it. Omnia fecit, ut beneficium redderet: obstitit illi
licitas tua. Nihil incidit durius, quod veram amici-
am experiretur. Locupleti donare non potuit, sano
ssidere, felici succurrere: gratiam retulit, etiam si tu
eneficium non recepisti. Praeterea, huic intentus sem-
er, et huius rei tempus opperiens, qui in hoc multum
rae, multum sedulitatis impendit, plus laboravit, quam
ui cito referre gratiam contigit.

XIV. Debitoris exemplum dissimile est: cui parum
it pecuniam quaesisse, nisi solvit. Illic enim stat acer-
us super caput creditor, qui nullum diem gratis occi-
ere patiatur: hic benignissimus, qui quum te viderit
ursantem et sollicitum atque anxium, dicat: Mitte hanc
e pectore curam; desine tibi molestus instare: omnia a
habeo. Iniuriam mihi facis, si me quidquam amplius
esiderare iudicas. Plenissime ad me pervenit animus
uus. „Dic," inquit, „mihi: reddidisse beneficium diceres
lum, qui sic gratiam retulit? Eodem ergo loco est,
ui reddidit, et qui non reddidit. Contra, nunc illud

30 *

pone, si oblitus esset accepti beneficii, si ne tentasset quidem gratus esse, negares illum gratiam retulisse? At hic diebus noctibusque se lassavit, et omnibus aliis renuntiavit officiis, huic uni imminens et operatus, ne qua se fugeret occasio. Eodem ergo loco erunt, ille qui curam referendae gratiae abiecit, et hic qui nunquam ab illa recessit?" Iniquus es, si rem a me exigis, quum videas animum non defuisse. Ad summam, puta, quum captus esses, me pecuniam mutuatum, rebus meis in securitatem creditoris oppositis, navigasse hieme tam saeva, per infesta latrociniis litora, emensum, quidquid periculi afferre potest etiam pacatum mare: peragratis omnibus solitudinibus, quum quos nemo non fugiebat, ego quaererem, tandem ad piratas perveni: et iam te alius redemerat. Negabis me gratiam retulisse? etiamne si in illa navigatione pecuniam, quam saluti tuae contraxeram, naufragus perdidi? etiamne si in vincula quae detrahere tibi volui, ipse incidi? Negabis me retulisse gratiam? At mehercle Athenienses Harmodium et Aristogitonem tyrannicidas vocant: et Mucii manus in hostili ara relicta, instar occisi Porsenae fuit: et semper contra fortunam luctata virtus, etiam citra effectum propositi operis, enituit. Plus praestitit, qui fugientes occasiones secutus est, et alia atque alia captavit, per quae referre gratiam posset, quam quem sine ullo sudore gratum prima fecit occasio.

XV. „Duas," inquit, „res ille tibi praestitit, voluntatem, et rem: tu quoque illi duas debes." Merito istud diceres ei, qui tibi reddidit voluntatem otiosam: huic vero, qui et vult, et conatur, et nihil intentatum relinquit, non potes dicere. Utrumque enim praestat, quantum in se est. Deinde, non semper numero numerus aequandus est: aliquando una res pro duabus valet. Itaque in locum rei succedit tam propensa voluntas, et cupida reddendi. Quodsi animus sine re ad referendam gratiam non valet: nemo adversus deos gratus est, in quos voluntas sola confertur. „Diis," inquit, „nihil aliud praestare possumus." Sed si huic quoque, cui re-

ferre gratiam debeo, nihil aliud praestare possum: quid est, quare non eo adversus hominem gratus sim, quo nihil amplius in deos confero?

XVI. Si tamen, quid sentiam quaeris, et vis signare responsum: hic beneficium recepisse se iudicet; ille se sciat non reddidisse. Hic illum dimittat: ille se teneat. Hic dicat: Habeo; ille respondeat: Debeo. In omni quaestione propositum sit nobis bonum publicum. Praecludendae sunt excusationes ingratis, ad quas refugere possint, et sub quibus infitiationem suam tegere. „Omnia feci!" Fac etiam nunc. Quid tu tam imprudentes iudicas maiores nostros fuisse, ut non intelligerent iniquissimum esse, eodem loco haberi eum qui pecuniam, quam a creditore acceperat, libidine aut alea absumsit, et eum qui incendio, aut latrocinio, aut aliquo casu tristiore, aliena cum suis perdidit? Nullam excusationem receperunt, ut homines scirent fidem utique praestandam. Satius enim erat a paucis etiam iustam excusationem non accipi, quam ab omnibus aliquam tentari. Omnia fecisti ut redderes. Hoc illi satis sit: tibi parum. Nam quemadmodum ille, si enixam et sedulam operam transire pro irrita patitur, cui gratia referatur indignus est: ita tu ingratus es, nisi ei, qui voluntatem bonam in solutum accepit, eo libentius debes, quia dimitteris. Non rapias hoc, nec testeris: occasiones reddendi nihilominus quaeras. Redde illi, quia repetit; huic, quia remittit: illi, quia malus: huic, quia non malus. Ideoque non est, quod ad te hanc quaestionem iudices pertinere: an, quod beneficium quis a sapiente acceperit, reddere debeat, si ille desiit esse sapiens, et in malum versus est. Redderes enim et depositum, quod a sapiente accepisses; et etiam malo redderes creditum: quid est, cur non et beneficium? Quia mutatus est ille, te mutat? Quid? si quid a sano accepisses, aegro non redderes: quum plus semper imbecillo amico debeamus? Et hic aeger est animo: adiuvetur, feratur. Stultitia morbus est animi.

XVII. Distinguendum hoc, quo magis intelligatur, existimo. Duo sunt beneficia. Unum, quod dare nisi

sapiens sapienti non potest: hoc est absolutum et verum beneficium: alterum vulgare, plebeium, cuius inter nos imperitos commercium est. De hoc non est dubium, quin illi qualiscunque est debeam reddere, sive homicida, sive fur, sive adulter evasit. Habent scelera leges suas. Melius istos iudex, quam ingratus, emendat. Nemo te malum, quia est, faciat. Malo beneficium proiiciam, bono reddam: huic, quia debeo; illi, ne debeam.

XVIII. De altero beneficii genere dubitatur, quod si accipere non potui nisi sapiens, ne reddere quidem nisi sapienti possum. Puta enim me reddere: ille non potest recipere: non est iam huius rei capax; scientiam utendi perdidit. Quid, si me remittere manco pilam iubeas? stultum est dare alicui, quod accipere non possit. Ut respondere ab ultimo incipiam: Non dabo illi, quod accipere non poterit: reddam, etiam si recipere non poterit. Obligare enim non possum, nisi accipientem: liberari tantum, si reddo, possum. Ille uti illo non poterit? viderit. Penes illum erit culpa, non penes me.

XIX. „Reddere est," inquit, „accepturo tradidisse. Quid enim si cui vinum debeas, et hoc ille infundere reticulo iubeat, aut cribro: reddidisse te dices, aut reddere voles, quod dum redditur, inter duos pereat?" Reddere, est id quod debeas, ei, cuius est, volenti dare. Hoc unum mihi praestandum est. Ut quidem habeat, quod a me accepit, iam ulterioris est curae. Non tutelam illi, sed fidem debeo; multoque satius est, illum non habere, quam me non reddere. Et creditori statim in macellum laturo, quod acceperit, reddam; etiam si mihi adulteram, cui numerem, delegaverit, solvam; et si nummos quos accipiet, in sinum suum discinctus fundet, dabo. Reddendum enim mihi est, non servandum, quum reddidero, aut tuendum. Beneficii accepti, non redditi custodiam debeo. Dum apud me est, salvum sit. Ceterum licet accipientis manibus effluat, dandum est reposcenti. Reddam bono, quum expediet; malo,

quum potest. „Tale," inquit, „beneficium, quale accepisti, non illi potes reddere. Accepisti enim a sapiente: stulto reddis." Non. Reddo illi, quale nunc potest accipere; nec per me fit, quod deterius, sed per illum. Id quod accepi, reddam. Cui, si ad sapientiam redierit, reddam quale accepi: dum in malis est, reddam quale ab illo potest accipi. „Quid," inquit, „si non tantum malus factus est, sed ferus, sed immanis, qualis Apollodorus, aut Phalaris: et huic beneficium, quod acceperas, reddes?" Mutationem sapientis tantam natura non patitur; nam in pessima ab optimis lapsus, necesse est, etiam in malo vestigia boni teneat. Nunquam in tantum virtus exstinguitur, ut non certiores animo notas imprimat, quam ut illas eradat ulla mutatio. Ferae inter nos educatae, quum in silvas eruperunt, aliquid mansuetudinis pristinae retinent; tantumque a placidissimis absunt, quantum a veris feris et nunquam humanam manum passis. Nemo in summam nequitiam incidit, qui unquam haesit sapientiae; altius infectus est, quam ut ex toto elui, et transire in colorem alium possit. Deinde interrogo, utrum iste ferus sit animo tantum, an et in perniciem publicam excurrat? Proposuisti enim mihi Apollodorum et Phalarin tyrannum; quorum si naturam habet intra se malus, quidni ego isti beneficium suum reddam, ne quid mihi cum eo sit iuris amplius? Si vero sanguine humano non tantum gaudet et pascitur, sed et suppliciis omnium aetatum crudelitatem insatiabilem exercet, nec irâ, sed aviditate quadam saeviendi furit, si in ore parentum filios iugulat, si non contentus simplici morte, distorquet, nec urit solum perituros, sed excoquit, si arx eius cruore semper recenti madet: parum est, huic beneficium non reddere. Quidquid erat, quo mihi cohaereret, intercisa iuris humani societas abscidit. Si praestitisset quidem mihi aliquid, sed arma patriae meae inferret: quidquid meruerat, perdidisset, et referre illi gratiam scelus haberetur. Si non patriam meam impugnat, sed suae gravis est, et sepositus a mea gente, suam exagitat: abscidit nihilominus illum

tanta pravitas animi. Etiam si non inimicum, invisum mihi efficit: priorque mihi ac potior eius officii ratio est, quod humano generi, quam quod uni homini debeo.

XX. Sed quamvis hoc ita sit, et ex eo tempore omnia mihi in illum sint libera, ex quo, corrumpendo fas omne, ut nihil in eum nefas esset, effecerit: illum mihi servandum modum credam, ut si beneficium illi meum neque vires maiores daturum est in exitium commune, nec confirmaturum quas habet; id autem erit, quod illi reddi sine pernicie publica possit; reddam. Servabo filium eius infantem. Quid hoc beneficium obest cuiquam eorum, quos crudelitas eius lacerat? Pecuniam, quae satellitem stipendio teneat, non subministrabo. Si marmora et vestes desideraverit, nihil oberit cuiquam id quo luxuria eius instruitur: militem et arma non suggeram. Si pro magno petet munere artifices scenae, et scorta, et quae feritatem eius emolliant, libens offeram. Cui triremes et aeratas non mitterem, lusorias et cubiculatas et alia ludibria regum in mari lasciviientium mittam. Et si ex toto eius sanitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus dabo, illi reddam: quando ingeniis talibus vitae exitus remedium est; optimumque est obire ei, qui ad se nunquam rediturus est. Sed haec rara nequitia est, et semper portenti loco habita, sicut hiatus terrae, et de cavernis maris ignium eruptio. Itaque ab illa recedamus: de his loquamur vitiis, quae detestamur sine horrore. Huic homini malo, quem invenire in quolibet foro possum, quem singuli timent, reddam beneficium, quod accepi. Non oportet mihi nequitiam eius prodesse: quod meum non est, redeat ad dominum, bonus sit an malus. Quam diligenter istud excuterem, si non redderem, sed darem? Hic locus fabulam poscit.

XXI. Pythagoricus quidam emerat a sutore phaecasia, rem magnam, non praesentibus nummis. Post aliquot dies venit ad tabernam, redditurus: et quum clausam diu pulsaret, fuit qui diceret: „Quid perdis operam? sutor ille quem quaeris, elatus, combustus est.

Quod nobis fortasse molestum est, qui in aeternum nostros amittimus: tibi minime, qui scis futurum, ut renascatur. Iocatus in Pythagoricum. At philosophus noster tres aut quatuor denarios (non invita manu) domum retulit, subinde concutiens. Deinde quum reprehendisset hanc suam non reddendi tacitam voluptatem, intelligens arrisisse sibi illud lucellum, redit ad eandem tabernam, et ait: „Ille tibi vivit; redde, quos debes.“ Deinde per clostrum, qua se commissura laxaverat, quatuor denarios in tabernam inseruit ac misit, poenas a se exigens improbae cupiditatis, ne alieno assuesceret.

XXII. Quod debes, quaere cui reddas: et si nemo poscet, ipse te appella. Malus an bonus sit, ad te non pertinet. Redde, et accusa, non oblitus, quemadmodum inter vos officia divisa sunt. Illi oblivio imperata est, tibi meminisse mandavimus. Errat tamen, si quis existimat, quum dicimus eum qui beneficium dedit, oblivisci oportere, excutere nos illi memoriam rei praesertim honestissimae. Quaedam praecipimus ultra modum, ut ad verum et suum redeant. Quum dicimus: Meminisse non debet: hoc volumus intelligi, praedicare non debet, nec iactare, nec gravis esse. Quidam enim beneficium quod dederunt, omnibus circulis narrant: hoc sobrii loquuntur, hoc ebrii non continent; hoc ignotis ingerunt, hoc amicis committunt. Ut haec nimia et exprobratrix memoria subsideret, oblivisci eum qui dedit, iussimus: et plus imperando quam praestari poterat, silentium suasimus.

XXIII. Quoties parum fiduciae est in his quibus imperas, amplius est exigendum quam satis est, ut praestetur quantum satis est. In hoc omnis hyperbole extenditur, ut ad verum mendacio veniat. Itaque qui dixit,

Qui candore nives anteirent, cursibus auras:

quod non poterat fieri, dixit: ut crederetur quantum plurimum posset. Et qui dixit,

His immobilior scopulis, violentior amne:

nemini hoc quidem se persuasurum putavit, aliquem tam immobilem esse, quam scopulum. Nunquam tantum sperat hyperbola, quantum audet: sed incredibilia affirmat, ut ad credibilia perveniat. Quum dicimus: Qui beneficium dedit, obliviscatur: hoc dicimus: similis sit oblito; memoria eius non appareat, nec incurrat. Quum dicimus, beneficium repeti non oportere, non ex toto repetitionem tollimus: saepe enim opus est malis exactore, etiam bonis admonitione. Quid ergo? occasionem ignoranti non ostendam? necessitates illi meas non detegam, quare nescisse se aut mentiatur, aut doleat? Interveniat aliquando admonitio, sed verecunda, quae non poscat, nec in ius vocet.

XXIV. Socrates amicis audientibus: „Emissem," inquit, „pallium, si nummos haberem." Neminem poposcit, omnes admonuit; a quo acciperet, ambitus fuit. Quidni esset? Quantulum enim erat, quod Socrates accipiebat? at multum erat, eum fuisse, a quo Socrates acciperet. Num illos castigare mollius potuit? „Emissem," inquit, „pallium, si nummos haberem." Post hoc quisquis properaverit, sero dat. Iam Socrati defuit. Propter acerbos exactores repetere prohibemus: non ut nunquam fiat, sed ut parce.

XXV. Aristippus aliquando delectatus unguento: „Male," inquit, „istis effeminatis eveniat, qui rem tam bellam infamaverunt!" Idem dicendum est: Male istis improbis et importunis beneficiorum suorum quadruplatoribus eveniat, qui tam bellam rem, admonitionem inter amicos, sustulerunt! Ego tamen utar hoc iure amicitiae, et beneficium ab eo repetam, a quo petissem: qui alterius beneficii loco accepturus est, potuisse reddere. Nunquam, ne querens quidem, dicam:

—— *Eiectum litore egentem*
Excepi, et regni demens in parte locavi.

Non est ista admonitio, non: convicium est. Hoc est in odium beneficia perducere: hoc est efficere, ut in-

gratum esse, aut liceat, aut iuvet. Satis abundeque est, submissis et familiaribus verbis memoriam revocare:

Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum. ——

Ille invicem dicat: Quidni meueris? eiectum litore egentem excepisti.

XXVI. „Sed nihil," inquit, „proficimus: dissimulat; oblitus est, Quid facere debeam?" Quaeris rem maxime necessariam, et in qua hanc materiam consummari decet: quemadmodum ingrati ferendi sint? Placido animo, mansueto, magno. Nunquam te tam inhumanus, et immemor, et ingratus offendat, ut non tamen dedisse delectet. Nunquam in has voces iniuria impellat: Vellem non fecisse. Beneficii tui tibi etiam infelicitas placeat. Semper illum poenitebit, si te ne nunc quidem poenitet. Non est, quod indigneris, tanquam aliquid novi acciderit: magis mirari deberes, si non accidisset. Alium labor, alium impensa deterret: alium periculum, alium turpis verecundia, ne dum reddit, fateatur accepisse: alium ignorantia officii, alium pigritia, alium occupatio. Adspice, quemadmodum immensae hominum cupiditates hient semper, et poscant: non miraberis ibi neminem reddere, ubi nemo satis accipit. Quis est istorum tam firmae mentis ac solidae, ut tuto apud eum beneficia deponas? Alius libidine insanit, alius abdomini servit, alius lucri totus est, cuius summam, non vias spectat; alius invidiâ laborat, alius caeca ambitione, et in gladios ruente. Adiice torporem mentis ac senium, et huic contrariam inquieti pectoris agitationem, tumultusque perpetuos; adiice aestimationem sui nimiam et tumorem, ob quae contemnendus est, insolentem. Quid contumaciam in perversa nitentium, quid levitatem semper alio transilientem loquar? Huc accedat temeritas praeceps, et nunquam fidele consilium daturus timor, et mille errores, quibus volvimur; audacia timidissimorum, discordia familiarissimorum, et publicum malum,

incertissimis fidere, fastidire possessa, optare quae consequi posse spes non fuit.

XXVII. Inter affectus inquietissimos, rem quietissimam, fidem, quaeris? Si tibi vitae nostrae vera imago succurret, videberis tibi videre captae quum maxime civitatis faciem, in qua omisso pudoris rectique respectu, vires in consilio sunt, velut signo ad permiscenda omnia dato. Non igni, non ferro abstinetur: soluta legibus scelera sunt: nec religio quidem, quae inter arma hostilia supplices texit, ullum impedimentum est ruentium in praedam. Hic ex privato, hic ex publico, hic ex profano, hic sacra rapit: hic effringit, hic transilit, hic non contentus angusto itinere, ipsa quibus arcetur, evertit, et in lucrum ruina venit. Hic sine caede populatur, hic spolia cruenta manu gestat. Nemo non fert aliquid ex altero. In hac aviditate generis humani, nae tu nimis fortunae communis oblitus es, qui quaeris inter rapientes referentem! Si indignaris ingratos esse: indignare luxuriosos, indignare avaros, indignare impudicos, indignare aegros deformes, senes pallidos. Est istud grave vitium, est intolerabile, et quod dissociet homines, quod concordiam, qua imbecillitas nostra fulcitur, scindat ac dissipet: sed usque eo vulgare est, ut illud nec qui queritur quidem effugerit.

XXVIII. Cogita tecum, an quibuscunque debuisti, gratiam retuleris, an nullum unquam apud te perierit officium, an omnium te beneficiorum memoria comitetur. Videbis quae puero data sunt, ante adolescentiam elapsa: quae in iuvenem collata sunt, non perdurasse in senectutem. Quaedam perdidimus, quaedam proiecimus, quaedam e conspectu nostro paulatim exierunt: a quibusdam oculos avertimus. Ut excusem tibi imbecillitatem tuam, inprimis fragilis est memoria, et rerum turbae non sufficit. Necesse est quantum recipit, emittat, et antiquissima recentissimis obruat. Sic factum est, ut minima apud te nutricis esset auctoritas: quia beneficium eius longius aetas sequens posuit. Sic factum est, ut praeceptoris tibi non esset ulla veneratio: sic

venit, ut circa consularia occupato comitia, aut sacerdotiorum candidato, quaesturae suffragator excideret. Fortasse vitium, de quo quereris, si te diligenter excusseris, in sinu invenies. Inique publico irasceris crimini, stulte tuo; ut absolvaris, ignosce. Meliorem illum facies ferendo, utique peiorem exprobrando. Non est quod frontem eius indures: sine, si quid est pudoris residui, servet. Saepe dubiam verecundiam vox convicantis clarior rupit. Nemo id esse, quod iam videtur, timet. Deprehensus pudor amittitur.

XXIX. „Perdidi beneficium." Numquid quae consecravimus, perdidisse nos dicimus? Inter consecrata beneficium est, etiam si male respondit, bene collatum. Non est ille, qualem speravimus. Simus quales fuimus nos, ei dissimiles. Damnum tunc factum nunc apparuit. Ingratus non sine nostro pudore protrahitur: quoniam quidem querela amissi beneficii, non bene dati signum est. Quantum possumus, causam eius apud nos agamus: fortasse non potuit, fortasse ignoravit: fortasse facturus est. Quaedam nomina bona lentus ac sapiens creditor fecit, qui sustinuit, ac mora fovit. Idem nobis faciendum: nutriamus fidem languidam.

XXX. „Perdidi beneficium!" Stulte, non nosti detrimenti tui tempora. Perdidisti, sed quum dares: nunc palam factum est. Etiam in his quae videntur in perdito, moderatio plurimum profuit. Ut corporum, ita animorum molliter vitia tractanda sunt. Saepe quod explicavit mora, pertinacia trahentis abruptum est. Quid opus est maledictis? quid querelis? quid insectatione? quare illum liberas? quare dimittis? Si ingratus est, iam nihil debet. Quae ratio est, exacerbare eum, in quem magna contuleris, ut ex amico dubio fiat non dubius inimicus, et patrocinium sibi nostra infamia quaerat? Nec desit qui dicat: Nescio quid est, quod eum, cui tantum debuit, ferre non potuit; subest aliquid! Nemo non superioris dignitatem querendo, etiam si non inquinavit, aspersit: nec quisquam fingere con-

tentus est levia, quum magnitudine mendacii fidem quaerat.

XXXI. Quanto illa melior via, qua servatur illi species amicitiae, et, si reverti ad sanitatem velit, etiam amicitia! Vincit malos pertinax bonitas; nec quisquam tam duri infestique adversus diligenda animi est, ut etiam vi tractus bonos non amet: quibus hoc quoque coepit debere, quod impune non solvit. Ad illa itaque cogitationes tuas flecte. Non est mihi relata gratia. Quid faciam? Quod dii omnium rerum optimi auctores: qui beneficia ignorantibus dare incipiunt, ingratis perseverant. Alius illis obiicit negligentiam nostri, alius iniquitatem: alius illos extra mundum suum proiicit, et ignavos, hebetesque sine luce, sine ullo opere destituit. Alius solem, cui debemus, quod inter laborem quietemque tempus divisimus, quod non tenebris immersi confusionem aeternae noctis effugimus, quod annum cursu suo temperat, et corpora alit, sata evocat, percoquit fructus, saxum aliquod, aut fortuitorum ignium globum, et quidvis potius quam deum appellat. Nihilominus tamen more optimorum parentum, qui maledictis suorum infantium arrident, non cessant dii beneficia congerere de beneficiorum auctore dubitantibus: sed aequali tenore bona sua per gentes populosque distribuunt, unam potentiam sortiti, prodesse. Spargunt opportunis imbribus terras, maria flatu movent, siderum cursu notant tempora, hiemes aestatesque interventu lenioris spiritus molliunt: errorem labentium animorum placidi ac propitii ferunt. Imitemur illos. Demus, etiam si multa in irritum data sint: demus nihilominus aliis, demus ipsis, apud quos iactura facta est. Neminem ab excitanda domo ruina deterruit; et quum penates ignis absumsit, fundamenta tepente adhuc area ponimus, et urbes haustas saepius eodem solo condimus. Adeo ad bonas spes pertinax animus est. Terra marique humana opera cessarent, nisi male cadentia iterum tentare libuisset.

XXXII. Ingratus est. Non mihi fecit iniuriam, sed sibi: ego beneficio meo, quum darem, usus sum. Nec ideo pigrius dabo, sed diligentius: quod in hoc perdidi, ab aliis recipiam. Sed huic ipsi beneficium dabo iterum, et tanquam bonus agricola cura cultuque sterilitatem soli vincam. Periit mihi beneficium: iste omnibus. Non est magni animi, dare et perdere: hoc est magni animi, perdere et dare.

OBSERVATIONES CRITICAE
AD
L. ANNAEI SENECAE
OPERA PHILOSOPHICA

I. AD LIBROS TRES DE IRA.

AD LIB. I. DE IRA.

CAP. I. *humana furens cupiditate)* Codd. lectio, in antiqq. edd. perperam in *fruens*, a Mureto vero in *fervens* mutata.

CAP. II. *sine habitatione desertas)* h. e. ita desertas, ut ne habitationes quidem remanserint.

CAP. III. *concessa providentia)* Codd. lectio. Antea: *prudentia.*

CAP. V. *emendatissimo)* Alii: *commendatissimo.*

CAP. VII. *concussa mens)* Nonnulli Codd. *excussa.*

CAP. VIII. *repugnare seminibus)* Alii perperam: *sensibus.*

in melius pejusve) Alii minus recte: *peiusque.*

CAP. X. *impatiens imperii)* Alii: *patiens.*

CAP. XI. *suffugia)* Alii perperam: *suffragia.*

dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus) Alii: *dolorem ultionemque seposuit: in unam utilitatem occasionis intentus, iram* etc.

CAP. XIII. *detractum)* Cod. Lipsianus: *defectum.*

CAP. XIV. *patrium animum)* Erasmus: *paternum.* Lipsius: *p[illegible]*

[illegible]

[illegible] Vulgata: *hoc.*

Cap. xvi. *ignominia contineberis)* Ante Gruterum et Lipsium: *ignominia non contineberis.*

militarem) Coniect. Lipsii, pro vulgata: *supplicium militare.*

commissio sua) Alii perperam: *commissatio.*

AD LIB. II. DE IRA.

Cap. ii. *ad quosdam ictus)* Vett. edd.: *ad quosdam tactus.*

Cap. vi. *at qui haec dicit, illam)* Ita omnino legendum censui. Ruhkopfius: *atqui haec dicit, qui illam.*

Cap. vii. *advocatos conciscunt)* Alii: *advocatos habent.*

mereri satis fuit) Antea: *satius.*

Cap. xi. *ipso quo timentur)* Alii: *ipso, quod timentur.*

Cap. xii. *ossa)* Muretus coniecit: *offa;* quod idem significaret, atque vocabulum praecedens: venena. Lipsio monente, Seneca de quorundam piscium ossibus loquitur, quae mortifera veteres putarunt.

didicerunt) Muretus adiecit: *alii.*

Cap. xiv. *facibusque subditis)* i. e. igne supposito. Vid. Columella VI. 2. Superflua Lipsii coniectura: *calcibusque.*

Cap. xx. *quidam sicci)* Coniectura Mureti. Var. lect.: *saucii;* nec non: *saucii sunt.* Locus corruptus videtur.

Cap. xxv. *Idem saepius questus est)* Alii: *idem bilem habere saepius questus est.* Trillerus in Obss. crit. p. 138. coniecit: *vibicem habere;* cui Ruhkopfius adstipulatur. Quum verba illa: *bilem habere* in nonnullis Codd. deficiant, eadem praetermittere, haud dubitavi.

Cap. xxxii. *et a contumelia non differt, nisi ordine)* Ruhkopfius: *et talio non multum differt, nisi ordine.*

in balneo quidam percussit imprudens) Codd. lectio: *in balneo ignorans quidam percussit imprudens.*

minus, inquis) Alii: *inquit;* quod propter praecedentia mutandum putavi.

Cap. xxxiii. *troianum patrem)* Sermo est de Priamo. Quare perperam: *romanum patrem.*

Cap. xxxvi. *Sed quantulum)* Sic mihi conficiendum videbatur, Vulgo legitur: *Et quantulum.*

AD LIB. III. DE IRA.

[illegible] v. *detinere)* In edd. vett. *retinere.* Lipsius: *detinere;* [illegible]vius: *desinere.* Sed *detinere* est Codd. lectio, eaque [illegible]

OBSERVATIONES CRITICAE
AD
L. ANNAEI SENECAE
OPERA PHILOSOPHICA

I. AD LIBROS TRES DE IRA.

AD LIB. I. DE IRA.

Cap. I. *humana furens cupiditate)* Codd. lectio, in antiqq. edd. perperam in *fruens*, a Mureto vero in *fervens* mutata.

Cap. II. *sine habitatione desertas)* h. e. ita desertas, ut ne habitationes quidem remanserint.

Cap. III. *concessa providentia)* Codd. lectio. Antea: *prudentia.*

Cap. V. *emendatissimo)*. Alii: *commendatissimo.*

Cap. VII. *concussa mens)* Nonnulli Codd. *excussa.*

Cap. VIII. *repugnare seminibus)* Alii perperam: *sensibus.*
in melius pejusve) Alii minus recte: *peiusque.*

Cap. X. *impatiens imperii)* Alii: *patiens.*

Cap. XI. *suffugia)* Alii perperam: *suffragia.*
dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus) Alii: *dolorem ultionemque seposuit: in unam utilitatem occasionis intentus, iram* etc.

Cap. XIII. *detractum)* Cod. Lipsianus: *defectum.*

Cap. XIV. *patrium animum)* Erasmus: *paternum.* Lipsius: *pacatum.*

Cap. XV. *lene)* Vulgata: *leve.*

CAP. XVI. *ignominia contineberis)* Ante Gruterum et Lipsium: *ignominia non contineberis.*

militarem) Coniect. Lipsii, pro vulgata: *supplicium militare.*

commissio sua) Alii perperam: *commissatio.*

AD LIB. II. DE IRA.

CAP. II. *ad quosdam ictus)* Vett. edd.: *ad quosdam tactus.*

CAP. VI. *at qui haec dicit, illam)* Ita omnino legendum censui. Ruhkopfius: *atqui haec dicit, qui illam.*

CAP. VII. *advocatos conciscunt)* Alii: *advocatos habent.*

mereri satis fuit) Antea: *satius.*

CAP. XI. *ipso quo timentur)* Alii: *ipso, quod timentur.*

CAP. XII. *ossa)* Muretus coniecit: *offa;* quod idem significaret, atque vocabulum praecedens: venena. Lipsio monente, Seneca de quorundam piscium ossibus loquitur, quae mortifera veteres putarunt.

didicerunt) Muretus adiecit: *alii.*

CAP. XIV. *facibusque subditis)* i. e. igne supposito. Vid. Columella VI. 2. Superflua Lipsii coniectura: *calcibusque.*

CAP. XX. *quidam sicci)* Coniectura Mureti. Var. lect.: *saucii;* nec non: *saucii sunt.* Locus corruptus videtur.

CAP. XXV. *Idem saepius questus est)* Alii: *idem bilem habere saepius questus est.* Trillerus in Obss. crit. p. 138. coniecit: *vibicem habere;* cui Ruhkopfius adstipulatur. Quum verba illa: *bilem habere* in nonnullis Codd. deficiant, eadem praetermittere, haud dubitavi.

CAP. XXXII. *et a contumelia non differt, nisi ordine)* Ruhkopfius: *et talio non multum differt, nisi ordine.*

in balneo quidam percussit imprudens) Codd. lectio: *in balneo ignorans quidam percussit imprudens.*

minus, inquis) Alii: *inquit;* quod propter praecedentia mutandum putavi.

CAP. XXXIII. *troianum patrem)* Sermo est de Priamo. Quare perperam: *romanum patrem.*

CAP. XXXVI. *Sed, quantulum)* Sic mihi coniiciendum videbatur. Vulgo legitur: *Et quantulum.*

AD LIB. III. DE IRA.

CAP. V. *detinere)* In edd. vett. *retinere.* Lipsius: *detinere;* Gronovius: *desinere.* Sed *detinere* est Codd. lectio, eaque satis bona.

OBSERVATIONES CRITICAE
AD
L. ANNAEI SENECAE
OPERA PHILOSOPHICA

I. AD LIBROS TRES DE IRA.

AD LIB. I. DE IRA.

Cap. I. *humana furens cupiditate)* Codd. lectio, in antiqq. edd. perperam in *fruens*, a Mureto vero in *fervens* mutata.

Cap. II. *sine habitatione desertas)* h. e. ita desertas, ut ne habitationes quidem remanserint.

Cap. III. *concessa providentia)* Codd. lectio. Antea: *prudentia.*

Cap. V. *emendatissimo)* Alii: *commendatissimo.*

Cap. VII. *concussa mens)* Nonnulli Codd. *excussa.*

Cap. VIII. *repugnare seminibus)* Alii perperam: *sensibus.*

in melius pejusve) Alii minus recte: *peiusque.*

Cap. X. *impatiens imperii)* Alii: *patiens.*

Cap. XI. *suffugia)* Alii perperam: *suffragia.*

dolorem ultionemque seposuit in unam utilitatem, et occasioni intentus) Alii: *dolorem ultionemque seposuit: in unam utilitatem occasionis intentus, iram* etc.

Cap. XIII. *detractum)* Cod. Lipsianus: *defectum.*

Cap. XIV. *patrium animum)* Erasmus: *paternum.* Lipsius: *placatum.*

Cap. XV. *lene)* Vulgata: *leve.*

Cap. xvi. *ignominia contineberis)* Ante Gruterum et Lipsium: *ignominia non contineberis.*

militarem) Coniect. Lipsii, pro vulgata: *supplicium militare.*

commissio sua) Alii perperam: *commissatio.*

AD LIB. II. DE IRA.

Cap. ii. *ad quosdam ictus)* Vett. edd.: *ad quosdam tactus.*

Cap. vi. *at qui haec dicit, illam)* Ita omnino legendum censui. Ruhkopfius: *atqui haec dicit, qui illam.*

Cap. vii. *advocatos conciscunt)* Alii: *advocatos habent.*

mereri satis fuit) Antea: *satius.*

Cap. xi. *ipso quo timentur)* Alii: *ipso, quod timentur.*

Cap. xii. *ossa)* Muretus coniecit: *offa;* quod idem significaret, atque vocabulum praecedens: venena. Lipsio monente, Seneca de quorundam piscium ossibus loquitur, quae mortifera veteres putarunt.

didicerunt) Muretus adiecit: *alii.*

Cap. xiv. *facibusque subditis)* i. e. igne supposito. Vid. Columella VI. 2. Superflua Lipsii coniectura: *calcibusque.*

Cap. xx. *quidam sicci)* Coniectura Mureti. Var. lect.: *saucii;* nec non: *saucii sunt.* Locus corruptus videtur.

Cap. xxv. *Idem saepius questus est)* Alii: *idem bilem habere saepius questus est.* Trillerus in Obss. crit. p. 138. coniecit: *vibicem habere;* cui Ruhkopfius adstipulatur. Quum verba illa: *bilem habere* in nonnullis Codd. deficiant, eadem praetermittere, haud dubitavi.

Cap. xxxii. *et a contumelia non differt, nisi ordine)* Ruhkopfius: *et talio non multum differt, nisi ordine.*

in balneo quidam percussit imprudens) Codd. lectio: *in balneo ignorans quidam percussit imprudens.*

minus, inquis) Alii: *inquit;* quod propter praecedentia mutandum putavi.

Cap. xxxiii. *troianum patrem)* Sermo est de Priamo. Quare perperam: *romanum patrem.*

Cap. xxxvi. *Sed quantulum)* Sic mihi coniiciendum videbatur. Vulgo legitur: *Et quantulum.*

AD LIB. III. DE IRA.

Cap. v. *detinere)* In edd. vett. *retinere.* Lipsius: *detinere;* Gronovius: *desinere.* Sed *detinere* est Codd. lectio, eaque satis bona.

Cap. vi. *Quis se regere potuit immissum?*) h. e. incitatum. Lect. Codd. Antea: *Quis se regere potuit? in immensum proderit. in proximos effundimus*). Gronovius e nonnullis codicibus dedit: *in proximo;* quum persuasum sibi habuerit, Senecam minime demonstrare voluisse, nos aliis, et quidem proximis, onus, cui ferendo impares simus, impingere, sed potius, non diu nos illud onus sustinere.

Cap. vii. *nec parvae sint*) i. e. oppressi animi. Pincianus sine causa dedit: *pravae.*

Cap. viii. *cum minime obnixo moresoque vivendum est*) i. e. cum eo, qui obstinate neutiquam resistit. Perperam plerumque legitur: *obnoxio.*

alit se ipsam contentio) Critici emendarunt: *se ipsa.*

Cap. x. *causam occupant*) i. e. morbum. Glossematum loco: *curam* et: *casum.*

hic formae suae pares) Lipsii codex: *famae;* quod forsitan praeferendum.

Cap. xii. *Si nihil erit petita advocatio* h. e. si sine effectu petita erit. Alii coniecerunt: *Si in hoc erit petita advocatio, apparebit iram indicium esse, non iram.*

Cap. xviii. *cui thure et vino supplicabat*) Plerumque legitur: *c. th. e. v. populus Romanus suppl.* quamvis minus recte, propter praecedentia.

quam ingentem crudelitas ejus) Ruhkopfius emendavit: *quam ingens crudelitas ejus;* quod forsitan praeferendum.

Cap. xix. *et hoc ipsum*) valde mihi haec lectio placuit, licet plerumque legatur: *sed hoc ipsum.*

si tres senatores) Ruhkopfius egregiam proposuit coniecturam: *illustres senatores*, quam velim recepissem in textum.

Cap. xxii. *Ex his duobus tamen, qui leoni objectus est, vivit*) Ruhkopfius hoc interpretamenti loco adiectum putat; quod secus mihi videtur, quum haec loquendi ratio apud Senecam saepius profecto occurrat.

Cap. xxiii. *tota civitate direptus est*) i. e. amicitia eiusdem valde efflagitata est, quum in omnium deliciis esset.

Cap. xxv. *Denique dabit poenas*) Alii: *debet*, vel *debeat.*

Cap. xxvi. *apud Germanos virum dedecet*) Ruhkopfius non male exhibuit: *apud Germanos. Utrumque decet;* praeeunte potissimum Erasmo.

Cap. xxxiii. *imputatum a servo denarium*) i. e. in rationes collatum; quum servus sibi repetat, quod in rem domini erogaverat: uti recte explicavit Gronovius. Quare Pincianus et Lipsius minus recte scripserunt: *amputatum.*

maxime deprimimus) h. e. laborando et quasi terendo usui nostro accommodamus.

Cap. xxxv. *crebris distinctam venis)* Uti nos dicimus: Tische von gemasertem Holze. Vid. Plinius Hist. Nat. XIII, 15. Quare perperam alii: *vinis*, vel: *naevis*.

Cap. xxxvii. *aut divitis)* Conj. Mureti. In codd. nullo sensu obtinente mox occurrit: *aut vidisti*, mox *audisti*, mox *judisci*. Rubenius exhibuit: *judicis*, Gronovius: *jurisconsulti*.

Cap. xl. *et ultro obirasci)* Gronovii coniectura. Non male tamen vulgo legitur: *et ultro obviam ire ei*.

Cap. xli. *Pacem demus animo)* Ante haec verba lacunam suspicatur Lipsius; quam negare vix intendam.

Cap. lxii. *undecunque haeserint)* Lipsius e codice suo: *exierint;* quod et Ruhkopfius recepit.

II. AD CONSOLATIONEM AD HELVIAM.

Cap. i. *ne, me non victo)* Suadente Lipsio ita exhibui, quamvis alii praeferant: *ne a me non victa;* siquidem verba sequentia priori lectioni magis convenire videntur.

Cap. vi. *angustare videor vim ejus)* Lipsius sine causa emendavit: *angustare ne videamur vim ejus*.

Corsicam pete) Accuratiorem huius insulae notitiam propter exilium suum Seneca habuit; debuitque in eam, quum ibi tunc commoraretur, statim incidere; inepte ergo alii: *Cosuram*, alii vero: *Corcyram* coniecerant.

Cap. ix. *nullum inventuri solum intra mundum, quod alienum homini est.)* Erasmi lectio est; Lipsius vero exhibuit: *nullum invenire intra mundum est alienum nobis*.

Atqui non est haec terra) Alii: *at*.

Cap. x. *laureamque in Capitolini Iovis gremio reposuerat)* Vid. Lipsium ad Taciti Annal. II, 26.

Cap. xi. *„At vestem an domum.)* Male nonnulli: *an vestem, an domum;* quum obiectio insit.

levis ipse et expers curae) Gronovius: *levis ipse et exsertus*. Sed conf. Senecae Nat. Quaest. 1. praef. §. 8.

Cap. xii. *mercenarium suum discessisse)* Alii: *decessisse*.

Cap. xiii. *in universum semel vincit)* Erasmi est lectio; Gronovius aliique: *vincitur*. Lipsius coniecit: *nisi semel vincit, vincitur*.

Cap. xvi. *vestis, quae ad nihil aliud, quam ut nudaret, componeretur)* E codd. hanc lectionem exhibuit Ruhkopfius: quum antea plerumque legeretur: *vestis, quae nihil amplius, quam nudam componeret*. Lipsius coniecit: *vestis, quae nihil amplius nudaret, quam poneretur*.

Cap. XVII. *non metus mortis, exarmata navi naufragium suum spectantem, deterruit*) Alii: *non metus mortis eam, exarmata navi naufragium suum spectantem, deterruit*, mutata, mis haec verba, interpunctione.

III. AD CONSOLATIONEM AD POLYBIUM.

Cap. XXII. *sincerus et tutus*) Codd. lectio, quam tamen Muretus mutavit in: *sincerus et putus*, Pincianus vero in: *sincerus ex toto*.

Cap. XXV. *Magnam tibi partem*) i. e. magnam personam, (eine wichtige Rolle); quae alii, spreta hac antiqua lectione, dederunt: *Magnam tibi personam*.

Cap. XXXVI. *in Albano suo tesseris ac foro et provocatis huiusmodi aliis occupationibus acerbissimi funeris levabat mala*) Forus est tabula lusoria. Cf. etiam Sueton. Calig. c. 24.

IV. AD CONSOLATIONEM AD MARCIAM.

Cap. I. *nihil pie facere*) Perperam nonnulli: *nihil impie facere*.
fucum facere affectibus) i. e. fallendo blandiri iisdem; uti nos dicimus: ihnen Weihrauch streuen.
molliter assequi tam durum dolorem) Vox *assequi* a Ruhkopfio iuste defenditur; siquidem *molliter assequi* hoc loco idem est atque vernacula loquendi ratio: leise anrühren.

Cap. IV. *se consolandam Areo, philosopho viri sui, praebuit*) Graecorum consuetudinem, philosophos inter familiares habendi, Romani tunc temporis iam adoptati erant.

Cap. IX. *Egregium versum, et dignum, qui non e Publio exiret*) Ita Gronovius hunc locum corruptum sanare studuit, malum auctorem sub Publio intellectum putans. Codd. lectio: *dignum audi, qui non e populo erit*, sensu plane caret.

Cap. X. *tanquam extemplo abiturum possideat*) Egregia Sociorum Bipont. coniectura, lectioni Ruhkopfianae: *tanquam exemtum auctore possideat*, longe praeferenda. Codd: *tanquam exemplum auctore*.

Rapina rerum omnium est. Miseri, nescitis in fugam vivere!) Erasmo haec lectio debetur. Lipsius coniecit: *Rapina rerum omnium est (miseri, nescitis?) ut fuga, vivere.*

nascenti denunciata est) i. e. condicta. Alii parum congrue: *determinata.*

Cap. xi. *causis morbisque)* Iusta est codd. lectio; quum causa idem sit, atque: lues. Alii perperam: *casibus.*

putre, causarium) Causarius dicitur, qui aegrotando infirmus factus est, qualis nobis est: hinfällig.

Cap. xvi. *Cornelia Livii Drusi, clarissimum juvenem)* h. e.: Cornelia, Livii Drusi uxor, clar. iuv. Perperam alii: *Cornelia Livium Drusum, clarissimum juvenem.*

Cap. xvii. *ut ipsi maledictum sint)* i. e. ut nomina eorum loco maledicti sint. Iuste ita exhibuit Ruhkopfius.

Cap. xviii. *et excedenti terrestria magnitudine animalia)* Gronovius e codd. hanc lectionem exhibuit. Alii: *et fidem excedenti magnitudine terrentia animalia.*

Cap. xix. *et nosmetipsi fallamus)* Erasmus et Lipsius praeferunt: *non fallamus.*

semper incertiora repetenti) Haec Lipsii coniectura valde mihi arrisit. Alii: *semper in deteriora dependenti.*

Cap. xx. *e carcere deducit)* perperam Lipsius coniecit: *educit.*

contra injurias vitae beneficium mortis habeo) Bene haec lectio sese habet. In Codicibus legitur: *Coram te jura vitae beneficia.* Lipsius proposuit: *morantis vitae beneficium mortis abeo.*

cito cessuri loco, venienti in pactum hoc, prospicimus hospicium) Sensus est: Nos cito abimus, aliis velut diversorium relinquimus, pariter et eadem lege abituris. Ceterum hic locus valde tentatus fuit, pariter atque verba statim sequentia, inde a voce: *manebit*, usque ad: *Tulit suum.*

Cap. xxii. *an morte rei perderentur)* Codex Lipsianus: *prohiberentur;* quod recepit Ruhkopfius.

Cap. xxiii. *antequam obducerent)* scil.: faecem pondusque. Iuste ita Ruhkopfius. Alii: *obducerentur.*

facilius, quidquid est illud, absoluti transfluunt) Artificiose quidem, sed parum convenienter. Gronovius exhibuit: *facilius, quidquid est illud obsoleti illitique, eluunt.*

ad exitum prope est) Iure meritoque hanc lectionem defendit Gronovius. Alii: *ab exitu prope est.* Edd. antt.: *ad exitum properat.*

filium gere) lectio Codd. Alii: *sic de gere.*

Cap. xxvi. *quod in taedium versus vitae, ipse ad majores se recepit suos?)* Locus valde turbatus. Codd. lectio sine sensu: *quod in te domus sattus in te ipse ad majores se recepit suos.*

Coimus in unum omnes, videmusque vos alta nocte circumdati. Nil apud vos, ut putatis, optabile) Nonnulli Codices: *videmusque, non alta nocte circumdati, nil apud vos, ut putatis, optabile.*

V. AD LIBRUM DE PROVIDENTIA.

Cap. III. *quas in agro triumphalis senex vulsit?*) Lipsio haec lectio debetur; antea: *quas in agro repurgando triumphalis senex vulsit?*

Cap. IV. *Triumpho ego mirmillonem*) Sic e Codd. dedit Ruhkopfius, qui, laudato Martialis epigr. 20. de spectaculis, gladiatorem quendam tunc temporis nobiliorem Triumphum dictum esse, monet. Alii vocem *triumpho* emiserunt, Rubenius vero et Gronovius emendarunt: *Triumphum ego mirmillonem.*

Grave est tenerae cervici jugum) Lect. codd. Lipsius sine causa: *ferae cervici.*

VI. AD LIBRUM DE TRANQUILLITATE ANIMI.

Cap. I. *diligentius quam in tralatu vestita*) Iuste hanc lectionem restituit Gronovius. Vid. Senecae epist. 110.

Vis tu nunc id agere) Alii perperam: *vis tu non id agere.*

Cap. III. *cura corporis diem educunt*) Lectio Codd., ea multo significantior, quam alii praebent: *diem ducunt.*

sive spatiatur et se utitur suo jure) Hanc phrasin alibi etiam legi, pluribus docuit Gronovius. Lipsius dederat: *sive exspatiatur et fruitur suo jure.*

Servare se voluit, nec obruere) Convenit haec lectio Codd. Lipsius perperam: *cernulare se voluit, nec obruere.*

Cap. V. *plus esse virium in actore*) Alii: *latore*, nec non: *vectore.*

Cap. VIII. *Habiliora sunt corpora pusilla*) Perperam alii: *imbecilla.*

Cap. IX. *Quid habes, cur ignoscas homini, armarium cedro atque ebore captanti*) Lipsiani Codicis lectio. Erasmus: *quid habes, cur ignoscas nomen marmore atque ebore captanti.*

CAP. X. *ad secundos casus*) Sic e Codd. dedit Ruhkopfius, qui vocem: *secundos* per: mitiores interpretatur. Antea: *sequentes*, nec non: *aequiores*.

CAP. XI. *Ad imperfectos*) Alii addunt: *imperitos*.

CAP. XV. *negotia similia mimicis esse*) Pinciano haec lectio debetur. Alii: *initiis esse*; totus tamen locus sensu laborat.

Et magni, didici, viri) Lipsio haec lectio debetur, a Ruhkopfio in textum recepta. Antea: *ut dixi*; sine sensu, quum nusquam de hac re locutus esset.

VII. AD LIBRUM DE CONSTANTIA SAPIENTIS.

CAP. II. *Victores omnium terrorum*) Alii perperam: *terrarum*.

CAP. III. *Magna promittitis*) Perperam plerumque: *promittis*; apud ipsum adeo Ruhkopfium.

CAP. V. *aut vicinus impotens*) Ruhkopfius vulgatam restituit: *vicinus potens*.

CAP. VI. *sed si prodit in medium*) Vocula *sed* hoc loco significat: non prius, quam.

ea quoque parte, qua melior est) Ruhkopfius e coniectura dedit: *ea quaque parte*.

CAP. XIV. *aeque imprudens animal est*) Lectio codd., a Ruhkopfio iuste recepta. Antea: *impudens*.

CAP. XV. *venali fastidio digerentibus*) Minus recte alii: *studio*.

CAP. XVI. *sed tantum conspiciente*) Non est, quod ab hac vulgata lectione recedentes, Rubenio praeeunte, scribamus: *consipiente*.

CAP. XVIII. *Huic in convivio, item in concione*) Vocula *item* iuste neque eliditur, neque cum vocula *idem* commutatur.

Haec ipse perlucidus, crepidatus, auratus) Pro vulgata lectione *auratus* Pincianus sine causa coniecit: *armillatus*.

Hoc enim in castris natus et alumnus legionum vocari solebat) Hoc scil. nomine.

VIII. AD LIBRUM DE OTIO SAPIENTIS.

CAP. XXVIII. *Quod, nisi in otio, non fit*) Gronovio haec emendatio librorum debetur; qui quidem habent: *quod in otio non fit*.

opem ferre etiam inimicis miti manu) Ruhkopfii coniectura est. Lipsius: *mente, manu.*

Cap. xxx. *non id curiae, sed jam factionis est)* Lipsio haec lectio debetur. Antea: *non id vitae: sed jam factionis est.*

sic ad vitam, quam inhabilem sciet) Lectio haec vulgata. Muretus sine causa coniecit: *sic ad iter, quod inhabile sciet.*

Cap. xxxii. *scintillas quasdam sacrorum)* i. e. ignium aeternorum, secundum Stoicos divinitatem quandam prae se ferentium.

misceri enim ista inter se, et conseri debent) Perperam alii: *conferri debent.*

IX. AD LIBROS DUO DE CLEMENTIA.

AD LIBRUM PRIMUM DE CLEMENTIA.

Cap. i. *juvat inspicere et circuire bonam concientiam)* Alii: *juvat tamen inspicere et circuire bonam conscientiam.*

omnium, quae in fidem tutelamque tuam venerunt, nihil per te neque vi, neque clam, Reipublicae ereptum.) Codd. lectiones hoc loco valde turbatae sunt.

Cap. iii. *Prima erit manumissionis)* Iuste Ruhkopfius hanc vocem explicavit per: *introductionis.*

non tam supra se esse, quam pro se, sciunt) Vocula *tam,* codd. astipulantibus, a Ruhkopfio adiecta est.

Cap. v. *quem nemo interrogaturus est, immo si vehementius excanduit)* Alii: *interpellaturus.*

Cap. vii. *exercere manum, litigare, in rixam procurrere)* Exercere manum, est: iactare manum. Minus recte alii: *exserere manum.*

Cap. ix. *insidiis ab ullo petitus est)* Minus recte alii: *ab illo.*

Cap. x. et *Coccejos et Dellios)* Alii: *Duillios.*

Cap. xi. *communis patriae, nunc dicatae tibi, amor.)* E codd. hanc lectionem exhibuit Ruhkopfius. Antea: *incomprehensibilis amor.*

Cap. xiii. *omnibus reis obnoxior ac solicitior)* Lipsio haec lectio debetur; antea scriptum fuit: *omnibus rebus.*

Cap. xiv. *simul deplorata est, ultima experitur)* Gronovius mavult: *deploratum est:* scil. negotium.

Cap. xxii. *vitia eruit, si patiens eorum est)* Gronovii haec coniectura est. Alii: *facilius compescit, si patiens eorum est.*

Cap. xxiv. *Indicta est aliquando a Senatu.)* Perperam alii: *inducta.*

[illegible] *vel publice conficiuntur*) [illegible]
ubi fontes potu infecit et suo afflatu) Ruhkopfius e Codd. dedit: *potu infecit, et, si afflavit, deurit.*

AD LIBRUM SECUNDUM DE CLEMENTIA.

Cap. II. *Parcetur ubique manibus. Tuis diutius me morari hic patere*) Modus interpungendi Ruhkopfio hoc loco debetur. Antea legebatur: *parcetur ubique manibus tuis. Diutius me morari hic patere.*

Cap. IV. *At haec vitium animi est*) Perperam alii: *et haec vitium animi est.*

Cap. V. *Nihilque, quam magnus animus, decet*) Alii, glossemate interposito, legunt: *nihilque aeque hominem, quam magnus animus decet.*

si metus et moeror confundit) Minus apte alii: *contundit.*

Cap. VI. *Afflictis vero et fortius laborantibus*) Perperam Pincianus conjecit: *fortuitis laborantibus.*

ad aeruscantis civis aridam ac pannosam maciem) Totus hic locus apud Erasmum deest.

Cap. VII. *Constituamus nunc quoque, quid sit venia.*) Haec verba in reliquis editionibus praecedit phrasis: *At quare non ignoscat, dicam;* quam tamen, prout inutiliter suppositam, elidere haud dubitavi.

X. AD LIBRUM DE BREVITATE VITAE.

Cap. I. *ut quina aut dena saecula educerent*) Minus recte alii: *edurent.*

Cap. II. *adeo ut quod apud maximum poëtarum*) Ruhkopfius post: *poëtarum* supplere vult: *comicorum*, ut Menander statim intelligatur; stricte tamen hoc non requiritur.

Cap. IV. *Omnia, tanquam mortales, timetis*) Gronovio placuit: *timetis.*

Cap. V. *plusque et iterum timenda*) Apud Erasmum: *postquam iterum.*

partes semper aliqua rumpebatur) spil. Caesar Augustus. Antea: *partes semper aliquae rumpebantur.*

Cap. VI. *nullo, ut tempestiva*) Ante Lipsium vocula *nullo* deficiebat.

Cap. VII. *quemadmodum aliquis vel jam saturo jam, nec pleno, aliquid cibi quod nec desiderat, capit*) Ruhkopfio haec lectio debetur. Lipsius ita exhibuit: *quemadmodum saturo jam, et pleno aliquid cibi, quod nec desiderat, nec capit.*

Cap. VIII. *Annua congiaria homines clarissimi accipiunt*) Valde mihi arridet Ruhkopfii conjectura: *homines et clarissimis accipiunt.*

Cap. IX. *Potestne quisquam*) scil. morti vacare. Erasmus e Cod. suo ita hunc locum egregie, ut opinor, emendavit: *potestne quisquam sensus hominum, eorum dico, qui prudentiam jactant, operosius occupari sibi, ut melius possint vivere?*

Cap. X. *avertendam cavillationem non probam: cavillationem enim.*) Hanc antiquiorem lectionem Lipsius sine causa ita mutavit: *avertendam aciem. Non probam cavillationem esse, retundi.*

Cap. XII. *victorum suorum greges*) scil. servorum, qui ad spectacula instituenda alebantur.

Cap. XV. *Nulla delebit aetas, nulla diminuet. Sequens ac deinde semper ulterior*) Gronovio haec lectio debetur. Lipsius ita scripsit: *Nulla delebit aetas praesens, nulla deminuet sequens, ac deinde semper ulterior etc.*

Cap. XVII. *quo altius surrexerit, opportunius est in occasum*) Apud Erasmum: *quo altius surrexit, vergit pronius in occasum.* *Quintius dictaturam properat praevadere?*) Codd. est lectio. Edd.: *pervadere* atque: *evadere.*

Cap. XVIII. *gladium excepturi*) Minus recte Lipsius: *Cujus excepturi.*

Cap. XIX. *sidera cursibus suis excitet?*) Nonnulli Codd.: *civibus suis;* unde Lipsius fecit: *vicibus suis.*

XI. AD LIBRUM DE VITA BEATA.

Cap. I. *quantum quotidie profligetur*) h. e. perficiatur; pariter ac nos vernacule dicimus: *Wie sich man vor sich bringen künne.* Erasmus substituit: *proficiamus.*

in quo secundum plures datur) scil. iudicium; quod patet ex prioribus. Erasmus tamen scripsit: *lis datur.*

Cap. II. *Vulgum autem tamen chlamydatos quam coronatos voco*) Antiqua haec lectio a Lipsio perperam mutata in: *tam candidatos quam coloratos.*

Cap. v. *voluptates doloresque, incertissima dominia)* Iuste Ruhkopfius haec ultima verba explicat per: *domini vacillantis*.

extra veritatem projectus) h. e. extra certum iudicium.

Cap. vii. *nec quidquam mutavit, quia semper secuta est optima)*. Antiquam hanc lectionem Ruhkopfius restituit; qui vero Lipsium sequuntur, legunt: *nec quidquam mutavit optima.*

Cap. xi. *eosdem e suggestu (noxae exspectantes)* Codd. perturbatis hanc medelam attulit Gronovius. Conf. Cicero de Finibus II. 20.

Cap. xii. *reptabundus semper atque ebrius)* Reptabundus Romanis dicitur: *wer beim Gehen mit Mühe sich aufrecht erhält.*

Cap. xiii. *Constante sibi pudicitia veritas salva est)* vid. infra observationem secundam ad Cap. V.

Cap. xvi. *temporumque suspensa momentis)* Ruhkopfius: *temporum suspensa momenta.*

magno nisi eripiatur animo) Codd. lectio, quam Lipsius mutavit in: *magno excipiatur animo.*

Cap. xvii. *Cur autem domus disposita?)* Disponere hoc loco significat: *überreichlich ausstatten.*

Cap. xix. *quod vos inviti audistis, quasi nobis quoque faciendum sit.)* Exigua mutatione facta, ita scribendum putavi, ut convenientius omnia sese haberent. Antea legebatur: *quid vos inviti audistis, quasi nobis quoque faciendum sit?*

Crederent illis hoc vacare, nisi quidam) Muretus verba: *hoc vacare*, ut spuria omisit.

Cap. xx. *Nam quidem si et paria)* Erasmus eiecit voculam: *quidem.*

Quid mirum, si non ascendunt in altum ardua aggressi? Sed viros suspice) Ita Lipsius. Erasmus vero: *Quid mirum, si non ascendunt in altum? Ardui aggressum ad virtutis suspice.*

quidquid me conscio faciam) Sic Erasmus. Alii: *quidquid me nescio faciam.*

libertatem diminutam, a nemine meam) i. e. quam ego nemini, nisi mihi ipsi, deberem.

Cap. xxi. *possidebat ipse quadringenties sestertium)* Ita Lipsius coniecit. Antea: *quadragies.*

Cap. xxiv. *dignum, quem non deducat paupertas, nec occupatum teneat)* Alii: *diducat.*

Cap. xxv. *praetextatus et chlamydatus)* Sic Ruhkopfius e Codd. Apud Lipsium: *praetextatus et candidatus;* qui tamen simul, invita Minerva, coniecit: *vexatus et gausapatus.*

Cap. xxvii. *O vos usu maxime felices)* Gronovius: *o vos tum maxime felices.*

XII. AD LIBROS SEPTEM DE BENEFICIIS.

AD LIBRUM PRIMUM DE BENEFICIIS.

Cap. i. *nihil propemodum indignius*) Alii: *turpius.*

illud quo queri vere foedissimum) Alii perperam: *decoquere vere foedissimum.*

qui beneficium aut superbe abjecit) Lipsio, qui vulgatam: *injecit* retinuit, magis placuit: *objecit.*

aut negligenter accepit) Alii: *a nesciente.* Utraque vox ex Codd.

„*At male cessit*“ *Et liberi*) Sic interpungendum equidem duxi, quum oppositio adversativi in priore verbis eaque mihi videretur. Ruhkopfius: *At si male cessit, et liberi etc.*

nonnunquam ingratorum fecit causam) Ita mihi scribendum videbatur propter consecutionem temporum. Antea: *facit causam.*

qui beneficium non reddit, magis peccat, qui non dat, citius) Perperam alii: *qui beneficium non reddit, magis peccat, quam qui non dat citius.*

Cap. ii. *si reddet aliquid, lucrum est: si non reddet, damnum non est*) Haec Codd. est lectio. Erasmus, quem Ruhkopfius quoque secutus est, sine causa conjecit: *si redit — si non redit.*

Cap. iii. *pulcherrimum, si cohaesit, et vices servat. Ideo vultus est aliqua tamen majoris dignatio, sicut promerentium. Vultus hilares sunt, quales etc.*) Sic Ruhkopfius e Codd. Alii tamen: *vices servat. Ideoque est aliqua tamen majoris dignatio, sicut promerentium vultus hilares sunt, quales etc.* Ceterum mira Codd. varietas hunc locum quam maxime perturbat.

in quibus nihil esse alligati decet, nec adscripti) Alii: *nec astricti.* Adscriptus h. l. est: mancipatus.

quia late patentis matrimonii sit.) Ita in Codd. legitur. Erasmus sine causa conjecit: *patrimonii.*

Cap. v. *Non potest beneficium manu tangi: res animo geritur*) Egregie ita Gronovius legendum statuit. Alii parum congrue exhibent: *Non potest beneficium manu tangi, sed animo geritur.*

Cap. vi. *Refert, quo ille rector impellat, a quo forma datur rebus*) Sic Ruhkopfius e Codd. Antea: *quo illa rector animus impellat.*

bent etiam farre ac fitilla religiosi sunt) Erasmus: *farre ac fictili.*

Cap. ix. *paupertatem alienam contemnere, suam quam ullum aliud vereri malum: pacem injuriis perturbare*) Erasmus: *suam timere. Nullum aliud vereri malum, non parcere injuriis, perturbare imbecilliores etc.*

Cap. xi. *et omne fuit lubi*) Codd. lectio, a Ruhkopfio exhibita. Antea: *et in omne fuit lubi.*

ad mobilia et inter se dissidentia tumultuantur) Ruhkopfius praebuit: *dissentientia.*

magno periculo liberatos, sine ullo meo, non dubitabo) Erasmus post verba: *ullo meo*, inrexit voculam: *incommodo.*

Cap. xii. *In his sequemur*) Antt. edd. haec est lectio; recentiores plerumque: *in his videamus.*

Cap. xii. *Apud paucos post rem manet gratia*) Ita Pincianus coniecit. Erasmus aliique: *post remanet gratia.*

Cap. xiii. *Libens accepit delatum honorem*) Perperam nonnulli: *dilutum honorem.*

Cap. xiv. *inimicum ac turpissimum hominem*) Ita Muretus. Antea: *inimicum ac turpissimum hominem.*

Ille accepit, quum rogasset: ego, quum rogarem) Nonnulli conjecerunt: *ego, quum rogarer;* quod ingeniose quidem, sed praeter necessitatem factum mihi videtur.

cujus venustum et liberatum orbitas magna promittebat) Ruhkopfius cum Gronovio: *et libera orbitas.*

Cap. xv. *veto liberalitatem negotari*) Ita Codd. Antt. edd. perperam: *veto liberalitatem tecum potiri.*

non quo libet casus) Alii: *non quod quilibet casus.*

AD LIBRUM SECUNDUM DE BENEFICIIS.

Cap. iv. *Hic rogandus est, ut admoneat; ille, ut consummet*) Ita Ruhkopfius e Codd. Antea: *ille, ut sumat.*

ut beneficia tua illibata et integra ad eos, quibus promissa erunt, perveniant) Ruhkopfius: *ut beneficia tua illibata, ut integra* etc.

Cap. v. *potest ob id gratus esse?*) Erasmus: *potest ob id ingratus esse?*

Cap. viii. *non est beneficium dare, deprehendere est*) Olim: *reprehendere.*

Cap. xi. *Et haec ipsa non venaliter*) Muretus: *serviliter.*

Haec tamen irrita sunt) Olim: *Nec tamen tuta sunt.*

Cap. xii. *nisi in os senatoris ingessisset imperator epigros suos*) Sic veterem lectionem: *pigros suos*, sensu carentem, Scaliger emendavit.

sic observavit idoneum tempus) Ita Ruhkopfius. Antea: *si observavit.*

Cap. xiv. *quod nonnunquam in malum vertatur*) Ruhkopfius: *vertat.*

ambitionis calor abducit a tutis) Erasmus: *a tuis.* Alii: *acutius.*

Cap. xv. *ipse ipsum non commendat, sed exprobrat)* Ruhkopfius: *munus suum commendat, non exprobrat.*

et ipsum inter illa, quae donabis, examina) Lipsius, quem et Ruhkopfius sequitur: *et ipsum, inter illas, quod donabis, examina.*

Cap. xvii. *Si me interrogas, probo)* h. e.: si meam sententiam scire volueris, accedo illi. Non est profecto, quod hunc locum, ita explicatum, cum Grutero et Lipsio mendosum dicamus.

aut mittentis vitio, aut accipientis) In Codd.: *aut mittentis studio.*

Cap. xviii. *Nemo in id accipiendo obligatur)* Muretus: *Nemo id accipiendo obligatur.*

Cap. xx. *non an servirent, sed utri)* Ita Rudolphus Agricola coniecit. Antea: *sed cui.*

Cap. xxiii. *ita accipienti adhibenda conscia est)* Cf. de Clementia II, 1.

Cap. xxvi. *Aut nimius sui suspectus)* Ante Erasmum: *aut nimium sui suspectum.*

quanto consequi plura potuissem, si illum, aut illum, aut me colere maluissem!) Ita mihi scribendum videbatur, licet ubique exhibitum sit: *quando consequi* etc.

Cap. xxvii. *Ne hic quidem satiat, si unus est)* Sic e Pinciani coniectura dedit Lipsius. Alii: *satiet.*

Cap. xxviii. *sed habuit suam Venerem)* h. e., Gronovio interprete: habuit suam fortunam; in talorum enim lusu felicissimus iactus *Venus* vocabatur. Quare littera maiuscula verbum incipiendum curavi.

Cap. xxix. *quod nos in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri)* Pinciano haec Codd. lectio debetur. Antea: *saecula sortiri.*

Cap. xxxi. *non quidquid potero, et faciam, reddam)* Per errorem ex vitio typographico ortum ita legitur; legendum potius: *et faciam, ut reddam.*

Cap. xxxiii. *Iam habet quod petit, et quod unum petit: ergo gratus sum)* Nonnulli Codd.: *ego gratus sum.*

Cap. xxxiv. *Post divide; aliter beneficium, aliter creditum solvitur)* Lectio: *Post divide*, h. e. distingue, Pinciano debetur. Antehac perperam: *Postdeinde.*

Sic beneficium est et actio, ut diximus benefica, et ipsum quod datur per illam actionem) Locus turbatus ita olim conceptus apparuit: *Sic beneficium et actio dicitur beneficii, et ipsum* etc.

Cap. xxxi. *Negamus enim stulti esse*) Alii: *Negamus, stulti aliquid esse.*

Insanire omnes dicimus) Alii: *Scilicet stultos dicimus.*

gratiam relaturum, etiam quum retulerit) Alii: *reddiderit.*

AD LIBRUM TERTIUM DE BENEFICIIS.

De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos: tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato?) Criticorum de hoc loco emendando valde diversa sunt iudicia. Ruhkopfius, interpunctione mutata, ita scribendum putavit: *De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos. Tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui, non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato.*

Cap. iv. *quod quaecunque percepimus bona, non educamus*) scil. in memoriam; quod alii sine causa addunt.

Quomodo ergo gratus quisquam esse adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transilit praesentium intuitu ac futurorum? Memoria gratum facit) Ita cum Ruhkopfio legendum putavi. Antea hoc tenore plurimi legerunt: *Quomodo ergo gratus quisquam esse adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transtulit? Praesentium intuitus, ac praeteritorum memoria gratum facit.*

Cap. vi. *Excepta Medorum gente*) Ex antiqq. Codd. lectione: *Macedonum* recte ita conjicitur; licet plurimi libri perperam habeant: *Macedonum.*

Cap. vii. *gratum hominem et beneficum*) Pinciano haec lectio debetur. Antea: *gratum hominem et beneficium.*

Cap. ix. *quum valetudo ejus ac salus momentis constaret*) Verba *ac salus* in plurimis libris deficiunt.

Cap. x. *An hoc inducimus, ut ne demus beneficia sine teste?*) Ita mihi scribere placuit. Ruhkopfius: *ut non demus.* Erasmus vero: *An hoc inducimus, ut nunc demus* etc.

Cap. xi. *Cui des, elige ipse tecum; si deceptus es, quaerere dignum adjuva*). Ita primum, Codd. nonnullis praeeuntibus, Gruterus distinxit. Antea: *Cui des, elige ipse tecum. Si deceptus es, quaere dignum. Adjuva.*

Cap. xiv. *Vitam, quam debet, dignitatem*) Alii: *Vitam, inquam, debet etc.*

Cap. xv. *[illegible] commendat, sed exprobrat)* Ruhkopfius: *munus suum commendat, non exprobrat.*

et ipsum inter illa, quae donabis, examina) Lipsius, quem et Ruhkopfius sequitur: *et ipsum, inter illas, quod donabis, examinato.*

Cap. xvii. *Si me interrogas, probo)* h. e.: si meam sententiam scire volueris, accedo illi. Non est profecto, quod hunc locum, ita explicatum, cum Grutero et Lipsio mendosum dicamus.

aut mittentis vitio, aut accipientis) In Codd.: *aut mittentis studio.*

Cap. xviii. *Nemo in id accipiendo obligatur)* Muretus: *Nemo id accipiendo obligatur.*

Cap. xx. *non an servirent, sed utri)* Ita Rudolphus Agricola coniecit. Antea: *sed cui.*

Cap. xxiii. *ita accipienti adhibenda conscia est)* Cf. de Clementia II, 1.

Cap. xxvi. *Aut nimium sui suspectus)* Ante Erasmum: *aut nimium sui suspectum.*

quanto consequi plura potuissem, si illum, aut illum, aut me colere maluissem!) Ita mihi scribendum videbatur, licet ubique exhibitum sit: *quanto consequi* etc.

Cap. xxvii. *Ne hic quidem satiat, si unus est)* Sic e Pinciani coniectura dedit Lipsius. Alii: *satiet.*

Cap. xxviii. *sed habuit suam Venerem)* h. e., Gronovio interprete: habuit suam fortunam; in talorum enim lusu felicissimus iactus *Venus* vocabatur. Quare littera maiuscula verbum incipiendum curavi.

Cap. xxix. *quod nos in hoc pulcherrimo domicilio voluerunt secundas sortiri)* Pinciano haec Codd. lectio debetur. Antea: *saecula sortiri.*

Cap. xxxi. *non quidquid potero, et faciam, reddam)* Per errorem ex vitio typographico ortum ita legitur; legendum potius: *et faciam, ut reddam.*

Cap. xxxiii. *Iam habet quod petit, et quod unum petit: ergo gratus sum)* Nonnulli Codd.: *ego gratus sum.*

Cap. xxxiv. *Post divide: aliter beneficium, aliter creditum solvitur)* Lectio: *Post divide*, h. e. distingue, Pinciano debetur. Antehac perperam: *Post deinde.*

Sic beneficium est et actio, ut diximus benefica, et ipsum quod datur per illam actionem) Locus turbatus ita olim conceptus apparuit: *Sic beneficium et actio dicitur beneficii, et ipsum* etc.

Cap. XXXVI. *Negamus, esse stulti esse*) Alii: *Negamus, stulti aliquid esse.*

Insanire omnes dicimus) Alii: *Scilicet stultos dicimus.*

gratiam, relaturum, etiam quum retulerit) Alii: *reddiderit.*

AD LIBRUM TERTIUM DE BENEFICIIS.

De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos: tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato?) Criticorum de hoc loco emendando valde diversa sunt iudicia. Ruhkopfius, interpunctione mutata, ita scribendum putavit: *De quibus fuisse mihi tecum disputationem scio, quum tu illos non ingratos vocares, sed oblitos. Tanquam ea res ingratum excuset, quae facit, aut, quia hoc accidit alicui, non sit ingratus, quum hoc non accidat, nisi ingrato.*

Cap. IV. *quod quaecunque percepimus bona, non educamus*) scil. in memoriam; quod alii sine causa addunt.

Quomodo ergo gratus quisquam esse adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transilit praesentium intuitu ac futurorum? Memoria gratum facit) Ita cum Ruhkopfio legendum putavi. Antea hoc tenore plurimi legerunt: *Quomodo ergo gratus quisquam esse adversus beneficia potest, qui omnem vitam suam transtulit? Praesentium intuitus, ac praeteritorum memoria gratum facit.*

Cap. VI. *Excepta Medorum gente*). Ex antiqq. Codd. lectione: *Maedorum* recte ita coniicitur; licet plurimi libri perperam habeant: *Macedonum.*

Cap. VII. *gratum hominem et beneficum*) Pinciano haec lectio debetur. Antea: *gratum hominem et beneficium.*

Cap. IX. *quum valetudo eius ac salus momentis constaret*) Verba: *ac salus* in plurimis libris deficiunt.

Cap. X. *An hoc inducimus, ut ne demus beneficia sine teste?*) Ita mihi scribere placuit. Ruhkopfius: *ut non demus*; Erasmus vero: *An hoc inducimus, ut nunc demus* etc.

Cap. XI. *Cui des, eliges ipse tecum, si deceptus es, quaerere; dignum adjuva*). Ita primum, Codd. nonnullis praeeuntibus, Gruterus distinxit. Antea: *Cui des, elige ipse tecum. Si deceptus es, quaere dignum. Adjuva.*

Cap. XIV. *Vitam, quam debet, dignitatem*) Alii: *Vitam, inquam, debet* etc.

Cap. xv. *nisi quem manu sua tenuit*) h. e. Salmasio interprete, nisi reum ex ipsius chirographo tenuit. Alii perperam: *nisi rem manu sua tenuit.*

Cap. xvi. *matrimonium vocari, unum adulterium*) Ita Codd.; valde tamen mihi placet Pinciani coniectura: *unius adulterium.*

ingratos plures efficies et audaciores) Minus recte nonnulli Codd.: *quotiens.*

Cap. xviii. *Propterea servos qui negat dare aliquando domino beneficium*) Alii: *Praeterea.* Signo lacunae a nonnullis apposito locus non egere videtur.

Cap. xix. *ejus laborem suo tollit*) Ingeniose ita Pincianus coniecit, e turbata Codd. nonnullorum lectione: *ejus laborem summo collo.* Alii tamen: *et laborem summo collo.*

Cap. xx. *Hoc emitur, hoc venditur*) Ruhkopfius: *Hoc emit, hoc vendit.*

Cap. xxii. *quam in quod operas locavit*) Grutero haec lectio non debetur. Plurimi Codd.: *quam quod operas locavit.*

Cap. xxiii. *Claudius Quadrigarius in duodevicesimo annalium tradidit*) Alii: *in duodecimo.*

et exemplum duarum urbium fuit) Ita plurimi libri habent; Pincianus tamen coniecit: *exemplum Grumentinae urbis fuit.*

Cap. xxvi. *imaginem Tiberii Caesaris habens, ectypam, et eminente gemma*) Haec imago ectypa (Graec. ἔκτυπος) ita sine dubio exhibita fuit, ut imago ipsa, a consueta ratione recedens, supra reliquam gemmae partem paulisper eminieret (ein Edelstein im Ringe, mit einem en haut-relief gearbeiteten Bildnisse.) Quae quidem interpretatio ab eo quoque servari poterit, qui Erasmianam praetulerit lectionem: *imaginem Tiberii Caesaris habens, exsculptam eminente gemma.*

Cap. xxviii. *ubicunque illustre nomen defecit, illo deum infulciunt.*) Ita Salmasius divinatus est. Olim: *ubicunque illustre nomen fecit, illo domini fugiunt.*

Cap. xxix. *aeque sine patris beneficio, quam sine nutricis fomento*) Ultimam vocem *fomento* nonnulli minus recte omiserunt.

Cap. xxxi. *Vis scire, quam non sit magnum beneficium, vitam sic dare? expostulastes; nempe injuria erat, genuisse.*) Codd. est lectio; in edd. vero antt. plerumque legitur: *si exposuisses.*

Cap. xxxii. *Deinde, quum quaeramus, non, quis filius*) Olim: *Deinde non quaeramus, num quis filius.*

Cap. xxxiv. *Sed et dati voluptarium, quod necesse est, ille multis dederit etiam*) Optime ita Pincianus vulgatam emenda-

vit, hoc tenore conspiciam: nec dante voluntarium. *Quid necesse est multis? Dedit etiam, quibus* etc.

quod institutis liberalibus profecit) Lipsius sine causa emendavit: *studiis liberalibus.*

Cap. xxxvi. *Ipsis patribus id volentibus laetisque contigerit)* Gronovio haec lectio debetur. Antea: *Id si patribus idem volentibus legibusque contigerit.*

Cap. xxxvii. *qui quum antea ad tempus relegatus esset)* Ruhkopfius, *quum ante ad tempus* scribens, mendosum hunc locum dicit.

et cautam actionis remissae) Olim: *accusationis.*

Cap. xxxviii. *Alia ex aliis exempla sunt eorum)* Rudolphus Agricola coniecit: *exemplo subeunt eorum.*

AD LIBRUM QUARTUM DE BENEFICIIS.

Cap. i. *quum virtus nec lucro invitet, nec absterreat damno)* Optt. Codd. est lectio. Vulgata vero: *quum virtus nec lucrum invitet, nec absterreat damnum;* Pincianus denique maluit: *quum virtus nec lucro invitetur, nec absterreatur damno.*

Cap. iii. *nunc vero diviti importuno pauperem praeferimus)* Ruhkopfius praeter necessitatem, exhibuit: *praeferamus.*

sequitur, ut illi liberales sint) Ita Ruhkopfius. Antea: *sequitur, ut liberales sint.*

Cap. v. *Tot arbusta, non uno modo frugifera, tot herbae)* Huic enunciationi, pariter atque sequentibus, signa exclamationis addenda fuissent, per errorem omissa.

Cap. vi. *tot flumina emisit e terra)* Olim: *emisit in aera;* Ruhkopfius vero: *emisit terrâ;* quod durius mihi videbatur. Codd. praestant: *emisitera.*

ad aliquam tamen oblectationem modulari docuit) Minus recte alii: *ad aliquam tantum oblectationem.*

et ultimus ille deus, urgenti juventae terminum ponens) Alii: *ultimus ille dies;* nec non: *surgenti juventae.*

Cap. viii. *Mercurium: quia ratio penes illum est)* Alii minus recte: *quia oratio* etc.

Cap. ix. *Sed ne aliam disputationem ex obliquo habeam)* Satis bene sese habet haecce Codd. lectio; Pincianus tamen, elegantiae scribendi nimis interdum cupidus, ex coniectura dedit: *Sed ne in aliam disputationem ex obliquo abeam.*

Quia enim quocunque loco, et quocunque modo daretur) Pinciani Codd., quos et Ruhkopfius sequitur, habent: *Quae quocunque loco* etc.

CAP. X. *Turpissimum genus damni est inconsulta donatio)* Olim: *genus perdendi.*

CAP. XII. *Nemo Tusculanum ad Tiburtinum paraturus)* Ruhkopfius: *comparaturus.*

quoto anno empturus sit, disputat) Lipsius emendavit: *quota annua empturus* etc.

CAP. XIII. *Vobis voluptas est, inertis otii facere corpusculum)* Pincianus: *inerti otio assuefacere corpusculum.*

etiam quum non recepero, danda sunt) Olim: *etiam quum recepero* etc.

CAP. XVII. *quem adeo dum nascitur trahit)* Olim: *quem quum nascitur trahit.*

ut animi causa malus sit) Pincianus praeter necessitatem coniecit: *ut inani causa malus sit.*

Dic enim cuilibet ex istis) Alii: *dic ergo* etc.

CAP. XVIII. *quae illum obnoxium, validissimum facerent)* Alii, nullis tamen Codd. adiuti, ante *validissimum* inseruerunt: *ceteris.*

CAP. XIX. *projecisti illum extra mundum)* in Codd., per errorem scribendi: *extra motum.*

CAP. XX. *si animo ejus obversatur spes, lucri captator est)* Ruhkopfius, Gronovio praeeunte: *si lucri captator est.*

CAP. XXI. *quem mala interpres opinio in contrarium traducit)* Perperam Ruhkopfius, unius Cod. tenorem sequens, omisit voculam *in* ante *contrarium.*

CAP. XXII. *quare id agamus in omnem vitam nostram memoria decernente)* Olim: *occurrente.*

CAP. XXIII. *Adspice ista tacito superne coelo labentia)* Ita Pincianus. Ruhkopfius, praeeunte Gronovio: *tacito succentu labentia.* Olim: *tanto superne coetu labentia.*

CAP. XXVIII. *sine delectu morum, quisquis incisus est)* Iuste haecce Codd. defenditur lectio. Tabulis enim nomina eorum incidebantur, seu insculpebantur, qui deinde tesseras acciperent, quibus monstratis oleum aut quidquid aliud distribueretur, nacti sunt.

Ius et furi dicitur) Egregia haec Claudio Puteano debetur coniectura. Olim: *Ius fori omnibus dicitur;* minus recte, quum vox *omnibus* in Codd. neutiquam appareat.

CAP. XXIX. *ad quem volam pervenire beneficium)* Non est quod hanc Codd. lectionem stricte reiiciamus; licet multi fecerint, *volebam* legentes.

CAP. XXX. *cujus osculum etiam impuri vitabant)* Ita Pincianus. Ruhkopfio tamen antiquior placuit lectio: *cujus osculum etiam impediret viri vota boni,* ipsum impuri hominis sacerdotium respiciens.

Cap. xxxi. *Quid tu, quum Mamercum Scaurum Consulem faceres)* Tu, scil. Fortuna. Alii: *faceret.*

Cap. xxxiii. *Dum verisimilia me in hoc aut in illud impellant, non vera; ei beneficium dabo, quem verisimile erit gratum esse)* Ita Ruhkopfius e Codd. Erasmus: *Dum verisimilia me in hoc aut in illud impellant, non verebor beneficium dare ei, quem* etc.

Cap. xxxiv. *Constantia vestra hoc loco titubat)* Alii: *Conscientia vestra.*

Cap. xxxv. *libertatem facit de integro consulendi, et me fide liberat)* Erasmus sine causa coniecit: *et meam fidem liberat.*

Cap. xxxvii. *Qui, ut nunciatum est, accucurrit)* Alii: *Macedoni illi, ut nunciatum est, accucurrit.*

affectum semianimemque recreavit) Alii praetulerunt scholium Codd. Lips. *afflictum semivivumque.*

Cap. xxxviii. *te litteras istas oculis inscribendas durissima fronte circumferre)* Lipsius sine causa coniecit: *folliculis inscribendas*, vel: *ocius inscribendas.*

Cap. xxxix. *Vadimonium promittimus. Tamen deseris: non in omnes datur actio. deserentes. Vis maior excusat)* Ita Ruhkopfius e Codd. Antea: *Vadimonium promittimus. Tamen deseritur. Non in omnes datur actio. Deserentem vis maior excusat.*

Cap. xl. *Quid enim regi, quid pauper diviti reddam?)* Mureto haec debetur coniectura, a Ruhkopfio quoque recepta. Olim: *Quid enim regi, quid pauperi, quid diviti reddam?*

AD LIBRUM QUINTUM DE BENEFICIIS.

Cap. iii. *Cursor cretam prior contingit)* Perperam alii: *metam.* Conf. Plin. Hist. Natur. VIII, 42 et XXXV, 17.

quoniam quidem etiam in ter superatis animus invictus est) Ita Pincianus exhibuit; Ruhkopfius tamen: *etiam inter superantia animus invictus est.*

Cap. iv. *Nonne ille tunc merito)* Minus recte Ruhkopfius: *O nae ille tunc merito.*

Cap. vi. *et Persas et nationes districtas sine exercitu suspiciat)* Districtae nationes dicuntur separando subiectae. Gronovius praeter necessitatem coniecit: *nationes descriptas in exercitus.*

Etiamnum? Archelaus daturus erat aurum et argentum) Ruhkopfius aliique: *Etiamnunc Archelaus* etc.

Cap. viii. *Naturà sibi debet?)* Erasmus: *Natura sibi dedit.* Muretus: *Nemo sibi debet.*

Cap. xii. *quis commissuras eorum et moras novit)* Vulgo: *mores novit.*

ita ingratus in rerum natura est nemo. At hoc inane) Erasmus coniecit: *ita ingratus in rerum natura est nomen, et hoc inane.*

Cap. xv. *in alios quaeritur verum)* h. e. in usum aliorum. Minus recte nonnulli: *in aliis*, vel: *ad alios spectat verum.*

Ecce nescio qui non ex philosophorum domo clamat; ex medio) Ita Ruhkopfius e Codd. Antea: *Ecce nescio quae non ex philosophorum domo clam., sed medio* etc.

Cap. xvi. *parum multatam ac repositam in priorem locum)* Ita Codd. Nonnulli edd.: *mutatam.*

dum ita cum tertio rempublicam dividit) Erasmus aliique: *dum ita triumviris rempublicam dividit.*

Cap. xviii. *In infinitum, heus, inquit)* Ita Gronovius coniecit, quum Codd. darent: *in infinitum eius inquit.*

Cap. xix. *Sorites enim ille inexplicabilis subit)* Alii: *inexplebilis.*

Cap. xx. *Si male viro dedisti, plectere)* Erasmi est lectio. Codd. *flectere.*

Cap. xxi. *Ne ultima quidem necessitas)* Antea: *Nam ultima quoque necessitas.*

Cap. xxv. *Diis quoque inquam, Homericus ille sacerdos allegat officia, et aras religiose cultas. Moneri velle ac posse, secunda virtus est, et quo obsequentes facias, parere.* Antea: *et aras religiose cultas, quos obsequentes faciat, et paret. Moneri velle ac posse ac velle, secunda virtus est.* Emendatio Gronovio debetur.

AD LIBRUM SEXTUM DE BENEFICIIS.

Cap. i. *et semper extra vitam iacent)* Perperam Muretus: *extra viam.*

alia expellam, et capite agam) Alii: *et ea perire agam.*

Cap. iii. *transeuntem alio videbat)* Rectius fortasse: *viderat;* minime vero convenit, quod Ruhkopfius habet: *videat.*

Dono dando) Alii, paulo latinius: *dona dando.*

Cap. iv. *quam ex credito petit)* Alii: *quam ex crediti*, scil. causa.

Cap. v. *Illud enim video in foro fieri)* Ruhkopfius: *in hoc foro.*

Non confunditur formula) scil. actionis. Perperam olim: *Confunditur formula* omisso *non.*

Cap. vi. *supervenienti iniuria superare non patitur)* Perperam nonnulli, *superveniens ad beneficium* referentes, scripserunt: *iniuriam.*

Cap. vii. *colligit rugas, et attrahit frontem)* Minus recte alii: *et trahit frontem.*

Cap. viii. *Saepe testis dum aperte peierat)* Ruhkopfius e Codd. *saepe hostis* etc.

in unum testem de me rem dimittit) Ita Ruhkopfius e Codd. Antea: *in unum testem temere dimittit.*

Cap. ix. *Atqui quid est aliud)* Pinciano haec lectio debetur. Alii: *At quidquid est aliud.*

Cap. x. *Ad primum illum revertamur)* scil. hominem.

Cap. xi. *hinc initium fiet: a me numerabitur)* Gronovio haec lectio debetur; a quo parum discessit Ruhkopfius, *numeratur* legens. Antea: *hinc initium fiet numerandi.*

Cap. xii. *saepe te conquerentem audio, quod quaedam, quae homines sibi praestant, aliis imputant)* Ruhkopfius: *quod quaedam homines sibi praestant, aliis imputant.*

Cap. xiii. *Tua, quod redimis: mea, quod eligis)* Haec ulteriora Ruhkopfius, praeeuntibus Codd. quibusdam, missa fecit.

Cap. xiv. *sed quam ingratum, quod non habuissem, nisi emissem)* Dicitur hoc loco *ingratum* id, quod exiguas grates meretur.

Cap. xv. *quum e terrae conspectu recessit)* Pincianus coniecit: *quum aether e conspectu recessit.*

Cap. xxii. *Est tanti, ut tu coarguaris, ista concidere? Prosunt tibi etiam invito)* Gruteri est lectio. Erasmus vero: *Sit tanti, ut tu coarguaris. Ista tibi concedere possunt etiam invito.*

Cap. xxiii. *nec imbecillitate permanent, sed quia non libet)* Alii: *in imbecillitate permanent.*

Cap. xxix. *aures, si deliberare velit, diligentes; tutae si credere; convictus familiaritas)* Erasmus: *aures, si deliberare velit, tutae, secretae; conv. familiaritas.*

Cap. xxx. *Ingentia super se ac suos regna fregerunt)* Erasmus coniecit: *super se casura regna.*

Cap. xxxi. *totius generis humani ruentis impetum paucissimi sistent)* Perperam nonnulli: *paucissimi sustinent.*

Divina atque humana impellentem, et mutantem quidquid obstiterat) Vox: *mutare* plurimis displicuit; sed immerito. Significat ea hoc loco: *evertere:* quo sensu apud poëtas latinos, Horatium expl. gr., saepius occurrit.

Cap. xxxiii. *Haec tam vindicanda Principi, quam tuenda)* Alii: *Haec non tam vindicanda etc.*

Cap. xxxiv. *Habuerunt itaque isti amicos primos, habuerunt secundos; nunquam veros)* Pincianus coniecit: *neutros veros;* Lipsius: *numquid veros?*

Cap. xxxvi. *ardens et incensa praecipitet, datura ipsis occasionem)* Codd. lectio. Olim, omissis reliquis: *ardens daret ipsis occasionem.*

Cap. xxxvii. *quia satius erat, duos iniquo malo affici, quam omnes publico)* Sine causa nonnulli, verbis illis: *iniquo malo* offensi, coniecerunt: *sontico malo.*

Cap. xxxviii. *Miles bellum optat, si gloriam. Agricolam annonae caritas erigit)* Antea plurimi: *Miles bellum optat in gloriam. Agricolam* etc. Pincianus coniecit: *Miles bellum optat. Inglorium agricolam* etc.

ex quo propter amicitiam spei plurimum est) Ita Gruterus coniecit. Vulgo: *rei plurimum est;* Pincianus: *cum quo propter rem amicitiae plurimum est.*

Cap. xl. *quare, quasi cum acerbo foeneratore, signare parem properas?)* Parem, scil. rationem; quam vocem plures ipsi textui inseruerunt.

Cap. xlii. *Non decet gratum animum solicitudo, sed contra summa fiducia sui)* Voculam *sed* Muretus adiecit; et haud immerito quidem.

AD LIBRUM SEPTIMUM DE BENEFICIIS.

Cap. i. *Reliqua hic liber cogit: exhaustà materià)* Male nonnulli Codd. suadent: *et exhaustà materià.*

et columnarum novissima intervalla iungantur) Pinciano haec lectio debetur; Codd. vero exhibent: *novissime intervalla.*

se magis veritus, quam alios) Ita Ruhkopfius. Antea: *si se magis* etc.

Cap. iv. *et totus ager huius aut illius rei publicae est)* Erasmo haec lectio debetur. Olim: *et totus ager aut ullius rei publicae est.*

„Is“ inquit „cuius prostitutae sunt) Alii: *inquis.*

Cap. v. *Etenim sic omnia)* Sic equidem scribendum putavi, ut perdura hoc ineunte capite evitaretur Codd. lectio: *Enim sic omnia.* Alii: *Enimvero sic.*

Cap. vi. *Nam quum regio more cuncta conscientià possideat)* Vocem *conscientia* Muretus perperam omisit.

Cap. VII. *quae viritim ei serviunt.*) Male apud Muretum legitur: *vicissim.*

Cap. VIII. *et ceteros magnos quidem viros, maiores quidem*) Erasmus, ipsa voculae *quidem* repetitione laesus, secundo loco scribendum putavit: *tamen.* Sed immerito; utroque enim loco iuste haec vocula defenditur, quum diversa notatione polleat.

Cap. IX. *nec in altam faecem rerum*) Ita Gruterus; Codd. vero: *in aliam faecem;* Erasmus denique: *in illam faecem.*

Video murrhina pocula) Minus apte alii: *murrea pocula.*

capacibus gemmis inter se pronunciaverint) Lipsius suasit: *permutaverint;* Erasmus vero: *propinarent.*

Cap. X. *ut noxiosis rebus ac malo gentium in medium prodituris*) Codd. lectio est: plures tamen edd.: *noxiis rebus.*

Cap. XI. *Itaque quum C. Caesar*) Jure meritoque Pincianus hoc nomen, in Codd. haud conspicuum, e coniectura adiecit.

Cap. XII. *Accepi, sed cuncti non minus.*) Ita optt. Codd.; reliqui vero: *sed certe non minus habes.*

Cap. XIII. *si omni iure usus est*) Gronovius coniecit: *si omni se in omnia usus est;* Erasmus vero: *si omni arte usus est.*

Cap. XIV. *huic imminens et operatus*) Mureto placuit: *opperiens.*

Cap. XV. *huic vero, qui et vult, et conatur, et nihil intentatum relinquit, non potes dicere*) Sic Pincianus optime coniecit. Antea: *huic vero debes, qui et vult, et conatur, et nihil intentatum relinquit, et non potest dicere.*

Cap. XIX. *Nunquam in tantum virtus extinguitur*) Nonnulli Codd. *nunquam tantum.*

si arx eius cruore semper recenti madet) Minus apte Muretus coniecit: *si ara eius.*

Cap. XX. *Cui triremes et aeratas*) h. e. rostratas naves.

Cap. XXI. *phaecasia, rem magnam*) Quum ironia insit, perperam nonnulli legunt: *rem non magnam.*

Cap. XXV. *qui tam bellam rem, admonitionem*) Ita Codd. suadent. Antea: *qui tam bellam admonitionem.*

Cap. XXVI. *alius lucri totus est*) Nonnulli Codd. *lucrosus,* alii vero: *lucritosus.*

Cap. XXIX. *Damnum tunc factum nunc apparuit*) Olim: *Damnum non tunc factum apparuit.*

lentus ac sapiens creditor) Minus apte alii: *lentus ac patiens.*

Cap. XXXI. *vi tractus bonos non amet*) Perperam alii: *vitiatus.* Locus corruptus videtur.

fundamenta tepente adhuc area ponimus) Ex errore typogr. nonnulli Edd. *repente.*